

X 253.724

Politikatörténeti Intézet

Feitl István

TALÁNYOS JÁTSZMÁK

Magyarország
a KGST erőterében
1949–1974

Napvilág Kiadó, 2016

A kötet megjelenését a

Politikatörténeti Alapítvány,

„Európa a polgárokért” program

az Európai Unió „Európa a polgárokért”
programjának társfinanszírozása,
valamint a
Tekintet, Ördögh Szilveszter Alapítvány
támogatta

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001197052

ISBN 978 963 338 330 8

Kiadja a Napvilág Kiadó Kft.

www.napvilagkiado.eu

Első kiadás: 2016

© Feitl István

X 253724

Jelen könyvet vagy annak részletét tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában
vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő és mutató: Gellériné Lázár Márta

Borító: Manutius Stúdió Kft.

Tördelte: Volos Bt., Mogyoród

Nyomás, kötés: Alfadat Press Kft., Tatabánya

Felelős vezető: Sashalmi Péter

Megjelent 35 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Tartalom

BEVEZETŐ	9
Első rész	
SZTALINIZÁCIÓ – DESZTALINIZÁCIÓ, 1949–1968	27
Sztalinizáció, 1949–1953	27
<i>A KGST megalakítása</i>	27
<i>Jugoszlávia kiközösítése</i>	32
<i>Fordulat a magyar külkereskedelemben</i>	35
<i>A külkereskedelmi fordulat oka és következménye</i>	39
<i>Káosz a KGST-központban</i>	49
<i>Külkereskedelmi irányváltás</i>	54
<i>Háborús fordulat</i>	58
<i>A kereskedelmi egyeztetések kezdeti sikerei</i>	61
<i>A szállítási csúszás mint rendszerjellemző</i>	64
<i>A tudományos-műszaki együttműködés anomáliái</i>	68
<i>A tőkés világgal folyó kereskedelem anomáliái</i>	69
<i>Belső kereskedelem és a hiány</i>	74
<i>Árak és elszámolások</i>	78
<i>Nemzetközi kereskedelmi értekezlet</i>	79
<i>Szovjet motívumok</i>	86
<i>Összegzés</i>	90
A desztalinizáció első szakasza, 1953–1956	93
<i>1953 – új vezetők, új irányvonal</i>	93
<i>Előkészületek a „nagy egyeztetésre”</i>	97
<i>A IV. Tanácsülés</i>	101
<i>Az V. Tanácsülés</i>	104
<i>Visszafordulás az iparosítás felé</i>	107
<i>Az öt éves tervek egyeztetése</i>	112
<i>Az 1956. nyári megállapodások</i>	116
<i>A „végeredmény”</i>	120
<i>Összegzés</i>	124

Válság a KGST-ben, 1956–1958.....	126
<i>Az 1956. október 30-i nyilatkozat hatása</i>	126
<i>Csődveszély Magyarországon</i>	128
<i>A bajok csak nőnek</i>	132
<i>A lengyel javaslat</i>	134
<i>A KGST VIII. ülésszaka</i>	138
<i>A legfelsőbb szintű értekezlet</i>	142
<i>A KGST IX. ülésszaka</i>	147
<i>Az 1958-as ármegállapodás</i>	149
<i>Összegzés</i>	152
Kísérlet az együttműködésre, 1958–1964.....	153
<i>A gyorsítás</i>	155
<i>Gyorsult-e valójában a KGST?</i>	162
<i>Két tanácsülés 1959-ben: a szovjet mentőakció részükere</i>	165
<i>Az egyeztetések csődje</i>	172
<i>A közös tervezés gondolata és a valóság</i>	179
<i>Összegzés</i>	194
Bénultság, 1963–1968.....	197
<i>Fordulat a román magatartásban</i>	197
<i>Az 1963. júliusi csúcstalálkozó</i>	209
<i>A román ellenzékiesség kibontakozása</i>	215
<i>Bénultság</i>	224
<i>Kísérlet a románok megkerülésére</i>	236
<i>Románia felülkerekedése</i>	240
<i>Összegzés</i>	246

Második rész

KÍSÉRLLET A KÖLCSONÖS GAZDASÁGI SEGÍTSÉG TANÁCSÁNAK

MEGREFORMÁLÁSÁRA, 1966–1974.....

Reformtervek születése.....	249
<i>Nemzeti és nemzetközi reform</i>	250
<i>Szemléleti változás</i>	255
<i>Az adósság nem csökken</i>	261
<i>Magyar kitörési kísérletek és kudarcok</i>	263
<i>Reform nemzetközi méreteiben, a „Karádi-kritika”</i>	266
<i>A reform a szakmai nyilvánosság előtt</i>	269
<i>Váltás a külgazdasági politikában</i>	270
<i>Az 1965-ös előzetes vita</i>	272
<i>Valami érlelődik</i>	274
<i>Diplomáciai lépések</i>	277
<i>A Közgazdasági Elméleti Munkaközösség vitája</i>	278
<i>A nemzetközi egyeztetés lendületet vesz</i>	285

<i>A lengyel javaslat</i>	294
<i>Reformdiplomácia</i>	297
<i>A magyar elképzelések</i>	302
A vereség anatómiája.....	307
<i>A „különleges” csúcstalálkozó</i>	307
<i>Reményteli indulás</i>	313
<i>Ki kit győz le</i>	320
<i>A vereség körvonalai</i>	326
<i>A vereség</i>	329
<i>Utóviták</i>	332
<i>A reform vége</i>	335
<i>Időnyerési kísérlet</i>	339
<i>Program és végrehajtása</i>	344
<i>A világgazdasági fordulat hatása</i>	350
<i>Összegzés és kitekintés</i>	360

EPILÓGUS.....	369
---------------	-----

NYOMTATOTT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK.....	375
---	-----

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.....	385
---------------------------	-----

NÉVMUTATÓ.....	387
----------------	-----

Bevezető

Közhellyel kezdem: a KGST-ről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, amely részben már a több mint negyvenéves története alatt és után keletkezett. Egy 1977-ben megjelent válogatott (!) bibliográfiában a következőt olvashatjuk: „A bibliográfia folytatása a *Huszonöt éves a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és a Magyar–Szovjet Tudományos–Műszaki Együttműködés* c. korábbi kötetnek, és 130, 1975/76-ban megjelent könyvet és közel 2200 folyóiratcikket tartalmaz.”¹ Vagyis csak abban a két esztendőben egy 190 oldalas válogatott bibliográfiára való írás gyűlt össze magyar nyelven! Ha megpróbáljuk ebből kiszemezni a KGST történetével foglalkozó anyagokat, máris könnyebb a dolgunk.

Mondanom sem kell, hogy a KGST történetével való foglalatosság megkezdődött 30 évvel a szervezet 1991-es feloszlata előtt; egészen pontosan a 10 éves születésnap adott okot az első történeti visszatekintések megalkotására. A történet már ekkor korzakokra bomlott, és amely a kezdeti, embrionális állapotból az összetett, kimunkált, nagykorú szervezeti lét irányába mutatott, ahol a tagországok együttműködése mind nagyobb területre terjedhetett ki, hatékonysága rendületlenül javult, és hivatását egyre jobban betöltötte. Egyébként ennek a képnek valóban volt alapja. A KGST mint szervezet fokozatosan bővült, központi bürokráciája egyre nőtt, bizottságai, albizottságai, szakértői csoportjai, szakmai együttműködési formái, intézményei, a legfelső testületéhez, a Tanácshoz kötődő nemzeti keretek között működő tervező, végrehajtó, ellenőrző szervei egyre bonyolultabb rendszert alkottak, amelyek megszámlálhatatlan egyeztetést, konferenciát, tapasztalatcserét és tanulmányutat bonyolítottak le. A KGST története során hallatlan vitalitást mutatott, de hogy mindezt mekkora hatékonysággal, afelől már lehetnek kétségeink.

Alig telt el tehát 10 esztendő az 1949-es megalakulás után, és a magyar nyelvű irodalomban is elkezdtek foglalkozni a KGST múltjával, megkezdődtek a fejlődési szakaszok definiálási kísérletei. E művelet feladata sem volt sokkal több, mint a legutolsó és egyben a legfejlettebb állapot legitimációjának megerősítése, egyben a kezdettől és kezdetlegesen

¹ *Magyarország helye és szerepe a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsban és a világgazdaságban*. Válogatott bibliográfia. Kohó- és Gépipari Tudományos Műszaki Tájékoztató Intézet Műszaki Könyvtár kiadása, Budapest, 1977, 8.

től, esetenként a hibástól a tökéletes felé haladás érzékeltetése. Kiss Tibor könyve² 1961-ben látott napvilágot, és a hazai terepen elsőként vázolta fel a megelőző 11 év „korszakait” a „KGST tevékenységének fejlődése” cím alatt. Kiss az együttműködés formáinak alakulása szerint próbálta szakaszokra bontani a szervezet történetét. Az első szakaszt 1949–1955 közötti évekre tette, amelyben a külkereskedelmi, áruforgalmi egyeztetések, a kölcsönös szállítások biztosítása dominált. 1955–1957 között a tagországok rátértek a termelési tervek összehangolására, 1958 pedig már új szakaszhatár, amely megnyitotta az utat az ötéves tervek egyeztetése előtt. Végül az újabb fordulat 1960-ban kezdődött a 20 éves távlati tervek egyeztetésével.³ Mindennek a valóságos folyamatokhoz kevés köze volt, de Kiss nem láthatta előre, hogy a 20 éves tervek egyeztetése hamarosan dugába dől.

Az 1949–1955-ös „korszakolás” azonban tartotta magát egy darabig. Ezt a szakaszt – mintegy hivatalos formában – a 25. évforduló alkalmával Szita János, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága miniszterhelyettesi rangú titkára úgy jellemezte,⁴ mint a sokoldalú együttműködés megszervezésének időszakát, amelynek három feladata volt: 1. az államszocialista gazdasági rend megszilárdítása; 2. az iparosítás; 3. a tőkés világ diszkriminációjának „leküzdése”, az „imperialista hatalmaktól való gazdasági függőség felszámolása”. Ennek eszköze elsősorban a külkereskedelmi együttműködés volt, a középtávú (általában 5 éves) terveket kétoldalú külkereskedelmi szerződések segítették. Ehhez járult a műszaki-tudományos együttműködés megindulása. A szakasz jellemzője volt, hogy közvetlen termelési kapcsolatok nem alakultak ki, az autark fejlesztés párhuzamosságokat és aránytalanságokat eredményezett. Szita szerint is az 1955–1957 közötti évekre tehető a második szakasz, amelyre a termelési kapcsolatok kialakítása volt a jellemző. Megindult az ötéves tervek egyeztetése, illetve szakosítási döntések születtek. Nagy jelentőséget tulajdonított az ágazati állandó bizottságok létrejöttének, tehát a KGST-apparátus bővülésének; ezek voltak hivatva elősegíteni a termelési típusú kapcsolatok megvalósulását. Ő is 1958-tól számította a harmadik szakaszt, amikor a tervek nem két-, hanem többoldalú előzetes összehangolása került az előtérbe. Újabb szakaszt nyitott szerinte a KGST 1969. áprilisi XXIII. ülészaka, ahol kidolgozták a szervezet hosszú távú komplex programját. Ezt a tagországok 1971-ben hagyták jóvá. A magyar interpretáció annak ellenére változatlan maradt, hogy a *Mirovaja Ekonomika i Mezdunarodnije otnosenija* folyóiratnak már az 1963. évi 3. számában „A KGST mai helyzete” címmel napvilágot látott szerkesztőségi cikke egy teljesen más időszakot, az 1954–1962 közötti éveket fogta egységbe. Ezzel kapott nyilvánosságot – tudomásom szerint először – az apologetika mellett a kritikai interpretáció.

A korrekciókhoz kapcsolódó belső önkritika már 1953 után megjelent a szervezetben, majd – mint látni fogjuk – 1957-ben Lengyelország fellépésével határozottabb formát öltött, és ezt követően mindvégig jelen volt, de a nyilvánosság előtt csak a hatvanas

² KISS TIBOR: *A szocialista országok gazdasági együttműködése*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

³ KISS TIBOR, i. m. 108–109.

⁴ *25 éves a KGST*. (SZITA JÁNOS előszavával), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974, 10–13.

évek első felétől, Ny. Sz. Hruscsov fellépésétől, majd Kína és Románia ezzel szembeni nyílt elutasítását követően kerülhetett sor. Ettől fogva már nemcsak a kívülálló tőkés világ bírálata volt publikus, hanem – más hangnemben – a tagországok, sőt a szovjet szakemberek kritikája, mi több, vitája is, olyannyira, hogy a kommunista világmozgalom meglehetősen vonalas folyóiratában a *Béke és Szocializmusban* is fórumhoz juthatott. A nemzeti és nemzetközi reformtervek előmunkálatai aztán újabb, még kritikusabb szaknyilvánosságot biztosítottak a táboron belül. Az 1960-as évek elejétől a magyar szaksajtóban is megjelentek ilyen cikkek. Külön kiemelendő az egyik politikailag részben védett közegben dolgozó Vajda Imre neve, akinek írásai magyar nyelven 1965-ben jelentek meg.⁵

A magyar szakemberek között első helyen említendő a nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő és sajnos szinte teljesen elfeledett, korán elhunyt közgazdász, Ausch Sándor munkássága, aki szintén az 1960-as évek elején lépett a szaknyilvánosság elé, és akinek nagydoktori disszertációja⁶ a hatvanas évek talán legjobb kritikai elemzése a gazdasági szövetségről, amely egyben a KGST-reform alapvetését is jelentette.

Ebben a légkörben jelent meg 1964-ben Berend T. Iván *Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindulásakor 1948–1950* című kismonográfiája.⁷ Ez az első, a KGST történetét érintő munka, amely a szervezet tevékenységét illetően nyílt kritikai hangot ütött meg. Mondandójának lényege az volt, hogy a hibás magyar gazdaságpolitika nem 1951-től datálható, hanem már 1949-től. Természetes, hogy ezzel kivívta Friss Istvánnak, e politika egyik alakítójának és a hatvanas években még mindig meghatározó irányítójának nemtetszését, aki a szaksajtóban meg is bírálta a könyvet.⁸ A mi szempontunkból most az az érdekes, hogy Berend T. Iván nemcsak a belgazdasági környezetváltozásról, hanem a negyvenes évek nemzetközi együttműködési kísérletéről, a jugoszláv–bolgár tengelyen kialakulóban lévő vámunióról és gazdasági kooperációs kísérletről, illetve annak bukásáról is beszélt.⁹ Mondandójának lényege az volt, hogy a későbbi KGST-országok közül több országban megjelent az együttműködés szándéka, és szemben az autark modellel, nemcsak a kereskedelem, hanem az ipari termelési kooperáció területén

⁵ Egy kötetben: VAJDA IMRE: *Magyarország és a világ kereskedelme*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

⁶ AUSCH SÁNDOR: *A KGST-egytműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁷ BEREND T. IVÁN: *Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindulásakor 1948–1950*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.

⁸ FRISS ISTVÁN: Berend T. Iván könyvéről. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 1. sz. 98–105. Friss István 1956 előtt az MDP KV tagja és a központi pártapparátusban a gazdasági kérdésekkel foglalkozó osztály vezetője volt. A Kádár-időszakban egy rövid időt kivéve 1962-ig ugyanoda került vissza, 1978-ig tagja volt a Központi Bizottságnak, és 1974-ig vezette az MTA Közgazdaságtudományi Intézetet.

⁹ A korabeli magyar csatlakozásra l. DR. FACSÁDY KÁLMÁN: *A magyar külkereskedelm új útja*. Szikra, Budapest, 1948. A kérdéskörrel általánosan l. GYARMATI GYÖRGY: Vámunió, föderáció – új nagyhatalom? Duna menti kisállamok különféle-víziói a második világháború után. In: *A demokrácia reménye – Magyarország, 1945*. (Évkönyv XIII. 2005.) 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 29–53.

is. Berend természetesen nemcsak Jugoszlávia kiközösítését ítélte el, de ennek nyomán az ilyen együttműködés végeszakadtán is sajnálkozott.¹⁰ Szerinte a KGST-kapcsolatok kereskedelem felé terelése ennek volt az általa kárhóztatott eszköze. Friss István – aki 1949-ben egy ideig az első magyar KGST-képviselő is volt, idehaza is pontosan tudta, mi történik Moszkvában – cáfolta Berend T. Iván megállapítását. Így érvelt:

„Itt egyébként egy kis ténybeli tévedése is van. Azt írja [Berend T. Iván – F. I.], hogy az 1949-ben létrehozott Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa kezdetben elsősorban a külkereskedelem összehangolása és fejlesztése, műszaki tapasztalatok cseréje, szakemberképzés stb. formájában tevékenykedett. Ezzel szemben tevékenységének legelső szakaszában, első háromnegyed évében a KGST központi szervezetében éppen arra törekedtek, amiről Berend azt írja, hogy nem szerepelt tevékenységében: a szocialista országok iparosításának nemzetközi koordinálására. Csak amikor kitűnt, hogy ez az út az adott körülmények közt járhatatlan, akkor tértek át arra, hogy főként a külkereskedelem útján próbálják a szocialista országok iparosításának összehangolását elérni. Egyébként az újabb kísérlet a tervkoordinációra nem „közel másfél évtized múltán került napirendre”, hanem már 1956–1958-ban. Jugoszláviának Bulgáriával és Albániával tervezett rendkívül szoros gazdasági együttműködési terve a Tájékoztató Iroda közleményét követő események nyomán természetesen tárgytalanná vált, és azzá vált Jugoszláviának más szocialista országokkal való együttműködése is. De aki ismeri azt a gazdag irodalmat, amely a szocialista országok nemzetközi együttműködésének nehézségeivel foglalkozik, az semmiképp sem tételezheti fel, hogy a többi szocialista ország közt egy már nagyon megérett nemzetközi együttműködési szükséglet kielégítése a Jugoszláviával való konfliktuson hiúsult meg.”¹¹

Berend T. Iván nem sokkal ezután válaszcikkben és hosszabb tanulmányban tért vissza a nemzetközi együttműködés és a KGST kérdésére. Ismételten bemutatta az 1940-es évek második fele vámuniós kísérleteinek alakulását, majd hozzátette:

„Az is nyilvánvaló, hogy az 1949–1950-től mindenhol kiépülő, kötelező utasításokra alapozott gazdaságirányítási rendszer az egyes országokban, s a szocialista országok között nemzetközi kapcsolatokban olyan intézményes keretet teremtett, olyan „nemzetközi mechanizmust” hozott létre, amely határozottan akadályozta az egyes népgazdaságok integrált, összekapcsolt fejlesztését.”

Frissre hivatkozva jelentette ki, hogy a föderációs-vámuniós tervek Sztálin ellenállásán buktak meg. Kitartott azon álláspontja mellett, hogy nemcsak hiba volt ezek moszkvai megfojtása, de ezen a nyomon továbbhaladva, a régió jóval egészségesebb gazdaság-fejlesztési pályát futhatott volna be. A válaszcikkben már határozottabban fogalmazott:

¹⁰ A piacgazdaság felszámolását, a tervgazdaság bevezetését a korszakban nem lehetett nyilvánosan bírálni. Ugyanakkor egy 1975-ben megjelent egyetemi jegyzet, miután leszögezte, hogy a jugoszláv centrumú piaci integráció értékelésében a szakirodalom nem egységes, a következőket írta: „Az viszont mai szemmel nézve feltételezhető, hogy a vizsgált együttműködési formák megvalósíthatósága esetén a nemzetközi munkamegosztásra erősebben támaszkodó, olcsóbb és egyes ágazatokban gyorsabb, hatékonyabb növekedési pályák alakulhattak volna ki, mint a tényleges, de így is óriási eredményeket produkáló gazdasági fejlődés.” SZBGVÁRI IVÁN: *A KGST-országok külkereskedelme*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975, 14.

¹¹ FRISS ISTVÁN, i. m. 104.

„Ha nem vetítjük vissza jelenünk gondjait, akkor kétségtelennek tűnik, hogy a történelmi jelentőségű kezdemények csírájában való elpusztulásában nem az együttműködés tényleges, akkor is fennálló nehézségei játszották a meghatározó szerepet, hanem igenis a jugoszláv konfliktus, illetve az azzal kapcsolatos politikai konzekvenciák.”¹²

Friss erre csak azt tudta válaszolni, hogy nacionalista tendenciák akadályozták az együttműködést. Megjegyzem, hogy ennek épp az ellenkezője volt igaz.¹³

Friss kiigazítása annyiban helytálló volt, hogy – mint látni fogjuk – 1950 nyaráig a KGST-apparátus valóban a termelési kooperáció megvalósítására törekedett. Abban azonban tévedett, hogy ezt ön maga kudarc miatt adta volna fel a szervezet. Ennek ugyanis a háborús hisztéria állt a hátterében, és így az sem igaz, hogy a külkereskedelmi együttműködés valamiféle termelési összhang kialakítását szolgálta volna. Nem, az az autark ipari szükségletek enyhítését szolgálta. Végül Friss tárgyilag tévedett: a termelési és tervkoordináció nem 1956-tal, hanem 1953 után indult ismét útjára.

A tervutasításos rendszer némileg korszerűsített kereteiben 1953 után több évtized alatt sem sikerült a gazdasági kooperációt olyan szintre fejleszteni, hogy az – az energiazártkodás néhány területét leszámítva – számottevően segítette volna a nemzetgazdaságok modernizációját szemben a piacgazdaság körülményei között létrejött Közös Piac vagy a multinacionális konszernek történetével. A hatvanas évek derekán már sokan látták, hogy másra van szükség. Meg is születtek 1966 körül azok a reformtervek, amelyekről a könyv későbbi fejezeteiben bőven lesz szó. Berend T. Iván könyve és cikkei, illetve a vita pontosan ebben az összefüggésben értelmezendő. Berend a sztálini megoldás egészével, az autark iparosítással, a kapcsolatok szűk mezsgyén való tartásával szemben lépett fel, és a moszkvai diktátumpolitika elutasítását is tartalmazta. A KGST történetében változást 1953-at követően regisztrált, amikor az addig követett szélsőségesen háborús gazdaságépítés elhagyása nyomán megkezdődött a visszatérés a kereskedelmi együttműködésről a termelési együttműködésre, és kimondva-kimondatlanul a kelet-európai országok szuverenitásán alapuló, ugyanakkor nem elzárkózó, hanem intenzív együttműködésének megteremtése mellett érvelt. Berend T. Iván írásának az a jelentősége, hogy a tanulmányában jelent meg és kapcsolódott össze először a desztalinizáció a kidolgozás alatt álló nemzetközi reform gondolatával.¹⁴ Az 1957 júniusa és 1963 nyara közötti időszakra mint egy rendkívül dinamikus szakaszra tekintett, amikor a termelési kooperációtól a tervezési kooperáció felé mozdult el a szervezet, de ezt a szakaszt az 1963. évvel lezártak tekintette.¹⁵ Ami ez után történt, arra értelemszerűen nem lehetett rálátása.

¹² BEREND T. IVÁN: Friss István vitacikkéhez. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 3. sz. 362. Friss István: Felfogásaink különbözőségéről, uo. 366.

¹³ L. erről BORHI LÁSZLÓ: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Corvina Kiadó, Budapest, 2005, 209.

¹⁴ Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egyetértően hivatkozott a reform legkövetkezetesebb képviselőjének, Ausch Sándornak a *Közgazdasági Szemle*-ben ekkor már nyilvánossághoz jutó álláspontjára. L. később.

¹⁵ BEREND T. IVÁN: A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 9. sz. 561–562.

A reform elbukásával visszatért az apologetikus hangnem. A KGST komplex programjának 1971-es elfogadása után a táboron belül kilátástalannak tűnt a kritikai attitűd fenntartása, a magyar elemzések jó része is igyekezett az adott kereteken belül megragadni a lehetőségeket. Ennek tipikus megnyilvánulása volt a hetvenes évek közepén Pálfi István, Udvarhelyi László és végül Meisel Sándor évfordulós kötete.¹⁶ Utóbbi nem tulajdonított jelentőséget az 1953 utáni desztalinizációs fordulatnak, egységesnek tekintette a megalakulástól a hatvanas évek elejéig tartó éveket, bár annak második felében szerinte voltak tervegyeztetési kísérletek. Az első szakasz feladatát az iparosításban és az „imperialista hatalmaktól való gazdasági függés felszámolásában” határozta meg. Meisel az együttműködés formáját – Szita Jánoshoz hasonlóan – az egymás közötti külkereskedelem fejlesztésében, a tudományos-műszaki segítségnyújtásban látta. Ehhez tette hozzá még az együttműködést a szakemberképzésben, illetve az időszak második felében a tervek koordinálására és a termelési kapcsolatok kialakítására tett kísérletet. Megemlítette a bizottsági rendszer 1956 utáni kiépítését is. Az együttműködési formák tényleges továbbfejlesztését szerinte az 1962-es csúcstalálkozó, a KGST XVI. ülésszakának határozatai alapozták meg. Ekkorra értek meg a feltételek, nevezetesen minden országban uralkodóvá vált a termelési eszközök társadalmi tulajdona, gyors ütemben nőtt a termelés, és elindult a korszerű, a háború előttinél hatékonyabb gazdasági szerkezet kialakulása.

Meisel a korabeli ideológiai megfogalmazásokkal érvelt, nevezetesen a kommunizmus meg a szocializmus építése megkezdésének bejelentésével, a gazdasági kapcsolatok erősödésével. Mint látni fogjuk, ezek a tényezők nem játszottak szerepet a KGST-folyamatok alakulásában. Meisel szerint ezután lett a tervek összehangolása az együttműködés legfontosabb eszköze, amely előkészítette az ötéves külkereskedelmi egyezmények megkötését. Ennek megfelelő szervezeti keretek 1962 után épültek ki. Voltak ágazati eredmények (kőolajvezeték, közös villamosenergia-rendszer, vagonpark), megjelentek nemzetközi gazdasági szervezetek (Csapágyipari Együttműködési Szervezet, a vaskohászati Intermetall, a vegyipari Interchim, vagy a Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Bankja). Ugyan megemlítette, hogy az együttműködésben bizonyos problémák is jelentkeztek, de ez csak alátámasztotta a továbbfejlesztés irányát, ami az 1971-es komplex program elfogadásához vezetett. A következő szakasz kezdetét ehhez kötötte. Úgy állította be, hogy a hatvanas évek végén nemcsak a kihívások voltak azonosak minden ország számára, de a válaszok is, vagyis a tervgazdálkodás erősítése, a műszaki fejlesztés gyorsítása, a decentralizálás és az érték kategóriák széles körű alkalmazása. Ez csúcsozott ki a KGST integrációs programjának elfogadásában, amelyet könyvében jelentős

¹⁶ PÁLFI ISTVÁN: *A szocialista gazdasági integráció*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.; UDVARHELYI LÁSZLÓ: *Külgazdasági politika és szocialista integráció*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.; MEISEL SÁNDOR: *A KGST 30 éve*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 12–20. – Pálfi visszatért az 1949–1955, 1955–1962, 1962–1971 és 1971 utáni időszakokra bontó négy-„korszakos” történethez. Udvarhelyi szövege különösen apologetikus, amely még az ötvenes évek közepéig tartó folyamatokhoz is nagy megértéssel viszonyult, és azokat összességében eredményesnek nyilvánította. Nála a második szakasz – átmeneti időszak elnevezéssel – az ötvenes évek közepétől a komplex program elfogadásáig tartott.

előrelépésként ismertetett. Ebbe az alapvetően ismét lineárisan építkező múltértelmezésbe sem a desztalinizáció, sem a reform fogalma nem fért bele, és egyben elfeledtettem mind a problémák jelentős részét, mind a vitákat az ezek megoldására kialakított alternatívák között. Ez olyan jól sikerült, hogy a KGST reformjára vonatkozó kísérlet lényegében mind a mai napig kiesett a közgazdaság-történeti irodalom látóköréből, annak ellenére, hogy időközben a hatvanas évek végi gazdasági reform felelevenítésének reneszánszát is megéltük.¹⁷

Ettől eltérő képet festett a történetről egy, a maga korában színvonalas szakmunka, Pécsi Kálmán könyve a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokról, amely a kérdést csak periférikusan érintette, de ismét utalt az 1953 utáni váltásra. Pécsi a KGST fejlődésének első szakaszát 1949–1955 közötti időre teszi, ahol az együttműködés elsősorban kétoldalú volt, majd 1952 után hosszú lejáratú kereskedelmi szerződésekben és műszaki-tudományos tapasztalatcserében valósult meg. Ugyanakkor rögzítette, hogy az áruforgalom 1953-ig erőteljesen növekedett, ezt követően azonban nem folytatódott ez a trend.

[Az erőltetett iparosítás és a kiegyensúlyozatlanság] „1953 végére, 1954 elejére... valamennyi tagországban az addigi fejlődési út elemzéséhez és felülvizsgálatához vezetett. Az elemzésből az a következtetés adódott, hogy az együttműködést nem lehet kizárólag a hosszú lejáratú kereskedelmi szerződésekre alapozni. Megkezdődött a tervek összehangolása, valamint – ágazati bizottságok létrehozásával – az ipari szakosítás. Átfogóan tisztázták a szakosítás és a kooperáció elméleti kérdéseit, majd a gépipar legfőbb ágazataiban megindult az ez irányú gyakorlati munka. Ezzel 1954–1955-ben a KGST fejlesztésének újabb szakasza kezdődött.”¹⁸

A történeti irodalomban újabb fordulatot a nyolcvanas években regisztrálhattunk. Az ekkor megjelent írásokra már a nyugat-európai és amerikai értékelések is rányomták bélyegüket. Érdekes módon azonban a desztalinizáció problémája iránt ekkor sem mutatkozott érdeklődés.

Marie Lavigne 1985-ben megjelent monográfiája¹⁹ az elzárkózás, az autarkia időszakát 1945–1955 közé tette, az 1955–1975 közötti időszakot a szocialista országoknak a nemzetközi munkamegosztásba való vissza nem fordítható beilleszkedéseként írta le, és ezen belül alakult ki a reformkorszak, amelyet a hetvenes évek eleji válság úgymond megzavart annyiban is, hogy amíg addig a nemzetközi kereskedelem a fejlődés forrásának bizonyult, azt követően a zavarok forrásává vált. A KGST története szerinte négy szakaszra bontható. 1949–1962 között a kapcsolaterősítés volt a fő feladata – kis hatásokkal. Meghatározták a cserekapcsolatok szervezetének általános elveit és az egyeztetett specializáció első vonásait. 1962–1971 között a munkamegosztás alapelveinek elfogadása után megerősítették a szervezetet. A Szovjetunió ebben a szakaszban igyekezett

¹⁷ L. erre FERTIL ISTVÁN: Magyar elképzelések a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsának megreformálásáról (1976–1975). *Századok*, 2013, 6. sz.

¹⁸ PÉCSI KÁLMÁN: *A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 30 éve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 67.

¹⁹ MARIE LAVIGNE: *Economie internationale des pays socialistes*. Armand Colin Éditeur, Paris, 1985.

elősegíteni a tervek sokoldalú összehangolását, de a tagállamok ellenállása és tehetetlensége ereje megakadályozta ebben. Az 1971–1981 közötti szakasz a komplex program elfogadásával indult, ami a szerző szerint kompromisszumot jelentett a tervezési és a piaci integráció között. Ez – mint látni fogjuk – tévedés. Lavigne ugyanakkor azt állítja, hogy mindkét integrációs kísérletet a kis országok gazdasági nehézségei, az olajárrobbanás buktatta el. A cserekapcsolatok nem liberalizálódtak, ugyanakkor, elsősorban a beruházások csökkenése miatt, a közös tervek is kútba estek. Az SZKP XXVI. kongresszusától, 1981-től indult a következő szakasz, amely az 1984. júniusi csúcsértekezletig tartott, ahol a Szovjetunió központi szerepet vállalt egy gazdaságpolitikai szintű integráció megvalósításában, ám egyben a piaci kapcsolatokat az utolsó helyre utalta. A strukturálisnak nevezett integrációs koncepciónak szerinte az volt a célja, hogy hosszabb időtávban a nemzeti gazdasági komplexumokat egyetlen gazdasági egységbe integrálják.²⁰ Persze azt már nem láthatta, hogyan mállik szét néhány éven belül ez az elképzelés.

Az 1980-as évek úttörő vállalkozása volt Szakács Sándor és Pető Iván nagyigényű hazai gazdaságtörténeti összefoglaló munkája első kötetének megjelenése.²¹ A szerzők a magyar külkereskedelem ötvenes évek eleji számbavételének keretében vizsgálták magas színvonalon a KGST szerepét. Állításuk az, hogy az alakuláskor J. V. Sztálin előtt az a cél lebegett, hogy a nyugat-európai nyersanyagellátáson keresztül befolyást gyakoroljon az USA európai uralmára. Eszerint a kelet–nyugati kapcsolatok befagyasztása csak a II. ülésszakon vált a szervezet feladatává. Ugyan KGST szintű autarkia kialakítása volt a szándék, valójában országonként folyt a párhuzamos kapacitások kialakítása. A szerzők szerint a magyar politika célja a külkereskedelmi arány csökkentése volt, de ezt nem sikerült megvalósítani. Magyarország nyugati kitettsége még ebben az időszakban is nagyobb volt minden KGST-oroszánál.²² A szerzők ezt követően, kihagyva az 1953–1956-os váltást, 1957–1958-ra ugranak, és a hároméves tervben megfogant hibás elképzeléseket részben a KGST ekkor formálódó nagyszabású fejlesztési terveire vezetik vissza, sőt a magyar gazdaságpolitikusok a következő ötéves terv megalapozásakor, mintegy paradigmaváltásként, már nem a hazai, hanem a KGST-n belüli adottságokból indultak ki, és ennek megfelelően 1960–1961-ben hibásan módosították a terveket. Hasonló szemléletet tükröztek a 20 éves terv előmunkálatai, amelyek 1962 novemberében az MSZMP VIII. kongresszusán – ugyancsak KGST-háttérrel – hivatalos rangra emelkedtek.²³ A szerzők azonban nem említik, hogy nem lett semmi a 20 éves tervek egyeztetéséből és elfogadásából. Az időszakot szerintük a túlzott fejlesztéspolitika jellemezte, aminek gondjait növelte, hogy elmaradt a várakozásoktól a KGST gyártásszakosítása, azonban nem fordítottak kellő figyelmet az energetikában megmutatkozó tényleges teljesítésekre. A magyar–szovjet timföld–alumínium-egyezmény is csak olyan összefü-

²⁰ Uo. 42–44.

²¹ SZAKÁCS SÁNDOR–PETŐ IVÁN: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. k. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

²² Uo. 162–166.

²³ Uo. 392–399.

gésben szerepel, mint ami a beruházások terheit növelte, előnyéről azonban nem kapunk információt.²⁴ A szerzők utalásszerűen jelzik, hogy az 1966–1970 közötti tervegyeztetések némileg más módszerekkel indultak, területei kiszélesedtek, de az integráció ténylegesen csak igen lassan haladt előre. A szervezet története náluk természetszerűen és szigorúan a magyar gazdaság, különösen a tervezés szempontjából vetődött fel, és végül is arra a megállapításra jutottak, hogy minden középtávú tervidőszakban meghatározó szerepet játszottak a KGST szintű elképzelések és egyeztetések, amelyek a hatvanas évek közepéig fűtötték a magyar gazdaságot.

A nyolcvanas évekből mindenekelőtt Csaba László munkássága még a megemlíten-dő, különös tekintettel a *Kelet-Európa a világgazdaságban*²⁵ című könyvére. Ezúttal nem gazdaságtörténetet olvashatunk, hanem magas színvonalú KGST-analízist történeti visszapillantásokkal. Csaba László könyve a magyar reform-közgazdaságtan újrajelentkezésében egyfajta visszatérést reprezentált a hatvanas évek KGST-kritikai irodalmához. Ugyanakkor a könyv jelezte, hogy a magyar reformgondolkodás már túllendült azon, amit 1987-ben az SZKP, illetve Gorbacsov kezdeményezett, vagyis az új, a tervezés korszerűsítésére alapozó átalakuláson.

Külön kell szólni Ungvárszki Ágnes cikluselméletéről,²⁶ amelynek a KGST-országok vonatkozásában az előzményei még az 1960-as évekre nyúlnak vissza,²⁷ de folytatódtak az 1970-es években is.²⁸ A szerző nem közgazdasági, hanem kifejezetten gazdaságpolitikai irányváltások alapján, a magyar gazdaságban a sztálinista-doktriner irányzat megjelenését és első szakaszát 1948–1953 közé tette, ezt 1953–1958 között az első megújító szakasz követte. 1959 és 1965 között az első, majd 1972–1978 között a második viz-szakanyarodó szakaszt regisztrálta. Eközött, 1966–1972-ben volt a gazdasági mecha-nizmus reformja, végül az 1979–1984 közötti éveket pálya nélküli pályamódosításnak, a doktriner módon megtett tétova megújító lépések éveinek nevezte. A könyv a gazda-ságtörténet által periódusként sok szempontból visszaigazolt és elfogadott ciklusokat külgazdasági oldalról is igyekezett megalapozni miszerint a doktriner ciklusokat a mo-dellben megújuló ciklusok váltogatják;²⁹ a doktriner ciklusok erősen kötődnek nem-

²⁴ Uo. 402–403.

²⁵ CSABA LÁSZLÓ: *Kelet-Európa a világgazdaságban. Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus*. Közgazda-sági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

²⁶ UNGVÁRSZKI ÁGNES: *Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon 1948–1988*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

²⁷ J. GOLDMANN–K. KOUBA: *Bevezetés a szocialista gazdasági növekedés elméletébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. (Eredeti megjelenés: 1966-ban.)

²⁸ BAUER TAMÁS: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. Bauer Tamás cikluselméleti nagymonográfiája mintegy az Ungvárszki-könyv előzményének tekinthető, és a térség országai gazdaságtörténetének összehasonlító elemzésére épült. A KGST szerepét azonban nem viz-sgálta.

²⁹ A szerző könyve végén definíciószerűen is megadja az ún. doktriner és megújuló irányzat alapjellem-zőit. A külgazdasági politikát illetően ez így hangzik: „Doktriner irányzat: a KGST-orientáció felerősödése a politikai és gazdasági biztonságra történő hivatkozással; a termelésben az önellátás fokozására törekvés, az

zetközi impulzusokhoz, nevezetesen a Szovjetunióból, illetve a KGST-ből érkező növekedési programokhoz, vagyis itt a politikai indíttatás érvényesül, és a KGST-n belüli külkereskedelmi forgalom autark élénkülésével jár együtt. A megújulási ciklusok esetén a gazdasági hatékonyság, a fokozott nemzeti érdekérvényesítés a meghatározó. Az alternatívák közötti különbséget a politikai és gazdasági szempontok eltérő súlyozásában véli felfedezni Ungvárszki Ágnes, de ez megítélésem szerint konkrét elemzés alapján nem mutatható ki. Ugyanakkor nyomban nehézségekbe ütközünk, ha a KGST-országok mindegyikére érvényesíteni szeretnénk az elméletet, hiszen egyes országokban nem vagy szinte kimutathatatlan e két tendencia váltakozása.

Az 1990-es évek nemcsak a tervgazdaság, de a KGST történetének lezárásával természetesen új rálátást biztosítottak mind Magyarországra, mind a kelet-közép-európai régió, mind a Szovjetunió 1949 utáni évtizedeire. A történettudomány egyrészt a források megismerésének új lehetőségeivel és azok feltárásával volt elfoglalva, másrészt a nemzeti dimenziók felé fordult. Ugyanakkor nem folytatódott Szakács Sándor és Pető Iván monográfiája. A gazdaságtörténet megtorpanása nem tárgya historiográfiai áttekintésemnek, tényként azonban mindenképpen rögzítendő. Az új szakirodalom is a nemzeti történelem felől, mintegy annak nemzetközi vonatkozásaira összpontosítva kezdett ismét foglalkozni a nemzetközi szervezetek, jelesen a KGST történetével.

Kevés magyar történész volt, aki azonnal a régió kérdéseinek átfogó megértésére vállalkozott. Közöttük volt természetesen Berend T. Iván, aki a kilencvenes évek végén megjelent monográfiájában³⁰ „megszüntette megőrizve” tartotta fenn a hatvanas években lefolyt vitában megfogalmazott álláspontját. Fogalomkészletében már megjelent Kornai János hatása, és a klasszikus (sztálini) és a korszerűsített (poszt sztálini) államszocialista berendezkedés váltáshoz kapcsolódóan mutatta be a KGST funkciójában bekövetkezett változást. A klasszikus rendszerben a szervezet az importpótló iparosítás, az önellátás és a szovjet dominancia biztosításának eszköze volt, amely „csak mennyiségi fejlesztési ösztönzést adott, ám elősegítette az elavult gazdasági szerkezet és technikai színvonal fennmaradását”. Hruscsov ezt a szerkezetet igyekezett módosítani az ötvenes évek végén a „KGST-munkamegosztás bevezetésével”. A fordulópontot Berend 1956 májusára tette, amikor döntöttek a közös olaj- és villamos távvezeték építéséről. Ezt követően szerinte kibontakozott a termelés szférájában is a munkamegosztás, majd felvetődött a közös tervezés gondolata, ami azonban elvetélt. Berend úgy ítélte meg, hogy ekkor elindult egy részleges szerkezeti modernizáció, vagyis valamit fenntartott abból az értékelésből, hogy a hatvanas évek váltási kísérletét szerény, de regisztrálható előrelépésnek kell tekintenünk. A reformelképzelésekről azonban ő sem beszélt könyvében. Az 1973-at követő években az államszocializmus eróziójának és válságának időszakában a KGST szerepének, vagyis az önellátás jelentőségének fokozatos csökkenését regisztrálta.

importpótló fejlesztések előnyben részesítése. Megújuló irányzat: nyitási törekvés a nem szocialista országok felé.” UNGVÁRSZKI ÁGNES, i. m. 175.

³⁰ BEREND T. IVÁN: *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990*. Vince Kiadó, Budapest, 1999, 114–115. és 202–203., 273–277.

Az újabb lendületvételek már nem a szervezethez és nem is a tagországok együttműködéséhez kötődtek, és egyenesen az adósságcspadába vezettek. Vagyis a KGST közel húsz éves utolsó időszakát a kihívásokra való reagálás fokozódó képtelenségeként ábrázolta.

A figyelem tehát ezekben az években a nemzeti múlt feltárása felé fordult, a legjobb munkák azonban már a kitekintés határozott szándékával készültek, és kísérleteket látnunk a térség országai egymáshoz és a Szovjetunióhoz fűződő viszonyának újraértelmezésére. Üttörő vállalkozás volt ebből a szempontból Földes Györgytől a gazdaságpolitika-történeti indíttatású és az eladósodás 1957–1985 közötti történetét bemutató monográfia,³¹ illetve az 1990 utáni politikai kérdéseket is érintő nyugati elemzések mintegy összefoglalása Márer Pál tollából.³² Ide tartozik Germuska Pál monográfiája is a Varsói Szerződés és Magyarország kapcsolatának vizsgálatával.³³

Az újabb gazdaságtörténeti monográfiák és összefoglalók nem kerültek meg Magyarország és a KGST viszonyának kérdését. Kaposi Zoltán háromszáz évet átfogó könyve³⁴ is külön fejezetben foglalkozik a szervezettel, illetve az 1945 utáni magyar külkereskedelemmel. A kétkorszakos elkülönülés Kornai János és Berend T. Iván nyomán itt is fellelhető, bár meglehetősen szabadosan. Az 1949–1961 közötti időre a kemény jelzőt használja, míg az 1961-től 2000-ig tartó mintegy harminc esztendő egységes időszakként kerül az olvasó elé. Az embargó, a desztalinizáció, a reform fogalma nem szerepel az összefoglalóban, inkább néhány alapjellegzetesség kiemelésére futja, elsősorban a Szovjetunió dominanciájának hangsúlyával és sok pontatlansággal.

A legfrissebb gazdaságtörténeti irodalomban Honvári János monográfiája ezzel szemben részletesen szól a szervezet történetéről.³⁵ Az első öt esztendőről azonban meglehetősen sommásan és tévesen ítélt: „A KGST megalakulása utáni első fél évtizedben gyakorlatilag nem funkcionált, a tagországok az egymás közötti kapcsolatok fejlesztése helyett a Szovjetunióval építettek ki kétoldalú együttműködést.”³⁶ Honvári úgy ítéli meg, hogy a szervezet tevékenységének az egyik legaktívabb időszaka az 1960-as évek közepétől számított mintegy másfél évtized volt. Ugyanakkor – első magyar szerzőként – részletesen kitér Románia ekkor indult különutas magatartására, amely sok szempontból akadályozta a KGST működését. Szerepelteti azokat a javaslatokat, amelyek a nemzetek feletti közös tervezés, a közös intézmények létrehozására irányultak és amelyek a román magatartás miatt hiúsultak meg. Több belső ellentmondásra is felhívja

³¹ FÖLDES GYÖRGY: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1985*. Maccenas Kiadó, Budapest, 1995.

³² A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok. In: ROMSICS IGNÁC (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.

³³ GERMUSKA PÁL: *Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között*. 1956-os Intézet–Argumentum, Budapest, 2010.

³⁴ KAPOSI ZOLTÁN: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002.

³⁵ HONVÁRI JÁNOS: *A XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó, Budapest, 2006.

³⁶ Uo. 434.

a figyelmet, így a kutatási eredmények ingyenes átadásából, a döntéshozatal hallatlan lassúságából adódó problémákra. Külön elemzést kapunk a kétoldalú árucseré-forgalmi megállapodások alkurendszeréről. A szerző bemutatja a szakosítási tárgyalások kudarcának hátterét, ebben a költségeket elfedő ár- és értékviszonyok, a pénzforgalom korlátozottságának, a szabványosítás lassúságának, a szankcionálás hiányának szerepét. Honvári tér ki először a leginkább szakosított terület, a hadiipar bemutatására, amelyet aztán Germuska Pál már említett monográfiájában elemzett. Külön szól az agrárágazatban megjelent szakosítási kísérletekről, támogatási és árkonstrukciókkal kapcsolatos javaslatokról és a meddő vitákról. Számba veszi a kevés közös vállalkozást és azok szerény eredményeit, de rövid összefoglalót kapunk a tervezésben történt együttműködés problémáiról és a beruházási hozzájárulások Magyarországra nézve egyre súlyosbodó terheiről, illetve arról, hogy hogyan és meddig tudott a magyar fél ezek elől elhajolni. A hetvenes évek olajárrobbanását követően ebben és más kérdésekben is megváltozott, megkeményedett a Szovjetunió magatartása. Megállapítja, hogy a XX. század utolsó harmada húzóágazataiban alig volt együttműködés. Az összefoglaló csak igen röviden, a javaslatok bemutatása nélkül tér ki az 1967–1968-as lengyel, csehszlovák és magyar reformjavaslatokra, és azt a benyomást kelti, mintha azok nem vereséget szenvedtek, hanem becsatornázódtak volna az 1971 júliusában elfogadott ún. komplex programba. Az írás átfogó jellegét mutatja, hogy Honvári röviden kitér a KGST és tagállamai viszonyának alakulására a Közös Piachoz, a GATT-hoz is. A befejező rész az 1980-as évek kínlóadásain, válságán keresztül jut el a magyar kormány 1989-es döntéséhez a világgazdasági nyitásról, amely előrevetítette a KGST 1991-es megszűnését. Honvári János színvonalas összefoglalója újra ráirányította a figyelmet a KGST történetére anélkül, hogy a szervezethez kapcsolta volna a desztalinizáció és reform fogalmát.³⁷

*

Jelen munka a politikatörténeti megközelítések közé sorolja magát, azaz nem célja a KGST teljes történetének megírása, nem gazdaságtörténeti ihletettségű, hanem politikatörténeti a megközelítése. Nem tudja megoldani, de érinti azokat a nagy jelentőségű kérdéseket, amelyek a KGST-vel kapcsolatban felvethetők, és amelyek persze túlmutatnak azon, például azt, hogy mi volt az ún. szocialista világrendszer, illetve európai részeinek helye és szerepe a világrendszer egészében az 1949 utáni évtizedektől fennállása végéig. Vajon a szervezet egész története során, eltérő mértékben, de az autarkia irányába tolta a tagországokat, avagy ez a tétel nem állja meg a helyét? Játszott-e szerepet

³⁷ Emellett a kézikönyvekben gyakran találkozunk rövid összefoglalókkal a KGST történetének egyes kérdéseiről. Például Andrzej Paczkowski így ír: „Számos fogyatékosága volt ennek az elgondolásnak [a KGST megalakításának – *F. I.*] magából a központi, tisztán politikai (sőt ideológiai) irányelveknek alárendelt tervezés lényegéből adódóan is, de a KGST nem szovjet tagállamai szempontjából mindezt még súlyosította az is, hogy egyetlen birodalom uralta, és – ígéretes neve ellenére – csak egy volt a csatlós államok ellenőrzésének és alárendelésének eszközei közül. Tovább nehezítette ezeket az országoknak, hogy kapcsolatba lépjenek más partnerekkel.” ANDRZEJ PACZKOWSKI: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. 1956-os Intézet, Budapest, 1997, 155.

a világgereszkedelelem liberalizálásában, avagy sem? Milyen mértékű volt hatása a harmadik világban avagy a szomszéd európai térségben, a Közös Piacra és az azon kívüli országokban? Vagyis milyen regionális szerepet töltött be? (Kevésbé foglalkozik azonban a harmadik világhoz fűződő kapcsolatokkal, tekintettel arra, hogy ez a KGST-kisországek között nem okozott különösebb konfliktust.)

Ami a KGST belső viszonyait illeti a modernizációs paradigma léte avagy nem léte az egyik kérdés, illetve a modernizáció hatékonyságának, illetve kudarcosságának története az, amit érintenünk kell. Milyen szerepet játszott a KGST a félperiférikus állapotban való megragadásban? Vajon a Szovjetunió gyarmattartó vagy gyarmat volt a szervezet hosszú története során,³⁸ egyáltalán milyen szerepe volt a régió homogenizációjában? Egységes volt-e, vagy inkább szétagyolódott Moszkva szárnyai alatt a kelet-európai gazdasági nagytér? Mennyiben segítette és mennyiben fékezte a szervezet tevékenysége a kétoldalú és sokoldalú gazdasági együttműködést? Volt-e ebben érdemi szerepe a szovjeteknek?

A KGST hatékonysága is nyitott kérdés. Vannak interpretációk, amelyek egyenesen károsnak, mások jórészt közömbösnek, érdektelennek ítélik szerepét, különösen a Közös Piac hatékonyságának viszonylatában. Vajon mi ebben az igazság?

Ezeket a kérdéseket érinti a dolgozat, de – mint mondtam – nem szisztematikus vizsgálattal, így határozott választ sem tud adni rájuk. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy a szervezetnek más és más volt a szerepe az egyes időszakokban a nemzetgazdaságok együttműködése szempontjából, illetve megfogalmaz hipotéziseket, amelyekre csak – a szervezet mindenoldalú, a KGST központi és a nemzeti források nemzetközi összehasonlító elemzésével elvégzett – átfogó történetének megírása adhat választ.

Ez a munka a hazai forrásbázisra épít, és természetesen magyar összefüggésben kísérel meg elemzéseket. A Politikatörténeti Intézetben folyó olyan közös kutatás részeként nyúlt a témához, amely a desztalinizáció problematikáját kívánta megragadni. Ennek megfelelően az első kérdés: mit jelentett a KGST viszonylatában a desztalinizáció, és lehet-e egyáltalán ezzel a fogalommal operálni, melyek ennek a kritériumai, lejátszódott-e valamilyen megragadható közös folyamat a KGST-ben és a tagországok gazdaságpolitikájában, amit ezzel a fogalommal megközelíthetünk? Amit a gazdaságpolitikában tapasztalunk Sztálin halála után, azzal korrelálnak-e a szervezet történetében mutatkozó folyamatok?³⁹ Külön kérdés: hogy ha igen, mely időszakra vonatkoztathatjuk ezt, és milyen következményekkel járt a tagországok és a szervezet történetére? A másik probléma, amely a Politikatörténeti Intézetben lezajlott konzultációk során felvetődött, hogy a desztalinizációtól elválasztandó, illetve egyáltalán elválasztható-e az államszocia-

³⁸ A szovjet kiszolgáló szerepének prezentációja hosszú ideig jelen volt a magyar közgazdasági szakirodalomban. L. például PÉTER PÁL: A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokról. *Közgazdasági Szemle*, 1956. 10. sz.

³⁹ A kelet-európai országokban a Sztálin halála utáni gazdaságpolitikai azonosságokra legújabbban Baráth Magdolna mutatott rá egy tanulmányban. BARÁTH MAGDOLNA: Válságkezelés a keleti blokkban Sztálin halála után. *Történelmi Szemle*, 2014, 2. sz. 269–286.

lizmus reformjának megindulása, vagy az is a desztalinizáció részének tekinthető, illetve a KGST reformjának kísérlete a desztalinizációhoz kötődik-e, avagy attól elválasztva ragadható meg. Egyáltalán miért került sor a reformjavaslatok kidolgozására, mi volt ezek jellemzője, és hogyan juthatott ez el a rendszeren belül a legitimáció, azaz a közös politikai konzultáció szakaszába, végül miért bukott meg minden változatában?

Munkaközi hipotézisként a következőkre hívom fel a figyelmet:

1. A nemzeti gazdasági reformok kezdete, a reformgondolatok egyfelől a sztálini gazdaságpolitika és gazdaságdogmatika bírálatához, másrészt a sztálini politika XX. kongresszusi kritikájához kapcsolódtak, így 1953 után a desztalinizáció része volt mind Magyarországon, mind másutt, például 1956 után Lengyelországban. Egymásra épülve, de mégis más talajon indult el a hatvanas évek gazdasági reformja, amely túljutott Sztálin bírálatán, és a modernizáció új kihívásaira kísérelt meg választ adni. A megoldási javaslatok természetesen kötődtek az 1953 utáni gondolatokhoz, részben azok folytatásának tekinthetők, mégis önálló alapról indultak, amennyiben megjelent bennük az intenzifikálás problematikája. A KGST csehszlovák, lengyel és magyar reformkoncepció erre, illetve a világ gazdaságban végbemenő új tendenciák megértésére és a hatvanas évek reformhullámára, a részleges piacosítás elméletére épülve született, és kísérelt meg érvényre jutni, vagyis – véleményem szerint – már nem tekinthető a desztalinizáció részének.

2. A fogalomhasználatot illetően, arra való tekintettel, hogy a közmegegyezésnek tekintett elképzelésnek megfelelően a két rendszer közötti különbségtétel legfontosabb jellemzője a gazdaságban a piac-, illetve a tervezésvezéreltség, így elkerülve a szocialista avagy kommunista országok megnevezésben rejlő felfogásbeli vitát, visszatértem egy korabeli megnevezésre, és a *tervországok* kifejezést használok, szembeállítva a piacgazdaságokkal, vagy a tőkés országok csoportjára vonatkozó szóhasználattal. A tervország-csoport tágabb a KGST-országok vagy tagországok együttesénél, és Kínát, Jugoszláviát és nem KGST korszakában Koreát, Vietnámot, Kubát is felöleli. A hatvanas évektől Albániát is, amelyiket, bár formálisan nem lépett ki a KGST-ből, nem tekintem tagországnak. Ugyanakkor nem használhatom következetesen a történeti irodalom egy részében meghonosodott Közép- és Kelet-Európa régió kifejezést, miután a vizsgálódás mind a keletnémet területet, mind a Szovjetuniót magában foglalja. Olykor azonban felbukkan a könyvben, amikor a tagországok mellett Jugoszlávia is bevonható a megjelölésre szánt országcsoportba.

A desztalinizáció – ezt figyelembe véve – az enyhülés gazdaságpolitikájának kifejeződése. Egyrészt a háborúra készülődés, az ebben az értelemben vett hadigazdálkodás vége, illetve a belső kiegyensúlyozottságra törekvő gazdaságpolitikai irányvonal érvényesítése, érvényesülése a tagállamokban, másrészt a Szovjetunió ehhez illeszkedő és ezt elősegítő magatartása, végül törekvés a KGST-tagállamok közötti együttműködés áthangolására. Ehhez kapcsolódott a KGST belső szervezeti korrekciója. A desztalinizáció a XXII. kongresszus utáni kezdeményezésekre fut ki és bicsaklik meg. Már érzékeli a tőkés világ gazdaság új kihívásait, de – szemben a reformmal – nem érti meg a piacosítás szükségletét.

A desztalinizáció részének tekinthető Hruscsov 1962 utáni azon kísérlete, amely a közös gazdasági nagyrégiók és nagytér kialakítására irányult, ahol nemzetek feletti gazdaságpolitikai döntések, tervek megalkotására törekedett az ország-szuverenitások fokozatos felszámolása mellett. Hruscsov visszakozásával majd bukásával ez csak egy epizód maradt, és ebben a formában lekerült a napirendről, de a Közös Piac sikereinek árnyékában rávilágított arra, hogy keresni kell az együttműködés új eszközeit. Az 1971-es komplex program ennek rehabilitációja felé tett lépés volt, de a rákövetkező közel két évtized bebizonyította, hogy megvalósíthatatlan a piacosítás, különösen konvertibilis valuta és ténylegesen működő pénzügyi rendszer nélkül a pusztán a közös tervezésre alapuló integráció.

Bár nem vagyok híve a cikluselméleteknek, a hetvenes évek közepéig tartó történet úgy is leírható, mint hullámszerűen visszatérő, *sorozatos kísérlet a nemzetközi tervezés megvalósítására*. Ez 1949-ben alig egy esztendeig tartott. 1950-ben a kapcsolatoknak a külkereskedelmi egyeztetésre redukálásából a közös tervezésnek nemcsak a mozzanata, de a szándéka is hiányzott, annak ellenére, hogy az a tervgazdaságok között és a külkereskedelmi monopóliumok révén valósult meg. A Szovjetunió mint birodalmi központ adta meg a közös és egyenkénti feladatokat, majd ezt a tervországok a kétoldalú alkuk hálójában realizálták. A második kísérlet 1953 után bontakozott ki és 1956-ig tartott. Ezt követte a harmadik, amely a közös tervezés hruscsovi ajánlatába torkollott, de igen rövid idő alatt kudarcot vallott. A harmadik kísérletnek a komplex program elfogadása utáni időszakot tekinthetjük. A második és a harmadik kísérlet eredménye elsősorban az energetikai együttműködésben kézzelfogható, de előrehaladás mutatkozott a nyersanyagellátásban is, illetve említésre méltó a szellemi, elsősorban a tudományos és műszaki kooperáció. Más területeken azonban a kereskedelmi alkuk és egyezmények maradtak az irányadók. Csak kitekintésben utalhattam az utolsó és a Szovjetunióból induló, Mihail Gorbacsov nevével fémjelzett reformkezdeményezésre, ami bizonyos mértékig visszatérés volt az 1966–1969-es próbálkozáshoz, de a rendszerváltás miatt nem tudott a megvalósulás útjára lépni.

Külön kell szólnom a kötet *befejező dátumáról*. 1974-gyel a reformtörekvések lezárulásáig követem nyomon az eseményeket, amelyek a hetvenes évek eleji olajválság KGST berkeibe való „begyűrűzésével” zárul. 1971-ben a komplex program elfogadásával ugyanis megmaradtak a kiskapuk a piaci és pénzügyi megoldások bővítése vagy legalább tárgyalása előtt. Ennek esélye az olajválság után szűnik meg, amikor orientációváltásra kerül sor a Szovjetunió külgazdasági politikájában. A nyugati nyersanyagpiacok felé való nyitással csökkent a KGST-országok gazdasági jelentősége, ami valamennyi országot – Magyarországot is – tartósan elfordított a reformok akár részleges bevezetésének szándékától. A szovjet váltás 1972 és 1974 között bontakozott ki, és a KGST 1974. júniusi XXVIII. ülészakán vált teljesen véglegessé.

A kötet szerkezetében nem egyszerűen a KGST történetének tagoltsága játszott szerepet, de óhatatlanul tükröződik benne a források mennyiségének és minőségének erős eltérése az 1953 és 1956, valamint az 1956 utáni időszakban. Az összeggzésekkel a leírás

és az értelmezés különválasztásának fontosságát kívánom jelezni, mert meggyőződésem szerint a történeti munkában a képzalkotás az elsődleges, és az interpretáció csakis erre épülhet, ahogy ez a „Wittgenstein–Ankersmit-vitában” is kifejezésre jut. Eszerint a nyelvészfilozófus Wittgenstein a nyelvet olyannak tekintette, mint a festő ecsetjét, a történészfilozófus Ankersmit viszont olyannak, mint a színeket a vásznon. Vagyis a nyelv nem egyszerűen eszköz, hanem a nyelvhasználatot magához a képhez hasonlította. Ankersmit maga is törekedett arra, hogy ennek ellenére ne azonosítsa a történetírást a művészeti, szépirodalmi tevékenységgel. Ezért hangsúlyozza a narráció és interpretáció különbségét a narráció elsőbbségének kiemelésével. Nem vagyok Ankersmit híve, de ezt a megkülönböztetést ma, amikor vagy az interpretáció uralkodik el a történeti szövegen, vagy teljesen hiányzik, fontosnak tartom.⁴⁰

Mint az alcím is jelzi, a feltáró munka a magyar forrásokra épül, ami elkerülhetetlenül magyar nézőpontú eredményt hozott, még akkor is, ha kísérletet teszek más tagországok magatartásának bemutatására és elemzésére. A magyar források biztosították azt, hogy nemcsak a legfelsőbb politikai vezetés álláspontját kísérhessem figyelemmel, hanem a külkereskedelempolitikai döntések előkészítését végző testületeket – különösen a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának munkáját – vagy a szakértői szintet, illetve a szaktudományos háttérrel is. A vizsgálatnak ezt a mélységét valamennyi tagország esetén csak nemzetközi kutatás végezheti el. A szovjet forrásokhoz való hozzáférés romlása azonban nem kecsegtet gyors eredménnyel.⁴¹

A könyv nemcsak magyar forrásokra épít,⁴² de a vizsgálódás maga is magyar-centrikus. Igyekszik feltárni egyrészt Magyarországot és a KGST, illetve ezen belül Magyarországot és a tervországok viszonyát, vitáit, játszmáit ezen a nemzetközi szinten. Végigtekint a magyar kezdeményezéseken és azok sorsán. Külön és részletesen foglalkozik a

⁴⁰ Az előzetes hipotézist ebben a bevezetőben valójában az olvasó számára foglaltam össze, a valóság az volt, hogy a tények feltárását követte a következtetés és annak szándékom szerinti folyamatos pontosabbá tétele.

⁴¹ Erről tudósított legutóbb Leonyid Gibianszkij is egy tanulmányában. LEONYID GIBIANSZKIJ: *Die Gründung des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe* In: WALTER M. IBER–PETER RUGGENTHALER: *Stalins Wirtschaftspolitik an der sowjetischen Peripherie. Ein Überblick auf der Basis sowjetischer und osteuropäischer Quellen*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2011, 20–41.

⁴² A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban MNL OL) az 1956-ig tartó időszakra lényegesen kevesebb irat található, mint az ezt követő évekre. 1956-ig még az MDP vezető testületei sem minden esetben tárgyaltak hangsúlyos kérdéseket. 1956 után az MSZMP Politikai Bizottsága az előzetes magyar álláspont kialakításában, és egy idő után a kormány a KGST-ben született határozatok végrehajtásában játszott döntési szerepet. Ebben az időszakban az előkészítés és a végrehajtás iratanyaga mind a párt-, mind az állami anyagokban szerepel. A KGST Tanácsülés és a Végrehajtó Bizottság üléseinek iratai önálló fondot képeznek (MNL OL XIX-A-90-b), mint ahogy a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottság ülései (MNL OL XIX-A-90-a) is. Emellett további részletek találhatók a minisztériális szervek fondjaiban. A szovjet iratanyagról l. JELENA–A. TYURINA: A KGST iratanyag összetétele és tartalma. www.natarch.hu/szemle/20022/tyurina.htm. Cseh feldolgozást l. KAREL KAPLAN: *Československo v RVHP, 1949–1956*. Praha, 1995.

magyar reformjavaslat megszületésével, annak eszmetörténeti háttérével, diplomácia- illetve politikatörténetével.

A szakirodalom és a publicisztika az 1968-as magyar gazdasági reformnak azt veti a szemére, hogy felemás volt, és nem társult más, elsősorban politikai reformelemekkel. Ez sok szempontból igaz. Az óvatosság jellemezte, és a készülődő politikai reform a cseh-szlovákiai tapasztalatok miatt csak formális eredményt hozott. A történet azonban úgy teljes, ha tudjuk: a gazdasági reform két lábon állt. A hazain és a nemzetközín. A kettőt szerves egységben gondolták megvalósítani.

A KGST reformjára vonatkozó javaslat a magyar közgazdász társadalom egyik ki-magasló teljesítménye volt. A reform gazdaságpolitikusi megalapozottan tudták képviselni elképzeléseiket a nemzetközi diplomácia színterein, és szakmailag megállta helyét. Képviselte egy olyan időszak megnyilatkozása, amikor az MSZMP vezetői aktív és önálló külgazdasági szerepet alakítottak ki és tudatosan képviselték is azt. Ennek hátterében színvonalas és mélyreható elemzések és szakmapolitikai javaslatok álltak, amelyek átfogó reformalternatívában öltöttek testet. A hetvenes évek elején azonban a piaci tényezők erősítésére épülő javaslat – mint majd látjuk – vereséget szenvedett. 1973 után pedig már a magyar vezetés is váltott, és nemcsak csatlakozott, de erőteljes szorgalmazójává vált a közép- és hosszú távú tervezés elsődlegességére építő elgondolásnak és ezen belül a gyártásszakosítás fejlesztésének. Ezt tükrözték az elméleti megnyilvánulások is.⁴³ A „terv” idehaza is diadalmaskodott a piac felett.

*

Végül köszönetemet fejezem ki a kötet létrejöttében segítő kollégáknak, elsősorban a szerkesztőmnek, Gellériné Lázár Mártának, továbbá Berki Ilonának és Kiss Éva Máriának. Köszönetem a szakmai vitában megfogalmazott segítségért Baráth Magdolnának, Botos Jánosnak, Csunderlik Péternek, Földes Györgynek, Ignác Károlynak, Szamuely Lászlónak és Takács Róbertnek, az írásos véleményekért Kalmár Melindának, Germuska Pálnak és Egry Gábornak.

⁴³ L. erre az összefoglaló jelleggel készült monográfiát: PAVELICS ÁGNES–KISS TIBOR: *Nemzetközi gazdaságpolitika és tervezési együttműködés*. Kossuth, Budapest, 1977. Huszár István előszavában kifejezetten ezt a szándékot hangsúlyozta.

Első rész

Sztalinizáció – desztalinizáció, 1949–1968

Sztalinizáció, 1949–1953

A KGST megalakítása

Miért és pontosan mikor alakult meg a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa? Ki kezdeményezte a létrehozását? Melyek voltak eredeti céljai? Ezekre a kérdésekre évtizedekig azt hittük, hogy világos a válasz, de egy nemrég napvilágot látott tanulmány¹ román források alapján arra a következtetésre jut, hogy a kezdeményezésre vonatkozó magától értetődő válasz nem teljesen fedi a valóságot. Ki akarhatta volna más a KGST megalakítását, mint a Szovjetunió, azaz Sztálin, egyfajta ellenlépéseként a Marshall-tervre és a jugoszláv vezetésű gazdasági uniós elképzelésekre? Nos, a legújabb kutatások szerint ez a kezdeményező Románia volt. Az 1948. december 4. előtt készült és a szovjeteknek eljuttatott eredeti elképzelés arról szólt, hogy létre kell hozni egy kis apparátussal működő tanácsot a Szovjetunió, Bulgária, Magyarország, Lengyelország, Románia és Csehszlovákia részvételével, amely összehangolja ezen országok gazdaságpolitikáját, tevékenységüket a nemzetközi piacokon, segíti az új kapcsolatok kialakítását, és megszünteti a termelésükben tapasztalt párhuzamosságokat. A fő feladatokat három pontban rögzítette: az egyes országok és a Szovjetunió közötti gazdasági tervek, ezen belül az export-import tervek kidolgozása és ezek összehangolása, valamint az erre épülő közös tevékenység ellenőrzése. A románok azt hangsúlyozták, hogy a tömb országai egymástól elszigetelten nem tudják megoldani az eléjük tornyosuló feladatokat, és ez az autark fejlődés veszélyét rejti magában. Nem elégséges egy laza tanácsadó testület létrehozása, hanem állandóan működő szervre, elnevezésében Gazdasági Együttműködési Tanácsra van szükség.

Ezt követően került sor az SZKP KB Politikai Bizottságának 1948. december 23-i ülésére, ahol a tanácskozás összehívásáról úgy döntöttek, hogy az szovjet és román kezdeményezésre történjen. Elfogadták a találkozó határozattervezetét is, amely „A Szovjetunió és a népi demokratikus országok szoros gazdasági együttműködéséről” címet

¹ ELENA DRAGOMIR: The creation of the Council for Mutual Economic Assistance as seen from the Romanian archives. *Historical Research*, 30. sept. 2014. [Onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2281.12083/abstract](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2281.12083/abstract).

viselte. A szöveg egyrészt azt emelte ki, hogy a Marshall-tervet követően a közép-kelet-európai országok hátrányba kerülnek, ha nem működnek együtt gazdaságilag a Szovjetunióval, másrészt azt, hogy a koordinátlanság felesleges átfedésekhez vezet a gazdaságban. Egy állandó tanács közös terveket és az országtervek egyeztetését végezhetné, különös tekintettel az export-importtervekre, de a végrehajtás ellenőrzésében is szerepe lehetne. A határozat melléklete alapján L. Gibianszkij forrásai szerint két fő feladat volt körvonalazható:

- „1. a Szovjetunió és a népi demokratikus országok kereskedelmi kapcsolatainak összehangolása, amelyek import-export terveiket ezen az újonnan alapított szervezeten keresztül kell hogy egyeztessék;
2. az ezen országok közötti gazdasági koordináció a sikeres közös fejlődés érdekében, amely ugyancsak a tervezéssel és a kölcsönös gazdasági kapcsolatokkal, valamint népgazdasági terveik kölcsönös egyeztetésével valósítható meg.”²

Az 1949. január 5–8. közötti a Kremlben megrendezett ülés első napjára már egy szovjet–román közös javaslat került napirendre. A tanácskozás első napján Vjacseszlav Molotov elnökölt, vagyis ő vezette a szovjet delegációt. Bulgáriából Vaszil Kolarov, Dobrij Terpecsev, Anton Jugov, Magyarországról Gerő Ernő és Farkas Mihály, Lengyelországból Hilary Minc és Seweryn Szer, Romániából Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, a Szovjetunióból Anasztaz Mikojan, Georgij Malenkov,³ Csehszlovákiából Rudolf Slánský, Antonin Gregor, Bohuslav Laštovička vett részt a megbeszélésen. (Az ülés titkára A. Arutyunyan, a szovjet külügyminisztérium gazdasági osztályának vezetője volt.) A delegációk összetétele alátámasztja a tanulmány alap gondolatát, hiszen a románokat a Román Munkáspárt főtitkára, miniszterelnök-helyettes, illetve a pénzügyminiszter, az RMP Politikai Irodájának tagja képviselte.

A jegyzőkönyvek a vitákat nem tartalmazzák, de a különböző delegációk feljegyzései közül a csehszlovák, a bolgár és a román ismert, azokat a szakirodalom feldolgozta. A január 5-i ülés szűkebb körben zajlott, és kiegészítésekkel elfogadta az alapidokumentumot. Molotov megnyitójában külön kiemelte, hogy a kezdeményezés ezúttal nem szovjet részről indult. Az elfogadott anyag két fontos feladattal bővült. Az egyik szerint a szervezetnek intézkednie kell a tudományos-technikai együttműködésről és a technológiai csere fejlesztéséről. A másik a multilaterális klíringegyezmény és a valutaárfolyamok részleteinek kidolgozását írta elő.

A megbeszélés résztvevőinek hozzászólásáról is maradt forrás, a szovjet és román delegációt leszámítva. A csehszlovák Slánský hangsúlyozta, hogy mennyire előnyös, ha az országok összehangolják tevékenységüket szemben azzal, ha minden ország önállóan fejleszti gazdaságát. Az autark mindenoldalú iparfejlesztés nemcsak szükségtelen, de káros is. A csehszlovák delegátus Romániát olajtermelő és ércexportáló, illetve mezőgaz-

² GIBIANSZKIJ, i. m. 30.

³ Gibianszkij szerint 1949. január 3-án az eredetileg két fős delegációt Sztálin a pártvezetés megosztása miatt egészítette ki Malenkovval, aki ebben az időszakban a vezér helyettesének számított pártüggyekben.

dasági gépeket importáló gazdaságnak képzelte, vagyis olyan nemzetközi munkamegosztásban gondolkodott, amelyben az országok már meglévő adottságait figyelembe véve vesznek részt az együttműködésben. A tanácsot olyan szervként képzelte el, amely intézkedéseket hoz ennek érdekében és részt vesz azok megvalósításában is. Azt javasolta, hogy a különféle problémák megvitatására bizottságokat is állítsanak fel. Titkársági apparátusra is szükség lesz a Tanácsülések előkészítése érdekében.⁴ A nemzetek közötti specializáció és koordináció gondolata először ebben a hozzászólásban rajzolódott ki markánsan.

A lengyel Minc által benyújtott javaslat is ezen a vonalon haladt, és a külkereskedelemben történő együttműködés és a technológiacsere mellett olyan közös tervezés megvalósítását szorgalmazta, amely lehetővé tenné a termelés specializációját az erőforrások és a munkaerő optimális felhasználása érdekében. Minc szerint a tanács határozatai kötelezők lennének az országokra. Ezt követően egy Mikojan–Minc–Slánský összetételű alkalmi bizottság alakult, amely a következő napra megszerkesztett egy szöveget. Ezzel párhuzamosan a magyar, a csehszlovák, a bolgár és a lengyel képviselők a továbblépésre is konkrét javaslatokat nyújtottak be. Ezek egyrészt az 1949-es évi konkrét kereskedelmi szükségletekre vonatkoztak, illetve szorgalmazták a specializációk mielőbbi meghatározását. Gerő Ernő külön jelezte, hogy Magyarországnak a jugoszláviai kereskedelem megszüntetése után külön igényei lesznek: nagy szüksége lesz különféle fémekre (cinkre, rézre, ónra), ipari gépekre és elektromos energiára. Utóbbival kapcsolatban megjegyezte, hogy beszállnának egy tiszai vízierőmű építésébe, valamint adni tudnának optikai eszközöket, elektromos motorokat, elektronikai készülékeket, rádiókat, telefonokat, mozdonyokat, kerékpárokat, gyógyszereket, vegyipari termékeket, bútorokat, húst, zsírt, bauxitot, cementet és egy kevés olajterméket. Világos volt azonban, hogy nem ez a megfelelő alkalom a konkrét külkereskedelmi igények megtárgyalására, így ezeket a megalakuló tanács irodájának 1949. január 30-ára tervezett első ülése elé utalták.

Időközben elkészült a Mikojan–Minc–Slánský-bizottság új szövegtervezete. Ehhez a delegátusok további véleményeket fűztek, amelyek közül a román levéltár a bolgár írásos javaslatot őrzi. Ez világosan leszögezte, hogy Bulgáriát iparosítani kell, nem kíván mezőgazdasági termőterület maradni, vízi- és hőerőműveket akar építeni, fejleszteni

⁴ Egy 1953-as jelentés a következő módon írja le a már felállt apparátust: „A Titkárság apparátusába mintegy 20, különböző szakmabeli tanácsnok (terv, statisztika, pénzügy, külkereskedelem, jog, energetika, kohászat, gépgyártás, textilipar, mezőgazdaság, közlekedés, stb.), a hozzájuk beosztott előadók, országok szerinti tanácsnokok és a szükséges segédszemélyzet tartozik. A Titkárság fenntartásának költségeit a résztvevő országok fedezik. A Tanács Bűrója a 8 résztvevő ország egy-egy diplomatajogi képviselőjéből áll. A képviselő mellett 1, esetleg 2, a Titkárság állományába sorolt, a képviselő saját országából kiküldött vagy szovjet tanácsnok (esetleg előadó) dolgozhat. A szükséges adminisztratív-titkári és fordítói munkák elvégzésére a Titkárság ad munkaerőt. A Büro szemmel tartja a Tanács határozatainak végrehajtását és ajánlásokat dolgoz ki a Tanács megbízása vagy az országok kezdeményezése alapján. A Büro határozatait egyhangúan hozza és jegyzőkönyvben rögzíti.” (MNL OL M-KS 276. f. 53/139. ó. c.) A magyar képviselő mellett 1953 őszén két tanácsnok, egy titkárnő és egy fordító dolgozott. (A továbbiakban Büro helyett az Iroda kifejezést használom – F. I.)

szeretné vegyiparát és nehéziparát, addig is román és szovjet olajat és csehszlovák ipari felszereléseket igényel; adna mezőgazdasági nyersanyagokat, cinket és ónt viszont nem.

A bolgár javaslatához csatlakozott egy bizonytalan keltezésű román szöveg, amelyből arra lehet következtetni, hogy Románia olyan kapcsolatokat szorgalmazott, amelyeknek központjában szintén az ország iparosításának segítése állt, és ennek érdekében elsősorban a Csehszlovákiával és Lengyelországgal folytatandó kereskedelem bővítése felé kacsingatott. A csehszlovák kezdeményezésű munkamegosztást és ezzel együtt az ilyen értelmű közös tervezést elutasította.

Az 1949. január 8-i kompromisszum a román és bolgár felfogásnak tett engedményt, és nem tartalmazta az országok közötti specializáció megvalósítását, a mezőgazdasági, nyersanyagszállító kontra ipari munkamegosztás fenntartását. Gheorghiu-Dej odahaza kolosszális jelentőségűnek nevezte, hogy a döntésbe bekerült az iparosítás általános, minden országra kiterjedő követelménye, és egyben azt is világosan megfogalmazta, hogy ez a jövőben teljesen megváltoztatja az országok közötti gazdasági kapcsolatok jellegét, sőt a tőkés országokkal folytatott kereskedelem irányát is. A bolgár–román kontra csehszlovák vita a szervezet történetében aztán még sokszor visszatért.

Gibianszkij szerint a Jugoszláviával szembeni gazdasági lépéseket Sztálin hozta szóba, de minden delegáció egyetértett vele. Gerő egyenesen azt javasolta, hogy már 1949-ben csökkentsék a tőkés országokkal és Jugoszláviával a kereskedelmi kapcsolatokat.

Szintén Gibianszkij tesz említést arról, hogy az eredeti határozati javaslat további pontokkal egészült ki a tagországok közötti tranzitforgalom szabályozásáról, a segítségnyújtásról természeti katasztrófák esetében, a tudományos-műszaki együttműködésről, és tartalmazta a multilaterális klíring és a devizaárfolyamok kérdésének tisztázását. A tervkoordináció mellé odakerült a termelés specializációjának kívánalma is.

Még a konferencia befejezése előtt tájékoztatta Molotov a jelenlevőket, hogy a KGST titkári posztjára Alekszej N. Lavriscevet, a Goszplan elnökhelyettesét jelölik, amit a delegátusok tudomásul is vettek.

A konferencia záróakkordjaként Sztálin fogadta a küldöttségeket és két kiegészítést tett: legyen a szervezet neve Kölcsönös Gazdaság Segítség Tanácsa, és maradjon nyitott, vagyis adott ország, ha kéri, bizonyos feltételek teljesítése esetén beléphessen a szervezetbe. Sztálin arra számított, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia, valamint a KGST között gazdasági harc bontakozik ki Európa uralása érdekében. A KGST főlényét ebben a harcban nyersanyag-, energia- és élelmiszerpotenciálja adja majd, amivel alááshatják az angolszász nagyhatalmak befolyását és aminek eredményeként forradalmak kitörésére számított Nyugat-Európában. Hogy Sztálin ezt reális lehetőségnek látta, az majd 1952-ben köszön vissza a nemzetközi világkereskedelmi értekezlet moszkvai megrendezésében. A nyugat-európai gazdasági befolyás növelésének, az USA kiszorításának a szándéka hol gyengébben, hol erősebben, de mindvégig jelen volt tárgyalt korszakunkban a szovjet politikai megfontolások között.

Végül is a kommüniké a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa megalakulásáról csak a *Pravda* 1949. január 25-i számában jelent meg. Miért ilyen későn? Erre még nincs

válasz, és a magyar levéltári forrásokban sincs erre magyarázat.⁵ Annyi biztos, hogy a dokumentum az országok közötti specializációt, az indokolatlan párhuzamok kiküszöbölését valóban nem említi, tehát itt is érvényesültek a román–bolgár szándékok, és az iparosítás követelményét sem rögzítették.⁶

„[A KGST] azzal a feladattal [jött létre] – fogalmaz a közlemény –, hogy [a részt vevő országok] gazdasági tapasztalataikat kicseréljék, műszaki segítséget nyújtsanak egymásnak, és segítsék egymást nyersanyaggal, élelmiszerekkel, gépekkel, felszereléssel, stb.”

Ez a fogalmazás elleplezte az alakuló értekezlet vitáját, ám egyben alkalmas volt arra, hogy valamennyi fél elfogadja. A Szovjetunió nem kívánt döntőbíróként szerepet vállalni az ügyben, vélhetően azért, hogy ne terhelje a szervezetet már az indulásnál a működést megnehezítő feszültség és különösen amiatt, mert számolt további országok csatlakozásával is, vagyis a KGST-nek vonzónak kellett mutatkoznia a kívülág felé.

Az 1949. január 25-i kommüniké a KGST megalakulását egyrészt a hat ország kereskedelmi kapcsolatainak bővítéséből, másrészt az USA, Anglia és néhány más nyugat-európai ország kereskedelmi bojkottjából, a Marschall-terv ezen országokra való „ráerőltetésének” szándékából vezette le. Hangsúlyozták az egyenjogú képviselő elvét, ami a konszenzusos döntéshozatalban nyilvánult meg, valamint a KGST nyíltságát, vagyis más országok belépési lehetőségét, ha elfogadja a szervezet alapelveit a jelölt ország. A kapcsolatok megnehezülése kétségtelen tény volt, amely nehezítette a szovjet befolyás alatt álló országok nyugat-európai beszerzéseit, többek között az amerikai kiviteli engedélyek megtagadása miatt.⁷ A táboron belüli bővítés egyébként már jó ideje folyt, növekedett az országok egymás közötti kereskedelme, sőt a Szovjetunió Lengyelországgal 1948. január 26-án, Csehszlovákiával októberben már egy, az évesnél hosszabb lejáratú szerződést is tető alá hozott. Ez tehát önmagában nem indokolta a szervezet életre hívását.

⁵ A fellelhető magyar forrásokat ismerteti GERMUSKA PÁL, i. m. 22–24. Gerő Ernő 1949. január 12-én számolt be az MDP KV Titkárságnak az értekezletről, ami eleve cáfolja annak január 22-i dátumát, amit például Vajda Imre is átvett 1963-as nagymonográfiájában. (VAJDA IMRE: *Szocialista külkereskedelem. A KGST és a szocialista nemzetközi munkamegosztás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963, 133.) Az 1975-ös egyetemi tankönyv viszont a jó dátumot hozta. (SZEGVÁRI IVÁN, i. m. 15.) Január 20-i alakulás szerepel viszont Balogh Sándor monográfiájában. (BALOGH SÁNDOR: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 316.) 1949. január 20-án az MDP KV Politikai Bizottsága is jóváhagyta Gerő Ernő és Farkas Mihály ténykedését (MNL OL M-KS 276. f. 54/25. és 53/19. ö. e.).

⁶ A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megalakulása. *Szabad Nép*, 1949. január 25. A magyar vezetés nagy várakozással tekintett a KGST működése elé, ezt mutatta, hogy 1949. január 20-i politikai bizottsági ülésen Gerő Ernőt és a legjelentősebb külkereskedelmi gyakorlattal rendelkező kommunistát, Háy Lászlót delegálta a KGST döntéshozó szervébe, a Tanácsba, valamint hogy Friss Istvánt, a pártapparátus gazdaságpolitikai munkálatainak vezetőjét a megalakuló KGST Irodába.

⁷ Erre utal a fiatal KORNAI JÁNOS cikke a *Szabad Nép*-ben: A Marshall- külkereskedelem és a népi demokráciák. *Szabad Nép*, 1949. február 3. A hivatalos indoklasként I. HARDI RÓBERT: A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának jelentősége. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 2. sz. 101–110.

A KGST megalakításának egyik ki nem mondott feladata Jugoszlávia gazdasági kirekesztése, elszigetelése és a kereskedelmi kapcsolatok szervezése volt a KGST-n belül, ami elsősorban a határos országokat, Romániát, Bulgáriát, Magyarországot érintette érzékenyen. Ezt mutatja a meghívottak köre is.

1947 végére a bolgár–román–jugoszláv gazdasági együttműködés terve már jóval túllépett a megszokott államközi kereteken. A bledi egyezmény megkötése után vegyesbizottság dolgozott például a bolgár–jugoszláv együttműködés kiszélesítésén, és már ekkor felmerült az ipari koordináció kérdése. Úgy döntöttek, hogy ezt közös terv alapján fejlesztik. Egy diplomáciai jelentés⁸ olyan kiszivárgott információt említett, amely szerint több kérdésben született kooperációs megállapodás a traktorgyártásban és az alkatrészgyártásban. Mindkét országban egységesen szervezik meg a vasúti kocsik, mozdonnyok, hűtőkocsik gyártását. További területeken is megtörtént a munkamegosztás, így közös konzervexportot is elképzeltek. Koordinálták a határvidék villamosítási terveit, és tervezték az erőműtelepek összekapcsolását, az energiacsere lebonyolításához távvezeték-kívántak építeni, vizsgálták a Vaskapu vízierőmű megvalósításának lehetőségét, és szó volt a vasútvonalak egységes villamosításáról, építési programjaik kicseréléséről is. Megegyeztek a transzformátorgyártás, a telefon, a villamos motorok, elektromos szerelmek gyártásához szükséges 1200 tonna bolgár réz átadásában stb.

Az 1948 májusában lezajlott bolgár–román gazdasági tárgyalások már más légkörben zajlottak. A vámunió előkészítéséről itt már nem volt szó, és nem sikerült a kapcsolatok bővítése sem.

1948. június 27-én aztán a Kominform döntését követően bekövetkezett a közös szakítás Jugoszláviával. 1948 végén a románok már a legkomolyabban számoltak a szakítás gazdaságukat érintő negatív hatásával. 1949. január 18-án írták alá a bolgár–szovjet egyezményt, amely már a kompenzáció jegyében a két ország között 1948-hoz képest 20%-os forgalomemelkedést rögzített.

A KGST megalakulását követően Jugoszlávia szinte azonnal „megtréfálta” a tagállamokat. 1949. február 1-jén bejelentette felvételi igényét a szervezetbe, amennyiben az ellene megnyilvánuló áskálódásokat a Szovjetunió és a többi tagország abbahagyja. A nyitottság elve nyomban zátonyra futott, miután a Szovjetunió egy válaszjegyzékben elutasította a belépési szándékot, bár a látszat megőrzése érdekében kinyilvánította:

„A szovjet kormány kíváncsi tartja Jugoszlávia részvételét a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsában. Jugoszlávia részvétele azonban a Tanácsban csak abban az esetben lehetséges, ha a jugoszláv kormány felhagy a Szovjetunióval és a népi demokráciák országaival szemben tanúsított ellenséges politikájával és visszatér a régi, baráti politikához.”⁹

⁸ Gál Endre követségi titkár jelentése, 1947. december 10. MNL OL XIX-J-1-k 15. d. 176. t.

⁹ Szovjet–jugoszláv jegyzékváltás Jugoszláviának a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsában való részvétele ügyében. *Szabad Nép*, 1949. február 13.

A szovjet elutasítást 1949. február 14-én szinte azonnal követte a magyar nyilatkozat. A magyar fél arra hivatkozott, hogy a jugoszlávok 1948. július 16-án nemcsak elutasították a jóvátétel csökkentésére vonatkozó kérést, de elkobozták a Jugoszlávia területén található magyar javakat.¹⁰

A kelet-európai külkereskedelem egyik drámai fejleménye 1949 nyarára esett, amikor röpké két hónap alatt megszűnt az áruforgalom Jugoszláviával, így Magyarországgal is. Ennek súlyos következményei voltak a hazai árucseré-forgalomra. Az év elején a magyar pozitívummal záró jelentős forgalom a korábbi szerződések alapján bonyolódott, és március–április hónapban érte el csúcspontját.¹¹ Május második hetétől szűkítették az újabb kiviteli engedélyek kiadását, és a KGST 1949. április 26–28-i első Tanácsülése határozatának¹² megfelelően ebben a keretben igyekeztek tartani. Jugoszlávia felől azonban megszűnt a szállítás, így július második felében a kiviteli engedélyek kiadását teljes mértékben törölték. 1947. május 11-én született alumíniumipari megállapodást az iparügyi miniszter 1949. május 23-án érvénytelenítette, mert a jugoszláv fél nem tartotta be a megállapodás előírásait. (Ezt egy 1949. június 20-i jegyzékben a magyar kormány megismételte.) 1949. június 18-án a magyar kormány felmondta az 1947. július 24-i ötéves gazdasági együttműködési egyezményt, és az év végén az 1948. március 18-án kelt és 1950. március 18-ig érvényben lévő árucseré-forgalmi és fizetési megállapodást is, bár az árucseré ennek keretében már korábban leállt. Ily módon a nyár folyamán a két ország közötti gazdasági kapcsolatok csaknem teljesen megszűntek.

Mindez a veszteségek minimalizálása érdekében szükségessé tette a KGST-országok közötti áruforgalom újratárgyalását, intenzívebbé tételét. 1949 nyarán tárgyalások folytak például Csehszlovákiával a jugoszláv szállításokból felszabadult gépek és berendezések eladásáról. Egy nitrogéngyárról és két erőműről volt szó, továbbá ajánlatot kapott a magyar fél egy finomhengersor átvételére is. Az árak az augusztus 23-i jelentés szerint a világpiaciak fölött voltak, de az alku erről még nem zárult le.¹³ A románok a megmaradt magyar árukból 6 millió dollárnyit kötöttek le, ebből fél millió értékűt 1950-re, a többi kivitele a terv szerint 1952-ig bonyolódhatott le.¹⁴

A magyar pozíciókat javította, hogy 1949. július 2-án Lengyelországgal 61,5 mRbl, Csehszlovákiával 1949. július 22-én 80,7 mRbl, Bulgáriával 21 mRbl, Romániával 1949. szeptember 15-én 63,7 mRbl értékű pótmegállapodást kötöttek, így a KGST or-

¹⁰ A magyar kormány jegyzéke Jugoszlávia részvételéről a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsában. *Szabad Nép*, 1949. február 16. A magyar jegyzéket, illetve a magyar–jugoszláv viszony romlását ismerteti BALOGH SÁNDOR, i. m. 316., 322., 337–338.

¹¹ Az 1949. április 20-i Államgazdasági Bizottság ülése jugoszláv relációban az összes behozatal 15,1%-a helyett 7%-ával, az összes kivitel 8,9%-a helyett 6,3%-ával számolt. MNL OL M-KS 276. f. 112/8. ő. e.

¹² Idézi GERMUSKA PÁL, i. m. 26. A katonai jelentőségű és a KGST-országokban hiánycikknek számító áruk exportjának szigorú embargóját írták elő Jugoszlávia vonatkozásában.

¹³ MNL OL M-KS 276. f. 94/902. ő. e.

¹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 112/31. ő. e. A román árucseré az 1948 júniusában 18 hónapra kötött egyezmény szerint 11 millió dollár volt, ez 1949 derekára 20 millióra növekedett.

szágokkal folytatott kereskedelem volumene 1948-hoz képest 137%-kal növekedett. Ez aztán már 1950 első 10 hónapjában további 60%-kal emelkedett.¹⁵

A visszamaradt árukat a Nép gazdasági Tanács 1949. szeptember 1-ei keltezésű döntésével¹⁶ továbbra is exportáruknak tekintette, és ezeket belföldön csak abban az esetben lehetett eladni, ha az végképp reménytelenné vált külföldön. Ezek sorsáról az ún. Tárcaközi Átállási Bizottság döntött, akárcsak a jóvátételi maradványról.¹⁷ A Jugoszláviával kötött szerződések nyomán elkészült és visszamaradt áruk sorsával kapcsolatos zárójelentést a Nép gazdasági Tanács 1951. február 10-én tárgyalta. Vas Zoltán, az Országos Tervhivatal elnöke által jegyzett jelentés szerint 1951 elejéig 12 710 ezer Ft értékű árut nem sikerült értékesíteni, függőben voltak az alumíniumegyezmény egyes kérdései, a kiszállított, de a jugoszlávok által ki nem egyenlített áruk sorsa, és a sztrónóköltések kifizetésének módja. Az eredetileg visszamaradt áruk értéke 2 239 000 dollár (235 811 000 forint) volt, amiből a jóvátétel valamivel több mint 13,6 millió forintot tett ki. A vállalatok által visszafizetendő, azaz fel nem használt összeg 82 322 ezer forint volt. Mindez mutatta, hogy az országot ért veszteség nem volt súlyosnak tekinthető.¹⁸

A KGST 1949. augusztus 25–27-i II. Tanácsülése megállapította, hogy a tagállamokkal folytatott jugoszláv kereskedelem gyakorlatilag megszűnt, a Szovjetunióval pedig a minimálisra zsugorodott.¹⁹

Fordulat a magyar külkereskedelemben

1949. április 20-án az Állam gazdasági Bizottság az éves külkereskedelmi terv tárgyalásakor²⁰ a gép- és nyersanyagszükséglet, valamint a készletnövekedési igény miatt az 1948. évi 1976 millió forintos behozatal helyett 3256 millió forintot irányzott elő, ami

¹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 94/903. ő. e. 24. sz.

¹⁶ 158/8/1949. NT sz. határozat a jugoszláv kereskedelmi megállapodások érvénytelenítése kapcsán visszamaradt exportanyagokról. MNL OL XIX-A-19-b. 7. d.

¹⁷ Honvári János idézi azt az adatot, mely szerint a Pénzügyminisztérium szerint a jóvátételi törlesztés leállításáig Magyarország a kötelezettség 29,8%-át teljesítette, vagyis közel 50 millió dollárral maradt adósa déli szomszédunknak. HONVÁRI JÁNOS: Az 1956. május 29-i magyar–jugoszláv pénzügyi és gazdasági egyezmény. In.: *www.archivnet.hu* 10 évfolyam, 2010, 2. sz. – Gábor Péter azt írja, hogy a jóvátételi egyezmény felmondásának belföldön súlyos anyagi következményei voltak, mert a már elkészült termékek értékesítésének elmaradása több vállalatot érintett. A jugoszlávokat valószínűleg súlyosabban érintette adott pillanatban a felmondás. További részletes kutatásokat igényelne annak megállapítása, hogy valójában milyen veszteséget okozott a két országnak a gazdasági kapcsolatok felszámolása, milyen mértékben sikerült a kész termékeket másfelé értékesíteni, és milyen veszteséggel, vagy akár nyereséggel járt. Vö. GÁBOR PÉTER: A Jugoszláviának fizetendő magyar jóvátétel (1945–1949). *Századok*, 2014, 1. sz. 80.

¹⁸ MNL OL XIX-A-19-b. 25. d. 68/3/1951. NT sz. határozat. A testület előírta, hogy a még el nem helyezett árukról a Készletgazdálkodási Gazdasági Iroda gondoskodjon. A vállalatok a kiszállított áruk értékét a Magyar Nemzeti Banktól megkapták, vagyis ezt a veszteséget az állam magára vállalta, beleértve a tervezéssel kapcsolatos költségeket is.

¹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54/60. ő. e.

²⁰ MNL OL M-KS 276. f. 112/8. ő. e.

65%-os növekedést jelentett (a készletnövekedés ennek 12%-át tette ki). A kivitel 1933 millióról 3556 millióra nőtt, ami közel 84%-os ugrást jelentett, így az egyenleg az 1948-as 43 millió forintos passzívum helyett 300 millió forintos aktívumot mutatott, ami annyit jelentett, hogy a kivitelnek 9%-kal kellett meghaladnia a behozatalt.²¹ A bizottság feltétlenül emelendőnek ítélte a forgalmat a Szovjetunió és a tervországok felé. Emelni kellett tehát a kivitelt, és ezért vizsgálatra utasította az Országos Tervhivalt: keresse ki a kínai és koreai lehetőségeket. Nem irányozta elő a kapitalista országokkal folytatott kereskedelem csökkentését, de felhívta a figyelmet a realitásokra a nyugatiak szűkítési törekvései miatt. Májusban már látszott, hogy veszélybe került a külkereskedelmi tervteljesítés, és ezzel együtt az 1950-es előzetes elképzelések,²² ezért az 1949-es exportot a tartalékok terhére növelték, illetve előírták, hogy belföldre semmi esetben sem tarthatók vissza termelvények, valamint tárcaközi bizottságot szerveztek az export teljesítésének elősegítésére. Ez azonban nem terjedt ki a szovjet relációra.

1949. július 5-én az Állam gazdasági Bizottság külön tárgyalta a külkereskedelmi helyzetéről és annak szervezeti kérdéseiről.²³ Határozatában leszögezte, hogy erősíteni kell a területen a tervszerűséget, vagyis időben el kell készíteni a terveket, hogy ennek megfelelően a gyártás is időben történhessen. A határozat legfontosabb része azonban nem ez volt, hanem a külkereskedelmi orientáció további jelentős módosítására vonatkozó döntés.

„Egyrészt általános politikai szempontból, másrészt a kezdődő és rövid időn belül nyíltan felépő gazdasági válsággal kapcsolatban döntő módon meg kell növelni külkereskedelmünket a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Ennek érdekében – foglalkozva többek között az 1928–1933-as gazdasági válság tapasztalataival – át kell vizsgálnunk összes külkereskedelmi terveinket és részletesen, országonként ki kell dolgozni külkereskedelmünk továbbvitelének tervét: a tervországok vonalán a külkereskedelem kiszélesítésének lehetőségeit megvizsgálva, a tőkés országok vonalán pedig megvizsgálva azt, hogy milyen árucikkeknel és milyen viszonylatban kell felkészülnünk a közelgő válságra. Jelentősen fokozni kell külkereskedelmünket többek között a németországi szovjet zónával. A beruházási javakat gyártó iparágak azon kapacitását, amelyet a belföldi szükséglet nem köt le, a Szovjetunió és a népi demokráciák számára kell fenntartani: továbbá oda kell irányítani minden olyan exportárut – kölcsönösség alapján – ami a többi tervországokban deficit. Ezen a téren a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa működése kétségtelenül rövidesen eredményre fog vezetni. Emellett figyelembe véve a válság közeledését, a tőkés

²¹ A mezőgazdaság ebben természetesen bizonytalan tényező volt, így elképzelhetőnek tartották, hogy a többlet csak 150 millió lesz. A Szovjetunió felé 66 millió forint, az USA felé 11 millió forint passzívummal számoltak. „A nem áruforgalomból származó fizetési forgalom – az osztrálétranszfer nagyobb része, a potsdami egyezményből eredő 3.750.000 dollár, ellátmányok és személyi kiadások kb. 450.000 dollár – a hiányt kb. 90–100 millióval növeli, vagyis a Szovjetunió felé 160 millió passzívum mutatkozik.” További kisebb hiány jelentkezett Románia (38,8 millió), Jugoszlávia, Belgium, Norvégia, Argentína és Egyiptom felé. Az összes behozatal közel 40%-a és az összes kivitel 35,6%-a a Szovjetunióval bonyolódott volna, ami szerény emelkedést jelentett.

²² MNL OL M-KS 276. f. 112/13. ő. e.

²³ MNL OL M-KS 276. f. 112/18. ő. e.

országokba szánt kiviteli mennyiségek eladását gyorsítani kell és a kapitalista országok körében a svájci frank és dollárért történő eladásainkat kell erősíteni.”

Kidolgozandónak ítélték – egy várható áresésre számítva – a tőkés országokkal kapcsolatos behozatali politikát. Csökkentésre ítélték az árkiegyenlítővel kapcsolatos kiadásokat, mert ez már 1949 első hónapjaiban 60 millió forintba emelkedett, valamint szűkítendőnek a behozatalt és bővítendőnek a kivitelt. Ezt a termelő vállalatok felé kiemelt politikai kérdésként kezelték, és premizálást, valamint szigorúbb ellenőrzést és büntetést is kilátásba helyeztek.²⁴ 1949. július 6-án az Államgazdasági Bizottság határozatát az MDP KV Titkársága megerősítette.²⁵

1949 végén romlott a külkereskedelmi helyzet. Megszakadtak a kereskedelmi tárgyalások Nagy-Britanniával, leállt a forgalom Svédországgal,²⁶ egyre nehezebb lett a nyugat-németországi kereskedelem. A tőkés piacon romlott a cserearány, a mezőgazdasági termékek ára erőteljesebben esett, mint a gépeké. 1950. február 5-én az Államgazdasági Bizottság további importcsökkentésre és az export fokozására utasította a tervezőket²⁷ a fizetési mérleg egyensúlya megteremtésének érdekében. Csökkenteni kellett például a hengereltáru-importot, a gépbehozatalt, a mezőgazdasági, és a tömegfogyasztási cikkek kivitelét pedig növelni. Így sem sikerült a 200 millió forint aktívumot teljesíteni. Előírták a határidők legszigorúbb betartását, ellenőrzését. Az év folyamán igyekeztek a KGST-országokkal a forgalmat további 10%-kal növelni. Világos volt, hogy Magyarországnak is értékesítenie kell olyan cikkeket Nyugat felé, amelyekre a KGST-országok is igényt tartanak, különben lehetetlen a nyersanyag- és gépbeszerzés realizálása (cső, mangánérc, lakkbenzin, benzin stb.). A tervezők március 7-ére ugyan nagy vonalakban teljesítették a kéréseket, de ekkor az Államgazdasági Bizottság már emelni volt kény-

²⁴ Elhatározták a külkereskedelmi attasé rendszer megszüntetését és az áttérést a képviselői rendszerre olyan kereskedelmi megbízottakkal, akiknek jóváhagyása nélkül üzletkötés csak miniszteri különengedéllyel volt lehetséges. Ez egyben az ügynöki rendszer fokozatos megszüntetését jelentette, ami a vállalati üzletkötői önállóság csökkentését eredményezte. A Népgazdasági Tanács 1949. szeptember 29-én határozatot hozott az 1950. évi külkereskedelmi tervutasításról, amelyben a külkereskedelmi vállalatokat is részlettervek elkészítésére kötelezte. Eszerint behozatali és kiviteli, beruházási, felújítási, jövedelmezőségi és devizafelhasználási és -kitermelési tervet is készíteniük kellett. Ezt tervnyomtatványokon kellett elkészíteni, és október 30-ig be kellett adni a Külkereskedelmi Minisztérium Üzemgazdasági Osztályához. Innen jutatták el az OT-hoz, amely aztán azt jóváhagyja. A bürokratizálódást mutatta, hogy a Népgazdasági Tanács ugyanezen az ülésen előírta az importanyagok ún. törzskészletének megállapítását, vagyis az egy hónap alatt felhasználásra kerülő importanyagok készletét (a megelőző hónap felhasználása alapján). A megállapítást azonban a legfontosabb anyagok tekintetében nem a vállalat, hanem egy, az OT, a szakminisztérium és a külkereskedelmi minisztérium szakembereiből álló bizottság végezte. Az elképzelés szerint ezzel a törzskészlettel kellett egy-egy vállalatnak rendelkeznie, ezt vásárolhatta meg kéthetente kötelezően a külkereskedelemtől.

²⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54/52. ö. e.

²⁶ MNL OL 276. f. 112/39. ö. e. Az MDP Államgazdasági Bizottságának 1949. december 13-i ülése. Svédországgal 1952 májusában sikerült kisebb értékű kereskedelmi megállapodást kötni, amelyben Magyarország vasércet, nemesacélt, golyóscsapágyat, stb. importált főként búza és textíliák fejében. MNL OL XIX-A-83-a 435/12-1952.

²⁷ Uo. 46. ö. e.

telen egyes termékek behozatalát (szén, színesfém, fa-gömbfa), illetve csökkentette az ócskavas- és a gépbehozatalt. Mindenáron exportnövelést írt elő mezőgazdasági gépben, mozdonyban, izzólámpában és sertésben, nem engedte a tömbalumínium exportjának csökkentését.²⁸ Az 1950-re tervezett forgalom az 1949-es évhez képest 20%-os növekedést mutatott barnaszén-behozattal, kétszeresére emelkedő autóbehozattal, 20%-kal növekvő fabehozattal. A gépexportot 70%-kal növelték. Ez már jelentős külkereskedelmi szerkezetváltást mutatott, mert az importban a nyersanyag vette át a meghatározó szerepet, ami azonban megkövetelte valós kapcsolat fenntartását a tőkés országokkal is, tekintettel a korlátozott KGST-behozatali lehetőségekre. Kérdéses volt olyan termékek behozatala mint a gumi, a réz, az ólom, a fűrészáru, a faanyag, és megjelentek a KGST-országok iparosítási törekvéseiből fakadó konfliktusok erőteljes jelei is. Az 1949 őszi lengyel–magyar és a csehszlovák–magyar tárgyalásokon jelentős kőolajimport-igényt jelentettek be északi szomszédaink. 1949. szeptemberében a 2500 tonna magyar ajánlattal szemben a lengyelek 50 ezer tonnát igényeltek, sőt a tárgyaló delegáció elnöke nyomtatékosította, hogy ennek kielégítése elsőrendű jelentőségű.

„[...] és elvi kérdés, hogy Magyarország beálljon a nyersolaj-ellátók sorába, és ha 1950-ben a kért mennyiséget nem is tudjuk még szállítani, az általunk felajánlotthoz képest lényegesen több szükséges ahhoz, hogy a szerződés számukra kielégítő legyen. A nyersolaj-kérdésben a Moszkvában tartózkodó lengyel külkereskedelmi miniszter Háy államtitkárhoz fordult és hangsúlyozta, hogy számukra ez a kérdés elvi jelentőségű.”²⁹

Ezt tudva az előterjesztés azt javasolta, hogy a lengyelek 8-10 ezer tonnát kapjanak. A csehszlovákokkal kisebb vita alakult ki, miután 1950-re 40 ezer tonna nyersolajat és 50 ezer tonna gázolajat igényeltek, a felajánlott benzinnek és petróleumnak azonban csak kisebb részét fogadták el.

1950. május 10-én az MDP KV Titkársága ismét napirendre tűzte a külkereskedelmi kérdéseit. Az 1950-es terv már 3820 millió forint behozattal és 4229 millió forint kivittel számolt, az aktívumnak 409 milliónak kellett volna lennie. A külkereskedelem kívánt volumene tehát tovább emelkedett, jelentősége a gazdaság egészében is növekedett, ennek megfelelően a Titkárság elé került anyag a terv teljesítését egyre fontosabbnak jelölte meg, mi több, még az év folyamán tovább akarta bővíteni a forgalmat a Szovjetunióval, a KGST-országokkal, valamint meg kívánta indítani azt Kínával. Fokozni akarta a kivitelt a tőkés országok felé, ugyanakkor a lehetőségekhez képest szűkíteni az onnan származó behozatalt. A külkereskedelmi politika legfontosabb elveit a következőképp rögzítette:

²⁸ A február 20-án kelt tervváltozat több mint 3,8 milliárd forint behozatalt és kb. 4 milliárd forint kivitelt tartalmazott, azaz összességében 194 millió aktívummal számolt úgy, hogy a KGST-passzívumot az év során fel lehet számolni. Viszont a tőkés kiviteli tervet enyhén szövegezve irreálisnak tekintette.

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 112/32. ö. e. Az MDP Államgazdasági Bizottsága 1949. október 11-i ülése. A lengyelek búzából 35 ezer tonnát kértek a felajánlott 15 ezerrel és 2500 tonna alumíniumot kértek a felajánlott 1075 tonnával szemben.

„Külkereskedelmi forgalmunk további kiszélesítése a Szovjetunió és a népi demokratikus országok felé. Egységes árnívó kialakítása ezekben a viszonylatokban.

A hosszú lejáratú egyezmények rendszerének kiépítése, elsősorban a tervországok felé.

A tőkés országokkal kereskedelmi kapcsolatainkat fenntartjuk és szélesítjük, de nem kívánunk kereskedelmi kapcsolatokat Jugoszláviával, Görögországgal és Spanyolországgal fenntartani.

Sem az eladásokat, sem a vásárlásokat nem koncentrálnak egy-egy tőkés piacra, hanem az áruk vételét és eladását igyekszünk különböző piacokra elosztani.

Kereskedelmi kapcsolatokat igyekszünk erősíteni olyan tengerentúli országokkal, ahol a nemzeti burzsoázia ellenállása mutatkozik a nagy imperialista országokkal szemben.

A számunkra nem feltétlenül szükséges jószágok behozatala elől az eddiginél is fokozottabb mértékben igyekszünk kitérni, ilyen árukat csak akkor veszünk fel a kontingenslistába, ha az elutasítás a számunkra fontos egyezmény létrejöttét kockáztatná.³⁰

Az 1950. október 4-én a Titkárság elé került előterjesztés azonban ismét csak súlyos feszültségekről tanúskodik: a forgalom növekedését sikerült elérni, de a behozatal az előzetes elképzelések felett, a kivitel pedig azok alatt teljesült. Aktívum helyett az év első 8 hónapjában komoly, különösen tőkés relációban súlyos passzívum keletkezett.

A kiviteli bajok okai között a termelés mennyiségi és minőségi hiányosságait (gyártási kapacitás és áruhiány), valamint a külkereskedelmi vállalatok tehetetlenségét említették, amiért egyre növekedtek az eladatlan készletek. A behozatalnál egyelőre inkább az embargóra³¹ hivatkoztak, semmint a devizahiányra. A helyzetet a testület a már megszokott módon igyekezett kezelni: csökkenteni kívánta a tőkés, növelni a tervországokból történő behozatalt és növelni a tőkés országok felé a kivitelt.³²

Az 1950-es esztendő külkereskedelmi teljesítményét az MDP KV Titkársága 1951. március 14-én értékelte.³³ Eszerint sikerült fordítani az 1950. októberi állapotot, mindösszesen 58 millió forint aktív szaldót értek el, és jelentősen emelkedett a KGST-országokból származó behozatal. Az összes kivitel immár majdnem 70%-a a Szovjetunióból érkezett, a szovjet behozatal pedig 44-ről 56,6%-ra emelkedett. A kínai kapcsolatfelvétel is sikerült. Megkezdődött a hosszú lejáratú egyezmények előkészítése, a lengyelekkel ez már 1950-ben megkötöttet. A tőkés országokat illetően arra törekedtek, hogy az elvesző angol, svéd partner helyébe Nyugat-Németországot nyerjék meg.

Az 1950. június 25-én kitört koreai háború jelentős nemzetközi piaci hatást eredményezett. Nehezebbé vált egyes áruk beszerzése, lassultak a szállítási folyamatok és emelkedtek a nyersanyagárak. A tilalmi listák az év második felében egyre komolyabb

³⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54/99. ő. e.

³¹ Nagy-Britanniával 1950 elején megszűnt az árucseré. Az előterjesztés a következőképp. érvelt: „Különösképpen nehézségekbe ütközik az ócskavas, a színesfémek, egyes nehéz szerszámgépek, és néhány vegyi anyag beszerzése. Példaképpen említjük a következő fémeket: ólomból a terv szerint folyó évben 16 000 tonnát kell behozni, bejött 7700 tonna, le van kötve 2000 tonna; nikkelből az előirányzat 490 tonna, bejött 165 tonna, le van kötve 75 tonna; kobaltból az előirányzat 85 tonna, bejött 32 tonna, le van kötve 2 tonna.” MNL OL M-KS 276. f. 54/413. ő. e.

³² MNL OL M-KS 276. f. 54/413. ő. e.

³³ MNL OL M-KS 276. f. 54/134. ő. e.

zavarokat okoztak, hiszen az import 32%-a, az export 26%-a a „marshallizált” országokkal bonyolódott.³⁴

A külkereskedelmi terv viszonylag jó teljesítésének azonban megvolt az ára. Nyugatra vitték a gabonakészlet 1951-re eltett részét és a hazai ellátást biztosító állatállományt. Nyugat felé jelentős adósságot halmozott fel az ország, és ennek hatása 1951-ben fokozott mértékben jelentkezett; a devizatartalék úgy csökkent, illetve volt hektikus, hogy az sok esetben lehetetlenné tette a gazdaságos beszerzést is.³⁵ A 392 millió forint tervországi aktívumból aztán hitelt nyújtottunk az NDK-nak.

Az előterjesztés 1951-re az ipari exportlemaradások növekedését prognosztizálta. A határozat mindezek ellenére 400 millió forintos aktív szaldót írt elő erre az évre. A külkereskedelmi koncepció annyiban módosult, hogy a tőkés forgalmat a tengeren túli országok felé kellett fordítani.

A külkereskedelmi fordulat oka és következménye

Mint láttuk, a magyar külkereskedelmi stratégiaváltás egyik bevallott indoka a felkészülés volt egy közelgő gazdasági világválságra. Ez megfelelője volt annak a Szovjetunió belüli korábbi szemléletváltásnak, amely keretében önkritikára kényszerítették a magyar származású vezető szovjet közgazdászt, Varga Jenőt *A tőkés gazdaság a második világháború után* című könyvében (1947) foglaltakkal kapcsolatban. Varga a háború után úgy látta, hogy a tőkés világ gazdaság rekonstrukciója új megoldások felé tereli a vezető országokat, az állami szerepvállalásban jelentős modellváltás zajlik, és ebben vannak tartalékok, a szocialista világrendszer a világkereskedelemnek továbbra is periférikus szereplője marad.³⁶

Ezzel szemben egyre inkább teret hódított az a felfogás, hogy a Marschall-terv nem küszöböli ki vagy enyhíti a válságjelenségeket, ellenkezőleg: az USA számára nincs más lehetőség ezek kezelésére, mint a hadiipar felfuttatása, a háborús politika újraélesztése. A Szovjetunió nemcsak fegyverkezett, de megkezdte szövetségesei felfegyverzését is, és egyre erőteljesebben szorgalmazta a háborús háttérpar megerősítését. Alig kétséges, hogy a KGST 1949. áprilisi, első tanácsülésén a Jugoszláviával szembeni határozatot, az azonnali embargó megvalósítását maga erőltette rá a kelet-európai kisországokra,

³⁴ Az embargó a színesfémek, az ócskavas, a hengerelt áru, a műszerek, bizonyos gépek és egyes vegyi cikkek estén jelentett komoly nehézséget.

³⁵ 1949-ben az exportár-kiegyenlítés átlaga 34,3%-volt, 1950-ben már 52,1%. (A költségvetés 820 millió forint helyett 1669 milliót fordított erre. A KGST-relációban is rátértek az 1949 végi világpiaci árakra, amelyek így emelkedtek.) Az import esetén a kiegyenlítés az 1949-es 168 millióról 268 millióra ugrott elsősorban a nyersanyagár emelkedése miatt. A lefölözés 248 millióról 859 millióra emelkedett, így a teljes költség az 1949. évi 750 millióról 1078 millióra emelkedett.

³⁶ VARGA JENŐ: Az imperializmusról írt munkák reformista irányzata ellen. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 5–6. sz. 577–587. Ugyanebben a számban A. MANUKJAN: Gazdasági helyzet az Egyesült Államokban. (Uo. 645–654.); A. LEONTYEV: A Marshall-terv zsákutca. Uo. 7. sz. 77–80. I. MENZSINSZKIJ: A nyugat-európai kereskedelmi válság. 8. sz. 147–152.

amelyeknek ez nem állt érdekében. A valós konfliktus éleződése okán Jugoszláviával a nemrég elfogadott KGST a formaságokat félretéve, szinte azonnal beléptette a szervezetbe Albániát. A kétoldalú kereskedelem keményen járt el, amit magyar relációban az mutat, hogy a Szovjetunió magyarországi kereskedelmi kirendeltsége jegyzékben tiltakozott az 1949 végéig szóló 70 millió dolláros exportkontingens szállításában mutatkozó 12-13 millió dolláros elmaradással kapcsolatban. Ebből ugyan a szovjetek tudomásul vették kb. 5,4 millió dollár értékű áru 1950-re átcúszó szállítását, de így is jelentős volt a hátralék. Az Államgazdasági Bizottság 1949. augusztus 16-i ülésén³⁷ megállapította, hogy „egyes árucikkekben könnyelműen vállaltunk szállítási kötelezettségeket”. Újabb késedelmet kellett bejelenteni, és vissza kellett vonni bizonyos cikkeknek a szállítási ígéretét. Ez kínosan érintette a jövőbeli tárgyalásokat.

A külkereskedelmi fordulat nem szorítkozott Magyarországra, hanem jellemző volt többé-kevésbé a KGST valamennyi országára. (Albánia ebből a szempontból kivételnek számított, hiszen eleve nem kereskedett tőkés országokkal.)

1950 tavaszán a külkereskedelmi forgalomról a KGST Iroda elé került anyag szerint (l. az 1-3. táblázatokat) a KGST-országok között 1948-hoz képest egy év alatt 37%-kal nőtt a forgalom. Ebben Magyarország vezetett 117%-kal, őt követte Albánia 99%-kal, Románia 50%-kal, Csehszlovákia 40%-kal, a Szovjetunió 30%-kal, Lengyelország 19%-kal, Bulgária 18%-kal. Az 1950. március 14-ig megkötött országok közötti kétoldalú megállapodások szerint 1949-hez képest a forgalom tovább nő, különösen Albániáé, de például várhatóan a magyar–lengyel is 68%-kal, a magyar–román forgalom pedig 58%-kal, a magyar–szovjet 30%-kal, a lengyel–román 43%-kal, a szovjet–román pedig 38,2%-kal.³⁸

A tőkés országokkal folytatott kereskedelem 1949-hez képest eltérő mértékű, de jelentős csökkenés tapasztalható Csehszlovákia, Lengyelország, az NDK és Magyarország esetében. Bulgáriánál a exportban 1950-ben volt zuhanás, innen kismértékű emelkedés érzékelhető, az import 1951-es mélypontját követő emelkedés sem változtatott azonban a volumen igen alacsony szintjéhez képest. Románia esetében – akárcsak Bulgáriánál – a tőkés kapcsolat alacsony szinten állt 1949-ben; innen nagyságrendileg nincs kimozdulás, az import folyamatosan és számottevően meghaladta az exportot. Ezzel párhuzamosan viszont a Szovjetunió a KGST keretében erőteljesen szorgalmazta a tagországok kereskedelmi kapcsolatainak erősítését, egymás kisegítését, és ebben maga is szerepet vállalt. Jól tükrözik ezt a hangulatot a KGST formálódó szervezetében Friss István 1949 első félévi rendkívül intenzív munkáról árulkodó jelentései.³⁹ A szándék

³⁷ MNL OL M-KS 276. f. 112/24. ő. e.

³⁸ A magyar szakértők számítása szerint a KGST-országok egymás közötti forgalma 1948–1949-ben az alábbiak szerint alakult (millió rubelben): Albánia 65-ről 130-ra; Bulgária 960-ról 1130-ra; Magyarország 640-ről 1390-re; Lengyelország 1980-ról 2360-ra; Románia 1150-ről 1730-ra; a Szovjetunió 4560-ról 5920-ra; Csehszlovákia 2640-ről 3700-ra. Összesen: 11995 millió rubelről 16360 millióra. A prognózis túlzó volt, de a tendencia folytatódott.

³⁹ MNL OL M-KS 276. f. 94/302. ő. e.

1. táblázat. A KGST-országok külkereskedelme (1949–1953)

(millió rubel)

		1949	1950	1951	1952	1953
Mindösszesen		19 003,0	20 014,9	25 768,4	27 345,6	30 424,5
ebből:	export	9 489,9	10 045,4	12 500,5	13 318,0	15 574,7
	import	9 513,1	9 969,5	13 267,9	14 027,6	14 849,8
KGST országokkal összesen		9 659,2	12 505,5	17 172,1	19 939,2	23 327,2
ebből:	export	4 929,5	6 246,1	8 535,1	9 830,8	12 085,4
	import	4 729,7	6 259,4	8 637,0	10 108,4	11 341,8
Tőkés országokkal összesen		9 341,9	7 509,2	8 596,8	7 316,2	6 966,4
ebből:	export	4 558,5	3 799,2	3 965,0	3 487,2	3 477,0
	import	4 783,4	3 710,0	4 631,8	3 829,0	3 489,4
Szovjetunióval összesen		5 084,2	6 456,2	8 836,2	10 426,3	12 243,1
ebből:	export	2 589,3	3 155,4	4 444,2	5 151,0	6 225,2
	import	2 494,9	3 300,8	4 392,0	5 275,3	6 017,9

2. táblázat. A KGST-országok külkereskedelmi forgalmának alakulása (1949–1953)

(1949=100)

		1949	1950	1951	1952	1953
Csehszlovákia						
ebből:	export	100,0	96,6	105,1	108,4	123,2
	import	100,0	88,3	123,3	111,0	111,4
Lengyelország						
ebből:	export	100,0	101,8	123,1	125,3	134,3
	import	100,0	105,6	146,1	139,8	122,4
NDK						
ebből:	export	100,0	121,2	190,8	197,5	260,6
	import	100,0	130,7	175,1	220,6	281,3
Románia						
ebből:	export	100,0	108,9	136,4	157,7	181,1
	import	100,0	115,9	138,9	169,5	200,4
Bulgária						
ebből:	export	100,0	123,2	140,9	200,3	245,2
	import	100,0	103,2	113,1	144,2	168,2
Magyarország						
ebből:	export	100,0	112,7	141,1	156,1	178,7
	import	100,0	109,6	136,7	160,4	164,7

3. táblázat. A tőkés országok részesedése a KGST-országok külkereskedelmi forgalmából (1949–1953)

(%)

		1949	1950	1951	1952	1953
Csehszlovákia						
ebből:	export	53,2	45,2	38,5	28,0	22,0
	import	55,8	45,5	40,4	29,3	21,1
Lengyelország						
ebből:	export	55,4	42,7	42,5	34,7	31,1
	import	59,4	38,9	41,2	31,4	27,9
NDK						
ebből:	export	46,8	40,6	22,1	25,9	22,5
	import	46,5	31,2	28,3	26,0	24,8
Románia						
ebből:	export	16,3	10,9	15,9	10,3	9,4
	import	20,1	23,3	24,4	21,9	19,6
Bulgária						
ebből:	export	16,4	6,1	6,5	8,3	13,0
	import	19,6	14,0	5,9	9,0	12,4
Magyarország						
ebből:	export	50,9	35,4	32,8	26,4	20,3
	import	56,1	43,4	34,2	29,0	25,8

Az 1–3. táblázat forrása: MNL OL M-KS 276. f. 94/905. ő. e. A lapok tetején: Szigorúan bizalmas! Készült 2 pl.-ban BM K/9/f/1880.

persze egy széles spektrumú együttműködés kialakítása volt. Ennek középpontjában természetesen a külkereskedelmi tevékenység összehangolása állt, mégpedig valamennyi kereskedelmi megállapodás kölcsönös megismerése, akár a folyó tárgyalásokról való kölcsönös tájékoztatással is. Úgy tűnt, megindul a külkereskedelmi tervek összehangolása is. Friss szerint Molotov óvott a „túl sokat markolástól”, mivel a delegátusok abban is megegyeztek, hogy napirenden tartják az 1949-es és 1950-es gazdasági tervek egyeztetését a legfontosabb termelési ágak („gépipar legfontosabb ágai és legfontosabb ipari nyersanyagok”) általános összehangolásával, tehát az országterveket is „bedobták volna” a közös kalapba.

A formálódó határozatról Friss így nyilatkozott:

„Magában foglalja a tervezet lényegében azt is, hogy minden tanács tag – a Szovjetunió lehetséges kivételével – a többi tanács tag rendelkezésére bocsátja, részben a termelés összehangolása, részben a jogosulatlan párhuzamosságok kiküszöbölése céljából gazdasági terveit!”⁴⁰

Ezt radikális újításnak nevezte, de számolt azzal, hogy esetleg nem valósítható meg, de az egyeztetésről akkor sem kívánt lemondani, csak területén szűkíteni. A lengyel–magyar tárgyalásokhoz kapcsolódóan fel is merült, hogy az együttműködés csak kétoldalú lehet, és az általános megállapodások nem időszerűek. Friss és a KGST Iroda azonban ezzel nem értett egyet, bár a kétoldalú kapcsolatok hasznáról mindenki meg volt győződve. Végül is arra jutottak, hogy nincs értelme a kétoldalú és többoldalú tárgyalások és megegyezések szembeállításának. Friss az ambiciózus képviselők közé tartozott, amit az is mutat, hogy nem értett egyet Gerő Ernőnek azzal a javaslatával, hogy a KGST Iroda 25–30 főből álljon, ő azonnal 50 főt képzelt el, amit idővel tovább bővített volna.⁴¹

Friss István kezdeti tapasztalatai azt igazolták, hogy nemcsak a kis tagországok, de Moszkva is komoly reményeket fűzött a KGST belső kereskedelmi kapcsolatai további erősítéséhez. A képviselők egyelőre csak előzetes konzultációkat tartottak, formális ülésekre nem került sor. Friss véleménye ezekről rendkívül jó volt. Szerinte a tanácsnak a pusztán léte segített eloszlatni a gyanakvást és féltékenységet, közelebb hozta az országokat, növelte a szovjet segítségnyújtást. Friss a konzultációk jó légköre alapján a KGST Irodára fontos egyeztető szervként tekintett. A hangnemet barátinak nevezte és hozzátette:

„...a Szovjetunió képviselője, Koszjacszenko a leggondosabban kerülte még a látszatát is annak, mintha a Szovjetunió több volna vagy több akarna lenni, mint egyike a teljesen egyenjogú feleknek; Lavriscevsz pedig, a tanács titkár, maga volt a megtestesült nemzetek-felüliség.”⁴²

Az 1949. áprilisi 27-i első Tanácsülés határozatai alátámasztották Friss optimizmusát. A jugoszláv embargó mellett a delegátusok megegyeztek az export-importtervek egyeztetése mellett a sokoldalú klíring és a valutaárfolyam kérdésének kidolgozásában, sőt közös közlekedési, szállítási, és tranzitfejlesztési terv kidolgozásában is.

Úgy tűnt, hogy nem törik meg sem a munka dinamizmusa, sem hatékonysága. A KGST Tanács következő ülésére hét napirendet terveztek. A magyar álláspont az MDP Államgazdasági Bizottsága 1949. május 24-i és 30-i ülésén⁴³ alakult ki. Az első napirend a kereskedelmi forgalom kiszélesítésével foglalkozott az 1949–1950-es esztendőre. A magyar álláspont ezt támogatta, és javasolta, hogy június elején üljenek össze

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Az előzetes megbeszélések szerint így is 15 területen volt szükség szakértőkre: gépipar, könnyűipar, szállítás, valutakérdések, nyersanyagok és termelési ágak mérlegei, mezőgazdaság, statisztika, jogi kérdések, egyes országok közgazdasága, elektromos gépipar, szintetikus tervezés, külkereskedelem, bányászat, vízierőművek. Eleinte csak a szovjetek jelöltek embereket. Májusban Friss Karádi Gyula mellé Péter Pált jelölte külkereskedelmi tanácsnoknak Ausch Sándor helyett, akit novemberben hazarendeltek, majd internáltak.

⁴² Alekszej Ny. Lavriscevsz a KGST Iroda vezetője, Grigorij P. Koszjacszenko a szovjet delegált volt. A további delegáltak voltak még: Bulgária: Pjotr P. Sabanszkij; Csehszlovákia: Josef Goldmann; Lengyelország: Henryk Rózański; Románia: Goga Rădulescu.

⁴³ MNL OL M-KS 276. f. 112/13. és 14. ő. c.

Moszkvában a Tanács államainak képviselői, és kössenek kereskedelmi pótmegállapodásokat. A külkereskedelmi meghatalmazottak ugyanekkor már az 1950-es külkereskedelmi tervet egyeztessék, majd kössenek erről előzetes árucseré-megállapodásokat. Jöjjön létre az Iroda mellett egy állandó külkereskedelmi bizottság, amely a tanács ülésével egyidejűleg és azt követően átülteti a gyakorlatba a döntéseket.

A kapitalista országokkal folytatott kereskedelem összehangolását úgy képzelték el, hogy minden tagállam közölje, milyen árut nem tud onnan beszerezni, milyen egyéb nehézségei vannak, és ezt követően közösen és konkrétan nézzék meg, hogyan tudnak egymáson segíteni, egyben cserélik ki a már megkötött szerződéseik szövegét.⁴⁴ Kíváncsún tartották az egyes országok külkereskedelmi képviselőinek együttműködését is. A magyar javaslat szerint az egyeztetésnek ki kellett terjednie mind a nemzetközi gazdasági szervezetekre, mind a tőkés országokban a vásárlói részvételre. Ami az egyes árucikkeket illeti, az Államgazdasági Bizottság úgy gondolta, hogy a fontosabb kérdésekben – például a minimális árban – állapodjanak meg a tagállamok lehetőleg júniusban. A létrehozandó külkereskedelmi állandó bizottságban egyeztessenek az 1950-es tőkés külkereskedelmi tervről, elsősorban a következő importárúkról: gyapot, gyapjú, juta, természetes gumi, színesfémek, nyersolajtermékek, gépek, golyóscsapágyak, nyersbőr, cserző- és festékanyagok. Az exportárúknál szénről, koksztól, színesfémekről és érceikről, fáról, húsról, zsiradékról, vasról, acélról, textil nyersanyagokról, gépekről, gabonáról, cukorról, konzervekről volt szó. A tagországok állapodjanak meg az árakról, az eladás feltételeiről, a szállítási módokról, az útvonalról és a követendő kereskedelmi taktikáról, vagyis hangolják össze és egységesítsék a KGST szinte teljes külkereskedelmét. Még azt is elképzelhetőnek tartották, hogy a fő exportáló ország intézze egyes feleslegeknél az egész KGST tőkés kereskedelmét. A Tanács tagállamai egyeztessenek arról is, hogy milyen nemzetközi szervezetekben vesznek részt, és fellépésük ezekben legyen összehangolt.

Ami a sokoldalú klíringet illeti, a bizottság belátta, hogy megteremtésének nincsenek meg az alapfeltételei, ezért ezt gyors ütemben ki kell dogozni, méghozzá úgy, hogy az elszámolás helye a Szovjetunió Állami Bankja legyen. A kereskedelmi megállapodásokat és elszámolásokat rubelben képzelték el (1 dollár = 5,3 rubel átszámítással). Az 1950-es árakat is az állandó kereskedelmi bizottságnak kellett volna előkészítenie. Itt a meglévő árak megtartását javasolták azok egységesítésével. Többféle ár esetén középárakat képzelték, és ha azok jelentősen eltérnek a világpiacitól, akkor a világpiaci ár felé lehessen korrigálni, de tekintetbe kell venni a termelési költségeket is. A magyar fél azon az állásponton volt, hogy a következő két évben ne változtassák az árakat. További javaslat volt a szabványok egységesítése, mégpedig úgy, hogy azok kiindulópontja a szovjet szabvány legyen, és ezt az évente kétszer ülésező Szabványosítási Bizottság végezze el.

A javaslatok között szerepelt az is, hogy jöjjön létre valamennyi tag között tudományos-műszaki segítségnyújtási szerződés. Itt is alakuljon állandó bizottság, sőt önálló

⁴⁴ „A kapitalista államokkal a jövőben kötendő szerződésekbe a Tanács tagjai építsenek be egy diszkrimináció-ellenes klauzulát.” MNL OL M-KS 276. f. 54/48. ö. e.

titkárság és dokumentációs központ is. A szabadalmak kiadása azonban csak a tulajdonos országgal történő egyetértés alapján történhet.

A beruházásokat illetően Magyarország a mohácsi kombináton kívül még egy Felső-Tisza vidéki vízerőmű kérdését kívánta felvetni.⁴⁵ Ezen túl az Államgazdasági Bizottság egy 1200-1500 főt foglalkoztató golyóscsapágygyár létesítéséhez szeretne volna megnyerni a KGST támogatását és technikai segítségét. Az MDP KV Titkársága 1949. június 1-i ülésén a javaslatot egyetlen módosítással fogadta el: eszerint a csapágygyár 2500-3000 embert foglalkoztasson.⁴⁶

A KGST következő, második tanácsulása azonban nem az előzetes tervek szerint alakult, így az ambiciózus magyar javaslatok jó részét le kellett venni a napirendről. Június helyett az ülésre 1949. augusztus 25-27. között került sor Szófiában. A legfontosabb téma elmaradt: nem tárgyaltak tervezetetről, miután a tagországok a dokumentációt csak nagy késéssel és nem megfelelő minőségben bocsátották a KGST Iroda rendelkezésére. Egyedül a golyóscsapágy-termelésnél volt kilátás megegyezésre. Nem sikerült előkészíteni az egyes országokban mutatkozó gazdasági problémákkal kapcsolatos konzultációt, miután a tagországok egyáltalán nem terjesztettek az Iroda elé megvitatható anyagot, így összesen nyolc napirend szerepelt a tárgyaláson: az árucseré-forgalom kiszélesítése 1949-1950-ben; a kapitalista országokkal folyó kereskedelem és ezek árai; a belső árak és a sokoldalú klíring; a szabványosítás; a tudományos-műszaki együttműködés és tapasztalatcsere kérdései; a golyóscsapágy-termelés terveinek egyeztetése 1950 és 1953 között; a Jugoszláviával kapcsolatos korábbi határozat végrehajtása és a következő ülés napirendje.

Az ülésszak előterjesztéseivel, a magyar álláspont kialakításával a KGST Iroda előterjesztése alapján az MDP Államgazdasági Bizottsága 1949. augusztus 2-án, az MDP KV Titkársága pedig augusztus 3-án foglalkozott.⁴⁷ Az előterjesztés a tagországok között nagyarányú, 34%-osra tervezett forgalomnövekedéssel szemben 50%-os forgalomnövekedést állapíthatott meg 1948-ról 1949-re. Vitathatatlan volt a nyugati és a Jugoszláviával szembeni embargó élenkítő hatása. A kétoldalú tervezetettel ez 1950-ben újabb 15%-kal nöhetett, különösen a nyersanyagok és gépek cseréjével. A javaslat szerint 1950-re már a többoldalú klíring alapján is létrejönnek megállapodások, mégpedig az egyenmű árúknál egyforma, a világpiacnak megfelelő árak alapján. Az együttműködést típusszerződések kidolgozásával, valamint a szállítási feltételeket egységes elszámolási pénznem alkalmazásával is könnyíteni akarták, és rá kívántak térni a hosszú távú szerződések gyakorlatára.⁴⁸ Ezzel szemben a tőkés országokkal az 1948-as forgalmi arány további csökkenését várták.

⁴⁵ A javaslat szerint a Szovjetunió, Romániának és Magyarországnak egy 24 tagú, szakértőkből álló bizottsággal kellene a kérdést előkészítenie. Az előzetes költségeket a három ország egyenlő arányban fizethette volna.

⁴⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54/48. ö. e.

⁴⁷ MNL OL M-KS 276. f. 112/22. ö. e. és 54/56. ö. e.

⁴⁸ A technikai kivitel a következőképp. képzelték el: „1949 októberében a Tanácsban résztvevő országok külkereskedelmi minisztériumai küldjék el felelős képviselőjüket Moszkvába, ott készítsék elő és kössék meg

Az Iroda ennek érdekében több javaslatot dolgozott ki. Egyrészt a KGST-országok korlátozzák a stratégiai szempontból fontos nyersanyagok (olajtermékek, minőségi acél, olajcsövek, színesfémek, mangánérc, koks, nagy gépi felszerelések) eladását, és ezt kizárólag a saját országukban hiányzó áruk beszerzése érdekében tegyék lehetővé. Folyjon kölcsönös tájékoztatás, konzultáció, segítség, sőt egyes áruk vételénél és eladásánál alkalmazzanak központosított eljárást. A „marshallizált” országoknál a gabona, élelmiszer, fa és szén eladása nehézgépi-felszerelések, gumi, színesfémek ellenében történjen. A KGST-országok ne versengjenek egymással, hanem egyeztessék mind az eladási, mind a vételi árakat. Lépjenek fel közösen a nemzetközi szervezetekben is. A nyugati viszonylatú külkereskedelemnek elsősorban a következő termékekre kell összpontosítania: gabona, cukor, hústermékek, olajtermékek, fa, vas, acél, színesfémek, vasérc, gépi felszerelések, szén, koks, gumi, textil, bőrárak. Alakuljon egy Egyeztető Bizottság, legalább negyedéves ülésezéssel a fentiek megvalósítása érdekében.

A többoldalú klíringmegállapodások előtt sem láttak akadályt, és ezt a finn–szovjet–lengyel–csehszlovák megállapodásba vetett reményre alapozták.⁴⁹ Itt is a világpiaci árakra építettek volna, rubelelszámolással, a szovjet állami bankon keresztül. A javaslat szerint 1949. IV. negyedévben meg kellett kötni az ilyen szerződéseket.

A szabványosításnál a szovjet szabványokat kívánták alapul venni, de a végleges kialakításához külön szabványosítási bizottság megalakítását tervezték. A tudományos-műszaki együttműködéseknek a KGST Iroda első lépcsőben kétoldalú szerződések megkötését szorgalmazta. KGST-szintű műszaki konzultációt a nagy volumenű, több országot érintő beruházásoknál képzeltek el. (Ilyenek: vízierőművek, öntözőrendszerek, csatornák, vasútvonalak, autószerelők, kikötői berendezések, nagy kombinátok és gyárak építése, nyersanyagforrások fejlesztése.) Az átadást, a tapasztalatcserét az önköltségi elv szerint képelték el, azaz a szabadalmakat ingyen, a dokumentációs költségek megtérítésével adják át egymásnak.⁵⁰

A golyócsapágy-gyártás volt az a terület, ahol a KGST-országok erősen rá voltak szorulva a nyugati importra, és ezt zsarolási potenciálnak tekintették, ezért itt a KGST Iroda az önellátást szorgalmazta 1953-ig. Ez munkamegosztás alapján történő fejlesztéseket jelentett, ezen belül Magyarországnak 1953-ig 1 millió darab csapágyat kellett előállítania úgy, hogy 1950–1953 között épüljön ennek érdekében egy gyár, amely 1954-

az 1950-re vonatkozó árucseréi forgalmi megállapodásaikat. Az egyes országok először is kössék meg egymással az eddigi rendszernek megfelelő mindkét rész egyenlő fizetéseit feltételező megállapodásokat. Ezen kívül kössenek egymással megállapodásokat 1950-re vonatkozólag a többoldalú klíring alapján. A Tanácsban résztvevő minden egyes ország kiviteli feleslegei elsősorban a többi résztvevő ország behozatali szükségleteinek fedezésére szolgáljanak.” MNL OL M-KS 276. f. 54/56. ő. e.

⁴⁹ Eszerint Finnország szállított 100 millió rubel értékben a Szovjetunióknak, amit az elosztva továbbadott Lengyelországnak és Csehszlovákiának, akik ugyanennyi értékben szállítottak Finnországnak.

⁵⁰ Csehszlovákia ezzel szemben azt javasolta, hogy a még nem lejárt szabadalmakért fizessenek a termelés nagyságának megfelelően. Ugyanakkor előzetesen jelezték, hogy hajlandók visszavonni ezt a javaslatot.

ben már 3 millió darab termelésére képes. A tényleges munkamegosztás kialakítását azonban a jövőre bízták.⁵¹

Az Államgazdasági Bizottság a KGST Iroda javaslatait elfogadta, de kezdeményezte, hogy a könnyűipari termékek cseréje is inkább a KGST-n belül folyjon, így az 1950-es KGST-n belüli 15%-os forgalomemelkedés helyett 20-25%-ot képzelt el. Kiemelte, hogy az ülésen a magyar képviselő a hosszú lejáratú árucseréi forgalmi megállapodások megkötését szorgalmazza. Egyben napirendre akarta vetetni a következő tanácsülésen a nemzetközi, elsősorban a háború előtti adósságok rendezését és az államosításokért fizetett kártérítések összehangolását.⁵² Az MDP KV Titkársága a javaslatokat elfogadta.

A KGST 1949. augusztus végi II. ülésszaka hét napirendet tárgyalt.⁵³ Az MDP KV Titkársága számára készült beszámoló⁵⁴ arról tanúskodik, hogy az Iroda által tett javaslatokat a most már hét ország vitájának eredményeként több ponton jelentősen módosítva fogadták el. Az első napirend esetén a beszámoló a következőket rögzítette:

„A Tanács az iroda által előkészített határozati javaslatot néhány elég lényeges módosítással fogadta el. Így kihagyta a Tanács a határozatból a világpiaci árakra vonatkozó részt, továbbá azt a részt, amelyik az egymás közötti kereskedelmi forgalomban elszámolási valutaként a szovjet rubel alkalmazását ajánlotta, és azt a részt is, amely októberre valamennyi résztvevő ország külkereskedelmi képviselőinek meghívását javasolta Moszkvába, hogy ott egyidejűleg tárgyalják le és kössék meg az összes egymás közötti árucseréi forgalmi megállapodást.”

Ez a szöveg pontatlanul fogalmazott. A Tanács azt nem fogadta el, hogy a tagállamok az egész kereskedelmi forgalomban az egynemű árukra, a szállítási költségeket és a világpiaci árakat figyelembe véve egyforma árakat fogadjanak el, illetve azt sem, hogy szülessenek októberben megállapodások a többoldalú klíring alapján. Ez azt jelentette, hogy nem sikerült szabályozni a kétoldalú kereskedelmi megállapodások folyamatát, ebben a tagállamok szabad kezet kaptak azzal, hogy a kétoldalú megállapodásokat novem-

⁵¹ A határozattervezet a következőképpen rögzítette a globális számokat: 1950-re a termelést 6,2 millió darabra kell emelni, ebből Csehszlovákia 5,7 millióval, Lengyelország 300 ezerrel, Románia 200 ezerrel részesül. 1953-ra a gyártást 20 millió darabra kell növelni, ebből 12 milliót Csehszlovákiában készítenek, Lengyelország 6 millióval, Magyarország és Románia 1-1 millióval részesül. A tagországoknak tudomásul kellett volna venniük, hogy Csehszlovákiában, Lengyelországban új gyár létesül, illetve beruházások lesznek Magyarországon és Romániában. A határozat azt is rögzítette volna, hogy a magyar beruházást a Szovjetunió technikailag segíti.

⁵² Az Államgazdasági Bizottság a KGST hazai háttérét a Népgazdasági Tanács mellett képzelte el, de működése szigorúan pártjelleget lenne. Emellett az érintett minisztériumok mindegyikében és az OT-ban van legalább egy előadó vagy csoport, amelyek a kérdésekkel foglalkoznak.

⁵³ MNL OL XIX-A-90-b. 1. d. A tagállamok közötti áruforgalom bővítése 1949–1950-ben; a tőkés külkereskedelem és azok árai; a belső árak és a többoldalú klíring, a szabványügy szervezete a tagállamokban, a tudományos-technikai együttműködés; a golyócsapágy termelés 1950–1953 között; és a tagállamok jelentése a jugoszlávellenes határozat végrehajtásáról. Ez utóbbinál a tanács megállapította, hogy a tagországok a Jugoszláviával szembeni határozatot végrehajtották.

⁵⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54/60. ő. e.

berig kössék meg, illetve kössenek egymással többéves szerződéseket, és dolgozzanak ki általános szállítási feltételeket és típusszerződéseket.

A tőkés országokkal kapcsolatos külkereskedelem összehangolására igen szigorú szabályokat fogadtak el. Egyeztetni kellett a külkereskedelmi politikát és terveket, az árakat, lényegében minden a tőkés piaci viszonyokról birtokukba jutott információt. Egységes fellépést írtak elő nemzetközi szervezetekben, „a legközelebbi jövőben” korlátozták tőkés kivitelüket stratégiai cikkekben, és ezt a forgalmat ellenőrzés alá helyezték. Ez azt jelentette, hogy a KGST is embargót vezetett be a tőkés országokkal szemben.⁵⁵ Nem hozták létre ugyanakkor a külkereskedelemmel foglalkozó önálló koordinációs bizottságot, ezzel szemben egy, a KGST Iroda alá rendelt bizottság létrehozása mellett döntöttek.⁵⁶ Életbe léptek a javaslatban szereplő külkereskedelmi elvek és a koordinációs kötelezettség.

A határozat az 1950. évre a világpiaci árakon alapuló ármegállapítást fogadta el, és a többoldalú klíringben a rubel szerepelt közös valutaként. A többoldalú klíring bevezetését a kétoldalú megállapodásoktól elválasztva, e felett képzeltek el, mégpedig az itt szereplő áruk esetén a KGST minden országára kiterjedő egységes árral. Ez tehát a szovjet állami bankon keresztül egy önálló pénzügyi alrendszerként működött volna, olyan szállítások céljára, amit a kétoldalú megállapodások nem elégítenek ki. Erre külön árukontingenseket kellett volna az országoknak meghatározni.

A szabványosításra vonatkozó előterjesztés elfogadása helyett újabb egyeztetés mellett foglaltak állást, és elfogadták a tudományos-műszaki egyeztetésre vonatkozó javaslatot is. Ez szorgalmazta a kétoldalú bizottságok megalakítását, a tapasztalatok, tudományos és technikai eredmények ingyenes átadását, és hogy a KGST Tanács a legfontosabb kérdéseket tűzze önállóan napirendre. A golyóscsapágy-gyártással kapcsolatban a tanács úgy határozott, hogy legkésőbb 1953-ig ki kell elégíteni a tagállamok vezető iparágai szükségletét. Országonként számszerűen megszabta, hogy 1950-re a termelés mennyiségét hány darabra kell emelni, és a gyártási nomenklátúra egyeztetését az Irodára bízta.

⁵⁵ Ezek között a kőolajtermékek, a hengerelt acélárak deficites fajtái, színesfémek, színesfém érc, mangánérc, koks, és nagy ipari felszerelések szerepeltek.

⁵⁶ Ez a bizottság 1949 októberében tartotta első ülését, és 1950 áprilisában elfogadta ügyrendjét. Az első időben a következő kérdésekkel foglalkozott. Kiviteli oldalon: gabonafélék, kőolajtermékek, faanyagok, vas és színesfémek, szén, koks, cukor. Behozatali oldalon: textilnyersanyagok, színesfémek, kaucsuk, vasérc. Lényegében ezek közös kereskedelmi szerve kívánt lenni, amely az árakra és a szállítási feltételekre, a diszkriminációval szembeni ellenrendszabályokra, a nemzetközi szervezetekben való közös fellépési javaslatokra is kitért. Tagjai a tagországok Külkereskedelmi Minisztériumainak képviselői voltak. Negyedévente terveztek üléseket váltakozó elnökléssel, ahol a határozat az érdekelt országok egyetértésével volt hozható. Emellett felvetődött, hogy a KGST-országok külkereskedelmi vállalatai működjenek együtt a tőkés piacokon. Erről az Irodának tudnia kellett, nehogy keresztezzék egymást a törekvések. „A kivitelre és behozatalra szánt árumennyiségek elhelyezésének, illetve beszerzésének egyeztetése, meghatározott időszakokra árszínvonal megállapítása, a tőkés országok által nyújtott kontingensek kihasználásának egyeztetése, kölcsönös segítség nyújtása az egyes áruk vételénél és eladásánál, a tengeren való szállítmányozás összeegyeztetése, az áruk szállítási feltételeinek egyeztetése.” MNL OL M-KS 276. f. 94/903-7. ő. e.

Végül a következő ülésnek csak a helyszínéről (Budapest) döntöttek, de időpontjáról nem.

1949. szeptember 21-én Friss Istvánt felmentették. Helyére az MDP KV Titkársága egy Brnóban diplomát szerzett mérnököt, Karádi Gyulát nevezte ki, aki 1945 után egy ideig a Jóvátételi Hivatalban, majd a Nehézipari Központban és a Közlekedésügyi Minisztériumban dolgozott, vagyis Gerő Ernő is személyesen ismerhette.⁵⁷

Káosz a KGST-központban

A KGST Irodának 1949 augusztusa után pontosan meg nem szabott határidővel a következő kérdésekben kellett döntéshozóként vagy ellenőrző szerepet betöltenie:

- a KGST-országok közötti árucsereforgalmi megállapodások, amelyeknek a tagországok közötti forgalom bővítését kellett elérniük;
- a kapitalista országokkal folyó kereskedelemben a tagországok együttműködésének szervezése, illetve a stratégiai fontosságú nyersanyagok eladásának csökkentése az egymás közötti verseny elkerülése érdekében;
- a sokoldalú klíring bevezetésének, és az egységes szabványosításnak az előkészítése;
- megállapodás az árakról;
- a tudományos-műszaki együttműködés kialakításának segítése;
- a golyóscsapágy-termelés területén a gyártási együttműködés kialakítása a tagországok között.

A tanács következő ülésére előirányozták továbbá az olajtermelés és ennek gépi felszereléseivel kapcsolatos termelési terveik, a színesfémkohászat nyersanyagainak, valamint ezek feltárási terveinek, a műrost, a textilipari nyersanyagok, a gépkocsi- és motorkerékpár-termelés terveinek, végül a traktorok gyártási terveinek egyeztetését is.

Az Iroda tehát – szemben a KGST alapító értekezletének határozatával – a kereskedelemre korlátozódó román-bolgár állásponttól áttért a lengyel-csehszlovák termelési kooperációs együttműködés elképzelésének megvalósítására. Hogy ez pontosan miért alakult így, nem tudható, annyi bizonyos, hogy a csehszlovákok és a lengyelek fenntartották ilyen irányú szándékaikat, amit a Magyarországgal folytatott kétoldalú tárgyalások is mutattak.⁵⁸

1949. szeptember 24-én a csehszlovák-magyar kereskedelmi tárgyalások során a magyar delegációt meglepetés érte, amikor a tudományos és műszaki egyezmény tárgyalásán a csehszlovákok gyártásszakosítási javaslatokat is felvetettek. Csúcshatározatot és három területtel foglalkozó közös bizottság megalakítását szorgalmazták, még-

⁵⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54/63. és 165. ő. e. Karádit 1951. október 17-én helyezték aztán vissza Budapestre, ahol a KGM első miniszterhelyettese lett. Az ő helyét László Andor vette át a Minisztertanács 1952. február 19-i döntését követően. MNL OL XIX-A-83-a-423/4-1952.

⁵⁸ Az első időszak botladozásairól megértő módon írt Rákosi visszaemlékezéseiben. RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések 1940–1956*, I–II. k. Szerk.: Feitl István, Gellériné László Márta, Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997, 795.

pedig a KGST keretében. Emellett olyan együttműködést is javasoltak, ahol nemcsak a külkereskedelem, a pénzügyek és a közlekedéspolitikai területén egyeztetnek, hanem egy külön testület a mezőgazdasági, erdőgazdasági, és élelmezési kérdésekben, illetve a tervekben,⁵⁹ valamint az energiagazdálkodásban. Az Államgazdasági Bizottság 1949. október 4-én⁶⁰ elhárította a javaslatot, de rövid időn belül hajlandóságot mutatott a tudományos-műszaki egyezmény megkötésére.

A lengyel–magyar tárgyaláson ugyancsak felvetődött a termelési kooperáció kérdése.⁶¹ Erre már jobban fel volt készülve a magyar delegáció, és belebocsátkozott a kooperációs kérdések tárgyalásába. Volt kilátás együttműködésre a hengerelt áruk gyártásában, a vagongyártásban, az építő- és bányagépgyártásban, gyógyszergyártásban, de nem sikerült megegyezni, miután az Államgazdasági Bizottság úgy döntött,⁶² hogy a gyártásmegosztásnál csak a magyarok számára alapvetően fontos, de kis mennyiségben szükséges termékről mondhatunk le a meglévő gyártási kapacitás csökkentése nélkül, és a munkamegosztás csak a bővíthető területet érintheti. Egy ötéves megállapodás esetén természetesen más a helyzet – vélekedtek a bizottság tagjai. Ez esetben például elképzelhetőnek tartották a kooperációt a vagongyártásban, de a textil- és bányaiipari, valamint építőipari gépek esetében is. A magyar álláspont egyre szilárdabb volt a tekintetben, hogy hosszabb távú együttműködési szerződések esetén érdemes napirendre tűzni a termelési kooperációt.

A hosszabb távú megállapodások és a kooperációs tervek összekapcsolását a KGST Irodában is elfogadták, és ez messzemenően tükröződött a nemzeti kormányok elé terjesztett 1950-es munkatervben. Ez a következő feladatokat tartalmazta:

„A KGST országok kormányainak állást kell foglalniuk ahhoz a kérdéshez, hogy mi kerüljön a legközelebbi KGST ülészakok napirendjére, illetve, hogy milyen kérdéseket készítsen elő az Iroda döntésre a legközelebbi ülészakok számára.

Az Iroda maga a következő munkaprogramot dolgozta ki:

1. Feketefém hengereltáru termelési terveinek egyeztetése 1951–53-as évekre Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia között.

2. Vas-, mangán- és piritércék termelésének fokozására irányuló intézkedések 1951–55-re Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Bulgáriában és Albániában.

3. Energetikai felszerelések gyártásának fejlesztésére irányuló intézkedések 1951–53-ra Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában és Lengyelországban.

4. Nagy teljesítményű nehéz, kovács és sajtoló felszerelések termelésének fejlesztésére irányuló intézkedések 1951–55-re Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Magyarországon.

5. Olajmagvak termelésének fejlesztésére irányuló intézkedések 1951–55-re Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában, Magyarországon, Bulgáriában és Albániában.

⁵⁹ A tervhivatalok és a statisztikai hivatalok közvetlen kapcsolatának megteremtésével. Az egész javaslatról átadtak egy írásos feljegyzést is.

⁶⁰ MNL OL M-KS 276. f. 112/31. ő. e.

⁶¹ MNL OL M-KS 276. f. 112/44. ő. e.

⁶² Uo.

6. A legfontosabb tranzit vasútvonalak és vízi utak fejlesztésére irányuló intézkedések egyeztetése 1951–55-re figyelembe véve a Tanácsban résztvevő országok által tervbe vett export-import szállítások fejlesztését.

7. Műszaki segítség nyújtása Albániának, Bulgáriának, Magyarországnak, Lengyelországnak, Romániának és Csehszlovákiának, éves népgazdasági tervek mutatói rendszerének kidolgozásában.

8. Műszaki segítség nyújtása Albániának, Bulgáriának, Magyarországnak, Lengyelországnak, Romániának és Csehszlovákiának az iparra és mezőgazdaságra vonatkozó állami nyilvántartás (statisztika) összesítő mutatói formájának és rendszerének kidolgozásában.

9. Földgáz termelés és felhasználás fokozására irányuló intézkedések 1951–55-re Romániában, Magyarországon és Lengyelországban.

10. Az alumíniumipar fejlesztése Magyarországon és Lengyelországban, a magyar bauxit és a Lengyelország által adandó elektromos energia alapján.

11. A Tanácsban résztvevő országok közötti áruforgalom kiszélesítésére vonatkozó javaslatok előkészítése, az 1951–55 évekre vonatkozólag.”

Nemcsak az Iroda volt meglehetősen ambiciózus, de a tagországok is csodát vártak a szervezettől. Az 1949. év végi, 1950. eleji jelentések arról számoltak be, hogy az előkészítő és egyeztető munka meglehetősen széles spektrumban folytatódott. Karádi Gyula szerint kimunkálás alatt volt a sokoldalú klíringre vonatkozó javaslat, a kapitalista országokkal folytatott kereskedelemmel kapcsolatos adatgyűjtés, a szabványosítás, a golyóscsapágy-gyártás, a műszaki és tudományos együttműködés és a Tanács III. ülészakának előkészítése. Az 1949. december 6-i jelentés arról számolt be, hogy az Iroda foglalkozni kezdett az olajtermelés összehangolásának kérdésével is, de itt a rendelkezésre álló adatok elégtelennek bizonyultak. A Friss Istvánnak 1949. december 12-én küldött levélben az állt, hogy az Irodánál egyfajta piaci tevékenység van kialakulóban, vagyis folyamatosan vitáztak a legkülönbözőbb árufeleslegek vételéről és eladásáról, és belevágtak a ki nem használt gyártási kapacitások hasznosításával kapcsolatos alkudozásokba is. Karádi ebben hasznosnak érezte magát, és arra biztatta Budapestet, hogy gyorsan küldjenek információt a feleslegekről és az elfekvő készletekről, hátha el tudja azokat helyezni. Az 1950. január 7-i levél hasonló helyzetről számolt be. Szakértői és irodai szinten tehát tovább folyt a beruházások egyeztetése az olajtermelés, a színesfémtermelés, a textilnövények, az autó- és motorkerékpár-gyártás, a traktorok, a szerszámgépek és a műszálak területén, de tovább folyt a feleslegek piaci adásvétele is. Emellett Albánia a KGST-országokhoz fordult hosszú lejáratú hitelkérelemmel, ami fejtörést okozott a delegátusoknak.⁶³ Nem csoda, hogy húzódozott a sokoldalú klíring, a szabványosítás és a tudományos-technikai együttműködés kérdése.

⁶³ A magyar segítség egészen 1961-ig tartott, amikor Albánia egyébként is felfüggesztette részvételét a KGST munkájában. Magyarország 1949–1965 között összesen 100 millió (régi) rubel hitelre vállalt kötelezettséget, aminek 30%-át 1966–1969, 70%-át 1970–1977 között kellett egyenlő részletekben törleszteni egy 1961. március 20-án kelt megállapodás szerint. Ezen túl 1959–1960-ban 2,7 milliárd (régi) rubel értékű bányafelszerelést szállítottunk Albániába, amit nikkeles vasérc szállításában kellett visszafizetni 1961–1963 között, de egy KGST-határozat szerint az érc feldolgozására vonatkozó kísérleteket is – sikerrel – átvállalta Magyarország. MNL OL M-KS 288. f. 32/1961/1. ő. e.

Az 1950. február 4-i levél szerint az Iroda már csak néhány kérdésben haladt előre. Az egyik a színesfémányászat volt, ahol úgy látszott, 1953-ig a horgany- és ólomigény KGST-szinten kielégíthető,⁶⁴ de rézből csak a szükségletek 50%-ára lehetett számítani, és a fejlesztések kivitelezéséről töprengtek. Úgy tűnt, hogy Magyarországra a berendezések gyártása vár, mivel bányászatra nem volt remény.

A másik terület a textilnövény-termesztés volt, és itt már a terméshozamok prognosztizálásakor vita bontakozott ki. A magyar hozamokat felfelé korrigálta az Iroda, és a gyapot esetében sem fogadták el a magyar javaslatokat, hanem előírányozták, hogy 1953-ra el kell érni legalább a román terméshozamot.

A harmadik a traktorgyártás kérdése volt, ahol a határozati javaslatig jutottak, de itt sem sikerül 1953-ra biztosítani a belső ellátást. Magyarország gyártási kapacitását 1950-ben 3600, 1953-ban 5000 darab traktorra prognosztizálták. Az elképzelés szerint összesen négy traktorgyárat kell építeni Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon és Romániában. Nagy fejlesztéseket főleg Csehszlovákiában képzeltek el. Mindenhol egy alaptípust gyártottak volna majdani tervezéssel; későbbre maradt a szállításhoz szükséges kétoldalú megállapodások kidolgozása is, de nem jutottak dűlőre arról, hogy mely ország mely típusféleséget gyártson.

A következő a műszálgépgyártás problémája volt. Magyarország új műselyemgyár építését vállalta, de ennek megvalósításához szovjet műszaki segítséget kért. Nem sokkal ezután az Iroda másként döntött, és Lavricssev közölte Karádival, hogy mégse épüljön ilyen gyár, mert Magyarország nem rendelkezik a szükséges alapanyagokkal, ellenben más országok, elsősorban Románia igen. Karádi felvetette, hogy azért meg kellene vizsgálni az alapanyagimporttal együtt az önköltségeket is, összehasonlítva azt a lengyel és csehszlovák termeléssel.

Az autó- és motorgyártás vitája sem zárult le. A személyautó-gyártásról a magyarok könnyen lemondtak, de az összes többi kérdésben még idehaza sem sikerült megegyezni. Az Államgazdasági Bizottság csak 1950. december 8-i ülésén alakította ki álláspontját a hazai gépjármű- és motorgyártásról.⁶⁵

⁶⁴ 1950. április 26-i levelében már arról számolt be Karádi, hogy olyan tervezet készült, amely már 1952-re biztosította volna a kapitalista országoktól való függetlenséget.

⁶⁵ MNL OL M-KS 276. f. 112/68. ő. e. A kiinduló alap a következő volt: NIK 350 típusú tehergépkocsiból évi 2500 darab, NIK 130 típusú tehergépkocsiból 1600 darab, NIK 500 típusú dízel tehergépkocsiból 900 darab. 1951-re ennél magasabb darabszámot terveztek és fejlesztést prognosztizáltak. Emellett katonai terepjáró gyártását és fejlesztését tervezték a meglévő autógyárak fejlesztésével, és egy új gyár és kísérleti állomás létesítésével. Karádi Gyula a teherautónál magyar–csehszlovák–lengyel széles körű kooperációt prognosztizált, továbbá 2500 autóbusz szerelését is el kellett volna végezni. A teherautóknál a magyarok a 3 tonnás gyártására nyújtottak be igényt. Motorkerékpároknál a csehszlovákoknak a 110 ezres kapacitása kétszerese volt a teljes KGST igénynek, így a többieknek meg kellett volna szüntetni a termelést. Budapesten e körül éles viták voltak, de néhány nap múlva kiderült, hogy a hazai 125 cm³ és 250 cm³ gyártását csak nem szabad fejleszteni, de folytatható. (A 350 cm³-st kellett volna leállítani.) Itt Karádi Bíró Ferencsel került szóba a Rákosi-féle erőszakosnak nevezett. Rákosi fivére, a csepeli gyárkomplexum irányítója ugyanis makacsul ragaszkodott a nagy motorok gyártásához.

A nehézszerszámgépek gyártásának összehangolására nem alakult ki végleges javaslat. A tervek szerint itt igen erőteljes kapacitásnövekedést kellett elérni. A többoldalú tárgyalás nem indult el, de a kétoldalúak során volt eredmény. A Népgazdasági Tanács 1950. november 13-án jóváhagyta a magyar–csehszlovák szerszámgépgyártási profilokról szóló javaslatot.⁶⁶ Természetesen folyt a golyóscsapágy-gyártással kapcsolatos szakértői munka. Egy április 18-i levél szerint itt előrehaladás történt, bár mint látni fogjuk, ez jórészt illúzióknak bizonyult.

Mindezek ellenére olyannyira biztosra vették a KGST Tanács összehívását, hogy az Iroda ideiglenes javaslatot dolgozott ki, amelyet az MDP KV Titkársága 1950. április 19-i ülésén tárgyalta. A javaslatok közül az első helyen a textilnövények termesztése szerepelt. Az Iroda azt tűzte a tagországok elé, hogy 1954-re a gyapottermesztés területén nagymértékben, a lenben és kenderben teljes mértékben függetlenedjenek a tőkés importtól. A Titkárság hajlandónak mutatkozott az Iroda által előírányozott mennyiségre emelni a magyar gyapottermesztési tervet, és 1953-ban már 60 ezer hektáron akart szüretelni.⁶⁷ Műszálgépgyártásban is az volt a javaslat, hogy 1954-re függetlenedni kell a tőkés országoktól. Műtrágyaexportra azonban nem volt hajlandó, tekintettel a hazai rendkívül alacsony felhasználásra. Ebben az esetben összhangban volt az Iroda elképzelése és a hazai ötéves terv. A színesfémeknél a cél az volt, hogy 1954-re rézben 50%-ban, ólomban és horganyban teljes mértékben valósuljon meg a KGST önellátása. A magyar feladat az lett volna, hogy 120 millió forintért szállítson ércutató és -termelő berendezéseket a többieknek. A Titkárság ezt is elfogadta bizonyos viszontgaranciákkal, de kétéves csúszással. Az Iroda olajkutatás és olajtermelés általános növelésére vonatkozó javaslatában Magyarországra elképesztő mértékű feladatokat szabott ki. Ennek ellenére a Titkárság ezek legnagyobb részét teljesíthetőnek ítélte.⁶⁸ Ezt követte a nehézszerszámgép-gyártás, ahol profil kiala-

⁶⁶ MNL OL XIX-A-19-b. 21. d. 611/31/1950. NT sz. határozat. Ez 59 szerszámgép magyar gyártására vonatkozott (csztergák, marógépek, fűrőgépek, köszörűk, fogazógépek, fűrészek, szerszámmézők stb.) öt évre, amelynek fele teljesen új típus volt. Ezeknek még a prototípusa sem állt rendelkezésre, de a licencet megkaptuk. A megállapodás az NT szerint lehetőséget adott az 5 éves terv kidolgozására azzal a céllal, hogy a tervidőszak végére „ellátásunkat lényegében függetlenítsük a nyugati importtól, ugyanakkor azonban fokozzuk szerszámgépxportunkat”. Folyt lengyel és szovjet tárgyalás is azzal a megfontolással, hogy az elkövetkezendő években megsokszorozódik az igény ezekre a gépekre. Ezzel együtt nem szűnt volna meg a párhuzamos gyártás a marógépek esetében.

⁶⁷ A magyar gyapottermelés történetére l. BORVENDÉG ZSUSZANNA–PALASIK MÁRIA: *Vadhajtások. A szőlőtermesztés átalakításai Magyarországon 1948–1956*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015, 82–94. 1953-ban 100 ezer holdon vetettek gyapotot, de a termés a pamutipar 4-5%-os igényét elégítette csak ki.

⁶⁸ „Magyarországra a tervezet a következő kötelezettségeket rója:

- Nyersolaj termelésünket 1953-ra az 5 éves terv előirányzatához képest, 124.000 tonnával kell emelnünk.
- Feltárt ipari nyersolaj tartalékainkat 1953-ra 15 millió tonnára kell emelnünk.
- Termelő és kutatófúrásainkat az 5 éves terv előirányzatához képest, mintegy 70–80%-kal fel kell emelnünk és az ezekhez szükséges berendezéseket egyes külföldről behozandó gépek kivételével elő kell állítanunk.
- Jelentős méretű geofizikai kutatást kell végeznünk.

kítását és mennyiségi növekedést irányoztak elő, a teljesítményt pedig tonnában adták meg, Magyarországnak például 1950–1955 között 25 ezer tonnát kellett előállítania, mely javaslatot a testület elfogadta. A traktorgyártásban a magyarokra egy szovjet mintájú lánctalpas traktor jutott. Mivel ez megfelelt az itthoni javaslatnak, a Titkárság ez ellen sem emelt kifogást. A teherautó, autóbusz és motorkerékpár gyártására vonatkozóan a tagállamok képviselői nem tudtak megállapodni. Magyarországnak majdnem sikerült az autóbuszgyártást kizárólag megszereznie, de csak majdnem. A csehszlovákok a motorkerékpár-gyártásnál jutottak hasonló „eredményre”. A Titkárság ragaszkodott mind a 3,5 tonnás teherautó, mind az autóbusz, mind a motorkerékpár gyártásához. Lenyelték az Albánia megsegítésére vonatkozó kezdeményezést, bár az Irodának nem volt konkrét javaslata a magyar részvételre. Felmerült az is, hogy más országok is segítsék a Bulgária és Románia közötti Duna-híd építését, de úgy tűnt, hogy ez nem jut el a Tanácsig.⁶⁹

A Titkárság az Iroda munkatervét a következő kiegészítésekkel fogadta el: foglalkozzon a kalorikus és hidroelektronikai kooperációval, a KGST-országok tőkés világtól való teljes függetlensége megteremtésével a réz-, az ólom-, a horganykitermelésben. Be kell vonni az egyeztetésbe a fémötvözetek és nemesacélok gyártását, az egységes külkereskedelmi nomenklatúrák kidolgozását, a KGST-tagállamok állami bankjainak együttműködését, valamint a rövid lejáratú hitelműveleteknél és a stratégiai jellegű nyersanyagok kivitekor a tőkés piacokon való értékesítése módjait. A határozat arról tanúskodott, hogy a termelési kooperációra vonatkozó tárgyalásokat a magyar fél is szorgalmazta.⁷⁰

A munka tehát folyt, csak mindenki által elfogadható eredmények nem születtek. Hiányzott az egyetértés.

Külkereskedelmi irányváltás

Világossá vált, hogy a KGST Iroda képtelen eredményt produkálni ilyen széles spektrumban. Ilyen horderejű kérdések párhuzamos napirenden tartásával nem tud előkészíteni egy következő tanácsülést. A döntés az volt, hogy több éves, hosszabb távú munkatervet készítenek. Ugyanakkor a szelekció, egyes problémák eltolása, háttérbe szorítása az egyes országokat eltérően – egyeseket hátrányosan, másokat előnyösen – érintette. Nem

c) A fűrés és termelés korszerűsítésére nagyberuházásokat kell eszközölnünk, földgáz termelésünket az 5 éves terv előirányzatához képest jelentősen, 1953-ra 300 millió m³-re kell emelnünk.

f) A többi népi demokratikus ország számára termelő és fűrőberendezéseket kell szállítanunk.

g) Az összes népi demokratikus ország számára nekünk kell a szükséges szeizmikus mérőállomásokat és carottás állomásokat (Schlumberger) legyártani.” MNL OL M-KS 288. f. 54/276. ö. e. „A nyersolajtermelés az 1949-es 506 ezer tonnáról 1954-re 1217 tonnára nőtt, vagyis az erőfeszítések ellenére nem sikerült az elképzelt ütemű emelkedést biztosítani. Ugyanakkor a hazai földgáztermelés 1954-ben elérte az 559 millió m³-t.” MNL OL M-KS 276. f. 94/928. ö. e.

⁶⁹ Volt még egy ajánlástervezet, amely arra vonatkozott, hogy a tagországok igyekezzenek a belső szállítási útvonalakat használni. Ez elfogadható volt a Titkárság számára.

⁷⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54/95. ö. e.

volt lehetőség az öt éves tervek alapján történő egyeztetésre sem, mert azok ebben az időben egyrészt még nem álltak rendelkezésre, másrészt az 1950 nyara folyamán elküldött részanyagok meglehetősen képlékenynek bizonyultak.

Az 1950. május 26-i Karádi-levél azt állapította meg, hogy az Iroda további programjába nem kívántak Magyarország számára fontos kérdéseket felvenni. A szovjetek egyre szűkebbre igyekeztek venni a napirenden tartott ügyeket, és a vita tartalmilag két kérdés körül összpontosult. Az egyik az acélkohászat volt. Ebből egyelőre csak a vasérc, a mangánérc és a pirit termelésének fokozását kívánták megtárgyalni, ezzel szemben Magyarország számára a kohókokszt, illetve a kohósítható szénrel történő ellátás, továbbá az acélkohászati felszerelések, hengerművek termelésének összehangolása lett volna fontos. Mások az energetikai berendezések termelésének ügyét erőltették, de az energiafejlesztési tervek összehangolása már nem örvendett népszerűségnek. Különösen aggályosak voltak azok a döntések, amelyek Magyarország ellenszolgáltatás nélküli részvételét igényelték energetikai beruházásokban Csehszlovákiában, Romániában. Nem kívánták erőltetni a külkereskedelmi egyeztetés kiterjesztését további termékekre, ki akartak térni a barnaszénre alapuló magyar vegyipar és a ki nem használt kapacitások kérdésnek tárgyalása elől is. Karádi heves vitába bonyolódott a napirend minimalizálásra törekvő Lavricsevel: „Sajnos a vitában egyedül maradtam, és így egyelőre vereséget szenvedtem” – írta levelében.⁷¹ Az Iroda így is elég sok témát tűzött napirendre az 1951–1955-ös időszakot illetően. A vasérc-, mangánérc-, piritbányászat fejlesztése Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában, Magyarországon, Albániában, Bulgáriában; energetikai felszerelések termelésének fejlesztése négy országban (magyar, cseh, lengyel, román); olajos növények termesztése hat országban; a földgáztermelés növelése és felhasználása Romániában, Magyarországon és Lengyelországban.

1951-ben kívántak tárgyalni további hét nagy területet, az acél hengereltáru, az állattenyésztés, a szállítás, az alumíniumipar,⁷² valamint az áruforgalom további szélesítésének, és a tervezettség és beszámoltatás rendszerének kérdését.

Egy július 6-i levélben⁷³ Karádi Gyula változást érzékelt a szovjet magatartásban. Eszerint áprilisban nemcsak itthon, de mindenütt elkészültek a tagországi vélemények a KGST Tanács III. ülése határozattervezetéről. Erről a hónap végén tárgyaltak, bár itt a szovjetek nem foglaltak állást. A tagországi módosításokat május 20-ig egyeztetni próbálták, de új határozattervezet nem került az Iroda elé. Május 23-án elhalasztották az Iroda további munkájával kapcsolatos kérdéseket. Júniust követően a munka egyetlen témát leszámítva megállt, csak a kapitalista országokkal folytatott kereskedelem ügye

⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 94/203. ö. e.

⁷² Az alumíniumgyártás fejlesztése 1950. november 21-én került az ÁG elé (MNL OL M-KS 276. f. 112/67. ö. e.), de az öt éves fejlesztési tervet nem fogadták el, és új javaslatot kértek, amelyben 50–60 ezer tonna timföld exportlehetősége szerepelt, illetve olyan fejlesztések, amelyekkel áram ellenében kielégíthető a szovjet, csehszlovák, lengyel timföldigény. A három ország timföldigénye 105 ezer tonna volt. Gerő kézírásos feljegyzése szerint a timföldért Csehszlovákiából, Lengyelországból és a Szovjetunióból jelentős beruházásokat kell elvárni.

⁷³ MNL OL M-KS 276. f. 94/902. ö. e.

maradt terítéken. A leállás oka a levél szerint az volt, hogy a szovjet apparátus magához vonta a tanácsi határozat tervezetének átdolgozását.

Az új határozati szöveg aztán mindenkit meglepett. Nemcsak belenyúltak a tagországok belső tervezésébe, de kikapcsolták a szuverén nemzeti külkereskedelmi döntéshozatalt is, és nem vették figyelembe az egyes országok gazdasági lehetőségeit. A magyar delegációnak az volt a benyomása, hogy az iparági helyett a külkereskedelmi tervezés került az előtérbe. Ez pedig érthetetlen volt. A szovjetek elsősorban a KGST belső kereskedelme, illetve a KGST-nek a kapitalista országokkal folytatott kereskedelme szabályozása révén vélték megvalósíthatónak a gazdasági egyeztetéseket. Egyszerűen félredobták az addigi munkát.⁷⁴

Az 1950. június 19-én a KGST eddigi tevékenységéről készült összefoglaló jelezte, hogy az 1949. augusztusi II. ülés óta a munkatervben szereplő kérdések közül egy sor kérdésben nem tárgyalták az Irodán az 1949–1950-es termelési tervek egyeztetését, például a barnaszén, a nyersolaj és a földgáz feldolgozására szolgáló üzemek építéséhez nyújtandó segítséget Magyarország számára. Már a munkaprogramba sem került be a valutaárfolyam, az energetikai fejlesztés és kooperáció, illetve egy sor cikk termelésének egyeztetése (széntermelés, vagonok és gőzmozdonyok, villamosipari cikkek gyártása stb.). Világossá vált, hogy az Iroda szovjet vezetői kizárólag a külkereskedelmi, valamint a tudományos-műszaki együttműködés területen kívántak a Tanács számára végrehajtható döntést előkészíteni, és szándékosan megfeledeztek a szabványosítás, a sokoldalú klíring és a hosszú lejáratú szerződések előkészítésének dolgáról.

Mi lehetett ennek az oka? Az összefoglaló a KGST Iroda munkájának hiányosságaira, illetve az egyes országok reakcióidejének hosszúságára vezette vissza a váltást. A nyár folyamán azonban jelentős világpolitikai eseményre került sor, kitört a koreai háború.

A háború kitörését követően, 1950. augusztus 24-én megbeszélést tartottak Gerő Ernőnél.⁷⁵ Karádi Gyula idehaza töltötte szabadságát, így meghívták az ülésre, de nemcsak meghívták, hanem ő készítette az előterjesztést is. A téma a kapitalista országoktól való függés további csökkentésére vonatkozó javaslatok, illetve a tervországokkal való többéves külkereskedelmi megállapodások előkészítésének meggyorsítása volt. A kérdések napirendre tűzését maga a szöveg is a nemzetközi helyzet éleződésével, a háborús

⁷⁴ A levélhez csatolt egyik melléklet szerint az Iroda a KGST Tanács elé az 1949–1950-es tervekben belül a következő területek egyeztetésére vonatkozóan végzett előkészítő munkát: hengereltáru, nehéz és speciális szerszámgépek, golyóscsapágy, metallurgiai, energetikai, nyersolaj felszerelések, villamosipari cikkek, traktorok, autók, gőzmozdonyok, vagonok, motorkerékpárok. A nyersanyagtermelésben fekete- és színesfémérc-bázisok, szén, nyersolaj, textilnyersanyagok, bőrnyersanyagok, olajos növények, műszál. Egyeztetés történt továbbá a tervezési, beszámolási munka javításáról. A beruházásokat illetően előkészítették a magyarországi fémkohászati kombinát építését, a Felső-Tisza vidéki hidroelektromos erőmű építését, a golyóscsapágygyár építését Lengyelországban, két kohászati üzem kibővítését Ostrava környékén, Albánia átfogó megsegítését, a műszaki tapasztalatcsere rendszere és a szabványosítás programját. (A III. Tanácsülés időpontja ekkor július végére volt várható.)

⁷⁵ Jelen volt Friss István, Vas Zoltán, Berei Andor, Szobek András, Háy László, Zsofinyecz Mihály, Kiss Árpád és Karádi Gyula.

állapotra történő felkészüléssel, valamint az amerikai és nyugat-európai embargós intézkedések fokozódásával magyarázta. Karádi szerint a nagy háborús felvásárlások is nehezíteni fogják egyes árucikkek beszerzését. Mindezekre tekintettel az intézkedéseknél első helyre az ötéves terv felülvizsgálatát helyezte abból a szempontból, hogy azon iparágak fejlesztése sorolódjon előre, amelyeknek megvan vagy megteremthető a hazai nyersanyagbázisa, illetve Magyarország csökkentse vagy szüntesse meg a kizárólag kapitalista piacon eladható termékek gyártását. A fokozott takarékossgot tette a második helyre a veszteséges árucikkek felhasználásában. A külkereskedelem elsődleges feladata a deficitesebb cikkeknek a tervországokból történő beszerzése kell legyen. Emelte volna a javaslatcsomag a külkereskedelem tervszerűségét, ami egyet jelentett azzal, hogy a megállapodásokban nőnie kell a kötelező kontingensek arányának, valamint rögzíteni kell az árakat. Karádi Gyula a legfontosabbnak azonban a KGST-tagországokkal a többéves kereskedelmi megállapodások tető alá hozását tekintette. A megállapodások minél nagyobb területen, minél több termékre terjedjenek ki, és vegyék figyelembe a kooperációs lehetőségeket is. Miután az ilyen megállapodások komoly előkészítést igényelnek, Karádi azt javasolta, hogy hozzon létre a vezetés egy külön bizottságot a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága, a minisztériumok és az Országos Tervhivatal részvételével. A megállapodásokat évente felül kell vizsgálni, és ha lehet, bővíteni kell azokat. Az elkészült hitelmegállapodásokat bele kell építeni ezekbe az egyezményekbe.

Az értekezlet résztvevői egyetértettek abban, hogy meg kell állítani a tőkés világtól való függőséget, ennek a csökkentése érdekében felül kell vizsgálni az ötéves tervet, takarékosági intézkedéseket kell bevezetni és póttanyagok felhasználására kell törekedni, valamint további erőfeszítéseket kell tenni a tervországokkal folytatott kereskedelem kiszélesítésére, és kötelezővé kell tenni a kontingenseket. Tartós és egységes árbázist kell elérni, valamint rendszeres és közvetlen kapcsolatot kell kialakítani a KGST- külkereskedelemben, gyorsítani kell a hosszú lejáratú, azaz többéves megállapodások megkötését, és ennek érdekében előkészítő bizottságot kell létrehozni. Ebben – Karádi javaslata szerint – szerepet kell kapnia mind a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának, mind a Külkereskedelmi Minisztériumnak, valamint az Országos Tervhivatalnak. A legfontosabbnak a szovjetekkel való többéves megállapodás megkötését ítélték, lehetőleg 1951. január 1-jével. Ezzel párhuzamosan induljon tárgyalás a csehszlovákokkal és a németekkel, illetve a lengyelekkel a korábbi megállapodások kibővítéséről. A külkereskedelmi forgalmat viszonylag magasnak ítélték, azt akarták elérni, hogy a kivitel ne haladja meg a nemzeti jövedelem mintegy 7%-át.⁷⁶

1950. szeptemberében a KGST-apparátus továbbra is Csipkerózsika-álmát aludta. 1950. szeptember 15-én Karádi arról írt Frissnek, hogy ugyan az iroda teljes létszámmal visszatért nyári szabadságáról, de az ülést, amelyen a magyar külkereskedelem került volna terítékre, Lavriscevsz betegsége miatt elhalasztották. A koordinációs bizottság ülés-

⁷⁶ Ugyancsak augusztus 24-én volt egy másik megbeszélés is KGST-ügyekben, ahol az az álláspont alakult ki, hogy gyapot és gyapjú vásárlására hozzanak létre közös bevásárló szövetet, gabonaeladásra viszont ne.

séről sem volt hír.⁷⁷ Azt sem zárta ki Karádi, hogy a csehszlovák–szovjet kereskedelmi tárgyalások ügyében a két ország képviselői közötti viták miatt nincs előrelépés. Folytak viszont a hosszú lejáratú kereskedelmi szerződésekkel kapcsolatos tárgyalások szovjet–csehszlovák, illetve szovjet–lengyel relációban. Karádi Gyula úgy látta, hogy a kétoldali tárgyalások folytatása és ilyen megállapodások kötése felé kell haladni.⁷⁸

Háborús fordulat

Karádi tanácsalansága hamarosan elmúlt. 1950. szeptember 23-án Gerő Ernőnek írt levelében jelezte, hogy az SZKP KB Anasztaz I. Mikojan nevezte ki a KGST Tanács állandó tagjának, és egyúttal felmentették Lavriscevet a KGST Iroda vezetése alól. Úgy vélte, hogy Mikojan a tagországok külkereskedelmének helyzetét veszi elő, más, már előkészített témákat pedig átdolgoztat, és azután tárgyalatja meg, ezt követően pedig átszervezteti az apparátust. Annyit biztosan remélt, hogy Mikojan kinevezésével megnő a KGST jelentősége, „végre komoly szervvé válik”. Egy szeptember 29-én, Szita János-hoz írt levél szerint a szeptember 27-i ülésen már Mikojan elnökölt, és azonnal felvettette a Német Demokratikus Köztársaságot⁷⁹ a KGST tagjai közé. Erre a Tanács összehívása nélküli, Albánia felvételével majdnem ugyanolyan gyors akcióra lehetőség volt, hiszen a szervezetnek nem volt sem alapszabálya, sem ügyrendje. A tagországok felvételének szabályozása majd 1954-ben rendeződik, amikor a Tanács hatáskörének bővítése jegyében úgy döntöttek, hogy arra csak a kormányok előzetes megkérdezése után, kizárólag a tanácsülés jogosult. (Az NDK felvétele elé természetesen senki sem gördített akadályt.)

⁷⁷ A KGST-tagországok külkereskedelmét koordináló bizottságról van szó, amelynek életre hívása szerepelt a KGST Tanács 1949. augusztus 25–27-i ülésén, de létrehozása csak az 1950. novemberi ülésen került szóba. A jelentésből kiolvasható, hogy ezt többen sürgették. 1950 végén a Szovjetunió is kinevezte delegáltját, így az 1950 végén vagy 1951 elején megkezdte működését. Magyar részről Házy László vett részt munkájában. Ebben az időben ez volt az egyetlen bizottság, amely a KGST szervezetében működött, és ügyrenddel is rendelkezett. Egy beszámoló így foglalta össze feladatát: „A Bűróhoz van kapcsolva a Koordinációs Bizottság, amelynek feladata az, hogy a KGST-ben résztvevő országoknak a kapitalista országokkal való kereskedelmét koordinálja. A Bizottság tagjait a kormányok jelölik ki s azok rendszerint külkereskedelmi miniszterek vagy miniszterhelyettesek. A Bizottság Titkársága a Tanács Titkárságának az állományába tartozik.” (MNL OL M-KS 276. f. 53/139. ö. e.) – Egy 1951. július 17-én kelt levél szerint, (uo.) ülésén a következő témák fognak szerepelni: tapasztalatcseré a színesfém-kereskedelemben, hajóbérlés Kínának, cukor- és textilnyersanyag-export szakmai értekezlet előkészítése, közös vásárlás tőkés piacról, szorosabb együttműködés ugyanott, a nomenklatúra kiterjesztése, koordináció az Argentína felé való kereskedelemben, és a gabonaeladás egyeztetése.

⁷⁸ Ezt a magyar–csehszlovák nehézipari tárgyalásokat illetően Karádi ismételten hangsúlyozta. Ebben a véleményében már érzékelhetők a KGST tehetetlenségével kapcsolatos tartósan rossz tapasztalatai. Szorgalmazta azt is, hogy Magyarország kezdeményezzen egyeztetést Lengyelországgal szerszámgépek, traktorok, autók, vasúti gördülőanyag kooperációjáról. Karádi és mások elérték, hogy a fafűrészanyagról legalább tervbe vették az egyeztetést az Irodán.

⁷⁹ A magyar kormány október 19-én ismerte el önálló szuverén államként az NDK-t, és kinyilvánította szándékát a diplomáciai kapcsolatok felvételére, de ezek csak 1953 októberében emelkedtek nagykövetségi szintre. Az Iroda 1950. szeptember 8-án tárgyalta az NDK KGST-be való felvételi kérelmét és támogatta azt. MNL OL XIX-A-83-a 372. jkv.

Karádi úgy prognosztizálta, hogy Mikojan a tájékozódást követően, október második felére tanácsulást hív össze. Mikojan valóban nem tétlenkedett, és egymás után tűzette az Iroda ülése elé a tagországok külkereskedelmi politikájáról és gyakorlatáról szóló jelentéseket. A jelenleg rendelkezésre álló források azt mutatják, hogy elsőként Magyarország került terítékre 1950. október 13-án.⁸⁰

A tagországok kihasználták az alkalmat, hogy megfogalmazzák kifogásaikat, sérelmeiket a napirenden szereplő országgal szemben. Jelen esetben ezt a szerepet a román delegátus játszotta el. Ami meglepő volt, az Mikojan fellépése a magyarok védelmében. Különösen annak volt jelentősége, amit a tőkés kapcsolatok leépítésével kapcsolatban mondott, és ami a szovjet vezetés álláspontját tükrözte a világkereskedelmi politikában. Általában a kapcsolatok fenntartása mellett volt, ugyanakkor konkrét kérdésekben azok politikai hasznának mérlegelése alapján ítélte meg a bővítő, szűkítő vagy épp elszigetelő gyakorlatot. Ahol volt lehetőség a tőkés nagyhatalmak, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok pozíciójának gyengítésére, ott kereskedelmi befolyása erősítésére törekedett Moszkva. Ilyen példaként említette a bővülő kapcsolatot Finnországgal.⁸¹

1950. október 25-én Csehszlovákiával folytatódott a beszámolók sora.⁸² A vita ellentéte volt a Magyarországgal foglalkozó ülés hangütésének. Csehszlovákia ekkor még jelentősnek mondható tőkés kapcsolatokkal rendelkezett, de terveiben már ezek leépítése szerepelt. Ez nem hatotta meg a tagországok nagy részét, és nem elégítette ki igényeiket sem, vagyis a csehszlovák külkereskedelem áthangolását követelték. Egyetértett ezzel Mikojan is, az ő hozzászólása azonban minőségében más volt, mint a kisebb tagországoké. Mikojan mélyreható információkkal rendelkezett Csehszlovákia gazdaságáról, így nem egyszerűen a külkereskedelmi orientáció megváltoztatását, hanem belgazdasági fordulatot, a kettősen autark gazdaságpolitikára való áttérést igényelte az országtól. Egyfelől a nyersanyag- és alapanyag-termelés felfuttatását, a fogyasztás visszafogását, másfelől ő is a KGST-tagországok importigényei kielégítését szorgalmazta. Mikojan most kifejezetten a sztálini felfogásnak megfelelő stratégiát képviselt a katonai követelmények említése nélkül. A csehszlovákoknak az elevenébe vágott. A nyugati határ közelében, osztrák és nyugatnémet kölcsönrel tervezték erőmű építését, amelynek megépítésével szemben Mikojan egyértelműen állást foglalt. Ugyanakkor jelezte, hogy a Szovjetunióval megkötött hosszú távú megállapodás előnyei ellensúlyozzák Csehszlovákia veszteségeit. Hogy Mikojan bírálata mennyire nem volt pusztába kiáltott szó, azt az 1952 novemberében lezajlott Slánský-per dokumentumai is mutatják.⁸³

⁸⁰ Karádi Gyula 1950. október 5-én nyilván már az irodaülés tervezett napirendjének ismeretében sürgősen kiegészítő anyagokat kért Budapestről a magyar külkereskedelem 1949 második és 1950 első félévének helyzetéről. Vö. főszöveg.

⁸¹ MNL OL M-KS 276. f. 94/903. ö. e. Karádi Gyula beszámolója Friss Istvánnak.

⁸² Uo.

⁸³ BAUER TAMÁS: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Jegyzetek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981, 6–7. A perre I. HÓDOS GYÖRGY: *Kirakatperék*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1990, 117–124.

A KGST-apparátus által összeállított anyagból készült 4. táblázat mutatja, hogy milyen mértékben érvényesült a csehszlovák külkereskedelmi vitában a Mikojan által képviselt irány a különböző országokat figyelembe véve. Ha az adatok pontosságáról nem is vagyunk teljes mértékben meggyőződve, a trendek egyértelműek. Csehszlovákia export-importjának értékei a KGST-kisországokkal, Kínával és a Szovjetunióval nőtt, a tőkés országokkal csökkent. 1952-re mind az exportot, mind az importot illetően már a Szovjetunióval folytatott kereskedelme is meghaladta a tőkés országokkal folytatott kereskedelem volumenét (l. a táblázatot). Ebben egyébként a legnagyobb visszaesést Csehszlovákia és Magyarország szenvedte el. Kisebb, de jelentős csökkenés tapasztalható az NDK és Lengyelország esetében. Románia és Bulgária eleve rendkívül alacsony szintről indult, és még ez is csökkent, a 20% körüli román import kivételével.

Amint a jegyzőkönyvből kiderül, Karádi természetesen megértette, hogy Mikojan állásfoglalása a többi országnak is szól; a szovjet vezetők érvényesíteni akarják információs monopóliumukat, gazdasági potenciáljukat a többéves kereskedelmi megállapodásokon keresztül, és az alkukra ezeken a kereteken belül van lehetőség. Így a nyugati tőkés kapcsolatok részleges leépítése, és az egymás felé fordulás általános követelmény lett. Egy későbbi hazai, de feltételezhetően általánosabb értékelés szerint a II. ülésszak után hibásnak bizonyult az a kísérlet, hogy termelési kooperációk jöjjenek létre: a vád szerint az Iroda nemzetközi tervhivatallá akarta magát fejleszteni. Ugyan a javaslatok többé-kevésbé elfogadhatók voltak, de nem készültek sem az országok, sem a KGST-apparátus

4. táblázat. *Csehszlovákia külkereskedelmi forgalma (1949–1953)*

(millió rubelben)

		1949	1950	1951	1952	1953
KGST-országokkal						
ebből:	export	1508,4	1707,4	2083,4	2516,3	3101,1
	import	1394,9	1518,4	2320,5	2482,4	2773,3
Tőkés országokkal						
ebből:	export	1716,7	1408,2	1307,3	980,2	872,6
	import	1762,0	1268,5	1573,5	1021,3	743,6
Szovjetunióval						
ebből:	export	754,6	791,6	1018,1	1161,9	1284,9
	import	755,4	826,0	1079,8	1276,4	1375,9
Kínával						
ebből:	export	2,5	21,6	148,4	190,5	242,8

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 94/905. ö. e.

keretében hatáselemzések, óriási volt a kockázata annak, hogy a kölcsönös szállítások egyáltalán létrejönnek-e és főként hogy milyen feltételekkel teljesülnek. Különösen az nem volt látható, hogy valóban minden fél részére előnyös lesz-e a munkamegosztás. Végso soron ez a bizalom megbomlásához vezetett, és felhagytak ezzel a módszerrel.

Ez az értékelés azonban nem magyarázza, hogy miért hagytak fel teljes egészében a munkamegosztás kialakítására vonatkozó kísérletekkel, hiszen az is belátható volt, hogy a kétoldalú kereskedelmi szerződésekre alapozott módszernek is megvannak a korlátai. Beszédessé volt a III. Tanácsülés azon határozata, amely felszólította a fejlettebb országokat, hogy gépekkel és berendezésekkel segítsék a fejletlenebbek iparosítási programjának megvalósítását. Árvukodó volt ez abból a szempontból is, hogy itt ismét Románia és Bulgária pozíciójának érvényre juttatása fogalmazódott meg. A III. Tanácsülés visszatért az alakuló ülés hangvételéhez, amikor – mint láttunk – a két déli ország szándékai érvényesültek. A szovjet elhatározás és Mikojan fellépése egyértelmű volt. Kérdés az volt, hogy mit old meg a külkereskedelem teljes mértékű ellenőrzése. Lehetséges-e a katonai célú iparosítás majdnem teljesen önálló módon? Nem kétséges, hogy szovjet részről ebbe belekalkulálták a szövetségesek maximális – erőn felüli – erőfeszítését is.

A rendelkezésre álló források szerint ezt követően a szovjet vezetés félbeszakította a tagországok külkereskedelem-politikájának felülvizsgálatát.⁸⁴ Karádi Gyula Friss Istvának szóló 1950. november 14-i levelében arról számolt be, hogy előző nap szovjet javaslatra rendkívüli ülést tartottak, amelyen arról terjesztettek elő kormányjavaslatot, hogy november 24-én legyen tanácsülés Moszkvában két témában: az egyik a KGST-országok egymás közötti kereskedelmi forgalmával kapcsolatos határozat végrehajtása, illetve további szélesítésének lehetőségei, a másik a kapitalista országokkal folytatott kereskedelem KGST-szintű koordinációja. A szovjetek nem zárták ki annak lehetőségét, hogy nem sokkal ezt követően egy újabb tanácsulást tartanak. Karádi véleménye az volt, hogy Mikojan nem tartotta elég hatékonynak az irodai egyeztetést, és magasabb szintű emberekkel kívánta egy irányba terelni a KGST további munkáját.

A kereskedelmi egyeztetések kezdeti sikerei

A III. Tanácsülésre 1950. november 24–25-én került sor. Az ülés semmilyen nyilvánoságot nem kapott, és a későbbi irodalomban sem igen van nyoma, máig erről tudunk a legkevesebbet.⁸⁵ A Tanács a tagországok közötti áruforgalom további növelésére buzdí-

⁸⁴ A csehszlovák vitáról szóló levélben Karádi így fogalmazott: „Eredetileg úgy volt, hogy az ülés folytatása 10-én lesz, de Mikojan elvtárs elfoglaltsága miatt 15-ére halasztottuk. Elkor kerül tárgyalásra a sokoldalú klíring életre hozására vonatkozó javaslatunk, talán a koordináció kérdései is. A legközelebbi ülések egyikén Mikojan elvtárs valószínűleg információt fog adni a Szovjetunióknak a kapitalista országokkal kapcsolatos kereskedelméről. Ruzsánszki [Rózański] is készül beszámolót adni a műszaki-tudományos együttműködés lengyel vonatkozásairól. Szóval téma most van elég és igen érdekes. Ezzel szemben a szesszióra vonatkozó hangok megint elhallgattak.”

⁸⁵ L. erre GERMUSKA PÁL, i. m. 27. A tanács két napirendet tárgyalt: a tagállamok közötti forgalom bővítéséről szóló korábbi határozat végrehajtása és további intézkedések, illetve a tőkés országokkal kapcsolatos

tott, különösen a kevésbé fejlett országok szükségleteinek figyelembe vételével, szentesítette a kereskedelmi együttműködésre korlátozódott fordulatot, megerősítette az évesek mellett a több éves szerződések megkötésének szükségességét. Az Iroda alá rendelt helyett létrehozta a tőkés világgal való kapcsolatokat ellenőrző és a delegációk képviselőiből álló Koordinációs Bizottságot, és megtárgyalta annak ügyrendjét. Egy 1953-ból, László Aladártól származó beszámoló erről összefoglalóan így írt:

„A III. ülészak a KGST-ben résztvevő országok közötti hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásokkal és a kapitalista országokkal való kereskedelem koordinációjának kérdésével foglalkozott. A Tanács határozatában a hosszú lejáratú határozatokat a népgazdasági tervek egyeztetésének formájaként jelölte meg, és javasolta ezek mielőbbi megkötését; felhívta az iparilag fejlettebb országokat, hogy gépek és felszerelések szállításával mozdítsák elő az iparilag kevésbé fejlett országok fejlődését; felhívta a figyelmet a vállalt külkereskedelmi kötelezettségek pontos teljesítésére; jóváhagyta a koordinációs bizottság működési szabályzatát.”⁸⁶

A Tanács ugyanakkor nem mondott le a többoldalú klíringmegállapodások megvalósításáról, arra bízta a KGST Irodát, hogy ennek érdekében készítsen javaslatokat. További feladatokat is megszabott apparátusának: dolgozzon ki szerződésmintákat, hozza létre a külkereskedelmi adatok egységes rendszerét.

1951 elejétől a munka ennek megfelelően a kereskedelmi egyeztetések felé fordult, bár a II. tanácsülés határozatai nem veszítették el hatályukat, vagyis továbbra is foglalkozni kellett a külkereskedelmi árakkal, a multilaterális klíring bevezetésével, a KGST-szintű közös szabványok megteremtésével, a tudományos és műszaki együttműködés fejlesztésével, végül a gördülőcsapágy-gyártásra vonatkozó munkamegosztás kialakításával. (Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy ez utóbbiban a KGST-önellátás tökéletes csődjé mutatkozik meg ezekben az években. Ugyan számtalanszor tárgyalták, minden fél megegyezett a gyártásban való részvételben és a csere koordinálásában, de a tényleges együttműködés 1954-ben indult útjára. A tőkés import így évről évre növekedett, részben a tartalék alkatrészek rossz minősége miatt is.)⁸⁷

Az Irodán eközben egymás után számoltak be az országok külkapcsolataikról: Románia, majd Bulgária következett. A tagországok közötti viták nem csendesültek; a románok a csehszlovákokat és a lengyeleket is megvádolták azzal, hogy nem hajlandók a Nyugaton eladható árukat szállítani nekik. Ezek után hogyan várható el a függetlenedési program gyorsítása? – vágták a szemükbe.

1951. március 23-án Mikojan jelenlétében került sor az NDK beszámoltatására.

kereskedelem koordinálása. A tanács elégedetten állapította meg, hogy az áruforgalom tovább növekedett a tagországok között, és megkezdődött a több évre szóló és egyéb szerződések megkötése. A szovjet delegációt A. Mikojan vezette, ő is elnökölt. A magyart Gerő Ernő. MNL OL XIX-A-90-b. I. d.

⁸⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53/139. ő. e. László Aladártól I. László Gyula: Innen indult, a Wesselényi és a Rózsa utca sarkáról. Budapest, 1968, 1. 8–9.

⁸⁷ Román adatok (ezer darabban, zárójelben a tőkés import): 1951: 300 (17); 1952: 702 (161); 1953: 847 (100); 1954 (250). MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 42. sz.

„Lehet, hogy ez a megtiszteltetés a németek első szereplésének szólt, rossz nyelvek szerint azonban Mikojan elvtárs azért jött el, hogy megvédje a németeket a baráti országok esetleges túl erőteljes kritikájától” – írta haza Karádi Gyula. A németek kereskedelmi forgalma a tagországokkal így alakult: az összforgalomban 1948-ban 47%, 1949-ben 55%, 1950-ben 68,7% volt. A betervezett terv szerint 1951-re ez 82,5%-ra emelkedett volna! (A kapitalista relációban az NDK–NSZK-forgalom tette ki ennek 70%-át.) A vita valóban éles volt. A lengyelek a szállítási lemaradásokat kifogásolták és hozzátették, hogy a jóvátételi kötelezettségek csökkenésével sokkal jobbakká a feltételek a KGST belső forgalmának növelésére. Szerintük alacsony a magyar, román, bolgár forgalom. Hangot adtak annak is, hogy a németek a nyersanyagimporttal szemben kizárólagos gépexportra törekednek. A csehszlovákok hasonló módon támadták a németeket. Mikojan a várakozásnak megfelelően védelmébe vette az NDK-t. Kereskedelmi volumenük nő – mondta –, erősödnek, igyekeznek kiszélesíteni kapcsolataikat a KGST-országokkal. Külkereskedelmi profiljuk sem rossz, végül a jelentés tudomásul vételét javasolta. Ez meg is történt.

Tombolt tehát az autarkiaira való törekvés. Mindennek a tetőpontja az 1951. május 25-i irodaülés volt,⁸⁸ ahol a delegátusok értékelték a befelé fordulás előző évi „eredményeit”. Egy KGST-tájékoztató szerint a forgalom aránya a kapitalista országokkal 1950-ben a így alakult: Albánia 0%, Bulgária 12%, Magyarország 40%, NDK 30%, Lengyelország 42%, Románia 26%, Csehszlovákia 45%.

A képviselők és Mikojan rendkívül elégedett volt a KGST-kapcsolatok 28–30 százalékos növekedésével. Mindenki további évközi emelkedést prognosztizált. Mikojan a Szovjetunió részéről jelentős közszükségletcikk-importot ígért. Bízott a nyersanyag-ki-termelés és a gépek előállításának dinamikus növekedésében. Egyedül a színesfémellátásban látott tartós hiányt. Gúnyosan említette a kapitalista országokat: „A kapitalisták meg akarták akadályozni népgazdasági terveink végrehajtását. Elkéstek. Amire szükségünk van, előállítjuk” – idézte szavait jelentésében Karádi Gyula. Mikojan ugyan látta a krónikussá váló szállítási lemaradásokat, de ezt technikai és fegyelmi problémának tekintette. Észrevette a kielégítetlen igényeket is, de ezt a növekedés gyermekbetegségének vélte. Nem sejtette, ami néhány év múlva nyilvánvalóvá vált, hogy nem valósul meg sem a sokoldalú klíring, sem a szállítási lemaradások, sem az energia gondok, sem a kiemelt területnek tekintett golyócsapágy-szükséglet megoldása, és a bajok csak halmozódní fognak. Egyelőre úgy látta, hogy a gyorsabb szerződéskötésekkel megoldható minden baj. A KGST-apparátus dolgozzon ki általános szállítási feltételeket, és ha ezt az országok elfogadják, a szerződéskötés egyszerűbbé és gyorsabbá válhat – gondolta.

Félig burkoltan folytatódott a kereskedelmi kontra termelési együttműködéssel kapcsolatos vita a csehszlovákok és a románok között, de a több évre szóló megállapodások ekkor orvosolni látszottak az eladási és beszerzési problémákat. Most még a késedelmeket illetően is elnéző volt mindenki, mondván, ez az egyre bővülő kínálat miatt alakult ki.

⁸⁸ MNL OL M-KS 276. f. 94/903. ő. e.

A közös értékelés olyannyira rózsaszínnek bizonyult, hogy a KGST-apparátus a félév során már nem érezte úgy, hogy fontosabb dolga akadna, aztán következtek a nyári szabadságolások. 1951. július 30-án mégis volt irodaülés, ahol nemcsak elfogadták az egységes szállítási feltételeket, de egy ad hoc bizottságban megkezdték a legfontosabb árufélekre (szén, koks, vasérc, olaj, olajtermék, hengerelt áru, cső, fa, gabonák, cukor, dohány) vonatkozó típusszerződések kidolgozását is. Csak a mennyiséget, az árat és a határidőket kellett kitölteni, és megköthetők voltak a megállapodások.

Az ősz elején két ülésen (szeptember 3. és október 6.) rendeződött Albánia gazdasági tervének ügye,⁸⁹ majd október 12-én a kereskedelmi megállapodások végrehajtásának kérdései kerültek terítékre. Itt vált világossá, hogy a problémák nem feltétlenül haladnak egyenes vonalban a megoldás felé, az akarat, a szervezés és a kemény fellépés ellenére ezek mélyebb szerkezeti kérdéseket érintenek.

A szállítási csúszás mint rendszerjellemző

Az 1949. augusztusi tanácsülés után a KGST Iroda feladata ugyan a határozatok végrehajtásához kapcsolódott, ugyanakkor igyekezett valamifajta szerepet betölteni különféle, ezen túlmenő problémák megoldásában is. A továbbiakban ezekből emelek ki néhány fontosabbat.

1949 őszén valamennyi tagország intenzíven nekilátott az 1950-es esztendő kétoldalú kereskedelmi megállapodásai megkötéséhez.⁹⁰ A kereskedelmi forgalom növelésére vonatkozó ambiciózus tervek megvalósítását,⁹¹ a kétoldalú megállapodások megkötését azonban megállította a kereskedelmi szerződések végrehajtásában mutatkozó hiányságok. 1949. november 17-én⁹² Karádi Gyula jelezte, hogy jelentős lemaradások vannak a tagországok egymás közötti megállapodásainak végrehajtásában.

⁸⁹ Az ország teljes gazdasági tervének megtárgyalására Enver Hodzsa külön kérésére került sor, aki így próbált jelentős támogatást szerezni a tervországoktól, a Jugoszláviával megszakított kapcsolat miatti súlyos veszteségre és az ország elmaradottságára hivatkozva. Jellemző volt Mikojan értékelése a terv alaprendelvényeire: mindenekelőtt azért tartotta helyesnek, mert az a kölcsönös segítségre, az ország iparosítására és saját forrásainak felhasználására épült, és olyan áruk önálló ellátása is szerepelt benne, amelyet addig nagyrészt importból kellett beszereznie.

⁹⁰ A szovjetek már a tanácsülés határozata előtt felvetették az országok közötti kölcsönös technikai segítségnyújtásról szóló megállapodás megkötését. Magyarországnak megüzenték, hogy lemaradásban van a többiekhez képest. Július végén megküldött a szovjet–magyar műszaki és tudományos együttműködési szerződés. Az MDP Államgazdasági Bizottsága 1949. augusztus 23-i ülésén (MNL OL M-KS 276. f. 112/25. ö. e.) arról döntött, hogy Csehszlovákiának is javaslatot kell tennie ilyen szerződés megkötésére. Az indoklásban szerepelt, hogy egyes gazdasági szervek, igazgatóságok, irodák a magyar szervekhez fordultak és megegyezésre jutottak. A központi összefogás azonban még hasznosabb lehet, a magyar érdekek érvényesítésére.

⁹¹ Az Államgazdasági Bizottság 1949. szeptember 6-i ülésén a szovjetek által megszállt Németországgal való külkereskedelmi volument 1950-re meg kívánta háromszorozni, a Bizóniával valót meg akarta duplázni, a lengyelt 25-30%-kal akarta növelni. MNL OL M-KS 276. f. 112/27. ö. e.

⁹² MNL OL M-KS 276. f. 94/902. ö. e.

Korábban szó volt arról, hogy a Szovjetunió egyszerre tett szemrehányást a magyar szállítások csúszása miatt és volt engedékeny. Ez a magatartás jellegzetes és ismétlődő mozzanata volt a tagországok közötti állapotoknak, amit nevezhetünk – Kornai János nyomán – puha külkereskedelmi korlátnak is. A tagországok mindegyike beleesett a csúszás bűnébe, állandósultak a kölcsönös szemrehányások, egyszersmind az átütemezések is. 1949. december 6-i jelentésében Karádi például kitért arra, hogy Rădulescu román delegátus éles kirohanást intézett több ország, köztük Magyarország ellen a megállapodások teljesítésének elmaradása miatt.⁹³

A külkereskedelmi zavarok több tényezőtől fakadtak. Már a központosított állami éves kereskedelmi szerződések megkötésnek idejére sem sikerült a pontos határidők megállapítása az országok közötti viták, illetve a beszerzési-eladási lehetőségek keresésével kapcsolatos manőverezések miatt. Adott országnak ugyanis az optimális eredmény érdekében valamennyi partner irányában együttesen kellett látnia, hogy hol, milyen igényt elégíthet ki. Ez időhúzáshoz, komoly vagy kevésbé komoly huzakodáshoz vezetett. Ehhez járult, hogy a szigorú tervezés ellenére rendszeres volt mind az aluteljesítés, mind a túltermelés a legkülönbözőbb árukból. Ezt ellensúlyozandó alakult ki a pótmegállapodások gyakorlata, amelyeket az országok általában szeptember–októberben kötöttek. Ez az éves megállapodások mellett bizonyos rugalmasságot vitt a rendszerbe, de messze nem volt azonos a piaci alkalmazkodóképesség gyorsaságával. Hivatalosan persze ezt a gyakorlatot a tervek túlteljesítéseként legitimálták.

A pótmegállapodások természetesen nem egyformán érintették a tagállamokat. 1951-ben az előzetes adatok szerint több mint 5%-kal bővítették a kereskedelmi forgalmat. Korábban volt szó arról, hogy 1951-ben a tavaszi árleszállítások miatt akkora volt a kereslet a Szovjetunióban a tömegfogyasztási cikkek piacán, amire nem készültek fel. A tömeges hiányt komoly tervországi és kapitalista importtal próbálták enyhíteni, ami jelentősen növelte a pótmegállapodások volumenét.

A zavarok másik oka a külkereskedelmi intézményrendszer rugalmatlanságából fakadt. Az éves államközi megállapodások után következett a konkrét kereskedelmi szerződések megkötése, amit korbelti szóhasználatul lekötésnek neveztek. A határidőket a szerződésekben ugyan rögzítették, de ezt senki nem vette túl komolyan. A lengyel–magyar szerződést már 1950 szeptemberében megkötötték, de a lekötések fél év múlva is csak 53%-on álltak. A helyzet különösen súlyos volt 1951-ben. Az exportkontingensek lekötése augusztus 1-jén Albánia esetén 66%-on állt, Magyarországnál 88%-os volt, az importnál 89%-os. A többi ország is ezen a szinten mozgott a Szovjetunió kivételével, ahol az exportkontingensek lekötése 99,7%-on, az importé 98%-on állt. Az áruszállítási hátralék helyzete ugyanakkor azt mutatta, hogy a kötelezettségéből Albánia 35%-ot, Magyarország 40%-ot, Lengyelország 55%-ot, Románia 42%-ot, szeptember 1-ig Bulgária 32%-ot, Németország 47%-ot, a Szovjetunió 68%-ot, Csehszlovákia 54%-ot teljesített. A KGST Iroda ezért a katasztrofális helyzetért a külkereskedelmi vállalatokat tette felelőssé. A vállalatok között elhúzódtak az áralkuk, valamint a műszaki paramé-

⁹³ Október elején 4-5 millió dollár szállítási hátraléka volt Magyarországnak Romániával szemben.

terek egyeztetése. Miután a minisztériumi szintre emelték a tárgyalásokat, nyomban felgyorsultak a folyamatok. Karádi Gyula az 1951. június 6-i jelentésében a következőket írta:

„Régen a kapitalista vállalat leginkább maga tárgyalta a beszerzés vagy az eladás kérdésében és így az alkalmazkodás módja közvetlenül megvolt. Most, hogy központosítva lett a vétel és az eladás ez a hajlékonyság veszélybe került: a kereskedelmi tárgyalásokat folytató személyek gyakran mereven tartják magukat a kapott igényekhez. Megvizsgálandó, hogy miképpen volna nagyobb hajlékonyság biztosítható az igénylő vállalat, a külkereskedelmi szerv és a gyártó vállalat viszonylatában, hogy az igények és a termelés nem lényegbevágó módosítását már a tárgyalás során végre lehessen hajtani.”⁹⁴

Az Iroda, különösen a szovjet delegátus vállalati és magasabb szintű kétoldalú ellenőrző bizottságok létrehozását is szorgalmazta, de ez nem valósult meg a lengyel álláspont miatt, amely szerint az ellenőrzést vállalatközi szinten kell megoldani. (Felvetődött a főszállítói intézmény bevezetése a beruházási export-import tevékenységnél, de a javaslat elsikkadt.) Csodák csodájára a Szovjetunió felé mind a lekötések, mind a teljesítés sokkal jobban alakultak, mint a KGST-országok egymás közötti forgalmában.

A helyzet 1952-ben sem javult, így az Iroda 1952. július 2-án napirendre tűzte a témát. A dolognak az adott jelentőséget, hogy a szovjet álláspontot Anasztaz Mikojan adta elő. Megállapította, hogy a külkereskedelmi apparátusok végrehajtó szervei rosszul dolgoznak, a felső szervek felelősek az ellenőrzés elmulasztásáért. Nem tagadta, hogy árvták is szerepet játszanak a késésekben, ezért ezeket magasabb szinten kell rendezni. Mikojan kellő határozottsággal kijelentette, hogy a késéseknek súlyos következményei lehetnek, sőt a beruházásokat illetően vannak is, ezért kíméletlenül harcolni kell ellenük. Helytelen, hogy a szállítások 10-15%-a egyik évről a másikra csúszik. Ezt az egész KGST-ben minimalizálni kell. Bejelentette, hogy a szovjetek jó példával járnak elől, és felelősségrevonási akciót indítottak. Azt tapasztalták, hogy az apparátusok már szinte hozzászórtak a helyzethez, és a csúszások mérséklődését is eredménynek tüntetik fel. Ezen pedig változtatni fognak.

1952. november közepén a Szovjetuniónak 3%-os exportelmaradása volt, tehát átmenetileg eredményes volt az odacsördítés, ám az import 67%-on állt, volt tehát mit szemére vetni a partnerországoknak. Sőt még a 3%-os lemaradás miatt is voltak felelősségrevonások, és tovább szigorítottak az ellenőrzésen. Az 127 millió exportelmaradással szemben az importelmaradás 495 millió rubel értékű volt, sőt a helyzet az utolsó két hónapban még romlott is.

Az 1952. november 15-i irodaülés után a két legnagyobb lemaradást felmutató országban, az NDK-ban és Csehszlovákiában egy sor kormányintézkedést hoztak a lebonyolítás és ellenőrzés megszigorítására. A helyzet ezzel átmenetileg javult,⁹⁵ de az 1953-

⁹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 94/203. ő. e.

⁹⁵ Kivéve Magyarországot, mert egy 1953. július 18-i Varga Sándor-féle információ szerint a lengyel képviselő-helyettes jelezte, hogy rendkívül elégedetlenek a magyar szállítások menetével, és a legutóbbi ve-

5. táblázat. 1952. december 31-i magyar relációjú teljesítési állapot⁹⁶

(%)

Ország	Export	Import
Kína	69	95
Csehszlovákia	84	93
Lengyelország	87	96
Románia	79	88
Bulgária	78,8	73,3
NDK	91	74
Albánia	94	92

as fordulat után a viszonylag hirtelen bekövetkező gazdaságpolitikai és termékstruktúra-váltás, az export-import igények átalakulása miatt ismét megjelentek a tagállamok között a krónikus csúszások a szállításban. Erre mutatott rá az 1953. november 27-én megtartott irodaülés, ahol ismételten napirendre tűzték a tagországok kölcsönös szállításainak lemaradását, miután Románia, Bulgária és Magyarország nagy mennyiségű élelmiszer szállítását törölte Csehszlovákiába és az NDK-ba, és ez súlyosan érintette a belső ellátást. Szeptember 30-ig Románia exportkötelezettségét az NDK felé 24%-ban teljesítette. A románok kb. 70 millió rubel értékű élelmiszer szállításának törlését jelentették be az NDK felé, ami az eredeti export 50%-át jelentette. Az NDK nem járult hozzá ehhez. (Ráadásul az NDK mellett Albánia is jelentősen emelni kívánta 1954-re az élelmiszerimportját, de hiába.)

A magyar delegátus különféle körülményekre hivatkozott: anyagihiányra, kapacitáshiányra, az importőrök visszalépésére, kései szerződéskötésre, a műszaki kérdések tisztázatlanságára. Az ülésen azonban Csehszlovákiával is mindenki elégedetlen volt, sőt most a Szovjetunió is csak exportkötelezettségeinek 70%-át teljesítette és importja 67%-át; lemaradása összesen 71 millió rubel volt.

A szovjetek szerint az segítene, ha az 1954-es szerződéseket az év végéig megkötnék. A csehszlovákok a szabad kapacitásoknál közös egyeztetést javasoltak. Az NDK az élelmiszer-forgalom és műtrágyaforgalom összehangolását kívánta KGST-szintre emelni. Határozat ezzel kapcsolatban nem született, a szovjetek továbbra is a kétoldalú megoldásokat erőltették, amivel a lengyelek, bolgárok és a magyarok is egyetértettek.

Végül a következő rendkívül puha határozat született:

gyesbizottsági ülés emiatt meg is szakadt, és jegyzőkönyv aláírására sem került sor. A lengyel aktívum 40 millió rubel, a magyar szállítások késése komoly zavart okozott. Gerő Ernő levélben tett ígéretet a szállításra.

⁹⁶ L. MNL OL M-KS 276. f. 94/613. ő. e. 1953. február 6-i előterjesztés.

„A Tanács Irodája célszerűnek tartja felhívni a figyelmet az egyes áruk szállításában való lemaradásra és szükséges intézkedések megtételére, hogy az 1953. évi egyezményekből eredő lemaradásokat a legrövidebb időn alatt likvidálják; a munkálatok meggyorsítására, melyek biztosítják, hogy a legközelebbi időben a KGST-országok közötti 1954. évi egyezmények és magánjogi kötések meg lesznek kötve.”⁹⁷

A leszavazott csehszlovák és a német kezdeményezés már olyan közös egyeztetés irányába mutatott, ami túllépett a kereskedelmi megoldáson és visszatérést jelentett a termelési kooperációhoz.

A tudományos-műszaki együttműködés anomáliái

Minden visszatekintés arról számol be, hogy a kezdeti évek egyik jelentős eredménye a tudományos és műszaki együttműködés sokoldalú kiépülése volt a KGST keretein belül. Magyarország már a KGST megalakulása előtt, 1948-ban államközi megállapodást írt alá a témában Lengyelországgal, majd 1949-ben a Szovjetunióval, Csehszlovákiával, 1950-ben Romániával, az NDK-val, Bulgáriával, 1951-ben Albániával, végül 1953-ban Kínával. Ennek megteremtését illetően nem is volt vita, bár a II. Tanácsülés elutasította azt a javaslatot, hogy e célból hozzanak létre külön bizottságot, sőt önálló titkárságot avagy dokumentációs központot. 1954. január 1-ig 1458 ún. tapasztalatátvételi határozatot hozak.⁹⁸ A szófiai elv szerint a licencek, tapasztalatok átadása ingyenesen történt a tagországok között. A szabadalmak nemzeti védelme azonban fontosabbnak bizonyult, vagyis az együttműködés KGST-szintű rendszere helyett itt azonnal megjelent az országok saját érdekét inkább biztosító megoldás, a kétoldalú szerződések és kétoldalú bizottságok létrehozásának rendszere. Közös KGST-bizottság létrehozásáról majd csak 1956 nyarán született a tagállamok között megállapodás.

1951 januárjában Friss István igen kritikus előterjesztéssel állt az MDP KV Titkársága elé.⁹⁹ A műszaki-tudományos együttműködést bonyolító hazai szervezet, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága 1950. július 1-jén alakult meg.¹⁰⁰ A kétoldalú műszaki-tudományos szerződések megkötésére gyorsan sor került, az ilyen tárgyú közös bizottságok közül a szovjet, a lengyel, a csehszlovák, a román még abban az évben megkezdte működését. Küszöbön állt a német–magyar és a bolgár–magyar bizottság első ülése. A Szovjetunióból valóban azonnal meggyorsult a műszaki, technológiai transzfer, különösen a kohó- és gépipar területén. A szovjet szakértők részt vettek a metró építésének előkészítésében, a bányászat gépesítésében, a gépipar, a műanyagipar,

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ MNL OL M-KS 276. f. 94/712. 6. e. A Sztálini Vasmű, a metró, traktor- és kombájngyártási dokumentáció, a televíziós technika például szovjet műszaki alapokra épült.

⁹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54/126. 6. e.

¹⁰⁰ A titkárság a tudományos-műszaki együttműködés bonyolításán túl segítette a KGST apparátusában dolgozó magyar diplomaták és szakértők tevékenységét, és részt vett a hosszú lejárátúnak nevezett kereskedelmi szerződések előkészítésében is.

az építőipar fejlesztésében. Kiépült a szakértők és delegációk fogadásának, küldésének, a tapasztalatok feldolgozásának egy bonyolult és bürokratikus rendszere, amely az MDP KV Államgazdasági Osztály számára is jelentős munkát adott.¹⁰¹ A szovjetek mellett hamarosan megjelentek a KGST más országaiból érkező szakértők és delegációk is. Szinte özönlött a műszaki dokumentáció a különböző országokból.

A problémák azonnal jelentkeztek. Az országba áramló szovjet tanácsadók, sztahanovisták iránt a magyar szakemberek érdektelenek, helyenként elutasítók voltak, különösen azért, mert kis jelentőségű vagy éppen elavult technológiák átvételére próbálták rávenni az itthoniakat. Bár volt ilyen terv, a tanácsadók és delegációk mozgása koordinálatlan maradt, pontosan nem lehetett tudni, hogy hány gyakornok, mérnök, szakmai csoport mozog az országban.

A KGST Iroda 1953. augusztusi ülésén számba vette ezeket a hiányosságokat: a töménytelen szakértőcsere ellenére a műszaki dokumentációk, az átadott tapasztalatok nem bizonyultak hasznosnak, a javaslatok nem segítették elő a gazdaságosságot, olyan termékekkel kapcsolatosak, amelynek gyártása feleslegesnek vagy egyenesen károsnak bizonyult. Ilyennek volt tekinthető a szovjet javaslat alapján gyártott exkavátor, amelyből húsz készült el primitív módszerekkel, de ide sorolhatók a citrom, a narancs és más déligyümölcs termesztésével kapcsolatos tanulmányutak is. Jellemzően a nehézipar területén volt a legnagyobb mozgás, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága követte az általános gazdaságpolitikai vonalat. A Titkárság képtelennek bizonyult a rengeteg tanulmányút megszervezésére is, így helyenként hasznosnak ígérkező találkozók maradtak el, olykor a nyelvismeret hiánya miatt. A műszaki dokumentációk ingyenes átadását a KGST Iroda 1953. október 6-ai ülése annyiban enyhítette, hogy ezt követően ki kellett fizetni a dokumentáció másolását.¹⁰²

A tőkés világgal folyó kereskedelem anomáliái

A KGST Koordinációs Bizottsága történetének feltárásához egyelőre nem rendelkezünk forrásokkal. Annyi bizonyos, hogy a szervezetnek a tőkés országokkal folyó kereskedelem összehangolása volt az egyik legfontosabb és ténylegesen működő funkciója. Szerepe egyrészt az volt, hogy a KGST minél intenzívebben terelje a vásárlásokat a belső kereskedelem felé, másrészt hogy a tagországok optimális üzleti feltételekhez segítsék egymást a világpiacra. Ennek érdekében arra törekedtek, hogy a külkereskedelmi vállalatok együttműködjenek mind kétoldalúan, mind ágazati szinten, kétoldalú egyezmények alapján és a többoldalú értekezleteken. Itt kicserélték tapasztalataikat a piaci helyzetről, az árakról, a cégekről, az ügynökökről stb. A koordinációs bizottság ennél intenzívebb kapcsolatokra törekedett, ami egyrészt tájékoztatást jelentett a tervezett vételekről és eladásokról, másrészt esetenként különféle termékek árlimitjének megállapítását végez-

¹⁰¹ L. erre a MNL OL M-KS 276. f. 116. csoport iratanyagát.

¹⁰² MNL OL M-KS 276. f. 94/906. 6. e. 230. sz. László Aladár 1953. december 10-i összefoglalója az 1953. november 27-i irodaüléséről. MNL OL 276. f. 94/906. 6. e. 266. sz.

te, amelyeket a körülményektől függően meg is változtathattak.¹⁰³ Gyakran előfordult azonban, hogy utólag kiderült, egyes vállalatok a megállapított limit alatti áron adtak el valamely országnak. Az eladási információkat ennek érdekében taktikusan visszatartották, és késve bocsátották rendelkezésre.¹⁰⁴ Az együttműködés tehát elért a külkereskedelmi vállalatok szintjére, az optimális megoldás víziója az volt, hogy létrejön a különböző áruk, illetve árucsoportok beszerzésében tevékenykedő vállalatok horizontális egyeztetése, és folyamatosan működik, a tőkés piacokon pedig közösen vagy koordinálva lépnek fel, így alkupozícióik erősödése miatt jó üzleteket kötnek, tapasztalataikat, információikat folyamatosan kicserélik, rendszeresen segítik egymást mind a vétel, mint az eladás tekintetében.

Az együttműködés alapfeltételeként az apparátus egységes külkereskedelmi operatív nyilvántartási és beszámolási rendszert akart kialakítani. Az erre vonatkozó javaslatot a KGST Iroda 1951. november 26-i ülésén tárgyalta. A lista 110 árura készült el, de Mikojan ezt elfogadhatatlannak nevezte, és kioktatva a delegátusokat, kiosztott egy 370 oldalas könyvet, amely a szovjet külkereskedelmi árunómenklatúrát tartalmazta. Úgy ítélte meg, hogy egy ilyen, valamennyi árura vonatkozó nyilvántartás 2-3 hónapon belül elkészíthető. Mikojan fellépése egyben azt jelentette, hogy a szovjetek a KGST-n keresztül a külkereskedelem szinte teljes spektrumát közös ellenőrzés alá kívánták vonni. Hatalmas munkával végül 1953. január 1-jével életbe lépett az egységes nomenklatúra, de már az adatküldés és -feldolgozás volumene miatt sem realizálódhatott, de nem is volt rá szükség.

Az együttműködés, ha nem is a KGST teljes vertikumában, de két vagy több ország vállalatai, szervezetei között létre is jött, és nem volt teljesen eredménytelen.¹⁰⁵ Olykor árukölcsönöket is biztosítottak egymásnak, bár ezek realizálása elhúzódott. Ugyanakkor a nemzeti kereskedelmi vállalatok esetenként ellenérdekeltek voltak és konkurenciát jelentettek egymásnak, és a vállalatok közötti szerződések legtöbbször papíron maradtak. A magyar KGST-apparátus egyik tagja, Péter Pál például 1951. augusztus 27-i levelében értetlenségéről adott hangot a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága felé amiatt, hogy a magyar külkereskedelmi vállalatok nem mutatnak nagy hajlandóságot

¹⁰³ Ilyen eset volt az az 1953. nyári csehszlovák kérés, hogy 15%-kal csökkentse a fenyőfűrészáru árlistáját. Ezt a tagországok első körben elutasították. Csehszlovákia azonban arra hivatkozott, hogy a világpiaci árak csnek, és 145 ezer m³ fát feltétlenül kell adnia a tőkés piacon. Egy szovjet vállalat javaslatára hozzájárultak a 10%-os csökkentéshez. MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 227. sz.

¹⁰⁴ Az említett fenyőfűrészáru-vállalatok 1953. december 10–16-a között tartottak értekezletet. Ezt megelőzően két évvel korábban volt hasonló összejövetelük. 1953-ban egyébként növekedett az eladás a tőkés országoknak.

¹⁰⁵ Így a magyar Chemolimpex Vegyipari Külkereskedelmi Vállalat a lengyel és a csehszlovák partnerrel történt egyeztetés eredményeként 112 ezer dollár többletet ért el egy üzletkötésnél. Egy 1953. április 24-i jelentés szerint ez volt a legnagyobb együttműködésből adódó eredmény. De volt más haszon is. „A csehszlovák vállalat Metalimpexnek 1000 tonna ólmot, a lengyel vállalat Tanimpexnek 3,3 millió rubel értékben nyersbort, a szovjet vállalat pedig az Importexnek 900 tonna gyapotot, 3300 tonna jutát és 500 tonna műselymfonalat vásárolt tőkés piacon.” MNL OL M-KS 276. f. 94/620. ő. e.

a tagországok vállalataival történő kapcsolatfelvételre, csak textilipari és mezőgazdasági megállapodások vannak, de csak a lengyel és csehszlovák partnerükkel. Sőt: „A Technoimpex pedig olyan formában is ki akarja építeni az együttműködést a csehekkel és a németekkel, hogy az áraikat egyeztessék a románokkal és lengyelekkel szemben!” Péter Pál nem értette, hogyan lehetséges, hogy a vállalatok vetélytársnak tartják a társvállalatokat a tőkés piacon. Panaszkodott a Nikex magatartására, amely a sürgetésre négy hónappal korábban csak egy sajnálkozó levelet volt hajlandó küldeni, de adatokat még véletlenül sem. Mások, például a Hungarotex vagy az Importex a partnerek, jelesül a lengyel vállalatok elzárkózására hivatkoztak. A vállalati kapcsolat ellentmondásosságát jelezte, hogy a csehszlovákok és a bolgárok már 1953 áprilisában is vállalatközi kereskedelmi és műszaki megállapodások megkötését javasolhatták.

A Koordinációs Bizottság igyekezett a kereskedelmi igényeket politikai eszközökkel egyeztetni, és a hiányokat kiegyenlíteni, például az 1953. március 4–5-i ülés a tőkés kereskedelem koordinációját tárgyalta. Terítékre került a gabonaféleségek, a színesfémek, a fenyőfűrészáru beszerzése, valamint beszámoló az 1952-es esztendőről. Gabonából ekkor volt elég, nem úgy fából. Magyarország, látva hogy a partnerek mind tőkés országokba exportálnak, ennek rovására tartott igényt saját hiánya kielégítésére. A szovjetek ezt támogatták, végül azonban nem jutottak dűlőre, és a bizottság a kérdést kétoldali tárgyalások elé utalta. A magyarok szovjet támogatással sem tudtak maguknak bányafát és fenyőfűrészárut biztosítani.¹⁰⁶

Jellemzően alakult a színesfémek vásárlásával kapcsolatos együttműködésről szóló napirend. Itt a jegyzőkönyv nem rögzített érdemi határozatot, csupán annyit, hogy a bizottság tudomásul vette a beszámolókat. László Aladár egy jóval későbbi, december 10-i magyarázó levelében arról írt Háy Lászlónak, hogy a Koordinációs Bizottság sokszor nem rögzítette a kialakult közös véleményt. Ebben az esetben a magyar fél azt javasolta, hogy az együttműködést vállalati értekezletek formájában kell elmélyíteni. Ezt a szovjetek ellenezték, mondván, hogy elég a vállalatok lazább egyeztetése is. Ebben maradtak, de ezt feleslegesnek tartották rögzíteni. László Aladár mindebből azt a következtetést vonta le, hogy született, meg nem is határozat. Értelmezés kérdése volt az egész.¹⁰⁷ Hasonló jelenség mutatkozott meg egy korábbi esetben, nevezetesen az 1953. szeptember 3–4-i gabonaeladási egyeztetésen. A bolgárok azt javasolták, hogy a piaci árak egyeztetésén kívül a mennyiségeket és a piaci fellépés idejét is hangolják össze, és használják ki a fuvarmegtakarítási lehetőségeket is, a szovjetek viszont azon az állásponton voltak, hogy ezeket a kérdéseket kétoldalúan, azaz sehogyan sem kell összehangolni. Ez az álláspont érvényesült.¹⁰⁸

¹⁰⁶ MNL OL M-KS 276. f. 94/905. ő. e. Kiderült, például hogy az NDK 150 ezer m³ fűrészáru-exportot tervezett Nyugatra.

¹⁰⁷ László Aladár önmagát igazolva, a levélben megegyeztetette a Metalimpex azon törekvését, hogy jöjjön létre a vállalatok között együttműködési szerződés. Szerinte az értekezlet a szóbeli megállapodással elérte célját, az együttműködés megteremtődött. MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 279. sz.

¹⁰⁸ MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 207. sz.

Ha a tőkés piacokon való együttműködés vállalati szinten végződött, akkor lehetőség volt reexport-műveletekre is. Minden országnak be kellett küldenie valamennyi vállalati szerződést egy közös információs rendszerbe. Elvileg ennek alapján működött a Koordinációs Bizottság, de Varga Sándor egy 1953. július 18-i levele¹⁰⁹ szerint a Titkárság nehezen birkózik meg az adattengerrel, és az egyes országok nem is használják. Ugyanakkor a bizottsági üléseken kívüli, vállalatok közötti értekezleten születtek eredmények, és létrejöttek megállapodások egyes termékek eladásáról, vételéről. Az 1953. szeptember 3–4-i búzapiaci vállalati értekezlet épp nem ilyen volt. 1952-ben Nyugaton rekordtermést arattak, így hatalmas készletek halmozódtak fel.

„A 4 fő exportáló kapitalista országnak 1952 júliusában 17.597.000 tonna készlete volt, 1953 hasonló időszakában ez a készlet 34.400.000 tonnát tett ki. 1954-re ezek a készletek még tovább növekedése várható. Ez nehezítette a KGST-országok feleslegének értékesítését. Ugyan megállapodtak az eladási árakban, ezen túl azonban a bolgárok szorosabb együttműködésre tettek javaslatot, ami a mennyiségeket, a piaci fellépés idejét és a fuvarmegtakarítási lehetőségeket is magába foglalta volna. A szovjetek ezt megakadályozták azzal, hogy ezekről kétoldalúan lehessen megállapodni.”¹¹⁰

A külkereskedelmi vállalatok között az egyes országok piaci érdekeltiségétől függően hol sikerült, hol nem az egyeztetések megszervezése. A Koordinációs Bizottság 1953. március 3–5-i ülése például tudomásul vette a színesfém-kereskedésről szóló beszámolót. A magyar javaslat az volt, hogy az együttműködést vállalati szinten kellene elmélyíteni. A szovjetek azonban megakadályozták ennek határozattá emelését, ami azt jelentette, hogy nem hívtak össze vállalati részvétellel értekezletet. A szovjet álláspont megint az volt, hogy ezt kétoldalúan kell rendezni, ami a színesfémhiánnyal küszködő Magyarország számára rontotta a KGST-import növelésével kapcsolatos nyomásgyakorlás esélyeit.

A szovjetek felemás magatartását mutatta, hogy az Iroda 1952. április 28-i értekezletén – látva a vállalatok közötti kapcsolatok problémáját –, Mikojan még azt javasolta, hogy hozzanak létre egy olyan bizottságot, amely a vállalatok kétoldalú szerződéseinek többoldalúvá tételét vizsgálná. Az így létrejött kereskedelmi láncok ugyanis jobb lehetőséget teremtenének a hiánytermékek beszerzésére. Ezt éppen a magyar faigények kielégítésével kapcsolatban említette egy finn–szovjet–magyar reláció megteremtése érdekében. Mikojan felvetése után továbbra is napirenden maradt a fizetési lehetőségek rugalmassá tétele érdekében a többoldalú klíring megteremtése a KGST-országok között. Az NDK javaslatot is benyújtott a tőkés országokkal kapcsolatos kereskedelem KGST-n belüli többoldalú szerződéskötések segítségével történő elősegítése érdekében, továbbá a valutafelhasználás optimalizálása, KGST-n belüli kemény valuták előnyös cseréje, illetve a diszkriminációk kivédésével kapcsolatos tapasztalatok megosztása ügyében. Külön nyomatékkal szerepelt a Nyugat-Németországgal kötött szerződések havi vagy kéthavi kölcsönös egyeztetése, amiből a németek igen hasznos információkhoz jutottak volna

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e.

legfontosabb tőkés partnerük piaci helyzetéről. A javaslat mutatta, hogy a tőkés piaccal kapcsolatos együttműködés megteremtése nem járt kellő sikerrel.

Volt persze egy terület, ahol megteremthető volt ez az érdekelttség. Ez a gördülőcsapágy tőkés importjának kezdettől napirenden lévő kiváltása volt. 1952. június 11–12-én a csehszlovák, lengyel és magyar külkereskedők közös értekezletén a gördülőcsapágyak nyugatról történő importjának súlyos nehézségei miatt azt javasolták, hogy a KGST-országok kössenek olyan megállapodást egymás között, amely információcserét ír elő a tőkéspiaci árakról, szállítási határidőkről, fizetési feltételekről stb., szélesíti az egymás közötti árucserét, szabványosít, valamint termelési programcserét hajt végre. Úgy látszott, történhet valami a gördülőcsapágy tőkés importja csökkentése érdekében.¹¹¹ Budapesten konferenciát javasoltak kereskedelmi vállalatok részvételével augusztus végére. A lengyel és csehszlovák fél egyben javaslatot és ütemtervet dolgozott ki a gördülőcsapágy-gyártásban megvalósuló együttműködésre, amit a Budapestre tervezett értekezlet után kívántak véglegesíteni. Az elgondolás arra épült, hogy a két ország egymás között megosztja a kis mennyiséget igénylő csapágyak gyártását. László Aladár szerint nyáron volt érdeklődés egy szakosítási egyezményre Magyarország, Csehszlovákia, Bulgária és Románia bevonásával. Az augusztus 25-én kezdődő gördülőcsapágy-értekezleten ezért nemcsak a kapitalista országokkal való együttműködés, hanem a szakosítás is napirendre kerülhetne.

A lengyelek és a csehszlovákok 1952 júliusában megállapodást kötöttek a gyártásban történő együttműködésről. Ezt követően 1952. szeptember 29. és október 6. között került sor az értekezletre, ahol terítékre került a termelési kooperáció esélyeinek vizsgálata. Előzetesen az a hír járta, hogy szeptemberben a KGST Iroda is napirendre veszi a kérdést annak érdekében, hogy végre érvényt szerezzenek a KGST Tanács 1949. augusztus 25-i határozatának, vagyis a tőkés importtól való végleges megszabadulásnak. Erre nem került sor. A megbeszélésen ott voltak a bolgárok, a magyarok, a németek, a lengyelek, a románok és a csehszlovákok, a szovjetek pedig megfigyelővel vettek részt ezen. Ugyan új gyárak létesültek Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában és Magyarországon, ám a nehézcsapágyak esetében a 900 ezer darabos igénnyel szemben nem mutatkozott 200 ezres exportlehetőségnél több. Az 1953-as megrendelések kielégítéséről az egyeztetés Prágában folytatódott decemberben. Itt már megvizsgálták az 1954–1955-ös igényeket is. Eredményre nem jutottak még úgy sem, hogy lehetőség mutatkozott a német és csehszlovák gyártás növelésére. 1953-ra kiderült, hogy nincs kereskedelmi megoldás termelési együttműködés nélkül, a tőkés export másként érinthetetlen. Ehhez azonban először át kellett volna térni a közös szabványokra.

¹¹¹ Ugyanakkor más termékek ügyében nem merült fel a kölcsönös érdekelttség. Péter Pál 1952. november 25-i feljegyzésében megint arról írt, hogy a Nyugatról nehezen beszerezhető termékeket egyes KGST-országok Nyugatra exportálják (toluol, benzol, PVC, kalciumkarbid, bichromátok, kriolit, ötvöztött és számacél).

A KGST kereskedelmi koncepciója azon az elképzelésen nyugodott, hogy a KGST-tag-országok a kínai kereskedelem fokozatos bekapcsolásával minden alapvető áruból el tudják látni egymást, és a minimálisra csökkenthető a tőkés országoktól való függés, ezzel hatását veszti az embargós politika úgy, hogy közben megvalósítható a háborúra történő felkészülés és az ehhez szorosan kapcsolódó gyors iparosítás. Ehhez tartozott az a követelmény, hogy az egyes nemzetgazdaságok legalább a fontos nyersanyagokból, termékekből növekvő mennyiséget (és minőséget) állítsanak elő.

Ilyen terv volt a gyapotönellátás megteremtése, amit 1950-ben határoztak el, de megvalósítása sehogy sem sikerült. Miután a szovjet vezetés látta, hogy a tagországok igényét egymaga képtelen kielégíteni, arra ösztönözte azokat, hogy kezdjék el a termesztést. Az 1951. december 14-i irodaülésen Mikojan ismételtel kijelentette, nem tartható fenn az az állapot, hogy a KGST gyapotigényeinek döntő részét a Szovjetunióból elégítsék ki, mert ez súlyos nehézséget okoz Moszkvának. A célt fenn kell tartani, nevezetesen a függetlenné válást a gyapottermelésben a kapitalista országoktól, ezért Albániának, Bulgáriának, Romániának és Magyarországnak folytatnia kell a termelést. Csehszlovákiában és Lengyelországban ilyen lehetőség nem volt, ezekben az országokban elsősorban a műrostgyártást kellett fejleszteni. Mindeneddig azonban keveset tettek, keveset tanultak a műrostban „úttörő” németektől – fejtegette Mikojan, aki a gyapot- és műrosttermelő országok közötti intenzív csere létrejöttétől várta a megoldást, no meg a gyapotfelhasználást csökkentő szovjet technológiák átvételétől.¹¹² Hasonló álláspontot foglalt el Mikojan a gyapjútermelést illetően is. 1952. április 28-án a hatalmas hiány és a jelentős általános tőkés import miatt az Irodán napirendre kellett venni ezt, de ahelyett, hogy a Szovjetunió további terhet vett volna a vállára, arról beszéltek, hogy nincs szükség erre az importra, ha Románia, Bulgária és Albánia a sarkára áll. Az NDK kivételével a felhasználás minőségét sem tartották elfogadhatónak. Növelni kell tehát a birkatenyésztést, és a keletnémet tapasztalatok átvételével korszerűsíteni kell a gyapjúipart – szűrte le a tanulságot Mikojan.

A KGST-autarkiaira vonatkozó politikai vonal 1952-ben és 1953-ban az egymás közötti kereskedelmi forgalom további növekedéséhez vezetett. 1952 nyarán a KGST-apparátus számításai szerint az összforgalom az előző évhez képest 22%-kal emelkedik azonos árak és többéves szerződések, vagyis az előre jelezhető és tervezhető körülmények között. Ebben persze benne volt, hogy a csúszások miatt az 1951-re tervezett forgalomnak közel 10%-a 1952-ben realizálódott. Sikerült több ország között gazdára lelteni az eladhatatlan termékeknek. A Szovjetunió 96 millió rubel értékben bővítette évközi importját, amiből Románia 40, Bulgária 24, Magyarország 32 millió rubel exporttal részesült.

Az energetikai hiánytermékeket illetően, az 1949. augusztusi II. Tanácsülésen olyan döntés született, hogy a tagországok korlátozzák a stratégiai szempontból fontos nyersanyagok (olajtermékek, minőségi acél, olajsövek, színesfémek, mangánérc, koks, nagy gépi felszerelések) eladását a tőkés országoknak, és ezt fordítsák a belső hiány pótlá-

¹¹² Varga Sándor levele Friss Istvánnak, 1951. december 18. MNL OL M-KS 276. f. 94/903. ő. e.

sára. Egyben ennek érdekében folyamatos kölcsönös tájékoztatást, konzultációt írtak elő mind a vásárlásánál, mind az eladásánál. Mi több, előírták, hogy a tagországok ne konkuráljanak egymással. Mindezek ellenére elsősorban a fűtőanyagokból és nyersanyagokból állandó és helyenként növekvő hiány és ennek következtében belső konfliktusok jellemezték a KGST első időszakát.

1949 második felében úgy tűnt, hogy a tőkés országokba a következő termékekre igény keletkezik eladási lehetőség: gabonafélék, kőolajtermékek, faanyagok, vas és színesfémek, szén, koks, cukor. Behozatali szükségletek: textilnyersanyagok, színesfémek, kaucsuk és vasérc. Ez azonban merő tévedésnek bizonyult. Az egyre nagyobb méreteket öltő katonai-nehézipari beruházási boom az igényekben ugrásszerű növekedést teremtett az energiahordozók és alapanyagok belső piacán. Ugyanakkor az ilyen anyagokat Nyugatra exportáló országok számára nélkülözhetetlennek bizonyult ez a bevétel importigény kielégítése érdekében, ami kiélezte a KGST-országok közötti ellentéteket.

Magyarországon korán jelentkezett az energiahordozó- és nyersanyaghiány, és mint láttuk, 1950 közepén az ilyen irányú igényeinket a KGST apparátusában nem is vették komolyan. Ilyen volt a koks, aminek hiánya már az 1951-re vonatkozó kereskedelmi tárgyalások során kiderült, és ami 1951 során tovább súlyosbodott. Világossá vált, hogy ezt a problémát a kétoldalú kereskedelmi tárgyalások során nem sikerül megoldani.

Az úgy 1951. november 26-i KGST Iroda ülése elé került.¹¹³ Ekkor már egyértelműek voltak a frontvonalak: az egyik oldalon az importra váró németek és magyarok, a másikon az igény kielégítésére képtelennek mutakozó csehszlovákok és lengyelek álltak. Már akkor látható volt, hogy az NDK 5-ről 12,5 millió tonnára emeli 1955-re a nyersvastermelését, és ehhez jelentős mennyiségű kocsra lesz szüksége. Mikojan a helyzetet a következőképp akarta megoldani:

„A magyarok és a németek nagyon sírnak a kocs miatt. Nem is tudtuk az igényeiket kielégíteni. Itt elsősorban a lengyeleknek és a cseheknek kell arra törekedniük, hogy kocs, illetőleg kocszolható széntermelésüket a többi országok szükségleteinek figyelembevételével emeljék. A kocszkérdéssel foglalkoznunk kell, és pedig elsősorban a lengyel és cseh lehetőségek szempontjából. A kocszkérdés tárgyalásával kapcsolatban adjanak a lengyelek és a csehek információt arra vonatkozólag, hogy mennyire tudnák emelni termelésüket abból a célból, hogy a magyar és német metallurgiának segítséget adhassanak. Mondják meg, hogy mire van ehhez szükségük.”

A határozat úgy szólt, hogy a magyar, az NDK és román igényeket a csehszlovákoknak és lengyeleknek kell kielégíteniük. Ezt szovjet szakértői véleményekkel támasztották alá, mely szerint komolyak a lehetőségek Lengyelországban és Csehszlovákiában a kocsztermelés növelésére. Véleményük szerint e tartalékok kihasználásával a következő két évben 2 millió tonna többletet lehet biztosítani. Végül is az Iroda ismét csak a kétoldalú tárgyalásokat és hosszabb távú megállapodásokat javasolt. A kétoldalú tárgyalások azonban nem vezethettek eredményre, mert a szénvagyon feltárása és a kocsosítás olyan beruházásokat igényelt, amelyeket Lengyelország saját erőforrásból képtelen volt finan-

¹¹³ MNL OL M-KS 276. f. 94/903. ő. e.

szírozni. 1953-ra tehát ismét megjelent a hiány. Ráadásul a helyzetet elmérgesítették a nyugati exportra vonatkozó információk. Kadala Miklós 1953. január 17-én kelt levele szerint Lengyelország 1952-ben több mint 105 ezer tonna kokszot exportált Dániába, Finnországba, Svédországba és Izraelbe, szén pedig 8257 ezer tonna mennyiségben 14 kapitalista államba. Csehszlovákia 62,7 ezer tonna kokszot exportált Ausztriába, Finnországba, Svájcba, kőszénből 231,5 ezer tonnát Ausztriába, Olaszországba, Nyugat-Németországba, Svájcba, barnaszénből 1182 ezer tonnát Ausztriába, Nyugat-Németországba és Svájcba. Mi több, az NDK barnaszénexportja 12 ország irányába meghaladta az 1576 ezer tonnát.

Friss István 1952. július 8-i kéziratos feljegyzésében arról tájékoztatta Gerő Ernőt, hogy még mindig hiányzik Magyarországnak 70 ezer tonna kohókoksz és 28 ezer tonna öntődei koksz. Vas Zoltánnak aztán sikerült a lengyeleknél 50 ezer tonnát lekötnie. Július 31-én, kényszerűségtől hajtva a magyarok 6 hónapra a románoktól kértek kölcsön lengyel kokszot. Végül is 1952-re nagy nehezen sikerült az igények kielégítése.

1952. december 31-én a következő esztendőre a több mint 1 millió tonna koksz-igényből közel 360 ezer tonna fedezetlen volt. (Az NDK-nak 1953-ra ugyanekkor 657 ezer tonna hiánya volt.) Egy távolabbra néző elemzés szerint a magyar fémkohászati kokszfogyasztás 1955-ben kb. 1,1 millió tonnával lesz több, mint 1950-ben volt, és a hazai gyártás még 1955-ben is csak az igények 40%-át fedezi. Ez önmagáért beszélt.

1953. február 13-án Moszkvában a csehszlovák, a lengyel, a keletnémet és a magyar külkereskedelmi miniszterek informális egyeztető tárgyalás folytattak.¹¹⁴ Magyarországot Szobek András képviselte, aki felszólalásában drámai hangot ütött meg. Minden 100 tonna koksz 910 tonna nyersvas termelését jelenti – mondta, azaz 2000 tonna acélt tudnak szállítani. 1953-ban a terv 891 ezer tonna nyersvas, amihez megvan a vasérc, ám kokszigényünk csak 65%-ban van biztosítva. 385 ezer tonna hiányzik. Az a veszély fenyeget, hogy le kell állítani a kohók és martinkemencék egy részét, és 350 ezer tonna nyersvas, 700–800 ezer tonna acél elvész, ami veszélyezteteti védelmi képességünket. Nem vesztegetünk el akár csak 1 tonna acélt sem. A magyar kokszigény a minimumon van.

Az NDK-nak 657 ezer tonna volt a deficitje, amit 387 ezere tudtak csökkenteni, de ezt importálniuk kell. A csehszlovákok az 1336 ezer tonna helyett 1953-ban 1165 ezer tonna exportra lesznek képesek kokszból úgy, hogy kapitalista országba már nem is exportálnak. Ennek oka az, hogy nem számíthatnak a lengyel szénimport fokozására. A lengyelek is csökkentették kapitalista exportjukat (1948-hoz képest ez a felére esett), de azt teljesen nem szüntethetik meg. 1953-ra a kokszexportot 350 ezer tonnával növelik, bár náluk is belépett egy új kohó. A kokszgyártásban jelentős beruházások lesznek,

¹¹⁴ Ennek előzményeiről László Aladár 1953. február 17-én számolt be Friss Istvánnak. A magyarok a szovjeteket igyekeztek kikapcsolni az egyezkedésből vagy legalább semlegesíteni. Ezt Szobek András miniszter el is érte. Szobek és Dvořák erőltette, de Rózański, a lengyel delegátus mindent elkövetett annak érdekében, hogy az értekezletet ne tartsák meg. László Aladár benyomása az volt, hogy talán biztosítani lehet a szükségletet, de ehhez aktív tárgyalásokra van szükség a lengyelekkel és a csehszlovákokkal, és új igényeinket ezért minél előbb tudomásukra kell hozni. Magán az értekezleten Szobeken kívül Jan Dvořák csehszlovák, Konstany Dąbrowski lengyel, Kurt Gregor német miniszter vett részt.

de ez a KGST-országokból származó felszerelések szállításától függ. Idén szerződéseik miatt nem csökkenthetik a kapitalista szállítást. Szobek ismételtén a KGST Iroda szintjén tartandó tárgyalást szorgalmazta. A magyar importigény 1953-ra lényegesen megnövekedett. Máris havi 16 ezer tonna kokszot veszít.¹¹⁵ 1953. június 18-án – befejezve a csehekkel való tárgyalást – László szerint a kielégítetlen magyar igény még mindig 125 ezer (más források szerint 137 ezer) tonna volt. A. V. Zaharov szerint viszont csak 50 ezer tonna. Zaharov kritikát fogalmazott meg, hogy a magyarok nem vizsgálták felül igényüket 5 hónap elteltével sem. László így felülvizsgálatot kért.

1953. április 21-én az Iroda ülésen tárgyalta a kokszkérdést. A döntő szó Zaharové volt. Kiderült, hogy egy szovjet szakértőbrigád járt Lengyelországban, és ennek eredményeként 1953-ban kb. 500 ezer tonnás termeléselemelkedés és ennek megfelelő exportnövekedés érhető el. Csehszlovákiában is lesznek átalakítások, de mindkét országban igen nagy kihasználatlan tartalékokat láttak a szovjet szakértők. Ezek kihasználásával a legközelebbi két évben 2 millió tonnás emelkedést lehet biztosítani, ami elegendő a felmerült igények kielégítésére. Ehhez azonban intenzív együttműködésre van szükség.

Végül 1953-ban az NDK-nak a lengyel importkontingense 950 ezer tonna, a csehszlovák pedig 770 ezer tonna lett. Ezzel szemben Lengyelország 5200 tonna kohókokszot adott el Ausztriának, Csehszlovákia pedig 10 ezer tonnát.

1953. október 16. és november 3. között megtartotta második ülését a kohókokszgyártás fejlesztésére alakult csehszlovák–magyar együttműködési bizottság. Az ülés új vonása volt, hogy túllépve a kereskedelmi szemléleten, többek között arról beszéltek, lehet-e valamivel jobb eredményt elérni mélyfúró berendezések és a szeizmikus műszerek közös gyártásával és fejlesztésével. A hír hallatára a KGST-apparátusban a románok és a szovjetek már egy őket is bekapcsoló szélesebb együttműködés kialakítását kezdeményezték, aminek előkészítését a KGST Titkárság magára vállalta. Ez a lépés már egy másfajta szemlélet megjelenését jelentette a szervezetben.

Hasonló helyzet alakult ki a kielégítetlen magyar fafűrészáru-igények ügyében is. A hiány ismétlődően felmerült. 1953 márciusában az volt a helyzet, hogy az egyes tagországok jelentős tőkés exportot bonyolítottak le. Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió 1952-ben összesen 1 446 424 m³-t adott el kapitalista országoknak.¹¹⁶

¹¹⁵ László Aladár április 2-án jelezte, hogy március 30-án Zaharovval tárgyalt, és azt vette ki a beszélgetésből, hogy a szovjetek mindent elkövetnek a kérdés megoldására, de csak akkor szeretnék az Irodán hivatalosan tárgyalni a kérdést, ha már rendeződtek az 1953-as igények. Ez azt mutatta, hogy a szovjetek továbbra is a hosszú távú és a takarékos, beruházásmentes megoldást erőltették. Április 11-i levelében László jelezte, hogy a lengyelek kb. 200 ezer tonna többletszállításra hajlandók, ha megfelelő árukkal tudjuk azt ellensúlyozni. Az NDK jelezte, hogy hajlandó bér munkában kokszot gyártani Magyarországnak, ha a feltételek megteremtésében Magyarország segítkezik. Április 21-én László arról informált, hogy Zaharov arra a lengyel javaslatra, hogy a Szovjetunióba hajlandók még 50 ezer tonna kokszot szállítani, a magyar igények kielégítését vetették ellen. MNL OL M-KS 276. f. 94/905. ő. e.

¹¹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 94/205. ő. e. 29. – Miután kiderült, hogy a fűrészáruexport egy jelentős része Angliába megy, a magyar delegáció a következő ületet vetette fel Háy Gyulának: „A lengyelek és a csehek az Angliába szánt fűrészáru egy részét nekünk adhatnák el. Ennek megfelelő többletmennyiségű fát

584 ezret a Szovjetunió, 474 ezret Csehszlovákia, 200 ezret Lengyelország és 187 ezret Románia. Itt kétoldalú megoldásban állapodtak meg. 1952. február 7–13. között fenyőfűrészáru értékezetet tartottak e kérdésben az érintett vállalatok között, de ezt követően is előfordult, hogy nem hangolták össze a piaci fellépést. Csehszlovákia például 122,6 rubellel a limit alatt adott el Olaszországnak, a németek Nyugat-Németországnak 9000 m³-t 62 rubellel a limit alatt, a lengyel vállalat pedig jóval rosszabb árat ért el Argentínában, mint a románok. Az árak és a minőség összehasonlítása elhúzódott vagy meg sem oldódott, a vállalatok különböző nagyságrendű jutalékokat fizettek a brókereknek, az eladási információk vagy nem, vagy késve cserélődtek, illetve tévesnek bizonyultak. Ezt követően 1953. december 10–16-án került sor újabb értekezletre, német, lengyel, csehszlovák, román és a szovjet részvétellel. 1953-ban növekedett az ilyen áruk eladása a Nyugat, főként Anglia, Hollandia, Belgium és Dánia felé. Az árak emelkedtek, de Ausztria és Kanada alacsonyabb árral jelent meg a piacon. Az értekezlet magasabb limitet állapított meg.

További példákat lehetne sorolni, amelyek hasonló jelenségeket mutattak. Az energiahíányt tetézte, hogy a tagországok villamosenergia-hálózata nem volt összekötve, ezt majd jóval később, csak a hatvanas években sikerült megoldani, és 1967-re vált teljessé a tagországok villamosenergia-rendszere. A magyar–csehszlovák timföld–alumínium egyezmény jóvoltából 1952-ben csak a magyar–csehszlovák energiarendszert kapcsolták össze 110 kV-os távvezetékkel Kisigmánd, Érsekújvár (Nové Zámky), Vác és Bystricany (Besztercsény) között.

Árak és elszámolások

A KGST és a tervországok autarkiatörekvése külön-külön, valamint az ideológiai doktrínák együttesen járultak hozzá az ártermelés és ezzel együtt a pénz szerepének leértékelődéséhez. 1945 után a külkereskedelemben a világpiaci árak érvénysültek, de az elfordulás a tőkés kitétségtől azt eredményezte, hogy a tervországok 1948–1950 között áttértek az évenkénti ármegállapításra, majd 1950-ben a dollár helyett a rubelelszámolásra. A világpiaci ár kiszámítása ezt követően úgy történt, hogy a dollár és a rubel aránytartalma alapján kialakított valutaárfolyam segítségével számolták át azt rubelre. A koreai háború hatására kialakult inflációval szemben a tervországok úgy védekeztek, hogy az egymás

a Szovjetunió adna el Angliába úgy, hogy az ezért kapott fontot ... átengedné a cseheknek ill. lengyeleknek. Mi a lengyel és cseh fának ezt a részét a Szovjetunióknak fizetnének meg klíringben. Nem tudom mennyire realis ez a gondolat. Ha abban realitás lehetőségét látod, úgy esetleg Szobek elvtárs, először szovjet vonalon, felvethetné a kérdést...” (Uo. 33.) Jelentős exportot bonyolított bányafából kapitalista országokba az NDK. Lengyelország 1952 első tizenegy hónapjában Magyarországra 216 805 m³-t vitt, míg kapitalista relációba 125 349 m³-t. Románia jelentősen kevesebbet teljesített, de ezt a Szovjetunióba és Magyarországra küldte. Az adatokból kiderült, hogy az NDK Lengyelországba is szállított bányafát, amit az reexportált Nyugat-Németországba. Az NDK-sok természetesen arra hivatkoztak, hogy fontos cikkeket kapnak a bányafáért Nyugatról, de ha ezt megkapják Magyarországtól, akkor növelik szállításaikat – mondták ezt László Aladárnak egy 1953. február 10-i levél szerint. László szerint meg kellene próbálni a lengyeleket rávenni arra, hogy mi legyen a reexport célpontja.

közi árakban nem érvényesítették ezt, és 1950. harmadik negyedévében tőkés árszinten rögzítették az egymás közötti kereskedelemben érvényes árakat. Az új termékek árának megállapításakor a hazai ráfordításokat vették alapul, illetve a kétoldalú kereskedelemben alkuk tárgya volt. Az árak egyre inkább elszakadtak nemcsak a világpiaci ártól, hanem a belföldi – szintén nem a piac, hanem a hatóság által megállapított – termelői és fogyasztói ártól is. A ráfordításokon alapuló ármegállapítás relativitást vitt a rendszerbe, hiszen a költségek igen eltérők lehettek a termelés paramétereitől, a bérszínvontól, a termelékenységtől, továbbá a szállítási körülményektől stb. függően. Az egyes országokban jelentkező árak egyedisége lehetetlenné tette az összehasonlító árfolyamok kialakítását. Maga az árrendszer is a még összehasonlítható bilaterális kereskedelem felé terelte a tervországokat. Nemcsak a bilateralizmus tendenciája volt azonban meghatározó, hanem a teljes mérlegegyensúlyra, természetes gazdálkodásra való törekvés is. Ez rendkívül merev rendszert eredményezett. Így hiába volt a cél már kezdetben a rubel alapú sokoldalú klíring megteremtése, hiába tartották napirenden szinte folyamatosan ezt, az első ilyen minimális eredményre vezető megállapodásra nem került sor 1957 előtt. Miután 1950 januárjában, de még decemberében sem sikerült kialakítani a sokoldalú klíring gyakorlati megvalósításával kapcsolatban elképzeléseket, 1951 márciusában Magyarország háromoldalú klíringre vonatkozó javaslatokkal állt elő magyar–bolgár–román, illetve magyar–albán–csehszlovák relációban. 1951 júniusában Karádi Gyula a klíring alatt olyan általában háromoldalú megállapodásokat értett, amelyekben kontingentált forgalmi megállapodások realizálódnak. Ettől a KGST a belső kereskedelmi forgalom növelését remélte, valójában azonban olyan bonyolult volt, hogy nem vette komolyan senki, annak ellenére sem, hogy sor került szovjet–lengyel–finn, illetve szovjet–csehszlovák–finn háromoldalú megállapodások megkötésére. Ezek azonban konvertibilis valutában történtek.

Az árak önkényes megállapítása nyilvánvalóan az integráció ellenében hatott, így 1953 után ráébredtek felülvizsgálatának szükségességére. A fontosabb kiviteli cikk esetén az 1950-es – az úgynevezett – stopparák egy részét 1954–1956 között a világpiaci felé korrigálták. Ez azonban nem volt elégséges, ennek következtében a sokoldalú klíring lehetőségének jogszabályba rögzítése nem vezetett érdemi eredményre. Így 1958-ban Bukarestben a KGST IX. ülésén új elveket és módszereket állapítottak meg, amelyek néhány évig alkalmazhatónak bizonyultak.

Nemzetközi kereskedelmi értekezlet

Az Amerikai Egyesült Államok az 1950–1951-ben védelmi kiadásait 13,5 milliárd dollárról 48,2 milliárd dollárra emelte. Ugyanekkor a NATO-t amerikai főparancsnoksággal, tartós és jelentős európai csapatállomásoztatással ütőképes katonai szövetséggé fejlesztette. A koreai háborút követően megkezdődött Nyugat-Németország felfegyverzése. Ezzel párhuzamosan erősödött a tervországok ellen indított gazdasági háború. A Coordinating Committee (CoCom) nemcsak bővítette az exporttilalmi listát, de ennek betartása érdekében az USA fokozott nyomást gyakorolt nyugat-európai partnereire.

Nem riadt vissza attól sem, hogy súlyos szankciókkal fenyegetse a tilalmat megszegőket. Egyelőre az volt az uralkodó meggyőződés, hogy az embargóval gyengíthető a szovjet katonai potenciál, komoly nehézségek elé állítja a kelet-európai országok gazdaságát, és ezzel lekötethető a szovjetek energiái. A koreai fegyverszünet megkötése nyomán, a világháborús helyzet enyhülésével aztán inkább érvényesülhettek a nyugat-európai országok gazdasági érdekei, és enyhültek a korlátozások.¹¹⁷

„A nagyobb nyugati államok, Anglia kivételével, a szó szoros értelmében nem kereskedtek a Szovjetunióval. 1952-ben például az Egyesült Államok, Franciaország, Japán és az NSZK együttes forgalma a Szovjetunióval 34 millió rubelt tett ki. Ebből 15,8 millió rubel értéket képviselt az Egyesült Államokba irányuló szovjet export (ebből 10 millió a szőrmeexport). A teljes szovjet gép- és berendezésimport 1946-ban 90%-a, 1947-ben 68%-a az Egyesült Államokból származott, 1949-től 1955-ig azonban az innen származó gépimport lényegében megszűnt.”¹¹⁸

A fegyverkezés a szocialista táborban is meglódult. Más hazai források híján először Rákosi Mátyás memoárjából értesültünk az 1951. januári csúcstalálkozóról, a KGST-országok vezetőinek Moszkvába rendeléséről és arról, hogy Sztálin tábornokai társaságában a közelgő háborúra való azonnali felkészülésre bírta rá európai szövetségeseit, ami a gazdaságok fegyverkezési-katonai célok alá rendelését jelentette.¹¹⁹

A hidegháborús időszak kelts közepén is megfigyelhetők voltak azonban az enyhülés irányába tett lépések.¹²⁰ (Erre itthon elsősorban Békés Csaba hívta fel – jogosan – a figyelmet, de az embargó ügyében zajló amerikai–nyugat-európai adok-kapokról utóbb Borhi László tudósított.)¹²¹ Így a Szovjetunió 1952 márciusában ajánlatot tett a német békeszerződés megkötésére, az újraegyesített, de egyben semleges Németország megteremtésére.

¹¹⁷ BORHI LÁSZLÓ: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest, 2015, 116–120.

¹¹⁸ KÖVES ANDRÁS: *A világgazdasági nyitás: kihívás és kényszer*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 88. A szerző röviden végigtekinti az embargó történetét és többek között megállapítja, hogy „a fejlett tőkés országok részaránya a szovjet külkereskedelemben csak a hetvenes évek közepén érte el ismét az 1947–1948. évi szintet”. (86)

¹¹⁹ RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések 1940–1956*. i. m. 860–862. A román jegyzőkönyvre hivatkozva fordulatként értékeli az eseményt BORVENDÉG ZSUZSANNA–PALASIK MÁRIA, i. m. 23–24.

¹²⁰ 1950-ben és 1951-ben ún. gabonaértekezleteket tartottak az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága égisze alatt, ahol a KGST-országok nyugat-európai exportjának kérdései kerültek terítékre. 1952-ben ez nem folytatódott. 1950 után a kelet–nyugati forgalom szűkült, leszámítva Svédországot, amelynek forgalma stagnált, és Finnországot, amelynek forgalma – elsősorban a Szovjetunióval – emelkedett. 1952 tavaszán az EGB felszólította a KGST-tagországokat a Görögországgal való kapcsolatfelvételre. 1952 végén a Lengyel Külkereskedelmi Kamara és a Görög Kereskedelmi és Iparkamara megállapodást kötött egymással. Ezen felbátorodva Magyarország is felvette a kapcsolatot Görögországgal. MNL OL M-KS 276. f. 94/620. ő. e.

¹²¹ BÉKÉS CSABA: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüli útja, 1945–1990*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 132–134.; BORHI LÁSZLÓ, i. m. 116–120.

Tárgyunk szempontjából azonban egy másik kezdeményezésnek van jelentősége, amelynek születési dátumát pontosan nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy 1951-hez köthető.

A Szovjetunió a szokásos nemzetközi szatellit szervezetek találkozáján olyan nemzetközi kereskedelmi értekezlet szervezésébe kezdett, amely túlmutatott a KGST-n, a szocialista táboron, a harmadik világ országain, és a tőkés világ, elsősorban a nyugat-európai országok üzleti életének képviselőin keresztül próbálta reprezentálni Moszkva kereskedelmi nyitottságát. Az ellenfél az amerikai politika volt, és a világrendszeren belül a szabadkereskedelem megteremtésének célját kívánta az embargóval szembeállítani. Az értekezlet megszervezéséről már 1951 első félévében döntés született, formálisan pedig a Béke Világtanács hirdette meg, de a tervországok diplomáciája is összehangolt erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy mind több nyugati ország gazdasági szakembere vegyen részt a rendezvényen. 1951. október 27–28-án Koppenhágában megalakult egy 50 fős nemzetközi előkészítő bizottság, amelynek tagjai 30 országot képviseltek. A siker érdekében nemzeti és további nemzetközi bizottságokat szerveztek, amelyek igyekeztek mind szélesebb körben népszerűsíteni a rendezvény jelentőségét és arra résztvevőket verbuválni. Ilyen bizottságok több tőkés országban is létrejöttek, például Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban, Hollandiában, Svédországban, Finnországban, több közel-keleti államban, Indiában és Pakisztánban.¹²² A legnagyobb érdeklődés a kormánykörök magatartása ellenére Ausztriában volt tapasztalható, ahol az előkészítő bizottság 1952. február 12-i ülésén 150 gazdasági szakember vett részt. Ugyanakkor az USA és a vele szövetséges államok igyekeztek mind odahaza, mind más országokban nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy minél kevesebb üzletember vegyen részt az értekezleten. Egyes vállalkozói körök ennek ellenére figyelemre méltatták a kezdeményezést, félve mindenekelőtt a délkelet-ázsiai piacra való szovjet behatolástól, illetve Japán és a Szovjetunió közeledésétől. Az USA fellépése nem bizonyult hatástalannak. Ennek ellenére például a munkáspárti Harold Wilson a parlamentben szólította fel kormányát, hogy Nagy-Britannia gazdasági érdekei szerint vizsgálja felül elzárkózó magatartását.¹²³ Az értekezlet népszerűsítéséből a tervországok is kivették részüket.¹²⁴

¹²² Indiában az Összindiai Előkészítő Bizottság mellett vidéki helyi bizottságok is alakultak. Bombayben a nemzetközi ipari kiállításon a Szovjetunió reprezentatív módon vett részt. MNL OL XIX-J-1-j SZU TŰK, 1945–1963. 39. d. 184. t.

¹²³ Április 2-án Wilson a londoni rádiónak a kelet–nyugat közötti kereskedelmi kapcsolatok erősítése mellett érvelt, és szükségesnek tartotta a tilalmi lista felülvizsgálatát. (MNL OL XXVI-A 14-b. 738. d.) Morgan Phillips munkáspárti főtitkár a Szocintern ülésén úgy vélte, hogy az értekezlet része a Tájékoztató Irodás propagandának, és nem járul hozzá az enyhüléshez. A kelet–nyugati kereskedelem bővítésének azonban olyan támogatója is volt, mint Gunnar Myrdal, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának titkára, aki március elején a kapcsolatok újjáépítése mellett nyilatkozott. MNL OL XXVI-A-14-b. 738. d.

¹²⁴ Tadeusz Gede lengyel külkereskedelmi miniszter a *Literaturnaja Gazeta* április 1-ji számában így dicsérte a KGST-országok exportcikkeit: „Közismert a nagyszerű szovjet búza és takarmányfélék elsőrendű minősége. A szovjet épületfa és a világon egyedülálló különböző szovjet fajták a legjobbak közé tartoznak. A szovjet gép- és szerszámgépipar termékei, a Szovjetunióból exportált nyersanyagok és iparcikkek a

Az 1952. április 3–12-e között Moszkvában lezajlott nemzetközi találkozóra végül 42 országból sikerült képviselőket verbuválni. A latin-amerikai országok részéről jelen volt Argentína, Brazília, Chile, Kuba, Uruguay, Paraguay, Mexikó, Venezuela.¹²⁵ Az amerikai nyomás ellenére a skandináv országok gazdasági köreinek részvételében szerepet játszott, hogy Anglia, Franciaország és a Benelux államok 30%-kal csökkentették cellulóz- és fatermékimportjukat.¹²⁶

A rendezvény reprezentánsa a nyugati világ néhány üzletembere mellett a nemzetközi híró Oskar Lange professzor volt,¹²⁷ aki egyben a 16 fős lengyel delegációt is vezette. Irán Matin-Daftari volt miniszterelnök és szenátusi tag vezetésével vett részt a konferencián. Állítólag ő javasolta a nemzetközi kereskedelem fejlesztésére létrehozott állandó bizottságot, amely Gazdasági és Kereskedelmi Együttműködés Fejlesztését Elősegítő Bizottság néven 30 taggal alakult meg a találkozó után. A nemzetközi előkészítő bizottságban szerepet vállalt Emile Cavenaille belgiumi gyáros, aki a rendezvény reprezentatív tőkés felszólalója volt. A hét belgiumi küldött mindegyike a gazdasági élet vezető szereplője volt. (A holland delegációt is egy bankár vezette.) Nagy létszámú delegációval vettek részt az olaszok. Eleinte ötven fős csapat jelentkezett, de az USA vízummegvonással fenyegette meg a résztvevőket, majd nagyszabású hadimegrendelési ígéretet tett. Miután kiderült, hogy az üzlet közel sem olyan jelentős, hogy az számottevően segítene az olasz gazdaságon, az üzletemberek saját kormányuk akarata ellenére a részvétel mellett döntöttek. A helyzetet ki is használta a szovjet delegátus, és Nyesztyerov, a szovjet kereskedelmi kamara elnöke beszámolójában külön kiemelte az olasz–oroszl kapcsolatokban rejlő nagy lehetőségeket. Mézesmadzagot húzott az olasz hajóexport több mint kétszeresére emelésével vagy a szovjet textilimport növelésének felvillantásával. Ennek fejében jelentős mennyiségű gabonát, parafint, vas- és mangánércet, azbesztet és egyéb nyersanyagot ajánlott mintegy 140 millió dollár értékben.¹²⁸ Nyesztyerov a teljes tőkés

legkitűnőbb minőségűek. A nyugat-európai, amerikai, ázsiai és afrikai piacokon vásárlókra találnak a népi demokráciák kiváló minőségű áruit: a lengyel, a csehszlovák, a román fa; a magyar, a bolgár, a román gabona, maláta, komló; a lengyel, csehszlovák és a német cukor; a kitűnő minőségű lengyel, magyar és román szalonna, sonka, füstölt hús; a lengyel, a csehszlovák és a magyar textilanyagok; a csehszlovák, lengyel, német üveg és porcelán; Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság elektrotechnikai gyártmányai és sok más iparcikk, élelmiszer és mezőgazdasági áru.” MNL OL XXVI-A 14-b. 738. d.

¹²⁵ A dél-amerikai delegációk a konferencia után továbbutaztak Kínába.

¹²⁶ Finnországgal a Szovjetunió ötéves, 1951–1955-re szóló kereskedelmi egyezményt is kötött. A dán kormány viszont amerikai nyomásra 1951. december 18-án körrendeletet bocsátott ki, amely a tervországokkal való gazdasági kapcsolatok további csökkentésére hívta fel a cégeket. A svédek végül négy megfigyelővel, köztük két szakszervezeti vezetővel voltak jelen. A norvégok három megfigyelőt küldtek. A svájci résztvevők szinte illegálisan maradtak, a konferencia után azonban a kereskedelmi tárgyalásokról és kisebb kötésekről kiszivárogtak információk a lapokban.

¹²⁷ Többek között részt vett India ötéves tervének kidolgozásában.

¹²⁸ Az olasz–szovjet kereskedelmi kapcsolatban már korábban megnyitottak a kapuk, 1951-ben az olasz külkereskedelmi miniszter hosszú időt töltött a Szovjetunióban, de az amerikai embargó, valamint a szovjet szállítási morál miatt képtelen volt számottevő eredményt elérni.

export volumenét 10 milliárd dollárban állapította meg.¹²⁹ A szovjetek konkrét ajánlatokat is tettek szénszállításra és folyékony üzemanyagfajtákra.¹³⁰

A magyar sajtókampány jóval a konferencia előtt megkezdődött, elsősorban az előkészületek csatározásairól szóló tudósításokkal. Az első hivatalos megnyilatkozás Szobek András külkereskedelmi miniszteré volt, aki a *Szabad Nép* 1952. március 5-i számában¹³¹ – szokatlan módon – értékként szolt arról, hogy 1946 és 1949 között emelkedett Magyarország és Nyugat-Európa kereskedelmének volumene; kiemelte a korábbi gyümölcsöző kapcsolatot a német megszállási övezetekkel, ezen belül Nyugat-Németországgal és Ausztriával, valamint a magyar élelmiszerexport vonzerejét. E cikk megjelenése után néhány nappal egy reprezentatív ankétal hívták fel a figyelmet a szabadkereskedelem jelentőségére, ahová nyugati diplomaták is meghívást kaptak.¹³² Háy László, a külkereskedelmi miniszter első helyettese a hónap végén egy cikkben¹³³ a magyar külkereskedelmi politika nyugati nyitási szándékáról, sőt ajánlatairól írt, amely szerint a magyar kormány vissza akar térni az 1949-es kereskedelmi volumenhez, sőt tovább is menne, különösen akkor, ha a nyugati országok nem folytatják a hátrányos megkülönböztetés gyakorlatát. A fejlett országok felé ő is az élelmiszerexportra tett célzást, míg a fejlődő országoknak gépek és berendezések exportját ajánlotta – természetesen az egyenrangúság alapján. A konferencián Magyarország nevében Dégen Imre szólalt fel,¹³⁴ aki azt hangsúlyozta, hogy a magyarok nem léptettek és léptetnek életbe az embargóval szemben semmiféle megtorlást. Magyarország 1953–1955 között 2,5 millió svájci frank értékben hajlandó megrendeléseket kötni kapitalista országokkal.

A román Ioan Gheorghe Savin, a kereskedelmi kamara elnöke április 7-i felszólalásában jelezte, hogy az 1938-as 80%-ról 1949-re 19%-ra esett vissza a nyugati országokkal folytatott kereskedelem aránya, amiért a Nyugatot tette felelőssé. Bejelentette: 1953–1955 között 1,4–1,8 millió svájci frank összegű vásárlási keret áll az ország rendelkezésére. A románok elsősorban francia kereskedőkkel tárgyaltak.¹³⁵

¹²⁹ Az olasz nagykövet fogadást adott a népes delegáció tiszteletére, amelyen számos szovjet gazdasági vezető is részt vett.

¹³⁰ A konferencia után, április 21-én Rómában több minisztérium, az olasz Nemzeti Bank, üzletemberek és a szakszervezetek részvételével értekezletet tartottak, ahol olyan nyilatkozatot fogadtak el, amely a tervországokkal folytatandó kereskedelem intenzívebbé tételére szólította fel a hivatalos szerveket. MNL OL XXVI-A-14-b. 738. d.

¹³¹ SZOBOK ANDRÁS: Magyarország fejleszteni kívánja kereskedelmi kapcsolatait. *Szabad Nép*, 1952. március 5.

¹³² A moszkvai nemzetközi gazdasági értekezlet magyar előkészítő bizottságának ankétja. *Szabad Nép*, 1952. március 13.

¹³³ HÁY LÁSZLÓ: A moszkvai konferencia előtt. *Szabad Nép*, 1952. március 3.

¹³⁴ Ő volt névleg a magyar delegáció vezetője, ténylegesen Háy László irányította az MDP KV Titkárság 1952. március 5-i döntése szerint a küldöttséget. MNL OL M-KS 276. f. 54/183. ő. e.

¹³⁵ A román delegációt Alexandru Bărlădeanu külkereskedelmi miniszter vezette. Savin 1952. március 2-i, a *Liberan* lapban megjelent nyilatkozatát l. MNL OL XXVI-A-14-b. 738. d.

Oskar Lange első cikkét a *Trybuna Ludu* március 10-i számában publikálta.¹³⁶ A lengyelek állást foglaltak az egyenjogúság alapján álló gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok mellett valamennyi ország között. Leszögezték, hogy Lengyelország jelenős mértékben képes növelni külkereskedelmi forgalmát, a következő 3 évben például a szénexportot 7-8 millió tonnával, de ezt akár a kétszeresére is emelheti, és fedezni tudják az észak-európai országok szénszükségletét.

Az ajánlatban szerepelt az észak-európaiak számára a tengeri kikötők tranzit célra történő használata Csehszlovákia, Magyarország, Románia felé. Üzenet fogalmazódott meg a hagyományos partner, Svédország felé is a forgalom 50%-os emelésének ígéretével. Ugyanez volt az ajánlat Dániának, Belgiumnak, Hollandia és Norvégia számára az 1949-es állapot gyors visszaállítását javasolták, a finneknek pedig a növekedés gyorsulását helyezték kilátásba. További ajánlatok voltak: 50%-os növekedés Angliának, kétszereződés Franciaországnak, háromszorozódás Olaszországnak. Megemlézték az NSZK-val való kapcsolatbővítést és Ausztria, valamint Svájc felé is tettek ajánlatot stb. Emlékeztettek arra, hogy 1946–1949 között a háború előtti szintet messze meghaladó erővel fejlődött Észak- és Nyugat-Európa felé a kereskedelem. Akkor még több éves szerződésük volt az olaszokkal, az angolokkal, a franciákkal, Svájjal és a svédekkel. Ugyanakkor az ötvenes évek elején 25%-kal csökkent a forgalom.

Langénak az értekezletet értékelő cikke a *Trybuna Ludu* 1952. április 27-i számában jelent meg „A moszkvai nemzetközi gazdasági értekezlet sikeréről” címmel. Ebben összefoglalta, hogy a tervországok együttesen milyen volumenű ajánlatot tettek a tőkés világnak. A szovjet ígéret szerint 2-3 éven belül a kapitalista forgalmat 10-15 milliárd rubellel képes emelni, ami a háború utáni 1948-as legmagasabb forgalom két-háromszorosára. Kína 5-7 milliárddal növelheti évente külkereskedelmét. A KGST többi tagországa ehhez 8-10 milliárdot tesz hozzá, (az NDK egymaga 3-4 milliárdot) a legközelebbi 2-3 évben. A tervországok összesen évente tehát 23–32 milliárd rubellel járulhatnak hozzá a világkereskedelemhez, ami az aktuális velük folytatott forgalomnak a 2,5-szerese.¹³⁷ Ez a szám kétségtelenül impozánsan mutatott a világsajtóban, bár leleplezésekre is sor került. 1953. április 13-án, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának értekezlete indulásakor a *Financial Times* megírta, hogy amikor az ígéretések alapján egyes tőkés országok megkíséreltek üzletet kötni a Szovjetunióval, a hivatalos szervek semmibe vették az ajánlatokat.¹³⁸

A konferencia nemcsak állandó bizottságot választott, hanem határozattal fordult az ENSZ-hez egy kereskedelmi világkonferencia összehívása érdekében. Az ajánlatokat üzletkötések fejezték meg, például az angolok az NDK-val 2 millió font nagyságrendben, de tárgyalások kezdődtek olasz, lengyel, csehszlovák, bolgár relációban is. A későbbi angol–kínai megállapodás elérte a 10 millió font sterlinget.

¹³⁶ MNL OL XIX-J-1-k KÜM lengyel admin. 23. d.

¹³⁷ Lange az addig megkötésre került tranzakciók nagyságát 500 millió dollárra becsülte.

¹³⁸ MNL OL M-KS 276. f. 94/620. ő. e.

A nyugati sajtó, amellelt hogy lekicsinyelte és propaganda fogásnak állította be a konferenciát, szinte egyöntetűen a szovjet gazdasági térnyerés veszélyeire hívta fel a figyelmet, így a szövetségi rendszeren belüli feszültségek, Japán, Indonézia, Pakisztán esetleges leválasztásának, a nyersanyagszállítások, iparifelszerelés-export és a Szovjetunió, illetve Kína közös hadipotenciálja emelésének kockázatára. Megkérdőjelezték, hogy a tervországok képesek az esetleges szerződések teljesítésére.

Hogy 20-30 milliárd rubel nagyságú ajánlat komolyan vehető volt, az valóban erősen kétséges. Gárdos László lengyel követségi titkár, ekkor ideiglenes ügyvivő 1952. június 10-i varsói jelentése például megjegyezte, hogy a lengyelek úgy tettek nagyvonalú ajánlatokat, hogy nem hajlandók Magyarország felé növelni szénexportjukat, ami állandó és komoly gondokat okoz idehaza, és úgy ígértek mezőgazdasági exportot Dániának, Angliának, Franciaországnak, Olaszországnak és az NSZK-nak, hogy ehhez importálniuk kellett volna valahonnan, például Kínából vagy Magyarországról, mert 1952-ben és 1953-ban képtelen ezt önerőből megvalósítani. A mezőgazdaság 1950-ben 7,5%-os növekedést produkált, de a következő három esztendőben visszaesett az 1949-es szintre.¹³⁹ De más miatt sem tudták a lengyelek kihasználni a kedvező tendenciákat. A szén iránti igény ugyanis átmenetileg csökkent Nyugaton, és az árak estek. A lengyelek tehát kevéssé tudnak áruval fizetni nyugati cikkekért. Kemény valuta pedig csak korlátozottan állt rendelkezésükre. A KGST-ajánlatok persze könnyen lehettek túlzók, propagandisztikusak, hiszen nem fenyegetett azok megvalósulása.

Tárgyunk szempontjából fontosabb, hogy a nyugati országokkal folyó kereskedelem témája, a küszöbön álló moszkvai kereskedelmi értekezlet előtt terítékre került a KGST Iroda 1952. március 22-i ülésén is. A napirend pontosan nem az értekezlet előkészítése volt, hanem a nyugati országok diszkriminációs intézkedéseire adandó válasz. Az ülésre minden országnak tervet kellett előterjesztenie a témában. Vita mindenekelőtt a csehszlovák elképzelés miatt robbant ki, amely két változatot is az asztalra tett. Az első az 1948-as 4 milliárd rubellel szemben az 1952–1955-ös időszakra 2,4 milliárd, 1956-ra már csak 1,6 milliárd rubel volumenű forgalmat képzelt el a fejlett világgal, ezen belül a gépek és felszerelések részesedése 7-8%-ra esett volna vissza. További „keletiesítést” jelentett, hogy csökkenteni akarták a túlzottnak tartott külkereskedelem nagyságrendjét is. A második variációban a nyugati kereskedelem volumenét évi 4,2 milliárd rubelben akarták rögzíteni. A csehszlovákok a KGST-autonómia hatékonysága növelése érdekében javasolták a tábor nemzetközi kapcsolataival foglalkozó állandó bizottság felállítását is. Vitatták azt a magyar álláspontot, mely szerint az embargóval szemben nem szabad ellenintézkedéseket foganatosítani. A csehszlovák álláspont már azért is meglepő volt, mert a nemzetközi konferencia előkészítése érdekében 1952. február 15-ére Moszkvába rendelték a külkereskedelmi minisztereket ajánlattegyeztetés céljából, mégpedig úgy, hogy elvárták az erőteljes csökkenés okának, vagyis a diszkrimináció hatásának értékelését.

A vitában a románok a magyarokkal értettek egyet, és határozottan állították, hogy nincs szükség a nyugati kereskedelmi diszkrimináció megtorlására. A csehszlovákok

¹³⁹ ANDRZEJ PACZKOWSKI, i. m. 159.

irányváltásával A. Mikojan sem értett egyet, és a kereskedelmi forgalom 1948. évi volumenének megtartását, esetleg emelését ajánlotta. Szerinte Csehszlovákia nyersanyag ellenében ipari felszereléseket, sőt egész gyárakat szállíthatna például Dél-Amerika és Ázsia kevésbé fejlett országaiba, de Ausztria felé is ki kellene használnia lehetőségeit. (Közbevetőleg megjegyzendő, hogy a szocialista országok részesedése Csehszlovákia külkereskedelmében 1952-ben meghaladta a 71%-ot, 1953-ban ez tovább nőtt 78% fölé, 1954-ben közel 75%-on állt, és majd 1955-ben csökkent 70%, majd 1956-ban 65% körülire.)¹⁴⁰ Mikojan egyébként a világkereskedelmi konferencia előestéjén minden irányban a nyugati nyitás pártján állt. Biztatta az egyes országokat, hogy törekedjenek szerződések megkötésére a nyugati üzleti körök képviselőivel, hogy ne mondassák, az egész értekezlet pusztán propagandacélokat szolgál. Szorgalmazta a román ásványolaj-export bővítését is, persze a KGST-partnerek igényeinek figyelembevételével. Ennek megfelelően a lengyel, bolgár, magyar kereskedelem bővítő programot jónak ítélte. Végül is egyetértés alakult ki az irányvonalat illetően és abban is, hogy nem fogantatott meg torló intézkedéseket a diszkrimináció miatt.¹⁴¹

A moszkvai világkereskedelmi konferencia tanulságát Háy László így foglalta össze:

„A konferencián megmutatkozott, hogy a nemzetközi kereskedelem akadályainak eltávolítása a legszélesebb körök egységes követelése világszerte. A konferencia kézzel foghatóan bebizonyította, hogy a Nyugat és a Kelet közötti kereskedelem szélesíthető és előnyöket biztosít azoknak, akik ebben az árucserében részt vesznek. Ez a felismerés erősíti a nemzetközi áruforgalom akadályainak megszüntetésére irányuló törekvéseket. A békés gazdasági együttműködésre irányuló törekvés erősödése a béke fenntartásának ügyét szolgálja.”¹⁴²

Talán megköszönhető az a megállapítás, hogy a kereskedelmi konferencia előkészítése, a KGST Iroda 1952. március 22-i ülése, Mikojan magatartása arra utalt, hogy Moszkva a KGST-tagországok felé nem tartja fenn a külkereskedelmi befelé fordulás politikáját. Ebben Lengyelország volt a példa, amelynek külgazdasági politikája ezt követően jelentősen megváltozott. A lengyelek nemcsak szívesen tettek eleget Moszkva új elvárásának, de a későbbiekben igyekeztek ki is használni azt, ami nem kevés konfliktushoz vezetett a KGST más tagországaival.

Szovjet motívumok

A szovjet források beható elemzése adhat megfelelő választ arra a kérdésre, hogy pontosan miben állt a Szovjetunió hidegháborús külgazdasági politikája, hogyan értékeli azt, hogy többé-kevésbé következetesen képviselte a világ gazdasági liberalizáció álláspontját. Láttuk, hogy Jugoszláviával szemben szigorú gazdasági embargót alkalmazott, és ezt a

¹⁴⁰ VAJDA IMRE, i. m. 296. (A Csehszlovákiáról szóló fejezet szerzője Viliam Černiansky.)

¹⁴¹ 1952. március 24-i feljegyzés László Aladárral folytatott telefonbeszélgetésről. MNL OL M-KS 276. f. 94/904. 8. c.

¹⁴² HÁY LÁSZLÓ: A moszkvai gazdasági konferencia eredményei. *Szabad Nép*, 1952. április 13.

KGST-tagországokra is rákényszerítette. Más országokkal, például Nyugat-Németországgal sem volt hajlandó politikai okok miatt kereskedelmi kapcsolat kialakítására, de itt már mozgásteret biztosított szövetségeseinek. A tervezést és az állam külkereskedelmi monopóliumát, vagyis hogy a külkereskedelem kizárólag államközi megállapodásokon és ezt végrehajtó állami vállalatokon keresztül történhet, továbbá hogy a tőkeexport hasonló keretek között mehet végbe, a Nyugat a szabadkereskedelem felszámolásának, illiberális magatartásnak tekintette. A KGST nem vám, azaz külső, hanem egyfajta belső, politikai védelmet biztosított magának importpótló kereskedelmi gyakorlatával, amely embargó elleni védelmet, de egyben elzárkózást is jelentett a világpiactól. Nemcsak az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei fogantatottak embargót, de a KGST is arra törekedett, hogy a stratégiai anyagokat illetően a tagországok ne Nyugat felé kereskedjenek, hanem egymást segítsék. Az 1952-es nyitás, az ajánlat ezt nem szüntette meg, csak lazított rajta. Politikai értelemben azonban lépés volt az enyhülés irányába.

Ezt az ellentmondásos magatartást mutatta az SZKP 1952 októberében lezajlott XIX. kongresszusa. A kereskedelemről A. Mikojan október 9-én tartott hosszú beszédet.¹⁴³ Sztálin *A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban* című művére hivatkozva az árutermelés fennmaradását, az életszínvonal és az ellátás fejlesztését hangsúlyozta, ezen belül az árutermelő viszonyokat, és kiemelte a külkereskedelem jelentőségét. A kölcsönös előnyökön alapuló külkereskedelem fejlesztése mellett érvelt a tőkés országokkal, egyben az erőteljes csökkenés felelőseként az USA agresszív politikáját jelölte meg. Más, kölcsönös előnyökre építő országok mindig támogatásra találnak a Szovjetunióban – mondta: „Ennek ragyogó példája a Finnországgal folytatott kereskedelmünk.” Ugyanakkor hosszan taglalta az ún. demokratikus táborral folytatott kereskedelem jelentőségét, amelynek a szovjet külkereskedelemből való részesedése 80%-ra rúgott. Ismét Sztálin tételét említette a két világpiacról. Sajátját úgy állította be, mint a jövőben egy, a szükségleteket teljes mértékben kielégítő piacot, és kiemelte a hosszú lejáratú egyezmények jelentőségét. Amíg a szocialista világpiacot segítő, a kapitalistát feszültségektől terhes egységként mutatta be, ahol az USA az európai országokat, Angliát és Franciaországot kizorítja a piacról és függővé teszi Dél-Amerika államait.

Nem volt meglepő az 1952-es gazdasági értekezlet után, hogy a Szovjetunió elfogadta az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság meghívását az 1953. évi genfi értekezletre. Ezt 1953. január 22-én M. G. Losakov külkereskedelmi miniszterhelyettes a KGST Irodában is bejelentette.¹⁴⁴ Egyben mindjárt lehűtötte a várakozásokat is, amikor jelenlétének célját abban foglalta össze, hogy a Szovjetunió ki akarja puhatolni a Nyugat álláspontját a KGST-országokkal kapcsolatban, nem zárkózik el megállapodásoktól, de az NSZK-val nem hajlandó egy asztalhoz ülni.

1953 áprilisában az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának ülésén a moszkvai értekezleten tett ajánlásokra hivatkozva Gunnar Myrdal igyekezett előrelendíteni a kelet–nyugati kereskedelmet, a tárgyalások pedig az enyhülés légkörét mutatták. Az érte-

¹⁴³ A. I. MIKOJAN: *Beszéd az SZK(b)P XIX. kongresszusán*. Politikai Könyvkiadó, 1952.

¹⁴⁴ MNL OL M-KS 276. f. 94/905. 8. c.

kezleten 26 ország vett részt, az összes európai tervország – Jugoszlávia kivételével – és valamennyi tőkés ország, valamint az USA, Spanyolország¹⁴⁵ kivételével. A tőkés országok a kereskedelmi kapcsolatok akadályait azok enyhítése érdekében tették szóvá. Belgium például a tervországok eladósodását, megbízhatatlanságát, a kínálat szűkösségét, a tervezettség hangsúlyozta, mások a magas árakat, a kereskedelemmel kapcsolatos kevés információt, a fogyasztási cikkek iránti érdektelenséget, az autarkia törekvést, az üzletkötők beutazásának akadályozását említették. A tőkés országok egymás után tettek ajánlatokat, amire a szovjet képviselő rálicitált. Közölte, hogy Moszkva hajlandó a gabona, fa, mangánérc, szőrme és egyéb ipari termékek mellett hajót, fémeket, iparcikkeket, textilt forgalmazni. Myrdal ekkor feltette a kérdést, vajon tartja-e a Szovjetunió az elmúlt évi konferencián Nyesztyerov által tett ajánlatot.

A tervországok ugyanakkor ipari termékek exportját részesítették előnyben az egyoldalú mezőgazdasági kivittel szemben. Az értekezlet alatt megszületett a magyar–görög megállapodás, és enyhülés mutatkozott a magyar–angol viszonyban is, valamint a magyar delegáció felvette a kapcsolatot a portugálokkal.¹⁴⁶

Sztálin halálát követően lassan a gyakorlatban is megvalósult az 1952-es kereskedelmi nyitás politikája.

Egy évre rá, 1954. március 5-én Gunnar Myrdal a kelet–nyugat közötti kereskedelmi kapcsolatok bővítése témájában ismét összehívta az ENSZ EGB ülését. Az eseményre 1954. április 20. és május 3. között Genfben került sor. Az enyhülés légkörében zajló értekezleten ugyanazok az országok vettek részt, de most jelen volt Jugoszlávia is. Az előjelek egyértelműek voltak, az elmúlt hónapokban növekedésnek indult a két tábor közötti forgalom. Már maga az egyik napirend is konstruktív volt tekinthető: mi az oka a kapcsolatok gyengeségének? A hivatkozások a régiek voltak. A KGST-országok a

¹⁴⁵ Spanyolország nem volt tagja az EGB-nek, szemben Jugoszláviával. – Az értekezlet napirendjén volt a 107 megkötött és a 7 tárgyalás alatt álló megállapodás értékelése és azok bővítése, két- és háromoldalú megbeszélések és azok eredménye, a bizottság további működése. Az EGB-statisztika szerint a Szovjetuniónak 7 országgal volt kereskedelmi megállapodása (Anglia, Franciaország, Finnország, Görögország, Olaszország, Norvégia, Svédország). Albániának egy sem volt, Bulgáriának csak négy (Ausztria, Dánia, Finnország, NSZK). Magyarországnak (12) és Csehszlovákiának (11) volt a legtöbb. Mindkét országnak volt: Ausztriával, Belgiummal, Dániával, Finnországgal, Franciaországgal, Hollandiával, NSZK-val, Norvégiával, Svédországgal, a magyaroknak nem volt Angliával, Luxemburggal, a csehszlovákoknak nem volt Olaszországgal, Svájcjal, Törökországgal megállapodása. A lengyelek kilencet mondhattak magukénak, az NDK négyet (Finnország, Norvégia, NSZK, Svédország), Románia kettőt: Ausztria és Svédország. MNL OL M-KS 276. f. 94/620. ő. e.

¹⁴⁶ 1953. június 27-én került aláírásra az első magyar–finn–szovjet klíringmegállapodás. A nyugati magyar külkereskedelmet akadályozta az apparátus felkészültségének hiányossága. Egy 1953. július 21-i jelentés erre így tért ki: „Az általam meglátogatott hágai és helsinki kirendeltség, valamint a Frankfurt am Main-i kirendeltségről [...] való beszélgetésem meggyőzött arról, hogy a kirendeltségeink nemcsak, hogy kompenzációs vagy reexport üzletek kötésére, de egy egész egyszerű üzletről való tájékozódásra sem képesek... Vállalataink sincsenek felkészülve nagyobb szabású trianguláris üzletek megkötésére. A vállalatok közül nem egy nem ismeri az árak alakulását, nem ismeri a világ export cégeinek munkamódszerét, különösen nem ismeri a piac sajátosságait...” MNL OL M-KS 276. f. 94/620. ő. e.

diszkriminációt emlegették, a tőkés országok a magas exportárakat, a rossz minőséget, a gyenge fizetőképességet és a kínálat hiányát. Az okokat illetően az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, de mindkét fél hangsúlyozta, hogy lehetőséget lát a kapcsolatok további bővítésére, amit a kétoldalú tárgyalások is megerősítettek. Érezhető volt, hogy a résztvevők nem kívántak egymással szemben politikai feszültséget kelteni. Felvetődött a multilaterális pénzügyi elszámolás kérdése is, de erre a KGST-országok nem voltak felkészülve. Az ülésen Jugoszlávia bejelentette, hogy kész helyreállítani kereskedelmi kapcsolatait a KGST-országokkal, és ők nem zárkóztak el ez elől.¹⁴⁷ Az enyhülés másik tényezője az NDK aktív részvétele és a Nyugattal való kapcsolatának elmélyítése volt.

Mikojan ezzel egy időben zajló KGST-csúcson 1954. március 26-án világossá tette a Szovjetunió álláspontját: a genfi tanácskozásnak nagy a jelentősége. Úgy ítélte meg, hogy a gazdasági kapcsolatok növekedése az európai tőkés országokkal elősegíti az amerikai befolyás gyengítését Európában. Így nincs értelme annak, hogy tartózkodjanak gépek, ipari felszerelések eladásától különösen akkor, ha ezek fejében nyersanyagok beszerzésére van lehetőség. Ez lépés volt táboron belüli kereskedelmi szabadság bővítése felé.

¹⁴⁷ A kapcsolatok helyreállítási folyamatáról I. K. A. – M. F.: A Jugoszlávia és a többi szocialista ország közötti külkereskedelem 1954–1955-ben. *Közgazdasági Szemle*, 1956, 7–8. A cikk leszögezi, hogy a kapcsolatok megszakítása 1949-ben komoly károkat okozott a szocialista országoknak a réz, ólom, higany, horgany, a fa és a mezőgazdasági termékek beszerzése szempontjából.

Összegzés

A hidegháború beköszöntével a kelet–nyugati gazdasági kapcsolatokban is gyökeres változás állt be. Az Amerikai Egyesült Államok által indított gazdasági hadviselés a Szovjetunió és befolyási övezetébe tartozó országok kizorításával kezdődött a Marschall-segélyből, majd 1948 után gazdasági embargóval folytatódott, amelybe nyugat-európai szövetségeseit is belekényszerítette, és amely a koreai háború alatt érte el csúcspontját, majd a fegyverszünet megkötése után főként az európai országokat illetően enyhült. Az amerikai–szovjet gazdasági érintkezés ekkor majdnem a nullára csökkent. Mindemellett a Szovjetunió 1949-ben megszakította kapcsolatait Jugoszláviával és Nyugat-Németországgal, válaszlépéseket tett más országokkal szemben, és erre kényszerítette kelet-európai szövetségeseit is. Az amerikai embargó bizonyos mértékben sikeresnek volt tekinthető, amennyiben nehezítette a szovjet katonai potenciál kiépítését. Ezt Moszkva szövetségeseinek kíméletlen méretű fegyverkezésre kötelezésével igyekezett részben ellensúlyozni. Sikeres volt abból a szempontból is, hogy fontos alapanyagoktól és más termékektől vágta el ezeket az országokat.

A KGST azonban nem pusztán a gazdasági hadviselés jegyében indult, hanem az iparosítás fogalma alá sorolható gyors közös modernizáció is ott lebegett a térség kisállamai vezetőinek szeme előtt. A tagországokban alig kibontakozó tervgazdasági kísérlet azonnal megjelent a tagországok együttműködésében. Mind a külkereskedelemből, mind az árákból és eredetileg a munkamegosztásból is ki akarták iktatni a piaci kapcsolati formákat, abból a megfontolásból, hogy az ésszerű egyeztetések hatékonyabb eredményre vezetnek. Erre reflektáltak az indulás vitái, nevezetesen azonnal felszínre kerültek a fejlettebb (északi) és elmaradottabb (déli) országok érdekellentétei a munkamegosztás mibenlétéről és megvalósításáról megfogalmazott politikai törekvésekben. A háborúra való felkészülés egyre komolyabb követelménye azonban gyorsan levette a napirendről az ipari–agrár kettőségre alapozott kooperációs szempontokat, a kísérlet beszűkült, de ez nem számolta fel a tagországok közötti kiegyenlítődség illúzióját. Ez alól egyedüli kivétel a Jugoszlávia határában elhelyezkedő, és így stratégiai jelentőségre szert tevő Albánia volt, amelynek elmaradottsága olyan fokú volt, hogy pusztán katonai okokból sem lehetett eltekinteni felzárkóztatásától. Ezért került terítékre és elfogadásra Albánia közös kvázi modernizációs támogatása. Minden egyéb ilyen típusú kérdés már csak azért is zárójelbe került, mert a Szovjetunió 1953-ig minimalizálni igyekezett részvételét szövetségesei terheinek, veszteségeinek kompenzálásában – nem utolsósorban saját gyengesége miatt. A KGST keretében Moszkva arra törekedett, hogy az országok az egymás közötti kereskedelemmel próbálják megoldani mindenekelőtt energia- és nyersanyagigényüket. Az egymás közötti kereskedelem ugrásszerűen megemelkedett, kettős autarkia alakult ki: egyrészt az országok azonos pályára álltak, másrészt a KGST, tagában a tervországok erényt kovácsoltak elszigeteltségükből és elzárkózásukból. Ezzel az ún. szocialista világrendszer közösségként is autark pályára állt. A katonai indíttatású iparosítás rohamosan növekvő energia- és alapanyagigényei miatt a teljes KGST-autar-

kia azonban még Kína bekapcsolásával sem valósulhatott meg, azon az áron sem, hogy ezekben a gazdaságokban helyenként elviselhetetlenül aránytalan terheket vállaltak a kormányok. Éppen ezért – ha szerény mértékben is – megjelent egy sajátos Nyugat-Európa-függés, ami eladósodási tendenciákhoz vezetett.

Ezekben az években a Szovjetunió mint birodalmi centrum, egyfajta perifériaként zsákmányolta ki az alárendeltségébe tartozó európai régió szinte egészét. Ez szorosan összefüggött Sztálinnak a világról vallott rögeszméivel, amelyek ideológiai doktrinaként támasztották alá mind a gyors tempójú iparosítást, mind az importhelyettesítő KGST-kereskedelmet. Eszerint:

- a kapitalizmus szüntelenül éleződő belső ellentmondásai válsággá fokozódnak;
- a tőkés világrendszerben a háborúk szükségszerűek, mi több világháborús fenyegetettség jön létre;
- ezzel szemben teljesen önálló világrendszer, az ún. szocialista világrendszer áll, aminek fölénye gyorsan kibontakozik;
- e világrendszer öntörvényű, fejlődése független a kapitalizmus válságfolyamataitól;
- a szocialista világrendszert azonban fel kell készíteni a háború sikeres megvívására, erre nincs fontosabb eszköz a hadiipari potenciál növelésénél;
- belső egységet kell teremteni, a kapitalizmus restaurációjában érdekelt társadalmi csoportok, a potenciális belső ellenség erejének gyengítése, megtörése elengedhetetlen;
- a kisárutermelő parasztság mint az ellenség legnagyobb potenciális csoportjának a megszüntetése kollektivizálással és mezőgazdasági technológiaváltással;
- az áruviszonyok fenntartása, de csak mint forgalmi, technikai eszköz.

Sztálin tantételei¹⁴⁸ ebben az időszakban megfellebbezhetetlen igazságnak számítottak, ez tükröződött az SZKP 1952. októberi XIX. kongresszusának szellemiségében. Magába foglalt egy modernizációs elemet (a legkorszerűbb tudományos-műszaki technológiát adaptáló, a piaci konjunktúrát kiküszöbölő iparosítást, és a minden eddiginél hatékonyabb, kollektivizált mezőgazdaság létrehozását), és ezzel mintegy összebékítette a háborús felkészülésre szervezett, végletesen centralizált gazdaság- és társadalomszerveződést.

A koreai háborús feszültség enyhülésével ezek a szükségletek egyre feleslegesebbé váltak. A Szovjetunió – részben saját tehermentesítése érdekében – áttért a gazdasági kapcsolatok reorganizálására Nyugat-Európa irányában az Amerikai Egyesült Államok befolyásának csökkentése érdekében. Ez csekély lehetőséget villantott fel a KGST-országok előtt mozgásterük bővítésében, ugyanakkor a katonai típusú iparosítás ballasztként akadályozta a más irányú mozgás beindításának esélyét. A technológiai importra az embargó és a tőkehiány miatt továbbra sem igen mutatkozott lehetőség. Sztálin halála

¹⁴⁸ J. V. SZTÁLIN: *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952.

után belső utódlási csatározások közepette és az 1953-as német felkelés arra a belátásra készítette a szovjet vezetőket, hogy szembenézzenek a maguk teremtette ellentmondásokkal, és jelentős gazdaságpolitikai változtatásokra szánják rá magukat. Megkezdődött a gazdaságban is a desztalinizáció.

A desztalinizáció első szakasza, 1953–1956

1953 – új vezetők, új irányvonal

Sztálin halála után a Szovjetunióban is megérték a feltételek a gazdaságpolitikai irány módosítására. Először a KGST-tagországok kerültek sorra, talán mert ez belső harcok nélkül megoldható volt, és talán mert sürgetőbbnek ítélték, mint a belső gazdasági feszültségek megoldását. A beavatkozásokra 1953 nyarán került sor.¹⁴⁹ Időközben Beriját eltávolították,¹⁵⁰ a hatalmi harc lezajlott, és a belpolitikai fordulat meghirdetése következett, ez pedig Malenkov miniszterelnök 1953. augusztus 8-án, a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének 5. ülésén elmondott beszédéhez kapcsolódott.¹⁵¹ Ebben többek között az életszínvonal emelését, a közszükségleti cikkek termelésének bővítését, a mezőgazdaság gyors fellendítését hangsúlyozta. Az SZKP KB 1953. szeptember 3–7. közötti ülésén az újonnan választott vezető, Ny. Sz. Hruscsov már a legfontosabbnak ítélt terület, a mezőgazdaság fejlesztésének programját terjesztette a testület elé. 1953. október 17-én Mikojan is megszólalt, és ismertette a minisztertanács és az SZKP KB határozatát a belkereskedelmi politika megváltoztatásáról.¹⁵² Ez jelentős fordulatot ígért a belső ellátás teljes területén.

A KGST-apparátusból Berija letartóztatását követően érkezett a jel a változás előszeléről. Varga Sándor 1953. július 18-án jelentette, hogy az ügyet a kinti pártszervezet önkritikusan tárgyalta, különösen az országok egyenrangúságának, korabeli szóhasználatlaltal a kollektív vezetés megteremtésének kérdése vetődött fel. Elhibázottnak tartották, hogy munkájuk a külkereskedelem problémáira irányult, sok energia ment el a külkereskedelmi adatszolgáltatás feldolgozására, miközben ezeket az adatokat nem használták a tagországok. Háttérbe szorult a munkamegosztás, a könnyűipar és a mezőgazdaság, oda kell figyelni az élelemellátásra és a fogyasztási cikkek gyártására. Nemcsak tanácsulések nem voltak, de irodaüléseket is halogattak, a határozatokat pedig nem tartották be sem az apparátuson belül, sem az egyes országokban, és nem sokat törődtek az ajánlásokkal. Felmerült, hogy szélesíteni kellene az Iroda hatáskörét.

A szovjet képviselő diszkréten megerősítette, hogy irányváltás várható, és ez jó hír volt a magyaroknak, mert így napirendre kerülhettek a specializációra vonatkozó ko-

¹⁴⁹ BARÁTH MAGDOLNA: Válságkezelés a keleti blokkban Sztálin halála után. *Történelmi Szemle*, 2014, 2. 269–286.

¹⁵⁰ Berija 1953-as lesújtó véleményét a KGST-ről említi BORHI LÁSZLÓ, i. m. 2015, 225.

¹⁵¹ Teljes terjedelemben közölte a *Szabad Nép* 1953. augusztus 9-i számában. Malenkov beszédére az 1953. augusztus 11-i hangulatjelentések szerint a párttagok úgy tekintettek, mint ami példa nélküli az SZKP XIX. kongresszusa óta. Különösen jó hatása volt a békés egymás mellett élés lehetőségének hangsúlyozása, a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésére való törekvés. Újszerűnek ítélték Jugoszláviával, Görögországgal, Izraellel a diplomáciai kapcsolatjavítási törekvéseket. MNL OL M-KS 276. f. 88/830. 8. e.

¹⁵² A. I. MIKOJAN: *Az áruforgalom további növelését és a kereskedelem munkájának megjavítását szolgáló intézkedésekről*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1953.

rábbi javaslataik.¹⁵³ A váltás új feladatokat is jelent, például annak vizsgálatát, hogyan lehet gyorsítani a műszaki tapasztalatok átvételét a mezőgazdaságban, és a kapitalista országokkal folytatott kereskedelem bővítése úgyszintén téma lesz.¹⁵⁴ Ennek ellenére a KGST-apparátusban hosszabb csend következett. Az ősz beálltával, 1953. szeptember 12-én László Aladár azonban arról értesítette Friss Istvánt,¹⁵⁵ hogy megindult a gépezet, sor került az első irodaértekezletre október 6-án, a téma persze nem a legfontosabb volt: a tudományos-műszaki együttműködésről tárgyaltak. Az a hír járta, hogy alig egy hónap múlva, november első felében a szovjetek tanácsulást akarnak tartani.

A magyar KGST-apparátus a tempó felgyorsulását látva sürgős lépésre szánta el magát. 1953 szeptemberében László Aladár tollából beszámoló került az MDP Politikai Bizottsága asztalára.¹⁵⁶ Megfogalmazása szerint a KGST külkereskedelmi fordulatában szerepe volt Mikojának, aki mintegy két évig irányította annak munkáját. Az összefoglaló értékelés szerint az Iroda megalakulása óta 34 ülést tartott, amelyből 27-szer szerepeltek külkereskedelmi kérdések. Az iroda ezenkívül foglalkozott a nemzetközi gazdasági konferencia előkészítésével, 1 alkalommal a sokoldalú klíring bevezetésével, 2-szer Albánia ötéves tervével, 3-szor a nemzetközi szállítmányozás kérdéseivel, 3-szor a tudományos-műszaki együttműködéssel és több alkalommal egy-egy gazdasági, iparági problémával. Az eredmények szerények voltak. Az Iroda kidolgozta az általános szállítási feltételekre és a külkereskedelmi nyilvántartásra, beszámolásra és statisztikára vonatkozó javaslatokat. Persze az apparátuson belül kisebb hangsúllyal sok egyéb kérdéssel is foglalkoztak¹⁵⁷ – eredmények azonban nem voltak.

¹⁵³ László Aladár egy 1953. november 26-i levelében ezeket így foglalta össze: „Ez év elején részünkről több kezdeményezés történt a KGST-országok közötti együttműködésre. Az általunk kezdeményezett írásos javaslatokra valamennyi ország reagált és mi ezeket haza is küldtük feldolgozásra. A főbb kérdések ezek közül a következők: 1. Mezőgazdasági gépgyártás; 2. Vasútkocsi alkatrészek és vagon típusok szabványosítása; 3. Energetikai berendezések unifikációja; 4. Vákuumtechnikai gyártmányokban való együttműködés.” (MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e.) László Aladárék szakértői tárgyalásokat szorgalmaztak a fenti kérdésekben, miután a tagországok kedvezően reagáltak a magyar indítványokra. (Korábban is volt magyar kezdeményezés: 1951 nyarán Bebrits Lajos együttműködést szorgalmazott a légi forgalom területén.) A csőgyártási indítványra a tagországok írásban nem válaszoltak, hanem azt egy lengyel–magyar–csehszlovák egyeztetés elé utalták. 1953–1954 fordulóján az ügy továbblendült, és 1954 áprilisára érkezőt terveztek Budapesten, amire az említetteken kívül Romániát és az NDK-t is meghívták. A Szovjetunió megfigyelőként kívánt jelen lenni a megbeszélésen. (MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 2.) Az értekezletre 1954 nyarán került sor.

¹⁵⁴ MNL OL M-KS 276. f. 94/905. ő. e. 185. sz. A levél mellett egy kis cédula Friss aláírásával a következő szöveget tartalmazza: „Varga Sándor KGST tanácsnok (Moszkva) levele. Lássák: Rákosi, Nagy, Gerő, Szalai, Háy elvtársak. Visszavárolag. 1953. 7. 23.” Valamennyi személy szignója szerepel a cédulán.

¹⁵⁵ MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 211. sz.

¹⁵⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53/139. ő. e. A beszámolót ismerteti GERMUSKA PÁL, i. m. 44–45.

¹⁵⁷ „A KGST Búrójában, ill. a Tanács Titkárságában ma a következő témák vannak folyamatban: szén, vasérc, koks, tűzállóanyagok, ferroövezetek, villamos energia, gördülőcsapág, textilipar és textilnyersanyagok, juhtenyésztés, mezőgazdaság gépesítése; kínai hajózás, dunai hajózás; a külkereskedelmi operatív nyilvántartás, beszámolás és statisztika rendszere; egységes külkereskedelmi árulista, magánjogi külkereskedelmi típusszerződések; vasúti gördülőanyag szabványosítás, energetikai felszerelések egységesítése. Állandó téma

A beszámoló elkészítésére és megtárgyalására a IV. Tanácsülés előkészítése, illetve a tagországoktól erre vonatkozó előzetes véleménykérést követően került sor. László Aladár a következőket javasolta: Magyarország értsen egyet azzal, hogy szükség van a Tanácsülés összehívására két hónapos előkészítéssel (Budapesten vagy Moszkvában). Ezen új irányt kell szabni a gazdasági együttműködésnek, de napirendre lehet venni a kapitalista országokkal folytatott kereskedelmet és az Iroda munkáját is. A fő kérdés a gazdasági együttműködés hatékonyabbá tétele, mégpedig beruházások nélkül vagy minimális beruházásokkal. Ez csak úgy lehetséges, ha ismét előtérbe kerül a termelési együttműködés már a tervezésénél is. Az együttműködési megállapodásoknak a munkamegosztási kérdésekre is ki kell terjedniük, különösen a kölcsönös nyersanyag-, energia-, és készáru-szükségletekre. A delegáció rendelkezzen információkkal azokról a legfontosabb hazai adottságokról, amelyekben együttműködésre számít, és határozza meg, hogy ehhez milyen importra van szüksége. A termelési profil kialakításáról hosszabb távon is legyenek javaslatai. A Tanácsülésre a kellő eredményesség érdekében ilyen csomaggal kellene érkeznie minden delegációnak. A tőkés országokkal folytatott kereskedelemre vonatkozóan a Tanácsnak olyan határozatot kellene hoznia, amely bővíti a lehetőségeket, megengedi stratégiai áruk eladását, illetve olyan országokkal történő kereskedést, amelyek korábban nem jöhettek szóba. A „háromszög kereskedelem” (például finn–magyar–szovjet) lehetőségeire is fel kellene hívni a figyelmet. A KGST-apparátusnak új módszereket kell találnia az együttműködésben, ennek érdekében a legfontosabb termelési ágakra vonatkozóan az Iroda készítsen összesítő mérlegeket és helyzetképet. László Aladár végül javasolta, hogy álljon össze egy, a Tanácsülésre felkészülést segítő bizottság. A javaslatot a Politikai Bizottság elfogadta, és kijelölte a bizottságot.¹⁵⁸

A KGST Iroda 1953. október 27-i ülésén a szovjet delegátus bejelentette, hogy a Szovjetunió tovább szélesíti kereskedelmét a kapitalista országokkal. Új kereskedelmi egyezmények megkötése érdekében tárgyalásokat kezd Olaszországgal, Belgiummal és Finnországgal. Élelmiszeripari és más fogyasztási cikkek vásárlásáról is szó lesz. A szovjet képviselő megjegyezte, hogy több olyan áruhoz is hozzá lehet jutni, amihez korábban kevésbé (hengereltáru, gumi stb.). Kiegészítő importban gondolkodnak – mondták –, és valutáért vesznek, nem kötik termékcseréhez ezeket az ügyleteket. Ezekben a kérdésekben tapasztalatokat vártak a tagországoktól. A szovjet fél ezzel komolyabban biztatta szövetségeseit nyugati irányú kereskedelmük élénkítésére.¹⁵⁹ Az irodaülés egy hónapos

a külkereskedelem és a tudományos-műszaki együttműködés szemmel tartása.” (MNL OL M-KS 276. f. 53/139. ő. e.)

¹⁵⁸ Összetétele: Gerő Ernő, Háy László, Bognár József, Szalai Béla és Friss István. Az ülés határozatairól László Aladár tájékoztatta Moszkvában a KGST több delegáltját. A szovjetek helyeselték, mások meglepődtek a megoldáson, de követendőnek tartották. MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 237. sz.

¹⁵⁹ Uo.

határidővel bővítési javaslatokat kért a tagállamoktól, amit egy bizottság összesít, majd ismét megtárgyalják.¹⁶⁰ (A határidőt persze senki nem tartotta be.¹⁶¹)

A szovjetek átalakították irányítási struktúrájukat is, és voltak bizonyos változások a tervezésben is.¹⁶² A Külkereskedelmi Minisztériumban együttműködési főosztályt szerveztek közvetlenül a miniszternek alárendelve. Legfelső szinten a kül- és belkereskedelem területét továbbra is Mikojan fogta össze.

A tőkés országokkal folytatott kereskedelmi tevékenység további összehangolására vonatkozó ajánlástervezet azonban csak 1955 januárjára készült el, ugyanakkor – mint látni fogjuk – az V. Tanácsülésen elhatározások születtek¹⁶³ a KGST-országok közös politikájáról. 1955 elején éppen más szelek fújtak, így az 1950. január 25-i határozatnak megfelelően továbbra is előírták a kereskedelmi információk negyedévenkénti kicserélését, beleértve a nemzetközi kiállításokon való részvétel tapasztalatait, a fejlődő országokkal kapcsolatos gyakorlati lépéseket, a nemzetközi gazdasági szervezetekben folyó munkát, az elszámolások helyzetét, a piackutatással és a versenytárgyalásokkal kapcsolatos információkat. Megmaradt tehát a „szoros emberfogás”.

Az irodaülés után egy nappal, október 28-án az MDK KV Politikai Bizottsága megfogalmazta az új szakasz külkereskedelmi-politikai alapvetését. A helyzetet a tervek teljesítésének elmaradása, az eladósodás és a tartalékok hiánya jellemezte. Bognár József, a Nagy Imre-kormány új bel- és külkereskedelmi minisztere ennek okát a nehézipar „erőltetett ütemű fejlesztésében”, a beruházás hajszolásában, a mezőgazdaság elhanyagolásában, a külkereskedelmi apparátus rossz munkájában, a termékek rossz minőségében látta. A kiutat a tőkés export növelésében vélte megtalálni, ezen belül a mezőgazdasági termékek, a munkaigényes egyedi gépek és műszerek területén – nyugati hitelre.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Uo. 246. sz. A levél összefoglalta a hozzászólásokat. Eszerint Románia tőkés forgalma az év első kilenc hónapjában több mint 30%-kal emelkedett. Albánia ajánlatot kapott olasz cégektől, de döntést még nem hoztak. Lengyelország esetén csökkenés volt a gabona- és más élelmiszeripari termékek iránti igény mérséklődése miatt.

¹⁶¹ László Aladár erről a helyzetről 1954. január 6-i levelében számolt be Friss Istvánnak, egyben jelezte, hogy engedélyt kaptak Gerő Ernőtől arra, hogy 10–12 napra Marai Lászlóval hazajöjjenek a szükséges információk megszerzése érdekében. MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 3. sz.

¹⁶² „Az eddig a Goszplan által készített előzetes keretszámok... már ebben az évben, azaz az 1954. évi népgazdasági tervezéshez az ipar számára nem lettek kiadva, tehát a kormány sem hagyta jóvá, mint azelőtt. Ebben az évben a sorrend az volt, hogy a vállalatok tervei a glávákon keresztül a minisztériumban lesznek összesítve és ez a terv kerül a kormány elé a Goszplan véleményezésével jóváhagyásra.” László Aladár hozzátette, hogy a jövőre vonatkozóan a magyarok is levonhatnak ebből bizonyos tanulságokat. (László Aladár levele Friss Istvánnak, 1953. december 10. MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e.)

¹⁶³ MNL OL M-KS 276. f. 94/908. ő. e.

¹⁶⁴ Bognár József a külkereskedelmi vállalatok önállósága növelésében, a tőkés országokbeli külkereskedelmi kirendeltségek bővítésében, a mezőgazdasági felvásárlás kiterjesztésében, premizálásában, exportra gyártó vállalatok alapításában stb. is gondolkodott. Friss István a javaslatok jó részével egyetértett. MNL OL M-KS 276. f. 53/276. ő. e.

A Politikai Bizottság elfogadta a minőségjavítás, az agrárexport bővítésének és a nyugati nyitás irányvonalát.¹⁶⁵

Hasonló volt a többi tagállam magatartása is. Romániát például a tőkés országokkal folytatott kereskedelmének további szélesítésében az életszínvonal emelésének célja vezette, és könnyűipari nyersanyagok, közszükségleti és élelmiszeri cikkek behozatalának növelését tervezte 1954-re. Célországoknak Indiát, Indonéziát, Ceylont, Argentínát, Brazíliát, Chilét, Izlandot, Norvégiát és Törökországot jelölte meg. Az ellentételezés központi termékének a fenyőfűrészárut jelölték meg, itt a teljes kivitel több mint 50%-át szánta tőkés piacra.¹⁶⁶

A kiegészítő kereskedelmi megállapodásokban egyre több volt a könnyűipari termék. Ilyenről tudósítottak Moszkvából német–csehszlovák és bolgár, lengyel–bolgár, szovjet–német relációkban. László Aladár 1953. december 10-én már egy olyan csehszlovák–német könnyűipari minisztériumi szintű zárójegyzőkönyvet küldött haza, amelyben a felek közszükségleti cikkek közös gyártásáról egyeztek meg.¹⁶⁷ Nem sokkal ezt követően arról írt, hogy a lengyelek autók, alkatrészek, célszerszámok nyugati vásárlásának összehangolására olyan vállalatközi értekezletet kívántak szervezni, ahol a KGST-országokon belüli közös gyártási lehetőségeket is számba akarják venni.¹⁶⁸

A váltást jelezte, hogy a KGST-apparátus „A termelés területén való együttműködésről szóló információban megvilágítandó alapvető kérdések” címmel kérdőívet küldött szét a tagsországok között. A választ László Aladár szerint párt- és kormányzati szervek előtt is meg kellett tárgyalni, és december 10–15-e között vissza kellett küldeni a KGST központjába.¹⁶⁹

Előkészületek a „nagy egyeztetésre”

A szovjet vezetés KGST-vel kapcsolatos hivatalos álláspontja 1953 végére született meg, és ezt elküldték a tagsországok vezetőinek. A KGST addigi tevékenységének kritikája illeszkedett a desztalinizációs gazdaságpolitika alapvetéséhez, vagyis autarkiaellenes volt, bírálta a mezőgazdaság fejlesztésének és a közszükségleti igények kielégítésének háttérbe szorítását.¹⁷⁰ A feladatot a gazdasági tervek összehangolásában jelölte meg, és ennek ér-

¹⁶⁵ Magyarország eladósodása azonban folytatódott. Egy évre rá Háy László, az egy hónappal később ki-nevezett külkereskedelmi miniszter ismét csak a fordulatot emlegetette a külkereskedelemben. (Háy László: Kivitelünk – és az ipar feladatai. *Szabad Nép*, 1954. június 26.)

¹⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 21.

¹⁶⁷ MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 278. sz. „Érdekes számunkra már azért is, mert a tárgyalások eredményeként megegyeztek a közszükségleti cikkek gyártásában való együttműködés módzataiban, ami magában foglalja azonfelül a kutató munkálatokban való együttműködést is, ésszerűsítési javaslatok és műszaki tudományos információk kicserélését is.”

¹⁶⁸ Uo. 282. sz.

¹⁶⁹ Uo. 247. sz.

¹⁷⁰ „Ugyanakkor komoly hiányosságot képez az a körülmény, hogy az európai népi demokratikus országok gazdasági fejlesztésének tervei a kidolgozásnál nincsenek eléggé kölcsönösen egybehangolva és nincsenek

dekében átszervezést kezdeményezett. A Tanács fő feladatának a tervek összehangolásával kapcsolatos rendszabályok megteremtését tekintette, amely elősegíti az iparosítás olyan formáját, amelyben helyet kap a termelési specializáció és kooperáció. A második teendő az akadozó áruforgalom (például a közlekedés és a tranzitszállítások, a valutaárfolyamok és -elszámolások) fejlesztésével kapcsolatos rendszabályok kidolgozása és megvalósulásuk elősegítése volt. Továbbra is feladat maradt a tudományos-műszaki együttműködés, a tőkés országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolat összehangjára vonatkozó szabályozás kidolgozása, illetve mindezek végrehajtásának ellenőrzése.

A szovjet javaslat megerősítette a döntéshozatal és a képviselőlet korábbi rendszerét, ugyanakkor előírta, hogy a Tanács legalább évente kétszer ülésezzen, de ne csak Moszkvában, hanem a tagországok fővárosaiban is. A képviselő-helyettesek havonta kötelesek ülést tartani. A Titkárságot vezető titkár és helyetteseinek kinevezését most a Tanács hatáskörébe utalták.¹⁷¹ A javaslat meghatározta a Titkárság feladatait: megkapja az anyagokat (így a terveket) az egyes országoktól, előterjesztéseket készít a Tanács és a helyettesek üléseire, szervezi ezeket, nyilvántartást vezet a határozatok végrehajtásáról. A Titkárság fenntartását a KGST-tagországok közösen finanszírozzák. A javaslat megerősítette a szervezet nyitottságát úgy, hogy abba más európai ország is beléphet, ha egyetért a feltételekkel. A felvételtől a Tanács dönt. Az anyag végül leszögezte, hogy a meghozandó határozat az 1949. január 8-i helyébe lép.

Az MDP KV Politikai Bizottsága 1954. január 20-i ülésén egyetértett a szovjet javaslattal, kezdeményezte, hogy a Tanács soron következő ülése helyszíne Budapest legyen, és a magyar delegáció vezetésével Gerő Ernőt bízta meg.¹⁷²

A Politikai Bizottság ülésén döntött a hazai szervezet átalakításáról is. Öt fős kormánybizottság létrehozását látta jónak Gerő Ernő vezetésével. A bizottság komoly hatásköröket kapott, lényegében döntött minden kormányzati szintű nemzetközi kezdeményezésről, kialakította a KGST-ben képviselt magyar álláspontot, amelyet a Politikai Bizottság, illetve a Minisztertanács elé kellett terjeszteni. A bizottság az Országos Tervhivatalon belül működő titkárságot kapott. Az Országos Tervhivatalban Nemzetközi Osztály szervezését írták elő, egyúttal meg kellett szüntetni a Nemzetközi Gazdasági

eléggé összehangolva a Szovjetunió népgazdasági terveivel, ami hozzájárulna a kezdeményezés további fejlesztéséhez a népi demokratikus országok gazdasági építésében, és ugyanakkor megfelelne a Tanácsban résztvevő országok szocialista építése általános fellendülése érdekeinek. Ennek eredményeként egy sor üzemnek gazdaságilag alaptalan építkezése folyik, figyelmen kívül hagyva a más népi demokratikus országokban és a Szovjetunióban lévő lehetőségeket; egyes iparágakat fejlesztenek, nem véve eléggé figyelembe a nyersanyag és a megfelelő káderek biztosításának, a készáru elhelyezésének és más szükséges feltételeknek reális lehetőségeit; indokolatlan párhuzamosság van az egyes ágak fejlesztésében, más ágak egyidejű lemaradása mellett, úgyszintén az ipari üzemek építésénél; nem fordítanak megfelelő figyelmet a mezőgazdaság és a közszükségleti cikkek termelésének fejlesztésére. Mindez komoly kárt okoz és lényeges hátrányt jelent a Tanácsban résztvevő országok gazdasági fejlődésében, visszatartva ezekben az államokban a népgazdaság fejlődését.” MNL OL M-KS 276. f. 53/157. 8. e.

¹⁷¹ A két helyettesi státust lengyel és csehszlovák képviselőknek ítélték.

¹⁷² MNL OL M-KS 276. f. 53/170. 8. e.

Kapcsolatok Titkárságát. A tartalmi munkát ennek az osztálynak a kezébe helyezték, kivéve az együttműködés távlati tervét. Ezt az OT távlati tervezéssel foglalkozó osztályához, a tudományos-műszaki együttműködés tervezését a műszaki osztályhoz telepítették, illetve az utóbbival kapcsolatos operatív intézkedési hatáskört viszont a Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium gazdasági együttműködési főosztályához. Más minisztériumokban is nemzetközi együttműködési csoportot kellett szervezni. Előírták az OT és a moszkvai képviselőlet szoros kapcsolattartásának technikáját is.

Ezt követően a GKB javaslata alapján az MDP KV Politikai Bizottsága április 14-én,¹⁷³ majd a Minisztertanács április 20-án létrehozta a gazdasági együttműködési bizottságokat, és megszüntette a szűk területen mozgó vegyesbizottságokat.¹⁷⁴

Hasonló felkészülés folyt más országokban is. Lengyelországban miniszterhelyettesek vezetésével megszervezték öt bizottságot, az NDK-ban 1954. január 28-án hozták létre ezeket az energetikai, kohászati, vegyipari, gépipari, könnyűipari területen a termelési együttműködés elősegítése érdekében miniszterek vezetésével, az Állami Tervbizottság elnökének átfogó irányításával. Csehszlovákiában ugyancsak ágazatonként hoztak létre főbizottságokat miniszterekkel az élükön nemzetközi tárgyalási hatáskörrel. Nálunk összesen hét bizottság jött létre¹⁷⁵ 45 taggal, köztük 5 miniszterrel, 22 miniszterhelyetessel, 14 minisztériumi főosztályvezetővel, hárman a pártközponti apparátusából is csatlakoztak. Gyorsan létrejött 44 albizottság 253 taggal, amelyből 103 fő a termelési minisztériumok apparátusából, 46 fő az OT-ből érkezett, a többiek külkereskedelmi vállalatok munkatársaiból és egyéb helyekről verbuválódtak. A szellemi kapacitásnak ez az összpontosítása mutatta, hogy a munka irányítói széles területen igen gyors eredményt akartak elérni. A bizottságok villámgyorsan, egy hónap alatt elvégezték feladataikat, és javaslataikat elküldték az OT-nak. Munkájuk ezzel csak megkezdődött, mert nekik szánták a finomítás és a tárgyalásokban való részvétel feladatát is.

Az összezsapott előzetes anyagoknak számos hibája volt, hiányoztak az elemzések a gazdaságossági szempont érvényesítésére, a természeti-gazdasági adottságok elemzésére és a párhuzamosságok felismerésére. Így a kohászati, bányászati anyag például semmi újat nem hozott a korábban ismertekhez képest. Általában nem volt érezhető, hogy megértették volna a nemzetközi munkamegosztás terén bekövetkező fordulatot, és a legegyszerűbb megoldást választva kötötték magukat az addig kidolgozott fejlesztési elképzelésekhez: új és nagy beruházásokat kezdeményeztek, a magyar kínálat növelésére törekedtek, alternatív javaslatok, variánsok pedig alig születtek. Megjelent az anyagokban a KGST-országoktól való függés miatti aggodalom is. A gazdaságosságot illetően

¹⁷³ MNL OL M-KS 276. f. 53/157. 8. e.

¹⁷⁴ Egyben úgy döntött, hogy ki kell dolgozni egy a KGST-országokkal folyó együttműködés távlati tervét, és ezt az OT Távlati Tervezési Főosztályához delegálta. A GKB háttérhez az OT 15 fős Nemzetközi Önálló Osztálya került. Ezen belül alakult egy KGST-csoport.

¹⁷⁵ Bányászati és energia, vegyipari, kohászati, gépipari, könnyűipari, mezőgazdasági, élelmiszeripari együttműködési bizottság. A bizottságoknak joga volt közvetlen tárgyalásokat folytatni más országok hasonló szerveivel, amelyeket a Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium bonyolított.

nem készültek számítások, a javaslatok nem voltak alkalmasak a világpiaci árak és az önköltség összehasonlítására, nem volt világos az ártámogatás és a devizahozam megítélése sem. A bizottságok ráadásul alig vagy nem rendelkeztek információval a KGST-országok gazdaságáról és fejlesztési terveiről. Szervezeti helyük sem volt a kezdeti időben biztos, és így lemaradások voltak egyes KGST-országokhoz képest, amelyek már sürgettek az ilyen irányú kapcsolatok megteremtését. Például Csehszlovákia és Lengyelország megkezdte volna a párbeszédet a gépipar és a vegyipar területén. Az első előterjesztések június folyamán kerültek a Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága elé. Annak ellenére, hogy a bizottságok jó része meglehetősen hiányos anyagokat készített, a Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága július második felében úgy döntött, hogy a kormány forduljon a KGST-országokhoz, hogy bizottsági szinten kezdődjenek meg a kétoldalú tárgyalások az előzetesen jóváhagyott anyagok alapján. A bányászati és energetikai, a gépipari és könnyűipari anyaggal a GKB egyébként augusztus 9-én foglalkozott, a tervösszehangolási ütemtervet is ekkor fogadta el.¹⁷⁶ Az energetikai és alapanyag gondokat illetően a helyzet persze nem változott egy jótányit sem. Nem sikerült a traktorigények felmérése sem. Erre szeptember közepéig kapott halasztást Hegedüs András szakminiszter. Az egyértelmű volt, hogy 1-2 traktortípus gyártásának megszerzésére kell törekedni egy nagy nemzetközi együttműködés keretében. Más mezőgazdasági munkagépeknél megkezdődhetett a tárgyalás. A gépiparban több variáns kidolgozása mellett döntött a NGB. Késznek tekintette viszont a javaslatokat a bizottság más területeken, így a könnyűiparban. A nemzetközi tárgyalásokon egyszerűen az aggasztó hiány mérséklésére kellett törekedniük. A kormány úgy képzelte, hogy a következő ötéves tervet a kohászatban, a gépiparban, a vegyiparban, a szénbányászatban, az energetikában, a könnyűipar és a mezőgazdaság több ágában már az együttműködési lehetőségek alapján dolgozza ki.¹⁷⁷ Ősszel azonban még mindig a nemzetközi tárgyalások megkezdése előtt álltak.¹⁷⁸ Az OT Kollégiuma bízta a bizottságokat, hogy foglalkozzanak iparcsoportokkal, han-

¹⁷⁶ Haladéktalanul tárgyalásokat szorgalmazott a kokszolható szén export nélküli behozataláról, elsősorban Lengyelországgal és Csehszlovákiával. E nélkül elképzelhetetlen volt a vaskohászat nyersanyagbázisának biztosítása. Hasonló utasítást adott a bányafára, de egy átfogó 10 éves energetikai terv létrehozására is.

¹⁷⁷ A vegyipart illetően a GKB alkalmasnak tartotta az előkészítő bizottság javaslatait egy fontossági sorrend megállapítására, és a szovjet szakvéleményezést követően a nemzetközi tájékoztató jellegű tárgyalások megkezdésére. Ennek fő tételei a következők voltak: Tiszai Vegyi Kombinát megvalósítása a műtrágyaellátás érdekében; a szintetikusműszál-ipar kifejlesztése együttműködésben az NDK-val; a piritimport lehetőségeinek megteremtése Csehszlovákiával, Romániával és Lengyelországgal. A gyógyszeripari exportot össze kell kötni a festőanyagipari importtal. Az alumíniumiparnál a bauxit helyett a timföldexport bővítésére kell törekedni, és ennek fejében elsőrendű fontosságú anyagok (kokszolható szén, hengerelt acél, fa) importjára kell törekedni. A csehszlovák-magyar alumíniumegyezménynek olyan meghosszabbítását kell elérni, amelyben timföld ellenében villamos energiát kapnánk. Ásványolajipari magyar-román tárgyalásoknál a hazai szükségletek kielégítéséből kell kiindulni. Emellett a GKB utasította a bizottságot, hogy dolgozzon ki megalapozott javaslatokat a gumiipar és festékipar területére, hazai magnézium előállítására.

¹⁷⁸ Leszámítva a csehszlovák-magyar gépipari bizottságokat, amelyek október 6–11. között megtartották alakuló ülésüket, és megállapodtak albizottságok létrehozásában mezőgazdasági gépekre, vasúti és közúti szállítóeszközökre, mérő és szabályzó műszerekre, gördülőcsapágyakra, fémmezmunkáló gépekre,

golják össze az ágazatok terveit, foglalkozzanak tovább az önköltséggel és a gazdaságos értékesítéssel stb.

Varga Sándor egy 1954. november 6-i levele arról értesítette a bizottságokat, hogy 1954. november 25-ére előreláthatóan elkészül egy, a KGST Tanács elé kerülő beszámoló és határozati javaslat az 1955. évi tervek összehangolásáról, amit elküldenek a képviselőknek. A tanácsülésre feltételezhetően december első felében lehet számítani a képviselők véleményétől függően.¹⁷⁹

A IV. Tanácsülés

Visszatérve a tavaszi folyamatokhoz, a Politikai Bizottság 1954. március 24-én még egyszer foglalkozott a közelgő KGST Tanácsüléssel, és döntött a magyar javaslatcsoomagról.¹⁸⁰ Ekkor még úgy látszott, hogy egy sor nagy jelentőségű témában születet határozat. A tervezett napirend szerint terítékre került volna a KGST átszervezése, a tagországok 1954. évi beruházási terveinek összehangolása, a tagországok kereskedelme a tőkés országokkal, az 1954. évi munkaterv, a Tanács titkárának és helyetteseinek, egyáltalán a titkárságnak a státusa és költségvetése.

Az előterjesztést Gerő Ernő jegyezte, aki a szervezet működését illetően azt javasolta, hogy a képviselő-helyettesek dolgozzák ki és vitassák meg a Tanács elé kerülő indítványokat, illetve biztosítsák a Tanács döntéseinek végrehajtását, és foganatosítsanak intézkedéseket ellenőrzésről, illetve dolgozzanak ki ilyen javaslatokat a Tanács számára. A Titkárság segítse a termelési ágak terveinek két- és többoldalú egyeztetését, gyűjtse be a mérlegeket és adatokat, illetve tegye hozzáférhetővé azokat a tagállamok számára. Készítsen statisztikai kimutatásokat, összesítő anyagokat, illetve dolgozza ki ennek rendszerét.

Gerő szerint az 1954-es beruházások már folyamatban vannak, így inkább az 1955-ös esztendővel kellene foglalkozni. Mindenesetre szükség lenne a kölcsönös tájékoztatásra ebben is, főként a feleslegekről, illetve a behozatali igényekről, amelyeknek elsősorban az alapanyagokra, anyagokra, félgyártmányokra, mezőgazdasági eszközökre, járművekre és háztartási cikkekre kellene összpontosítaniuk. Meg lehet állapodni egyes beruházások elhalasztásában, elhagyásában úgy, hogy az országok kétoldalú megállapodásokat kötnek a kompenzációs szállításról. Ezeket aztán a beépítik a hosszabb lejáratú megállapodásokba is.

Gerő javasolta, hogy vegyék fel azokkal az országokkal a kapcsolatot, amelyekkel politikai okból eddig nem tették. Ez elsősorban Jugoszláviát jelentette. Eladhatnak stratégiai jelentőségű deficitese árukat is, ha megvan a kölcsönösség, és ezt a KGST állapítsa meg. Ki kell bővíteni és jelentősen meg kell gyorsítani a kölcsönös tájékoztatást a tőkés

beruházási objektumokra és hajóépítésre. A következő ülést 1955. februárra tervezték. MNL OL M-KS 276. f. 94/710. ő. e.

¹⁷⁹ MNL OL M-KS 276. f. 94/712. ő. e.

¹⁸⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53/167. ő. e.

kereskedelemtől, és ez terjedjen ki az üzleti lehetőségekre, a lekötött nagy ügyletekre és az állami tárgyalások előkészítésére, menetére és eredményeire. Ez a gazdasági szuverenitás szinte teljes hiányát jelentette volna. Gerő azt is jónak tartotta volna, ha a KGST-országok közösen vállalnának olyan szállításokat – így teljes gyárakat –, amit egy-egy ország képtelen teljesíteni. A finnekkel kötött megállapodás mintájára kiterjesztette volna a három- vagy többoldalú megállapodások körét. A Koordinációs Bizottság számára is talált feladatot, nevezetesen vizsgálják meg, hogy szélesítendő-e a koordinációt igénylő áruk köre, illetve többoldalúvá lehet-e tenni a kétoldalú vállalati koordinációs megállapodásokat bizonyos áruk esetén.

Munkatervi javaslataival Gerő az egész folyamat felgyorsítását akarta elérni. Felkelene vetni már a III. negyedévhez a távlati tervek összehangolását, ennek módszerét az 1960-ig terjedő fejlesztésekről, illetve bizonyos termelési ágakat illetően (szénbányászat, energiatermelés és elosztás, vaskohászat, színesfémkohászat, tartós fogyasztási cikkek, mezőgazdasági termelőeszközök stb.). Elemezni kellene a kétoldalú megállapodások módszereit, és az eredményeket hasznosítani kéne a termelési tervek összehangolására. A Titkárság kezdjen dolgozni a fogyasztási cikkek mérlegeinek összesítésén. A javaslatot a Politikai Bizottság magáévá tette.

A IV. Tanácsülést ugyan megtartották 1954. március 26–27-én,¹⁸¹ de az eredeti hat napirendből Mikojan javaslatára mindösszesen egy maradt, a többi nem sikerült előkészíteni.¹⁸² Az ülés Mikojan másfél órás bevezetőjével indult, amikor is összefoglalta a KGST-országok gazdaságpolitikájában elkövetett hibákat, a túlzott és egyenlőtlen beruházási gyakorlatot, („a kohók nőnek, koks az azonban nincs”), az életszínvonal csökkenését Csehszlovákiában, Lengyelországban, Bulgáriában és Magyarországon. Különösen élesen vetette fel a mezőgazdasági termelésben elkövetett hibákat. Ebben még a Szovjetunió negatív szerepét is elismerte, és rossz minták átvételéről beszélt, a megoldást azonban pusztán a beruházások növelésében jelölte meg. A párhuzamosságok, a munkamegosztás hiánya, a magas önköltség és a rossz minőség a tagországok felelősségi körében maradt, és példái is innen érkeztek. A következtetés nem volt kétséges: a fejlesztés összehangolása nélkül nem mehetünk előre – mondta. Megemlítette, hogy a csehszlovákok, a lengyelek és a magyarok már maguk hozzáláttak ehhez. A tőkés piacon még egységesebb fellépést szorgalmazott és hozzátette, hogy a minőségi áruk előállításának előfeltétele ugyancsak a termelési együttműködés. Az iparosítás folytatásától azonban nem kívánta eltántorítani az országokat: a kohászat számára meg kell teremteni az alapokat a nyersanyagok hosszú távú biztosításával, és kohókat kell építeni. A gépgyártásban széles körű kooperációra van szükség. Ezt különböző felvetésekkel tá-

¹⁸¹ MNL OL M-KS 276. f. 53/276. 6. e. Előterjesztő: Szalai Béla. A tanácsülés jegyzőkönyvét l. MNL OL XIX-A-2-gg 55. d. és XIX-A-90-b 1. d. A Tanácsülésről l. még GERMUSKA PÁL, i. m. 47–48. A Tanácsülést februárban akarták megtartani, de a február 25-én kezdődött bolgár és a március 10-én kezdődött lengyel pártkongresszus miatt március végére halasztották. MNL OL M-KS 276. f. 94/907. 6. e. 23. sz.

¹⁸² A KGST Tanácsülésről kiadott rövid közlemény azt a benyomást keltette, mintha a napirendek tárgyalásra kerültek volna. L. *Szabad Nép*, 1954. március 29.

masztotta alá, például a vasúti gördülőanyag-specializációról, a tehergépkocsi-gyártásról stb. Elővette az örökzöld témát, a gördülőcsapágy-gyártást is. Kiemelte az adottságok, a hagyományok jelentőségét, és a mezőgazdaság fejlesztését. Külön kitért a genfi tárgyalások fontosságára.

Az ülésen megkezdődött a KGST és a tagországokban mutatkozó gazdasági irányváltás politikájának összehangolása. Ez a tervek egyeztetésének követelményét és az ennek megfelelő szervezeti korszerűsítést jelentett. Az egyik legfontosabb döntés a Tanács testületi legitimációjának és jelentőségének növelése volt. Rögzítették, hogy döntés az érdekelt országok egyhangú szavazásával születik. Minden országnak joga van érdekeltnek nyilatkoztatnia magát a tárgyalt kérdésekben. A helyettesek ülésein is születhetnek határozatok, ajánlások, de csak a Tanács döntéseinek végrehajtása érdekében. Részletesen szabályozták még a Titkárság feladatkörét is. A döntéssel az 1949. január 8-án hozott döntések hatályukat veszítették.

Másik újdonság volt, hogy a figyelem középpontjába a KGST-tagországok belkereskedelmének fejlesztése került. Ez összhangban volt a Mikojan-féle kereskedelempolitikai felfogással. A belkereskedelem és ennek megfelelően az ellátás javításának alárendelték a közlekedés, a tranzitszállítások fejlesztését, a műszaki-tudományos együttműködéssel kapcsolatos tapasztalatcserék bővítését, illetve a tőkés országokkal folytatott kereskedelem összehangolását.

Az ülésen lecserélték a titkárt és úgy döntöttek, hogy két – nem szovjet – titkár helyettest választanak. A Titkársággal kapcsolatos részletkérdéseket a helyettesek konszenzusos döntésére bízták.¹⁸³

A határozat leszögezte a tervösszehangolás szükségességét olyan iparosítási politika érdekében, amely a mezőgazdaság fejlesztésének gyorsítását és a tömegfogyasztási cikkek termelésének növelését is magába foglalja. Összehangolt intézkedések kidolgozása mellett döntöttek az áruforgalom emelése, a közlekedés és szállítás fejlesztése, a valutaárfolyamok megállapítása, az elszámolásokra vonatkozó kérdések kidolgozása, és a szabványosítás, a tapasztalatcserék fejlesztése területén, valamint a tőkés országokkal folytatott kereskedelem, illetve az ellenőrzés kérdésében.

Az NDK a belpolitikai fejlemények nyomán külön kérés csomagot terjesztett a szervezet elé, amelyet a szovjetek a keletnémet válságtól megrettenve¹⁸⁴ nemcsak támogattak,¹⁸⁵ de erőteljes nyomást gyakoroltak a többi tagországra a részvételükért. Mikojan fellépése az 1951. januári találkozó hangjára emlékeztetett: nem várta meg a felajánlá-

¹⁸³ A csehszlovákok még a plenáris ülésen is szorgalmazták a vízierőművel kapcsolatos magyar döntést. Már ekkor konfliktus volt amiatt, hogy a megállapodás ellenére a csehszlovákok elkezdtek gyártani a dömperket és kombájnokat.

¹⁸⁴ BARÁTH MAGDOLNA, i. m. 283. A KGST Tanácsülés napján, 1954. március 26-án tette közzé a Szovjetunió azt a kormánynyilatkozatot, amelyben megszünteti a német állami szervek feletti ellenőrzést gyakorló főbiztosi intézményt, amivel a szuverenitás visszaállítását kívánta reprezentálni, ugyanakkor a szovjet csapatok állomásoztatása megmaradt az NDK területén. Ennek jegyében zajlott a NSZEP IV. kongresszusa 1954. március 30. és április 5. között. Ezen három szovjet vezető, Mikojan, Szuszlov és Sepilov is részt vett.

¹⁸⁵ Mikojan előadásában jelezte, hogy a Szovjetunió 530 millió rubeles keretben vett gépeket az NDK-tól.

sokat, hanem megmondta, hogy mire van szüksége a németeknek a többi országból.¹⁸⁶ Persze azért egyenként is tárgyalt a delegátusokkal, így aztán valamennyien elfogadták a szovjet „javaslatokat”. A határozatban a román, a magyar, a bolgár, a lengyel és a csehszlovák segítséget viszonylag konkrétan meghatározták.¹⁸⁷ A vitában természetesen a nemzeti érdekek és sérelmek is hangot kaptak. A lengyelek például a szénberuházások közössé tételéről beszéltek, és egyben támadták Romániát az alacsony mértékű olajszállítások miatt.

Az V. Tanácsülés

Időközben elkezdődtek az 1955-ös tervösszehangoló tárgyalások csehszlovák, német és lengyel közreműködéssel, például vegyipari egyeztetések folytak német–csehszlovák, német–lengyel, csehszlovák–lengyel, gépipariak német–csehszlovák viszonylatban. Kiderült, hogy az összehangolás nem megoldható egyetlen menetben, mert a felek álláspontja jelentősen módosult a tárgyalások során, így megnőtt az előzetes tájékoztató információk jelentősége. Egyébként a csehszlovákok szorgalmazták a tárgyalások megindulását a magyarokkal is vegyipari, gépipari és kohászati területen.

Ezután került sor 1954. március 20–24. között Genfben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának ülésére. A KGST-országok és Jugoszlávia viszonyának rendezése látványos aktusa volt a konferenciának. Valójában a KGST-csúcsértekezlet előkészítésének folyamatában már felvetődött a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása,¹⁸⁸ magyar–jugoszláv tárgyalások azonban nem folytak.

A szovjet vezetés leginkább Dél-Európa, Törökország, Görögország és Olaszország gazdasági nehézségeiből igyekezett tőkét kovácsolni magának. Ugyanakkor Mikojan általánosságban is megfogalmazta, hogy eddig bizonyos árukat nem adtunk el kapita-

¹⁸⁶ A segítség élelmiszerben, nyersanyagokban és 530 millió rubeles gépmegrendelésben realizálódott. Meg kell jegyezni, hogy a Szovjetunió már 1953 októberében is jelentős pótszállítási szerződést kötött az NDK-val. Ez 590 millió rubel értékű szállítást jelentett, 240 millió értékű német viszontszállítás fejében. Közel 240 ezer tonna hengerelt árut, 2 millió tonna kőszén és más nyersanyagot kaptak a németek. Moszkva 485 millió rubeles hitelt nyújtott, ennek egy része a szállítások fedezésére szolgált, de ezen felül 135 millió rubel értékben nyugati valutát is kapott az NDK 2%-os kamatra árutörlesztéssel, mégpedig úgy, hogy arról később állapodnak meg. Ezen túl külön szerződés szolt közszükségleti cikkek cseretöbbletéről, és a német szállítási kötelezettségből – a jóvátételből is – jelentős mennyiséget töröltek. MNL OL M-KS 276. f. 94/906. ő. e. 240. sz.

¹⁸⁷ A határozatban egyrészt rögzítették, hogy a pótlólagos lengyel szállítások feléért Moszkva aranyban fizet. Véül elvben rögzítették, hogy a tagállamok növelik gépgyártási megrendeléseiket, hogy csökkenjenek a kihasználatlan kapacitások és elháruljon a munkanélküliség veszélye. Magyarország az eredeti szerződésben szereplő 1800 tonnán felül 1100 tonna hús szállítását vállalta. Hasonló döntést hozott a bolgár kormány is. 1954. június 22-én Berlinben a szovjetek további árucseré-bővítésről állapodtak meg a német fél kérésére. Élelmiszerről és ipari nyersanyagokról volt szó mintegy 530 millió rubel értékben.

¹⁸⁸ Ebben az időszakban csak Bulgáriának volt megállapodása a tranzitszállításokból eredő fizetési kötelezettségek áruszállításokkal történő kiegyenlítésére, 1954 nyarán viszont megkezdődtek a két ország közötti tárgyalások a kereskedelmi kapcsolatok újrászervezéséről. MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 99. sz.

lista országoknak, ma ennek nincs értelme: eladhatunk gépeket, ipari felszereléseket, általában már indokolt a nyersanyagokért cserében felszerelés vásárlása. Ez további lépés volt a kereskedelmi szabadság megteremtése felé.¹⁸⁹

A tőkés országokkal folytatott kereskedelemnek ezek után elsősorban nem politikai, hanem gazdasági akadályai voltak, mivel mindkét oldalon megvolt a kölcsönös bővítés szándéka. Ezt mutatták például a nemzetközi vásárokon való részvétel, illetve a KGST-országokban szervezett árumintavásárok bővülése, és ezeken a tőkés világ cégeinek fokozottabb részvétele. A Nyugat és a Kelet közötti kereskedelmi kapcsolatok fontos szervezőjeként mutatta be a Külkereskedelmi Minisztérium egyik vezető munkatársa az évente már kétszer megrendezett Lipcsei Nemzetközi Vásárt.¹⁹⁰

1954 áprilisától az apparátus rendkívüli tempóban készítette elő a Tanács következő, nagy horderejűnek ígérkező ülésére a határozati javaslatokat. Gerő Ernő június 4-én küldte el a Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának az egyébként nem is a szovjetek, hanem a lengyel Hilary Minc által készített elképzelést a beruházási tervek egyeztetéséről. (Mincet március 17-én a LEMP 1954. június 11–15-i kongresszusa¹⁹¹ előtt bevásárlották a Politikai Bizottságba, majd kormánya júliusban kinevezte a KGST lengyel képviselőjének.) A minden korábbi tervezethez képest nagyobb igényű elképzelés bizonyos volumen felett rendkívül széles körben írta elő az egyeztetési kötelezettséget nemcsak 1955-re, de az 1956–1960 közötti ötéves időszakra is, mindezt úgy, hogy szeptemberben elkezdődhesen az összesítés, és 1955. március 1-ig szülessenek meg az ajánlások. Minc gazdaságossági számításokat és piaci, azaz eladhatósági prognózisokat is kért.¹⁹²

1954. március 7–8-án lezajlott a Minc által jegyzett elgondolás csúcshatározati vitája, ahol jelen voltak nemcsak az előkészítő bizottság tagjai, de a tagországok tervhivatalainak elnökei és országoként néhány szakértő is. Vita volt az összehangolandó beruházások értékhataráról, amelyről végül úgy döntöttek, hogy azt nem határozzák meg. Nagy vita volt arról, hogy milyen termelési ágak kerüljenek összehangolásra. Az értekezlet általában a jegyzék bővítése ellen foglalt állást, így elutasította a finommechanikai és optikai gépekre vonatkozó német és a híradástechnikára vonatkozó magyar javaslatot. Utóbbit katonai kérdésként kezelték. A határidőket pedig rövidnek tartották, ezért kitolták azokat. Az 1955-re vonatkozó adatokat augusztus 15-ig, az 1956–1960-ra vonatkozókat 1955. március 1-ig kellett megadni. Az 1955-ös beruházásokra vonatkozó értekezletet 1954. október 1-ig kellett megtartani. A végleges anyagok tanácsülés elé

¹⁸⁹ A konferencia jelentőségét a magyar sajtó is részletesen taglalta. L. A nemzetközi kereskedelem fejlesztéséért (vezércikk). Szabad Nép, 1954. március 26.

¹⁹⁰ SZÉKELY GÁBOR: A Lipcsei Nemzetközi Vásár: a Kelet és Nyugat közti kapcsolatok fejlődésének újabb láncszeme. *Közgazdasági Szemle*, 1956, 5. sz.

¹⁹¹ A kongresszus a politikai irányváltás jegyében a mezőgazdaság fejlesztését helyezte mindenek elé, amire az ott jelenlévő Hruscsov támogatóan reagált.

¹⁹² Ebben az időszakban némi elmozdulás volt érzékelhető végre az 1949 óta húzódozó gördülő-csapágy-gyártásban való munkamegosztás kialakításában. Március első felében Prágában sikerült a lengyeleknek és a csehszlovákoknak megállapodni a gyártás megosztásában 1955-től. Egyben a csehszlovákok tárgyalásokat készítettek elő az NDK-val és Magyarországgal. MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 43. sz.

terjesztésének dátuma 1955. szeptember 1. lett, hogy majd itt fogadják el a kidolgozott ajánlásokat. Az értekezlet megállapította, hogy a beruházások összehangolása a termelési terveket, durva becslés szerint az ipari termelés felét is befolyásolja, ezen belül a vaskohászat és szénbányászat termelésének majdnem egészét, a gépiparnak felét, a könnyűiparnak 10-15%-át.

Ezeknek a döntéseknek megfelelően indult el a további munka, az 1954. június 24-25-i (V.) moszkvai Tanácsülésen azonban már nem Mikojan, hanem Ivan G. Kabanov volt a szovjet delegáció vezetője és egyben az elnök is.¹⁹³

Az első napirend a beruházásokkal kapcsolatos tervek egyeztetésére vonatkozó intézkedések voltak. A beszámoló az eredmények mellett bőségesen taglalta a hiányokat, majd felsorolta az összehangolandó gazdasági ágak (termékfajták) nagy létesítmény-beruházásait.¹⁹⁴

Meg kívánták gyorsítani az ipar nyersanyagtermelő ágazatainak fejlesztését, különösen a vaskohászat fejlesztése érdekében. Növelni kellett a színesfémérc- és színesfém-, a vegyipari és könnyűipari termelést. A gépgyártásban és a kohászatban közvetlenül akarták hasznosítani a kooperációt és a specializációt. Az új létesítmények helyett a bővítést, a korszerűsítést helyezték előtérbe, különösen ott, ahol nemzetközi méretekben kihasználatlan kapacitások voltak. Nagyobb figyelmet kívántak szentelni az építkezések gazdaságosságának, csak olyan üzemek építésének befejezését látták célszerűnek, ahol biztosítani lehet azok nyersanyagellátását. Külön kiemelték a mezőgazdasági és a műtrágyagyártási beruházások növelését.

Milyen szempontokat kellett a tervek összehangolásánál figyelembe venni? A kedvező természeti adottságokat, a meglévő termelési tapasztalatokat, a tartós piacot, az elmaradottság felszámolását, a külkereskedelmi érdekeket, illetve ezek ellentételezését, általában az országok érdekeit a beruházás összege és színvonalának meghatározásakor, végül a közös építés lehetőségeit.

¹⁹³ MNL OL XIX-A-2-gg 55. d. és XIX-A-9G-b 1. d. Gerő Ernő pozícióját erősítette, hogy június 23-án cikk jelent meg tőle a *Pravda*-ban „A nép jólétének emelése érdekében” címmel, és ezzel mintegy ő reprezentálta Magyarországról az új gazdaságpolitikát. A Tanácsülésről egy semmitmondó, szokatlanul rövid TASSZ-közleményt adtak ki.

¹⁹⁴ Tüzelőanyagoknál a szénre, a kokszolható szénre, a nyersolajra és az ásványolajipar alaptermékeire, olyan erőművekre, amelyek más országok számára is adhatnak energiát, valamint államközi energiahálózatok építésére. A vaskohászatban az érc, a kohászati koks, a nyersvas, az acél és a legfontosabb hengereltacél-fajták, valamint a nagyméretű kovácsoltvas-részek gyártására alkalmas beruházásokra. A színesfémkohászatnál az alumínium, a horgany, a réz, az ólom érceire és ezek koncentrátumaira, valamint a fémek termelésére. A vegyiparnál a műgumi, ammóniákszóda, marónátron, kénsav, műtrágya termelésére. A legszélesebb spektrumot a gépgyártásra vonatkozó beruházásoknál szabtak meg: olajipari, bányászati és széndúsító üzemi felszerelések, alapvető energetikai felszerelések, vaskohászati és színesfém kohászati alapfelszerelések, fémforgácsoló és szerszámgépek, nagyméretű kovácsoló és sajtoló berendezések, a könnyű- és élelmiszeripar alapvető felszerelései, vasúti gördülőanyagok, hajók, gépkocsik, traktorok, bonyolultabb mezőgazdasági gépek, gördülőcsapágyak. A könnyűiparnál már kevesebb, mindössze a műszálglyártás és a bőrpótló anyagok gyártásával kapcsolatos beruházások szerepeltek.

A határozat az egyeztetéseknél építeni akart a két- és többoldalú megállapodásokra. Ami az ütemtervet illeti, az országoknak 1954. augusztus 15-ig kellett beküldeniük a KGST Irodába az 1955. évi beruházási elképzeléseiket. Ennek megfelelően a képviselő-helyetteseknek kellett dönteni arról, hogy hol vannak együttműködési lehetőségek. Ezt megelőzően 1955. augusztus 1-ig közölni kellett az országoknak az 1956-1960 közötti fejlesztési keretszámokat és a nagyberuházások jegyzékét, illetve az egyeztetésbe bevont termékfajták esetében az anyagmérlegeket. Ugyancsak a képviselő-helyetteseknek kellett ezekből javaslatot készíteniük az összehangolás területeire 1956-1960-ra. A képviselő-helyettesi értekezlet ráadásul bizottságokat is létesíthetett, illetve szakértők bevonására is felhatalmazást kapott.

Ami a tőkés országokkal folyó kereskedelmet illeti, a Tanácsülés határozatot hozott a gyengén fejlett ázsiai, közel- és közép-keleti, valamint dél-amerikai országokkal folytatott kereskedelem kiszélesítésére, és egyes kapitalista országokkal a hagyományos kereskedelmi kapcsolatok erősítésére, de úgy, hogy az ne menjen a szocialista országok egymás közötti kapcsolatának rovására. A Tanács fenntartotta az egyeztetés gyakorlatát, és meghatározott bizonyos kiviteli korlátozásokat, például a horgony, az alumínium, a kohászati koks esetében, miután ezek hiánycikkek voltak a KGST-ben, és úgy határozott, hogy a világpiacról csak a legszükségesebb hiánytermékek beszerzésére kell törekedni. A fejlődő és a preferált tőkés országokkal pedig hosszú lejáratú szerződésekre, többoldalú kliring-megállapodásokra kell törekedni, nemzeti valutákban történő elszámolással, amikor a fizetési halasztások is elfogadhatók. A tőkésök közül a hagyományos kapcsolatbővítés országai: Ausztria, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, a skandináv államok. Finnországot igyekeztek még intenzívebb befolyás alá vonni azzal, hogy a nyugati kapcsolataikat egyre inkább a KGST-importtal igyekeztek kiszorítani. A diszkrimináció elleni harcot az USA ellen összpontosították, többek között az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában. Ekkor született elhatározás a nemzetközi vásárokon való részvételről, illetve ennek intenzív szervezéséről.

A határozat feladatokat írt elő a képviselő-helyettesek számára gyakorlati javaslatok kidolgozására, a koordinálás mechanizmusának felülvizsgálatára, az ENSZ EGB-ben alkalmazott taktikára, és a véleménycserékre.

Visszafordulás az iparosítás felé

A két tanácsülés jelentős változtatást ígért a KGST tevékenységében. A kérdés az volt, hogy tudja-e tartani az apparátus a meglehetősen gyors tempót, és főleg lesz-e olyan együttműködési hajlam a tagországok között, amely a pusztán kereskedelmi egyeztetésekről hatékonyan át tud térni a beruházások egyeztetésére, és ezáltal meg tud alapozni egy, az indulásnál megálmódott integrációt?

1954 második felében a KGST apparátusának el kellett végeznie az 1955-ös beruházási tervek összehangolását, a vaskohászati nyersanyagbázis fejlesztését és a hengereltacél-fajták gyártását illetően. Ki kellett dolgoznia a specializációt, kooperációt a

gördülőcsapágyak, a nagyméretű fémforgácsoló szerszámgépek, a mezőgazdasági gépek, traktorok és gépkocsik gyártásában, intézkedéseket kellett hozni a gabonatermelés, a műsál- és a bőrpótló anyagok termelésének növelésére. A különböző módszerbeli problémák összehangolása és az 1954-es megállapodások végrehajtásának ellenőrzése is szerepelt a feladatok között. Munkabizottságok szerveződtek, amelyek hatalmas adatmennyiséget gyűjtöttek be a tagországokból, és megkezdték ezek feldolgozását. Addig soha nem látott nemzeti és KGST-szintű szakértői apparátusok álltak fel, és láttak neki a feladatok végrehajtásának.

1954. szeptember 20-án képviselő-helyettesi értekezleten vizsgálták meg, hogyan halad az 1955. évi beruházási tervek egyeztetése a kohászat, a gépipar, az energetika, a könnyűipar és a vegyipar területén. A gépipar esetében a szakbizottság megállapította, hogy a legtöbb beruházást nem érdemes leállítani, mert mind a 47 objektum építése előrehaladott állapotban van. A műrost és műanyagfélék gyártásánál a mutatkozó hiány miatt egyenesen növelni kellene a beruházások számát. Hasonló eredményre jutott a vegyipari szakértői csoport is. Egyedül a kohászat területén látszott lehetőség az együttműködésre Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország között.¹⁹⁵

A vizsgálatok megkérdőjelezték azokat a nemzeti elhatározásokat, amelyek az „A” szektor beruházásainak a „B” szektor felé történő átcsoportosítását célozták, vagyis a desztalinizációs politika magvát érintette. Egy magyar példa erre: az 1955-ös tervek konzultációja során az egyik szovjet KGST-szakértőnek az volt a véleménye a magyar energetikai beruházási tervről, hogy nem szabad leállítani olyan építkezéseket, mint a rudabányai ércdúsító, a sztálinvárosi kokszolómű vagy ércelőkészítő üzem, a dorogi erőmű bővítése stb.¹⁹⁶ 1954. október 2-án egy kohászati szakértővel folytatott megbeszélésen a szovjet álláspont mit sem változott, ismételten nem a beruházások leállítására, hanem felgyorsítására bíztattak. A magyar szakértők a feljegyzés szerint azonban kitartottak amellett, hogy nincs lehetőség a folytatásra. (Miután a kohászati bizottságot László Aladár vezette, így erről részletes tájékoztatást adhatott Gerő Ernőnek is.)

A további munka során az összesített adatokból is jól látszott, hogy a KGST-országok – Bulgária kivételével – az új gazdaságpolitika jegyében egy sor beruházást leállítottak.¹⁹⁷ A legjelentősebb visszalépést éppen Magyarország tervezte.¹⁹⁸ Ezen belül a beruházások áttérrelődtek volna az iparról a mezőgazdaságba, a könnyű- és élelmiszeriparba. A bizottság azonban szinte minden területen valamilyen mértékű hiányt állapított meg, így szaporodtak az érvek a beruházások folytatása mellett, különösen, ha

¹⁹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 100. sz. Felvetődött egy csehszlovák krakkolőüzem építésének feleslegessége, amit több ország is alátámasztott.

¹⁹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 97. sz.

¹⁹⁷ Magyarországon leállítottak egy magaskohót, két martinkemence és egy félfolyamatos lemezhangoroszt, Romániában pedig egy magaskohót, három martinkemencét és egy középhangoroszt.

¹⁹⁸ A nemzeti jövedelem százalékában Magyarország az 1953-as 20,4%-ról 1954-ben 12,9%-ra csökkentette le ezeket, és 1955-re 8,8%-ot tervezett. A volumen ugyanebben az időben 16,8 milliárd forintról 1955-re 7,6 milliárdra esett volna vissza. MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. 143.

figyelembe vették az együttműködési lehetőséget a nyersanyagok területén. Így volt ez a műtrágya, a mógumi, a műrost, a műselyem, a bőrpótló anyagok, a timföld gyártásában, a színesfémbányászatban és -feldolgozásban. A tárgyalás során ugyanakkor kilátás volt a kokszigény majdnem teljes kielégítésére.¹⁹⁹ A mezőgazdasági gépek és a gépjárműgyártás területén az első egyeztetések után a specializáció lehetőségében állapodtak meg, a gördülőcsapágy-termelés kérdése a megszokott mederben haladt, vagyis a tagállamok ismételten hitet tettek a munkamegosztás és a volumennövelés mellett (1954-ben Magyarország, Románia, Csehszlovákia és Lengyelország között kétoldalú szerződések nyomán előrehaladás volt tapasztalható).²⁰⁰

1954. november 24-én a képviselő-helyettesek értekezlete fő vonalaiban egyetértett a beruházások növelését szorgalmazó megoldással. László Aladár jelezte, hogy a szovjetek nem kívánnak Tanácsülés elé menni ezzel az anyaggal, amivel ő ugyan nem értett egyet, de a többség igen. Julius Maurer csehszlovák képviselő-helyettes volt az egyetlen, aki aggályosnak tartotta a laza megfogalmazású ajánlások módszerét, vagyis hogy a szövegek általában a tagországokra, illetve a tagországok közötti megállapodásokra bízták azok megvalósítását. Szerinte ezzel a szervezet kiengedi a kezéből a folyamatok irányításának eszközét.²⁰¹ László Aladár kikérte a szovjet képviselő véleményét, aki szintén nem értett egyet a csehszlovák állásponttal, mondván, hogy az a KGST-t központi tervező intézetté változtatná, és ez ellentétben áll a tagországok együttműködésének szellemével.

1955-re az egyeztetés alapján véve egyetlen eredménnyel zárult, nevezetesen, hogy az egyes országoknak vissza kellene térniük a korábbi beruházási politikához, növelniük kellene a nehézipar fejlesztésének arányát. Ugyanakkor 1954 végén már késő volt bármilyen döntést hozni az 1955-ös esztendőről, hiszen a tagországoktól nem lehetett terveikkel ellentétes gyors lépéseket várni. Az év vége felé a szovjet képviselő azon az állásponton volt, hogy az 1955-ös beruházási ajánlás véglegesítése után további javaslatokat kell a Tanácsülés elé vinni, nevezetesen a golyócsapágy-gyártási együttműködés valamifajta értelmes megoldását, a nehézszerzőgépek specializációját, a vaskohászati alapanyagok kérdését és a traktorgyártási munkamegosztást.

¹⁹⁹ Az előzetes ajánlás hangsúlyos megállapítása a következő volt: „A Tanács szükségesnek tartja, hogy az energetikai célokra előirányozott csehszlovák kokszolható szeneket lengyel energetikai szenekre, valamint az NDK-ban termelt és részben export célokra használt barnaszénbriket cseréljék, figyelembe véve, hogy az ennek révén felszabaduló kokszolható szénmennyiség lehetővé teszi ilyen szenek szállításának növelését, különösen az NDK és Magyarország részére, melyek hiányt szenvednek kokszolható szénben, továbbá figyelembe véve azt, hogy az említett országok megfelelő hosszú lejárátú megállapodásokat fognak kötni egymással.” MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e.

²⁰⁰ 1954 nyarán magyar–román, magyar–csehszlovák és csehszlovák–lengyel megállapodás született erről, a csehszlovákok és a lengyelek ugyanakkor nem tudtak megállapodni a németekkel, a magyarok pedig a lengyelekkel.

²⁰¹ „Maurer elvtárs nem híve az együttműködésbeli decentralizációnak, mert ilyen módon a Tanácsnak és szerveinek ellenőrző és irányító szerepe nem biztosítható” – fogalmazott László Aladár. Maurer mindenképpen be akarta venni az ajánlások közé a dunai vízierőmű megépítését is, sőt kijelentette, hogy javaslatát – amit a magyarok nem fogadtak el – fenntartja, és egész a Tanács üléséig hajlandó elmenni.

1955. január 26-án került az MDP Politikai Bizottsága elé a KGST Tanácsa határozat-tervezete az 1955-ös ipari beruházások terveinek összehangolásával kapcsolatos ajánlásokról. A PB a javaslatához módosító javaslatokat fogalmazott, bár Berei Andor egy nappal előtte olyan táviratot küldött Budapestre, hogy a csehszlovák, a lengyel, a román, az albán kormány a javaslatot már elfogadta, és a németek egyetlen pont kihagyását javasolták. Ugyanakkor a szovjetek ragaszkodtak az eredeti szöveghez.

Az ajánlás a következő területeken szorgalmazta a beruházások megvalósítását, illetve felgyorsítását: a szénbányák minden fajtájában, különös tekintettel a kokszolható szeneket kitermelő bányákra, mégpedig a gépesítés fejlesztését is beleértve. Szorgalmazta a Csehszlovákiában épülő krakkolózem román nyersanyaggal való ellátását. A képviselő-helyetteseknek előírta, hogy vizsgálják meg a krakkoló- és a kenőolajgyártó kapacitás bővítését. Javasolta a Csehszlovákia és Magyarország közötti nagyfeszültségű villamos-távvezeték 1955. évi megépítését. Meg kellett vizsgálni az NDK és Csehszlovákia, valamint Románia és Bulgária közötti távvezeték megépítését, illetve a kapacitásbővítés lehetőségét. Szorgalmazta, hogy Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Albánia és az NDK foglalkozzon vasérctermelése jelentős növelésének lehetőségével, többek között a jelenlegi bányák üzembehelyezési határideje lerövidítésének segítségével, egyben szorgalmazta azt is, hogy Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia minél rövidebb idő alatt teremtsen új vasércdúsító kapacitásokat. Külön pont hívta fel a figyelmet a magyar kokszolómű építésének meggyorsítására. Magyarországnak és az NDK-nak növelnie kellett timföldgyártását a kapacitások jobb kihasználásával, illetve meg kellett gyorsítani az Ajkai Timföldgyár bővítési munkálatait. A négy északi országnak meg kellett vizsgálni, hogy hol létesíthető legcélszerűbben új timföldgyár. Az NDK-nak és Lengyelországnak foglalkoznia kellett a rézérc kitermelésének jelentős növelésével, többek között a bányák átadása határidejének rövidítésével. A képviselő-helyettesek megbízást kaptak arra, hogy dolgozzák ki a műtrágyagyártás, a szódagyártás jelentős növelésének lehetőségeit. Romániának és Magyarországnak fel kellett gyorsítania a műgumi és nitrogénműtrágya gyártásra vonatkozó metánföldgáz kísérleteit. Az ajánlás szorgalmazta, hogy Magyarország folytassa az ideiglenesen leállított gördülőcsapágygyár építését. A könyvípart illetően Lengyelországnak emelnie kellett műrostgyártását. Lengyelországnak, az NDK-nak és Csehszlovákiának együttműködésben növelni kellett a szintetikus műszál gyártását, Csehszlovákiának mihamarabb be kellett fejeznie a műselyemgyár megépítését más országok segítségével, de növelnie kellett műrosttermelését is. Több országnak meg kellett vizsgálnia a bőrpótló anyagok termelésének növelését.

Gazdaságossági ajánlások születtek a szénfelhasználásra, a szilícium- és foszfortartalmú ércek szélesebb körű vaskohászati felhasználásának vizsgálatára, a kohók és martinkemencék kihasználásának javítására, a hengereltacél takarékosabb, az alumínium alapanyagok célszerű felhasználására, a horganykoncentrátum feldolgozására, a műbőrtermelési tapasztalatok kicserélésére. Munkamegosztási ajánlásokat tett a hiányos hengereltacél-fajták gyártására és cseréjére az NDK, Csehszlovákia, Magyarország és

Lengyelország között. Az NDK-nak gőzmozdonyok szállítását, a gördülőcsapágy-gyártás megosztásának további vizsgálatát.²⁰²

A javaslat megerősítette az előzetes tárgyalásoknak a nehézipari beruházások folytatására ösztönző irányát, vagyis szembement a KGST 1954-es ülésszakainak desztalinizációs politikájával. Ugyanakkor az is érzékelhető, hogy az ajánlások jó része túlnyúlt az 1955. esztendőn, és feladatokat fogalmazott meg a következő ötéves tervre is. Ilyen volt a magyarokat közvetlenül érintő alumíniumipari együttműködés. Ebben Magyarországra hárult a feladat, hogy tovább folytassa 1955 folyamán az érintett országokkal folytatott egyeztetéseket.²⁰³

Az ajánlások csak márciusban emelkedtek határozattá. A Minisztertanács ezeket 1955. március 22-i ülésén jóváhagyta,²⁰⁴ majd 1955. május 10-én megtárgyalta a határozatok végrehajtásáról szóló magyar jelentést.²⁰⁵ Itt úgy döntött, hogy folytatja a diósgyőri gyár építését, a Debreceni Gördülőcsapágy Gyár építésének befejezésére azonban csak a második ötéves tervben látott lehetőséget. Az ajánlások nagy részében további egyeztetés folytatását tartotta szükségesnek a tagországokkal.

A magyar gazdaság egyébként sem tudott többet vállalni. 1955 márciusában súlyos egyensúlyi zavarok miatt a miniszterelnök segítségért fordult a Szovjetunióhoz, de az év közbeni intézkedések sem hozták meg a várt eredményt. A tőkés külkereskedelmi adósságállomány 1953 közepén 760,8 millió dFt volt, ami 1954 év végére 1827,4 millióra nőtt, 1955 közepére pedig már 2567,4 millióra, 1955 végére 2743 millióra,²⁰⁶ miközben a Szovjetunió jelentős hiteket biztosított. Különösen a mezőgazdasági import terhelte a büdzsét, 1955 első felében 55 ezer tonna gabonát kellett vásárolni Nyugatról. A 60,6 milliárd éves költségvetési bevételhez képest a külföldi és belföldi államadósság elérte a 15 milliárd forintot. A beruházások az 1954. évi szintnél 9,2%-kal alacsonyabban zárultak. Az év végén a vezetés „canossa-járára” kényszerült; Romániába Gerő Ernő,

²⁰² Mindezek végrehajtásáról a tagországoknak 1955. első negyedév végén jelentést kellett küldeni a KGST titkárságára (MNL OL M-KS 276. f. 53/213. ö. e.). A magyar képviselőnek többek között szorgalmaznia kellett a bányafaszállítás megoldását, a magyar kényszeranyag exportját Csehszlovákia felé, a Csehszlovákia felőli villamosenergia-szállítás emelését. A kokszolómű építését azzal a feltétellel vállalta Magyarország, hogy ahhoz hosszú lejáratú szerződéssel biztosított a nyersanyag. Árnyalabb szöveget kellett javasolni az alumíniumipar fejlesztésére is. A magyar képviselőnek el kellett utasítania minden olyan kezdeményezést, amely a dunai vízierőmű építésének megkezdésére irányulhatott, valamint javasolnia kellett a magyar nyersolaj exportjára vonatkozó kezdeményezés törlesztését, tekintettel a nagylengyeli feltárás hazai felhasználására.

²⁰³ A KGST-ajánlásnak megfelelően nemzetközi alumíniumipari értekezletet szerveztek Budapestre 1955. június 21-ére Kiss Árpád vegyipari és energiaügyi miniszter meghívására. Az előkészítés érdekében már április 20–23-án, majd június 1-én szűkebb, csehszlovák, lengyel, német, magyar tárgyalásra került sor. Végül a románok is részt vettek az eseményen. MNL OL XIX-J-1-j KÜM román TÜK 20. d. 176. t., 179. t.

²⁰⁴ 4084. (III. 11.) 1955. korm. sz. határozat a KGST határozattervezetének jóváhagyásáról. MNL OL XIX-A-83-a 19550322. jkv.

²⁰⁵ 4178. (V. 30.) 1955. korm. sz. határozat a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának határozatáról. MNL OL XIX-A-83-a.19550510. jkv.

²⁰⁶ Antos István 1956. október 2-i feljegyzésének adataiból. MNL OL M-KS 276. f. 94/922. és 923. ö. e.

Csehszlovákiába és Lengyelországba Rákosi Mátyás ment. 1956 elején azonban elkerülhetetlen lett további kölcsönért és támogatásért való könyörgés Moszkvától is.

Az ötéves tervek egyeztetése

Az 1955-ös beruházási tervek egyeztetésénél sajátos volt a munka, mivel az ajánlás nem tartalmazta a tagországok adatainak a Szovjetunió lehetőségeivel és igényeivel való összevetését. László Aladár ezt egyfajta szovjet semlegességnek látta, ami szerinte – joggal – nehezítette a megoldások megtalálását, és „nem kielégítő következtetésekhez vezet”.²⁰⁷

Az ötéves tervek egyeztetésének megkezdésével ez a helyzet megváltozott. Március 3-i levelében László Aladár arról tájékoztatta Gerő Ernőt, hogy a szovjet külkereskedelmi minisztériumban gazdasági együttműködési főigazgatóságot szerveztek a tagországok kapcsolatainak fejlesztésére, az ilyen tevékenység irányítására és ellenőrzésére. Ennek a főigazgatóságnak minden tervországban állandó képvisellet kellett kialakítania. Ide tartozott a KGST munkája is. (Kétoldalú gazdasági együttműködési bizottságok felállítását azonban ekkor még nem tervezték.) A főigazgatóság vezetője a szovjet KGST-képviselő helyettese, Zaharov lett.²⁰⁸

1955. március 8-án a képviselő-helyettesi értekezlet az 1956–1960 közötti beruházási tervek összehangolásának előkészítésére négy bizottság szervezéséről döntött (tűzelőanyag és energetikai, vaskohászati és színesfémkohászati, gépgyártási, vegyipari és könnyűipari).²⁰⁹ László Aladár 1955. április 11-én azonban jelezte Gerőnek, hogy leállították a KGST tervegyeztetését és a bizottságok megalakítását, amennyiben a Szovjetuniót is érintik a beruházások. Két-három hónapig is eltarthat ez, minden valószínűség szerint a Szovjet Állami Tervhivatal (Goszplan) felkészületlensége miatt. László Aladár azonban ezt követően a KGST-munka felgyorsulásával számolt.

A tervek egyeztetése őszig húzódott. A Goszplan olyan intenzíven vett részt a munkában, hogy amikor november végére kiküldték az országoknak az összesített tervet, Gerő Ernő maga is meglepődött azon, hogy az milyen komoly mértékben megváltozott a korábbi tervhivatali elnökök egyeztetésén szereplő javaslatához képest.²¹⁰ (Gerőnek egyébként többszöri kezdeményezés után sikerült elérnie, hogy a KGST Tanácsülést

²⁰⁷ MNL OL M-KS 276. f. 94/907. ő. e. Az 1954. december 11-i jelentés.

²⁰⁸ A szakértői bizottságok tovább dolgoztak. 1955. február 28. és március 7. között volt például a bőrhelyettesítő anyagok termelésére és felhasználására vonatkozó munkacsoport ülése. Ez a cipőtermelés anyagszükségleteinek kérdéseit tekintette végig: hol találhatók természetes bőryanag- és bőrhelyettesítő források, ezek miként szervezhetők, termelhetők és oszthatók el, tekintetbe véve azt, hogy ilyen anyagokat is importálnak az egyes tagországok nyugati országokból.

²⁰⁹ MNL OL M-KS 276. f. 94/908. ő. e. 29. sz. László Aladár lett a gépgyártási bizottság elnöke. Itt számos nagyságrendű – kapitalista országokból történő beszerzésre is kiterjedő – áruféleség mérlegeit kérték be.

²¹⁰ „Mindenesetre az tény, hogy az 'anyagokba' egy sor olyan kérdés is belekerült, amelyről az országos tervbizottságok, illetve a tervhivatalok elnökeinek moszkvai egyeztető tanácskozásán szó sem volt, azt mutatja, hogy a kérdés előkészítése nem megfelelő gondossággal készült.” MNL OL M-KS 276. f. 53/259. ő. e.

Budapesten tartsák.) A Tanács VI. ülését 1955. december 7. és december 11. között tartották,²¹¹ és már a napirend címében szereplő „véleménycsere” kifejezés jelezte, hogy nem lehet számítani az ötéves tervet illető megegyezésre. Gerő előzetes álláspontja az volt, hogy az érdemi alkura munkabizottságokban kerüljön sor, és a tanácsülést is ebbe az irányba kell befolyásolni. A Politikai Bizottság ilyen előzmény után az előzetes ajánlás 11 pontját elfogadhatónak ítélte, 6 pontjával szemben azonban különvéleményt fogalmazott meg.²¹²

A szokatlanul hosszú, öt napos, és meglehetősen népes delegációkkal megrendezett tanácsülésen először az 1956–1960 közötti fejlesztés irányairól folyt vita. A második napirend is az 1956–1960 közötti hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások megkötéséről szólt. A harmadik napirend keretében a gépkocsik és traktorok, vasúti gördülőanyagok és néhány mezőgazdasági gépfajta gyártásának szakosításáról volt szó, végül az alumíniumipar fejlesztésére vonatkozó ajánlások kerültek terítékre.

A tervhivatalok munkabizottságai előzetes ajánlásokat terjesztettek a Tanács elé, legelőször a hengereltacél-szükségletekről. Ha a javaslatot elfogadják, akkor a hiány az ötéves terv során 1% alá esett volna vissza. A termelés növekedésére és szállítására vonatkozóan azonban Csehszlovákia nem fogadta el a rá háruló kötelezettséget (Lengyelország, Magyarország, az NDK és a Szovjetunió igen). Ráadásul a szakértői előterjesztéshez képest Bulgária, Magyarország, Románia és az NDK importnövelési igénnyel állt elő. Így tarthatatlannak bizonyult a nagyon ígéretes 1%-os hiány. A javaslat vasércben jelentős termelésnövekedést irányzott elő, amivel csak Bulgária értett egyet, Csehszlovákia és Románia nem, sőt Magyarország 270 000 tonna többletimport-igényt jelentett be, aminek teljesítését a szovjetek magukra vállalták. Különös jelentőséget kapott a kokszyártás növelésére tett javaslat (Lengyelországnak 100 ezer, Csehszlovákiának 440 ezer, az NDK-nak 80 ezer, Bulgáriának 250 ezer tonnával kellett volna növelnie gyártását), amely azt is tartalmazta, hogy Csehszlovákia 1960-ra 950 ezer tonnával szemben 1340 ezer tonnára növeli exportját. Meglepetésre csak Bulgária hátrált ki a javaslatból, és az 1958–1960 közötti évekre még 200 ezer tonna importot kért. Hasonló alkuk folytak le más nyersanyagok, így a réz, nikkel, kőszén és pirit esetében is. A leginkább megállapodásra hajló ajánlat a kőolajra és a dízelolajra vonatkozott, bár Románia jelentős csőimportigényt jelentett be.

A gépgyártásnál nem jutottak el alkura bocsátható javaslatokig. Itt még számos vizsgálatra vonatkozó kérdés vetődött fel. Például nem volt világos a tőkés export-import reláció, maga a szükséglet sem, a többletkapacitások és a hiányok nem értek össze stb.

²¹¹ MNL OL XIX-A-9c-b. 1. d. 109.

²¹² Hengereltacél-termelés és -export, energetikai feketeszénexport-szükséglet, a krakküzem építése befejezésének határideje és az ehhez kapcsolódó termelési irányszámok, a dunai vízierőmű építésének megkezdése, német–magyar cellulóz–műrost árucseré, magyar len- és kenderexport abszurditása, gőzturbina és generátorgyártás fenntartása, német–magyar hűtővagon–motorvonat árucseré, szivattyúgyár építése, magyar gépexport csekély volumene a Szovjetunióba, a vetésterület növelésének lehetetlensége, anyagok importvolumenének növelése.

A gabonatermesztés területének növelésére vonatkozó elgondolást sem Lengyelország, sem Magyarország nem tartotta a maga részére kivitelezhetőnek, így továbbint a KGST teljes önellátásának elképzelése.

Ezt követően vizsgálta meg a tanács az 1956–1960 közötti évekre vonatkozó ún. hosszú lejáratú szerződések helyzetét, a terv az lett, hogy azok összvolumene a kölcsönös áruszállítások 60-70%-át érje el, és segítse elő a későbbi szakosítási célok megvalósítását.

Az előzetes javaslatok jó része teljesíthetetlen termelésnövelési szándékot fejezett ki az energia, a nyersanyagok, a gabona, a műtrágya, a fa stb., vagyis többnyire a hiánytermékek esetében. Miután ezek a termékek tőkés exportra is alkalmasak voltak, az egyes országok jelentős ellentételezésre tartottak igényt, ha KGST-piacra szállítanak. Ennek azonban nem volt sem tőke-, sem árufedezete. Más volt a helyzet a gépgyártásban. Gerő Ernő szerint²¹³ a KGST-országok öt év alatt az eladhatónál 7 milliárd rubel értékben többet állítanak elő. Ezek nem értékesíthető vagy megvásárolhatatlan kapacitások. Ennek ellenére néhány kérdésben közeledtek az álláspontok. A gépkocsigyártásban körvonalazódott az a javaslat, amely szerint tehergépjárműveket munkamegosztásban az NDK, Lengyelország, Magyarország, Románia és Csehszlovákia gyárt.²¹⁴ Személygépkocsi-gyártásra az NDK, Csehszlovákia és Lengyelország kap lehetőséget, autóbuszra az NDK (1 és 2,5 tonnás), Lengyelország (4 tonnás) és Magyarország (7 tonnás). Hasonló megállapodásra jutottak a kerek, lánctalpas és különleges rendeltetésű traktoroknál. A további mezőgazdasági gépfajták esetén a részleges leosztásig jutottak a kombájnok területén. A vasúti gördülőanyag-gyártásnál nem jutottak el a megállapodásig, itt az egyeztetés folytatásáról határozott a Tanács.²¹⁵

A szakosítás eredményessége azonban azon is múlt, hogy realizálódnak-e ezek az egyezségek az 1956–1960-ra vonatkozó hosszú lejáratú kereskedelmi szerződésekben. A Tanács felhívta az országok figyelmét arra, hogy a tárgyalások során ezt vegyék figyelembe. Az ármegállapításnál pedig azt, hogy milyen tőkés exportlehetőségeket adnak fel az egyes országok a KGST-tagországok igényeinek kielégítésekor.

Ami az alumíniumipar fejlesztésére²¹⁶ vonatkozó javaslatokat illeti, itt az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia készséget mutatott a villamosenergia-szállítás bővítésére a magyar alumíniumipar fejlesztése érdekében. A magyar fél mereven ragaszkodott ahhoz, hogy a többlétszállítások fejében a három országtól 185 MW áram érkezzen. Végül is sikerült a megállapodás, csak a végrehajtás részleteiben kellett megegyezni.

²¹³ MNL OL M-KS 276. f. 53/261. ő. e.

²¹⁴ Az ajánlás arról külön tett említést, hogy Csehszlovákiának és Romániának meg kellene fontolnia a 4 tonnás járművek gyártásának átengedését Magyarországnak számára.

²¹⁵ Az előzetes ajánlásoknál látható volt, hogy Magyarország a mozdony- és személykocsi-gyártásra összpontosított a tehervagongyártással szemben, de általában az országok nagy része részt kívánt venni szinte mindenféle vasúti szerelvény gyártásában. Az ülésen különbizottságot létesítettek a járműgyártási szakosítás folytatására, ahol megállapodtak, hogy a dömpergyártást Magyarország kapja.

²¹⁶ Erről 1955. július 7-én külön értekezletet is tartottak a KGST-országok Budapesten.

A Tanácsülés tehát nem volt eredménytelen, a viták és véleménykülönbségek ellenére alapot teremtett a további egyeztetések számára.

Az 1956. január 6–11-e közötti moszkvai csúcstalálkozón²¹⁷ megállapodás jött létre a munka menetéről és szervezeti kereteiről. A legfontosabb nyitott kérdések megvitatására ismét bizottságok alakultak, amelyeknek március folyamán újabb egyeztetést kellett megkísérlni, illetve elő kellett készíteni egy akkor még március végére tervezett tanácsulást.²¹⁸ A szakterületek hasonlóak voltak a korábbiakhoz: mezőgazdasági, gépipari és optikai, kohászati, szénbányászati,²¹⁹ továbbá létrejött a tervhivatalok bizottsága is. Ezekben belül szakértői csoportok alakultak, a gépgyártás területén például összesen tizenegy. 1956. február 11-én a tervhivatali elnökök értekezletén kiderült, hogy a bizottságok a Gosplannak dolgoznak; valamennyi előzetes anyagot február 25-éig át kell adni a szovjet tervhivatalnak. A tervhivatalok bizottsága március 15. és 20. között felülvizsgálatot tart, majd ezt követően kerülhet sor a még magasabb szintű egyeztetésre.²²⁰

A bizottságok több egyeztető összejövetel után áprilisban befejezték munkájukat, így a tervhivatali elnökök május 8–10. között ülést tarthattak.²²¹ Ennek első napján, május 8-án tájékoztatta Gerő Ernő a kormányt a kialakult helyzetről, a vitatott kérdésekről és a magyar álláspontot. Gerő szerint a multilaterális klíringet a magyarok vetették fel, hogy a különböző országokkal kapcsolatban mutatkozó többletet és hiányt ne csak kétoldalúan lehessen kiegyenlíteni. Az ülésen több korábban megtárgyalt kérdésben visszatáncoltak a magyarok rovására: a csehszlovákok a kokszolható szén szállításában, a járműgyártásban és a faszállításban, a románok szintén a faszállításban, a németek a járműgyártásban és a PVC-szállításban. Gerő a hadiipari szállításokkal kapcsolatos problémák kapcsán a következőket mondta:

„Fel akarom vetni a gépipar – beleértve a speciális ipar – teljes leterhelésének szükségességét. Jelenleg az a helyzet, hogy – mindenekelőtt a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia gépiparának teljes leterheléséről van szó – a tárgyalások bár előrehaladást jelentettek ebben a tekintetben is, de azért nem biztosítják eléggé a gépipar teljes leterhelését a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában.”²²²

²¹⁷ Az MDP Politikai Bizottságának 1956. január 2-i ülése a szakosítás és – különösen a gépipari – kooperáció teljes erőből való támogatásában, az előkészítés felgyorsításában szabta meg a legfontosabb magyar törekvést. A határozatot, illetve a tanácskozás eseményeit ismerteti GERMUSKA PÁL, i. m. 52–56.

²¹⁸ A bizottságok magyar képviselői számára az MDP Politikai Bizottsága irányelveket szabott meg 1956. február 16-ai ülésén. MNL OL M-KS 276. f. 53/271. ő. e.

²¹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53/265. ő. e.

²²⁰ MNL OL M-KS 276. f. 94/871. ő. e.

²²¹ MNL OL XIX-A-82-a-B-1423/TÜK–1956. Az MDP Politikai Bizottsága két alkalommal, 1956. április 19-én és május 11-én is foglalkozott a KGST-egyeztetés, illetve a közlő Tanácsülés kérdéseivel. (MNL OL M-KS 276. f. 53/281. és 286. ő. e.). A Minisztertanács Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága folyamatosan foglalkozott a szakértői bizottságok által készített anyagok értékelésével, és itt körvonalazódott a magyar álláspont (MNL OL M-KS 276. f. 70/49. és 94/871. ő. e.).

²²² Uo.

A tervhivatali elnökök egyeztetése után látható volt, hogy a KGST-kisországok teljesítőképességük határához érkeztek, további terheket nem voltak hajlandók elfogadni, már az addigiak is túlmentek gazdasági tűrőképességükön. Ahol eredményt sikerült elérni, ott a szovjet vállalatok segítettek (ennek köszönhetően növekedett az ásványolaj-, a gyapot-, apatit-, ammonsalétrom- és szuperfoszfát-szállítás).

Ilyen előzmények után került sor a KGST Tanács VII. ülésére Berlinben.²²³

Az 1956. nyári megállapodások²²⁴

A VII. Tanácsülés első napirendi pontja volt a legfontosabb, vagyis a tervek összehangolása a szakbizottsági javaslatok alapján. Terítékre került emellett a többoldalú klíring bevezetése, a villamosenergia-csere és a Duna vízi ereje hasznosításnak munkaprogramja, állandó bizottságok felállítása, végül egy jelentés és javaslatok összeállítása egy KGST-csúcsértekezlet számára.

Az esemény jelentőségét növelte, hogy néhány hónap alatt jelentősen szűkült a vitás kérdések száma, és először zajlott a szervezet történetében, hogy anyagmérlegek alapján alátámasztott terveket egyeztettek.

Az első napirend keretében az országok ágazati ötéves (1956–1960 közötti) fejlesztési terveinek összehangolása során elfogadták a szakosítási javaslatokat a gépek és berendezések gyártására (így a járművekét), a beruházási elképzeléseket, a gépipari bizottság javaslata alapján a KGST gépipari termelésének 1960. évi globális irányszámait és a tárgyalta termékek országok szerinti specializálásának előirányzatát, valamint a kölcsönös gépszállítások ötéves irányszámait. 1955 végén a túltermelés, vagyis az el nem helyezett gépek összege 7,5 milliárd rubelről az ülésszakra 2,5 milliárd rubelre csökkent. Ebből 1,5 milliárd esett az NDK-ra, 500 millió Csehszlovákiára és 440 millió Magyarországra. Éles vita után Magyarország Csehszlovákiával szemben megszerezte az autóbuszok és gabonakombájnok gyártásának jogát, és kedvező kompromisszumot kötött az NDK és Magyarország a motorvonatok gyártásáról. A döntés a magyar gépipari termelés volumenének 15%-át helyezte biztosabb értékesítési alapra.

Az ajánlások meglehetősen sok termékfajtára kiterjedtek: ezek között az energetikai berendezések 14 csoportja, a dízelek 23 csoportja, a fémforgácsoló szerszámgépek 69 csoportja, a kovácsoló-sajtoló berendezések 110 fajtája, a mezőgazdasági gépek és traktorok 15 fajtája, a dízelmozdonyok 13 típusmérete, teher- és személygépkocsik, autóbuszok, vagonok és más gép- és berendezésfajták szerepeltek.

Szorgalmazták a szakosítási és kooperációs együttműködés folytatását, ezzel kapcsolatban ajánlásokat fogalmaztak meg a szerszámgépgyártás, az energetikai berendezések

²²³ Az erre vonatkozó kormányhatározat: 3480. (VII. 6.) 1956. korm. sz. határozat a KGST VII. ülészával kapcsolatos teendőkről. (MNL OL. XIX-A-83-a-B-1997/1956. és XIX-A-83-a-B 1511/21. 1956. május 15-i ülés.)

²²⁴ MNL OL. XIX-A-90-b. 2-3. d. Az előzményekre, az ülésszak határozataira I. még GERMUSKA PÁL, i. m. 52–59.

gyártása, a közlekedési gépgyártás, a hajógyártás, a vezetékes hírközlés, az optikai ipar területére. A műszaki kutatásban és fejlesztésben a tapasztalatcsere erősítésére helyezték a hangsúlyt. A műszeriparban, rádiótechnikai gyártmányoknál, vegyipari berendezéseknél és más berendezéseknél a szakosítási ajánlások kis területre terjedtek ki, illetve egy sor terméknel a szakosítást nem is határozták meg. Az ajánlások itt nem különböztek ki a párhuzamos gyártást, például az élelmiszeripari berendezéseknél, fémforgácsoló szerszámgépeknél, kovácsoló, sajtoló és energetikai berendezéseknél. Megállapították, hogy a gyártmányok egész sora műszakilag elavult. (Például az élelmiszeripari és könnyűipari gépek kb. 50%-a nem felel meg a technika aktuális színvonalának.)

Lényegében megállapodás született a vaskohászat 1956–1960 közötti ellátásáról ércel és koksszal, valamint a hengereltacél-hiány csökkentéséről, ennek megfelelően 10 új kohó építéséről, a krivojrogi vasércszállítás növeléséről, illetve a tagországok arányos részvételéről a szovjet vasércbányászat fejlesztésében és más részletekben.²²⁵ A megállapodás tartalmazta a sztálinvárosi építkezés befejezésének előrehozatalát is. A nagyarányú fejlesztés és a szovjet szállítások megemlése ellenére több százezer tonnás hiány maradt, aminek enyhítésére a vaskohászati bizottságot kérték fel. Az előrehaladást az tette lehetővé, hogy a szovjetek jelentős vasércszállítást és annak folyamatos növelését vállalták egészen 1965-ig. A beruházások fedezetével azonban gondok voltak. Lengyelország azt csak az 1961–1965 közötti időszakra, Magyarország pedig csak 1959 utánra vállalta. Ezt a problémát a Tanács a tervezett csúcsértekezlet elé utalta.

A legsúlyosabb viták a széntermelés és -szállítás körül zajlottak. Egyezség született a széntermelés növeléséről, az aknaépítésről. Itt Lengyelország 40, Csehszlovákia 16, Románia 5 új akna építését vállalta az ötéves terv alatt. Más országok kisebb beruházások és a kutatás mellett kötelezték el magukat. Ugyanakkor nem sikerült dűlőre jutni Lengyelország növekvő exportkötelezettségében a KGST felé, így ezt a kérdést is a csúcsértekezlet elé utalták. Csehszlovákia az ülés előtt visszatáncolt a kokszolható szénbázis növelésétől, és nem ment bele a lengyel fejlesztésekhez való hozzájárulásba sem.

A lengyel beruházások 1 milliárd devizarubeles hozzájárulást tettek szükségessé. Magyarország saját részvételét ebben csak 1959 után tudta elképzelni, így az egész kérdés a levegőben maradt. Ajánlások születtek a színesfémkohászatot illetően is. Ezen belül ígérek hangoztak el a négyoldalú alumínium–elektromosenergia-cseréről már korábban született megállapodás aláírására. A réz kivételével az ajánlások megnyugtatóak voltak, de bizonytalanságot vitt a rendszerbe, hogy Románia és Bulgária bejelentette azt, hogy ólom és rézexportját csökkenteni fogja.

²²⁵ A tervek szerint a szovjet vasércszállítás 9,6 millió tonnáról 25 millió tonnára emelkedik 1965-re, de ehhez 1-1,3 milliárd rubel hozzájárulást kért a Szovjetunió. A néhány hónappal korábbi 2 millió tonnás deficit a Tanácsülésig már 1,1 millió tonnára csökkent. Ennek ellenére a bejelentett acélszükséglet a termelést 1957-ben 1373 ezer, 1958-ban 1748 ezer, 1959-ben 1708 ezer, 1960-ban 1339 ezer tonnával haladta meg. A Tanács ezt látva a felhasználási normák csökkentésére és a tőkés országokba irányuló export mérséklésére bízta a tagállamokat. Megállapította, hogy a termelő egységek jelentős kihasználatlan tartalékokkal rendelkeznek, különösen a technikai elavultság kiküszöbölésével lehet az eredményeken javítani.

Az ásványolaj-ellátás területén a legjelentősebb eredmény az volt, hogy sikerült a lengyel igényeket kielégíteni szovjet és román többlétszállítással, és osztrák és bolgár szállítással sikerült a magyar ásványolaj-feldolgozóipar kapacitása kihasználásának biztosítása. Ajánlások készültek a gázipar, vegyipar, textil, bőr-, és cipőipar területén is.

A mezőgazdaságot illetően viszont nem volt lezárható megállapodás. Alapvető kérdés volt az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia ellátása gabonával. Azzal egyetértettek, hogy jelentősen növelni kell a szemestermények termelését. A mintegy évi 5 millió tonnás hiány időközben 1 millióra csökkent a 3 milliós szovjet vállalás következtében. A területnövelésre, a hozamemelésre vonatkozó javaslatok azonban nem kerültek bele a határozatba. Javaslatot dolgoztak ki ugyanakkor a műtrágyaipar bővítésére és a mezőgazdasági gépek gyártásának fejlesztésére. Mindez azonban nem oldotta meg a hiányt Lengyelországban és az NDK-ban, de a csúcs elé utalták a műtrágyaellátás szempontjából fontos apatit szállításának kérdését.

Az NDK váratlanul mintegy évi 25-30 ezer tonna húsigényt jelentett be, továbbá nem lehetett felvevőt találni a bolgár dohányra, ezt is a csúcs elé utalták. Elhelyezési problémák maradtak a zöldséget és gyümölcsöt exportáló országoknál is.

A vegyiparnál összesen 23 termék termelése és szállítása került megvizsgálásra. A főbb termékeket illetően a termelés emelkedését 1960-ig a következőképp prognosztizálták: kénsav 70,5%, ammóniák szóda 85,7%, marónátron 75,3%, foszforműtrágya 113%, nitrogénműtrágya 80%, káliműtrágya 41,9%, műgumi 75%. A termelés itt is elmaradt a felhasználási igények mögött, így a Tanács beruházásokat, illetve azok befejezésének gyorsítását ajánlotta a tagországoknak. A fő kérdés a műtrágya és műrost alapanyagának biztosítása volt, amely közül a pirit az 1957–1958-as hiányt követően megoldódott, az apatit nem. Az apatitból mintegy 600-800 tonnás igényt jelentettek be a tagországok a szovjeteknek, de ennek teljesítése kétséges volt, mert csak igen költségigényes beruházások után lehetett volna kielégíteni.

A könnyűiparnál (textil-, valamint bőr- és cipőipar) a legfőbb megoldatlan kérdés a textilipari kapacitások anyagellátása és a foglalkoztatás volt. A jelentős tőkés nyersanyag-export csökkentése érdekében a tanácsülés a helyettesítő anyagok (műrost, szintetikus rost) gyártásának emelését ajánlotta a tagországoknak.

Ezzel együtt az 1956–1960 közötti évek globális és országonkénti mérlege közel sem bizonyult megnyugtatónak. A lengyelek kezdeményezésére ezt is a csúcstalálkozó elé utalták, azzal, hogy a Goszplan mellett létesített, erre szakosodott munkabizottság két héten belül tegye le javaslatát a Tanács elé.

A harmadik napirend keretében munkaprogramot fogadtak el a villamosenergia-szállítás bővítéséről, a dunai vízierőmű-rendszer közös továbbépítéséről, egyáltalán a folyami közlekedés jelentőségének növeléséről.

A második napirend keretében megegyeztek a többoldalú klíring 1957. január 1-jei bevezetésének előkészítéséről. Meg kellett vizsgálni azt is, hogyan létesülhetnek ilyen szerződések kapitalista, elsősorban harmadik világbeli országokkal.

A negyedik témakörben egyetértettek a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködési állandó bizottságok alapításáról.²²⁶ Ezeknek a hangsúlyozottan állandóan működő bizottságoknak a feladata a több országot érintő fejlesztési tervek, szakosítások és kooperációk, gazdaságossági javaslatok lépésről lépésre történő kidolgozása, valamint a több országot érintő műszaki problémák megoldása, konferenciák, szakértői értekezletek szervezése, ágazati paraméterek egységesítése stb. lett volna. A mezőgazdasági bizottságnak az élelmiszeripari együttműködéssel, illetve a mezőgazdasági nyersanyaggyártással is foglalkoznia kellett. Emellett – magyar javaslatra – budapesti székhellyel megalakítottak egy fa és cellulóz állandó bizottságot az erdőgazdaság fejlesztésére és a csatolt területek összehangolására. Kereskedelmi Bizottság is alakult, ahol a tervek szerint a tőkés kapcsolatokkal foglalkoznának közösen.²²⁷ Leszögezték, hogy a bizottságok határozatot csak a résztvevő országok egyhangú döntésével hozhatnak.

A Tanács beszámoló készítésére utasította a KGST Titkárságát, ami a csúcstalálkozó elé kerülő kérdésekre összpontosított volna.²²⁸

A csúcs előtt rendkívül hosszan, június 10-étől folyamatosan ülésezett a fizetési mérleggel foglalkozó különbizottság.²²⁹ Nem sikerült az egyeztetés a hengereltacél ügyében a speciális szállítások tisztázatlansága és egyes országok fizetési mérlegének kiegyensúlyozatlansága miatt. Kiderült, hogy 1957–1960 között a KGST-ben 1995 ezer tonna ilyen hiány van. A szovjetek szerint ezt annak kell felvállalnia, ahol jelentkezik, vagyis a deficit 40%-át az NDK-nak, 30%-át Romániának, 20%-át Bulgáriának, 9%-át Magyarországnak, 1-1%-át Csehszlovákiának és Lengyelországnak kellene állnia. Magyarország, az NDK, Románia, Bulgária tiltakozott a javaslat ellen. (Egyébként a Goszplan pontos javaslatot tett arra, hogy mely országnak melyik esztendőben és mennyi hengereltacél kellene exportálnia Magyarországnak. A magyar képviselő az exportjavaslattal részben egyetértett, az importtal azonban nem.)

A csúcs előtt Csehszlovákiának, Magyarországnak és Romániának nem elviselhető deficitje volt a fizetési mérlegében, Lengyelország mindenkivel szemben aktív szaldót mutatott, de a tőkés országokkal szemben passzív volt a szaldója. A kiegyenlítés lehetőségétől függött, hogy teljesítik-e vállalásaikat a lengyelek, vagyis az egész megállapodás ettől függött. A 280 millió rubel értékű magyar hiányt a fizetési mérleggel foglalkozó bizottság arra vezette vissza, hogy nem sikerült elhelyezni mintegy 450 millió rubelnyi

²²⁶ Vaskohászati (Moszkva), színesfémkohászati (Budapest), szénbányászati (Varsó), ásványolaj és gázipari (Bukarest), vegyipari (Berlin), gépipari (Prága), hadiipari (Moszkva), geológiai (Moszkva), komplex szállítások (Moszkva) és mezőgazdasági és élelmiszeripari (Szófia). A kormány 1956. július 27-i ülésén intézkedett a színesfémkohászati, illetve a fa és cellulóz állandó bizottságok budapesti elhelyezéséről. MNL OL XIX-A-83-a-B 2204/16. A 3515. (VIII. 3.) 1956. korm. sz. határozat.

²²⁷ Egyben megszűnt a külkereskedelmi tevékenységet koordináló bizottság. Külön albizottság jött létre a külső piacra kerülő komplex gyárak tervezésének, szállításának koordinálására.

²²⁸ Ezek: széntermelés, a vasérc és szénért fizetendő beruházási hozzájárulás, lengyel és német gabonahiány, német húshiány, apatitszállítás, bolgár dohányelhelyezés és a fizetési mérlegek kérdése. MNL OL M-KS 276. f. 53/289. 8. e.

²²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 94/867. 8. e.

árut, főként gépeket, és nem tudott beszerezni mintegy 300 millió rubelnyi terméket, főként fát és más anyagokat. Az országnak 1960-ig 700 millió rubel értékű adóssága volt a tőkés országok felé, így nem volt abban a helyzetben, hogy mégjobban eladósodjon ebben a relációban. Ekkor született az a javaslat, hogy 200 ezer helyett 500 ezer tonna kokszt kapjon a szovjettektől, így 300 ezer tonnával csökkentheti importját, a lengyelek viszont vállaljanak még több magyar gép és könnyűipari termék megvásárlását, és paszszívumát Csehszlovákia felé ugyancsak gépszállítással egyenlíthesse ki.

Az új javaslatokat egyetlen nap alatt kellett beadni, ennek Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia tett eleget. A javaslatok azonban teljesíthetetlenek voltak. Ráadásul az NDK bejelentette, hogy összes deficitje 1,5 milliárd rubel, ugyanakkor a szovjetek felé 1,5 milliárd kihasználatlan kapacitással rendelkeznek, és így is 400 millió az aktívuma a szovjet relációban. Így kielégítő megoldás helyett a csúcstalálkozón csak részmegoldás született.

A csúcstalálkozóra 1956. június 22–23-án került sor, ahol jóváhagyták a KGST Tanács VII. berlini ülésének határozatát. Ezzel az „törvényerőre” emelkedett. A csúcson ismételtlen leszögezték, hogy a tervek megvalósításához feltétlen szükség van a lengyel széntermelés növelésére, de ehhez meg kell adni a szükséges segítséget. Ennek érdekében az SZKP Elnöksége úgy határozott, hogy lemond a szovjet vasérctermeléshez igényelt beruházási hozzájárulásról, de ő maga nem segíti a lengyel széntermelés fejlesztését. Ez mentesítette Lengyelországot mintegy 550 millió rubel megfizetése alól, másrészt lehetőséget teremtett arra, hogy a többi ország emelje a lengyeleknek nyújtott támogatás összegét. Ugyanakkor meg kellett állapodni a tagországoknak, hogy milyen segítséget nyújtanak Lengyelországnak bányászati berendezésekben, bányászlakások építésében, munkások, specialisták küldésében. A magyar álláspont annyit változott, hogy nem 1959-től, hanem 1958-tól volt hajlandó Magyarország részt venni a finanszírozásban, de úgy, hogy 1960-ig a rá eső résznek csak a felét fizeti ki. A lengyelek kezdetben berzenkedtek, de végül tudomásul vették a szovjet ajánlatot.

A lengyel és keletnémet gabona- és húsigényekkel, a bolgár dohányvásárlással kapcsolatban a csúcs ismételtlen felkérte tagállamait, hogy vizsgálják meg a szállítások növelésének lehetőségét. A szovjetek jelezték, hogy 1957–1960 között jelentősen emelik a dohánytermékek behozatalát. Mindez azt jelentette, hogy érdemben nem változott a lengyel és német gabonahiány.²³⁰

A „végeredmény”

A többoldalú klíringegyezmény tervezetét egy előkészítő bizottság 1956. július 16–18-i ülésén megtárgyalta és azt egyhangúan elfogadta.²³¹ A később életbe lépett elképzelés

²³⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53/293. ő. e.

²³¹ A *Közgazdasági Szemle*ben már olyan cikk jelenhetett meg, amely a tőkés világrendszerhez fűződő kapcsolat elősegítése és a nemzetközi gazdaságossági szempontok megítélése és érvényesítése érdekében szocialista valutarendszer megteremtését szorgalmazta. (GÖNCZÖL György: Az átmeneti korszak nemzetközi

szerint a klíring tárgyát jelentették egyrészt a kétoldalú tárgyalások során nem kiegyenlírozott egyenlegek, másrészt az év közben erre a célra felajánlott áruk. Valamennyi ország részt vett a hitelnyújtásban, amelynek nagysága nem haladhatta meg a résztvevő országok felé bonyolított export 3%-át. A hitelkeret induláskor kamatmentes volt, és az elszámolásokat a Goszbankra bízta. A túllépett hitelkeretet három hónap, vagyis nagyon rövid időn belül kellett kiegyenlíteni.

Az előzetes kalkulációk szerint az egész konstrukció csak igen szerény mértékben, 5-10 millió rubeles nagyságrendben lesz alkalmas a kétoldalú egyezmények egyenleg-problémáinak csökkentésére. A tagországok azért nem lesznek hajlandók ide bevinni a kétoldalú tárgyalásokon ki nem egyensúlyozott egyenlegeket, mert nem tudható, hogy milyen árut kapnak érte. Senki nem fogja hitelkeretét túllépni, így kemény árufélét veszthet, ezért az országok igyekeznek kölcsönösen túladni eladhatatlan készleteiken. A konstrukciótól már induláskor sem vártak sokat, és ebben nem is kellett csalódniuk.

A csúcs után egy 1956. július 2-i feljegyzés a magyar kilátásokat a következőképpen prognosztizálta.²³² A KGST-forgalom súlya a nemzeti jövedelemhez viszonyítva nem emelkedik, szemben az első öt éves terv időszakával. Ennél fontosabb megállapítás volt, hogy jelentősen növekszik a tervországok aránya a külkereskedelemben. Ennek oka a legfontosabb nyersanyagok innen történő biztosítása. Az anyagimport a részarány közel 70%-ára emelkedik. Ennek a 84%-a a KGST közös tervezés eredményeként vehető számításba. A kínai forgalom 1960-ra a kétszeresére emelkedhet és Jugoszláviával kapcsolatban is fejlődés remélhető.

Az elképzelés az volt, hogy teljes egészében a tervországokból származik majd a vasérc és a kohókoks, de 1956 után megszűnik a marónátron, az ammóniákszóda és a karbid, 1957-től a szulfid-cellulóz tőkés importja, 1960-ra a pirit, a műgumi, a nikkel nagy része. 97%-ban innen jön a hutahorgony, 63%-ban az ólom, 87%-ban a pamut, 57%-ban a fenyőfűrészáru. Jelentős tőkés behozatal csak a réz, nyersgumi, bányafa és a finomgyapjú esetében várható. Ennek ellensúlyozására szolgál a magyar anyagkivitellel 40%-os növelése a tervországokba. A könnyűipari kivitellel változatlan szinten marad vagy kevéssel emelkedik, a mezőgazdasági 20%-kal nő, bár az igények ennél nagyobbak. A terv szerint a legnagyobb súlyúnak a gépek és finommechanikai termékek kivitelének kell lennie. Ez mintegy 50%-kal növekedhet, és 75%-ban tervországok igényeinek kielégítésére. Ennek közel 70%-ára elvi megállapodás volt, amibe a jugoszlávoknak fizetendő jóvátétel is beletartozott. A terv szerint a tőkés országokba a gépkivitel 1960-ig 112%-kal emelkedne. Az importot igen mérsékelt növekedéssel, 1957-ben még csökkentéssel is kalkulálták. Ez persze azt feltételezte, hogy megnő a korszerű gyártmányok aránya (dízelmozdony, dízelmotor, motorvonatok, különféle szerszámgépek és célgépek). A prognózis teljes gyárberendezések exportjával is számolt.

gazdasági kapcsolatairól. *Közgazdasági Szemle*, 1956. 7–8. sz.) A szerző már ekkor világosan látta, hogy amíg van nemzeti és nemzetközi szinten gazdaságosság között eltérés, addig nincsenek meg igazán a nemzetközi munkamegosztás, a szocialista világpiac működőképességének a feltételei.

²³² MNL OL M-KS 276. f. 94/863. ő. e.

1956. július 16-án és július 30-án ülést tartott a képviselő-helyettesi értekezlet,²³³ itt továbbtárgyalták az együttműködésre beérkezett javaslatokat. A román delegátus a kohászati állandó bizottság sürgős összehívását javasolta, de a többi delegátus ezt elutasította.

A KGST és az egyes országok mérlegproblémáinak megoldására a nyáron tovább folyt a munka. Az utolsó összegző jelentést a II. öt éves tervek egyeztetésének állásáról Vértés Márton, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője készítette 1956. augusztus 25-én.²³⁴ Eszerint az öt év folyamán történő behozatal 76%-át már egyeztették. Vértés szerint a fennmaradó 24%-ból elkerülhetetlen a tőkés import 1600 millió dFt összegben (a behozatal 10,5%-a), a többi a tervországokból is beszerezhető. Az anyaghiány (például faféleségekben) továbbra is fennmaradt.²³⁵ A gép- és finommechanikai importot Magyarország 154%-kal kívánta emelni. Az anyagimport emelkedését 65%-ra tették, ennek 80%-a volt biztosított KGST-relációból, de további 300 millió dFt értékű importban a tervországokból (a behozatal 1,6%-ában) még reménykedni lehetett.

A kivitelnek azonban már csak 67%-át sikerült egyeztetni. Vértés Márton azonban itt is számolt 2800 millió dFt többlettel, és itt elsősorban Kínára, Jugoszláviára, Koreára, Vietnámra gondolt. A nyugati országok felé 1000 millió dFt értékű áruval (a kivitel 4,8%-ával) kalkulált. A magyar gépexportot 43%-kal akarta növelni, aminek 71%-át egyeztették a KGST-országokkal. Ehhez hozzáadva a más tervországokba irányuló gépexport-lehetőségeket, még mindig 900 millió dFt bizonytalanság maradt. Ez az export 4,4%-át jelentette. Az anyagexport a gépexportnál jobban, 65%-kal nőhet, aminek 76%-át koordinálták a KGST-országokkal. Vértés Márton a könnyűipari export 1955-höz képest jelentéktelen mértékű emelkedésével számolt. A mezőgazdasági kivitel esetében komolyabb volt az emelkedés, ennek biztonságát 79%-ra tette.

A jelentés megállapította, hogy nem sikerült biztosítani a teljes anyagbehozatalt, továbbá komoly elhelyezési problémák maradtak a gépeket és finommechanikai cikkeket illetően. Az anyaghiány csökkentése csak az anyag- és mezőgazdasági export tervországok felé történő növelésével biztosítható. A mezőgazdasági áruk exportjában azért nem szabad bízni, mert abban viszonylag kevés a világpiacra valutáért is eladható ún. kemény árucikk. Vértés tehát arra hívta fel a figyelmet, hogy továbbra is nagy kérdés, hogyan lehetséges az anyagbehozatal növelése és a kivitel áruösszetételének eltolása a gépek felé.

Kohó- és öntödei kokszt esetében jól alakult a helyzet, a magyar diplomáciának annyi feladata volt, hogy mintegy 300 ezer tonna nagyságrendben a lengyel kokszt szovjettel

²³³ MNL OL XIX-A-2-gg. 24. d.

²³⁴ MNL OL M-KS 276. f. 94/865. ő. e.

²³⁵ Fenyőfűrészáruból a Csehszlovákiából kért 100 ezer m³ helyett évente 40 ezerre, Romániából a kért 250 ezer helyett 50 ezerre, Lengyelországból 37 500 helyett 10 ezerre, a Szovjetunióból 200 ezer m³-re lehetett számítani. Milyen lehetőségekkel operálhatott a magyar vezetés? Csökkentés és helyettesítés jöhetett szóba. Például 100 ezer m³ többletkérés a Szovjetunióból, ugyanennyi Csehszlovákiából, valamennyi Jugoszláviából. A román import pedig maradjon az elfogadott szinten. A fenyőfűrészáru-alkukat ráadásul nehezítette a bányafában, papírfában, cellulózban meglévő hiány.

kell kiváltani, miután a lengyel koksztért Magyarország nem tud megfelelő áru-ellentételezést biztosítani. A lengyelek ugyanis foggal-körömmel ragaszkodtak a szállítás fejében az 1 milliárd rubel beruházási hozzájáruláshoz. Ez pedig teljesíthetetlen volt.

Teljesen zavaros helyzet állt elő a hengereltacél ügyében. Magyarország a Sztálin Vasmű hengerműve és koksztoló blokkja megépítését követően is komoly tőkés importra szorult. A KGST-országoknak összességében is majdnem 2 millió tonna hiánya volt. Ez magyarázta a románok követelését, hogy sürgősen üljön össze a vaskohászati bizottság. Nyersolajból a nagylengyeli olajmező elvizesedése miatt évente legalább 200 ezer tonnára volt szükség a Szovjetunióból. Nyersfoszfát beszerzésében a Szovjetunió szállításainak növelésével ki lehet küszöbölni a tőkés vásárlást az egész KGST-n belül.

A kérdés: lehetett-e javítani a magyar pozíciókon a kétoldalú tárgyalások során? A magyar delegáció elérte, hogy 300 millió dFt-tal emelkedjen a magyar import a Szovjetunióból, ugyanakkor továbbra is importnövelésre kellett törekednie hengereltacélból, fából, színesfémből, nyersfoszfátból, cellulózból. Bolgár vonatkozásban jelentős magyar hiánnyal zárultak a tárgyalások, miután nem kívánták átvenni a magyar gépeket, mondván, hogy az 1955-ös budapesti ajánlás értelmében elsősorban Csehszlovákiából és az NDK-ból kell gépimportjukat fedezniük. Bulgária anyagért anyagimportot kért, amit Magyarország képtelen volt teljesíteni. Lengyelország felé továbbra is minden ország el volt adósodva a szén- és koksztimport miatt. A lengyelek fenntartották fenyegetésüket a koksztállítás csökkentésére, másrészt pontosan megjelölték, hogy mit kérnek a koksztért cserébe (búza, zsír, rézhuzal, mügumi, petróleum, gázolaj, gyapot, nyersbőr, kakaó, kávé). A magyarok nem tudtak mit tenni, a szovjet kokszt megszerzését szeretnék volna elérni. A Romániával folytatott tárgyalás sem zárult kedvezően. A négy év alatt a tervhez képest mintegy 500-600 millió rubellel kisebb forgalomra volt kilátás a gépexport és a faimport gyengése miatt. Csehszlovákiával szemben deficitbe került Magyarország. Ezt ki kellett egyenlítenie, de az a csehszlovák kérés nem volt teljesíthető, hogy a lengyeleknek mi fizessük ki a csehszlovákok adósságát. A Berlinben elfogadott gépexport-import arány Magyarországot hátrányos helyzetbe hozta.²³⁶ Az NDK esetében a nitrogénműtrágya- és a műszálimport növelésére Berlinben ajánlatot tettek.

Összességében a magyar pozíciókat a kétoldalú tárgyalások során csak szovjet relációban sikerült javítani. A kisországok valóban lehetőségeik határához értek. Egyik sem engedett saját kárára a másik javára. A pozitív lehetőség az exportképesség fokozása, a negatív a vállalások nem teljesítése vagy lemondása volt. A mérleg nyelve 1956 után a negatív megoldás felé billent el.

²³⁶ A gépexport-gépimport arány az 1:1-ről az öt év alatt 1:1,6-ra romlott a terv szerint, de 1957-ben még ennél is rosszabb, várhatóan 1:1,9 volt.

Összegzés

Sztálin halála után egyfelől újraindult az 1950-ben félbemaradt kísérlet a nemzetközi tervgazdasági rendszer kibővítésére, másfelől a szovjet vezetés határozott lépéseket tett a KGST-tagországok gazdaságpolitikájának korrekciója érdekében. Ennek iránya minde-nütt azonos volt: a nehézipar fejlesztésének visszafogása a mezőgazdaság és a könnyűipar javára, a lakosság életszínvonalának emelése, vagyis elmozdulás a kiegyensúlyozottabb fejlődés felé. 1953 második felében ez a váltás magában a Szovjetunióban is bekövetkezett. Ezzel párhuzamosan a külgazdasági politikában folytatódott az 1952-ben meg-hirdetett irányvonal, nevezetesen kereskedelmi nyitás az európai tőkés országok és a harmadik világ országai felé. Ennek keretében megtörtént a Jugoszláviával szembeni embargó felszámolása, illetve megindult a gazdasági kapcsolatok fokozatos helyreállítá-sa, amelyben Bulgária tette meg a kezdő lépéseket. Ez a politika Európa, illetve a harma-dik világ és az Amerikai Egyesült Államok szétválasztása érdekében történt. A szovjet vezetés világosan felismerte az európai tőkés országok ellenérdekeltségét a tervországok-kal szembeni embargó fenntartásában. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Szovjetunió feleslegesnek ítélte a háborús feszültség fenntartását Európában, kilátás volt a status quo biztosítására politikai eszközökkel is.

Fordulat következett a szovjetek KGST-politikájában is. Ennek elfogadására a IV. és V. KGST Tanácsülésen került sor. Végrehajtására szokatlanul nagy erőket összponto-sítottak valamennyi országban. Az egyeztetések új szakértői rendszere jött létre, amely szorosan kapcsolódott a politikai egyeztetés mechanizmusához. 1954-ben ez az 1955-ös beruházások összefésülésében, a KGST-kisországok közötti alkukban realizálódott. A Szovjetunió az 1956–1960 közötti ötéves tervek koordinálása során kapcsolódott be intenzíven az egyeztetésekbe. Mindez az 1955-ös beruházásokat illetően 1955 elején, az ötéves terveket illetően 1956 nyarán részleges megállapodáshoz vezetett, majd annak további kimunkálása is tovább folyt egészen 1956 őszéig. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a lengyel szállítások elmaradása és főként az 1956-os magyar gazdasági összeomlás nyomán ez az irány már nem volt követhető.

A desztalinizáció 1953–1956 közötti szakasza a KGST-ben ellentmondásos ered-ményre vezetett. A saját illetve a kettős autarkia helyébe a KGST-autarkia folytatása lépett, vagyis mind az energia- mind a nyersanyagigényeket, de más termékeket illetően is a beruházások és a tervek egyeztetése a belső önellátás magasabb szintre emelését jelentette. Sokkal szerényebb módon vetődött fel a hatékonyság megteremtésének célja. Elsőbbséget az ipar energiával és nyersanyaggal történő ellátása kapott. Annak az ipar-nak a kiszolgálására tettek erőfeszítéseket, amely minden országban egyoldalú és túlzott fejlesztés nyomán növekedett egészségtelen méretűvé. A hiányok megszüntetését célzó erőfeszítések nem is jártak egyértelmű sikerrel. Mindez a desztalinizáció alapvető célja-ival ellentétes eredményre vezetett: a visszafogott energetikai és nehézipari beruházások fenntartására, illetve visszaállítására a tagország eredeti szándékával ellentétben. Ez vilá-gosan megmutatkozott az ajánlásokban az 1955. esztendőre vonatkozó beruházási célok

elfogadásakor. A mezőgazdasággal és a közszükségleti cikkek termelésével kapcsolatos kezdeményezések erőtlenné bizonyultak, amire az 1950-es évek végi és az 1960-as évek eleji hosszan elnyúló agrárválság mutat majd rá. Sok más tényező között ez is oka volt a magyar iparpolitikai váltás leállásának.

A KGST-szintű önellátásra törekvő együttműködés fékezte a nyitás megvalósítását a fejlett tőkés országokkal és a fejlődő országokkal. Ez egyrészt az V. Tanácsülés dönté-seiben, majd a külkereskedelmi egyeztetés elveinek elfogadása során mutatkozott meg. A kapcsolatok bővítésével szemben az 1949 augusztusában megfogalmazott korlátot megerősítették: az nem mehetett a KGST-országok belső igényei kielégítésének rovásá-ra. A külgazdasági kapcsolatok alakításában nem a gazdaságpolitikai, hanem a politikai motivációk döntöttek. Ez Finnország esetében mutatkozott meg leginkább, ahol a Szov-jetunió szövetségben a többi a KGST-tagállammal a tőkés import kiszorítására, vagyis érdekszférája gazdasági eszközökkel történő kiterjesztésére törekedett.

Az 1955–1956-os egyeztetésekkel 1956 nyarára megszületett megállapodás a KGST történetében egyedülálló eredményt hozott. Az nehézipar-centrikus, pazarló gazdasági szerkezetek ellenére előrelépés volt az energia- és anyagihiány enyhítésében, mi több, néhány kooperációs egyezsége is sor került. Változás állt be a Szovjetunió magatartásá-ban: a korábbiakhoz képest aktívabban vállalt részt a hiányok enyhítésében. Megindult az iparosítási modelltől a nyersanyagot késztermékre cserélő szovjetcentrikus integrációs modellre való áttérés. A feszültségek azonban megmaradtak szinte valamennyi ország esetében. A multilaterális klíring megteremtésének nem volt semmilyen szerepe a tőke-hiány enyhítésében, a kereskedelem rugalmasabbá tételében is csekély. A rászorultság a tőkés exportra és importra az egyezmények felborulásának veszélyével fenyegetett. Az ebből való kilábalás az 1956–1958 közötti vajúdas eredményeként történt meg a szovjet szerepvállalás további erősödésével. Egyedül Romániának nem volt szüksége a részvé-telre egy ilyen integrációban. Ez, mint látni fogjuk, komoly konfliktusokhoz vezetett.

Az 1956. október 30-i nyilatkozat hatása

A berlini ülészek tehát újszerűnek és eredményesnek tűnt, mondhatni áttörést jelentett. A megfeszített munka látszólag meghozta gyümölcsét, és ígéretes volt a jövőre nézve. Ez részben annak volt köszönhető, hogy minden tagország számára világossá vált az energetikai szektorban a krónikus hiányállapot perspektivikus megszüntetésének vagy legalább lényeges enyhítésének követelménye. Hasonló felismerés motiválta az együttműködést az alapanyag-szektorokban, mindenekelőtt a vaskohászatban. Ugyanakkor jelentős volt a szakadék a beruházási programok és ezek tőkeigénye között, ilyennek tekinthető a lengyel szénbányászat fejlesztése, de a vízi energia hasznosítása is, és általában az, hogy a megállapodások azért voltak egyáltalán lehetségesek, mert nem a visszafogás, hanem a bővítés volt az irányadó. A visszafejlesztésre, leépítésre vonatkozó döntések jó részét későbbre tolták, vagy azok kikerültek a KGST-szintű problémák látóköréből, és egy későbbi kétoldalú egyezkedésre bízták. A mezőgazdaságot illetően nem sikerült a hatékony együttműködés közelébe kerülni, már csak ezért sem, mert nem volt világos, ki milyen ütemben, milyen eszközök igénybevételével kívánja a szövetkezesítés kérdését kezelni. Mindenesetre a tagállamok bíztak abban, hogy a folyamat folytatható, hogy a nagyszámú szakbizottságban, vagy ha nem ott, akkor a működésre kényszerített egyeztető testületekben előbb vagy utóbb eredmények születnek.

A valóság szinte azonnal rácsfolt az álmokra és a tervekre. Az egyeztetések során ugyanis minden ország a maga számára ideálisnak képzelte fejlesztések mellett lobbizott, és a bizalom közel sem volt olyan nagy, mint azt a külvilág felé sugározták. Hiába tolt el a Tanács a KGST-ből a kétoldalú tárgyalások felé a problémák kezelését, ezzel egy tapodtat sem lehetett előre haladni.

Fél év múltán egy 1956. december 21-én a Gazdasági Bizottságnak készült előterjesztés olyan horderejű kérdésekben tapasztalta az előrehaladás hiányát, mint a külföldi részvétel a lengyel szénbányászati beruházásokban, a gabonaellátás és a nemzetközi fizetési mérlegek egyeztetése.

„A fenti nagy kérdések megoldatlansága – fogalmaz az anyag – valószínűleg abban rejlik, hogy a KGST-hez tartozó országok második 5 éves fejlesztési tervei nem mindig voltak reálisak. Megalapozatlanok voltak a termelési és forgalmi előirányzatok és nem volt összeállítható még globálisan sem egy egyensúlyba hozott fizetési mérleg. A KGST bizottságai és a VII. ülészek a második ötéves fejlesztési terveknek ezt az aránytalanságát és ellentmondását nem, hogy kiküszöbölte volna, hanem azt egyrészt rögzítette, másrészt bizonyos mértékben továbbfejlesztette. Tehát egyes határozatok bizonyos fokú megalapozatlansága miatt nem kerülhetett sor a fizetési mérlegek rendezésére.

Ez év októberében Grotewohl elvtárs javaslatot tett a KGST rendkívüli ülészekének összehívására az 1956. év utolsó negyedévi és az 1957-es szénzállítások biztosítása érdekében. Az NDK javaslatában kiemelte azt, hogy feltétlenül szükségesnek tartja a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia és az NDK részvételét a tárgyalásokon. Az NDK javaslatára eddig

az országok nem válaszoltak. Előzetes tájékoztódás szerint a Tanács ülése 1957. január második felére összehívandó.”²³⁷

Mindez annak ellenére történt, hogy október 30-án napvilágot látott a szovjet kormány nyilatkozata, amelyben az is szerepelt, hogy a Szovjetunió kész megvitatni a többi szocialista ország kormányával azokat az intézkedéseket, amelyek biztosítják „a szocialista országok gazdasági kapcsolatainak további fejlesztését és erősítését avégett, hogy kiküszöbölje a gazdasági kapcsolatokban a nemzeti szuverenitás, a kölcsönös előnyök és egyenjogúság elve megsértésének bármiféle lehetőségét”.²³⁸ A nyilatkozat érvénye – mint ismeretes – Magyarországra egy napra szólt, 1956. október 31-én Moszkva a magyar eseményekbe történő katonai beavatkozás mellett döntött, amit négy nap múlva végre is hajtott. Más országok tekintetében, éppen a magyar fiaskó miatt, Hruscsovénak szavahihetőségük bizonyítására látványos megállapodásokat kellett kötniük. 1956 novemberében a szövegbe foglalt ígéretnek megfelelően a Szovjetunió tárgyalásokat kezdett Lengyelországgal, Csehszlovákiával, az NDK-val és Romániával (illetve egészen más helyzetben Magyarországgal is).

1956. november 18-án Hruscsov és Gomułka közös nyilatkozatot írt alá, amely nyomtatékosította az egyenrangú kapcsolatok jelentőségét, leszögezték az október 30-i nyilatkozat érvényét és nemzetközi jelentőségét. A legfelsőbb szintű találkozáson a gazdasági kérdések is napirendre kerültek; az úgymond rendezetlen ügyekben a szovjetek lemondtak a lengyel tartozásról az 1946–1953 közötti szénzállítások értéke elismerésének fejében, és megállapodtak a vasúti szállításokról és egyéb pénzügyi elszámolásokról. Moszkva jelentős áru- és rubelhitelt ígért, aminek fejében az országban maradhattak katonai egységei, de szabályozták azok jogait és mozgását.²³⁹

Ami a részleteket illeti, az 1945. szeptember 16-án megkötött szovjet–lengyel egyezmény kötelezte Lengyelországot, hogy a világpiac alatti áron szállítson szenet. Ugyanezt a mennyiséget 1947-ben a felére csökkentették, de az egyezmény ilyen formában csak 1953 novemberében veszítette érvényét. Most a kompenzáció fél milliárd dollár volt, ennyivel csökkentették a lengyel adósságot. Hasonlóan elfogadta a Szovjetunió a tranzitszállításokkal és a szovjet hadsereg szállításával kapcsolatos panaszt. Egyben a szovjetek jelentős gabona szállítására,²⁴⁰ és 1958–1960 között 700 millió rubel hosszú lejáratú hitel nyújtására kötelezték magukat 1963–1965 közötti kiegyenlítéssel. A szovjetek törölték az 1947-es leszerelési kölcsönből fakadó 110 millió rubeltartozást. Szerepelt a megállapodásban a hozzájuk került háborús javak ellentételezése is.

²³⁷ MNL OL XIX-A-39-b/1 1. d.

²³⁸ VJACSESZLAV SZEREDA – RAINER M. JÁNOS (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956.* 1956-os Intézet kiadása, Budapest, 1996, 201. A kötet tartalmazza az SZKP Elnöksége 1956. október 30-i és 31-i jegyzőkönyveit, amelyek ezt a fordulatot pontosan bemutatják. A nyilatkozat rövid értékelését l. Izsák Lajos (főszerk.): *Krónika 1956.* Kossuth Kiadó–Tekintet Alapítvány, Budapest, 2006, 150.

²³⁹ MNL OL XIX-A-2-gg. 55. d. A szovjetek rehabilitációs és családgyógyítási ígéreteket is tettek.

²⁴⁰ Az áruhitel 1957 folyamán a közös nyilatkozat szerint 1400 ezer tonna volt.

A románok 1957-ben 450 ezer tonna búzát és 60 000 tonna takarmányt kaptak, ezt 1959-től kellett törleszteniük. A SOVROM Társaság visszavásárlásából egyfelől elengedtek 4300 millió lejt, valamint lemondtak a haszonrészesedéséről. Lényegesen megemelték az áruszállítást, például kokszból 380 ezer tonnával, vasércből 570 ezer tonnával világgpiaci áron, az uránércet pedig ennél magasabb áron vette a Szovjetunió. 270 millió rubel hitelt kaptak öt vegyipari üzem építéséhez szükséges tervek és berendezések beszerzésére. Ezt fejték meg továbbá négyéves hitel-visszafizetési haladékkal.

A csehszlovákokkal éppen a legkényesebb kérdésben, a szénexport-import ügyében nem sikerült dűlőre jutni, így Prága visszafogta exportját a tagországok felé. Itt is finanszírozták azonban az urántermelést és -kutatást, és az uránt 20%-kal a világgpiaci ár fölött vették meg. Ez a megállapodás nagyon kedvező volt Csehszlovákiának, mert ez a vásárlás a magyar számítások szerint az összes támogatást összeadva, 4-5-szöröse volt a világgpiaci áraknak. Itt is szó volt az ipari kooperáció megindításáról és ezzel kapcsolatos beruházási segítségéről.

Az NDK-val lezajlott tárgyalások eredményeként a szovjet áruszállítások az egy évvel korábbihoz képest 30%-kal nőttek (kokszt, nyersolaj, hengereltáru, fűrészáru, élelmiszer stb.). A szabad devizahitel értéke 340 millió rubel volt, és itt is megkezdődött a gépipari kooperáció konkrét kidolgozása.

A bolgár-szovjet csúcstra 1957. február 15-24. között került sor Moszkvában. A szovjetek valamennyi bolgár kérést teljesítettek. Zsivkovék újabb 200 millió rubel hitelhez jutottak ipari beruházásokhoz, és ezzel a hitelösszeg három év alatt elérte az 1 millió rubelt. Sikerült felszámolniuk a munkanélküliséget, meglödtak az építkezések, és az ország minden részéről bizakodásról számoltak be.²⁴¹

Csődvészély Magyarországon

Magyarországgal egészen más volt a helyzet. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nem túl sok tépelődés után feladta a berlini megállapodásban vállalt kötelezettségeit.²⁴² 1956. december 21-én olyan javaslat került a Gazdasági Bizottság elé, hogy a magyar fél vesse fel a magyar kérdés napirendre tűzését a KGST Tanácsában,²⁴³ persze azzal a céllal, hogy minél több támogatást kapjon. 1957. január 22-i ülésen azonban a Gazdasági Bizottság lemondott a magyar kérdés önálló napirendre vételéről,²⁴⁴ Moszkvából ugyanis azt az üzenetet kapták, hogy jobban járnak, ha kétoldalú tárgyalás formájában „koldul-

²⁴¹ MNL OL XIX-J-1-j 1945-1964, Bulgária, 12. d. VI-49.

²⁴² 1956. november 27-i 10015/1956. számú kormányhatározat, amely a KGST Titkárságán keresztül azzal fordult a tagállamokhoz, hogy szükségesnek tartja a berlini határozatok felülvizsgálatát, „minthogy az ez év október 23-ai események következtében Magyarországon gazdasági lehetetlenülés állott be”. FERIL ISTVÁN-BARÁTH MAGDOLNA (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei V. kötet, 1956. november 14. – 1957. június 26.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 314.

²⁴³ Uo. 328. és MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/3. ő. e.

²⁴⁴ Uo. 338.: 10.103/1957. (I. 22.) sz. GB-határozat.

nak alamizsnáért”, így legalább nem derült ki, hogy Magyarország nem tudja teljesíteni a vállalt gépexportot és a bauxitkitermelést sem. Ennek jelentős része ugyanis magyar-szovjet viszonylatban realizálódott volna.²⁴⁵ Egyébként a december 21-i GB-előterjesztés leszögezte azt is, hogy Magyarország számára nem előnyös sem a lengyelországi szénbányászati fejlesztésben való részvétel, sem a mezőgazdaság túlságosan (kb. 70% szemes-termék-termelésre összpontosító) extenzív fejlesztése, sem a tőkés anyagimport növelése. A megállapodásban szereplő, vagyis vállalt gépipari kapacitásoknak pedig nincs nyersanyag- és hengereltáru-fedezete. A dokumentum éles megfogalmazásban vetette fel a korábbi magyar gazdaságpolitika Magyarország számára a KGST-n belüli együttműködés érdekében meghozott hátrányos vagy nem feltétlen előnyös döntéseit. Így a nagy áldozatok árán kiépített alumíniumbázist és a szénbányászat fejlesztését, a jugoszláv piac elvesztését és a hadiipari, védelmi beruházások végrehajtását, „amely nagymértékben dezorganizálta az egyébként is feszített magyar népgazdasági terveket”. Nagy terhet jelentett a jóvátétel és a magyar-szovjet vállalatok megváltása, „ami annál súlyosabb volt, mert Németország nem egyenlített ki 1945-ben a Magyarország felé fennálló kb. 1,5 milliárd márkás tartozását.” Az előterjesztés ezt követően a Szovjetunióval kapcsolatban a következő megállapítást tette:

„Magyarország az elmúlt években a Szovjetunió igényeinek kielégítésére egy sor nehézipari termék gyártására épített ki kapacitásokat (adócsőgyár, árammérőgyár, hajógyarak stb.). Ezeknek egy része gazdaságtalan és erősen anyagigényes volt, másrészt pedig időközben megszűnt az értékesítési lehetőség. (Nagyadó, árammérők, gőzdaru, lokomobil, gőzmozdony stb.) Tehát már a jóvátétel és a fent említett kívánságok a magyar ipar struktúráját nem a magyar adottságoknak megfelelő, erősen anyagigényes, a mi esetünkben kedvezőtlen ipari struktúra felé fejlesztette.”²⁴⁶

²⁴⁵ Osztrovszki György KGST-képviselőhelyettes előtt a csehszlovák helyettes is megerősítette, hogy a magyar kezdeményezést a szovjetek nem támogatják, ugyanakkor készül egy szénzállítással kapcsolatos egyeztetés, amelyből a magyarokat ki akarják hagyni. A Gazdasági Bizottság erre olyan döntést hozott, hogy Magyarország jelentse be részvételi szándékát az egyeztetésen. MNL OL XIX-A-39-b/1. 12. d.

²⁴⁶ Ezt követően az 1957-es segítséget az előterjesztés a korábbi termelési szint eléréséhez a következőkben összegzi: 3,5-4 millió tonna szénimport, 700-800 millió kilowattóra energia, 300 ezer tonna hengereltáru, 12 ezer tonna réz, 10 ezer tonna alumíniumtömb, bér munka a hadiüzemek, a gépipar egyes ágazatai, a kohászat és alumíniumipar számára. A mezőgazdasági terménybehozatalt 1 millió tonnára tette, emellett mezőgazdasági kisgépekre, textíliákra, bútorra, cipőre, papírra, közlekedési eszközökre, háztartási felszerelésekre, építőanyagokra és egyéb tartós fogyasztási cikkekre is szükség lett volna. Az 1958-1960 közötti időszakban a korábbi kölcsönhiányos állapotot fel kellene számolni, és a nyugati drága kölcsönöket vissza kell fizetni. Ennek érdekében 60-70 millió dollárnyi arany, adósságtörlesztés vagy hosszú lejáratú megváltás, át kellene venni Magyarországtól az anyagigényes termékeket, egyben segíteni kell az ipar átstrukturálását. Jelentős nemzetközi kooperációs lehetőségekre van szüksége az országnak a nagyberuházások befejezéséhez. Romániától 1-1,5 milliárd m³ földgáz kellene a hozzávaló csőmennyiséggel és kompresszorállomásokkal együtt, illetve a következő öt évben évi 1 millió tonna nyersolaj román és osztrák forrásból stb. MNL OL XIX-A-39-b/1. 1. d.

A tervhivatali elnökök 1957. márciusi találkozásán így nem volt mit tenni, mint világossá kellett tenni a KGST közössége előtt is az ígéretek visszavonását, és hogy Magyarország az ötvenesről egy teljesen új, három éves terv kidolgozásába fogott.²⁴⁷

A szénbehozatali igényt a magyar delegátus a berlini vállaláshoz képest a következőképp módosította: 1958-ban 775 millió tonna helyett 2800 millió tonna, 1959-ben a 995 millió tonna helyett 3000 millió tonna, 1960-ban 995 millió tonna helyett 3200 millió tonna kellene.²⁴⁸ Egyben jelezte, hogy nem tud eleget tenni részvételi ígéréteinek a lengyel szénberuházásokban. Nem véletlen, hogy az értekezleten megállapították, hogy a szénhiány általánosan is növekedett, és a következő három évben 7,1, 7,4, 6,2 millió tonnát tesz majd ki. A magyar kőolajtermelési ajánlatot a berlini 2 millióról 600 ezer tonnára vették vissza, az 1010 kutatófúrást 636-ra, a kőolajbehozatalt ezzel szemben évi 450 ezer tonnáról évi 1,5 millió tonnára kívánták feltornászni. Csökkentést jelentett be Magyarország az acél- és nyersvastermelésben, növekedési igényt a nyersvasimportban. A bauxitra és timföldre vonatkozó ígéretet tartani tudták, de az alumíniumtermelés és a gépxport volumenét már nem. Kéréseket fogalmazott meg a magyar fél a színesfém-behozatalban is. A zöldség- és gyümölcsstermesztés kivételével az ország a mezőgazdasági termékekre tett ígéreteit is visszavonta, illetve csökkentette.²⁴⁹

A szovjet hozzászólással szemben a bolgár, a magyar, a német és a lengyel felszólalások egyöntetűen a berlini vállalások feladásáról szóltak.²⁵⁰ Bulgária csökkenti gépipportját, növelné kokszipportját. Az NDK szén-, gabona- és húshiányról panaszkodott. A lengyelek jelentős változásokat jelentettek be: komoly lemaradás volt tapasztalható a szén, az acél, az energia, a cement, a vasérc, valamint a szerszámgéptermelemben. 1956-os nemzeti jövedelmük az 1955-höz képest 15%-kal volt alacsonyabb. 1951–1954 között csökkentek a reálbérek, sőt a munkásság egyes rétegeinek életszínvonala alacsonyabb volt a háború előttinél. Súlyos szénhiány volt annak ellenére, hogy bevezették a vasárnapi műszakot. Románia nem tudta teljesíteni hús- és gabonaszállításait, sőt a Szovjetunió juttatott részére 500 ezer tonna gabonát és 60 ezer tonna takarmányt. Az olajfeltárások befejezéséig a termelésük csökken, a földgázszállítás növelését csőhiány akadályozza. Jelentős problémákról számoltak be a vasérctermelésben, széntermelésben, a hengereltáru és a kokszt területén, ugyanakkor 2700 traktort nem vettek át tőlük a KGST-országok.

²⁴⁷ Jellemző volt a helyzetre, hogy az 50 millió rubel nagyságrendű magyar–bolgár árucserében 18 millió rubel magyar lemaradás volt, bár korábban mindig magyar aktívum jelentkezett. Az 1957 áprilisában aláírt, arra az évre kötött megállapodás a bolgár hosszú lejáratú 7 millió rubeles áruhitellel együtt is jelentősen alatta maradt az egy évvel korábbinak, amit azonban a szakértők túlzottnak tekintettek. MNL OL XIX-j-1-k 1949-1961 3. doboz.

²⁴⁸ A kérést a KGST-csúcson 2150, 2450, 2750 millió tonnára csökkentette a magyar kormány. MNL OL M-KS 288.f. 23/1957/31. ő. e.

²⁴⁹ Mindezt tetézte, hogy Magyarország törölte a katonai megrendeléseket, csökkentette haderejét és visszavonult a technikai korszerűsítésből is. Másrészt igyekezett – részben sikerrel – KGST-piacot találni az itthon gyártott hadi felszereléseknek. GERMUSKA PÁL, i. m. 63.

²⁵⁰ MNL OL XIX-A-2-gg. 40. d.

A szovjet–magyar tárgyalás a folyó évre 1957 márciusában Moszkvában zárult.²⁵¹ Az 550 millió rubel értékű áruhitelhez és 200 millió rubel értékű 2% kamattal kapott devizahitelhez hozzájött 85 millió rubel a korábbi hitelből. A törlesztést 1961-ben kellett elkezdni, és 10 év alatt befejezni. Az 1957-es áruforgalom a két ország között így több mint 1 milliárd rubel értékű volt. Az 1952, 1954, 1956-ban kapott hitel törlesztésére haladékat kapott az ország, és azt is csak 1961-től kellett visszafizetni. A volt német vagyon és a vegyes társaságok kivásárlásából hátramaradt magyar tartozást, mintegy 1053 millió forintot elengedték. Megvették a szovjetek 458 millió rubel értékű magyar gyártmányú hadfelszerelést a magyar katonai jellegű tartozás elengedése fejében.

Az 1957 júliusában megkezdett 2500 millió rubeles magyar kéréssel induló és az 1957. december 18-án megkötött megállapodással befejeződött tárgyalás szerint Moszkva 1958–1962 között 300 millió rubel értékű berendezést szállított, és technikai segítséget nyújtott különféle beruházások befejezéséhez. A kamat 2% volt, itt egy év türelmi idő volt a hitelrészlet igénybe vétele után. A törlesztést 10 év alatt kellett teljesíteni.²⁵²

Az 1958–1960 közötti évekre szóló árucseré-forgalmi egyezmény körüli kemény tárgyalások 1958. január 13-án zárultak le, de Kádár János 1958. áprilisában további szovjet támogatást „sírt ki” Hruscsovtól.²⁵³

A szovjet–magyar szakosítási tárgyalások elhúzódtak. A magyar javaslatok nyomán, az év során szovjet tervhivatali szakértők vizsgálták meg a magyar hároméves tervet,²⁵⁴ a szakosítással kapcsolatban minden magyar ajánlati területet végigjártak, beleértve a termelő, a tervező és kutató szférát is. Amikor 1957. november 5-én Ajtay Miklós szovjet partnerével asztalhoz ült, kiderült, hogy a szovjetek nem tartották elfogadhatónak, hogy Magyarország villanymotorgyártására rendezkedjen be. A dízelvonatok és -motorokocsik, a villamos motorvonatok és mozdonyok közül csak egyetlen típus, a 600 LE-s mozdonyok gyártását ajánlották, a 2000 LE-s mozdonyokat már a szovjetek „magukra vállalták”. A híradástechnikai üzemekről és kutató intézetekről az volt a véleményük, hogy azok megoldott problémákkal foglalkoznak. Együttműködési lehetőséget például reléállomások, a telefonközpontok és a telefongyártás, a televíziós stúdiók és közvetítő berendezések gyártásában véltek felfedezni. Ez igen szerény eredmény volt.

²⁵¹ A közvetlen térítésmentes segítség 1956 novemberében, majd 1957 elején kb. 43 millió rubel értékű áruszállítás volt. MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/14. ő. e.

²⁵² A márciusi tárgyalásokra I. FEITL ISTVÁN: Bevezető. In: BARÁTH MAGDOLNA – FEITL ISTVÁN (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. III. kötet. 1957. április 5. – 1957. május 17.* Intera Rt. Kiadása, Budapest, 1993.

²⁵³ BARÁTH MAGDOLNA–FEITL ISTVÁN: Két összefoglaló a magyar–szovjet kormánytárgyalásokról (1958. április). *Múltunk*, 1993, 4. sz. 163–188.

²⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/35. ő. e.

A szovjetekkel folytatott kétoldalú tárgyalások ellenére a nyersanyagellátás területén akut válsághelyzet alakult ki a KGST-ben. Veszélybe került a berlini határozatok realizálása részben a szén, a kokszt és az energia tekintetében, de zavarok voltak a beruházás-hozzájárulás területén is, és megoldatlan volt a gépipari kapacitás kihasználásának biztosítása. Ehhez társultak az egyéb áruk kompenzációs cseréjéből adódó, fizetési nehézségek, a magyar vállalatok feladása és a komoly igény a segítségre. Ha a szovjetek nem léptek volna be ajánlataikkal, minden valószínűség szerint a KGST-kvázipiac összeomlásával kellett volna számolni.

1956. július 20. és szeptember 7. között, vagyis igen hosszasan egyeztetés után Lengyelország, Bulgária, Csehszlovákia, az NDK és a Szovjetunió szénbányászati szakértői közösen kidolgozták a lengyel szénbányászat 1956–1965 közötti fejlesztéséhez szükséges terveket, amelyekkel a KGST-igények kielégíthetők lettek volna. Az 1956–1960 közötti beruházásokat (1955-ös áron) 27,6 millió zlotyiban határozták meg. 1956 októberére azonban kiderült, hogy a lengyel kormány 18,6 milliárd zlotyinnál nem tud többet fordítani bányászati beruházásokra a következő öt éves terv során, és ez komoly nehézséget okoz az évi 110 millió tonna kőszéntermelés elérésére 1960-ra. Az összeg nem biztosította az új bányák építésének megkezdéséhez szükséges összegeket, vagyis 1960 után nem lehet számítani a kitermelés növekedésére. Piotr Jaroszewicz lengyel KGST-képviselő ezért 1956. október 1-én levéllel fordult A. A. Pavlov KGST-titkárhoz azzal az indítvánnyal, hogy mielőbb kezdjenek tárgyalásokat más országok részvételéről az 1957-ben indítandó beruházásokban. Mi több, a szakértők által megállapított 27,6 milliárdot is kevésnek nevezték, mert az nem tartalmazza az energetikai, szállítási és kommunális beruházásokat. Ez további 2,5 milliárd zlotyival drágította a tervek kivitelezését. A hiányt 11,5 milliárd zlotyiban, azaz 2,7 milliárd devizarubelben állapították meg, amelyet 1956–1960 között hosszú lejáratú kamatmentes hitel formájában igényeltek Lengyelország számára, illetve a segítséget ennek megfelelően akarták megállapítani úgy, hogy az érdekelt országok gépeket, berendezéseket, anyagokat szállítanak vagy részt vennének a tervezésben és a geológiai feltárásban. Efelett devizahitelt is kértek közszükségleti cikkek vásárlására.²⁵⁵

Miután a lengyelek – mint láttuk – képtelenek voltak a szénexport teljesítésre, 1956 októberében Grotewohl javaslatot tett a KGST rendkívüli ülésének szinte azonnali összehívására négy ország részvételével az 1957 eleji szénszállítási katasztrófa elkerülése érdekében. (A lengyel szénkivitel 1956 októberétől szinte majdnem teljesen leállt, és csak 1957 júniusától, a lengyel kormánydelegáció berlini tárgyalása után indult meg. Az NDK-t külön irritálta, hogy kénytelen volt több nagy fontosságú üzem leállítani, míg a lengyelek eladási ajánlatokat tettek Nyugatra. Így 1957 februárjában a NSZEP KB úgy döntött, hogy gyors ütemben felfuttatja szénbányászatát, és erre összpontosítja beruházási kapacitását.)²⁵⁶ A német felhívásra az érintett országok azonban nem vá-

²⁵⁵ MNL OL XIX-A-2-gg. 55. d.

²⁵⁶ MNL OL M-KS 288. f. 32/1958/8. ő. e.

laszoltak. Idővel a csehszlovákoknak is sürgőssé vált az egyeztetés, Jaromír Dolanský KGST-képviselő 1957 márciusára kért magas szintű találkozót (a lengyelek áprilisra), mert a tornyosuló bizonytalanságok miatt kormánya veszélyeztetve látta az ország éves tervének elfogadását.²⁵⁷ A tárgyalási javaslatból kihagyott magyar fél szintén időszerűnek tartotta az egyeztetést, mert úgy látta, hogy a nyersanyagban gazdag Lengyelország és Románia nem támogatja a KGST-n belüli kereskedelem bővítését, ellenkezőleg annak lazítására törekszik, hogy nyersanyagkincseivel szabadabban gazdálkodhasson a tőkés piacokon.²⁵⁸ Az NDK és Magyarország ezzel élesen szembefordult. Ahogy teltek a hetek, a kőszén-, nyersvas-, kokszt- és hengereltacél-hiány 1956 őszéhez képest tovább fokozódott. Ugyanez állt a kőolajra és termékeire, valamint a rézre, cinkre és alumíniumra, a szakosításban pedig áthidalhatatlannak tűnő ellenérdekeltségek mutatkoztak. Ilyen volt a vasúti járműgyártás, ahol Lengyelország, Magyarország, a Szovjetunió, Románia és az NDK is ellenérdekelte felek voltak, illetve ez igaz volt más ország vonatkozásában a hajógyártásra, ahol például a lengyelek nyersanyaghiány miatt nem tudtak a KGST-piacra megfelelő mennyiséget biztosítani, amit az NDK és Románia kihasznált, de Bulgária még így is tőkés piacról elégítette ki ilyen szükségleteit.

Ezek között a körülmények között a Szovjetunió teljesítette áruszállítási kötelezettségeit, a kisországok azonban kevésbé voltak erre képesek. 1957. január 1-jén már 1200 millió devizarubel volt a klíringhátralék, ami az 1955-ös állapotnak csaknem a kétszeresét jelentette, ráadásul úgy, hogy a Szovjetunió a berlini vállalatokat felülmúló szállításokat teljesített. Ezzel szemben a KGST többi tagországa egy sor termékfajtából csökkentette szállításait. A kőszénimport az 1955-ös volumen 37%-át tette ki, a kőolaj-fehértermékeké 72,5%-át, a horgany 64%-át, az acélcsővek 85%-át, de növelte a behozatalát a cipőkből, szabászati cikkekből és kötöttárukból.

Lengyelország 1955-ben 8,1 millió tonnát, 1956-ban 6,1 millió tonnát, 1957-ben csak 3 millió tonna szenet exportált a Szovjetunióba. Kokszból 1956-ban még 560 ezer tonnát kapott, 1957-ben 200 ezer tonnát. Kevesebbet kaptak a szovjetek különböző termékekből az NDK-ból és Csehszlovákiából, és az NDK jelentősen csökkentette a cementgyári berendezések exportját.

Egy szovjet elemzés jól mutatta az impozáns szakosítási megállapodások és a valóság közötti szakadékot, hogy amíg 1957-ben az évi összes fémforgácsoló szerszámgép gyártása több mint 70 ezer darab volt, a kölcsönös szállítások csupán 3400 darabot tettek ki, vagyis a gyártásnak nem egészen az 5%-át. A kovácsoló-sajtoló berendezések gyártása több mint 24 ezer egység volt, a kölcsönös szállítás pedig mindössze 662, vagyis a gyártás 2,7%-a.²⁵⁹

²⁵⁷ MNL OL XIX-A-2-a 4. d.

²⁵⁸ MNL OL XIX-A-2-s 11. d. Chivu Stoica román miniszterelnök 1957 januárjában elhárította a földgázszállítás növelését Magyarországra.

²⁵⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/34. ő. e. Megállapodtak a kombájnyszakosításban, de ebből két év alatt semmi sem valósult meg.

„A traktorgyártás öt népi demokratikus országban történik és 1957-ben kb. 39 000 darabot tett ki, ebből a népi demokratikus országokba 5380 darabot exportáltak, ebből csak Csehszlovákia 5114 darabot. Tehergépkocsikat öt országban gyártanak. Ezek gyártása 1957-ben kb. 47 ezer darab volt, a kölcsönös szállítás pedig 3836 darab, vagyis a termelés 8%-a.”

Hozzá kell tenni, hogy súlyos problémák voltak a hadiipari termelés, illetve a haditechnikai szállítások területén is. Az 1956–1965 közötti szállítási tervek közös vizsgálata 1956. július 30. után indult meg. Ezek a tervek elkészültek, de megvalósíthatatlannak bizonyultak, mivel az érdekelt országok között nem jött létre megegyezés az elszámolásról a kölcsönös fegyver- és haditechnikai szállításokért. A szállító országok – a Szovjetunió kivételével – nem akartak az importáló országok kérésének megfelelő kedvezményeket adni. A kérdés felülvizsgálata csak 1957 végén kezdődött meg, miután a Szovjetunió leszögezte, hogy a hatvanas évek elején hajlandó az 1957–1960 közötti feltételekkel átvenni hadieszközöket.

A lengyel javaslat

1957. április 12-én P. Jaroszevicz, a KGST lengyel delegátusának elnökhelyettese levelet küldött A. A. Pavlovnak, a KGST titkárának azzal a kéréssel, hogy kormánya elgondolásait juttassa el a KGST-országokhoz. Hamarosan kiderült, hogy ilyen horderejű kezdeményezés a KGST addigi történetében még nem fordult elő. Pavlov egy nap múlva teljesítette Jaroszevicz kérését azzal, hogy a kezdeményezést a képviselő-helyettesek előtt kívánja megvitatni, méghozzá viszonylag rövid határidővel.²⁶⁰ A képviselő-helyettesek értekezletére 1957. május 15-én került sor, amely a most már halaszthatatlan KGST-csúcs előkészítését is szolgálta.

Az előterjesztés visszatekintéssel indul. A KGST 1954 márciusában történt átszervezése után élenkélési időszak következett, ennek keretében 1955 márciusától megkezdődött az éves és ötéves gazdasági tervek összehangolása, valamint kibővült a tőkés országokkal folytatott kereskedelem koordinálása is. Eredménynek tekintették a kőolaj-, és vasércszükséglet kielégítésére tett erőfeszítéseket, ugyanakkor kiderült, hogy a szén, koks, hengerelt acél és egy sor termékfajtára vonatkozó megállapodás nem volt reális. Ennek okát az anyag a tervegyeztetés túl széles spektrumában, az egyeztetés módszerében és egy sor szempont figyelmen kívül hagyásában látta. Ilyen volt például a tőkés kereskedelmi megállapodásokból és a nemzetgazdasági mérlegegyensúlyok megteremtéséből adódó kötelezettség. Így több termék esetében sem 1956 nyarán, sem később nem jött létre egyezés, ami aztán a nemzetgazdasági tervezést is elbizonytalanította. A lengyelek kifogásolták továbbá a Goszplan, a szovjet tervhivatal beavatkozását a KGST-apparátus

²⁶⁰ A javaslatot a KGST vezetői korábban ismerték, sőt kiszivárgott létezése. 1957. április 8-án a magyar delegátus érdeklődött tartalmáról a lengyel delegátusnál, aki szerint az anyagot a LEMP PB 1956 decemberében többször tárgyalta. Rózański ugyanakkor közölte, hogy maga nem ért egyet országa elgondolásaival, azok zavaros körülmények között születtek és nem elég átgondoltak. (Marai László és László Aladár feljegyzése Apró Antalnak, 1957. április 8. MNL OL XIX-A-2-gg. 35. d.)

munkájába. A szövegben olyan megfogalmazásokat olvashatunk, amelyek mintegy megkérdőjelezzik a KGST mechanizmusának hatékonyságát (például „...valóban hatást gyakorolhasson országaink gazdaságának harmonikus fejlődésére...”). A javaslat ennek megfelelően szükségesnek ítélte a KGST helyzetének *alapvető* újragondolását.

Az indítvány kitartott a tervek összehangolása mellett, de azt a korábbi gyakorlattal ellentétben lényegében az energetikai és szállítási kérdésekre, illetve az alapos információcserére szűkítette volna le. Az összehangolás előtt elméleti kérdéseket kívánt tisztázni, és ennek fő terepét az állandó bizottságokban, illetve közös tervező, szerkesztő és építő szervezetek létrehozásában látta.²⁶¹ A figyelmet ismét a kereskedelem felé fordította volna. A termelés, az export-import kérdésekben a kötelező határozatok ellen érvelt. A KGST egyeztetési centrumát a képviselő-helyettesek értekezletéhez telepítette volna a szovjet dominanciájú titkársággal szemben.²⁶² Ez egyet jelentett a tagországok egyenrangúsága biztosítása felé tett újabb lépéssel.

A lengyelek szokatlan hangú önálló kezdeményezése mozgásterüknek az október 30-i nyilatkozat nyomán kibontakozott külpolitikai és külgazdasági bővülésével volt összefüggésben. Az előzmények a LEMP 1956. október 19–21-i VIII. plénumához és a rá következő széleskörű vitához nyúlnak vissza, amelyek a gazdaságpolitikát, a gazdasági modellek alternatíváit és a külgazdaságot érintették.²⁶³ A Közgazdasági Tanács reformjavaslatai Varsóban – szemben Magyarországgal – nyilvánosságot is kaptak.²⁶⁴

Marai László, a Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának titkára 1957. április 24-én levelet írt Friss Istvánnak, amelyben annak véleményét kérte a lengyel anyagról, de úgy, hogy egyben közölte saját elutasító nézeteit is.

A magyar álláspont körvonalait jól tükrözi néhány dokumentum. Olvasható Apró Antal elutasító levelének tervezete Osztrovszki György magyar képviselő-helyettes számára, továbbá az értekezleten elmondandó beszéd szövegtervezete is.²⁶⁵ Az elutasítás Marai László érveit követi. A magyar javaslat azt feltételezte, hogy a tervegyeztetés során figyelembe lehet venni a nemzetgazdasági ágak egymásra hatását is. Ez elméletileg

²⁶¹ Ide tartozik, hogy a magyar Gazdasági Bizottság 10.229/1957. (VI. 26.) sz. határozatával zöld utat adott egy magyar–lengyel vegyes vállalattal kapcsolatos tárgyalásnak. A vállalat magyar szabadság alapján meddőhányó kitermelésére vállalkozott volna Lengyelországban. A szabadságot Tatabányán egy palahányó feldolgozó műben próbálták ki sikerrel. A vállalat a későbbiekben létre is jött, de erről még lesz szó.

²⁶² A működésében ugyan a konszenzusos elv érvényesült, de a gyakorlati tevékenységében a Titkárság apparátusa, a „büro” játszotta a meghatározó szerepet. Egyrészt ez szervezte és készítette elő a testületek és a bizottságok munkáját. Ekkor itt mintegy 20 különböző tanácsnok tevékenykedett a hozzájuk beosztott személyzet segítségével. Ehhez képest a képviselő-helyettesek mellett egy, esetleg két, a titkárság állományába sorolt, saját országból érkező vagy szovjet tanácsnok működött. A helyettesi értekezleten foglalmazták meg a résztvevők kormányaik álláspontját. A lengyel javaslat ennek a testületnek a megerősítését célozta a titkársággal és az állandó vagy eseti bizottságokkal szemben. Ezért tekintették fontosnak ügyrendjének elfogadását.

²⁶³ A lengyel „különutas” politikáról, ezen belül a kohéziót gyengítő lengyel javaslatról a Varsói Szerződést illetően, illetve a lengyel magatartás megváltozásáról I. MITROVITS MIKLÓS: A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában. *Századok*, 2014, 1. sz. 108–112.

²⁶⁴ MNL OL XIX-A-2-gg. 43. d.

²⁶⁵ A dokumentumok olvashatók az *Archivnet* 2012. 3. számában.

nem volt kizárt, a gyakorlatban azonban rendkívül bonyolult problémákat vetett fel. A vélemény nem tartotta komoly problémának a tökéletes kereskedelmi relációk figyelembe vételét, sőt azt másodlagosnak minősítette. Ez Magyarország adott helyzetében érthető volt, de perspektivikusan éppen az ország érdekeivel ellentétes szempontot jelentett. Magyarország adott pillanatban nem kívánt a KGST-n belüli érdekellentétekkel foglalkozni. Mindent felülírt ugyanis az itthoni problémák külső segítséggel történő megoldása. Megismételte ugyanakkor az 1956 nyarán a tudományos elemzés erősítésére vonatkozó javaslatot, amelyet még Gerő Ernő szorgalmazott, de aztán nem lett belőle semmi. A szakosításban a legfejlettebb technika alkalmazására való képesség szempontjainak előtérbe állítását és a kapacitások kihasználását szorgalmazta, ami mögött nem nehéz felfedezni a magyar gépgyártási érdekeket. Végül felvetette a közös beruházási és export-import bank megteremtésének napirendre vételét a többoldalú klíring realizálása érdekében. Ez az egyre kényesebb áralkuk Magyarországra nézve kedvezőtlen irányba tolódását volt hivatva megelőzni.

Milyen eredményt hozott az elnökhelyettesek 1957. május 15-én lezajlott vitája a lengyel elgondolásokról? A fontosabb javaslatokat illetően az elutasítás egyöntetű és határozott volt. Ez még a magánvéleményt kifejtő román delegátusra is igaz volt. Egyesek a közös tervegyeztetés területének csökkentésére vonatkozó javaslatokat és a komplexitás irányába haladás elutasítását visszalépésként értékelték. Nem értettek egyet a KGST-együttműködés felülvizsgálatával, sőt megerősödött az az álláspont, hogy a tervekkoordinációt a termelés, a kereskedelem és a népgazdasági egyensúly szempontjainak bevonásával kell továbbfolytatni. Az információáramlás erősítését és a képviselő-helyettesi értekezlet ügyrendjének kialakítását viszont egyesek helyeselték.

A helyzetértékelést illetően is megoszlottak a vélemények. A csehszlovák képviselő szerint a problémák abból adódtak, hogy jelentős késéssel (gyakorlatilag 1956 elején) fogtak hozzá az 1956–1960 közötti ötéves tervek koordinálásához,²⁶⁶ hogy nem foglalkoztak a távlati tervekkel, hogy rosszak voltak a módszerek (szinte kizárólag anyagmérlegek összehangolására törekedtek), hogy a Tanács egyes szervei rosszul dolgoztak.²⁶⁷ A német delegátus ugyan osztotta azt a véleményt, hogy 1956 során túl nagy volt a

²⁶⁶ Ezzel az NDK képviselője is egyetértett. Ő azt hangsúlyozta, hogy az 1956-ban elért eredmények nagyrészt a szovjet vállalatokon múltak. „Ebben az összefüggésben szinte felbecsülhetetlenek azok a kötelezettségek, amelyeket a Szovjetunió magára vállalt.”

²⁶⁷ A csehszlovák külkereskedelmi miniszter azzal a javaslattal állt elő közvetlenül a megbeszélés előtt, hogy a VIII. ülésszak után azonnal szervezzenek operatív találkozót a külkereskedelmi minisztereknek, és ott írjanak alá többoldalú klíringegyezményt, továbbá tűzzék napirendre a külkereskedelem és a termelő szektor együttműködésének tapasztalatait. Utóbbinál arról lett volna szó, hogyan lehet a vállalatok érdekeltségét külkereskedelmi oldalról megteremteni a pótlólagos exportáru-alapok létrehozásában. Ez a találkozó nem jött létre. (MNL OL XIX-A-2-gg. 55. d.) A háttérben az volt, hogy a csehszlovákok álltak a legjobban a szocialista országok közötti kooperáció megvalósításával. Már gazdasági együttműködési bizottságuk is volt a szovjetekkel, amely május 15–17. között meg is tartotta első ülését, és megkezdődtek a tárgyalásaik a lengyelekkel és a keletnémetekkel is.

tervkoordinációba bevont területek skálája, de ez nem változtatott azon, hogy a jövőben nem szabad csökkenteni ezt, a szervezeti változtatásokkal pedig egyetértett.

A szovjetek azt javasolták, hogy az eszmecsere folytatódjon a Tanács ülésének előkészítése során és magán a Tanácsülésen is, ugyanakkor a delegátus jelezte, hogy a Szovjetunió nem támogat semmiféle komolyabb átalakítási szándékot. Lehet tökéletesíteni a tervek sokoldalú összehangolására irányuló munkát, javulhat a KGST-apparátus munkája, csak nem úgy, ahogy a lengyelek képzelik.

Osztrovski György felszólalása a korábbihoz képest személyesebb és élesebben elutasító volt, annak ellenére, hogy beszédét azzal kezdte, hogy a lengyel javaslat több megállapításával egyetért. Ugyanakkor azt, amit elmond, ne tekintsék a végleges magyar álláspontnak, tekintettel a felkészülési idő rövidségére – tette hozzá. Határozati javaslatot is fogalmazott:

„Megbízni a Titkárságot, hogy készítsen a képviselő-helyettesek ülése elé egy dokumentum-tervezetet a KGST eddigi tevékenysége elemzéséről, valamint a munka megjavítására vonatkozó elképzelésekről. Ezt a javaslatot a Titkárság a lengyel javaslattal kapcsolatos mai vitánk anyaga alapján, valamint az eddigi KGST szesszió-határozatok, a Szovjetunió 1956. október 30-i nyilatkozata és a kétoldalú kormánytárgyalásokra vonatkozó közlemények figyelembevételével dolgozza ki. Emellett a Titkárságnak célszerű figyelembe venni a KGST munka tudományos megalapozására vonatkozó 1957. II. 9-i magyar javaslatok szempontjait is. Ezen összefoglaló anyagot egy hét alatt kívánatos előkészíteni, hogy ezt a képviselő-helyettesek május 25-e körül letárgyalhassák és az esetleg szükséges kiegészítéseket megtehessek.”

Osztrovski ezt követően kiállt a tervek széles, sőt szélesebb koordinációja és a mérlegmódszer alkalmazása mellett. Sőt a magyar–lengyel szénkonfliktusra utalva megjegyezte:

„Kérdezem továbbá, hogy pl. a lengyel szénbányászat fejlesztésének kérdését, vagy egyéb fontos kérdéseket eddig azért nem tudtuk-e megoldani, mert sok problémával foglalkoztunk, vagy mert széleskörű mérlegeket készítettünk?”²⁶⁸

A dokumentumban szereplő ellenvetések mellett Osztrovski kitért a Gószplan, a szovjet tervhivatal szerepére:

„Ami a Gószplan szerepét illeti a népgazdasági tervek koordinációjában, szerintem a KGST-apparátus eddig képtelen volt ezen munkát végrehajtani és ezért a Gószplan által végzett munkáról csak pozitívan emlékezhetünk meg. A jövőre nézve célszerűnek látszik, hogy a KGST Titkársága képes legyen ilyen munka elvégzésére.”

Az értékelés végén kijelentette:

²⁶⁸ A javaslatot a csehszlovák képviselő támogatta.

„Összegzésként a Jaroszevicz elvtárs levelében elmondottakat a KGST tevékenységében észlelt hiányosságokról, meg kell állapítanom, hogy az ilyen értékelés nem szolgálhat alapjául a Tanács alapokmánya megváltoztatását célzó kérdés felvetésének.”

A magyar képviselő-helyettes ezt követően nyomatékosan érvelt az egyeztetendő területek, a határozatok meghozatala leszűkítése és kötelező jellegének megszüntetése ellen. Ismét a magyar szénigényre utalt:

„Sajnos a lengyel elvtársak javaslata úgy is értelmezhető, hogy az export-import terjedelmének kérdésében a nevezett állami szervek döntésére függetlenül a tervek jóváhagyásának idejétől csak *későbbi* időpontban kerülne sor, mégpedig olyan időpontban, amikor azt az illető ország kétoldalú tárgyalásai lebonyolítása után ezt időszerűnek tartja. Ezt az értelmezést alátámasztotta Jendzikovszki elvtárs álláspontja, aki a tervhivatali elnökök legutóbbi tanácskozásán kijelentette, hogy a szocialista tábor országai részére rendelkezésre bocsátható szénmennyiség országokénti elosztása felett – kereskedelmi megfontolások alapján – „*kizárólag*” a lengyel külkereskedelmi miniszter dönt. Hogyan képzelik az elvtársak ilyen körülmények között az államok terveinek összehangolását?”²⁶⁹

Másnap a lengyel helyettes részben visszavonulót fűjt, és a tervek sokoldalú egyeztetésének szükségességét hangsúlyozta. Ugyanakkor a kötelező határozatok megszüntetésével kapcsolatban fenntartotta álláspontját. A hangsúlyt szerinte a hosszú lejáratú kétoldalú megállapodásokra kell helyezni.²⁷⁰

A KGST VIII. ülészaka

A szinte minden országban sürgetett ülészakot 1957. június 10-én tűzték ki mindenféle előzetes írásos anyag szétküldése nélkül, ráadásul arra Varsóban került sor június 18–22. között.²⁷¹ A lengyel elgondolás a képviselő-helyettesi értekezlet után nem kerülhetett terítékre. Az azonban elkerülhetetlen volt, hogy ne tárgyalják a berlini megállapodások helyzetét, hogy napirendre kerüljön a szállítási tervek összehangolása, és az is, hogy tárgyalják az 1957–1960. évekre vonatkozó elgondolásokkal kapcsolatos problémákat, a szén, a kőolaj, a kőolajtermékek, a kohászati koks, a vas, és a színesfémek deficitjét. A lengyelek számára siker volt, hogy szóba kerülhetett a széniparuk fejlesztésében való nemzetközi részvétel, legalább az 1960–1965 közötti évekre. Továbbá hogy a kölcsönös

²⁶⁹ A hozzászólások szövege megtalálható még: MNL OL XIX-A-2-gg. 55. d.

²⁷⁰ Egy 1957. május 22-én lezajlott személyes beszélgetésen a lengyel képviselő-helyettes fenntartotta országa álláspontját. „A magyar javaslattal kapcsolatban, hogy nemzetközi bankot hozzunk létre, illetve vizsgáljuk meg ennek lehetőségét, azt válaszolta, hogy keresni kell az együttműködés új formáit és a bankon kívüli nemzetközi vállalatok létrehozásának lehetőségét. Ami a többoldalú klíringet illeti, kijelentette, hogy a lengyel fél a kérdést még nem dolgozta fel teljesen és csak azért járultak hozzá az értekezlet összehívásához, hogy ne mondjanak nemet.” MNL OL XIX-A-2-gg. 55. d.

²⁷¹ Ülést tartott a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. *Népszabadság*, 1957. június 25.

tájékoztatás szintjén szót ne váltsanak a vasúti és vízi szállításról az 1957–1960 közötti időszakban.²⁷² Véleménycsere volt a KGST és szervei munkájáról is.

A KGST Tanács Titkárság siralmas eredményről tudott beszámolni a berlini ülés határozatainak végrehajtásával kapcsolatban. A Gépipari Állandó Bizottságban az 1957-re 15 témában tervezett szakosítási ajánlásból csak kettő realizálódott, mégpedig a távolsági telefonkészülékekre és egyes olajbányászati berendezésekre vonatkozóan, de végrehajtásukról az apparátusnak nem álltak rendelkezésre adatok.²⁷³

Az ülésen megismétlődtek a berlini egyezségből való kihátrálásra vonatkozó többé-kevésbé ismert bejelentések nemcsak a magyarok, hanem a Szovjetunió kivételével valamennyi ország részéről. A magyar fél meglehetősen alárendelt szerepet játszott az ülésen, mert alapjában véve fenn kellett tartania a tervhivatali elnökök 1957. márciusi ülésén bejelentett kéréseit. Magyarország továbbra is a berlini ülészak, az együttműködés bővítésének platformján állt. A KGST működésének hiányosságait a magyar delegáció a gazdasági együttműködés közgazdaságtudományi megalapozatlanságában vélte felfedezni, erre vezette vissza azt a problémát is, hogy a berlini ülészak után nem törekedtek a legkorszerűbb műszaki színvonal elérésére. Kíváncsnak tartotta továbbá a KGST-bank tervének kidolgozását. A szervezeti keretek átalakítására ezúttal sem tett javaslatot.

Az ülészak először is sürgősen új tervhivatali és külkereskedelmi miniszteri tárgyalások mellett döntött az 1958–1960 közötti időszak reális szállítási megállapodásainak előkészítése érdekében, és három hónapos határidőt adott a tárgyalásokra. Ezt KGST-titkársági szinten kellett összesíteni. A termékfajta szűkítése nem került szóba. Másrészt a 10–15 éves tervek összehangolásának módszereire elgondolásokat, illetve ütemtervezési javaslatokat kértek, hogy ezt figyelembe véve október 15-éig elkészülhessen valamiféle javaslat a tervegyeztetések technikájára. Döntöttek önálló közgazdasági bizottság felállításáról, ami az elméleti munkát feszegető magyar javaslatnak megfelelő elképzelés volt. Külön foglalkoztak a lengyel szénbányászattal, de itt is az újbóli összehangolás mellett foglaltak állást, mégpedig első körben a tervhivatali vezetők szintjén 1957. év végi határidővel. Az aktuális szállítási zavarok egyeztetésére export-import és tranzit szállítási munkacsoportot hoztak létre. A bizottságoknak azonnal felül kellett vizsgálniuk munkaterveiket, és újakat kellett készíteniük, mégpedig úgy, hogy azok „az országok népgazdaság-fejlesztési terveiben felmerült feladatok végrehajtására irányuló gyakorlati kérdések megoldására irányuljanak”.²⁷⁴ Külön kötelezték azonnali beszámolóra a képviselő-helyettesi értekezlet előtt a gazdasági, gépipari és tudományos-műszaki bizottságot. Ezt követően egy hónapra a vegyipari következett. Döntés született arról is, hogy el kell készíteni a Titkárság és a helyettesi értekezlet ügyrendjét, ami a lengyel fellépés egyik eredménye volt. A másik a tájékoztatási munka gyors javítására vonatkozó határozat volt.

²⁷² MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/7. ő. e.

²⁷³ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/56. ő. e.

²⁷⁴ MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/8. ő. e.

Első alkalommal került terítékre a vasúti és vízi szállítás komplex vizsgálata. Kiderült, hogy nem történt meg a szállítási tervek összehangolása, miközben egyre növekedtek a szállítási problémák. Erre munkabizottságot hoztak létre lengyel vezetéssel. Az utolsó téma nem került a plenáris ülés elé. A munkabizottság elhárította azt a javaslatot, hogy a szervezeti átalakítást ne a korábbi keretekre alapozzák. Ugyanakkor egyetértés volt abban, hogy a távlati terveket minden kérdésnél figyelembe kell venni, a képviselő-helyettesi értekezletek szerepét növelni kell, és a tájékoztatást ki kell szélesíteni, tehát a lengyel elgondolások részben egyetértésre találtak.

A VIII. ülés szak semmit nem oldott meg, mindössze a részleges átalakítás lehetőségét villantotta fel a tagországok előtt, mégpedig fordított sorrendben: az országok a kétoldali megállapodásokra épülő KGST-egytümműködés létrehozására adtak maguknak lehetőséget. A kérdés az volt, hogy a kétoldali megállapodásokkal kielégítő eredményre lehet-e jutni?

Hogyan alakult a helyzet a VIII. ülés után? Ha a lengyelek a KGST elnökhelyettesi értekezletén súlyos vereséget is szenvedtek, a KGST VIII. ülés szak után úgy látták, hogy álláspontjuk teljes feladásáról szó sem lehet. Ismét kezdeményezően léptek fel, és 1957. júliusban külkereskedelmi minisztériumuk javaslatot tett egy olyan miniszterek közötti egyeztetésre – 1957 szeptemberére –, amely a KGST-határozat keretei között próbált bizonyos elképzeléseket érvényre juttatni. Most már felhatalmazva érezték magukat arra, hogy igyekezzenek elfogadtatni a kétoldali megállapodások megfelelő jelentőségét.²⁷⁵ Az általuk előterjesztett anyag gyengéje az volt, hogy abban mindössze ötlet szintű ajánlatok voltak két ellenérdekelt, nyersanyagban szegény fél, Magyarország és az NDK számára,²⁷⁶ miközben „kilátszott a lóláb”, hogy lényegében a román kőolajipar és a lengyel szénbányászat fejlesztésébe való külföldi részvétel megszerzésének elérésére törekednek. A lengyelek tisztában voltak azzal, hogy a két- vagy háromoldali egyezmények – ha létrejönnek egyáltalán – csak hosszabb távon eredményesek, ezért gyorsabb megtérülésű javaslatokat is tettek. Az egyik a határmenti vidékek forgalmának élénkítésére vonatkozott, a másik a közszükségleti cikkek cseréje és gyártása területén történő egyttműködés fejlesztésére. A kapitalista piacra szánt árukat is fel kellett ajánlani a KGST-piacon, mert így egy sor árut nem kellene nyugati országokból beszerezni. Példákat is soroltak: Lengyelország a bolgár műszaki karbamidot Angliától, a bolgár búzát Franciaországtól, a cseh citromsavat Angliától vásárolta meg, Kína az NSZK-n keresztül vett lengyel hengerelt árut. A szovjet és román ásványolajtermékek eladását részben Svájc, részben Finnország közvetítette. A többoldali megállapodásokat azonban

²⁷⁵ MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/30. ö. c. A Tanács tagállamai közötti árucseré-forgalom további fejlesztésének eszközeiről.

²⁷⁶ Az NDK-nak a vegyszerek, szintetikus kaucsuk és a káliumos műtrágyagyártás területén villantották fel a teljes körű KGST-piacot.

súlyos ármegállapítási problémák is nehezítették, ezért a javaslat sürgette a többoldali klíring bővítését és a kapitalista klíringek átutalása alapelveinek megállapítását.²⁷⁷

A magyar fél nem folytathatta a lengyelekkel szembeni követelődést, mivel tisztában volt azzal, hogy a 100 millió zloty értékű árusegély és a 40 millió rubel értékű hosszú lejáratú kölcsön igencsak megterhelő volt Lengyelország számára 1956 végén. A magyar fél a VIII. ülés szak határozatait kormány szinten fogadta el az intézkedési tervvel együtt. Hruscsovnak ez annyira megtetszett, hogy a szovjet, majd a csehszlovák kormány is átvette ezt a gyakorlatot.²⁷⁸

A KGST-apparátus most valóban meglódult, egymást követték a tervhivatal elnökei, képviselő-helyettesi értekezletek. A lengyelek mellett a szovjetek voltak a legaktívabbak, az NDK-val és Csehszlovákiával ígéretes tárgyalások kezdődtek a gépipari egyttműködési megállapodások előkészítéséről. A képviselő-helyettesi értekezlet ügyrendtervezetét az ülés után 20 nappal szétküldték.

A lengyelek 1957. augusztus 29-én újabb javaslatot nyújtottak be a KGST-képviselők tanácskozásának összehívására, amire A. A. Pavlov, a KGST Titkárság vezetője csak közel három hónap múltán, november 16-án reagált közvetetten, egy általános tájékoztatóval a végrehajtás menetéről.²⁷⁹ Ebből kiderült, hogy a külkereskedelmi miniszterek a sorozatos tárgyalások eredményeként sem tudtak megfelelni annak a szándéknak, hogy három hónap alatt elvégezzék a főbb termékcsoportok 1958–1960. évi kölcsönös szállítási terveinek összehangolását és hogy a külkereskedelmi miniszterek kössék meg a hároméves megállapodásokat. Minden termékből hiány mutatkozott, egyes országok nem is tudtak végleges javaslatokat tenni. A külkereskedelmi miniszterek ebben a helyzetben visszaütöttek a labdát a KGST állandó bizottságokhoz (a vaskohászatihoz és a kőolaj- és gáziparihoz), hogy dolgozzanak ki a termelés növelésére, a felhasználás csökkentésére szervezeti és műszaki intézkedéseket. A vaskohászati bizottság tett is ilyen javaslatokat, de ezekhez nem álltak rendelkezésre nyersanyagforrások, a kőolaj- és gázipari bizottság pedig össze sem ült. November 10-ig mindössze három ország közötti kétoldali megállapodás megkötésére került sor.²⁸⁰

²⁷⁷ A nyersanyagok ára az 1956-os szuezi válság hatására jelentősen megváltozott a világpiacra, a széné és a koksze például 30%-kal emelkedett. A nyersanyag-exportőrök természetesen neheztek a KGST-n belüli alacsony árak miatt és a világpiachoz való alkalmazkodást erőltették.

²⁷⁸ Marai László feljegyzése Apró Antalnak 1957. szeptember 3. MNL OL XIX-A-2-gg. 35. d.

²⁷⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/38. ö. e.

²⁸⁰ Albánia és Magyarország, Albánia és Csehszlovákia, valamint az NDK és a Szovjetunió között. Egy 1958. január 15-i magyar jelentés szerint azonban a már megkötött megállapodásokat nem tartották be. Albánia az 1958-ra ígért 30 kombájnból egyet sem szállított le Magyarországnak, a 100 cséplőgépből pedig 50 érkezett meg határidőre. A megállapodások megkötésének egyéb problémái is voltak: Bulgária nem tudta ellentételezni a 12-15 millió rubel magyar aktívumot, Lengyelországgal és Csehszlovákiával árviták voltak, illetve a korábbi ígéretek nem teljesítése okozott feszültséget, továbbá egy sor mennyiségi vita is tarkította a képet. A szovjet–magyar megállapodás 1958 januárjában ugyan megszületett, de ez közel sem elégítette ki a magyar fél igényeit.

1957. szeptember 19–20-án képviselő-helyettesi szinten rendeztek vitát a berlini gépipari specializációs döntésekről. A magyar fél foggal-körömmel ragaszkodott a berlini határozatok fenntartásához, mégis csökkentették a nómenklatúrát többek véleményének megfelelően a jövőre nézve, és a megmaradt területeket összetettebb vizsgálatnak kellett alávetni. A berlini ajánlások ugyan pro forma életben maradtak, de az eljövendő terveket illetően világos volt, hogy új megállapodások nélkül nincs előrelépés.²⁸¹

A távlati tervek összehangolásával kapcsolatban csak a határidők kitolásának sorozatáról számolhatott be Pavlov. A kétoldalú tárgyalások elsősorban a lengyel szénbányászat fejlesztésében történő külső részvételt illetően volt hasznos. Megállapodás született az NDK 400 millió rubeles és Csehszlovákia 250 millió rubeles részvételéről. Magyarország azonban képtelen volt ilyen felajánlásra. Megszületett az 1975-ig terjedő szénbányászati terv kialakításának ütemezésére vonatkozó javaslat is. A közlekedéssel kapcsolatos munkacsoport hatékony munkát végzett, de a töménytelen feladatot látva azt javasolta, hogy hozzanak létre közlekedési állandó bizottságot. Kétheti rendszerességgel ülésezett a képviselő-helyettesi értekezlet, vizsgálta egyes bizottságok munkáját és ajánlásokat fogadott el. Ez azonban érdemben nem befolyásolta az egyes országok magatartását, az anyagok késve érkeztek, így az elemzések nem készülhettek el. A tájékoztató munka is rossz maradt. Nehézségekbe ütközött a Titkárság létszámának 72-ről 110-re emelése. Az 1958 elejére tervezett tanácsülésről Pavlov szerint szó sem lehetett.²⁸²

A legfelsőbb szintű értekezlet

Ilyen körülmények között a bolgár, a magyar és a csehszlovák pártban már nem a KGST ülészakát, hanem egy csúcstalálkozót tartottak egyedül alkalmasnak a krónikus problémák megoldására. Ez elől már a Szovjetunió sem térhetett ki, így került sor 1958. május 20–23. között Moszkvában a KGST-ben résztvevő országok szocialista és munkáspártjai vezetőinek megbeszélésére, amelyen meghívottként jelen volt Kína, Mongólia, Vietnam pártjainak delegációja is.²⁸³

1958. április 22-én, a magyar előkészületek során a Gazdasági Kapcsolatok Titkársága markáns javaslatot tett az asztalra. A delegációnak mindenekelőtt a gépipari együttműködés mielőbbi erősítését kell szorgalmaznia. Továbbra sem szabad engedni a Magyarország számára előnyös 1956-os berlini megállapodásból, sőt amennyire csak lehet, ki kell tartani végrehajtása mellett. Különösen az volt terhes ugyanis, hogy Magyar-

²⁸¹ MNL OL XIX-A-2-gg. 43. d.

²⁸² Az április 16-ára tervezett IX. ülészak elhalasztását április 11-én a szovjet fél is kérte. „Egyidejűleg a szovjet fél kéri, hogy Kuzmin elvtárs levelét és a szovjet javaslatokat semmisnek tekintsék és kéri, hogy ezeket az anyagokat küldjék vissza a KGST Titkárságra. A IX. ülészak újabb határidejére vonatkozólag nem közöltek semmit. Jakó elvtárs közlése szerint figyelembe vették Apró elvtárs megjegyzését, hogy ésszerűbb felső szinten megtartani az ülészakot.” Marai László értesítése Apró Antalnak 1958. április 11. MNL OL XIX-A-2-gg. 68. d.

²⁸³ Közlemény a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában résztvevő országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek értekezletéről. *Népszabadság*, 1958. május 25.

ország leállította a tehervagon-termelést, de 2000 vagonos szükségletünket a gyártásra kijelölt országok nem biztosították, felfejlődött az autóbuszgyártás, ugyanakkor a berlini megállapodásban szereplő 1000 legyártott buszt nem vették át KGST-országok. Nem volt válasz a leállított termelési kapacitások sorsáról. Kezdeményezni kellett továbbá a specializációnak a kész gyártmányokról az alkatrészgyártásra való kiterjesztését is. Ami a KGST-szervek helyzetét illeti, meg kell védeni a fa- és cellulóze állandó bizottságot a megszüntetési szándékoktól.

Kuzmin, a Szovjetunió KGST-képviselője 1958. május 7-én küldte szét a szovjet álláspontot.²⁸⁴ Az anyag érzékeltette, hogy a határozatoktól való eltérésből adódó feszültségeket az elmúlt években a szovjet kötelezettségvállalás oldotta meg vagy enyhítette, ami komoly nehézséget okozott az országon belül. A Szovjetunió ezért a szakosítás teljes újratárgyalását javasolja elsősorban a KGST állandó bizottságai munkájára alapozva. Ehhez viszont a bizottságokat megfelelő szintre kellett hozni. Ugyanakkor kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy érvényesüljenek az ajánlások, méghozzá két- és többoldalú szerződésekkkel. A Tanács munkáját tervszerűen és rendszeresen végezze, legalább évente kétszer jól előkészített módon ülésezzen! Az ülések között a képviselők egyeztetésére és a helyettesek ellenőrző összejöveteleire óhatatlanul szükség van.

A május 10-i keltezésű és a szovjet álláspont ismeretében átfogalmazott magyar tervezet már az országok nyersanyagbázisának fejlesztésére helyezte a fő hangsúlyt azzal, hogy annak figyelemmel kell lennie az országok adottságaira. Más tekintetben fenntartotta áprilisi javaslatait.²⁸⁵

A bolgár vélemény konkrét szakosítási javaslatok kidolgozását célozta az állandó bizottságok keretein belül. A szervezeti kérdésekben az évenkénti két tanácsülésre és annak alapos előkészítésére helyezte a hangsúlyt, fontosnak tartotta a határozatok kötelező jellegét, a KGST és szervei ügyrendjének megalkotását. A tervhivatalok elnökei értekezletét is beiktatta volna a szervezet kereteibe, és szorgalmazta a képviselő-helyettesek értekezlete jogkörének kiszélesítését.

A csehszlovákok álláspontjának a meghatározó eleme a nyersanyag és fűtőanyag, valamint az energetikai, illetve a gépipari problémák lehető legrövidebb időn belüli megoldása volt. Ezen belül kiemelték, hogy be kell fejezni a Duna vízenergiája felhasználásával kapcsolatos tárgyalásokat, így a magyar–csehszlovák erőművek kérdését. Közös vaskohászati fejlesztési tervet és a színesfémkohászatban, a vegyiparban intenzív együttműködés kialakítását javasolták. A gépiparban a munkamegosztás fokozása, a műszaki fejlesztés megoldása mellett álltak ki. Átfogó munkát, elgondolást és gyakorlati lépéseket kezdeményeztek az optimális áruszállítási rendszer kiépítésére. Nem voltak megelégedve az állandó bizottságok munkájával, az információcsera minőségével. Továbbra is zavart láttak a Titkárság és a képviselő-helyettesi értekezlet hatáskörében.

²⁸⁴ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/34. ő. e.

²⁸⁵ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/38. ő. e. – A végleges magyar javaslat az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. május 13-i ülésén fogalmazódott meg. MNL OL M-KS 288. f. 5/78. ő. e.

Külön kitértek a Titkárság munkájának fejlesztésére, de a képviselő-helyettesi értekezlet nem kapott hangsúlyt anyagukban.

A román javaslat a munkaterv megalkotására és a helyettesi értekezlet szerepének növelésére összpontosított. A Titkárságot mind a Tanácsnak, mind a helyettesi értekezletnek alárendelve képzelték el. Az 1. napirendhez az 1961–1965 közötti saját terveik főbb számainak bemutatásával kapcsolódtak, tehát a KGST-mechanizmus tartalmi fejlesztésére vonatkozóan tartózkodtak bármilyen kezdeményezéstől.

Az NDK természetesen azokhoz kapcsolódott, akik az energia- és nyersanyagproblémák megoldásának elsődlegességét hangsúlyozták. Olajvezeték szorgalmaztak a Szovjetunióból, egységes energetikai rendszert, egy kelet–nyugati csatorna-rendszer kiépítését és a gépipari szakosítás továbbfejlesztését javasolták. Az NDK a tervezett szervezeti változtatásokkal egyetértett.

A legrészletesebb javaslatot Lengyelország küldte el partnereinek. Számára a legfontosabb továbbra is a beruházások (objektumok és közlekedési rendszerek) egyeztetése volt. Felfogásukban a szakosítás ehhez képest másodlagos, és a főbb cikkekre összpontosul. Ami a nyersanyag- és energiafelhasználást illeti, itt a gazdaságosság mellett a már ismert területeket vették számba. Elismerték, hogy a vegyipar fejlesztése KGST-koordináció kérdése. A gépiparban a hiánycikkek és a műszaki színvonal emelésére összpontosítottak.²⁸⁶ Úgy gondolták, hogy egy sor vaskohászati cikk tekintetében megoldható az ellátás a KGST belső kereskedelmében. A közös beruházásoknál magasfeszültségű energetikai hálózatokra, nemzetközi vízi utak építésére és üzemeltetésére, tranzit vasúti utakra, országutak építésére és üzemeltetésére, tengerhajózási vonalak, kikötők fejlesztésére, távközlési és televíziózási hálózatok bővítésére, nyersolaj és gázvezetékek építésére gondoltak egyes vállaltok segítségével. Megerősítették, hogy a KGST-határozatok csak abban az esetben megvalósíthatók, ha azokat két- vagy többoldalú megállapodások támasztják alá.²⁸⁷

A szervezeti javaslatokat illetően tehát nem voltak számottevők az eltérések az országok között. A Titkárság alárendelt, kiszolgáló szerepét leginkább azonban a lengyelek erőltették. Egyetértés volt a Tanács jelentőségének növelését, az évi két ülést, a képviselői és helyettesi értekezletek köztes egyeztető szerepének kialakítását és működtetését, az egész rendszer szabályozottságának növelését, az állandó bizottságok operatív szerepének kidomborítását illetően.

²⁸⁶ A következő gépek gyártásának bevezetését javasolta a lengyel delegátus: kábel és sodronykötél gyártásához szükséges berendezések, bőr- és cipőipari gépek, fonógépek, szövőgépek, élelmiszeripari, építőanyag-ipari berendezések stb. Ajánlatuk: hajó-, vasúti berendezések, gépkocsi, mezőgazdasági gépek, textilgépek, szénipari, építőipari gépek, komplett ipari objektumok, mint például cukorgyárak, előre gyártott elemek üzeme, kohászati aggregátorok.

²⁸⁷ A kétoldalú kapcsolatokat erősítő stratégia jegyében, lengyel kezdeményezésre, 1958. május 11-én, a magyar–lengyel csúcstalálkozón megállapodás született a Magyar–Lengyel Állandó Gazdasági Együttműködési Bizottság létrehozásáról. A bizottság 1958. október 23–25-én megtartotta első ülését Varsóban. (Az ülésről jegyzőkönyvét l. MNL OL XIX-A-2-gg. 68. d.)

A csúcstalálkozó előtt került sor 1958. május 9–21. között a Budapesten a lengyel–magyar legfelső szintű találkozóra. Gomulka itt értésére adta a magyar vezetőknek, hogy az életszínvonal-politikában a stabilitás érdekében megtett lépések komoly gazdasági nehézségeket okoztak. A külkereskedelmi szaldó hosszú évek óta negatív, nagy összegű külföldi (elsősorban szovjet) kölcsönökre szorultak, súlyosan érintette őket a szén világpiaci árának csökkenése, illetve a mezőgazdasági termelés gyengesége. A két delegáció között vita bontakozott ki a KGST értékelésében is. Gomulka nem hagyta szó nélkül azt a nyomást, amely folyamatosan Lengyelországra nehezedik a szénszállítások növelése érdekében. Apró Antal ezzel szemben a timföldet említette, amelyet pillanatnyilag nem tudnak eladni a tervországoknak. A lengyel fél közölte, hogy két év tartálékuk van, ne reménykedjenek a magyarok további importban. A KGST által inspirált nagyarányú hadiipari fejlesztés felborította a hatéves terv arányait, és ez hozzájárult az életszínvonal több évig tartó csökkenéséhez, és ennek szerepe volt a pozítani eseményekben.²⁸⁸ Gazdasági kérdésekben a találkozó nem hozott érdemleges eredményt, a magyar fél nem számíthatott további önzetlen segítségre Lengyelországtól.

A KGST-csúcstalálkozót 1958. május 20-án Hruscsov nyitotta meg, aki a kooperáció és a szakosítás további elmélyítésének platformján sürgette az együttműködés fejlesztését. Az írásban eljuttatott álláspontokon túl Walter Ulbricht (a NSZEP július 10–16-ra tervezett V. kongresszusa előtt) külön és hosszadalmas levelet²⁸⁹ intézett a delegációk vezetőihez országa helyzetéről és fejlesztésének kiemelt jelentőségéről a szocialista világrendszer jövője szempontjából, amely szerint ezt az országot a szocialista tábor nyugati kirakatává kell fejleszteni, és a munkásság életszínvonalát rövid időn belül az NSZK-val összehasonlítva versenyképessé kell tenni.²⁹⁰ Egy komoly gazdaságfejlesztéshez azonban elengedhetetlen a nyersanyagszükséglet kielégítése, és ezt nem kapták meg a KGST-or-

²⁸⁸ Kádár világossá tette Gomulka számára azt is, hogy nem partnerek a lengyel „különutas” külpolitikában különösen Jugoszláviát illetően. Magyarország ebben a Szovjetunió (sőt Kína) szövetségese marad, nem küld pártdelegációt a JSZK VII. kongresszusára. A két párt között viták voltak a közös nyilatkozat szövegében is, amely jól mutatta eltérő álláspontjukat. A lengyelek például nem fogadhatták el a Szovjetunió vezető szerepe formulát. Gomulka tapogatózott egy Jugoszláviát jobban aktivizáló erőter kialakításának lehetőségéről, amelyben a magyarokra ezek után nem számíthatott. Ez felvetődött a május 16-án befejeződött román–lengyel csúcstalálkozón is – még kevesebb eredménnyel. Ezzel szemben Jugoszlávia erőteljesen megosztó külpolitikát folytatott a szocialista tábor irányába úgy, hogy vitáját elsősorban a Szovjetunió, Kína, Albánia, Bulgária felé összpontosította. Az erőteljes kapcsolatépítés nem szakadt meg Lengyelország és Jugoszlávia között, 1958 szeptemberében Belgrádban járt a lengyel miniszterelnök-helyettes, megalakították a lengyel–jugoszláv közös gazdasági kamarát és kereskedelmi kirendeltséget. L. MITROVITS MIKLÓS (vál., szerk.): *Lengyel, magyar „két jó barát”. A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2014, 100–109.

²⁸⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/38. ő. e.

²⁹⁰ Az NDK az 1957-es súlyos gazdasági helyzet után 700 millió rubel hitelre számíthatott a Szovjetuniótól. Az V. pártkongresszus irányelvei között a központi üzenet az volt, hogy Kelet-Németország az alapvető közszükségleti cikkek fogyasztása terén 1961-re eléri, illetve egyes esetekben túlszárnyalja az NSZK színvonalát. Ettől az ígérettől remélték a disszidálások számának csökkenését, a Nyugat-Berlinben dolgozók visszatérését.

szágoctól. „Az NDK gazdasági fejlődésének legfőbb problémája a legfontosabb nyersanyagokkal való elégtelen ellátottság, az összes ebből eredő következményekkel” – fogalmazott Ulbricht, és meglepő nyíltsággal mutatta be elmaradottságuk állapotát. Nem-hogy közeledtek volna Nyugat-Németországhoz, de távolodtak attól. A jegyrendszert utolsónak, csak 1958-ban tudták felszámolni. Ulbricht szemrehányóan és részletesen ecsetelte, hogy 1945 után Nyugat-Németország nem leszerelte, hanem amerikai segítséggel fejlesztette iparát, így az NDK elmaradása történelmi léptékkal növekedett. Teljes nyíltsággal világította meg azt a szakadékot, amely a két Németország között kialakult és a Nyugat javára tovább mélyül. Egy példa a beszédből: „Nyugat-Németországban 1948-tól 1956-ig csak három [sic!] gépkocsigyár – nevezetesen a Volkswagenwerk, Mercedeswerk, Daimler-Benz részvénytársaság és az amerikai-német Opelwerk – kibővítésére és korszerűsítésére gyakorlatilag olyan összegű beruházásokat fordítottak, amennyit az NDK egész gépiparába volt lehetséges beruházni.”²⁹¹ Ulbricht különböző nyersanyagokból meglehetősen nagy mennyiségű pótszállításokat kért a Szovjetuniótól és a többi partnerországról 1959–1962-re. A nagyszabású fejlesztési csomag valójában nem volt más, mint a többieknek benyújtott segélyigény. A kérelmet Hruscsov ismét csak nagy megértéssel fogadta, amihez a többi ország egységesen csatlakozott.²⁹²

Ami a távlati fejlesztési terveket illeti, megállapodás jött létre arról, hogy azoknak el kell készülniük az 1965-ig terjedő időszakra 1959 első felére, az 1975-ig terjedő időszakra pedig 1965 végére. Megállapodtak arról is, hogy ipari felzárkóztatási terveket kell készíteni az úgymond fejletlenebb országok számára. A csúcserkeztet 1958. június 26-ra tűzte ki a KGST IX. ülészakát, és még a helyszínen megállapodtak ennek napirendjében.

A csúcst döntése alapján mindennél fontosabb kérdésként kezelik a nyersanyagellátást és az alapanyaggyártást. Ehhez kapcsolódott a villamosenergia-ellátás és a közlekedési problémák közös megoldása. A szakosítás megvalósítását elsősorban a tömeggyártás, valamint az új termékek korszerű színvonala, tehát a KGST-autarkia erősítése érdekében emelték ki, hozzátéve, hogy az érintett országok közötti kereskedelmi forgalomnak óriási perspektívái vannak. Ennek érdekében közös gazdasági elemzésre van szükség.²⁹³ Végül az értekezlet zárt ülésen megállapodott a hadiipari munkamegosztásról.²⁹⁴

²⁹¹ Más jellegzetes összehasonlító adat: „Az NDK a lakásépítés terén jelenleg Európában a legutolsó helyek egyikén állt. Míg az NDK-ban 1955-ben 1000 lakosra 1,83 egység lakóterület építésére nyílt lehetőség, Nyugat-Németországban 10,45 egységre, Franciaországban 4,86-ra és Csehszlovákiában 3,86 egységre jutott 1000 lakosra.” MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/38. ö. e.

²⁹² W. Ulbricht 1958. május 29-én fordult Magyarországhoz segítségnyújtási kérelemmel. A tárgyalások június 17–18-án le is zajlottak, és 1958–1965 közötti időszakra meg is kapták alumínium-félgymártmányok, timföld, pamutszövet, kukorica, növényi olaj, gyümölcs, cipő és bitumen formájában. A korábbi 60 millió rubeles kölcsön visszafizetését is előbbre hozta a magyar fél 1961–1965-ről 1958–1960-ra. MNL OL M-KS 288. f. 11/316. ö. e.

²⁹³ A csúccsal kapcsolatos egyes dokumentumokat l. MNL OL M-KS 288.f. 11/284. ö. e.

²⁹⁴ GERMUSKA PÁL, i. m. 70–74. A szovjetek felvetették az összehangolt katonai (mozgósítási) tervezés kérdését, kitartottak a hadfelszerelések 1956-ban elhatározott általános korszerűsítése mellett, de új hadi-

A csúcserkeztetletről Kádár János az MSZMP Központi Bizottsága előtt tartott tájékoztatót.²⁹⁵ A megoldandó kérdéseket kicsinyítette, így könnyen számolható be megnyugtató és eredményes tárgyalásról, különösen azért, mert azt hitte, hogy az ármegállapítás kérdésében sikerült a Magyarország számára előnyös kompromisszum elérése. A KGST IX. ülészakája után azonban a helyzet megváltozott.

A KGST IX. ülészakája

A bukaresti ülészakára a csúcson meghatározott időben, 1958. június 26–30. között került sor.²⁹⁶ Az előre meghatározott kérdések kerültek terítékre: a gazdasági együttműködés problémái, a távlati fejlesztési tervek kidolgozása, a tőkés országokkal folytatott kereskedelem és a KGST-apparátus munkájának javítása. Napirenden volt az ármegállapítás kérdése is.

Az ülésen leváltották a KGST titkárát,²⁹⁷ a nyersanyagtermelő országok felmentést kaptak, a gond megoldatlanságát a KGST-apparátus magára vállalta, ugyanez történt a gépipari szakosításokkal kapcsolatos tehetetlenség miatt is, ahol „nem mindig biztosították a kellő műszaki-gazdasági megalapozottságot”.²⁹⁸ A szöveg az együttműködésben „lényeges hiányosságokról” beszélt. „Előfordultak egyes esetek, amikor egyoldalúan eltért néhány ország a KGST összehangolt ajánlásaitól.” Hibának minősült, hogy a határozatokból nem születtek két- vagy többoldalú megállapodások. Ismét megállapították, hogy problémák voltak a gyártásszakosításban, azért nem sikerült az új technikák bevezetése.

A határozat a csúcstalálkozóknak megfelelően a szakosítás és kooperáció folytatása és intenzívebb tétele mellett foglalt állást elsősorban és kiemelten a nyersanyag- és alapanyag-termelésben, hogy az országok szükségleteit a legteljesebb mértékben kielégíthessék. Ezzel kapcsolatban az állandó bizottságoknak a Tanács konkrét feladatokat szabott 1959 februárjáig. Fel kívánta gyorsítani a közös nagyberuházások előkészítését is.

ipari üzemek létesítését, a meglévők bővítését nem javasolták. Az NDK és Lengyelország katonai repülőgép gyártásának megszüntetését szorgalmazták. (MNL OL M-KS 288. f. 11/264. ö. e.) A közös közleményt a *Népszabadság* 1958. május 27-i száma közölte. Május 28-án teljes terjedelemben hozták Kádár János állam-miniszter beszédét és kivonatban Mehmed Shehu albán, Anton Jugov bolgár, Chivu Stoica román és Otto Grotewohl német miniszterelnök beszédét. Május 29-én bő terjedelemben ismertették Hruscsov beszédét és kivonatban Viliam Široky csehszlovák, József Cyrankiewicz lengyel kormányfők, valamint Csen Jun, a kínai államtanács elnökhelyettesét.

²⁹⁵ Soós LÁSZLÓ (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997, 329–336. Ebben részletesen kitért az NDK fellépésére és az ezzel kapcsolatos mértéktartóan pozitív magyar válaszra.

²⁹⁶ Nagy jelentőségű gyakorlati intézkedésekről határozott a KGST kilencedik ülészakája. *Népszabadság*, 1958. július 2.

²⁹⁷ A. A. Pavlovot Nyikolaj V. Fagyejev váltotta a titkári posztján.

²⁹⁸ MNL OL M-KS 288.f. 23/1958/34. ö. e. A nyersanyagtermelőkkel kapcsolatban a KGST Tanácsa nem fordított elég figyelmet a fejlesztésre.

A magyar fél tudomására jutott, hogy a szovjetek a csehszlovákokkal különtárgyalásokat folytattak kőolajvezeték építéséről. Azonnal felvetették, hogy ezt napirendre kellene tűzni, hiszen egy ilyen vezeték építésében Magyarország is részt kíván venni.²⁹⁹ Ugyan ennek előkészítésére nem volt idő, a kérdés megoldása lendületet vett, és a X. ülésen már a megvalósítás formáját öltötte.³⁰⁰ Ugyanakkor nem támogatták a lengyelek azon kezdeményezését, hogy egy munkabizottság javaslatot dolgozzon ki az ülésen a berlini határozat gépipari ajánlásainak megváltoztatására. Ebben megint csak a specializáció területei szűkítésének szándékát gyanították.

A Tanács elgondolása szerint az 1961–1965 közötti egyeztetést már a távlati (1975-ig terjedő) tervekkel is össze kellett kötni, de a tervezést a kétoldalú egyeztetésekkel és azok lezárásával kellett kezdeni. Az 1965-ig terjedő időszakra a lengyel elgondolásokkal ellentétesen növelték az egyeztetés alá vont területek és árucsoportok számát, mégpedig úgy, hogy ha valamely „népgazdasági ág” akár egyetlen ország számára különösen fontosnak minősül, és egyeztetést kér, akkor azt napirendre kellett tűzni. A magyar szándékoknak megfelelően az elméleti munkának is meg kellett indulnia, és 1959 végéig le is zárulnia. Ezt a gazdasági és a tudományos együttműködési állandó bizottságra bízta. Külön rögzítették, hogy az egyeztetés valamennyi szakaszában számításba kell venni az országok mindenoldalú külkereskedelmi és fizetési kötelezettségeit.

A tőkés országokhoz fűződő viszonyt foglalkozó napirenden belül ugyan tévesen mérték fel a világgazdaság helyzetét (szokásos módon a fejlett tőkés országok válságának erősödését prognosztizálták), a hatásokat azonban jól érzékelték, nevezetesen azt, hogy a jövőben romlanak a KGST-országok kereskedelmi lehetőségei. Az exportárak várható csökkenését az importárak mérséklésével kívánták elérni. Közös vámokra és gazdasági intézkedésekre nem határozták el magukat, mindössze az egyeztetések intenzívebbé tételéről és azok kiterjesztéséről külkereskedelmi cégek, valamint a tőkés országok és a világpiac közös elemzéséről döntöttek. Elegendőnek látták az intenzív állandó bizottsági munkát, az illetékes miniszterek tanácskozását és egy nagyszabású elemző konferenciát. Később kiderült, hogy ez közel sem elegendő, de az érdekellentétek megakadályozták az intenzívebb együttműködést.

Ami a szervezeti kérdéseket illeti, döntöttek az egyes szervek munkájának szigorúbb rendszeréről, előírták például a munkatervkészítést, szigorították a végrehajtás el-

²⁹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/36. 6. e., illetve l. még J. Ślusarczyk lengyel képviselő-helyettes levele N. V. Fagyejev titkárnak szakértői értekezlet kezdeményezésére a három országot érintő Szovjetunióból érkező olajvezeték építéséről. 1958. szeptember 19., továbbá Osztrovski György levele Apró Antalnak 1958. október 24. MNL OL XIX-A-2-gg. 68. d.

³⁰⁰ A magyar igény 2,5-3 millió tonna kőolaj szállítására fogalmazódott meg 1958 decemberében. Magyarország hajlandó volt megépíteni saját országának vezetéket és hozzájárulni külső vezetékek építéséhez is. Budapest térségében szándékozott olajfinomítót építeni. 1965 utánra pedig elképzelhetőnek tartott a további igények kielégítésére még egy vezetéket. Uo. Kiss Árpád, az OT elnökének előterjesztése 1958. december 5-éről. – Az energetikai beruházásokról és a Barátság kőolajvezetékéről I. MEISEL SÁNDOR, i. m. 81–91.

lenőrzését, igyekeztek növelni a legfelsőbb szerv, a Tanács határozatainak tekintélyét,³⁰¹ tanácskozási kötelezettséget írtak elő a tagállamok számára, ha gond lenne a korábbi határozatok végrehajtásával. A Titkárság rovására növelték a képviselő-helyettesi értekezlet súlyát, ennek megfelelően elfogadták az értekezlet és a Titkárság ügyrendjét. Elhatározták a KGST teljes ügyrendjének megalkotását, valamint bővítették és részben átszervezték az állandó bizottságokat.³⁰²

Az 1958-as ármegállapodás

A kelet-európai országok és a Szovjetunió között 1945–1950 között az egymás közötti forgalomban világpiaci árak érvényesültek, ahol korrekciós szerepet játszottak bizonyos államközi alkuk. Ugyanakkor már 1945–1948 között megjelentek a világpiaci ártól eltérő árszintek, például a jótéteti szállítások alkalmával. Az áringadozások kiküszöbölése érdekében 1948–1950 között az üzletenkénti tárgyalások helyett megjelent az évenkénti ármegállapítás is. A koreai háborút követő ugrásszerű világpiaci áremelkedés miatt a KGST-országok 1951-ben az 1950. III. negyedévi tőkés árakat rögzítették. Ezen nyugodott a kereskedelem egészen az ezen az ülésen elfogadott módosításig.

Az elszámolás 1950-ig klíringdollarban történt, ezután tértek át a klíringrubelre. A koreai háború kitörését követően a Nyugat újabb diszkriminációs intézkedéseket vezetett be, ez spekulációs áremelési folyamatot indított el, amelyet az USA haditartalékolási politikája is befolyásolt. 1950-től a KGST-országok megállapodtak abban, hogy a kétoldalú szerződésekben nem változtatnak az 1950-ben alkalmazott árakon. Ez egyfajta külkereskedelmi árstopot jelentett, és ez elszigetelte, aztán bizonyos értelemben elszakította ezeket az országokat a világpiaci kereskedelemről. Persze azért az árak azonnal megjelentek a KGST-országok között, amelyek kisebb-nagyobb előnyöket, illetve hátrányokat és ezáltal konfliktusokat generáltak a kétoldalú kereskedelemben. Miután az árak mesterségesek voltak, nem szimulálhatták a piaci körülményeket. A koreai konfliktus lezárulását követően a kétoldalú kereskedelemben újabb korrekciók történtek a készáruexport fokozása érdekében, de ez csak egy szempontból változtatott a helyzeten: a mesterséges alkuárak még inkább megnéhezítették a többoldalú kereskedést.

A legjelentősebb felülvizsgálatra 1952-ben és 1954-ben került sor, habár ezek az áru-féléknek csak kisebb körét érintették (gabonafélék, szén, cellulóz, fűrészárak, vasérc, cukor stb.). Magyarország viszonylatában a szovjetekkel folytatott kereskedelemben 1953-ig változatlanok voltak az árak, csak 1953-ban volt némi módosítás, majd 1954 végén az erősebb pozíciók árait mindkét fél felülvizsgálta mind az exportban, mind az

³⁰¹ A határozat szerint évente két alkalommal kellett üléseznie, általában áprilisban és októberben, az aktuális ülésnek továbbá meg kellett határoznia a következő időpontját, helyét és napirendjeit, illetve az ülés előkészítésének egyes kérdéseit.

³⁰² A közlekedési munkacsoportot és a közgazdasági munkabizottságot az állandó bizottság rangjára emelték, egyesített Külkereskedelmi és Komplet Szállítási Állandó Bizottságot, valamint Építészeti és Tudományos-műszaki Együttműködési Állandó Bizottságot hoztak létre stb.

importban. Ettől fogva nem volt egységes ár a KGST-ben; pótlólagos kiigazítások történtek a világpiaci helyzetnek megfelelően, és behatolt a konkurencia, ami megsértette a tervszerű cserét és lehetetlenné tette a sokoldalú klíringet.

1957-ben a Szovjetunió levél útján állapodott meg a KGST-országok nagyobb részével abban, hogy a rögzített árak tarthatatlanok, és szeretné 1957-ben az 1956-os év főbb tőkés piacokon érvényes árait irányadónak tekinteni. A Szovjetunió az 1958. évre vonatkozó kereskedelmi tárgyalásokon valamennyi ország számára világossá tette, hogy az új megállapodásoknál ezt kívánja érvényesíteni. A tömb országai a kezdeményezést vegyes fogadtatásban részesítették. A csehszlovákok például úgy látták, hogy ez nem jelent változást, mert már korábban is így állapították meg az árakat. Az albánok, a koreaiak, a kínaiak elutasították vagy legalábbis vitatták a javaslatot,³⁰³ ami bizonyos mozgásteret jelentett Magyarországra számára is. A szovjet külkereskedelmi minisztérium a kezdeményezést sikeresnek tekintette, és javaslatot juttatott el a KGST-országokhoz a világpiaci árak további, évenként átlagoló érvényesítéséről. Az ún. főbb piacokat a vevő szempontjából határozta volna meg, és a fuvardíjat is figyelembe vette volna.

A KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottsága 1957 decemberében olyan határozatot hozott, hogy az árak egységesen feleljenek meg a világpiaciaknak egyéves rögzítéssel. Ezzel sem a magyar, sem a bolgár fél nem értett egyet; a magyarok hosszabb idejű átlagolást javasoltak. Ugyanakkor a kormány 1958-ra a Szovjetunióval az 1957-es világpiaci árbázison kötötte meg a kereskedelmi szerződéseket.

A magyar Külkereskedelmi Minisztérium arra is javaslatot tett, hogy a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottsága mellett jöjjön létre egy állandó munkacsoport, amelynek egyik feladata az lenne, hogy megvizsgálja, hogyan lehet összekapcsolni az országokban a társadalmilag szükséges termelési költségek színvonalát. Emellett feladata lett volna az anomáliák kiküszöbölése is. Ez volt az ún. saját árképzés, ami a termelői árakból indult volna ki, ahol a munkaráfordítás nagyságát kellett volna alapul venni.

A csúcstalálkozó előtt a szovjetek a bolgárokról való tekintettel az egy évnél hosszabb árstabilitást is el tudták fogadni kivételes árkorrekciók beiktatásával. Ugyanakkor elképzelhetőnek tartották saját árrendszer kidolgozását is, bár adott pillanatban a KGST keretein belül az egyes árak a kétszerestől a tizenhétyszeresig különböztek egymástól.

Végül is az értekezlet 1960-ig a meglévő árak alapján történő árszabást fogadta el, ezt követően a hosszú lejáratú szerződések idejére stabil árakat határozott meg a szocialista országok kereskedelmében kialakult árak alapján, de az új áruféleségeknél az alapvető áruk világpiaci árának megfelelően kellett megszabni az árakat úgy, hogy figyelembe kellett venni a hasonló régi áruk árait. A határozat kimondta az egységesség elvét, de egyben a kivételes eltérések lehetőségét és az ösztönző árak alkalmazását is a kétoldali megállapodásokban.

A KGST-országok szocialista és munkáspártjainak képviselőinek – már említett – 1958. május 20–23-i értekezletén az árak megállapításánál a szocialista országok között

³⁰³ MNL OL XIX-A-2-gg. 43. d.

több éve kialakult árakból kellett kiindulni – a világpiaci árak alapján. Ezeket az árakat meg kell védeni a piaci konjunktúra hatásaitól, és kölcsönösen előnyösnek kellett lenniük. Ennek alapján az értekezlet megbízta a KGST-t, hogy folytassák az országaik közötti ármegállapítás elveinek meghatározását. Most a világpiaci árakra kellett alapozni, de hozzá kellett kezdeni a saját árakra történő áttérés lehetséges útjainak tanulmányozására, illetve a KGST feladata volt az egyes országokban folyó ilyen irányú munkatapasztalatok cseréjének megszervezése.³⁰⁴

³⁰⁴ MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/35. ő. e.

Összegzés

Az 1956-os magyar és lengyel belső válság nyomán kiéleződött gazdasági együttműködési válság világosan rámutatott az 1953 utáni integrációs kísérletek és az 1956-os berlini megállapodás gyengeségeire. Az erőltetett közös tervezés és döntéshozatal nemcsak a válságjelenségekkel nem számolt, de sok szempontból nem vette figyelembe az országok adottságait, nem vette tudomásul, hogy a KGST-országok között erős érdekellentétek feszülnek, ezek minden együttműködési területre kiterjednek a nyersanyag- és energiaellátástól, a gépipar, valamint a mezőgazdaság szférájáig.

A mélyebben húzódó okokat keresve korabeli szakértői anyagok úgy fogalmaztak, hogy bár a KGST-országok közötti kereskedelem 1954-ig jelentős és töretlen fejlődést mutatott, „...egy sor országban párhuzamosan megszervezték olyan termékek előállítását is, amelyekből egy-egy ország is el tudta volna látni az összes résztvevő országok szükségleteit. Ugyanakkor az egyes országokon belül a feldolgozó és nyersanyagtermelő ágak között kialakult aránytalanság nemzetközi méretekben hatványozottan jelentkezett”.³⁰⁵ Ezért következett be az egymás közötti kereskedelem stagnálása, majd visszaesése.

Lengyelország ebben a helyzetben igyekezett kibújni a számára hátrányos KGST-kötelezettségek, a nyersanyagszállítási és beruházási terhek alól. Ezt tetézte az általános kiegyensúlyozatlanság, a minden oldalról, de az NDK részéről különösen jelentkező egyre mohóbb forrásigény. A lengyelek a KGST-keretek lazítására, a nemzeti érdekérvényesítési megoldások erősítésére, a kétoldalú gazdasági kapcsolatok előtérbe állítására törekedtek. Láttuk, hogy ezt egyöntetűen elutasították, a válság enyhítésére mégis a KGST kereteken kívül, a kétoldalú kapcsolatok síkján került sor. Ennek előfeltétele a szovjet gazdasági erő fokozott belépése volt a térség egyensúlyának biztosítására. A kapcsolatok Moszkvával a kelet-európai országok érdekeinek fokozottabb figyelembe vétele irányába változott meg. Hruscsovék rájöttek arra, hogy a krónikus nyersanyag- és az energiaellátási problémákat tartósan kell orvosolni, és ez az ő feladatuk.

A KGST válsága az 1958-as csúcsértekezlet és a IX. Tanácsülés után az intenzívebb munka reményében elsimulni látszott. A kétoldalú megállapodások elsődlegességére épülő másodlagos tervkoordináció hatékonyabb megoldásnak tűnt, mint a korábbi. Az időközben meghozott szakosítási, tervezetési szándékok 1958-ra annyi előrelépést hoztak, hogy az egyes országok jobban ismerték a többiek helyzetét és problémáit, ami persze aprócska eredménynek számított. Megalapozott volt a remény viszont a nyersanyag- és energiagondok belátható időn és a táboron belüli rendezésére. A többség számára az árak is ideiglenesen rendeződtek. A türelem légköre helyreállt annak ellenére, hogy közel sem sikerült határozatokká emelni minden javaslatot.

Mint korábban említettem, a diktátumot és az érdekbeszámításos rendszert a KGST-ben már 1954–1956 között felváltotta a korlátozott szuverenitással rendelkező kisállá-

³⁰⁵ A KGST-országok néhány alapvető népgazdasági ágának fejlődése az 1950–1957. évi időszakban és jelenlegi problémái. MNL OL M-KS 288. f. 23/1958/56. b. c.

mok és a Szovjetunió közötti érdekegyeztetési mechanizmus. Most először nem szovjet kezdeményezésre indult el a Moszkva magatartását is erőteljesen befolyásoló alku, ami mögött a még magabiztos Gomulka, az 1954-es segítség tapasztalatával rendelkező és különleges helyzetét jól kihasználó német vezetés, valamint a Szovjetunió gyors és megállíthatatlan fejlődésében hívó, így szövetségeseivel nagyvonalú Hruscsov állt.

Kísérlet az együttműködésre, 1958–1964

Térjünk ki röviden a KGST IX. értekezletén elfogadott határozatok végrehajtására 1958 végéig.

Az állandó bizottságok többsége nem tudta tartani a határidőket, tehát feladataik elvégzését vagy el sem kezdték, vagy csúsztak azokkal. Ilyen volt a Közgazdasági Állandó Bizottság, amelynek hozzá kellett volna látnia az átfogó stratégiai elemzésekhez. Hasonlóan eredménytelennek mutatkozott a gépipari testület tevékenysége a tagországok egyre nyilvánvalóbb érdekellentéte miatt, így a bizottságok közötti koordináció sem valósulhatott meg. Ezen a képviselő-helyettesi értekezlet erőfeszítései sem segítettek. Ugyanakkor egyes területeken volt előrehaladás. A vegyipar mellett elsősorban a Szovjetunióból érkező kőolajvezeték kiépítésére és a villamosenergia-rendszerek 1965-ig befejeződő további egyesítésének előkészítésére történtek lépések. Haladás volt egyes hengereltacél- és csőfajták gyártásának 1965-ig terjedő szakosításában. Nem tartozott ide a széntermelés, ezen belül a kokszolható szén ügye, amit továbbra is bizonytalanság vett körül. A bizottságok munkáját nehezítette, hogy sem az október végi határidőre, sem év végéig nem zárultak le a tagországok 1961–1965-re vonatkozó kétoldalú tárgyalásai. A KGST-apparátus nem kapott munkájához a tagországokból információkat. Az azonban látszott, hogy ahol elkezdődtek a munkálatok, ott is csak részeredményeket hoztak. Magyarország szempontjából különösen aggasztó volt, hogy a timföld-, és alumíniumhiányra – éppen az energiaproblémák miatt – nem sikerült megoldást találni. Csigalassúsággal folyt a Titkárság átszervezése is.

Végül is a KGST 1958. december 11–13-án Prágában lezajlott X. ülésén³⁰⁶ az említett három területen, vagyis a hengereltacél- és csőfajták gyártásával kapcsolatos szakosításról,³⁰⁷ az NDK-t, Lengyelországot, Csehszlovákiát és Magyarországot érintő kőolajvezeték megépítéséről³⁰⁸ és a vegyipari (műanyag-, vegyi szál, műkaucsuk- és műtrágyagyártás) fejlesztéséről sikerült lépéseket tenni a megállapodás felé.³⁰⁹ A nemzetközi bank megszervezésének kérdését megint elhalasztották, de végre elkészült a Tanács első munkaterve. Döntöttek arról is, hogy ki kell dolgozni a KGST ügyrendjét.³¹⁰

³⁰⁶ Ülést tartott Prágában a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. *Népszabadság*, 1958. december 16.

³⁰⁷ Magyarország ígéretet tett a Dunai Vasmű két hengersora megépítésének meggyorsítására. A Külkereskedelmi Állandó Bizottság azt a kellemetlen feladatot kapta, hogy vizsgálja meg a tőkés export csökkentésének lehetőségét a KGST-országok részéről.

³⁰⁸ Megállapodtak abban, hogy meddig építi ki vezetékeit a Szovjetunió 1963-ig, Csehszlovákia 1961-ig, illetve hogy Magyarország a déli fővezetékéről épít leágazást az Ipolytól Budapestig. A vezetéken szállított olaj energetikai bázisunkat jelentősen javította, egyben alapanyagot biztosított a petrokémiai ipar fejlesztéséhez.

³⁰⁹ A Vegyipari Állandó Bizottság Műanyag Albizottsága már 1957 novemberében megállapodott abban, hogy KGST-szinten 1975-ig mintegy 1000%-os felfutást kell elérni, tekintettel a szocialista országok nagymértvű lemaradására. Emiatt nem is igen lehetett az országok között konkurenciáról beszélni, így az ilyen célok megfogalmazása nem okozott gondot. MNL OL XIX-A-2-gg. 44.d.

³¹⁰ Apró Antal tájékoztatója a Politikai Bizottság számára az ülészakról. MNL OL M-KS 288. f. 11/418. ő. e.

1958 végére a helyzet a szokottnál kedvezőbb volt. Nemcsak az 1959-re vonatkozó kétoldalú tárgyalások fejeződtek be, de Románia kivételével az 1958–1960-ra vonatkozó kétoldalú szerződések is tető alá kerültek.

1958. december 9–13. között Prágában lezajlott a KGST-országok közgazdászainak első nemzetközi értekezlete, amely nagyszabású együttműködési rendszer kiépítése mellett döntött a közgazdaságtudomány minden fontosabb területén. Ez a KGST-együttműködés és az egyeztetett tervezés elméleti megalapozása irányában tett legelső, feladat-kijelölő lépésnek ígérkezett.³¹¹

Alig léptek át az 1959-es esztendőbe, szokatlan dolog történt az 1959. január 16-i képviselő-helyettesi értekezleten.³¹² A német képviselő bejelentette, hogy országa hamarosan elvi jelentőségű javaslatot tesz a képviselői értekezlet asztalára. A javaslat az SZKP 1959 eleji rendkívüli kongresszusa határozataiból eredő következtetések megvitatását kezdeményezte: a gazdaságirányítás, a munka termelékenységének növelése, a forrásfel-tárás és a munkamegosztás még hatékonyabbá tételének kérdéseit.

A gyorsítás

1958. május 5–23. között zárt ajtók mögött lezajlott a Kínai Kommunista Párt VIII. kongresszusának második ülészaka, amely gyökeres fordulatot hajtott végre a gazdaságpolitikában. A „három vörös zászló” jelszava szerint minden erőt mozgósítva, magasra törve, nagyobbak, gyorsabbak, jobbak és gazdaságosabbak lehetnek az eredmények a szocializmus építésében.³¹³ A „nagy ugrás” és a népi kommunák politikája 15 év vagy kevesebb idő alatt Nagy-Britannia utolérését hirdette meg a legfontosabb ipari termékek termelését tekintve. Ehhez a KKP vezetése néhány év rendkívüli teljesítményt igényelt az országtól. Lehetségesnek tartották, hogy 1958–1962 között az ipari termelést 6,5-szeresére, a mezőgazdaság teljesítményét 2,5-szeresére növelik, és ezzel mintegy megelőzve a tábor országait, elsőként valósítják meg a kommunizmust hazájukban. Már a következő hónapokban megkezdődött a kisipari eszközökkel tömegesen létrehozott népi kohók rendszerének kiépítése és a parasztság népi kommunákba kényszerítése a „katonai demokrácia” hadikommunizmusra emlékeztető drákói fegyelmi és elosztási viszonyai között. S bár a nagy ugrás politikájának csődje már 1958 őszén megmutatkozott, Mao Ce-tungék ezt hosszú ideig nem vették tudomásul, ellenkezőleg, a nyilvánosság előtt fenntartották gigantomán terveiket, sőt 1960-ban megszabadultak a szovjet gazdasági, műszaki szakértőgárdától is. Mire a kijózanodás megkezdődött, már 1961-et írtak.

³¹¹ Az együttműködés az információ- és eszmecsere számos formájáról döntött, beleértve a kiküldetések általánossá tételét, a fiatal szakemberek kölcsönös cseréjét. A munkának 19 témában kellett megindulnia, amely az iparosítás és szövetkeztetés és annak sajátosságai, a tervezés, a mérleg, az irányítás, a termelékenység emelése, a beruházások és az új technika alkalmazása, a közgazdasági gondolkodás fejlesztése, a statisztika, a világrendszerek és a köztük lévő kapcsolat stb. témákat, valamint az értéktörvény felhasználását is tartalmazta. MNL OL M-KS 288. f. 11/419. ő. e., valamint 288. f. 32/1958/2. ő. e.

³¹² Osztrovski György és Galambos Lajos január 16-i jelentése Apró Antalnak. MOL XIX-A-2-gg. 79. d.

³¹³ *A Kínai Kommunista Párt VIII. kongresszusának második ülése*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.

A válasz nem váratt sokat magára. 1959. február 27-én összeült az SZKP XXI. rendkívüli kongresszusa, amely a grandiózus 7 éves tervvel megkezdte a kommunizmus építését, és nemcsak az Amerikai Egyesült Államok utolérésének ígérétét fogalmazta meg, hanem azt is, hogy a kisországok lényegében egyszerre jutnak el a kommunizmus kapujához, vagyis Moszkva garanciát vállal a fejletlenebb országok fejlődésének gyorsabb tempójára.³¹⁴ A szocialista országokkal folytatott kereskedelmet pedig 50%-kal akarták növelni.³¹⁵ Az egész régió így ismét belekerült az erőltetett növekedés csapdájába.³¹⁶

1960 végén még tartotta magát az illúzió. November 10. és december 1. között 81 kommunista és munkáspárt részvételével értekezlet zajlott Moszkvában. Jugoszlávia ismételt megbélyegzése, a revizionizmusellenes kirohanások még egyben tartották a pártokat, az éles viták után a Kínai Kommunista Párt aláírta a zárónyilatkozatot annak ellenére, hogy abban a kommunista világmozgalom élcsapataként megnevezésre került a Szovjetunió Kommunista Pártja és nemcsak a múltjával, hanem a jövőjével egyetemben. A dokumentum a tábor világrendszerre fejlesztésének alapfeltételeként a nemzetközi munkamegosztás állandó tökéletesítését, ennek keretében a nemzetgazdaságok koordinációját és a szakosítást jelölte meg a kölcsönös előnyök és az önkéntesség alapján. Megfogalmazták azt az ígéretet is, hogy a kölcsönös előnyökre alapozott együttműködés és segítség lehetővé teszi, hogy a tervországok többé-kevésbé egy időben érjenek a kommunizmus kapujába. Az egyenlőtlenségek, a lemaradások tehát csökkennek. A perspektíva pedig az, hogy a fejlődés gyors üteme miatt a világrendszerre erősödő tábor túlszárnyalja a kapitalizmust az egy főre eső termelés és életszínvonal tekintetében.

A kelet-európai KGST-országok ennek megfelelően vérmesebb reményeket tápláltak fejlődésükre. Ezt még a meglehetősen józan kádárista magyar vezetés is megfogalmazta 1959. március 6-i KB-határozatában.³¹⁷ Kádár vezetőtársaival az MSZMP 1959. márciusi ülésén az SZKP XXI. kongresszusa hatására ugyancsak a gyorsítás lehetőségét mérlegelte,³¹⁸ aztán meg is valósította. A felemelt hároméves terv „jóvoltából”

³¹⁴ Hruscsov 1957-ben lehetségesnek tartotta, hogy a Szovjetunió az egy főre eső hús- és tejtermelésben 3-4 év alatt megelőzi az USA-t. 1961 januárjában és 1962 márciusában az SZKP KB ülésének meg kellett állapítania, hogy a terméseredményeket illetően igen jelentős lemaradás volt a 7 éves terv vágyálmaihoz képest. A következő években pedig a helyzet a számtalan határozat ellenére csak romlott.

³¹⁵ A hatalmas vegyipari fejlesztési tervet már korábban, az SZKP KB 1958. májusi ülésén elfogadták. 120 gyár felépítését és 100 rekonstrukcióját akarták megvalósítani több mint 100 milliárd rubelből, amelyet a szénfém-bányászatból való átcsoportosítással, a teljes megtakarítás itteni felhasználásával, igen jelentős aranyeladással akartak fedezni, illetve be akarták vonni a kivitelezésbe a KGST-t, sőt a tőkés országokat.

³¹⁶ A fogalom pontos meghatározására I. KORNAI JÁNOS: *Erőltetett vagy harmonikus növekedés*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1972.

³¹⁷ Szakács Sándor és Pető Iván már az 1958 közepén elfogadott hároméves tervet is irreálisan gyorsító, az ipari fejlődést eltúloznak minősítette, amire aztán az MSZMP KB 1959. márciusi, az SZKP XXI. kongresszusáról is szóló határozata után tervemelés következett. Ez beruházási túlfűtöttséghez vezetett, aminek 1961-ben visszaesés lett a következménye. SZAKÁCS SÁNDOR–PETŐ IVÁN, i. m. 377–391.

³¹⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* (Sajtó alá rendezte Vass HENRIK, SÁGVÁRI ÁGNES.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 392–403. Figyelemreméltó Fock Jenő 1959. május 13-án az MSZMP Politikai Akadémián elmondott előadása, amelyben megkísérelte a gyor-

1960-tól drámai eladósodás és egyensúlyvesztés volt észlelhető a magyar gazdaságban. A háttérben az extenzív jellegű ipari beruházások elengedése, a mezőgazdaság szövetkezesítéséből adódó termeléskiesés, a katonai kiadások jelentős növekedése, a Kínával folytatott gazdasági kapcsolatok drasztikus csökkenése és pozitív fizetési szaldó állt, különösen a bolgár fizetéseképtelenség miatt a KGST-országok felé.³¹⁹ 1961 áprilisában a magyar politikai vezetés kénytelen volt Moszkvához fordulni egy nagyobb mértékű segítségért, amit legnagyobb részt meg is kapott.³²⁰ A gyors tempóról azonban a magyar vezetés csak nehezen mondott le. A második ötéves tervben és a hosszú távú elképzelésekben még a KGST-perspektívák által ígért távlatok domináltak – szerencsére ez utóbbi papíron maradt. Egy idő után nemcsak le kellett mondania a vágyálmok megvalósításáról, de az elsődleges fejlesztéseket jobban az ország adottságaihoz és nyersanyagszegénységéhez kellett igazítania, annál is inkább, mivel a KGST-partnerek saját gépexportjuk átvételére igyekeztek rávenni Magyarországot.³²¹ A magyar gazdaság fejlődése ráadásul egyre jobban külkereskedelmi teljesítményétől függött. Ennek aránya 1958-ban a nemzeti jövedelem 23,8%-át, 1962-ben már 32-33%-át tette ki. Az egy főre jutó külkereskedelmi forgalmat és nyersanyag-behozatait illetően Csehszlovákia és az NDK mögött a harmadik helyen álltunk a KGST-táborban úgy, hogy a Kínába történő kivitel közel 80%-kal, a behozatal közel 30%-kal csökkent.³²² Az ipar által felhasznált anyagok egyharmadát külföldről kellett behozni, ugyanakkor az ipar kibocsátásának az 1958-as egynegyed

sabb ütemben történő előrelépés hazai megalapozásának indoklását. A töke- és nyersanyagszegénység miatt ez elsősorban az ipar műszaki fejlesztésének és az ezt figyelembe vevő struktúraátalakításnak a felgyorsításában vélte megvalósíthatónak. 1958–1965 között 55-60%-os ipari termelésnövekedést prognosztizált. A KGST-együttműködés szerepének egy rövid mondatot szánt, ezzel szemben hangsúlyozta a Szovjetunió segítségnyújtását a gyorsításhoz. Ugyanakkor a nemzeti jövedelem és az életszínvonal emelését tekintve leszögezte, hogy Magyarország nem képes a szovjet tempó követésére. (FOCK JENŐ: *A magyar népgazdaság a szocializmus építésének útján*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963, 118–152.) A magyar kijózanodás fontos dokumentuma volt Háy László „A szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődése és Magyarország fejlődése” című tanulmánya (*Társadalmi Szemle*, 1961, 1. sz. 1–18.), amely leszögezte, hogy nem képzelhető el, hogy Magyarország az öt éves terv során utoléri a fejlettebb szocialista országokat, például Csehszlovákiát, és ennél jóval hosszabb időt prognosztizált. Háy rámutatott a KGST belső hitelleherőségei erősen korlátozott voltára is. A józan mértéktartást már Pécsi Kálmán is kiemelte monográfiájában. (PÉCSI KÁLMÁN: *A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 30 éve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 54–55.)

³¹⁹ A külkereskedelem „teljesítette” a gazdaságban mutatkozó folyamatok importigényét, ami nagyobb volt, mint a termelés és az export növekedése. „A kereskedelmi mérleg szükségszerűen passzív lett.” ESZÉ ZSUZSA: Gazdaságpolitika és külkereskedelem. In: *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957–1960*, i. m. 191–194.

³²⁰ L. erre FÖLDES GYÖRGY: *Az eladósodás politikatörténete*, i. m. 21–31.

³²¹ Erre a tartós és Lengyelország, Románia és Bulgária felől egyre erőteljesebb trendre Vajda Imre is utalt a külkereskedelemlről szóló monográfiájában (VAJDA IMRE: *Szocialista külkereskedelem*, i. m. 263–264.)

³²² A távol-keleti országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatban sem számíthattunk javulásra, ebben az időszakban a kivitel több mint 50%-kal, a behozatal közel 30%-kal esett vissza.

helyett 1962-ben egyharmadát kellett exportálni.³²³ 1963 nyarán, a KGST-csúcson Kádárék maximális támogatásukról biztosították Hruscsov közös tervezési javaslatát, de közben újabb jelentős támogatást kértek Moszkvától, amelynek egy részére ismét igenlő választ kaptak.³²⁴

Mi történt eközben Kelet-Európában? Közismert, hogy a kínai hatás Albániában volt a legerősebb. 1961. december 5-én Albánia bejelentette, hogy nem vesz részt a KGST ülészakán és a továbbiakban a szervezet munkájában. A KGST delegátusai erre úgy reagáltak, hogy ezek után semmilyen anyagot nem küldenek meg Albániának. A kapcsolatok megszakadtak.

Ami a Német Demokratikus Köztársaságot illeti, az 1958-as KGST-csúcson megismétlődött az 1954-es és 1956 végi, 1957 eleji helyzet. Akkor Magyarország kért nagyarányú segítséget, most az NDK. Walter Ulbricht drámaian ecsetelte az NDK lemaradását Nyugat-Németországhoz képest, miközben országa a szocializmus kirakata kellene hogy legyen. Nagyarányú segítségre van tehát szükségük, hogy megváltozzon ez a helyzet. Walter Ulbricht azzal áltatta a szövetséges vezetőket, hogy kellő segítséggel az alapvető közszükségleti cikkek fogyasztása terén 1961-re eléri, illetve egyes esetekben túlszárnyalja az NSZK színvonalát. Miután a Szovjetunió a tervet támogatásáról biztosította, a többi ország is hajlandónak mutatkozott némi áldozatra a cél érdekében. Úgy látszott, hogy az NDK-ban biztosítva van a nagy ugrás. 1960 őszén ugyan az NSZK megszakította a gazdasági kapcsolatait az NDK-val, de miután a Szovjetunió nem szankcionálta ezt, így az ún. belnémet kereskedelem³²⁵ egy idő után visszaállt. 1961 januárjában egy

³²³ Saját termelésünk olajból közel 95%-át, vasércből 2,5-szeresét, kohókokszból 1,5-szeresét, nyersbőr-
ból 1,3-szorosát, gyapotból a hazai szükséglet teljes egészét importálni kellett. A KGST-országok között az
egy főre eső anyagkivitel és -behozatal aránya Magyarországon volt a legrosszabb. Magyarországnak szembe
kellett néznie azzal is, hogy az 1962 utáni években jelentősen megemelkednek a harmadik világ felé nyújtott
támogatási összegek. Amíg 1955–1962-ig a műszaki segítség 14,28 millió rubel volt (ebből 1,69 millió
hitel), addig 1962–1967 között a KGST-megállapodás szerint 65,25 millió rubellel kellett számolni (ebből
63,69 millió hitellel). A KGST egészében érvényesült ez a tendencia, 1955–1962 közötti 918 millióval
szemben 1962–1976-re 3433 millióval terveztek. Ez annyit jelentett, hogy a KGST-tagállamok részéről
nyújtott segítség évi átlagos volumene 3,7-szer több volt, mint a megelőző 5 éves időszakban. MNL OL
XIX-A-2-gg. 156. d.

³²⁴ Az évi 300–400 ezer tonnás gabonaigényt a szovjetek képtelenek voltak teljesíteni. Az előzetes meg-
állapodáson felül Magyarország 1963-ban 600 ezer tonna lángszenet, 150 ezer tonna kokszolható szenet
kért, 1964-re és 1965-re ugyanebből évente 500 ezer és 200 ezer tonnát, nyersolajból pedig 1964–1965-re
300–300 ezer tonna többletet. 40 helyett 20 tonna aranyat tartalmazó – a magyar nyugati banktartozások-
kal szembeni csődgaranciát jelentő – alap létrehozását biztosították a szovjetek 5 évre évi 3%-os kamattal.
A kéréssel szemben Moszkva vállalta 150 ezer tonna energetikai és 100 ezer tonna kokszolható szén szállí-
tását. Magyarország szovjet ösztönzésre hajlandó volt megkezdeni Csehszlovákiával a konzultációt a Duna
vízierőműveiről. Pozitív fogadtatásra talált a gyapot- és rézszükségletek kielégítésére szolgáló szovjet beru-
házásokban való magyar részvétel kezdeményezése, az áruforgalom további bővítése, s hogy az áruforgalmi
jegyzőkönyvet egyszerre két évre írják alá. MNL OL M-KS 288. f. 5/305., 47/743. és 23/1963/126. ö. e.
Hruscsov 1963. július 22-i válaszlevelét l. MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/45. ö. e. 164–167.

³²⁵ A belnémet kapcsolat a két Németország között egy ehhez az időszakhoz kötődő szerződésre tekintett
vissza. Ez olyan megállapodást jelentett az NDK és az NSZK között, ami igen kedvező volt a keleti ország

német központi pártapparátusi osztályvezető bevallotta az egyik magyar diplomatának, hogy nem érik el a kívánt célt,³²⁶ és kitűzött elképzelést a következő hét éves terv során akarják teljesíteni. A keletnémetek persze nem érték be 1961-re az NSZK-t.

1961. július 14-i követi jelentés már komoly fizetési mérlegproblémákról, szigorodó importteherrel, ellátási nehézségekről számolt be. Az utolérési stratégia túlfeszítettséghez vezetett, és ez aránytalanságokat, nyersanyaghiányt eredményezett. A kínai szállítások kiestek, a mezőgazdaság szövetkezesítésének befejezése költséges volt. Az NDK gazdaságpolitikai vezetése mindinkább Kelet felé orientálódott, át kívánt állni a szovjet energiabázisra, és a nyugatnémet gazdaságtól való függés megszüntetésére törekedett. A NSZEP plénumai egymás után hozták a nyersanyagbázis keleti biztosítására, a hatékonyság növelésére, technikai fejlesztésre, a KGST-szakosításban rejlő tartalékok kihasználására vonatkozó határozatokat. Az NDK mind érdekelttébbe vált a tervegyeztetésben és a kooperációban. 1961 közepén meghirdették a Szovjetunióval való szoros, a termelési kérdések tömegét érintő gazdasági közösség létrehozásának igényét, amely biztonságot nyújt a fejlesztési célok megvalósításában. Ebben Hruscsov partnernek bizonyult.³²⁷

A szovjet segítség ellentételezése miatt az NDK más országok felé nem tudta teljesíteni exportkötelezettségeit, sőt arra kérte keleti partnerei közül Magyarországot, Lengyelországot és Csehszlovákiát, hogy importáljanak az NSZK-ból számára nélkülözhetetlen anyagokat. Ez a segítség azonban jórészt elmaradt, így a gazdasági helyzet a nyár végére tovább romlott. 1962-ben az ipari termelés volumenét a 7 éves terven belül 8%-ról 5,8%-ra csökkentették. A húsa és vajra kötött gazdálkodást vezettek be. A kudarcot kétféle eszközzel palástolták. Egyrészt áthárították a felelősséget a Német Szövetségi Köztársaságra, amely a szervezett munkaerőcsábítással közel 30 milliárd márka veszteséget okozott az NDK-nak.³²⁸ Ennek is volt „köszönhető” 1961. augusztus 13-án a berlini fal felhúzása. Másrészt 1961 végén–1962 elején megállapodtak a szovjetekkel abban, hogy a KGST-vel szoros együttműködésben korszerűsítik az ország iparát. A szovjetek ehhez jelentős támogatást adtak: az 1962. március 5-i Lipcsében aláírt megállapodás szerint 1,3 milliárd márka hitelről volt szó, amivel újabb ugrást készítettek elő, de most a műszaki fejlesztés területén. Eközben úgy voltak súlyos élelmiszer-ellátási gondok, hogy 1961-ben 150 millió dollár, 1962-ben 300 millió dollár, 1963-ban ismét 150 millió dol-

számára, mert az NSZK nagy mennyiségben szállított gépipari termékeket nagykereskedelmi áron és vámmentesen, amihez ráadásul kamatmentes hitelt nyújtott az NDK-nak.

³²⁶ MNL OL M-KS 288. f. 32/1961/12. ö. e.

³²⁷ Ennek megfelelően 1961 májusában nagy létszámú német delegáció tartózkodott Moszkvában, és egy hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodás bővítéséről írt alá egyezményt. Ennek motivációja a nyugatnémet függőség felszámolása, az onnan érkező import kiváltása volt. Ekkor igen komoly nehézségeik voltak a mezőgazdasági termékek hiánya miatt, az időjárás és a 100%-os kollektivizálás okozta géphiány miatt. A megállapodás sok termékre terjedt ki, ezen belül több mint 2 milliárd régi rubel hitelt kapott az ország, amely erősen növelte a gépek, berendezések exportját, amelynek volumene ugrásszerűen növekedhetett. MNL OL M-KS 288. f. 23/1961/31. ö. e. A régi-új rubelre l. a [386.] sz. jegyzetet.

³²⁸ 1949 és 1961 között 2,7 millióan települtek át az NSZK-ba. 1961 nyarán tömegessé vált a határátlépés. MANFRED GÖRTEMAKER: *A Német Szövetségi Köztársaság története*. Korona Kiadó, Budapest, 2003, 351.

lár áruhitelt kaptak Moszkvától, emellett évente legalább 180 ezer tonna gabonát, 1962-ben pedig 230 ezer tonnát. Minden esetre az NDK lett az egyik legkomolyabb támogatója a KGST-beli új szovjet koncepciónak. A NSZEP 1962. június 26–28-i KB-ülésén azzal támadták a KGST-együttműködés hiányát, hogy egyben követelték az egységes, koordinált tervekkel rendelkező szervezet létrehozását.

Csehszlovákia a hatvanas éveket szintén egyfajta ugrással, azaz a szocialista társadalom gyors felépítése céljával indította, de hamarosan súlyos zavarok keletkeztek gazdaságában. Az 1961–1965-ös ötéves terv itt is szinte teljesíthetetlen volt, a cél pedig a szocialista társadalom felépítése volt 1965-re. Az ipari termelés növekedését 56%-ra, a mezőgazdaságét az előző 5 évi 9% helyett 23%-ra tervezték, ennek ellenére 1961-ben mégis tovább emelték a tétet, miközben a nehézipari terv nem teljesült, és a mezőgazdaságban növekedtek az ellátási gondok, és jelentős hiteleket ígértek szocialista és harmadik világbeli országoknak. Tőkés viszonylatban nagy mérleghiány és tervországi aktívumok keletkeztek ugyan, 1961-ben mégsem léptek a fékre, az ipari termelés 9,3%-os és a mezőgazdasági termelés 7%-os növelését írták elő. Az iparban 1959-ben decentralizáltak, aztán maximális szerkezetátalakítást terveztek. Év közben aztán nemcsak az éves, de az ötéves tervcélok is irreálissá váltak. Az iparon belül az aránybomlás jelei mutatkoztak: hiány nyersanyagokban, alapanyagokban, jelentős túlteljesítés a könnyűiparban. Az 5 napos munkahét bevezetése súlyos helyzetet teremtett a szénbányászatban; rabok foglalkoztatásával próbálkoztak, és rendkívüli munkarendet vezettek be. A kohászat teljesítménye is alatta maradt a tervezettnek, ez továbbgyűrűzött, és a gépgyártás lelassult. A mezőgazdaság 7% helyett 1%-os eredményt produkált. Komoly hiány volt a textíliákból is, az élelmiszerárak pedig 10–30%-kal emelkedtek. Az ellátási zavarok miatt nyugtalanság ütötte fel a fejét a lakosság körében.³²⁹ A csehszlovákok így szintén az együttműködés intenzívebbé tételében váltak érdekeltté.

A lengyel gazdaság is jelentős nehézségekkel szembesült a hatvanas évek legelején. Esett a mezőgazdasági termelés, az ország jelentős gabonaimportra szorult, megugrott a hitelállomány, a tőkés országokkal folytatott 40%-os külkereskedelmen belül 90% volt az anyag, a mezőgazdasági termék és az élelmiszeripari cikk. A veszteség 1958–1962 között tőkés relációban elérte a 450 millió dollárt. Itt is megtörtént az ötéves terv módosítása. 1963 májusában Gomułka súlyos gazdasági helyzetről és a tervszámok drasztikus csökkentéséről, alapvető ellátási gondokról számolt be Kádár Jánosnak.³³⁰

³²⁹ MNL OL XIX-A-2-pp. 4. d.

³³⁰ A KGST-vel kapcsolatban Gomułka így fogalmazott: „A KGST-ben a tavalyi értekezlet óta elért eredmények nagyon szerényeknek nevezhetők. Keveset értünk el a szakosítás és a kooperáció terén. Az elégtelen fejlődés okát elsősorban az egyes országok vezetőinél fellelhető szubjektivitásban kell keresni, egyesek nem értették meg az együttműködés fontosságát. A gazdasági együttműködés ütemét gyorsítani kell. Ezt elősegítik a két-háromoldalú megállapodások. Még tisztázni kell az együttműködés néhány alapvető kérdését. Elsőrendű feladat a szocialista országok nyersanyagbázisának, anyagszükségletének a biztosítása. E feltétel nélkül nem lehet meghatározni a fejlődést. A KGST-országok nyersanyag- és anyagellátását csak a Szovjetunió biztosíthatja. Míg e kérdést nem rendezzük, távlati terveink kidolgozását addig nem tekinthetjük reálisnak.” L. MITROVITS MIKLÓS (vál., szerk.): „Lengyel, magyar két jó barát”, i. m. 208.

A kínai hatás Albánia mellett leginkább Bulgáriában volt érzékelhető. 1958-ban Pekingben járt Cservenkov, akit elkábított a kínai csoda. Mint a PB tagjának, még volt annyi befolyása, hogy meggyőzze a bolgárokat, érdemes ezt az utat járni, hogy a belső erőforrások mozgósításával rövid idő alatt világraszóló eredményeket lehet produkálni.

A legsúlyosabb károkat ez Bulgáriában okozott. Hazaküldték itt is a szovjet tanácsadókat, és nekiláttak a megvalósításnak. Rövid időn belül a mezőgazdasági termelés duplájára emelését irányozták elő. Az ország eladósodott, felélte tartalékait, az erőltetett export és a beruházási importpolitika miatt megbillent a gazdasági egyensúly, zuhant a lakosság áruellátásának színvonala. A kijózanodás első jeleként az SZKP XXII. kongresszus hatására, 1961 novemberében a BKP KB ülésén Cservenkovot tették meg bűnbaknak, és kizárták a Politikai Bizottságból. Ugyanakkor a gazdaságot erős centralizációval kívánták rendbe szedni. Jugov miniszterelnök a gyorsított iparosítás folytatását ígérte, ezen belül a nehézipar fejlesztését. Az év végén azonban már újabb fejek hulltak. A pártkongresszus zárt ülésén pártellenes, frakciós trojkát lepleztek le: eltávolították a pártból Cservenkovot, megfosztották tisztségétől Anton Jugovot, Georgi Cankovot. A miniszterelnök Todor Zsivkov lett, első elnökhelyettese Zsivko Zsivkov. Bulgária pedig nagyarányú segítségért fordult a Szovjetunióhoz és a szocialista országokhoz.

A román gazdaságpolitikában a XX. kongresszus után sem történt váltás: továbbra is az iparfejlesztés dominált, az ország jelentős energiabázisait saját felhasználásra fokozatosan kivonták a KGST exportkereteiből. A nagy ugrás Romániát sem kerülte el, az iparosítás 1958-ban vett lendületet, majd 1960-ban egy nagyszabású hatéves tervben öltött testet. Gheorghiu-Dej az SZKP XXI. kongresszusa után néhány nappal a bukaresti pártaktíván bejelentette az RMP KV Pártbizottságának döntését a 15 éves terv kidolgozásának gyorsításáról és az 1960–1965 éves terv megalkotásáról.³³¹ A földgázvagyonra építve hatalmas vegyipar megteremtésére törekedtek jelentős exportkapacitásokkal. Fontos eleme volt ennek a stratégiának az önellátásra való törekvés a mezőgazdaságban és az ipar széles spektrumában. A faipart és a fogyasztási ipart egyaránt fejlesztették. Ez rendkívül aktív külkereskedelmi politikával társult, részben (főleg 1959 után) a Nyugat (USA, Franciaország, Olaszország, sőt NSZK), részben a KGST felé, de náluk nem szakadt meg a kínai kapcsolat sem, vagyis Románia ügyesebben lavírozott külkereskedelmi partnerei között, mint más országok. A hatéves terv 1962-ben teljesíthetőnek ígérkezett, befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása. Az ipar 1961-ben 15,6%-kal, 1962-ben 15,7%-kal, vagyis rekord méretekben nőtt. Egyensúlyi zavarok messze nem jelentkeztek olyan mértékben, mint más országokban. 1962 végén a KGST-országok közül Románia volt messze a legsikeresebb.

³³¹ GH. GHEORGHIU-DEJ: *Cikkek és beszédek. 1955. december–1959. július*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1959, 667.

1959 elején tehát a németek úgy látták, hogy a KGST-országok együttműködésében is gyorsításra van szükség, és azonnal napirendre kell tűzni azokat a kérdéseket, amelyek megoldása nélkülözhetetlen ennek elősegítése érdekében.

A bolgárok nem haboztak, és a X. Tanácsülés felhatalmazásának birtokában javaslatot készítettek a szocialista országok nemzetközi kereskedelmi bankjának létesítésére. A javaslatot az Antos István által, a Gazdasági Bizottság elé készített előterjesztésből ismerjük. Antos szerint a bolgár elaborátum lényegében alkalmatlan volt a tárgyalásra. Úgy tűnt, hogy a bolgárok a gyorsítást egy bankszerű képződményben akarják összpontosítani, amely például kereskedelemfejlesztéssel foglalkozott volna úgy, hogy képviseli a tagországokat a tőkés országok előtt. Nem számolt a javaslat azzal a ténnyel, hogy egyes országok tagjai a Nemzetközi Fizetések Bankjának, másoknak már vannak önálló tőkés banki kapcsolatai, illetve más eszközök is rendelkezésre állnak a tőkés pénzpiacok. Az elképzelés azt a ki nem mondott gyanút keltette, mintha a bankon keresztül a KGST ellenőrzést és befolyást akarna szerezni a tagországok tőkés pénzügyi műveletei felett, de azt nem vetették fel, hogy lenne-e szerepe a beruházások finanszírozásában. Végül is a magyar javaslat az volt, hogy az előkészítés legyen nemzetközi, és így tisztázódjanak a bank feladataival kapcsolatos alapkérdések.³³² 1959. március elején a KGST Külkereskedelmi és Komplet Szállítási Bizottsága is állást foglalt. Szó sem lehetett arról, hogy a javaslat a XI. ülésszak elé kerüljön, a probléma további tanulmányozást igényelt.³³³

Eredménytelenség volt regisztrálható a multilaterális klíring kérdésében is.³³⁴ Az 1957. június 20-án aláírt megállapodás értelmében 1957. október 1-től pótlólagos árucsereforgalmat bonyolítottak az országok. A nyilvántartást a Szovjet Állami Bank kezelte, de emellett létrehozta egy Elszámolási Kamarát is. Az elszámolásról a központi bankok 1957. július 10–12-én állapodtak meg, és egy alapszabályt is elfogadtak. Bizonytalan volt azonban a kamara státusa és költségvetése.

A kamara évente megállapította az esetleges adósság és hitel maximális összegét, ami az összes export 3%-át tette ki. A forgalom ténylegesen ezt meg sem közelítette, és az exportszállítások teljes összegének 0,12–0,15%-ában realizálódott. Problémák voltak az árak megállapításával is. Itt olyan árak kerültek ugyanis forgalmazásra, amelyeknek eredetileg nem volt piaca. A kétoldalú klíring többoldalúvá válására sem volt példa, sőt a lengyelek 1959-ben nem is vették igénybe a többoldalú klíringet. A csehszlovákok nemzeti szervezet létrehozását tartották volna ésszerűnek, amely összegyűjtené az eladhatatlan árukat, és megkísérelné értékesíteni valamiféle börzén. A bolgárok világosan látták, hogy a bilateralizmus mellett erre alig van lehetőség. Ők a multilaterális klíring előfeltételnek az árbázis

³³² Antos István előterjesztése a Gazdasági Bizottsághoz 1959. február 13. MNL OL M-KS 288. f. 23/1959/4. ő. e.

³³³ MNL OL XIX-A-2-gg. 79. d.

³³⁴ A témában Moszkvában 1959. május 29–30-án tartott klíringbizottsági ülésről l. MOL XIX-A-2-gg. 79. d.

egységesítését tekintették. A németek is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy amíg lehetőség van a kétoldalú formák fejlesztésére, addig ennek nincs sok értelme. A szovjetek feleslegesnek tartották újabb szervezet létrehozását, a bilateralizmus lehetőségei mellett voltak, de a cseh börzejavaslatot főleg a közszükségleti cikkekre helyesnek tartották. Incze Jenő külkereskedelmi miniszter rámutatott arra, hogy amíg a külkereskedelemben az áruszemléletnek, a többoldalú klíringnél a pénzzemléletnek kellene uralkodnia, de nem remélhető nagyobb forgalom, amíg nincsenek világos és egységes árak, amíg bizonytalan a vevő abban, hogy milyen árut kap, amíg kemény áruval kell fizetnie puha áruért.

Ezek azonban csak előjátékaik voltak a gyorsításból adódó káosznak. A legfontosabb kérdés a munkamegosztás jövője szempontjából az 1961. évvel kezdődő ötéves tervek egyeztetése volt. Az 1956-ot megelőző időszaknak megfelelően, ismét esély volt egy sok területre kiterjedő nagyszabású együttműködés kialakítására.

A képviselő-helyettesek értekezlete két alkalommal, 1959. február 3–6-án és 12-én tárgyalta a „nagy közös tervet” megalapozó kétoldalú egyeztetések helyzetét. A konzultatív jellegű tárgyalások nagyrészt ugyan befejeződtek, de az nem volt világos, hogy mikor köttetnek meg a végleges megállapodások. A helyettesek szerint legkésőbb a XI. tanácsülésig ezt be kell fejezni. Ez eredetileg áprilisra volt ütemezve, de a határidőt kitolták 1959. május 15-ig.

Az első ország Bulgária volt, amelyik felborította a menetrendet. 1959. február 17-én tájékoztatta a KGST-n keresztül a tagországokat, hogy a Bolgár Kommunista Párt 1958 végén megtartott KB-plénuma döntött a folyó ötéves terv korábbi befejezéséről. Ez szükségessé tette az 1961–1965 közötti tervek felülvizsgálatát és jelentős átdolgozását. Ezért lényegesen változtatni kívántak a KGST-országokkal folytatandó kereskedelmi megállapodásokon, természetesen az árucsera volumenének növelése, illetve bizonyos egyezmények teljesítésének meggyorsítása érdekében. A szállítások növelését kérték többek között gázolajból, nyersvasból, hengereltacélból, csőáruból, alumíniumból, apatitból, műgumiból, természetes gumiból, fenyőfűrészáruból, cellulózból. Az új tervet, viszont gyorsan, 1959. március végére ígérték.³³⁵

A lengyelek is új elképzeléssel mentek a tárgyalásokra. Úgy gondolták, hogy 1965-re 1958-hoz képest forgalmuk közel 80%-kal növekedhet a KGST-országokkal. Úgy ítélték, hogy az eredeti kétoldalú tárgyalásokon alulbecsülték igényeiket.³³⁶

Csodák csodájára, április 25-ig a 28 tárgyalásból 23 lezárult.³³⁷ A növekedés 1958-hoz képest eszerint 63%-os. Ezen belül a nyersanyagok jelentős növelése volt a legfontosabb: kőszénből 26%, kokszból 27%, nyersolajból 36%, rézből 65%, horganyból 71%, alumí-

³³⁵ Egyben jelezték, hogy a gyors előrehaladás érdekében KGST saját árbázisára vonatkozóan munkacsoportot alakítottak, javaslatukat hivatalos állami szervek elé viszik, majd minisztertanácsuk döntése után beterjesztik a KGST-nek.

³³⁶ A háttérben azért volt realitás is. Lengyelország és a Szovjetunió ugyanis 1959. március 3-án egyezményt írt alá a lengyel kőolaj-, gáz- és rézipar fejlesztésének szovjet műszaki segítségéről, amely jelentős berendezésimportot és szakértői részvételt garantált áruszállítások fejében.

³³⁷ MNL OL M-KS 23/1959/35. ő. e.

niumból 88%, vasércből 94%, nyersvasból 33%, hengereltáruból 57%, fenyőfűrészáruból 18%, cellulózból 70%, gyapotból 24%, nyersgumiból 18%, kálíműtrágyából 71%, foszforműtrágyából 86%. Az említett áruk exportjának 66%-os növekedését tervezték. Ezen belül a Szovjetunió játszott meghatározó szerepet, mert az összexport 77%-a szovjet relációban jelent meg az évtized közepére. Másik sajátos vonás az volt, hogy minden ország jelentősen akarta növelni gép- és berendezésexportját, méghozzá az 1958-as színvonalnak több mint kétszeresére, ez a tagországok exportján belül 29%-ról 37%-ra emelkedne. Az alapvető exportőr az NDK, ezt követte Csehszlovákia, a Szovjetunió, Lengyelország és csak ezután jött Magyarország. Bulgária is ugrásszerű, a volumen 5,7-szeresére emelkedő gép- és berendezésexportot képzelt el, de Csehszlovákia is 2,3-szeresére, Lengyelország 2,7-szeresére kívánta növelni exportját. Ez az exportstruktúra jelentős változását hozta volna, különösen Lengyelországban és Csehszlovákiában. Ugyanakkor a hiányok nem szűntek meg sem nyersanyagokban, sem gépfajtákban. A KGST képviselő-helyetteseinek értekezlete 1959 áprilisában megállapította, hogy a KGST-országok 1961–1965 közötti hiánya 70 millióról 130 millió dollárra nőtt.³³⁸ Erős volt a kereslet rézből, ólomból, nikkelből, alumíniumból. Az előzetes tárgyalások során megmutatkozott a nagy szénhiány. Április 24-én Szilujanov szovjet képviselő-helyettes szerint azonban a koksztól való igény kielégíthető, a hengereltárunknál viszont további egyeztetés szükséges. Hiány volt vegyipari termékekből és bizonyos mértékig olajtermékekből is. Egyedül a villamosenergia-igény megoldása mutatkozott megnyugtatónak. Gépipari termékekből a fejlesztés lendülete miatt viszont túlkínálat ígérkezett. Ami a mezőgazdasági termékeket illeti, hiány mutatkozott olajos magvakból, Bulgária és Magyarország viszont eladási gondokat prognosztizált. Bulgária ennek következtében szorgalmazta a mezőgazdasági termékek specializációjára vonatkozó tárgyalások felgyorsítását. Más volt a helyzet gabonából. Lengyelország és az NDK messze nem tudta a KGST-ből fedezni gabonaszükségletét, és hiány maradt gyapotból is.

Az ipari termelés felfuttatása azzal a veszéllyel járt, hogy a szakosítás elmaradása miatt a párhuzamos termelés csak tovább terebélyesedik, ez pedig veszélyezteti az értékesítést és felesleges beruházásokhoz vezet, például a 3,5–5 tonnás teherautók gyártására a hét tagország közül – köztük Magyarország – öt kapott profilt. A híradástechnikai termékeknel gazdaságossági okra hivatkozva³³⁹ egyik ország sem mondott le a saját iparáról. A rádióból és televízióból a belföldi szükségleteket messze meghaladó fejlesztést tervezett Magyarország, de kérdés volt, hogy hol tudják ezeket értékesíteni? A meglehetősen józanul tervező magyar vezetés, látva a különböző növekedési ütemek emelkedését és az igénydömpinget,³⁴⁰ levéllel fordult Hruscsovhoz annak érdekében, hogy vizsgálják felül a két

³³⁸ MNL OL XIX-A-2-gg. 79. d.

³³⁹ Magyarország problémája még a dízelmozdonyokat illetően sem volt megnyugtató, mert túl sűrűn változtattak azon, hogy a különböző teljesítményű mozdonyokból ki mit gyárt. „Így az az ország, amelyik pl. 1800 LE-s mozdonyokat gyárt, nézetünk szerint aligha lesz importőr 2000 LE-s mozdonyokban.” MNL OL M-KS 288. f. 23/1959/35. ő. e.

³⁴⁰ Ráadásul a németek megint eredményes szovjet tárgyalásaikkal dicsekedtek a KGST apparátusában, ami a feszített 7 éves tervük végrehajtásához nagyon nagy segítséget jelentett, és így évi 9–9,3%-os ipari termelésemelkedéssel számoltak.

ország közötti kereskedelmi és egyéb megállapodásokat. Az indok kézenfekvő volt: a többi KGST-országhoz képest az 1961–1965 közötti növekedési prognózis alacsony, de még e gazdaságpolitikai célok teljesítése is bizonytalan. Öt év alatt az ipar csak 28%-kal, a mezőgazdaság 11–12%-kal nő. Az új javaslat az iparban 38%-os, a mezőgazdaságban 14%-os, a nemzeti jövedelemben 31%-os, a reálbérben 19%-os emelkedést tartalmazott.³⁴¹

A képviselő-helyettesek 1959. július 18-i nem hivatalos ülésére készült rövid előterjesztés³⁴² jelezte, hogy nem minden KGST-ország fejezte be a tervek kidolgozását, és ahhoz még néhány hónapra van szükség, így tolják ki 1960 végéig az 1975-ig terjedő közös terv elkészítését.

Két tanácsülés 1959-ben: a szovjet mentőakció részsikere

1959. május 13–16-a között Tiranában tartották meg a KGST XI. Tanácsulását. Világos volt, hogyha nem lendítik előre a tárgyalásokat, akkor a következő öt éves időszakra sem lesz reménykeltő megállapodás, és ez beláthatatlan következményekkel járhat a KGST jövőjére nézve. Már a napirend jelezte, hogy a képviselők minden fontos kérdésben előrehaladást akartak elérni. Terítékre került a beszámoló az első 10 évről,³⁴³ valamint a határozatok végrehajtásáról és az állandó bizottságok munkájáról, illetve ezek javaslatai az 1961–1965. évi együttműködésre. (Ezen belül: a kokszolható szénforrások, a vas- és acéltermelés növelése, a vaskohászat nyersanyagbázisának fejlesztése, a réz, alumínium, ólom, nikkel és horgany forrásainak és termelésének növelése, az energiarendszerek egyesítése és villamosenergia-átadás megoldása, néhány fő gépipari termékfajta gyártásának szakosítása és kooperációja, végül az együttműködés módszereinek korszerűsítése.) Azt természetesen tudomásul vették, hogy az eredetileg kitűzött határidők nem tarthatók, így abban maradtak, hogy azt a következő tanácsülésig meghosszabbítják.

A leglényegesebb előrehaladás az energetika, illetve ennek nyersanyagellátásában mutatkozott. Ezen belül fordulat ígérkezett az egyeztetésben a szénforrások, a kokszolható szén kitermelésének növeléséről, a kokszolási módszerek fejlesztéséről. A terv úgy alakult, hogy a KGST-országok az 1958-as 37 millió tonnáról 1965-re 57 millióra növelik a kokszolható szén termelését, ennek keretében közel 40 akna létesül, amiből 20 már 1965-ben termelni fog, és 25 kokszolóblokk épül. (1958 őszén még 1 millió tonna volt a hiány.) Az országok vállalták a nyersvasgyártásnál felhasználandó kokszt fajlagos mennyiségének 15%-os csökkentését, Lengyelország pedig azt, hogy csökkenti tőkés exportját. Csehszlovákia eltekintett az állami tartálékolástól, de a legdöntőbb az volt, hogy a Szovjetunió jelentős exportnövelésre szánta el magát. Ez magával húzta a többiek vállalását is, és így az összes kőszéntermelés a tervek szerint 21%-os növekmény mellett 53,5%-kal

³⁴¹ A levélben utalás volt az MSZMP közeledő pártkongresszusára is. A tárgyalások megkezdésére a magyar vezetők 1959. június 10-ét javasolták.

³⁴² MNL OL M-KS 288. f. 23/1959/35. ő. e.

³⁴³ Ennek a sikerorientált beszámolóknak az alapján született határozat megjelent a sajtóban. Közlemény a Kölcsoni Gazdasági Segítség Tanácsának tiranai, 11. ülészakáról. *Népszabadság*, 1959. május 17.

emelkedik majd. A növekedést Csehszlovákiában közel 60%-ra, Romániában 77,5%-ra, Lengyelországban 48,2%-ra, az NDK-ban 14,5%-ra és Magyarországon 24%-ra tervezték. A dústóüzemekben történő szénélőkészítés 1958-hoz képest 67%-kal emelkedne, a kokszolásra szánt szénfajták mechanikus dústítása pedig 81%-ról 92%-ra emelkedik. Ennek figyelembevételével az országok reményt láttak az igények kielégítésére.

Hasonló kilátások voltak a villamoshálózat fejlesztésében. A tervek szerint megépül a 220 kV-os és még magasabb feszültségű távvezeték az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország között, valamint Románia és Csehszlovákia között a román lignit és földgázra építve, Magyarország és a szovjet nyugat-ukrajnai rendszer között (évi 1 milliárd kWó), végül Lengyelország és a Szovjetunió között. Távvezeték köti össze majd Bulgáriát és Romániát. Az olajvezetékek megépítéséről pedig már korábban megállapodtak.

Ezek az elhatározások hatással voltak a többi termelési ágazatra is, különösen a szovjet többletvállalások nyomán. Ilyen volt a vasérctermelés. A Szovjetunió vállalta, hogy több mint kétszeresére (!) emeli a vasércexportját, ami az teljes KGST-export 75%-ára emelkedik. Így a nyersvastermelés 77%-kal, az acéltermelés 72%-kal, a hengereltáru-termelés 74%-kal, az acélcső termelése 89%-kal emelkedhet. A technológiai folyamatok is korszerűsödnek. A nyersanyagtermelésben segítségnyújtást az albán és a bolgár beruházásokhoz tartott szükségesnek a tanács. A hengereltáru deficitjét ezzel együtt sem sikerült megszüntetni, ez mintegy 900 ezer tonna maradt. (Ez Magyarország számára 150 ezer, Bulgáriának 650 ezer tonnát jelentett.)

Nem sikerült a színesfémdeficitet (réz, alumínium, ólom, horgany, nikkel) kiküszöbölni, annak ellenére sem, hogy a réztermelést 51%-kal, az ólomtermelést 81%-kal, a horganytermelést 59%-kal és az alumíniumot 84%-kal tervezték növelni. Koszigin, látva helyzet tarthatatlanságát, itt is nagyszabású bejelentéssel lepte meg a tagországokat: a Szovjetunió ígéretet tett arra, hogy megduplázzák a szállításokat, de ennél többet nem vállalhatnak. Ezzel szemben a szovjetek elvárták, hogy a tagországok saját erőből, illetve együttműködésben további feltárásokat, kapacitásbővítést és megtakarítást mutassanak fel (például hulladékgyűjtés, másodlagos színesfémkohászat fejlesztése stb.). Az alumíniumhiány kielégítésében továbbra is Magyarországot tekintették fő alapanyagbázisnak, a Tanácsülés fel is kérte a magyar kormányt, hogy több országgal folytatandó további egyeztetésekkel igyekezzen kielégíteni az igényeket.³⁴⁴

³⁴⁴ Ez nem sikerült. A nyári tárgyalásokon a lengyelek jelentős timföldigényt jelentettek be, amit a magyar fél hosszú távon sem tudott kielégíteni. 1959 júniusában a magyar ajánlat a XI. ülésszak jegyzőkönyvében szereplő 1960-as 52 ezer tonna és 1965-ös 60 ezer tonna helyett csak 20 ezer tonna volt, és ez 1969-re is csak 80 ezer tonnára emelkedett, miközben a lengyelek 210 ezer tonnát igényeltek. A bányászat és az alumíniumgyártás fejlesztésére természetesen mindkét fél ígéretet tett. 1959. július 22-én Apró Antal személyesen tárgyalta a keletnémetekkel, mert itt is igény volt bauxitra. A magyar fél csak a gyenge minőségű bauxitot tudta felajánlani, ennek feldolgozása azonban nem volt megoldva.

Az energetikai projekthez kapcsolódott a bányászati, vaskohászati gépek és berendezések szakosítására vonatkozó döntés.³⁴⁵ Ugyanakkor nem sikerült felmérni a nyersanyag-kitermelő és más iparágak gépszükségletét. Kudarccal végződött a vegyipari gépek szakosítási kísérlete, itt vagy nem alakultak ki fejlesztési elképzelések, vagy nem kaptak nyilvánosságot.³⁴⁶ Voltak javaslatok további termékekre is, például speciális számgépekre, kőolajipari berendezésekre, rakodógépekre, de ezekről sem sikerült határozatig jutni. Hasonló „eredményre” jutottak a mezőgazdasági területen.

A gazdaságossági problémák rendre ott tornyosultak a megállapodásokban, a kudarcokban. Erre mutatott rá a Közgazdasági Állandó Bizottság első érdemi ülése 1959. március 21–25-én. A bizottságban jelen volt a neves lengyel közgazdász, Michał Kalecki is.³⁴⁷ Ennek a testületnek a feladata az együttműködés elméleti megalapozása volt. Nem volt nehéz egyetérteni abban, hogy nincsenek lefektetve sem az elvi alapok, sem a tervek összehangolásának kérdései.

Egy hónappal a Tanácsülés után, június 23-án a szovjet delegátus kezdeményezésére a képviselő-helyettesek nem hivatalos értekezletre gyűltek össze. A téma a munka hatékonyabb, végrehajtást segítő szervezése volt, elsősorban a KGST tagországainak és a KGST apparátusának kapcsolatában. Szilujanov szovjet képviselő jelezte, hogy ezzel a kérdéssel az SZKP felső vezetése is foglalkozott, és a kormány elé került jóváhagyásra a XI. Tanácsülés végrehajtásának kérdése. Koszigin személyesen hívta össze az apparátust és osztotta ki a feladatokat, és azt üzentte, hogy a pártvezetés hajlandó az apparátus további „megerősítésére”. Ennek fejében a többi képviselő hajlott arra, hogy az országuk gyakrabban készítsen a végrehajtásról beszámolót. A szovjet vezetés a vasérchiány megszüntetését, a hengereltáru-csere kiszélesítését tartotta elsőrangú kérdésnek. További segítséget ígért a lengyeleknek a Szudéta-vidéken található réz kitermeléséhez, illetve más nyitott kérdésekben is együttműködést szorgalmazott.³⁴⁸ Végül is úgy döntöttek, hogy erősíteni kell a helyettesi értekezletek hatáskörét és hatáskörét.³⁴⁹ Most már a lengyelek és a keletnémetek mellett a szovjeteknél is felmerült, hogy a helyettesi értekezlet vegyen részt a Tanácsi határozatok végrehajtásának elősegítésében és ellenőrzésében.

³⁴⁵ Finom- és durvahengerművek berendezései, dróthúzógépek, kőolajipari fűrógépek, olajfinomítók és olajipari berendezések, egy- és többputtonyos exkavátorok, golyóscsapágygyártáshoz szükséges gépek.

³⁴⁶ A magyar tehervagonhiány nem nyert orvoslást, a magyar igényeknek csupán 50%-át sikerült kielégíteni. A lengyel delegáció nem vállalta a többletgyártást, mert magának is Romániából kellett tehervagont importálnia. A termelés volumene itt is jelentősen növekedett, de ennek megítélése már közel sem volt olyan egyértelmű. Pl. a vegyipari technológiai berendezéseké 2,4-szeresére emelkedett a tervek szerint. Itt a szakosításnak csak a fő irányait dolgozták ki. A bányászati berendezéseknél a szakosítás az exkavátorokra, egyes kotrókra és szállító hidakra vonatkozott. Szakosításban állapodtak meg a hengerek fajtáinak 80-85%-ára is.

³⁴⁷ Magyar részről Friss István vett részt a munkában.

³⁴⁸ Osztrovski György és Galambos Lajos feljegyzése Apró Antalnak. 1959. június 24. MNL OL XIX-A-2. gg. 79. d.

³⁴⁹ Ez elsősorban abban a határozatban realizálódott, hogy ha a helyettesi értekezlet döntése ellen az országok képviselői részéről egy héten belül nem jön ellenvetés, akkor az érvénybe lép.

Két napra rá a hivatalos ülésen az egyik kudarcos terület, a vegyipari nyersanyagok termelése került terítékre. Továbbra sem volt előrehaladás, és a tárgyalások elhúzódtak. A képviselő-helyettesek 1959. július 5-i ülésén a munkaterv elfogadásakor világossá vált, hogy az 1965–1975 közötti távlati tervek előkészítéséhez nem lehet hozzáfogni, és nem kerül terítékre a nemzetközi bank kérdése sem. A július 9-i értekezleten a műszaki dokumentációk cseréjét illetően markánsan eltérők voltak az álláspontok az országok között. Felfogásbeli különbség részben Csehszlovákia és az NDK, illetve Románia és Lengyelország között volt. Az előbbi országok külkereskedelmi érdekeltységük védelmében korlátozni szerették volna a műszaki-tudományos dokumentációcserét, az utóbbiak ugyancsak külkereskedelmi és iparfejlesztési érdekből korlátlan dokumentációcserét akartak biztosítani. A korlátlan dokumentációcsere fenntartásának hátterében a gyártásfejlesztés gyorsításának szándéka állt. Ezek az országok az előbb-utóbb megvalósuló specializációnál már gyártóként kívántak feltűnni, addig csak lassítani kellett a specializációs tárgyalások tempóját (így viselkedtek például a lengyelek a híradástechnikában), közben pedig gyors ütemben berendezkedni az eddig nem specializált termékek gyártására. Osztrovski György szerint ennek világos bizonyítéka volt a poznáni kiállítás lengyel anyaga.³⁵⁰ Jellemző módon, a gépipari többoldalú specializációs megállapodással a lengyelek nem értettek egyet, szerintük arra a kétoldalú tárgyalások a megoldás, ezzel szemben az NDK képviselője szükségesnek tartotta, mert ezzel nagyobb biztosítéka lenne a végrehajtásnak.³⁵¹

Mindezek után nem meglepő, hogy tovább folytak a csatározások, alkudozások a gépipar területén. A Gépipari Állandó Bizottság 1959. június végén–július elején ülésezett Prágában. Újabb szakosítási javaslatokat dolgozott ki, illetve tovább foglalkozott a vegyipari gépekkel és berendezésekkel. Emellett javaslatai hengerdei üzemek kiegészítő berendezéseire, dízelmozdonyokra és -motorokra, cukor-, papír- és húsipari gépekre, orvosi műszerekre, optikai és mechanikai műszerekre is kiterjedt. A bizottságnak szeptember 25–30-i ülésén sikerült előkészítenie a soron következő XII. Tanácsülésre a vegyipari, húsipari, cukor- és papíripipari gépek, optikai és orvosi műszerek specializációjára vonatkozó javaslatokat. Valójában a vegyipari javaslatok kivételével az egyes országok ragaszkodtak gyártási profiljaikhoz, és nem vették figyelembe a nemzetközi mérlegadatok tanulságait, amelyek a gyártási feleslegek növekedésére, a párhuzamosságok kialakulására figyelmeztettek. A vitás tételeket egyszerűen kivették a szakosításból, és az egyes országok belátására bízták a további lépéseket. Valójában a vegyipari specializáció azért tudott eredményes lenni, mert nem érvényesült az az elv, hogy bizonyos termékfajtákat kevés országban gyártsanak. Nem voltak hosszú távú összehangolt fejlesztési tervek. Szinte minden országnak megengedték, hogy azt fejlessze, amit jónak lát.

³⁵⁰ Osztrovski György és Galambos Lajos feljegyzése Apró Antalnak 1959. július 15. Uo.

³⁵¹ Kurt Opitz keletnémet képviselő példája: „a mozdony specializáció után kialakult helyzet: az NDK abbahagyta a gőzmozdony gyártását, ugyanakkor dízel- és elektromosmozdony-szükségleteit nem tudja biztosítani.” Uo.

A gépipari specializációval kapcsolatos egyezmény tervezete az 1959. október 8-i helyettesi értekezleten került terítékre,³⁵² amelyet többen tartottak aggályosnak. A magyar fél hangsúlyozta, hogyha országok közötti egyezmények lesznek, azoknak nemcsak a termelés csökkentését, hanem másik termelés felfutását is biztosítani kell, amivel többen egyetértettek. Az egyezmények megszegésének szankcionálását is fontosnak tartotta. A román fél azonban másként gondolkodott. Nem volt elfogadható számára az egyes termékek gyártásának megszüntetésére irányuló szándék, és a gépipar elvonatkoztatása a többi ágazattól, de nem értett egyet a szankcionálás bevezetésével sem. A román tárgyaló kijelentette, hogy „Románia számára ezek a határozatok lényegében nem nyújtottak semmilyen előnyt, azok gazdasági hatékonysága teljesen jelentéktelen”. Nem segített a szovjet támogatás sem. A lengyelek is eredménytelenségről beszéltek, és annak okát abban látták, hogy túl széles nomenklatúrával foglalkoztak, és ennek köszönhető az egyes tagországok makacs érdekérvényesítése. Kell egyezmény – mondták –, de csak a döntő fontosságú termékekben. Ezzel egyetértettek a bolgárok is. Ennek ellenére úgy döntöttek, hogy az eredeti javaslat menjen a Tanács ülése elé.

A külkereskedelemmel foglalkozó állandó bizottság 1959. november 19-i ülése tekintette át az országok közötti tárgyalások helyzetét. A szovjet képviselő szavaiból kiderült, hogy még ők sem fejezték be a kétoldalú tárgyalásokat, de a szovjet–bolgár és a szovjet–NDK már lezárult. Ismét a románok voltak a legeredélyesebbek, mert áruforgalmi tervüknek csak 50%-ára találtak fedezetet. Ezen belül gépexportjuk 33%-át, gyümölcs- és főzelékféle-exportjuk 56%-át fogadták be. Végül is ez a bizottság sem gördített akadályt a következő tanácsülés elé, hiszen lázasan folytak a kétoldalú tárgyalások, és addigra eredményeket vártak.

Ismét terítékre került a gépipari bizottság anyaga. A csehek az eredményeket kevésnek tartották. A bizottság vezetője szerint a specializációs javaslatoknak nincs tudományos alapjuk, a célszerűség dönt, ha lesz önköltségszámítás, akkor lesz betartható, értelmes megállapodás is.

A csehszlovákok szerint a vaskohászati bizottság sem tudta megoldani a XI. Tanácsülésen számára előírt feladatot, mert egyrészt az országok nem tettek megfelelő javaslatokat, másrészt a problémák is túlságosan nagyok (vasércbányászat, nagykohók, martinkemencék, a kapacitások alacsony szintje). A szovjetek, jelesül Mikojan nyáron új gondolatot vetett fel: távlatokban a vasércet feltárási helyén, vagyis a Szovjetunióban kellene feldolgozni nyersvassá. Ez ugyan ismét felvetette a kokszellátás problémáját, de a többség elgondolkodott az ajánlaton. Apró Antal kézírással azt írta anyagához, hogy alapvetően új helyzet, bár ez a gyakorlatban 1965-ig nem jelent változást.

A szovjetek a színesfém bizottság eredményeivel sem voltak megelégedve, de most már nem tettek további engedményeket, hanem a tagországokban a további források feltárásában és különösen a megtakarításokban látták a tartalékokat. Megoldatlan maradt a német–lengyel–szovjet vasúti szállítás kérdése is.

³⁵² Osztrovski György és Galambos Lajos feljegyzése Apró Antal részére, 1959. október 14. Uo. 79. d.

Aggodalmat keltett, hogy egyre sokasodnak a teendők, miközben az országok nem tudnak megfelelő méréleket produkálni, sokszor előfordul, hogy bizottsági szinten megváltoztatják eredeti álláspontjukat. A tárgyalások során az egyes országok újabb és újabb kezdeményezésekkel álltak elő, és így nem lehetett véglegesíteni, lezárni a javaslatokat. A magyar delegáció például a közszükségleti cikkek termelésének specializációját vetette fel, meg is kapta feladatul a csehekkel közösen, hogy dolgozzák ki annak részleteit.³⁵³ Természetesen ezzel kapcsolatban is vita alakult ki. Az ilyen cikkek jelentős exportjában reménykedő NDK arra az álláspontra helyezkedett, hogy a termékcsera növelése csak úgy lehetséges, ha az kölcsönösen kiegyenlíti egymást. Egyben felvetették a kétoldalú profilírozás lehetőségét, vissza is hivatkoztak a csehszlovákokra, akikkel például a varrógépgyártás területén ezt megoldották, és ez máris megtakarítást eredményezett.

A bolgár fél a képviselő-helyettesek szeptember 24–25-i értekezletén állt elő újabb ajánlattal, nevezetesen növelni szándékozta színesfémtermelését, ennek exportja fejében viszont hengereltacél-szükségletének kielégítését várta. A magyar delegátus sürgős vizsgálatot kért itthonról. Láthatóan több országot érdekelt a hiányát enyhítő lehetőség. (Előrehaladt az albán vas–nikkel-üzem építése közös beruházással kapcsolatos tárgyalás is.)

A bizottsági és képviselő-helyettesi értekezletek után a román delegátus általánosságban jelentette ki, hogy a három bizottság nem oldotta meg a XI. tanácsülésen szabott feladatokat.³⁵⁴ A román távolodás hátterének egyik megnyilvánulása volt, hogy 1950–1957 között Románia külkereskedelme kötődött legkevésbé a KGST-országokhoz. Jóval intenzívebb növekedést mutatott a tőkés országok és a távol-keleti szocialista országok irányába. Ez megmutatkozott a magyar–román kereskedelmi kapcsolatokban is.

1959. december 10–14-én elérkezett tehát a KGST XII. Tanácsulása. Több mint tíz éves működés után végre megszületett a KGST alapszabálya. Vita a KGST-határozatok vagy más néven ajánlások jellegéről, és az állandó bizottságok hatásköréről és szerepéről volt. A román álláspont előrevetítette a későbbi konfliktusokat Románia és a többi tagország között. Nem értettek egyet azzal az elgondolással, hogy amennyiben az ajánlásokat a tagországok valamennyi kormánya elfogadta, akkor azok kötelező érvényűvé válnak. Szerintük nem születhetnek kötelező határozatok semmilyen formában, mert az csorbítja az országok szuverenitását. Végül Koszigin és a többi ország nyomására beadták a kérdésben a derekukat. A románok kisebbiteni akarták az állandó bizottságok szerepét, mindössze a Tanács kiegészítő munkaszervezeteként tekintettek volna rájuk, ahelyett hogy esetenként már itt megszülethetnek bizonyos döntések a konszenzus elvének tiszteletben tartásával. A magyar delegátus ezzel szemben egyre hatékonyabb eszköznek kí-

³⁵³ A magyar fél ezt a NGKB 1959. június 24-én döntése alapján kezdeményezte. A párhuzamos fejlesztések kiküszöbölését kellene elérni, amit szóvá tett már a csehszlovák és a német fél is, tehát volt remény az eredményre. Rádió, televízió, hűtőszekrény, centrifuga, padlókeféző, porszívó, villanytűzhely, bojler, preszógép, kerékpár, motorkerékpár, robogó, varrógép, zár, lakat, épületszerelvény, kéziszerszám, fémbútor, zománcedény, fürdőkád, evőeszköz. Ezeket kívánták a nemzetközi tárgyalásba bevonni.

³⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 23/1959/54. 184. o.

vánta látni az állandó bizottságokat. A németek és a csehek majd Koszigin is ezzel értett egyet, sőt kiemelte, hogy jelentőségüknek azzal ad nyomatékot, hogy kormánytagokat küld az állandó bizottságokba. Ezt hallva, a románok visszavonták saját javaslatukat.

A delegátusok lényegében befejezettnek tekintették az 1961–1965 közötti tervek egyeztetését, függetlenül a megoldatlan kérdésektől. Reményeiket, a konfliktusok feloldását a hosszú távú tervek, vagyis az 1975-ig tartó időszak elképzeléseinek egyeztetésébe vetették. A csehszlovákok tartottak ebben legelől, náluk már körvonalazódott az első variáns. Hozzá tették: minden tervezés alapja a szovjet nyersanyagexport. A lengyelek is gőzerővel dolgoztak ezen, már a termelő egységek terveinek tipizálása foglalkoztatta őket. Ez meglehetősen merész elképzelésnek számított. Koszigin is jelezte, hogy a háború utáni újjáépítés terheit végleg maguk mögött hagyták, nekiláttak a feladatnak, és 800 ember dolgozik a távlatok kimunkálásán. A mezőgazdaság elmaradt szakosítását is ebbe a perspektívába látták megvalósíthatónak egyes tagországok.³⁵⁵ A németek a távlati együttműködés feltételét a jövőbeli kétoldalú tárgyalásokban, különösen a szovjetekkel folytatandókban, illetve a hosszú távú energiajavaslat megalkotásában látták. Szinte minden delegáció a jövőépítés lázában égett, talán csak Apró Antal ragadt le a rövid távú gondok között, bár maga is hajlott a korábbi szovjet felvetés hosszabb távú megvalósítására, mint a vasércdúsítás vasércbányák közelében, azaz szovjet területen való fejlesztésre.³⁵⁶

Azért maradtak megoldatlan kérdések, és szóba is jöttek. A tervországok tudomásul vették, hogy pótlólagos valutára lesz szükség a hengereltáru, réz, színesfém és csővasárlásoknál. A kérdés: honnan. Koszigin szerint ez csak a gépxportból származhat, és persze nem magukra gondolt. A színesfémhiánynál a reményt az albán és bolgár nyersanyagforrások kiaknázásába vetették. De ki finanszírozza majd a beruházásokat? Ez a kérdés a levegőben maradt. A németek továbbra is az alumíniumhiány miatt aggodalmaskodtak. Elvben megállapodtak arról, hogy a jövőben foglalkozni kell a közszükségleti cikkek cseréjével. Hogyan alakul a vasúti és tengeri szállítások 1961–1965 közötti összehangolása? Ezt megoldva látták, ha az ajánlások teljesülnek, de azért a nehézségek megmaradtak a vagon- és mozdonyhiány formájában, és a hajózás területén is jelentős kapacitáshiány mutatkozott. Fennmaradt a német–lengyel–szovjet szállítási vita is, mint látni fogjuk, még hosszú évekig. A gépipar területén ajánlások születtek a főbb vegyipari berendezések, a cukoripar, a húsfeldolgozás és a papíripar gépeinek szakosítására. Itt a csehszlovákok adtak hangot elégedetlenségüknek. A vasérc-, illetve kohászati

³⁵⁵ A mezőgazdasági vitában Albánia, Bulgária, Románia és Magyarország bővülő szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermelésről számolt be. Különösen a bolgárok ígértek jelentős szállítást a szovjetek, a németek, a lengyelek és a csehszlovákok felé. Probléma volt a gyapjú és az olajos magvak hiánya. (A magyar álláspontra l. a Minisztertanács 1960. februári értekezletének döntéseit a vetőmag-specializáció mellett ezeknek a termékeknek az eladásáról, illetve a gépgyártási szakosítás kezdeményezéséről. 3118/1960. sz. határozat.)

³⁵⁶ A magyar fél szerint csökkenteni kell a kapitalista országokba menő hengereltáru- és csőexportot, be kell fejezni a villamosenergia-árképzési tárgyalásokat. A gépiparral kapcsolatban új javaslatra van szükség az országok fejlesztésének irányairól. Magyarország továbbá javasolta a vízügyi egyezmények egységes alapelveinek kidolgozását, különös tekintettel a víztisztaság megőrzésére.

kérdéseknél viszont a magyarok voltak azok, akik bejelentették, hogy az országnak 650 ezer tonna hengereltáru-hiánya és 800 ezer tonna vasérchiánya van az 1961–1965 közötti időszakra. De ugyanezt tette szóvá Bulgária, az NDK és Csehszlovákia is.³⁵⁷

Az egyeztetések csődje

A következő esztendő még reményteli volt, bár a kilátások egyre rosszabbak voltak. 1960–1962 között a belső forgalom intenzívebbé vált a nemzeti jövedelem növekedéséhez képest, de „1963-tól kezdve megtorpanások és visszaesések mutatkoztak, 1966-ban pedig egyetlen ország sem növelte gyorsabban a KGST felé irányuló exportját, mint a nemzeti jövedelmét (pontosabban az NDK kivételével minden ország csökkentette)”.³⁵⁸ Ez a folyamat annak ellenére alakult így, hogy a Szovjetunió fenntartotta nyersanyag- és energiaexportőri szándékát.³⁵⁹ A bővülés elsősorban a KGST-kisországok és a Szovjetunió közötti kapcsolatok fejlődéséből adódott, míg az országok egymás közti kereskedelmének intenzitása gyengült, stagnált vagy visszaesett.³⁶⁰ Ugyanez volt érvényes az 1963–1965 közötti időszakra vonatkozó, a kereskedelmi forgalmat bővítő pótmegállapodásokra.

³⁵⁷ A magyar kormány 1960. június 2-án tárgyalta a KGST-országokkal kötött öt évre vonatkozó megállapodásokról (MNL OL XIX-A-83-a. 158. jkv.). Ekkor aláírták már a lengyel, csehszlovák, bolgár, német szerződést, a szovjet tárgyalás végén jártak, és közeledett a románokkal is a tárgyalás befejezése. Incze Jenő külkereskedelmi miniszter elégedett volt: a szerződések tükrözték a hazai munkaigényes termelés iránti igényt, az energiaszükségletet pedig majdnem teljesen kielégítettnek látta. „...a fakérdés ma már ismeretlen fogalom, ami azelőtt az egyik legdöntőbb kérdés volt.” A könnyűipar nyersanyagigénye alapján megoldott. Nem úgy a nehézipar. Kádár János hasonló optimista hangot ütött meg. Szerinte a megállapodásokat messze túl fogják teljesíteni. Apró Antal is azt emelte ki, hogy biztosított az ipar teljesítménye és anyagellátása. Csergő János kételyének adott hangot, hogy teljesíteni tudjuk-e exportkötelezettségeinket. Kiss Árpád azt tartotta pozitívumnak, hogy ugyan minden országnak alapanyagbajai vannak, Magyarország felé mégis 3–4%-kal nő ennek behozatala. – Az optimista beállítással szemben az anyag- és energiabehozatal a tervezett igényeknek csak a 60%-át fedezte. A hengereltáru, réz, nikkel, ón, nyersolaj, műtrágya, műgumi, textilipari műanyag importaránya 1958–1960-hoz képest csökkent. Magyarországgal szemben egy sor áruból jelentkezett kielégíthetetlen igény, az élelmiszeripari termékek egy része viszont eladhatatlannak bizonyult. Ezzel együtt a kormány a szovjetekhez fordult további segítségért, akik 110 millió értékű többletet adtak, ami a következő esztendőkre beépült a tárgyalási alapba. A fenyőfűrészáru-többlettel teljes egészében kiváltható lett a tőkés import. Színesfém szovjet exportnövekedése 70%-os lett, hengerelt acélból 1960-ban 32 300 tonnát, 1961-ben 99 ezer tonnát kaptunk. 400 ezer helyett 250 ezer tonna olajfűrészt adtak, 400 ezer tonna kenyérgabonára vonatkozó kérést mennyiségben teljesítették. Együttesen a forgalom 21%-kal emelkedik 1960–1961 között. Erről Apró Antal 1960. december 29-én tájékoztatta a minisztertanácsot. (MNL OL XIX-A-83-a 184. jkv.).

³⁵⁸ Románia volt a legkevésbé befogadó, Lengyelország, az NDK, Csehszlovákia, Magyarország, Bulgária növekedett a leginkább. L. KOZMA FERENC: *A „két Európa” gazdasági kapcsolatai és a szocialista nemzetközi együttműködés*. Kossuth és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 223.

³⁵⁹ Közbevetőleg megjegyzem, hogy részben igaza lehet Kozma Ferencnek, amikor elutasítja azt a nézetet, hogy az európai tagországok gyarmatosították volna a Szovjetuniót, sokkal inkább arról volt szó, hogy ezek az országok a szovjeteknek bér munkát végeztek, vagyis leegyszerűsítve, a nyersanyagot feldolgozták, késztermékként exportálták, és a hozzáadott értékből megélték vagy részesültek a lehetővé vált fogyasztásból, vagy a világpiaci értékesítésből. KOZMA FERENC, i. m. 230.

³⁶⁰ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/94. ő. c.

A hatvanas évek elején a józan közgazdászok számára egyértelművé vált, hogy a világpiac bővülése, a termelés gyors emelkedése nem rövid távú, visszaforduló, és hamarosan a kapitalizmus válságában torkolló tendencia, hanem tartós állapot. Ha csak a világkereskedelemre tekintünk ebben az időszakban, azt látjuk és látták meg a szovjet szakemberek is, hogy ha az 1958. évi forgalmat 100-nak vesszük, akkor 1963-ban 142-re, vagyis öt év alatt közel másfélszeresére növekedett ez a forgalom. Ezen belül azonban nem a KGST, hanem a Közös Piac országai és Japán növekedett leggyorsabban, nem beszélve arról, hogy amíg a világkereskedelem forgalmában a Közös Piac megközelítette a 22%-ot, a KGST-országoké alig haladta meg a 11%-ot. A Közös Piac országaiban az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom 2–3-szor magasabb volt, mint a keleti blokkban. Mindez annak ellenére volt így, hogy a megtermelt nemzeti jövedelemnek a KGST-országok is növekvő hányadát realizálták a külkereskedelemben, vagyis itt rejtett a dinamizálás forrása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az utolérés esélyei így nemcsak elszállnak, de a lemaradás csak nő Nyugat-Európához képest. Ezen nem segített az, hogy a keleti blokk országainak egymás közötti kereskedelme igen magasra (kb. 60%-ra) emelkedett, annál kevésbé, mert kiderült, hogy a lassulás elkerülhetetlen és megállíthatatlan.

Visszatérve a reményekhez, a Tanács 1960. júliusában Budapesten megtartott XIII. ülésén előrelendült a 20 éves távlati tervek összehangolása. Kiemelt jelentőségű kérdés volt a mezőgazdaság fejlesztése, de szóba került a könnyűipar, a gépípar szakosítása és a termékminőség javításának kérdése is. Az ajánlások végrehajtásának hatékonyabb ellenőrzése érdekében félévente tájékoztatót kellett küldeni a tagállamok kormányainak a KGST-központnak.³⁶¹ A mezőgazdasági szövetkezesítés nyomán mutatkozó problémák aggodalomra adtak okot az eredményességhez szükséges infrastruktúra hiánya miatt. A tagállamok tehát felhívást fogalmaztak meg egymásnak, hogy tegyenek meg mindent a kenyér- és takarmánygabona, valamint az egyéb termékek termelésének növelése érdekében. Elhatározták, hogy megvizsgálják a tagországok traktor- és főbb mezőgazdasági gépszükségletét, és megkísérlelnék szakosítási megoldást találni, ahogy erre 1956-ban már kísérlet történt. A műtrágya- és növényvédőszer-hiánnyal a Vegyipari Állandó Bizottság küszködött.

1961 nyara nem hozott jót. A magyar kormány szeptemberben azzal a kéréssel fordult Hruscsovhoz, hogy segítsen a kenyérgabona- és szemestakarmány-hiány enyhítésében. 300 ezer tonna helyett 700 ezer tonna hiányzik, és ezt már Nyugatról sem képesek beszerezni. A kérés 200 ezer tonna étkezési búzára, 500 ezer tonna takarmánygabonára vonatkozott. Visszaestek azonban a terméseredmények Bulgáriában is.

³⁶¹ Apró Antal feladattervét 1960. augusztus 25-én fogadtatta el a kormánnyal. (MNL OL XIX-A-83-a 169. sz. jkv. és 3222, 3223/1960. (VIII. 25.) sz. MT határozat.) Apró szerint az ülésen a szovjetek nagyon élesen vetették fel a titkárság kérdését, miután Nyugaton egyre-másra jelentek meg olyan szovjet licenck, amelyeket KGST-országoknak adtak át. Szigorú rendszabályokat vezettek be, amit a teremben mindenki lelkesen támogatott, aztán „...a tárgyalás után pedig a folyosón elhagytak iratkötegeket, amit később megfelelő magyarázkodás után adtunk vissza”.

Miközben a 20 éves tervek kidolgozása lelassult, 1960 végére világossá vált, hogy nem sikerült tető alá hozni az 1961–1965 közötti ötéves tervekre vonatkozó megállapodásokat. A gyorsítás és annak anomáliái újabb és újabb pótmegállapodások kezdeményezésére kényszerítették az országokat. 1960. december 1-ig a 28 megállapodásból 20-at kötöttek meg, Albánia általános csúszásban volt, de folytak a bolgár–szovjet, lengyel–román, csehszlovák–lengyel bővítő tárgyalások is. A tendencia ugyanaz volt; tovább nőtt a szovjet részvétel. A KGST XIV. ülése elé menő adatok szerint a szovjet export gépekben és berendezésekben 213%-kal, szénben és koksiban 155%-kal, a nyersolaj és termékeiben 357%-kal, vasércben 200%-kal, nyersvasban 286%-kal, fekete fém hengereltáruban 155%-kal, színesfémekben 202%-kal faanyagokban 181%-kal, műtrágyában 175%-kal, gyapotban 125%-kal emelkedik, gabonában viszont 86%-ra csökken,³⁶² a nyersanyag- és fűtőanyagexport másfélszeresére nő.

1960-ban különmegállapodások születtek az alapanyagokról és energetikai beruházásokról, például a szovjet–csehszlovák fekete- és színesfémkohászati, az NDK–lengyel barnaszénbányászati, a lengyel–csehszlovák energetikai kőszénbányászati, a bolgár–csehszlovák rézércbányászati és a csehszlovák–román hőerőmű-építési, és további tárgyalások folytak rézércbányászatról, foszfortartalmú nyersanyagok bányászatáról.

1961. február 16-án a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága kialakította a magyar álláspontot a KGST közelgő XIV. ülészakára. Ez megállapította, hogy az öt-éves terv elkészítését Magyarország nem tudta befejezni. A szerénynek nevezett fejlődési előirányzat jelentős tőkés eladósodás mellett lehetséges, ezért további tárgyalásokra lesz szükség, amely a nyersanyagellátás biztosítását célozza majd, különösen acélból, rézből, káliműtrágyából, szuperfoszfátból, nitrogénműtrágyából maradt a hiány. A vegyipari alapanyagok 50%-a hiányzik, a műanyagszükségletnek csak 25%-ára volt fedezet.

A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága a KGST Vegyipari Állandó Bizottság véleményéhez csatlakozott, amely szerint a szakosítási javaslatok nem voltak megalapozottak annak ellenére, hogy csaknem minden ország foglalkozik valamennyi fontosabb termék gyártásával. A kutatás területén az eredmény a kölcsönös ismerkedésben merült ki. Kooperációról néhány kivételtől eltekintve még a kutatásokban sem lehet beszélni. A műanyagtermelés Magyarországon a legalacsonyabb, annak ellenére, hogy volt fejlesztés, és a KGST-ajánlásokat lényegében teljesítettük, illetve túlteljesítettük.

A XIV. ülészak elé menő beszámolóban szerepelt más országok véleménye is. A legélesebben a románok fogalmaztak. Szerintük az 1961–1965. évi szerződések megkötésénél náluk sem mutatkozott meg a szakosításra előirányzott, több berendezésfajtában jelentkező importszükséglet kielégítése. Nem járt sikerrel a berendezésimport az NDK-ból a csapágygyár számára, a csehszlovákoktól nem lehetett ipari varrógépeket, a lengyelektől a vagontengelyek megmunkálásához szükséges berendezéseket kapni. A román előterjesztés megállapította, hogy az elért eredmények jelentéktelenek, a szakosításból származó áruk mennyisége csak összesen 3–4%-kal emelkedett, 1961–1965-re az eladatlan szabad mennyiségű áru igen tetemes. A lengyelek a gépiparban jeleztek komoly hiányt, de Bulgária is

³⁶² MNL OL M-KS 288. f. 23/1961/69. ő. e.

eladási gondokat jelzett olyan termékekből, amelyeket pedig szakosítás alapján gyártott. Magyarország a gördülőcsapágyakat gyártó berendezéseket hiányolta. Az NDK elismerte, hogy több szakosított terméket csak 1963 után tud szállítani. Egyes berendezések gyártását el sem kezdte, másokra nem érkezett igény az előzetes megállapodás ellenére.

A XIV. Tanácsulást 1961. február 28. és március 3. között tartották Berlinben. A Közgazdasági Állandó Bizottság terjedelmes dokumentumot tett a testület asztalára a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveiről, amelyet azonban visszaadtak további munkálatokra a XV. ülészakig. Ugyan a hosszú távú tervezés és az egyeztetés továbbra is napirenden volt, de a figyelem az 1961–1965 közötti időszakokkal kapcsolatos további tárgyalásokra összpontosult.

A tagországok magatartását a gyorsítás „filozófiája” hatotta át. Bíralták például az 1965-ig szóló tervek egyeztetéséről szóló beszámolót többek között azért, mert az 9%-os növekedéssel számolt. A csehszlovákok véleménye az volt, hogy az 1959–1960-as évi átlagos 11–12%-os növekedést kellene extrapolálni, és jóval több alap- és nyersanyagigénnyel kellene számolni. Közben a mezőgazdaság teljesítménye, és a beruházások határideje bizonytalan, „ami egy sor komoly problémát von maga után nemcsak az országokban, hanem az országaink közötti kölcsönös gazdasági kapcsolatokban is”.³⁶³ A gyorsítás másik hátulütőjeként nevezték meg, hogy 1960 után 1961-ben tovább növekedett a kötelezettségek teljesítésének elmaradása. Ez felidézte a tagországok tervteljesítése láncreakciószerű bedőlését, nem is beszélve a hitelszükségletek növekedéséről. Az ötéves tervegyeztetésről szóló beszámoló szégyenlősen nem beszélt arról, hogy halad-e a KGST a tőkés világrendszer elérésének meghirdetett célja felé, és ugyanígy hallgatott a fűtőanyag- és energetikai források problémájának megoldhatatlanságáról.³⁶⁴

A gyorsítás és a modernizáció gondolatának jegyében a tagországok ezekben az években egyre több komplett és egyedi berendezést, műszaki dokumentációt és licencet vásároltak tőkés piacról.

A magyar hozzászólás igen fontos megállapítást tett: a hazai beruházási eszközök jelentős részét az alap- és tüzelőanyag kitermelő iparágak fejlesztésére kellett összpontosítani, ahol a hatékonyság más KGST-országokhoz képest alacsony és ez korlátozza a feldolgozóipar termelésének nagyobb ütemű fejlesztését. Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar fejlesztés nem volt képes áttérni a hazai adottságokat teljes mértékben figyelembe vevő fejlesztésekre.

A Szovjetunió valamennyi tagországgal ismételt tárgyalásra kényszerült. A csehszlovák, a lengyel és bolgár megállapodás lezárult nyárig.³⁶⁵ Csak példaként: Lengyelországgal a tárgyalások 1961. május 8–18. között folytak. A lengyelek segítséget kértek a

³⁶³ MNL OL XIX-A-90-b. 15. d.

³⁶⁴ A Csehszlovákok egyébként még a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveinek elfogadása előtt siettek kijelenteni, hogy a tagországok közötti egyenlőtlenségek megszüntetését hosszú ideig tartó folyamatnak képzelik, s az nem jelenti a teljes nivellációt. Továbbá látható, hogy az 1965-ig tartó tervek e célnak csak „korlátozott előfeltételeit teremtik meg.”

³⁶⁵ MNL OL M-KS 288. f. 23/1961/31. ő. e. Greiner Sándor feljegyzése 1961. június 8-ról.

gépgyártás, a kohászat bővítésében és rekonstrukciójában, valamint a nyersolajkutatásban és a bányászati berendezések szállításában. A Szovjetunió számos kötelezettséget vállalt, aminek volumene 3 milliárd zlotyit tett ki. Ennek fejében a lengyelek kohászati berendezéseket és más gépeket ajánlottak fel, illetve a folyó kereskedelemben kívánták elszámolni ezeket az összegeket. Ezenkívül további műszaki segítségre is számíthattak. Bulgária már 1960. december 1-én támogatást kapott ipari beruházások formájában, majd egy hónap múlva 650 millió régi rubel³⁶⁶ hitelhez jutott, és halasztott egy 160 millió rubeles hitelt. 1961. január 18-án aláírták az 1961-es áruszállítási jegyzőkönyvet, és a hosszú lejáratú 1962–1965 közötti időszakra szóló egyezmény módosítását, amely szerint 600 millió új rubellel nöhetett a kereskedelmi forgalom.

Mint korábban említettem, a németek gazdasági közösség létrehozását is lehetségesnek tartották a Szovjetunióval. Ennek megfelelően 1961 májusában nagy létszámú keletnémet delegáció tartózkodott Moszkvában, és május 30-án új egyezményt írtak alá a hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodás bővítéséről. Ennek indítéka a függőség felszámolása volt Nyugat-Németországtól, vagyis ki kellett váltani a nyugatnémet importot. Közben az NDK-ban egyre komolyabbak voltak nehézségek a mezőgazdaságban a 100%-os kollektivizálás és a rossz időjárás miatt. A megállapodás impozáns volt, nemcsak számos termékre terjedt ki, hanem 2 milliárd régi rubel hitel is szerepelt benne, amellyel az eredeti 3 milliárd rubelről 9 milliárdra ugorhatott a gépek, berendezések keletnémet exportja az 1961–1965 közötti években.³⁶⁷ Hasonló kéréssel fordultak a többi tagországhoz is, ami összértékben a 25 millió rubelt is meghaladta. Lengyelország és Csehszlovákia elutasította a kérést. Magyar relációban 1961 júliusában ez 4,8 millió rubelt tett volna ki 1965-ig.

A berlini fal felállítása után a helyzet természetesen nem javult. 1961 végén–1962 elején intenzív tárgyalások folytak a szovjetekkel és megállapodtak abban, hogy korszerűsíteni kell az NDK iparát, jelentős strukturális változásokat is végre kell hajtani, természetesen a KGST-vel szoros együttműködésben. Például a barnaszén-kitermelés nagy költségét meg lehet takarítani lengyel és szovjet importtal. A Szovjetunió jelentős

³⁶⁶ Az új rubel 1961. január 1-jén került bevezetése, amit 1:10-hez arányban váltottak a régivel 1961. április 1-ig. Aranytartalmát és az idegen valutához viszonyított árfolyamát megemelték. A szovjet aranytartalmát a tőkés lapok egyébként 12 milliárd dollárra becsülték, így az egyik legszilárdabb valuta lehetett volna. Nem lett, mert továbbra is nagy volt az eltérés a nemzetközi piaci és a belső árak között. Volt a klíringrubel, amely a tervországok forgalmában szolgált elszámolásra. Volt a multilaterális rubel, ez a terven felül bonyolódó áruforgalom kiegyenlítésére szolgált. Volt egy koefficiens-rubel, amelyet a tervországok közötti nem kereskedelmi forgalom lebonyolítására használtak, és amely lényegesen eltért a klíring rubeltől. Volt továbbá egy turista kurzus, amely a vezető nyugati valutákat 150%-os pótlékkal fejelte meg. A belső forgalomban belföldi rubel működött, amelynek értéke a többiekétől eltért, és ez az önköltség- és gazdaságossági számításokat szinte lehetetlenné tette, főleg akkor, ha abban egyaránt volt import és belföldi áron számolt anyag. Jelentős árkiegyenlítéseket és lefőlözéseket kellett alkalmazni a külkereskedelmi forgalomban. Magyarország számára a váltás nem jelentett hátrányt. Erről Nyers Rezső 1960. december 29-én tájékoztatta a minisztertanácsot. MNL OL XIX-A-83-a. 186. jkv.

³⁶⁷ MNL OL M-KS 288. f. 23/1961/31. ő. e.

támogatást is hajlandó volt adni, így született meg a korábban említett 1962. márciusi lipcsei megállapodás.³⁶⁸

A magyar–szovjet tárgyalásra 1961. június–júliusában került sor Apró Antal vezetésével.³⁶⁹ A magyar kérés évente összesen 672 millió rubel volt. A szovjet válaszban nem egyszerűen a zöldség- és gyümölcsszállítás növelését javasolták, hanem az energiahordozók fajlagos felhasználásának csökkentését, a nyersvas- és acéltermelés, a konzervgyártás növelését, így is csak 4 évre összesen 176 millió rubel értékű exportot, a magyar 500 milliós összexportból 383 millió értékben fogadtak el. Új listát adtunk át, amelyben 1962-re 77 millió, 1963-ra 65 millió anyagigényt jeleztünk és valutahitelt kértünk 2 évre 77 millió és 20 millió összegben. Erre a szovjetek 191 millió ajánlatot tettek, mire Apró közölte, hogy 60–65 millió valutahiányunk maradt, ezt azonban a szovjetek nem tartották méltánylandónak. A megállapodást így kellett aláírni és 1961. július 22-én nyilvánosságra hozni.³⁷⁰ Ezzel együtt vitathatatlan a megállapodás jótékony hatása a magyar gazdaságra. 1961-hez viszonyítva egy év alatt a forgalom a Szovjetunióval 17%-kal emelkedett. Az import kétharmad része nehézipari és finommechanikai termék, 70–75%-a nyersanyag és félkészárú volt. Előkészítés alatt állt a magyar–szovjet timföld–alumínium-egyezmény, amelyet 1962. november 15-én írtak alá és ami 1980-ig volt érvényben. Ilyen hosszú távú szerződés akkor egyedülálló volt a KGST-n belül.³⁷¹

A XIV–XV. ülészak között, 1961. október 17–31-én zajlott az SZKP XXII. kongresszusa, de már augusztusban ismert volt programtervezete, amely a kommunista társadalom felépítésének impozáns tervét tartalmazta. A KGST-országok, a tőkés és tervországok együttműködését illetően új megfogalmazásokra nem került sor. A kongresszus után ismét előtérbe került a szovjet fejlődés mint példa. Jellemző volt Jiří Hendrych, a CSKP KB egyik titkárának nyilatkozata, mely szerint a szovjet út egyre fontosabb lesz a szocialista országok számára, mert a nacionalista felfogással szemben a szocialista or-

³⁶⁸ Mihail G. Pervuhin szovjet nagykövet egy 1962. szeptember 14-i beszélgetés során azt mondta magyar kollégájának, hogy 1961-ben 150 millió dollár értékű áruhitelt, 1962-ben 300 millió dollár értékűt, 1963-ban megint 150 millió dollárt adnak az NDK-nak, emellett évente legalább 180 ezer tonna gabonát, 1962-ben 230 ezer tonnát. MNL OL M-KS 288. f. 23/1961/11. ő. e.

³⁶⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1961/ 32. ő. e. A hosszú lejáratú megállapodást 1960 májusában kötöttük.

³⁷⁰ Közlemény a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság tanácskozásairól, a két ország gazdasági együttműködésének kiterjesztéséről. *Népszabadság*, 1961. július 22.

³⁷¹ Mint ismeretes timföldet szállítottunk, tömbalumíniumot kaptunk vissza. A szerződés szerint 1967-től 1980-ig 30 ezer tonnáról 330 ezer tonnára növekedhetett a timföldexport, ezzel szemben a tömbalumínium import 15 ezerrel 165 ezer tonnára. A részleteket l. APRÓ ANTAL: *A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 137–142. – Az első, 1951. április 13-án aláírt csehszlovák–magyar egyezményről kiderült, hogy az a csehszlovák félnek nem gazdaságos, így azt felmondták. 1960-ban hasonló egyezményt kötöttünk a lengyelekkel, de itt az alumíniumot világpiacon kellett visszavásárolni. A szovjeteknél a feldolgozásért klíringben, áruval kellett fizetni.

szágok között a különbségek egyre inkább eltűnnek mind gazdasági, mind társadalmi vonatkozásban, és nincs szükség autark szemléletre.³⁷²

A gyorsulás azonban a Szovjetunióban is megtorpant. 1962–1964 között nem teljesültek az 1959–1965 közötti hétéves terv számai; 1962-ben és különösen 1963-ban kitört az agrárválság, aminek következtében súlyos áruhiány keletkezett, és be kellett vezetni a jegyrendszert. Az SZKP KB 1962. márciusi ülésén V. Sz. Fjodorov, a kémiai bizottság elnöke arról számolt be, hogy a vegyipar jelentős nehézségekkel küzd a műtrágya és növényvédőszer-ellátásban. A hétéves terv első három esztendejében a beruházási tervet mindössze 44%-ra, a vegyipari gépgyártást 1961-ben 87%-ra teljesítették.³⁷³ 1963. szeptember 19–25. között a Szovjetunióban tartózkodó Kádár Jánosnak Hruscsov drámai hangon ecsetelte a katasztrofális kenyérgabona-helyzetet: a terméseredmények nagyon rosszak voltak, így nemcsak nem tudták teljesíteni a 13 millió tonnás szállítási kötelezettségüket, de 12 millió tonna búzát külföldről (Kanadából, Argentínából, Ausztráliából, Romániából és az USA-ból) kellett vásárolni, és ennek értéke felért 400 tonna arannyal. A gabonával országszerte takarékoskodtak, megszüntették a liszt árusítását, bevezették a kenyérjegyet, de így is csak szürke és fekete kenyér volt kapható. Ezekbe magas százalékban kevertek rozsot, árpat, borsót, kukoricát, burgonyát. Megoldásként a műtrágyagyártás fejlesztését képzelte Hruscsov, mégpedig 7-8 milliárd rubeles beruházással, de a gabonahelyzet megoldása a Szovjetunióban még évekbe telt.³⁷⁴

1962 első felében a gazdaságpolitikával szembeni elégedetlenség egyre erősödött a Szovjetunióban, és amikor 1962 júniusában a hús árát 30%-kal, a vajét 25%-kal megemelték, illetve bizonyos béreket csökkentettek, sztrájkokra, tiltakozó felvonulásokra került sor. Ilyenek 1963-ban is voltak. E körülmények között a szovjet vezetés és személy szerint Hruscsov egyre inkább megelégedte a KGST-tagországok felől érkező igénydömpinget.

Az 1961. december 12–15-e között Varsóban megtartott XV. ülészak³⁷⁵ az SZKP kongresszus hatása alatt szorgalmazta a KGST-apparátus munkája hatékonyságának gyökeres feljavítását. A távlati tervek egyeztetésében lemaradást regisztráltak, az NDK például egyetlen országgal sem kezdte meg az egyeztetést, de vita volt arról, hogy vajon a kétoldalú tárgyalásokkal kezdődjön-e a munka vagy közös megállapodással az együttműködés fő céljaiban. A magyar delegáció nem fogadta el azt az elvi álláspontot, hogy

³⁷² JŘI HENDRYCH: Az SZKP XXII. kongresszusa és a szocialista világrendszer. *Béke és Szocializmus*, 1962, 1. sz. 25–26.

³⁷³ MNL OL XIX-A-2-pp. 3. d. 1962. április 2-i feljegyzés Czottnér Sándortól Fock Jenőnek.

³⁷⁴ Romániából 400 ezer tonna gabonát importáltak, ugyanakkor a románok 100 millió dollár nyugat-német búza- és búzalisztvásárlást bonyolítottak le. Erről a közvélemény nem tudott, de a kenyérproblémák okáról, azaz a szovjet szállításokról mindenki értesült Romániában. A villamosenergia-ellátás nem volt megfelelő, drasztikus áramkorlátozásokat vezettek be, pl. a közvilágítás rovására. Itt is az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a bolgároknak szállított áram az oka a dolognak. Az is elterjedt, hogy a KGST miatt nem sikerült üzletet kötni az olasz Fiattal, és ezért hozzák be a Wartburgokat. MNL OL XIX-J-1-j KÜL román TÜK 13. d. 49. t.

³⁷⁵ MNL OL XIX-A-90-b. 15. d.

árucsoportonként törekedjenek a kölcsönös szállítások egyensúlyára, hiszen ez lehetlenné tette volna az alapanyagok beszerzését. A magyar távlati tervet egész egyszerűen lehetetlen volt a nyersanyag-ellátásban való fajsúlyos magyar szerepvállalásra építeni, hiszen – mint ahogy ez Apró Antal felszólalásában nyomatékosította – a magyar nyersanyagkészlet 25 év alatt elfogy. Az ülésen egyéb javaslatok is születtek, amelyek előre vetítették az 1962-es szovjet gondolatokat. Ilyen volt például az, hogy jöjjön létre egy közös programozó szerv a feketefém-kohászat összehangolására. Az NDK javasolta a vegyipar és a vaskohászat területén közös tervező irodák felállítását, a Közgazdasági Állandó Bizottság pedig ilyen számítógépközpont megteremtését kezdeményezte Moszkvában.

Az ülés elfogadta „a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelve” elnevezésű dokumentumot és azt a KGST-országok első titkárai elé terjesztette.

A közös tervezés gondolata és a valóság

A nyilvánosság előtt folytatott lelkes sikerpropaganda mögött egyre erősödött valamilyen ország vezető köreiből a meggyőződés, hogy zsákutcába jutott a KGST-együttműködés, a forrásokért folyó alkudozások, és a pozícióharc nem vezet a konstruktív együttműködés irányába. Az ötéves tervek körüli többszöri huzavona után, az 1975-ös végpontról 1980-ra kitolt 20 éves, valóban hosszú távú tervegyeztetést már egyre kevésbé tekintették esélyesnek a szépen megfogalmazott célok megvalósulására. A Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága 1962. március 15-i ülésén³⁷⁶ megpróbálták összeszedni azokat a gondolatokat, amelyek segítségével valamilyen kiutat lehet találni ebből a helyzetből. Itt fogalmazódott meg az aggodalom a 20 éves tervek egyeztetésével kapcsolatban. Ha minden tagállam kidolgozza 1980-ig tartó elképzelését, akkor az egyeztetés visszaszorul a beruházások miatti vagy az azután maradó feleslegek eladásának, és a hiányok pótlásának területére, megismétlődik az itt szokásos alkudozás, és senkit nem érdekel majd a munkamegosztás. Vajon ki kezdeményezi majd a nyersanyag- és energiaellátás olyan megnyugtató megoldását, amely csak nagyszabású és közös beruházások révén oldódhat meg? Nem lesz érdeke senkinek az olyan nagy szériájú, nemzeteket átfogó gyártási vertikumok kiépítése, amelyek világpiaci színvonalon is versenyképesek lehetnek, pedig az integrációs folyamatok egyre nagyobb szerepet játszanak a nemzetközi gazdaságban. Hiányoznak a megszokott tervalkukon túlmutató, a közös érdekeket érvényesítő szervezeti keretek – volt az általános vélekedés. (Ezt mutatta meg az 1962. február 13-án lezajlott képviselői értekezlet tanulsága.³⁷⁷ Itt éles vita alakult ki arról, hogy adhatnak-e az állandó bizottságok saját munkaszervezeteiknek nagyobb döntési hatáskört? A gépipari bizottság ugyanis azt javasolta, hogy olyan ügyrendet fogadjanak el számára, hogy maga

³⁷⁶ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/48. ő. e. A KGST-apparátusban 1962 elején tudtak arról, hogy a lengyelek előreláthatóan egy nagyobb horderejű javaslatsomagot készítenek, az erre vonatkozó előterjesztést a LEMP PB harmadszor adta vissza átdolgozásra.

³⁷⁷ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/46. ő. e. 1962 februárjában a 20 éves tervek egyeztetésének ütemterve sem készült el.

állapítsa meg munkaszervezeteinek illetékességét. A román képviselő élesen kikelt ez ellen, álláspontja az volt, hogy ezeknek a szervezeteknek a saját munkatervét is magasabb szinten hagyják jóvá.)

Milyen megoldások vihetik a 20 éves tervek ügyét az érdemi, nagyszabású együttműködés megvalósítása irányába? Egy sor javaslat csak a korábbi szándékok ismétlése volt: növelni kell az érdekeltséget, a gépipari kooperációhoz egységes szabványok kellenek. Szorgalmazni kellene a választékbővítő cseréjét a fogyasztási cikkeknek; fontos lenne a közös létesítmények kialakítása, közös vagonpark,³⁷⁸ repülőtérsaságok, tervezőintézetek, kutatóintézetek; a tőkés országok felé olyan összehangolt kereskedelemre lenne szükség, amely kiküszöbölne a konkurenciaharcot; többoldalú klíringre is szükség lenne; meg kellene valósítani a teljesítések elmaradásának szankcionálását. Újszerűbb volt a közös tervező és kereskedelmi vállalatok létrehozása, valamint egy ténylegesen működő közös bank megteremtésére vonatkozó javaslat. A vitában Nyers Rezső ment el legmesszebb: a közös tervezést, közös pénzalap megteremtését, sőt még egy közös tervhivatal felállítását sem tartotta volna eretnekségnek.

Mielőtt még kiformalódott volna valamilyen önálló magyar javaslat, 1962. május 7-i dátummal megérkezett a lengyeleké.³⁷⁹ Ezt igen magas szintű tárgyalásra szánták, így a magyar álláspontot az MSZMP KB Politikai Bizottságában alakították ki előzetes munkabizottsági vélemény alapján.³⁸⁰

A lengyel javaslatcsomag az előzetes magyar vitával összhangban azt célozta, hogy a távlati tervek sokoldalú összehangolása ne pusztán a tagországok igényeinek kielégítését szolgálja, hanem az integráció megerősítését, vagyis a koordináció legyen érdemi és sokoldalú. Ez folyamatos munkát jelent, és ennek nyomán ún. országprofilok alakulhatnak ki, amelyek egyben optimális fejlesztési stratégiákat jelentenének. A többoldalú egyeztetés most is a beruházásokra, tehát az induló fejlesztésekre összpontosuljon. Az 1964–1965. éveket külön egyeztetni kell. Az energia- és nyersanyagbázis kihasználását úgy kell optimalizálni, hogy valamennyi tagállam vegyen részt a hiányok megszüntetésében.

A szakosítás tekintetében a javaslat nem tartalmazott újdonságot. Meg kell nézni, hol van hiány, és meg kell állapotodni ezek gyártásában, illetve ezek kiküszöbölésére a beruházások elosztásáról. Emellett fel kell számolni a felesleges párhuzamosságokat, mégpedig a gazdaságos szérianagyság figyelembevételével.

³⁷⁸ A közös tehervagonpark létesítését 1963 decemberében határozta el Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, Románia és a Szovjetunió. Működését 1964. június elsejével kezdte meg. Célja elsősorban a tehervagonok üres futásának csökkentése volt. Idegen vagon ingyen egy-egy ország annyit használhatott, amennyi vagon a parkba bevitt. Kezdetben 95 200, 1978-ra 293 000 ezer vagonnal rendelkezett.

³⁷⁹ MOL XIX-A-2-pp. 4. d.

³⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/52. ö. e. Előterjesztés a PB számára az LMP KB javaslatairól. 1962. május 11. Az aláíró a kiküldött munkabizottság nevében Gáspár Sándor volt.

A lengyel javaslat a kereskedelmi és termelési integrációban is az előzetes magyar elképzeléseknek megfelelően, vagyis közös vállalatok, kereskedelmi szervezetek létrehozását kezdeményezte, különösen a közös közlekedési szervezetek, ezen belül vagonpark létrehozását szorgalmazta. A szabványok végtelenségig húzódó egységesítésének megoldására közös hivatal létesítését javasolta, és koordináltabb tudományos kutatást képzelt el, amely közös statisztikai rendszert és tervezési metodikát dolgoz ki. A többoldalú fizetési forgalom kialakításának új szervezeti formát kell találni, és ez hitelezéssel is foglalkozik, valamint hosszú lejáratú magánjogi szerződéseket kell kötni.

A legfontosabb szervezeti elképzelés az volt, hogy az irányítást a legfelsőbb vezetők szintjére emeljék egy politikai gazdasági tanács formájában. Emellett állandó főbizottságot javasoltak a tervkoordináció irányítására. A főbizottság a fejlesztési és beruházási terveket koordinálná. Termelővállalati egyezmények megkötése is szerepelt a javaslatcsomagban a termelés, értékesítés és a beruházások – kísérletként a gördülőcsapágy-gyártás, az elektroncsövek, a vegyes reagensek – területén. A javaslatban szerepelt egy tengeri hajózási és egy fuvarkoordinálási iroda, valamint közös vasúti és légi közlekedési vállalatok létrehozása, és egy tudományos és műszaki kutatásokat koordináló állandó bizottság felállítása.

A magyar álláspont a következő kérdésekben tért el ettől: hiányolták a mezőgazdaság területének figyelembe vételét, a közös beruházásoknál az ármegállapodások jelentőségét. Nem értettek egyet a tervkoordinációs bizottság felállításával, túlzottan bonyolultnak tartva azt. Az állandó bizottságok apparátusát a Titkárság alá kell vonni. Ez az apparátus végezzen önálló elemző, kritikai és javaslattevő munkát. Legyen több titkárhelyettes, eddig csak lengyel és csehszlovák volt. Legyen statisztikai, pénz- és devizaügyi bizottság, szabványügyi intézet, és döntőbizottság a kereskedelmi kérdésekben. Egyetértés volt a közös intézetek, vállalatok létesítésében. A gyakorlatban kell kidolgozni a beruházások koordinálásának módszerét, a gépipari szakosítás fő irányainak meghatározását, a nyersanyag- és energiaellátás optimalizálását, a termelési és kereskedelmi integráció formáinak kialakítását, a közlekedési hálózat fejlesztését, a fogyasztási cikkek forgalmának növelését, a hosszú lejáratú szerződési rendszereket, a többoldalú fizetési forgalom kialakításának módozatait, a műszaki kutatás koordinálását, a szabványok egységesítését, a közös statisztikai és tervezési metodika és a mezőgazdasági specializáció feladatait. Szigorítani kell a kölcsönös tájékoztatási kötelezettséget kétoldalú megállapodásokról.

A KGST Tanács XVI. (rendkívüli) ülészakára 1962. június 6–7-én került sor Moszkvában³⁸¹ a KGST-ben résztvevő kommunista és munkáspártok vezetőinek részvételével. A tanácskozást Hruscsov nyitotta meg és Gomułka tartott bevezető előadást, és két kérdésben mindjárt módosította az előzetes lengyel javaslatot. Az egyik a politikai gazdasági tanács létrehozására vonatkozó volt, itt elégségesnek nevezte egy végrehajtó bizottság létrehozását, ahol a tagországok miniszterelnök-helyettesei lennének az állan-

³⁸¹ A jegyzőkönyvet l. MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/39. ö. e., 288. f. 47/732. ö. e. 107–114. lap, és 23/1962/52. ö. e. – A rendkívüli ülést 8–9-én a Tanács képviselői értekezletének ülése követte.

dó képviselők. Mintegy beemelve javaslatába a magyar észrevételt, megemlítette, hogy az 1960-as döntésnek megfelelően foglalkozni kell a mezőgazdaság szakosításával. Az előzetes vélemények szerint egyöntetű volt az álláspont abban, hogy bár 1958 óta jelentős eredmények születtek, de ez nem elég, a lehetőségek messze nincsenek kihasználva, illetve helyeselték a lengyel javaslatokat a munkamegosztás továbbfejlesztésére. Hruscsov felszólalásában – Kínára utalva – a békés gazdasági világverseny mellett foglalt állást a háborús megoldás helyett. A hibák okát a szocialista országok tapasztalatlanságában látta, és úgy vélte, hogy meg kell tanulni a szocialista világrendszer előnyeinek kihasználását nemzetközi méretekben. Ha a tőkésnek sikerült gazdasági szövetségbe tömörülni, akkor nekünk is példát kellene ebben mutatni. A lengyel anyagról szólva: maga is a közös tervkoordinációt tekintette a legfontosabbnak. A gazdasági mutatók egyeztetése csak felületi koordinációt eredményezett, a fő arányokig ez nem ért el. A gazdasági mutatók egyeztetésén túl az alapvető termelési ágakban a legszorosabb koordinálással kidolgozott közös tervezésre van szükség, hogy lehetőség legyen közös beruházásokra, a feldolgozóiparban közös termelőüzemek létesítésére. A szakosítást, a kooperációt a jelenlegi nemzeti ipari bázisokkal nem lehet fejleszteni, például 40 ezres szériában nem gazdaságos a személygépkocsik gyártása, ehhez 80–100 ezres nagyságrend kell. Az iparosítást helyeselte, de szakosítással lehet gazdaságos.

A mezőgazdaságot illetően Hruscsov arra panaszkodott, hogy mindenütt csökken a gabona vetésterülete, hogy a tőkés export miatt inkább ipari növényeket termesztnek. Szerinte az állattenyésztés és a gabona termesztése mindenekelőtt a kukoricatermesztés meghonosításának kérdése. Részletekbe azonban a tanácskozás nem mehet bele, érdeemesnek tartotta egy, a témával foglalkozó csúcstalálkozó összehívását. A KGST 12%-os világpiacra való jelenléte a táboron kívül egységes fellépést követelne meg. Nincs kidolgozva a harmadik világ felé a segítségnyújtás közös programja. Meg kellene határozni, mely országokra összpontosítsanak a tagországok. A tudományos és műszaki kutatásokra is közös terv kialakítását és a rendelkezésre álló erők egyesítését javasolta. Kikelt az ellen a gyakorlat ellen, hogy a tervkonzultációk során a kisebb országok olyan javaslatokkal állnak elő, amelyek megvalósításához hiányzik legalább 30%-nyi anyagi és pénzügyi saját eszköz. „Nem a magyarokról, hanem a törökökről és görögökről beszél” – tett célzást Kádár felé. Hruscsov igen erőteljesen hangsúlyozta, hogy itt van az ideje annak, hogy megértsük: „Az egyéni érdekeknek nem szabad uralkodniuk a közös érdek felett. Nem szabad megengedni, hogy az egyik ország húzza az ígát, a másik pedig – ahogy a nép mondja – lógós legyen.” Megfontolandó közös külkereskedelmi vállalatok létrehozása közös eladás és vétel céljából.

A bolgárok az árképzéssel kapcsolatos elégedetlenségüknek adtak elsősorban hangot. Annak a szakosítást kell szolgálni – emelték ki. Gyorsítani kell a saját árbázisra való áttéréssel kapcsolatos munkákat, és konvertibilitást, közös külkereskedelmi vállalatok alapítását sürgették.

Antonin Novotný Csehszlovákia nevében az ütemezéssel kapcsolatban bejelentette, hogy a hosszú távú fejlesztési elképzeléseket 1963 előtt nem tudják teljesíteni. Csak

1970-ig javasolt tárgyalást, és csak azt követően 1980-ig. Támogatta az egyeztetést a gyengén fejlett országokkal. Walter Ulbricht most nem állt elő különleges keletnémet kérésekkel, de jelezte, megelégtették a licencek ingyenes átadásának gyakorlatát. Ennek okát példával világította meg: a csehszlovákok a tőlük kapott fényképezőgép-típust 15%-kal olcsóbban adják el, mint a németek. Nem értett egyet a magánjogi kereskedelmi szerződések megszegésének szankcionálásával, és mivel nincsenek kiegyensúlyozott tervek, ezt nem tartotta reálisnak.

A vitában előkerült az árak kérdése is. A javaslat az volt, hogy azokat 1963. január 1-től az 1957–1961-es átlagos világpiaci árak alapján állapítsák meg. Miután ez különbözően érintette az országokat, döntés nem született, de a témát kiadták az illetékes állandó bizottságnak.

Nem hivatalos kétoldalú találkozásokra is sor került. Kádárék két alkalommal találkoztak Hruscsovval, egyszer a megérkezésükkor és egyszer ebédén látta vendégül Kádárt az SZKP első titkára. Egy emlékeztető Hruscsov és fia látogatásáról a következőket jegyezte fel: Panaszkodott a németekre, akik nem akarnak hajót gyártani a Szovjetunió-nak, mondván hogy az nem gazdaságos, segínyt kérnek lakásépítésre és életszínvonal emelésre, miközben náluk jobb a helyzet, nem hasznosítják a kukoricát, sőt még burgonyát is vesznek Lengyelországtól. A lengyelek takarmányt vesznek, aztán a húst eladják nyugaton. „...ezt a hülye is meg tudja csinálni”.³⁸² A 20-30%-os deficitre való szándékos tervbeállítások arra jók, hogy pumpolják a Szovjetuniót. „Ilyen terveket nem nehéz összeállítani. Ezt a Szovjetunió is megtehette volna a 20 éves tervek összeállítása során.”

„Ennek a helyzetnek véget kell vetni! – *fakadt ki Kádár előtt.* – A Szovjetunió tovább nem lesz a jó nagybácsi! Mi lenne akkor, ha nem létezne a Szovjetunió, s úgy kellene építeni a szocializmust?! Ha az egy főre eső terheket vesszük, a Szovjetunió így is mindenkinél többet vállal magára, ő viseli a szocialista világ honvédelmi terheinek csaknem egész súlyát. Ez így tovább nem mehet, azt mindenki értse meg, az SZKP sem jókedvében emeli 30 százalékkal a hús, a vaj és a zsír árát.”³⁸³

A csúcstól is elfogadta „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei” nevezetű hosszan előkészített, konszenzusos elméleti dokumentumot.³⁸⁴ Ez nem tartal-

³⁸² MNL OL M-KS 288. f. 47/732. ö. e. 107–114. lap, és 23/1962/52. ö. e.

³⁸³ MNL OL M-KS 288. f. 47/732. ö. e. 116–117. l. A repülőtérrel a szállásig tartó úton a magyarokat kíséző Koszigin mondandójából az emlékeztető azt rögzítette, hogy a hús és a vaj felvásárlási árának emelése nélkül lehetetlen lett volna a hústermelést növelni, illetve amit a városi lakosság jövedelméből elvettek, azt visszaadják a falunak. Az állam nem nyert ezen semmit.

³⁸⁴ A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei. *Társadalmi Szemle*, 1962, 7. sz. 1–21. Ugyanerről: VÁLYI PÉTER: A szocialista nemzetközi munkamegosztás továbbfejlesztéséért. Uo. 22–32. A dokumentum fő területei: a népgazdasági tervek összehangolása; a munkamegosztás fő irányai a fontosabb termelési ágakban (fűtőanyag-termelő és energetikai iparágak, kohászat, vegyipar, gépgyártás, tömegfogyasztási cikkek gyártása, mezőgazdaság); az árucserre fejlesztés; a munkamegosztás hatékonyságának biztosítása; a termelés nemzetközi szakosításának és az egyes szocialista országok komplex gazdaságfejlesztésének összekapcsolása; a szocialista országok gazdasági fejlettségi színvonalában történelmileg kialakult különbségek leküzdése.

mazta a Hruscsov és mások szájából elhangzott konkrét javaslatokat. A későbbiekben azonban hivatkozási alapként szolgált különösen a továbbfejlesztési javaslatok megakadályozására, a fejletlenebb országok felzárkóztatására vonatkozó tétel pedig Románia, Bulgária és Mongólia forrásigényeinek alátámasztására. A tapasztalatok alapján a csúcsértekezlet úgy látta, hogy az együttműködés leghatékonyabb formája az 5 és a 20 éves tervek egyeztetése volt és lesz. Ezen belül lehetett olyan együttműködési megállapodásokat realizálni, amelyek átfutása egyébként sem vesz kevesebb időt igénybe. Mind a szakosítási és kooperációs, mind a közös beruházási projektek ilyen időtávot igényelnek. Ezekre kell építeni, és ezeknek kétoldalú megállapodásokban is realizálódni kell, ugyanakkor biztosítani kell a nemzetgazdaságok egyensúlyát, amit a kétoldalú megállapodási rendszer képtelen teljesíteni. Ezért kiegészítő jelleggel, fokozatosan és növekvő arányban át kell térni a többoldalú megállapodásokra és elszámolásokra is. Létrejött a KGST Végrehajtó Bizottság³⁸⁵ a tagállamok miniszterelnök-helyetteseinek részvételével, és emellett kialakítottak egy, a tervek összehangolására hivatott tervirodát a tervhivatalok vagy tervbizottságok elnökhelyetteseinek részvételével, amely az 5 és 20 éves tervek KGST-szintű egyeztetését volt hivatott elvégezni.³⁸⁶

A szovjet magatartás változása a kétoldalú tárgyalások során is érzékelhető volt. A magyar vezetés ősszel további segítségért fordult Moszkvához. A levelet Apró Antal személyesen adta át Kosziginnek, aki azt azonnal el is olvasta, és ígéretet tett az alumíniumipari megállapodás gyors tető alá hozására, hogy azt az MSZMP közelgő kongresszusán a magyarok kihasználhassák.³⁸⁷ A gabonakérés elől kitért,³⁸⁸ akárcsak 10–15 éves megállapodások megkötése elől az autóbuszgyártásban, a műszeriparban, a gyógyszeriparban és a konzerviparban. Mivel a szovjetek csúszásban voltak a szállítással a Dunai Vasmű hideghengerműve beruházáshoz, ebben segítséget ígért.³⁸⁹

Apró Antal 1962. október 22-i levelében arról panaszkodott, hogy ilyen nehéz és vontatott tárgyaláson még sosem vett részt: minden egyes áruért meg kellett harcolni. Az okokat a nemzetközi helyzetben látta, a Kubának nyújtott rendkívüli és a többi

³⁸⁵ A VB tagjai: Sz. Todorov, a bolgár, Apró Antal magyar, B. Leuschner keletnémet, D. Molomzsamc mongol, P. Jaroszewicz lengyel, A. Bărlădeanu román, O. Šimúnek csehszlovák és M. A. Leszczko szovjet elnökhelyettes.

³⁸⁶ Az MSZMP KB 1962. június 28-i ülésén hallgatott meg beszámolót a csúcsról. Apró Antal beszámolója megjelent: APRÓ ANTAL, i. m. 182–195. A *Közgazdasági Szemle* 1962. augusztusi száma teljes terjedelmében közölte a csúcs közös közleményét, és cikkeit a KGST-egytműködés kérdésének szentelte.

³⁸⁷ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/58. ő. e. 1962. október 4-i emlékeztető Apró Antal és A. Koszigin megbeszéléséről.

³⁸⁸ 1963. január 17-én egyeztetés volt Loszakovnál az ügyben. Közölték a szovjet kormány döntését, hogy a 250 ezer tonnás kérésből 100 ezer tonnát (30 ezer tonna kukoricát, 45 ezer tonna árpát és 25 ezer tonna alacsony kondíciójú búzát) teljesítenek. Ennek fejében húst, vágott baromfit, cipőt és kötött árut vártak. A magyarok ekkorra csökkentették igényüket 600 ezer tonnáról azzal, hogy Nyugatról vásárolnak 300 ezer tonna gabonát.

³⁸⁹ A külkereskedelmi áráról azt mondta Koszigin, hogy nem akar a SZU előnyökhöz jutni, még a változó világgpiaci árakat is elfogadják, ha ez lesz a többség véleménye. Azért jónak tartotta azok több évre fixálását.

ország nyújtotta segítség nagysága miatt, és különösen amiatt, hogy az NDK újabb nagyarányú kéréssel fordult a Szovjetunió és a tagállamok felé.³⁹⁰

A csúcs döntései közül a leggyorsabban a miniszterelnök-helyettesek testülete, a Végrehajtó Bizottság megalakítása sikerült. Ez néhány nappal a Tanácsülés után, 1962. július 10-én megtartotta alakuló ülését.³⁹¹ A KGST VB 1962. szeptember 25–28-a közötti második ülése³⁹² már a csúcs döntéseinek végrehajtását tekintette át. Megállapította, hogy a 20 éves tervek összefoglaló anyagait az előírt júliusi határidőre egyetlen ország sem nyújtotta be. Új, 1963. februári határidőt szabott, ezt követően 1963 végére végezzenek ezek feldolgozásával az ágazati állandó bizottságok, végül a Titkárság 1964 márciusában terjessze az anyagot a VB elé. Az 1966–1970 közötti időre tervezettségű anyagokat a tagországoknak 1963 októberére kellett benyújtaniuk, és azt a VB egy évre rá fogadja majd el. Az 1964–1965-ös fontosabb közös beruházási koordinációs anyagot az év végéig kellett elkészíteni.

1962. november 3-ára feljegyzés készült a csúcs határozatainak végrehajtásáról.³⁹³ Ez megállapította, hogy a gazdasági megállapodásokról szóló kölcsönös tájékoztatást egyetlen ország sem vette komolyan. Magyarország sehonnán sem kapott ilyen anyagot, a magyarok is a Bulgáriával folytatott tárgyalás anyagát kívánták azt elsőnek közrebecsítani. Az 1980-ig terjedő időszakra vonatkozó tárgyalások megkezdődtek, a legfontosabb beruházásokkal kapcsolatos egyeztetés anyaga elkészült az Országos Tervhivatalban. A vegyipari bizottság az összehangolás gyorsítása érdekében rendkívüli ülést tartott. A gépipari együttműködés gyorsításának kérdésében meg kellett állapítani, hogy a beküldött anyagokban taktikai megfontolások érvényesültek annak érdekében, hogy egyes országok megszerezzenek egy-egy profilt.

Létrejött-e a szakosítást segítő közös tudományos kutatóközpontok és tervezőirodák? A tervek embrionális állapotban voltak. A nemzeti érdekek ellene hatottak, például a dízelmozdony-fejlesztésre vonatkozó dokumentációt Magyarország sem adta ki.

Kötöttek-e a tagállamok kísérletképpen ágazatközi megállapodásokat a vállalatok közötti együttműködésre? Volt egy eredménytelen magyar–lengyel megbeszélés.

³⁹⁰ Ezt a tervhivatali elnökök 1962. szeptember 27–28-i moszkvai tanácskozásán adták elő. MNL OL XIX-A-2. pp. 1. doboz. Vályi Péter feljegyzése a találkozóról.

³⁹¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/40. ő. e. Technikai napirendek mellett a leginkább érdemi a gépipari termelés szakosításának és kooperációjának elveiről fogadott el anyagot, és felhívta a tagállamokat, hogy a szakosítást ezen alapelvek szerint folytassák. Ebben a modernizációs szempont is jelen volt, amikor az elvi anyag leszögezte, hogy elsősorban az élenjáró technológiák, a legújabb eljárások felhasználásának alapján kell elvégezni, ami a termelés komplex gépesítése, az automatizálás bevezetésével jár, illetve a leginkább hiányzó termékekre irányul. Ezt folyamatos korszerűsítési tevékenységként fogták fel. Az anyag a sokoldalú előnyöket emelte ki, de leszögezte, hogy a kétoldalú alapon is elvégezhető megfelelő közös tájékoztató nyújtása mellett.

³⁹² MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/42. ő. e.

³⁹³ MNL OL XIX-J-1-j KÜM román TŰK 20. d. 179. t.

Voltak-e közös termelővállalatok különösen a szolgáltatás és termelés területén? A gondolkodás megindult közös légiközlekedési vállalat, esetleg tehervagonpark, hajózási, szállítási iroda létrehozására.

Végül a tervhivatali anyag megállapította, hogy hiába hoztak határozatot arról, hogy a szakosítási ajánlások után három hónappal azokat kölcsönös szállítási szerződésekben kell realizálni, ilyen nem köttetett. A többéves magánjogi szerződések megkötésének elve alapján sem igen történt semmi.³⁹⁴

A KGST Tanács XVII. ülése 1962. december 14–20. között volt Bukarestben.³⁹⁵ Megállapították, hogy az átszervezés lassan halad, a VB mint legfelsőbb végrehajtó szerv még nem szervezte meg a munkáját, apparátusa még hiányos.³⁹⁶ A gazdasági együttműködés vizsgálata egyes bizottságokban továbbra sem elég mély, csak általános határozatokat hoznak. A Tanács úgy döntött, hogy a szakosítás különböző útjainak és módszereinek kérdését a Titkárság dolgozza ki vezető közgazdász szakértők bevonásával.

A mezőgazdasági ajánlások végrehajtását illetően a Tanács elismerte, hogy a tagállamok hoztak intézkedéseket, de a termelés növekedési üteme nem kielégítő, a gabonatermesztési és állattenyésztési termékek volumene nem elégíti ki a szükségleteket. 1961–1962-ben csökkent a gabonatermelés, 1962-ben 6%-kal kevesebbet takarítottak be, mint 1959-ben. 170 ezer hektárral csökkent a vetésterület, 600 ezer hektárral a művelésbe vett terület. A gabona átlagtermése az utóbbi években nem növekedett. Több országban csökkent a burgonya, cukorrépa, hús, tej és a gyapottermelés. Nem volt kielégítő a gép- és a műtrágya-ellátottság. Végképp nem volt elegendő a takarmány. Nincs más lehetőség, mint 1965-ig pótlólag növelni kell a mezőgazdasághoz tartozó ipari beruházásokat. A gépek egy része nem felel meg az agrotechnikai követelményeknek, teljesítményük rossz, hiányosságok vannak az üzemeltetésben, karbantartásban. Volt ugyan szakosítási ajánlat, de kérdéses, hogy ez 1965-re megvalósul-e, mert lényeges hiányosságok vannak benne, csak a géptípusok kis részét öleli fel, és megmaradtak a párhuzamoságok. Világszínvonalra kellene törekedni a szakosítás megvalósítása során – mondta ki a KGST Tanács a vágyálmot. Azt a román javaslatot, hogy minden ország a gabona

³⁹⁴ Ausch Sándor, aki ekkor a KGST moszkvai titkárságának munkatársa volt, megpróbálta végiggondolni a júniusi határozatok és „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveinek” következményeit. Gondolatmenetét a *Közgazdasági Szemle* 1962. szeptemberi száma hozta le „A KGST-országok gazdasági együttműködése és a fejlődés perspektívái” címmel. Következtetése: a tervgazdálkodás feltételei között a beruházások közös tervezése közös beruházásokat, közös kutató munkát és ezen vállalkozások közös irányítását kell jelentse. Ez azonban szinte megoldhatatlanul bonyolult feladat, nevezetesen ha egy beruházásnak az egész KGST szempontjából való gazdaságosságát akarjuk megállapítani, akkor nem elég az adott ágazat optimalizálására törekedni, hanem a teljes gazdasági struktúrát kell szemügyre venni, vagyis képesnek kellene lenni az egész táborra vonatkozó (ágazati) arányok együttes és minden oldalú központi tervezésére. Ez pedig belátható ideig lehetetlennek látszik. Ugyanez vonatkozik a forgalom területére is. Ezek a megállapítások még kimondatlanul, de egy másfajta alapkoncepció keresése irányába mutattak.

³⁹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/44. ő. e.

³⁹⁶ 1963 első félévében legalább 50%-osra akarták feltölteni. A VB döntése szerint az apparátus összlét-száma 867 fő lehetett, ebből érdemi ügyintéző 679 fő, ebből 63 magyar.

vetésterületének növelésével oldja meg saját ellátását, nem fogadták el, helyette az intenzitás növelését, az átlagtermések fokozását és az öntözés kiszélesítését javasolták.³⁹⁷

A Tanács döntött a Valuta- és Pénzügyi Állandó Bizottság megalakításáról, amely az elszámolási rendszert volt hivatva tökéletesíteni, de a KGST-n kívüli világhoz fűződő pénzügyi viszony vizsgálata is hatáskörébe került.

Mi volt a magyar álláspont erről a fél évről?³⁹⁸ A lassúság volt jellemző különösen a távlati tervek összehangolásában, a munkabizottságoknál, a közös létesítményeknél, a titkársági apparátus feltöltésénél. A tervkoordinációt illetően ugyan folyt a felkészülés, de nem indult el érdemi egyeztetés. A szakosításnak továbbra sincs kapcsolata a tervezéssel, és módszer a régi bejelentéses alapon folyik. A lengyelek külön feljegyzésben bírálták a helyzetet: az állandó bizottságok nem gondolták át a távlati tervek elkészítésének módszerét, a gyártásszakosításra vonatkozó javaslatok elégtelenek, a titkárság munkája gyenge, gyorsítani kell a 20 éves egyeztetést, nem kell várni az anyagok benyújtására. Az apparátusnak dolgoznia kellene a gépipari szakosításon, és növelni kell a VB-tagok felelősségét.³⁹⁹ A magyarok ezzel egyetértettek.

Sokkal operatívabb volt Bukarestben 1962. december 16–20-án a KGST Végrehajtó Bizottság 3. ülése. Döntöttek a közös bank létrehozásának és a közös tehervagonpark létrehozásának előkészítéséről,⁴⁰⁰ egy szabványügyi intézet létesítéséről, a szerződéses árak korrigálásáról, amelynél 1964. január 1-től az 1957–1961-es világpiaci árakat kell bázisként alkalmazni.

A kereskedelem éves teljesítményéről megállapították, hogy az ugyan összességében növekedett 1962-ben, de több relációban (bolgár–cseh, bolgár–lengyel, magyar–kelet-német, román–keletnémet) csökkent. Jelentős szállítási lemaradások voltak, azok – szó-kás szerint – az utolsó negyedévre összpontosultak. Jelentős volt a reexport volumene. Létrehoztak még egy bizottságot, amely a gördülőcsapágy-gyártás több mint egy évtizede megoldatlan egyeztetésével foglalkozik majd.

³⁹⁷ A magyar fél igyekezett megakadályozni a mezőgazdasági gépek szakosítási ajánlását, mert az nem csökkentette a gyártó országok számát. Ebben egyedül maradt. A 68 tételből csak négyet (silókombájn, öntözőberendezések, traktoros permetező- és magánjáró kombájnokat) utasították vissza. 11-et ideiglenesen, 54-et véglegesen elfogadtak. A magyarok lemondtak a kombájngyártásról, mert úgy látták, hogy igényüket a Szovjetunió kielégíti.

³⁹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 23/1962/52. ő. e.

³⁹⁹ 1962. december végén a Magyarországon átutazó lengyel delegátusvezető, Jaroszevicz elmondta Vályi Péternek, hogy a lengyel vezetők többször felvetették a szovjetek felé Fagyjev alkalmatlanságát a KGST-apparátus vezetésére. Gomulka már beszélt erről Hruscsovvval is, Jaroszevicz pedig Andropovval. Fagyjev leg-feljebb titkárhelyettesnek alkalmas. Ők továbbra is ragaszkodnának az egyik főtitkár-helyettesi tisztséghez. Ha a magyarok ezt támogatnák, akkor ők egy negyedik, magyar helyettes beállítását viszonttámogatnák. MNL OL M-KS 288. f. 9/1963/2. ő. e.

⁴⁰⁰ Az egyezmény tervezetét elfogadta a testület, annak aláírására a tervek szerint 1963 közepén kerülne sor, és 1964. január 1-től lépne életbe. Az érintett országok kezdetben vagonjaik 20–25%-át adnák közösbe, ez Magyarország esetében 14–15 ezer vagon jelentene. MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/96. ő. e.

Javaslat készült arról, hogyan kísérje figyelemmel a KGST a gépipari szakosítás megvalósítását. A VB a gépipari bizottság javaslatára ajánlásokat is elfogadott fémforgácsoló szerszámgépekre, kovácsoló-sajtoló berendezésekre, vagonokra és komplett cukorgyárak gyártásszakosítására. A lényeg azonban mégis az volt, hogy a szakosítás a gyártók számának növelésével, vagyis a párhuzamosságok gyarapodásával járt. A Magyarországra szakosított gyártmányok közül – a Szovjetuniót nem számítva – négyet gyárthatott egymaga. A javaslat a szerszámgépgyártás 10%-ára terjedt ki, de 1045 féle gép gyártásának problémája továbbra is megoldatlan maradt. Vagonoknál jobb volt az arány: tehervagonnál 65%, személykocsiknál 83%-ot lefedtek az ajánlások. Cukorgyáraknál nem volt magyar érdekeltség, sem gyártóként, sem importőrként. Traktorszakosításban 7 traktortípust, 46 gépet és 16 talajjavító géptípust érintő ajánlás született, de további 2 traktortípusban, 7 másik gépben nem sikerült megállapodni. Itt is a párhuzamos gyártás erősödött, és ezt a magyar fél nem fogadhatta el. A lengyelek és a románok nem kívánták a társországok szükségleteinek kielégítésére növelni gyártáskapacitásukat az anyagigény miatt, így azt javasolták, hogy ne szűnjön meg a gyártás másutt.

A szerződéses határidők be nem tartásával kapcsolatban a szervezet elhatározta, hogy a probléma megértése érdekében rendszeresen megvizsgálják a teljesítés anomáliáit. A Külkereskedelmi Bizottság megállapította, hogy ugyan 1959 decemberében olyan határozatot hoztak, hogy az éves megállapodásokat minden év november végéig meg kell kötni, ezt 1962-re egyetlen ország sem tartotta be, a szerződések több mint felét csak folyó év március 1. után kötötték meg, de volt amelyiket júliusban vagy augusztusban, így jelentős lemaradások voltak a teljesítésben.

Ezen az ülésen a szűkkörű megbeszéléseken mindenki egyetértett a közös tervezés bevezetésével, a románok azonban kitértek a véleménynyilvánítás elől. A szovjetek érzékeltették magatartásuk megváltozását, így M. A. Leszcensko miniszterelnök-helyettes, szovjet képviselő jelezte, hogy a gyapotszállítások fejében beruházási hozzájárulást fog kérni a nyersfoszfát kitermelésének fejlesztéséhez, és további hozzájárulásokra is igényt tart.

1963 elejétől a tagországok gazdasági helyzetében mutatkozó súlyos gondok helyenként szinte teljesen felborították az 1961–1965 közötti középtávú megállapodásokat.

A csehszlovák gazdasági helyzet rendkívül rossz kilátásairól O. Šimunek miniszterelnök-helyettes beszélt négyszemközt Apró Antalnak 1963. február 12-én. A szokatlan időjárásra hivatkozva a hengereltacél-termelés jelentős visszaeséséről beszélt, de a mezőgazdasági termelés is rossz, a kiesés 1 milliárd devizakorona. A Szovjetunió 300 ezer tonna gabonát ígért, de még 600 ezer tonna takarmányt kell vásárolniuk kapitalista országoktól. A nemzeti jövedelem mérlege 1963-ban 5–6 milliárd korona hiányt mutatott. A CSKP KB 1964. január 21–22-i ülése intézkedéseket hozott a termelés és a teljesítmény ösztönzésére. Bér- és prémiumemelés mellett döntöttek, megemelték az alacsony nyugdíjakat, a tévesz-tagoknál bevezették a táppénzt, meghosszabították a szülei szabadságot. Ezzel szemben mindenütt teljesítménybért vezettek be, és 4–6%-os létszámcsökkentés mellett döntöttek, emelték a lakbért, és nyugdíjadót vezettek be,

felemelték a húsárakat, jelentősen emelték a vendéglátóipari és gyógyszerárakat stb., valamint megvonták a dolgozók étkezési hozzájárulását. A szükségletek és az erőforrások egyensúlya megteremtéséhez azonban további intézkedések is szükségesek voltak. A KB-ülés elismerte, hogy a terv nem volt megalapozott. 1960 második felétől nem volt kielégítő az alapanyag- és nyersanyagtermelés, az építőipar, a mezőgazdaság stagnált, így növekedett a behozatal, csökkentek a tartalékok. 1962 után rontották az élelmiszerek minőségét, ez átmenetileg csökkentette az áruforgalmat. A kiutat a gazdaság intenzívebb tételében jelölték meg. Ugyanakkor ebbe az irányba alig tudtak elindulni. Elhatározták, hogy megkezdik a 162 leginkább gazdaságtalan üzem felszámolását. Általános gyártmány-felülvizsgálatot végeznek, és ahol lehet, korszerűsítésbe kezdenek. Növelik a szállításra és a mezőgazdaság fejlesztésére szánt összegeket. Ezzel együtt a csehszlovák közigazdászok egy csoportja Ota Šik akadémikus vezetésével nekilátott a reform kidolgozásának. Ezek a javaslatok 1963 májusára már nyilvánosságot kaptak.⁴⁰¹ A vita következő állomása szintén a nyilvánosság előtt zajlott egy május 28–29-én megrendezett közigazdasági konferencián. Novotný elnök a kezdeményezést nyilvánosan támogatotta. Június elején a Šik-féle tervet már a CSKP KB Politikai Bizottsága elé került.⁴⁰² Ezzel megkezdődött a gazdasági reform kidolgozásának időszaka, ami néhány év múlva elvezetett a KGST átalakításának elképzeléséhez is.

Visszatérve az országok közötti viszonyhoz egy, az NDK és Csehszlovákia közötti tárgyalásokról készített információ⁴⁰³ szerint a két fél ugyan a hosszú lejáratú megállapodás alapján kezdett tárgyalni, de ezt hamarosan félredobták. Az NDK nem akart egy sor árut importálni (vagy nem akkora mennyiségben), amennyi a hosszú lejáratú szerződésekben szerepelt (motorkerékpárt, mosógépet, hűtőszekrényt, traktort, autót, mezőgazdasági gépet stb.).⁴⁰⁴ Nem volt hajlandó nátriumot, parafint, lágyítót stb. szállítani. Ugyanakkor a csehszlovákok sem tudták a német gépexportot igénybe venni. A két ország között a mezőgazdasági cikkek forgalma a minimálisra zsugorodott.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ A vitaindító cikk: Ne álljunk meg félúton a szocialista árukapcsolatok felhasználásában (*Hospodářské Noviny*, 1964. február 14.).

⁴⁰² A KB által irányított munka dokumentációját május végi információk szerint megküldték Friss Istvánnak. (MNL OL M-KS 288. f. 32/1964/8. ö. e.) Novotný 1963. szeptember 20-i beszámolóját követően a CSKP Központi Bizottsága közigazdasági bizottságot létesített Drahomír Kolder vezetésével. Ekkor váltották le a koncepciók perekben nagy szerepet játszó 61 éves William Širokýt a miniszterelnökségről és Jaromír Dolanskýt, Ludmilla Jankovcovát a miniszterelnök-helyettesességről. Miniszterelnök Jozef Lenárt lett, helyettese Oldřich Černík, František Krajčír, Otakar Šimunek és Jan Pilař. MNL OL XIX-J-1-j KÜL csehszlovák TÜK, 78. d.

⁴⁰³ MNL OL XIX-A-2-pp. 5. d. Incze Jenő ezt 1963. február 19-én küldte át Fock Jenőnek.

⁴⁰⁴ A keletnémet gazdaság továbbra is gyengélkedett. A szovjet diplomácia pontosan tudta, hogy az első negyedévről hamis adatokat tettek közzé a *Neues Deutschland*-ban a NSZEP KB 1963. április 10–12-i ülése után. A „jó” adatokat a szovjetek bizalmasan át is adták a magyaroknak (MNL OL M-KS 288. f. 32/1963/9. ö. e.). Vagyis az élelmiszer-ellátás tekintetében ismét komoly gondokat vártak, de az októberi választások előtt jó hangulatot igyekeztek kelteni a lakosság körében.

⁴⁰⁵ A két ország közötti távlati tervkoordináció 1964 márciusában zajlott. A fűtőanyag- és energiaipar terén nem született megállapodás. Az NDK növelni akarta a kokszolható szén és a kokszt importját, a csehek

Ősszel ugyanez ismétlődött meg. A németek elutasították a hosszú lejáratú szerződésben szereplő kálisó leszállítását annak ellenére, hogy évekkel azelőtt 100 millió rubeles csehszlovák hitelt kaptak a bányászat fejlesztésére. A tárgyalások megfeneklettek, a csehszlovák miniszterelnöknek levelet kellett írnia a továbblépés érdekében.⁴⁰⁶

Még rosszabb volt a helyzet a német–lengyel tárgyaláson, és ennek a hangneme kifejezetten udvariatlanná is vált. A fő konfliktus a tranzitdíjakból adódott. Az NDK egyszerűen kikerülte Lengyelországot, és a Szovjetunióból a szén tengeri úton szállította Rostockba. A németek azt javasolták, hogy a kiesést a lengyelek szénexporttal pótolják.⁴⁰⁷ A németek itt is csökkenteni kívánták gépipari importjukat, és nem akartak leszállítani egy sor vegyipari terméket.

Az 1959–1965 közötti 7 éves terv során az NDK súlyosan hibás gazdaságpolitikát követett, ami komoly belső feszültségekre vezetett. A Szovjetunióval igen jelentős, 1962-ben 1,3 milliárd, 1963-ban 560 millió márka hitelt kellett nyújtania a problémák szanálása érdekében. 1962–1963-ban átszervezték a gazdaságirányítást, anyagi ösztönzést vezettek be, a nem produktív beruházások rovására előnyben részesítették a produktív akkumulációt az energetikában, a vegyiparban, az elektronikában, a szerszámgépgyártásban és a közlekedésben. Voltak eredményeik a műszaki fejlesztésben, így a termelékenységben, és hangsúlyt fektettek a minőségre, ugyanakkor a tervlemeradásokat egy sor területen nem tudták megszüntetni. 1962–1963-ban jó közepes termés volt. Igyekeztek fokozni az exportot az importtal szemben, és engedékenyekké váltak a vállalatok közvetlen külkereskedelmi lehetőségeivel kapcsolatban.⁴⁰⁸ Nem publikált adatok szerint 1962-ben 1 milliárd márkával volt alacsonyabb az export az importnál. 1963-ra egyensúlyt, azaz 15,4%-os exportnövekedést terveztek az 560 milliós hitel ellenére. Ezért keményedett meg a tárgyalás mindenütt. Ugyanakkor az év azzal kezdődött, hogy a nagy hideg miatt egy sor üzemet hetekre bezártak, és a lakosság tüzelőanyag-szükségletét is 60%-kal csökkentették.

ezt csökkenteni kívánták. A faiparban sem volt megállapodás. Ugyanakkor a kohászatban igen. A gépiparban a termelési struktúra csaknem azonos volt. Néhány megállapodás így is körvonalazódott, pl. a motorkerékpár-gyártásban, a vasúti vagonokban és a vegyiparban. MNL OL M-KS 288. f. 32/1964/8. ő. e.

⁴⁰⁶ MNL OL M-KS 288. f. 32/1963/9. ő. e. Az NDK külügyi apparátusa egy baráti találkozó során kifejezésre jutatta azt az igényét, hogy a KGST-országok és Csehszlovákia ne erősítse gazdasági kapcsolatait az NSZK-val, ne fogadja el kereskedelmi kirendeltségek nyitásának lehetőségét és különösen ne emelje Nyugat-Berlin presztízsét, kulturális központtá fejlesztését azzal, hogy ott megjelennek.

⁴⁰⁷ Az NDK területén található szénkészletek csökkentek, illetve minőségük romlott. Energiaszükségletük közel 70%-át importálni voltak kénytelenek. Az NSZK 1 millió tonnás kőszénbehozatalával kapcsolatban bizalmatlanok voltak, a szovjet import a távolság miatt nem volt kifizetődő. A sziléziai lengyel készletekre alapoztak, de tapasztalataik keserűek voltak. Ugyanakkor a lengyelek tarifaemlést jelentettek be a tranzitszállításra.

⁴⁰⁸ A Zeiss Művek mellett más cégek is megkapták ezt a jogot. MNL OL M-KS 288. f. 32/1963/9. ő. e.

A szovjet–lengyel tárgyalásoknál is jelentős változások voltak az 1961–1965-ös megállapodáshoz képest. A lengyelek több gépet ajánlottak több nyersanyagért.⁴⁰⁹ A mezőgazdasági termékigényüket a szovjetek nem tudták kielégíteni. Három cukorgyárat nem vettek át a megugró kubai cukorimport miatt, sőt fontolgatták a hazai cukorgyártás csökkentését is. A lengyelek nem tudták teljesíteni hajószállítási ígéretüket, 48 millió rubel hiteltartozás elhalasztását kérték, erre Hruscsov azt válaszolta, rendben van, de akkor az esedékes összeg erejéig nem vesznek át lengyel árukat.

Bulgáriában a gyorsítás „eredményeként” az ipar kapacitása az előzetes exportelképzelésekhez képest jóval gyorsabban nőtt. Termékeit igyekeztek szovjet piacon elhelyezni, de közölték velük, hogy ennek korlátai vannak. (Például 800 ezer rádiót kívántak gyártani, sőt be akartak rendezkedni a személyautó-gyártására is.) A tárgyalások bolgár relációban könnyebbnek bizonyultak, kivéve a hosszú lejáratú megállapodás bővítését, a csehszlovákok ugyanis erősen csökkentették a gépek és berendezések bolgár importját.

A tagországoknak – Románia kivételével – mind voltak gabonaigényei, amit a szovjetek nem tudtak teljesíteni. A kereskedelmi tervek és az igények jelentős divergenciája, ha a tervezés létjogosultságát nem is kérdőjelezte meg, a tárgyalásokat kitolta, és a legkevésbé sem erősítette a kooperációs lehetőségekkel szembeni bizalmat. A szándék az volt – mint korábban jeleztük –, hogy 1963-ra minden ország nyújtsa be az 5 és 20 éves előzetes tervét. Ezen belül a 20 éves tervek játszották volna a meghatározó szerepet.

Az 1963. október 15–22-én Moszkvában ülést tartó KGST VB az 1964–1965 közötti beruházások összehangolásával foglalkozott. Kiderült, hogy ez szinte teljesen felesleges munka volt, mert mire ez lezárult, a beruházások már megkezdődtek. A 270 bejelentett beruházásból 66 került a VB elé, ebből 27-tel eleve nem foglalkoztak. A többire vonatkozóan olyan ajánlás született, hogy az érintett országok folytassanak kétoldali tárgyalásokat. Emellett – az esetek zömében – nem is arról volt szó, hogy a beruházások megtakaríthatók lennének, inkább arról, hogy a tárgyalások célja az újonnan belépő üzemek termelési nomenklatúrájának összehangolása.⁴¹⁰

A termékszakosítási megállapodások a vegyipar és a gépipar területére ugyan megszülettek, de ezeket a tagországok számos esetben csak taktikai okokból fogadták el, hozzá termelő kapacitást nem tudtak biztosítani, és piacfelmérést sem végeztek. Így ezek a határozatok jórészt semmiféle gyakorlati eredménnyel nem jártak. Sokszor a terméknomenklatúrák egyeztetése is elmaradt. 1962 után azzal próbálkoztak, hogy a szakosítási megállapodások mellé mennyiségi listák is kerüljenek, valamint három hónap elteltével szülessenek szállítási szerződések. A gyakorlati végrehajtás kidolgozását a Külkereskedelmi Állandó Bizottságra bízták. Ilyeneket azonban továbbra is ötletszerűen kötöttek, például mezőgazdasági géptípusokra és traktorokra, cukorgyári technológiai sorokra, vagonokra, fémforgácsoló szerszámgépekre stb. Próbálkoztak végrehajtási

⁴⁰⁹ Lengyelországban 1963. április 1-én 100%-kal megemelték a szén, a villanyáram, a gáz, a tűzifa, a központi fűtés és a melegvíz-szolgáltatás árát. Növekedtek a vasúti díjszabások is 120%-kal. A széntermelés és az áramtermelés dotációját megszüntették.

⁴¹⁰ MNM OL M-KS 288. f. 23/1963/102. ő. e.

ütemterv kialakításával is. A Gördülőcsapágy Bizottságnak egy közösen létesítendő gyár javaslatát kellett volna az asztalra tennie. A tehervagonygyártásban sem sikerült előre lépni, ezt nem vállalta senki anyagigényessége miatt. A KGST VB lemondott ennek szakosításáról, és 1963 októberében visszautalta a kérdést a kétoldalú megállapodások szintjére. Ez Magyarország ilyen importigényének Nyugatra kényszerülését jelentette. Eredmény látszott körvonalazódni a vasúti szállításban, ahol is megszületett a közös tehervagonparkkal kapcsolatos döntés, illetve az együttes üzemeltetésre vonatkozó javaslat is. Ezt a VB 1962. decemberi ülésén elfogadta, és a ratifikáció után 1964. január 1-től akarta életbe léptetni. Ugyanez vonatkozott a szabad hajóterek kihasználására.⁴¹¹ 1963 októberére azonban kiderült, hogy nincs esély életbeléptetésre 1964-től a szovjet és német részvétel bizonytalanságai, illetve a bérleti díjak megállapítása körüli vita miatt. A KGST VB 1963. december 17–21-i ülésén a korábbi gyakorlathoz képest eltérő és szokatlan eszközök alkalmazására is sor került a lengyelek részéről: egyoldalú lépéseket helyeztek kilátásba, és ismételten megváltoztatták a közösen elfogadott kompromisszumos javaslatokat. Éles vita volt a közlekedési tarifaemelésről, amit a tranzit miatt a lengyelek szorgalmaztak az NDK és a Szovjetunió ellenében, és a világpiaci szintre akarták emelni azt. A lengyelek a 10. ülésen kategorikusan kijelentették, hogy 1964-ben felmondják a korábbi egyezményt, és 1965. január 1-től tarifát emelnek. Lengyelország megteheti – mondták –, hogy kilép a vasúti szervezetből.⁴¹²

A távlati tervek koordinációja 1963 első felében is igen lassan haladt előre.⁴¹³ Erről ismételten vita volt a delegációvezetők között. Abban állapodtak meg, hogy több olyan kérdés megvitatásával is próbálkoznunk kell, amelyek befolyással vannak a távlati tervek elkészítésére. Így a fejlődés üteme és arányai, az életszínvonal mutatói, az energiaigény, a vaskohászat, a vegyipar, a színesfémfajták termelésének fejlesztése, a mezőgazdaság, a gépipar stb.⁴¹⁴

Az 1963. áprilisi VB-n a szakosítással kapcsolatos kudarc okát abban jelölték meg, hogy az nem kapcsolódott a tervkoordinációhoz, túl rövid időszakra vonatkozott és a fejlesztés szempontjából csak egyes kiragadott gyártmányokra vonatkozott. Változtatást határoztak el, nevezetesen azt, hogy a szakosítást beillesztik a tervkoordináció keretébe, és elsősorban nagyobb, összefüggő gyártási ágak és gyártmánycsoportok komplex rendszerére dolgozzák ki. Ehhez képest a bolgárok azzal álltak elő, hogy az ő gépiparuk fejlesztéséről konkrét és tételes határozatot kell hozzon a KGST VB.⁴¹⁵ Ezzel a többiek nem értettek egyet, és a kérést visszautalták a kétoldalú tárgyalások szintjére. A bolgárok azonban nem hagyták annyiban a dolgot. A csúcs előtt még inkább erőltették a kérdést,

⁴¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/55. ő. e.

⁴¹² MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/103. ő. e. Apró Antal 1963. december 23-i jelentése a Politikai Bizottság számára.

⁴¹³ Nem véletlenül vetette fel 1963 májusában a szovjet delegáció, hogy szorosabb kapcsolatot kell teremteni a tervhivatalok között. MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/100. ő. e.

⁴¹⁴ Annyi sikert el lehetett könyvelni, hogy létrejöhett a Valutáris-Pénzügyi Állandó Bizottság.

⁴¹⁵ A javaslatot l. MNL OL M-KS 288.f. 23/1963/105. ő. e.

így sikerült szovjet javaslatra egy általános felhívást felvetetni a közös dokumentációba. Azt is elérték, hogy az erre vonatkozó tárgyalást velük a többi tagország soron kívül bonyolítsa le. Az engedékenységet magyarázata az volt, hogy meg akarták akadályozni a „gyengén fejlett országok” frontjának kialakulását a KGST-n belül, mert a gazdasági színvonal kiegyenlítésének korábban elfogadott elve felbátorította Romániát, Bulgáriát és Mongóliát.

A pénzügyi rendszert illetően határozat született a sokoldalú elszámolási rendszer egy újabb változatának bevezetéséről 1964-től, ami annyi rugalmasságot engedett, hogy a kétoldalú megállapodásokat nem kellett országonként feltétlen kiegyenlíteni, hanem a fizetési egyensúlyt az egyezményben résztvevő országok összességével szemben kellett biztosítani. Ehhez kapcsolódóan tervezték meg a bankot 300 millió rubeles alaptőkével. Későbbiekben a román ellenálláson megbukott, illetve eltolódott az, hogy a bank hitelezéssel és tőkés piaci műveletekkel is foglalkozzon. A lengyelek és a magyarok voltak azok, akik a tényleges banki szerepű intézmény létrehozását leginkább forszírozták. Az 1963-as felső szintű értekezletre azonban csak a megalapítás és az elszámolás bevezetésének módszertana került.

Az 1963. áprilisi VB-n Lomako, a szovjet tervhivatal elnöke természetesnek vette, hogy a KGST-országok a szovjet tervhez igazodnak, amit az 1966–1970-es időszakot illetően, 1964 közepére ígért (a korábbi egy évvel azelőtti határidőhöz képest), és magát a KGST-egyeztetés ütemezését is ehhez javasolta igazítani. A 20 éves terv egyeztetésének első szakaszát egy évvel, 1965. I. negyedévére kitolták. A KGST VB 1963. májusi értekezletén aztán a szovjetek már azt javasolták, hogy a 20 éves tervekkel kapcsolatos egyeztetést halasszák el két évvel. A többiek ezt elutasították.

1963 októberére egyre élesedtek a viták a tervezéssel kapcsolatos kérdésekről és ütemtervekről. Ekkor azt tervezték, hogy 1964. július 1. után induljon el az egyeztetés, de előtte bizonyos, kiemelt területeken induljon meg korábban. Az 1980-ig tartó hosszú távú tervezést illetően minden határidő folyamatosan tolódott.⁴¹⁶

⁴¹⁶ A KGST VB 1963. október 15–22. közötti 9. ülésének anyagait l. MNL OL M-KS 2888. f. 23/1963/102. ő. e.

Összegzés

A közép-kelet-európai tagországokban a „nagy ugrásról”, vagyis az 1958 utáni beruházási boomról részletesen először Bauer Tamás – a bevezetőben említett – monográfiájában írt. Vizsgálódását mind a hat országra kiterjesztette és az akkor rendelkezésére álló adatok alapján bemutatta a beruházások alakulását. A lendület politikai hátterét mindekenélőtt a Szovjetunióban bekövetkezett gazdaságpolitikai módosuláshoz kapcsolta. Cikluselméleti nézőpontból tekintette át az egyes országokban végbement folyamatokat és hasonlóságokat talált a beruházási lendület hatásában, szétforgácsoltságában, a beruházási éhségben, az erőforráskorlátok megjelenésében, az egyensúlyi zavarok jelentkezésében, a kereskedelmi mérleg felborulásában, az eladósodásban, majd a beruházások visszafogásában és a növekedés lassításában vagy megállításában. A beruházási ciklust Csehszlovákiában 1958–1963 közé tette, Magyarországon 1958–1964, Lengyelországban 1958–1962, Bulgáriában 1958–1963 közé. Nehezebb dolga volt az NDK-val, ahol 1958–1965 között csak egy esztendőben volt visszafogás és 1964-ben ismét a pedálra léptek. Romániánál az 1959–1966 közötti szakaszon belül érzékelt bizonyos visszafogást 1963–1964-ben, bár itt a beruházási teljesítés éves növekedési üteme 6% alá sosem csökkent.⁴¹⁷

Bauer Tamás vizsgálata azonban elsősorban a beruházási folyamatokra koncentrált, és a gazdaságpolitika más komponenseit csak ezzel összefüggésben elemezte, továbbá szigorúan a KGST-tagországban végbemenő változások egymástól elszigetelt áttekintését adta, majd ezek között cikluselméleti összehasonlításokat tett. Az országok közötti kereskedelem, a beruházások összehangolási kísérlete, a KGST-ben lezajló együttműködés kívül esett a könyv figyelmén.

Magyar vonatkozásban a gyorsítási szakasz kritikája viszonylag korán megjelent a gazdaságtörténeti szakirodalomban a *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957–1960* című – említett – tanulmánykötetben, amelyet Friss István szerkesztett, és amit egyben utólagos önkritikaként is felfoghatunk. Ezt követően a gazdaságtörténeti irodalom ezt a képet csak gazdagította. Az 1976-ban megjelent könyv ugyanakkor a korabeli KGST-erőfeszítésekkel kapcsolatban a feltétlen dicséret hangján szólt, ami bizonyos értelemben érthető, hiszen láttuk, hogy 1958 után 1963-ig intenzív munka folyt a szervezetben, amely igyekezett a gyorsítás által a tagállamok követelményeihez hozzáigazítani az integrációt.

1958 után a Szovjetunió magatartásában jelentős változás állt be. Miután maga generálta a térség országaiban a gyorsítást, a beruházási hullámot, vállalta ennek finanszírozását, de a tagországi igények és a szovjet lehetőségek között ennek ellenére diszkrépancia állt fenn, ami 1962-ben részben a belső feszültségek súlyosbodása miatt visszafogásra kényszerítette Hruscsovot. Az alapanyag- és energiaigények kielégítésében így is fontos beruházásokra került sor, illetve indult el.

⁴¹⁷ BAUER TAMÁS, i. m. 260–261.

Megváltozott a tagországok magatartása is. Nemcsak a gazdaságpolitikában bekövetkezett változásra kell gondolnunk, hanem az egymás közötti és a Szovjetunióhoz fűződő viszonyra is. Amíg 1954-ben A. Mikojan még diktátumhoz hasonló fellépéssel elérte az NDK közös támogatását, 1962 után a tagországok már nemet mondtak a sokadik, bár a Szovjetunió által szorgalmazott segítségkérésre. A Szovjetunióval szemben egymásra lícitálva használták ki annak megváltozott magatartását és fogadtatták el növekedési koncepcióikat, illetve finanszíroztatták meg Moszkvával azt. Ami a kölcsönös kapcsolatokat illeti, most már nyílt érdekérvényesítés, érdekharc bontakozott ki a tagországok között nemcsak a kétoldalú tárgyalások során, hanem a KGST szervezeteiben is. Mint láttuk, Lengyelország estében ez egészen az ultimátumig is elment. A belső zavarokból adódó állandó bizonytalanság, az ellenérdekeltségek, a taktikai huzakodások minimálisra csökkentették a tényleges megállapodásokat. Ez megmutatkozott az ötéves tervegyeztetés felpuhulásában, állandó módosításában és a távlati tervezési kísérlet kudarcában.

A KGST teljesítőképességeinek beszűkülése, a növekedési versenyhátrány erősödése, a fejlett tőkés világ dinamizmusa, a tervországok kereskedelmi kapcsolatainak visszaesése, Kína elszakadása, vagyis mindez együttvéve 1962–1963-ban a Szovjetuniót, személy szerint Hruscsovot új integrációs konstrukció megvalósítására sarkallta. Egy kivétellel maga mögött tudhatta a kelet-közép-európai szövetségeit. Az elképzelés a tagországok szuverenitása részleges feladására épített volna, magvát egy olyan a közös tervezés megvalósítása jelentette, amelyben az igények összehangolt optimalizálása volt a legfontosabb cél. A tervracionálisba vetett feltétlen hit mögött nagyfokú technizmus állt, amelynek kulcsszavai a méretnagysághoz, a tudományos-technikai modernizációhoz, a gyors technikai adaptációhoz, a bürokratikus racionalitáshoz kapcsolódtak. Ez az elképzelés valóban illeszkedett ahhoz a meghatározáshoz, ahogy Kalmár Melinda jellemzi a hruscsovi víziót: benne „szétválaszthatatlanul összekapcsolódott a koegzisztencia, a regionális integráció és a kommunizmusprogram”.⁴¹⁸ Megvalósítását nem a piaci integráció gondolata, hanem a nemzeti keretekben hatékonyabbnak tűnő bürokratikus modernizáció román felfogása gátolta. A szakértői szinten kifinomuló elképzelések a szovjet területek beruházási igényei kielégítésének gyanúját vetette fel, amire a román elemzők joggal mutattak rá. Ezzel együtt Románia egy a többi országhoz képest nyíltan nacionalista vonalvezetés mellett horgonyozta le magát, amit leginkább az autark tervutasításos rendszer változatlanásával jellemezhető.

Ugyanakkor utat tört magának a KGST hruscsovi felfogása, vagyis a bürokratikus tervoptimalizáló modernizáció nemzetállami keretek között. Ezt mutatta a mezőgazdaság kollektivizálásának – lengyel kivétellel – megvalósítása, az ipari koncentráció és a gazdaságirányítás átalakítása. A Szovjetunióban ez 1962–1965 között a párt vezető szerveinek termelési elv alapján történő átalakítását jelentette. Ipari és mezőgazdasági területi bizottságokat szerveztek, a népgazdasági tanácsok számát csökkentették, és mel-

⁴¹⁸ KALMÁR MELINDA: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014, 184.

lájuk iparági állami bizottságokat szerveztek. 1965-ben aztán ezeket megszüntették, és ismét ipari minisztériumokat állítottak fel. A szovjeteket mechanikusan követte Bulgária, ahol a minisztériumok helyett harminc ipari központot létesítettek, a tanácsok mellé körzeti iparigazgatóságokat helyeztek. Itt 1964-ben tértek vissza a minisztériumi rendszerre. A termelés-koncentráció, az iparági és mezőgazdasági egyesülések, komplexumok szervezése 1963-tól indult meg. Hasonló folyamat zajlott az NDK-ban, ahol szintén megszüntették a minisztériumokat, és a főigazgatóságok helyett egyesületeket hoztak létre, és egyidejűleg növelték a területi szervek hatáskörét 1963-ig. A visszaszervezés itt is 1965-ben történt meg. A „reformot” az egyesületről a kohászatban és a vegyiparban az ipari kombinátokra való áttérést jelentette. Az iparban az átszervezés Csehszlovákiában is megvalósult, ahol 1417 minisztériumi vállalatból 296 nagyvállalat, termelési-gazdasági társulás szerveződött. Lengyelországban megmaradt az ágazati elv, de az iparigazgatóságok helyett itt is egyesületeket hoztak létre. Romániában csak jóval később, 1969-ben döntöttek az ipar koncentrációjáról, a 200 egyesülés megszervezése mellett. A hatvanas évek elején – mint ismeretes – Magyarországon is felére csökkentették a vállalatok számát, és azokat nagyvállalatokba, trösztökbe szervezték.⁴¹⁹

A tagországok a hatvanas évek derekát eltérő ütemben, de mindenütt a következő kérdéssel szembesültek: vajon az elhibázott gyorsítást milyen eszközökkel korrigálják, és keresztül vihető-e a KGST-ben a bürokratikus koordináció egy magasabb fokára lépés a román vétó mellett is? S ha nem, milyen jövője van a szervezetnek?

⁴¹⁹ Az iparirányítás át- és visszaszervezésének nemzetközi összehasonlító elemzésére lásd: BAUER TAMÁS-SZAMUELY LÁSZLÓ: Az ipar ágazati irányításának szervezete az európai KGST-országokban: néhány tanulság. *Közgazdasági Szemle*, 1979, 1. sz.

Bénultság, 1963–1968

Fordulat a román magatartásban

A KGST Végrehajtó Bizottságának 1963. február 15–21-e között tartott zárt ülésén⁴²⁰ vitatták meg a Hruscsov csúcson elhangzott javaslatát a közös tervezés kialakításáról. Hogy Hruscsov szavai nem voltak légből kapottak, azt a *Béke és Szocializmus* szeptemberi száma számára⁴²¹ írt hosszabb cikke egyértelműsítette. Itt a főbb nemzetgazdasági arányok kidolgozását, összehangolását, egyfajta közös mérleg elkészítését tartotta kívánatosnak. Ezt kollektív tervnek nevezte, ahol egyeztették a felhalmozást, a felhasználást és a közös beruházás-politikát. Valamennyi országnak ki kell vennie a részét a közös szükségletek kielégítésének megteremtésében. Ebbe beleért az is, hogy a szelektív fejlesztés alapján beruházási javakat áthelyezzenek egyik országból a másikba. Az SZKP november 19-én kezdődött központi bizottsági ülésén ugyan a szovjet gazdaságról volt szó, Hruscsov referátumában még tovább ment, és már nemcsak a termelési tervek összehangolásáról, hanem egy közös tervező szervezet megteremtéséről beszélt.

A VB zártkörű megbeszélésén „kötetlen, sokszor éles hangú vitára” került sor. Az első napon a felszólalók támogatásukról biztosították a fejlesztés irányát. A nap végén Bărlădeanu közölte, hogy a résztvevők nem jogkörüknek megfelelően jártak el, és egyben időt kért. A negyedik napon szólt aztán hozzá szóban és írásban, ami meglepetésként érte a VB tagjait.

A román delegátus a szuverenitás csorbitását látta a közös tervező szerv létrehozásában, és azt határozott hangon elutasította. Szerinte ezzel a VB túllépte hatáskörét. Ilyen javaslatra a jelenlegi szakaszban nincs szükség, elég az önkéntes koordináció. Támadta Hruscsovot az SZKP KB-ban elmondott beszédéért, mert a kezdeményezést nyilvánosságra hozta, mielőtt megvitatta volna partnereivel.

Február 19-én a VB tagjai meghívást kaptak Hruscsovhoz,⁴²² aki visszakozott a közös tervező intézet elképzelésétől, és biztosította a miniszterelnök-helyetteseket a szuverenitás tiszteletben tartásáról. Most már azt mondta, hogy központi bizottsági felszólalásában nem is gondolt új tervező szervre,⁴²³ a kérdés inkább az, hogy mi lesz a közös

⁴²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/97. ő. e.

⁴²¹ A cikk „A szocialista világrendszer fejlődésének időszertű kérdései” címmel jelent meg a *Béke és Szocializmus* 1962. 9. számában (3–362.) A *Problemi mira i szocializma* című folyóirat 1962. 9. száma „A szocialista világrendszer fejlődésének legfontosabb problémái” címmel cikket jelentetett meg Hruscsovtól, amelyben arról beszélt, hogy olyan mérleget kell készíteni, amelyik megfelel valamennyi KGST-tagállam kollektív tervének. MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.

⁴²² A beszélgetésen J. D. Andropov KB-titkár, Sz. A. Szkacsov, a szovjet minisztertanács külső kapcsolatok bizottságának elnöke, N. Sz. Patolicsev külkereskedelmi miniszter, B. P. Bjeljev közlekedési miniszter, N. I. Sztorokin, a Népgazdasági Tanács elnökhelyettese, B. P. Mirosnyicsenko, az SZKP KB illetékes osztályvezetője és Nyikolaj V. Fagyjev KGST-titkár, tehát az összes érintett szovjet vezető is részt vett.

⁴²³ A *Mirovaja Ekonomika i Mezdunarodnije Otnosenyika*, a szovjet világ gazdasági és világpolitikai folyóirat 1963. 3. számában M. Szenyin „A KGST a fejlődés jelenlegi szakaszában” címmel megjelent tanulmány-

tervezés tartalma. Alacsonyabb szinten állunk – mondta –, mint a Közös Piac. Hruscsov a feljegyzés szerint a következőképpen értékelte a Közös Piacot:

„A tőkés nem ismerik el Marx tételeit, ennek ellenére jobban alkalmazzák a termelőerők koncentrációját és centralizálását, mint mi. A kapitalistáknál hosszú időn keresztül a koncentrációs folyamat csak a határokon belül folyt, ma azonban már minden területen átlépte az országhatárokat. A Közös Piac megalakulása is ezt a folyamatot fejezi ki. A Közös Piac hatalmas monopol szervezet, ebben a tekintetben bizonyos szempontból szemben áll az Egyesült Államokkal is. A fő célja azonban az, hogy a szocialista országok gazdaságával szemben hasson. A Montánunión utasításokat ad az egyes országok széniparának és kohászatának; ezzel növeli a nyugat-európai országok versenyképességét. Hatalmas folyamat megy végbe a gépiparban is. A kereskedelmi tőkével szemben ma az ipari tőke a fő hatalom és ez oda vezet, hogy a fejlett kapitalista országok között egyre inkább eltűnik az autarkia.”⁴²⁴

Ezzel szemben a szocialista országok a „tűtől az űrhajóig” mindent terméket előállítanak. „Az űrhajót talán csak azért nem kezdik el jobban gyártani, mert nem tudják. ... Aki ezt nem érti és aki vegyeskereskedés-szerű univerzális termelést akar bevezetni, az csődbe kerül.” Kritikája önkritika is – hangsúlyozta –, mert a Szovjetunióban sem történt meg az átállás a nagy szériákra, bár fontos lépéseket tettek a koncentráció irányába. (A novemberi plénum után az első negatív visszajelzés Koreából érkezett, ahol a közös tervezést a szovjet nagyhatalmi politika megnyilvánulásának tekintették.) A fokozott együttműködésre nem elsősorban a Szovjetunióknak van szüksége. Drágán termelnek az egyes országok, és az ilyen termékeiket a Szovjetunióknak akarják eladni. Hruscsov Todor Zsivkovval folytatott beszélgetésére hivatkozott, aki panaszkodott, hogy olyan korszerűtlen termékekre szakosították őket, amit aztán nem vesznek át a partnerek. Ez is megerősítette benne, hogy át kell váltani a kereskedelmiről a termelési együttműködésre. A lengyelek, a csehszlovákok és a németek mind mellette állnak – mondta. Hozzátette, nemcsak késztermékek, hanem alkatrészek munkamegosztásban való gyártása is szóba jöhet, mint például a Ford szerelőüzemeiben. Hruscsov a megbeszélésen a kooperációs megállapodások betartása érdekében döntőbizottságok létrehozását is felvetette

ban már abból indult ki, hogy most nem lehet egységes terv alapján igazgatni a szocialista világ gazdaságát. Ugyanakkor fenntartotta a 20 éves és a beruházási tervösszehangolás fontosságát, és ennek megvalósításában a KGST szervezetének kiemelt szerepét. Ennek nyomán szerint ki kell dolgozni a KGST „tagállamainak munkamegosztása általános távlati tervét”. Szükségesnek tartotta a szakosodásra ösztönző árak rendszerét, a hitelnyújtás kidolgozását, vegyes vállalatok, azaz államközi gazdasági egyesülések létrehozását. A cikket a *Nemzetközi Szemle* 1963. júniusi száma hozta magyar nyelven.

⁴²⁴ Hruscsov és a szovjet közgazdászok ráébredtek a Közös Piac eredményességére, a korábbi határozottan ellenséges megállapításokat józannabbá váltották fel. Az Európai Gazdasági Közösség hat tagországa az 1958. január 1-ével életbe lépett római szerződés után jelentős eredményeket produkált a gazdasági fejlődés és a tagok közötti kereskedelem területén. 1965-re már a tőkés világ ipari termelésében 20%-nál tartott, nem beszélve arról, hogy az összes tőkés ország valutatartalékainak 33%-át birtokolta. A külkereskedelmi forgalma ugyanebben az időszakban a kétszeresére nőtt, miközben ez a dinamika a világkereskedelemben 1,5-szörös volt. Az évtized közepére 80%-kal csökkentették a tagországok közötti vámokat, és várható volt azok teljes megszüntetése. Önálló protekcionista agrárpolitika alakult ki, amely 1968-ra teljes belső kereskedelmi szabadsággal párosult. A Közös Piac a hatvanas évek közepén már vámunióként funkcionált.

azokkal az országokkal szemben, amelyek nem hajlandók a szerződésben rögzített áruk átvételére. Kitért a tőkés országokkal folytatott kereskedelem hasznára is. Ismételt és nyomatékosan szövelt az energiaproblémák megoldásáról, ezen belül arról, hogy a Duna és Tisza menti országok nem használják ki a vízierőművek adta lehetőségeket. Jelezte, hogy erről az SZKP KB nevében levelet írnak az együttműködés elősegítése érdekében. Hruscsov érvelése akkor fordult a visszájára, amikor a közös tervezésre a szovjet köztársaságokat hozta fel példaként, úgy állítva be, mintha azok szuverén országok lennének. Szerinte a gazdasági határok teljes lebontásának akadályai a színvonalbeli különbségekben rejlik. (Visszautalt egy Sztálin és Gottwald közötti beszélgetésre, ahol a csehszlovák vezetőnek a Szovjetunióba való belépési szándékával – helyesen – éppen Sztálin nem értett egyet.) Ráadásul ezt követően nyomban a Közös Piacra hivatkozott, ahol az országok nyíltan lemondtak szuverenitásuk egy részéről. „De Gaulle államok feletti parlamentet akar az ő vezetésével, mi kommunisták pedig a kooperációtól is félünk.”⁴²⁵ Hruscsov hosszas rábeszélése azonban nem változtatott a román magatartáson.

A KGST VB 1963. február 21-én határozott a legmagasabb szintű találkozó megtartásáról, és annak időpontját 1963 júniusára javasolták. A legfelső szintű találkozóra beszámoltó kellett készíteni az 1962-es csúcs végrehajtásáról. Felvetődött a kérdés, hogy is áll a tervkoordináció, a szakosítás, a tudományos kutatómunka, a mezőgazdaság, a bankalapítás vagy éppen a Bulgáriának nyújtandó segítség.⁴²⁶

A román apparátus mindenekelőtt a legfontosabb, a tüzelőanyag és energetikai mérlegen dolgozott.⁴²⁷ 1970-re nem teljesítették az igény 21%-át, 1980-ra pedig 28%-át.

⁴²⁵ MNL OL XIX-A-2-gg. 159. d. Érdekes, hogy Hruscsov a maga oldalán Novotnyét, Gomulkit, Zsivkovot és Ulbrichtot említette, Kádárt nem, pedig 1963. március 15-én Apró Antal a *Rudé Právónak* adott interjújában még a találkozó után is kiállt mind a közös vállalatok, mind a közös tervezés fokozatos megvalósítása mellett. (Apró Antal: *A szocialista országok gazdasági együttműködéséről*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964, 220.)

⁴²⁶ 1963. március 23-án megérkezett Sz. Todorov bolgár képviselő javaslata a gépipari profilozásra, amit Fagyjev szétküldött. Ez az ország komoly elmaradottságára alapozott, továbbá arra, hogy jelentős munkaerő (1650 ezer fő) szabadul fel a mezőgazdaság korszerűsítése miatt, így az ipart is fejleszteni kell, mi több, a gépexportot is jelentősen növelni kell már csak az import miatt is. A fejlesztés itt szerény, de az megfelel a nemzetközi munkamegosztás követelményeinek. Gyorsítani szeretnének, ennek anyag- és energiaigénye, valamint a szükséges szakértelem adott. A lemaradás okát a nem kielégítő szakosításban vélték felfedezni. 98 tétel nagyobb részén sok ország dolgozik, és nem tudják azt nagysorozattá fejleszteni. 13 tételt valamennyi, 8-at hat, 14-et öt, 9-et négy, 20-at három ország gyárt. Egyes gépeknek nincs jövője. Amit preferálnának: az elektrotechnikát, targoncagyártást, gépkocsigyártást és összeszerelést, rádióelektronikus ipart, műszergyártást, fémfeldolgozó gépek gyártását, hajógyártást, traktor és mezőgazdasági gépek gyártását, élelmiszeripari gépeket. Ezekben akartak szakosítás kapni. Ennek részleteit elő is terjesztették.

⁴²⁷ Az előzetes igények szerint az 1960. évi 277 millió tonna egyezményes tüzelőanyag-mennyiséggel szemben 1970-re az országok 470 milliót, 1980-ban már 730 milliót használnának fel. 1970-ig közel 70%-kal, 1980-ig további 52%-kal nőne. Az egy lakosra jutó belső szükségletet 2,2-szeresére, a villamosenergia-fogyasztást közel ötszörösére kívánták emelni. Jelentősen nőne a kőolaj és a földgáz részaránya, de a szén alapvető jelentősége megmaradna, vagyis a termelési struktúra nem változna, a víziergia-felhasználás pl. mindössze 2,7% a románok kivételével, az atomenergia 0,8%. Az importszükséglet átlagban 25%, ebből az olajtermékek és a földgáz importja 42,3%-ról 67,9%-ra nő, a kőszén 54,8%-ról 19,4%-ra csökken. Ezt

Bărlădeanu szerint az anyag használhatatlan, az igények irreálisan magasak, olyan tervet kell készíteni mindenkinek, amelyik saját termelésre épít. Támadta Lengyelországot a kihasználatlan lehetőségek tömege miatt. M. A. Leszczko késznek mutatkozott a segítségre, de cserében maximális erőfeszítést követelt, különösen a Duna és a Tisza energiájának kihasználását erőltette. A Végrehajtó Bizottság is lényeges átdolgozást kívánt, és az igények jelentős csökkentését követelte meg az országoktól. A csehszlovákok Földtani Állandó Bizottság létrehozását javasolták, ezzel a VB egyetértett. A víztisztaság egységes szempontú tervezését elfogadták, de a románok szerint a vízgazdálkodási tervek összehangolásában csak a közös folyókkal rendelkező országok vehetnek részt.⁴²⁸

A szovjetek még az ülés alatt a közös tervezés mellett, illetve ehhez illeszkedve javaslatot tettek ún. államközi ágazati termelési-műszaki egyesülések létrehozására öt területen (vaskohászat, szerszámgépipar, gördülőanyag-gyártás, golyóscsapágy-ipar, egyesített energiarendszer).⁴²⁹ Az egyesülés fő feladata a tervek és beruházások egyeztetése, a szakosítás, a koordinációs programok kidolgozása, a műszaki fejlesztés, a szabványok összehangolása, közös vállalatok, intézmények létrehozása, együttműködés harmadik piacon és a közös vásárlás lett volna. Az élen igazgatótanácsok állnának, a döntések konszenzussal történnének, az operatív irányítást igazgatóságok végeznék. A lényeg mégis az volt, hogy a határozatok a tagállamok részére kötelezők lettek volna. Ahol nincs egyetértés, ott a KGST VB dönt, de az is kötelező. Az egyesülések alá különféle országok vállalatai tartoztak volna.⁴³⁰

az aránytoldást Románia kivételével valamennyi ország a Szovjetunióból feltételezett import növekedése révén kívánta fedezni, miközben a Szovjetunió európai része maga is nagymértvű tüzelőanyag-hiányban szenved. Mindez az előzetes elképzelések szerint például a villamosenergia-rendszer 1970-re 11 milliárd kWó-ról 1980-ra 59 milliárdra kellene emelni. (MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/96. ő. e. Adatok a témáról: P. Kuligin: A KGST-országok munkamegosztásának és együttműködésének alapjai a tüzelőanyag-iparban. *Referatívniy Szbornik, Ekonomika Promislenosztvi*, 1963, 11. sz.) A Szovjetunió a cikk becslése szerint szénben 27-szeresen, kőolajban több tízszeresen, földgázban hétszeresen múlja felül a többi ország együttes készletét. Az együttes energiakészlet 83%-ával rendelkezik Lengyelország. A második helyen Csehszlovákia, harmadikon az NDK áll, ezt követi Románia. A készlet 95%-a szén volt, aminek 10-12%-a koksizolható. A feketeszenkészlet 92%-a Lengyelországban volt. Valamennyi tüzelőanyag-fajtából csak a szovjetek tudják kielégíteni saját igényeiket. Legolcsóbb a szovjet és román földgáz kitermelése volt, ezt követte a szovjet, a román és a magyar kőolaj.

⁴²⁸ A gépipari gyártásszakosításról 1963. március 20-án is született egy anyag. Ez abból indult ki, hogy ez nem vezetett számottevő eredményre, mert a gépipar jelentéktelen hányadára terjedt ki, a szerszámgépgyártásnál nem érte el a 10%-ot, a dízel- és villanymozdony, a híradástechnika területén eredménytelen volt, a műszeriparban el sem indult. Az 1956-os döntések legnagyobb része papíron maradt. A szállításokat ráadásul sokszor nem teljesítették. 1965 utáni időre nem voltak pontos szükségletek. Ami volt, az késztermékre vonatkozott, az egyes országok maximális gépipari exportra törekedtek, az importot minimalizálták. Tárgyalásra akkor törekedtek, amikor egy-egy termékből jelentős gyártási kapacitással rendelkeznek, vagyis piacot akartak. Ez a tendencia minden területen érvényesült.

⁴²⁹ Leszczko levele Fagyevnek 1963. február 18. Leszczko azzal küldte át a tervezeteket, hogy az kapjon helyet a következő csúcsértekezleten. NML OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.

⁴³⁰ Csergő János miniszter egy 1963. január 26-i keltezésű, Apró Antalnak készített jelentésben a KGST-bizottságok határozatainak végrehajtására nemzetközi apparátus létrehozását javasolta, vagyis a bürokrá-

Az energetikai rendszert irányító egyesülés feladatkörébe került volna az energetikai mérlegek összeállítása, a tervek kidolgozása a gazdaságos felhasználásra, a kutató és tervező munka szervezése, objektumok tervezése, műszaki fejlesztések kidolgozása, beruházási prioritások meghatározása, beruházási javaslatok megtétele, a technológiai és az építési feltételekre vonatkozó javaslatok megtétele, valamint árjavaslatok kidolgozása. Szabályozta volna az energiafőlöslégek elosztását, felügyeletet gyakorolt volna a beruházások és az üzemeltetés felett, megszervezte volna a műszaki dokumentációk és információk cseréjét, elemezte volna az önköltségi terveket. Az ehhez készült magyar javaslat szerint az egyesülések létrehozásának terve nem sokban különbözött az állandó bizottságokétól, legfeljebb abban, hogy ezek a szervezetek folyamatos operatív tevékenységet végeznek, de így is nyitottak maradtak a közös gazdálkodás, finanszírozás, irányítás kérdéseire. A magyar szakértők a közúti járműgyártásban is javasoltak egyesülést, és további hatáskörökkel látták volna el ezeket. Az energiarendszernél azonban Románia és Lengyelország ellenérdekeltsége miatt csak a villamosenergiára, illetve az ezt működtető szénre történő kiterjesztést javasolták.

A románok ellenálltak a javaslatnak, annak ellenére, hogy az nem érintett tulajdonjogot, az mindig megmaradna a nemzeti államok kezében.⁴³¹

Mielőtt a javaslat sorsa eldőlt volna, kiéleződött a konfliktus a vízienergia hasznosításával kapcsolatban is a szovjetek és a románok között. Hruscsov 1963. március 9-én a megígért levéllel fordult többekhez, így Kádár Jánoshoz is azzal a javaslattal, hogy a legfelső szintű értekezleten tárgyalják meg a Duna vízienergiájával kapcsolatos beruházások kérdését annak érdekében, hogy felgyorsuljon azok megvalósulása. Kilátásba helyezte, hogy ezek a beruházások több ország együttműködésével épülnének, és hogy a Szovjetunió különféle berendezések és anyagok szállításával és műszaki segítséggel venne részt a tervezésben és a kivitelezésben.⁴³² Az MSZMP PB egyetértett az április 8-i dátummal kelt előterjesztés napirendre vételével, bár Apró Antalnak tudomása volt arról, hogy Gheorghiu-Dej az RMP nevében még ezt is elutasította.

Gheorghiu-Dej 1963. március 15-i, Hruscsovhoz írt levelében⁴³³ a Vaskapu vízierőmű multilaterális alapon történő felépítésére vonatkozó szovjet javaslatra elutasítóan reagált, különösen, ha az valamiféle közös tulajdont jelentene. Az ő alapelvük az – írta –, hogy ezek a létesítmények szuverén országok területén vannak, energetikai potenciáljuk ezen országok nemzeti vagyonának szerves részei. Ha más országok részt is vesznek az építésben, a románok nem hajlandók az energiából átengedni azoknak az országoknak.

cia megsokszorozását. Nemzetközi szervezetnek is nevezte ezt, mert a végrehajtás így bonyolultabbá válik. A szervezet lehet esetleg egy vállalat. Például az Egyesült Izzó önállóan elláthatná a vákuumtechnikai termékek és a termelő berendezésekre vonatkozó együttműködésben Magyarország képviselőtét (MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.). Csergő szerint nem volt olyan országos szerv, amely képes megfelelő színvonalon elvégezni az egyes gépek iránti távlati szükségletek felmérését. Laza becslések állnak csak rendelkezésre, amire – szerinte – nem lehet szerződéseket alapozni. Ez az elképzelés kicsiben hasonlított a szovjet javaslatra.

⁴³¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/97. ő. e.

⁴³² MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.

⁴³³ MNL OL M-KS 288. f. 9/1963/2. ő. e.

Az energiára Romániának teljes egészében szüksége van, amely az egy főre eső villamos-energia-fogyasztásban a KGST-országok között messze az utolsó. A tervek 1980-ra az energiamérlegben 14%-os deficitet tartalmaztak, miközben Bulgáriának is szállítanak, Magyarországnak földgázt.

Hruscsov március 30-án válaszolt a levélre, és a rendkívüli hideg miatti sorozatos kérések teljesítését kérte, illetve azt, hogy mindez felveti az energiaproblémák alapvető megoldásának kérdését. Hruscsov elhárította a szuverenitás korlátozására vonatkozó rosszindulatú feltételezést. A gyapotot hozta példának: a szovjetek elláthatják a KGST-országokat, de akkor segíteni kell a közép-ázsiai öntözőrendszerek építését. A lengyel széntermelési kapacitás növelése is kooperációval valósult meg. De finn, norvég és szovjet együttműködést is említett. Vitatta továbbá a Vaskapu-beruházás volumenét. Ismét felvetette a közös tervezési szerv létrehozásának előnyeit, amely nem az egész gazdaságot fogná át, hanem önkéntesen kell megállapodni róla. A Szovjetunió a nagy szériákra szervezi át iparát, ide csatlakozhatnak a KGST-országok is. Nincs szó „közös tárról”. Most csak a felesleget adjuk el egymásnak, ami primitív megoldás. Emellett koldulás folyik – jelentette ki Hruscsov.

A románok végül mégis partnert választottak a beruházáshoz. 1963 novemberében Gheorghiu-Dej Jugoszláviába tett látogatása után jelentősen enyhült a két ország közötti feszültség, nem utolsósorban a Vaskapu-egyezmény aláírása nyomán. A jugoszlávok is pozitív képet alakítottak ki Romániáról, úgy látták, hogy ott minden mozgásban van, jelentősek a gazdasági eredmények. Megértők voltak Romániának a KGST-hez fűződő viszonyát illetően is, mondván, hogy helytelen az egyoldalú orientáció. Gheorghiu-Dej látogatását követően nagyobb mértékben fejlődött a két ország közötti gazdasági együttműködés. 1964 márciusában már együttműködési bizottság is létesült.⁴³⁴

⁴³⁴ Valamifajta szövetségről azért nem volt szó, mert Jugoszlávia a KGST egésze felé nyitási politikába kezdett. 1956 után Hruscsov például két hetet töltött Jugoszláviában. A szovjet vezetők leszögezték, hogy Jugoszlávia szocialista ország, más módszereket alkalmaznak, sok hibával. Hruscsov álláspontja az volt, hogy a viták helyett azokon a területeken kell a kapcsolatokat erősíteni, ahol egyetértés van. Tito még a pártok közötti kapcsolatok erősítését is felvetette. Ezzel együtt nehezen ment szereplése a KGST-ben, 1960-ban például még a szakbizottságokban való részvételét is elutasították. 1960. december 29-én például a minisztertanács ülésén Apró Antal javaslatára a kormány visszautasította Jugoszlávia többször megismélt kérését jelenlétéről a Közlekedési Állandó Bizottságban. (MNL OL XIX-A-83-a 184. jkv.) A pártkapcsolatokról Andropov tárgyalt Ranković-csal, de a szovjetek ezt teljesíthetetlen feltételekhez kötötték. Erről Andropov külön tájékoztatta Apró Antalt 1963. szeptember 5-én (MNL OL M-KS 288. f. 47/734. ő. e.). A jugoszláv öngazgatási mechanizmust 1963 októberében magyar delegáció is tanulmányozta (MNL OL XIX-A-2-pp. 7. d. Csikós-Nagy Béla összefoglalója 1963. október 25.). A jugoszláv betagolódást a kelet-európai gazdaságba jól mutatta, hogy a KGST-országok fedezték a kokszzolható szén-, kokszt-, antracit-, kőolaj-, benzin-, ká-lisó-szükségletüknek 80–100%-át. A jugoszlávok viszont szilárd piacot találtak fának, faipari termékeknek, fémmezmunkáló gépeknek, vegyi és gyógyszer alapanyagoknak, tehervagonoknak, gépkocsiknak, hajóknak, textíliáknak. A jugoszlávok valamennyi országgal hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmény kötését tervezték, kapcsolatépítésre ösztönözték vállalataikat, és az export egyidejű növelésével korlátlanul fokozni kívánták az importot a nyugati országok helyettesítésére. Szorgalmazták továbbá a kishatárforgalom fejlesztését. Az ipari kooperációtól sem zárkóztak el. 1960-tól állandó megfigyelői státust kapott (a magyar kormány 1960. janu-

A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1963. március 5–8-i ülését követően Gheorghiu-Dejnek Hruscsovhoz intézett március 15-i leveléről aktívákat, majd taggyűléseket tartottak. Ezt nyílt támadásnak nevezte a bukaresti magyar nagykövet a Szovjetunió, személy szerint Hruscsov, Csehszlovákia, az NDK, valamint a közös tervezés koncepciója ellen. Kuti Jenő 1963. április 6-i jelentése beszámolt arról, hogy március 26-án megkezdődtek azok a pártaktívaülések, amelyek témája a KGST-vel való együttműködés volt a március 5–8-i KV-határozatok ismertetésével, illetve Hruscsov március 9-i levelének és Gheorghiu-Dej 15-i válaszlevelének ismertetésével. A városi és minisztériumi gyűléseken a fő szónok Ceaușescu, Bărlădeanu, Florian Dănilache volt. Elhangoztak a román vádak: hogy a csehek és a németek agrárország létre kárhoztatják, kijátsszák Romániát, például a constantai kikötő építésénél most már a csehek sajátjuknak érzik a beruházást, tulajdonukként kezelik és drótkerítést vonnak köré; a csehek cukorrépát visznek ki, feldolgozzák és visszaadják, és ezzel fenntartják az elmaradottságot; az NDK az odaküldött munkásokat alacsonyrendű rabszolgamunkára használja; több ország nem megfelelő minőségű terméket szállít, így például az onești szovjet gumikombinátnak két éve be kellett volna lépnie a termelésbe, az NDK által szállított craiovai cukorgyár igen sokáig nem érte el a tervezett kapacitást. Dănilache Hruscsovról úgy nyilatkozott, hogy össze-vissza beszél, legutóbb hatszor is ellentmondott saját magának. Ezeken a gyűléseken a hozzászólások előre meg voltak szervezve. Ugyan a sajtó nem foglalkozott ezzel nyíltan, lépten-nyomon hallani lehetett azonban az üzletekben, a piacon szovjetellenes és más szocialista országokat kárhoztató kijelentéseket.⁴³⁵ A szovjet nagykövetség is megerősítette, hogy az elmúlt hetekben a korábban internacionalista

ár 14-én adta beleegyezését ebbe: MNL OL XIX-A-83-a 139. jkv.). 1964-től egyezmény alapján Jugoszlávia tagság nélkül vett részt a KGST munkájában.

⁴³⁵ Hasonlóan interpretálta a történeteket a nyugati sajtó. A *The Economist* 1963. április 20-i száma ki-emelte, hogy egyedül a román sajtó nem közölte Hruscsovnak a KKP KB-hoz intézett március 30-i levelét. Április elején a tömb országai közül elsőként a román követ tért vissza Albániába. Április 8-án megkötötték a román–kínai kereskedelmi egyezményt, amely 10%-os forgalomnövekedést irányzott elő. Az RMP KB-ülés nyilatkozatát, a nemzeti függetlenség alapján való munkamegosztásról a lap egyértelmű megnyilatko-zásnak tekintette, hozzátéve olyan Bukarestből származó jugoszláv értesítéseket, melyek szerint a román vezetés megkísérel Kínától támogatást szerezni saját fejlesztési tervei megvalósításához. A lap szerint tehát a szovjet–kínai szakítást követően Románia nyomást gyakorolt saját érdekében Moszkvára. 1963. július 25-én a *Neue Zürcher Zeitung* „Önállósági törekvések Bukarestben” című cikkében emlékeztetett arra, hogy Gheorghiu-Dej nem ment el Walter Ulbricht születésnapjára, és a szovjet–kínai konfliktusban kivárára játszik. A szovjet–román konfliktus egyik konkrét példája a Duna-delta felett fekvő Galași kikötő-város tájékán folyó acélkombinát építkezése, amelyben jelentős szovjet részvétel volt, de építésével kapcsolatban a szovjeteknek fenntartásaik voltak. Erre a románok angol és francia cégeket vontak be a munkába. Az ideológiai viták egyik megnyilvánulása volt Lenin születésének 93. évfordulója ünnepsége, ahol Athanase Joja akadémikus, KB-tag úgy érvelt Hruscsovvall szemben, hogy a Közös Piac nem példa, hanem kizsákmá-nyoló szervezet, és ezekre az integrációs megoldásokra nem szabad pozitívan tekinteni. Románia emlékezett még a Sztálin alatti „sovrom” társaságokra, amelyek segítségével a Szovjetunió az egész gazdasági élet felett ellenőrzést gyakorolt. Gheorghiu-Dej leépítette a pártkapcsolatokat, és a szovjet bizalmi embereket alsó- és középfokon fokozatosan leváltotta. Gheorghiu-Dej egy viszonylag szilárd, hűséges vezetőcsoporra támasz-kodott. Gheorghiu-Dej magát állította be a háborúból való 1944-es kiugrás vezetőjeként, ettől fogva vezető

középfunkcionáriusok is a hivatalos dokumentumok állításait szajkózzák: a KGST, első-sorban Csehszlovákia akadályozza az ország fejlődését azzal, hogy pusztán agrár-bázisként akarja használni Romániát, és hogy akadályozza áruk, például gépkocsik importját. „A tömegek között egyre nagyobb mértékben visszhangzik ez a koncepció és egyre inkább politikai, nacionalista színezettel jelentkezik.”⁴³⁶

Április 29-én Kuti Jenő beszámolója az aktívák utáni párttaggyűlésekről szólt. Itt nem olvasták fel a vaskapui erőművel kapcsolatos levélváltást, nem voltak nyíltan éles szovjetellenes kijelentések. A román eredményekről részletes történeti ismertetést adtak, hangoztatták a saját erőből véghezvitt teljesítmény jelentőségét. Segítségéről nem beszéltek. A szófia szovjet nagykövettől nyert értesülés szerint április elején Andropov Bukarestben járt, és belátásra igyekezett bírni a román vezetőket. Az ügyek nem rendeződtek. Gheorghe Gaston-Marín összehívta tervhivatali munkatársait, és ismertetette a hivatalos álláspontot. Leszögezte, hogy nem értenek egyet a közös terviroda felállításával, közös vállalatok alapításával, a multilaterális megállapodásokkal és Románia agrárországgént való kezelésével.

Az 1963. május 31-i követi jelentésében Kuti Jenő úgy látta, hogy a taggyűléseken egyre nagyobb tömegeknél talál visszhangra a szovjet- és KGST-ellenes hangulat. Az elmúlt két hónap során minden alkalmat megragadtak, még az ünnepi beszédekben is arra, hogy KGST- és szovjetellenes álláspontot hangoztassanak. Néhány nappal korábban ismeretlenek tintásüveget dobtak a szovjet nagykövetség kapuján levő réztáblára – mondta el Kutinak az egyik szovjet diplomata.

A centralizált és a hivatalos álláspontot mereven követő nyilvánosságból⁴³⁷ a diplomaták egyöntetűen azt a következtetést vonták le, hogy a román vezetők minden alkalmat megragadnak arra, hogy kifejtsek a KGST-vel kapcsolatos álláspontjukat, és elhatárolják magukat a Szovjetunió politikájától. A bukaresti orosz könyvesboltot bezárták, a Román–Szovjet Társaság tevékenysége észrevehetően csökkent, sőt átszervezése is napirendre került. A szovjet követ azonban türelemre intette a diplomáciai köröket. Szerinte a tendencia nem egyértelmű, és a cél a pozitív kimenetelű tisztázás.

szerepe nemzeti arculatot öltött. A *Times* június 27-én az önálló román politikát az SZKP XXII. kongresszus szellemének, a desztalinizáció elutasítása jelének tekintette.

⁴³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 32/1963/10. ö. e. Másolat Kuti Jenő nagykövet 1963. május 31-i jelentéséről.

⁴³⁷ Constantin Murgescu: Pseudoteorii care încearaca sa golesca de continut industrializarea (Hamis elméletek az iparosításnak a tartalmától való megfosztására) *Viața Economică*, I. évf. 1. 1963. augusztus 23. A szerző egy amerikai közgazdással vitatkozva a román ipari sikereket nemzetközi szempontból is nagy jelentőségűnek minősítette. Szerinte az iparosítás parancsoló szükséglet minden elmaradott országban. Szembehelyezkedett az iparosítás ún. szűkített értelmezésével, amely az iparosítást a mezőgazdasági termékek feldolgozására szűkíti, és ezt a gyarmatosítás új formájának tekintette. Ez a felfogás jellemezte szerinte az ENSZ Ipari Fejlesztési Bizottságát. Meglepetéssel konstatálta, hogy az NDK tudományos akadémiajának közgazdasági intézete folyóiratában hasonló szemléletet képviselt Gerhard Huber közgazdász a passzív iparosítás fogalmának bevezetésével. Szerinte ez az elmélet annyit jelent, hogy egyes országok mondjanak le a szocialista iparosításról.

A KGST különböző testületeiben a románok következetesen képviselték álláspontjukat. A képviselő-helyettesek március 25–30-i ülésén a román képviselő-helyettes jelezte kifogásait a KGST VB tanácsnak szánt beszámolójáról, illetve a határozat-tervezetéről, de ezeket nem vették figyelembe, így azt írásban is eljuttatta Ny. V. Fagyjev KGST-titkárnak. Ebben többek között kijelentette, hogy a tehervagonparkot, a nemzetközi teherelosztót,⁴³⁸ a Hajóberlést Koordináló Irodát⁴³⁹ nem lehet példaként felhozni az egyesülések mellett. Leszögezte: „A Román Népköztársaság nem vesz részt közös vállalatok és ágazati egyesülések létrehozásában. Úgy véljük, hogy az együttműködés ezen formái sértik az országok szuverenitását.” Nem értett egyet az egyesülések létrehozásának bármilyen formában történő szerepeltetésével és az alapokmány módosításával sem. Ennek ellenére a beszámolóban szerepeltek ezek a javaslatok.

A román álláspont az 1963. áprilisi KGST VB utáni szerkesztőbizottsági⁴⁴⁰ munkában is kifejezésre jutott, ahol a románok elleneztek minden olyan javaslatot, amely kötelező részvételt írt volna elő a közös munkában vagy közös szervezeti formációban. A sokoldalúval szemben a kétoldalú együttműködés elsőbbségét hangoztatták, illetve hogy a kétoldalú megállapodásokat a sokoldalú koordináció után érintetlenül kell hagyni. Nem az egyes ágazatok, hanem az országok komplex fejlesztésének elve mellett foglaltak állást. Az apparátusban a közös szervekkel szemben a képviseleti szervek (elsősorban az állandó bizottságok) erősítése mellett szálltak síkra. Már arról is vita folyt, hogy utalás történjen-e a közös dokumentumban a nyugati integráció jellegére, eredményeire. A románok ugyanis ezt is úgy értelmezték, mint a szorosabb összefogás iránya felé mutató tendenciát. Azzal a magyar javaslattal kapcsolatban, amely a vízgazdálkodást is a közös ügyek közé sorolta volna, ugyancsak ők tiltakoztak. (A lengyelek és a németek támogatták a magyar kezdeményezést.)

Egy április 24-i feljegyzés szerint a Könnyű- és Élelmiszeripari Állandó Bizottság 1963. április 17–22-i ülésén a nemzetközi munkamegosztás alapelveinek megvitatásakor a románok kifogásolták a határ menti szakosításra vonatkozó kitételeket azzal, hogy ezek sértik az ország szuverenitását. Erről az álláspontjukról nagy rábeszélésre még sikerült eltéríteni őket. Ez azonban akkor már kivételesnek számított.⁴⁴¹

⁴³⁸ Az Egyesített Energiarendszerek Központi Teherelosztója, azaz egy áramelosztó diszpécserközpont létrehozásáról 1962 júliusában írt alá valamennyi ország megállapodást, és az 1963. január 1-én kezdett dolgozni Prágában.

⁴³⁹ A Hajóberlést Koordináló Iroda működését 1963-ban kezdte meg, és legfontosabb feladata a tengeri hajóterek kihasználásának optimalizálása, a hajóberlés koordinálása, és a fuvarozási okmányok egységesítése volt.

⁴⁴⁰ A KGST VB az ülésen megbízta Jaroszewicz lengyel delegátusvezetőt, hogy a KGST titkárából, titkárhelyettesiből és az országok képviselőiből és szakértőiből szervezzen ilyen bizottságot, és készítse elő a VB május 10-i ülésére a felső szintű találkozó szövegjavaslatait.

⁴⁴¹ Nagy Józsefnek még 1962. szeptember 13-án írt levelet a román könnyűipari miniszternek egy közös pozdorjalemez-üzem létesítéséről. Miután erre nem jött válasz, a magyar diplomácia közvetlenül érdeklődött a román félnél. Erre a miniszter személyes megbeszélésen kijelentette, hogy nem ért egyet a közös vállalat létrehozásával, és tud arról, hogy szakértők vices formában felvetették, lehetne egy bőr- illetve szőrmeipari

1963. április 25-én Bukarestben ülésezett a KGST Kőolaj- és Földgázipari Állandó Bizottsága. Két kérdésben szokatlanul éles vita alakult ki. Az első a mély fagyáspontú kenőolaj, azon belül a transzformátorolaj kérdése volt. Az osztrák békeszerződéssel az olajszállítások leállása miatt több országnál nehézségek jelentkeztek e termék beszerzésében. A románoknak kellett volna segíteni a négy országot, de most ezt váratlan fordulattal megtagadták, nem építették meg a feldolgozó üzemet még egyedül sem.⁴⁴² A másik téma a kőolajipari tartalékok feltárása volt. A románok – a nagyköveti jelentés szerint – ugyan sikeresen tárnak fel mezőket, de nem kezdik el azonnal a kitermelést, hanem tartalékolják addig, amíg megépítik saját feldolgozó kapacitásukat. Termelésüket és feldolgozó kapacitásukat szinten tartják. Monopolhelyzetüket igyekeznek saját hasznukra kamatoztatni. Ki is cserélték a korábbi delegáció tagjait, az újak nem tudnak oroszul, és most a pontatlan fordításra hivatkozva hárítanak el mindent. Egy szovjet diplomata szerint a románok a kenőolajat nyugati exportra tartalékolják a külkereskedelmi passzívum enyhítésére, ami 72 millió dolláros volt 1962 végén, és növekedett.

A KGST-csúcsot előkészítő vitákon abban egyetértés volt, hogy a legfontosabb feladat a távlati tervek egyeztetése. Egyedül a bolgárok említették a közös tervezés lehetőségét, de érzékelhetően ez már a szerkesztőbizottságban lekerült a napirendről.⁴⁴³ Azt sem fogadták el, hogy a szovjet tervszámokra épüljön a koordináció. Annyit tartottak elképzelhetőnek, hogy megállapodások legyenek egyes kérdésekben, például az alapanyag- és fűtőanyag-szállításban, a hosszú átfutású nagyberendezések szállításában. A magyar javaslatnak megfelelően a szakosítást a tervkoordinációba integrálták. Ez új szemléleti alapot jelentett, de nem volt megoldás a problémákra. Előrelépésnek tűnt az is, hogy a szakosítás előterébe az egynemű gyártmánycsoportok kerültek, ám nem ment át az a

trösztöt létesíteni magyar székhellyel, amely magához kapcsolná a nagyváradi területet. A román szakértő válaszul azt mondta, hogy lehetne egy olyan paprikatermelő trösztöt létesíteni román székhellyel, amely a szegedi vidéket kapcsolja magához. Korábban álláspontját a határmenti közös vállalatokról egy KGST-értekezleten fejtette ki, ahol súlyos kritika érte elsősorban a szovjetek részéről, és agitátornak nevezték. Szerinte nincsenek tisztázva az ilyen közös vállalatoknak az elvi alapjuk. Ezenkívül Erdély is kényes kérdés. Nem beszélve arról, hogy Romániának is szüksége van fa nyersanyagra, és Csehszlovákiában látott egy, a magyarokkal szemben sokkal fejlettebb ilyen üzemet. Kuti Jenő mindezek után jelentésében hozzátette, hogy a magyar–román határmenti gazdasági együttműködési javaslatokat nem érdemes erőltetni. MNL OL XIX-J-1-j KÜL. Román TÜK (1955–1963) 20. d. 179. t.

⁴⁴² „E bejelentés nagyon súlyosan érinti országainkat, tudniillik, ha nem számítottak volna a 3,6 milliós román mezőre, akkor 4 év alatt a Szovjetunió is ráállhatott volna egy ilyen üzem építésére (közös beruházás alapján).” MNL OL XIX-J-1-j KÜL. román TÜK 20. d. 179. t., 1963. április 27-i nagyköveti jelentés.

⁴⁴³ 1963 márciusában azért még készült egy anyag a közös tervezés kérdéséről (MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.). Ez megállapította, hogy eddig közös tervezésre alig került sor, legfeljebb az ötéves terv kölcsönös áruszállításait lehet idesorolni, de nem folyt érdemben összesített tervmunka. Most már kölcsönösen ismerik egymás 20 éves energetikai tervét, ami olyan hiányt mutat, hogy kétséges, tesz minden 20 éves elképzelést. A kétoldalú egyeztetések ezt alátámasztották. A tervekben azonban voluntarista, túlméretezett elképzelések voltak. Ha eredményt akar a szervezet, fel kell adni a szuverenitást. Lesznek ugyan hátrányok, de ezek kompenzálhatók. A nemzeti tervek mellett szükséges egy nemzetközi is, de az megmarad az ajánlás szintjén, nem lesz kötelező. A gazdaságpolitika összehangolása nélkül mindez reménytelen.

magyar javaslat, hogy törekedni kell a tőkés exportérdekek egyeztetésére, és a szakosításban kompenzációval kell növelni az országok érdekelttségét.

1963 elején konfliktus volt a távlati energiaigények összesítésekor is. A román fél újragondolást javasolt, takarékosagot és a lengyel bányászati lehetőségek közös kiaknázását. A szovjetek további szállításokat helyeztek kilátásba, ugyanakkor Leszecsco szemrehányást tett a románoknak is, mert kitermelésük 25%-kal alatta maradt a szovjet szakértők által Romániára kidolgozott kapacitásnak. Egyben hangsúlyozta a vízi energia kihasználásának szükségességét a Dunán és a Tiszán. Azzal egyetértett, hogy segítséget kell adni a lengyeleknek.⁴⁴⁴

Az 1963. április 17–25-i KGST VB-ülésen a román fél a többiekkel szemben egyértelműen elutasította a szovjet javaslatot az egyesülések létrehozására. Ezt követően érdektelenséget jelentett, ami annyit tett, hogy az egyesüléseket a tagországok egy része a KGST-en kívül szervezheti meg; vagyis nem akadályozta megalakításukat, de maga nem volt hajlandó részt venni bennük.⁴⁴⁵ Álláspontjuk azonban gyorsan változott. Ellenézték a tanács és a VB hatáskörének bővítését is. Különösen azt, hogy érdemi kérdésekben határozatok születessenek, mivel ez a KGST-t kormányok feletti szervvé változtatná. Támadták azt is, hogy bármely ország a Tanácshoz fordulhasson, ha egy másik ország nem teljesít valamilyen KGST-ajánlást.⁴⁴⁶ Támadtak általában minden konszenzuális döntéshozatal elleni technikát.

A KGST VB 1963. május 10–13-i (6.) ülésén már a csúcstalálkozó közvetlen előkészítésével foglalkoztak. Éles politikai szóváltásra került sor, ahol a szovjet delegátus, Leszecsco a román magatartást a Szovjetunió és Hruscsov elleni támadásként értékelte. A románokat azonban ez nem zavarta, továbbra is az integráció továbbépítésének akadályozásán dolgoztak. Nemcsak elleneztek a nemzetközi iparági szervezetekre és közös vállalatokra vonatkozó javaslatokat, de korábbi álláspontjukkal ellentétben ismét bejelentették érdekelttségüket. Új érvként leszögezték, hogy elvileg sem értenek egyet olyan integrációval, amely növeli a KGST és a KGST-n kívüli szocialista országok közötti távolságot, fontos az egész szocialista világregndszer egységének erősítése – nyomatéko-

⁴⁴⁴ A Színesfém-kohászati Állandó Bizottságban már az év elején jelezte Lengyelország, hogy igen jelentős rézérckészleteket találtak, de az ország nem rendelkezik az ezek kiaknázásának felgyorsításához szükséges 36 milliárd zloty beruházási összeggel. Saját rézszükségletüket is nyugati importból fedezik. Sőt a Szovjetunió úgy importált 100 000 tonna rézet, hogy abból a lengyeleknek is szállított. A KGST-országok a rézérc kiaknázását nem fogadták el, mert annak beruházási költségével sokkal drágábban jutnának rézhez. MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.

⁴⁴⁵ Így megindult ezek előkészítése. 1963 tavaszán a magyarok azt javasolták, hogy az autóipar területét is vegyék be. Ezt elfogadták, ugyanakkor kikerült a gördülőcsapágy-gyártás, mert egy ilyen bizottság már létezett román részvétellel.

⁴⁴⁶ A KGST VB 1963. július 3–5-e közötti (7.) ülésén egyébként is kiderült, hogy nem reális a Tanácsnak az az előírása, mely szerint az ajánlások után három hónappal magánjogi szerződést kell kötni. Ezért az érdekelt bizottságoknak újra felül kellett vizsgálniuk a szakosított termékek szállításával kapcsolatos intézkedések egész rendszerét (MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/101. ő. e.).

sította Bărlădeanu. Ez félreérthetetlen utalás volt arra, hogy ebbe a konfliktusba adott esetben Kína is bevonható.

A bolgárok ugyanekkor gépiparuk gyorsított ütemű fejlesztésének támogatásához most határozatot akartak kicsikarni. Ebből annyit sikerült elérniük, hogy a tagországok vállalták, hogy 1963 második felében előrehozott tárgyaláson tisztázzák az 1970-ig tartó gépvásárlásaikat.⁴⁴⁷ A VB ezen az ülésen végleg letett az egységes tervező szerv létrehozásáról.

Leszczko bizalmasan közölte Apró Antallal, hogy a szovjet fél további párbeszédet kezdeményez a románokkal, de egyben azt az utasítást kapta Hruscsovtól, hogy ha nem sikerül megegyezniük, akkor az egyesüléseket nélkülük kell létrehozni. A szovjet gazdasági vezetés négy fős legfelsőbb szintje (Hruscsov, M. A. Leszczko, a Legfelső Nép gazdasági Tanács elnöke, Usztyinov és a Tervhivatal elnöke, Lomako) a gépipari szakosítás és a tagországi együttműködés erősítésére olyan javaslatot terjesztenek az SZKP PB elé, hogy módosítsák a tervező szervek munkáját a szakosítás konkrét kérdéseinek kidolgozására.

A románok felbátorodtak a sikertől. Nem közölték a földgáztermeléssel foglalkozó adataikat, ez gátolta a Kőolaj- és Földgázipari Állandó Bizottság munkáját. Nem voltak hajlandók a határmenti területeken kutató fúrásokat végezni, sem azokhoz hozzájárulni, pedig a magyar szakemberek az energiaszegény Tiszántúl iparfejlesztésének szempontjából ennek rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak. A románok nem voltak hajlandók részt venni a nagyberuházással járó kutatások tervezésében. Négy éve folyt az a szakmai munka, amely a legjobb geofizikai műszerek és berendezések típusainak kiválasztását végezte. A románok nem fogadták el az ezt célzó előterjesztést. A kenőolajhiány megszüntetésére vonatkozó munka leállt, mert a románok nem szolgáltattak adatokat. Hasonló volt a helyzet a Villamosenergia Állandó Bizottságban, miután a román fél közölte, hogy magukra nézve nem tartják kötelezőnek a tüzelőanyag-készletekre vonatkozó információ átadását. Ugyanígy elleneztek az energiarendszerek összekötésével kapcsolatos napirend tárgyalását. A vaskohászati egyesülés kérdését már bizottsági szinten sem akarták tárgyalni. Az Intermetall,⁴⁴⁸ azaz a hengerelt áruk profilcseréjével foglalkozó iroda megalakításának ügyével kapcsolatban fenntartásaik voltak, bár a Montánunió (Európai Szén- és Acélközösség) keretében évek óta sikeresen működött hasonló. Közös vaskohászati tudományos központ létrehozását elutasították. A Vegyipari Állandó Bizottságban a szakosítást akadályozták, kiemelték, hogy itt a saját nyersanyagforrás legyen a meghatározó, elleneztek a foszfor-, kálisó- és kén tartalmú nyersanyagok és más anyagok gyártásának szakosítását. A közös bank témájában bizottsági szinten több olyan jellegű különvéle-

⁴⁴⁷ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/100. 6. c.

⁴⁴⁸ A szervezetet Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország alapította 1964 júliusában. Még ebben az esztendőben csatlakozott a szervezethez a Szovjetunió, az NDK és Bulgária. 1965. január 1-ével kezdte meg működését. 1970-ben egy román külkereskedelmi vállalat szerződéssel kapcsolódott hozzá. A székhelye Budapesten volt. Gyártásszakosítási, tervösszehangolási, készlethasznosítási tevékenysége kiterjedt a hengerelt árukra, acélcsövekre, kohászati feldolgozásra kerülő másodtermékekre, kohászati fémtermékekre (például csavarok, láncok, dróthálók, szögek stb.), a nyersvasra, a vasötvözetekre, vas- és acélhulladék-féleségekre, a vasporra és porkohászati termékekre.

ményt nyújtottak be, amely megfosztaná azt bank jellegétől, és elszámolási kamarává stílyesztené. Javaslatauk szerint a banknak ne az országok, hanem azok bankjai legyenek a tagjai, ne finanszírozzon közös létesítményeket, ne adjon az üzemeltetéshez hiteleket. A 12 hónapnál hosszabb hitelezés szerintük nem a bank, hanem a kormányok feladata. A közös vállalatok finanszírozásával foglalkozó bizottsági napirendnél pedig meg sem jelentek.

1963. június elején, Andropov sikertelen tárgyalásai után Nyikolaj Podgornij hivatalos látogatást tett Romániában. Igyekezett hatást gyakorolni a román magatartásra. Június 5-én Georghiu-Dej és Podgornij a bukaresti pártaktíván tartott nyilvános beszédük alapján úgy tűnt, hogy a nézeteltéréseket sikerült kompromisszumos megoldással lecsendesíteni. A szovjetek támogatásukról és hozzájárulásukról biztosították az ország iparosítását, garantálták a románok cselekvési szabadságát – elsősorban az ország olajforrásainak felhasználásában. Ennek fejében Georghiu-Dej cáfolta, hogy a román–szovjet kapcsolatban bármilyen probléma merült volna fel. Ezzel szemben a csehszlovák és az NDK sajtó támadta a román magatartást,⁴⁴⁹ sőt Walter Ulbricht a *Die Welt* 1963. augusztus 21-i száma szerint a moszkvai tanácskozásról szóló NSZEP KB előtti beszámolójában (a szociáldemokratákhoz közel álló *Informationsbüro West* közlését alapul véve) elmondta, milyen álláspontot fejtett ki a csúcson, vagyis támadta a románokat bizalmatlanságuk és a kapitalisták felé történő orientálódásuk miatt.

Az 1963. júliusi csúcstalálkozó

A csúcstalálkozó előtt Románia a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságától nyílt támogatást kapott. A KKP KB 1963. július 14-i levelében⁴⁵⁰ a szocialista országok közötti kapcsolatoknak – méretüktől függetlenül – a teljes egyenlőség, a területi integritás, a szuverenitás és függetlenség tiszteletben tartásának, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvén kell nyugodniuk, és ezen túl kell érvényesíteni a kölcsönös támogatás és segítségnyújtás elvét. Minden országnak elsősorban saját magára kell támaszkodnia, és így járulhat hozzá a tábor sikeréhez, népszerűsítéséhez. Ha bármely ország egyéni érdekből kiindulva egyoldalúan azt követeli, hogy más országok vessék alá magukat az ő

⁴⁴⁹ L. erre Josef Kosnár cikkét a *Pravda (Bratislava)* 1963. augusztus 7-i és J. Krýlová és R. Rohan cikkét a *Nová Mysl* 1963. 9. számában. Továbbá Gerhard Huber: Bestimmung des ökonomischen Entwicklungsniueaus eines sozialistischen Landes. *Wirtschaftswissenschaft*, 1963, 4. 544–561.

⁴⁵⁰ A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának 1963. július 14-i levele a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságához. *Népszabadság*, 1963. július 16. 11. – 1963-ban Románia volt az egyetlen KGST-ország, amely bővítette gazdasági kapcsolatait Kínával. Kína átvett vitatott minőségű árukat, amivel jelezte, hogy Románia könnyen vevőre talál a távol-keleti piacon az új ipari késztermékeinek értékesítésére. A kínai román nagykövet, Manole Bodnăraş egy személyes találkozón kijelentette, hogy nincs mit várni a KGST-től, semmit nem tud felmutatni, különösen előnytelen Romániának és Mongóliának. A Barátság olajvezeték hátrányos számukra, mert azon a szovjet konkurens kőolaj érkezik. A románok nem mindenben értenek egyet a szovjet külpolitikával, a Kubába telepített rakétákról sem konzultált a Szovjetunió szövetségeseivel. Nagyhatalmi sovinizmus érzékelhető az SZKP március 30-i levelében is.

érdekeinek, ha ennek érdekében gazdasági nyomást gyakorol, akkor ezt nemzeti önzésnek kell minősíteni. A segítségnyújtásnak és az árucserének az egyenlőség, a kölcsönös előnyök elvére kell épülnie. A nemzetközi munkamegosztás és szakosítás címén másokra rákényszeríteni egyesek akaratát, nagyhatalmi sovinizmust jelent. Kína szerint a szocialista országok nem követhetik a közöspiaci vagy bármilyen tőkés gazdasági integrációt.

Az 1962-es júniusi csúcstalálkozó után egy évvel, 1963. július 24–26-án ismét összeültek a KGST-országok első számú vezetői Moszkvában, hogy megbeszéljék az előző év tapasztalatait, a konfliktusokat elsimítsák. Nem is szerepelt más napirenden, mint a KGST Végrehajtó Bizottság egy esztendőről szóló beszámolója. A VB első számú javaslata továbbra is az iparági egyesülések és közös létesítmények létrehozása volt. Az egyhangúnak mutakozó támogatás ellenére Gheorghiu-Dej most már nemcsak kategorikusan ellenezte ilyen szervezetek létrehozását, hanem abba sem nagyon akart beleegyezni, hogy azt más országok megteremtsék, sőt végül abba a lengyel javaslatba sem, hogy azok a KGST keretein kívül működjenek.⁴⁵¹ Egyben kinyilvánította, hogy a tapasztalatok olyan együttműködési formák létrehozását, kibővítését igazolták, amely révén a tulajdonos az az állam, amelynek területén a vállalat felépül, és amelynek termelése az illető ország által nyújtott hitelek megtérítésére szolgál.

A VB második javaslata az volt, hogy 1963–1965-ben egyszerre dolgozzanak a következő ötéves terv és a 20 éves terv sokoldalú egyeztetésén. A szovjetek itt elérték, hogy a 20 éves terv munkálatait 1966-ra halasszák, így megbomlott a kétféle egyeztetés összhangja, ami jelentősen rontotta az energetikai, vaskohászati, vegyipari fejlesztésének hosszú távú harmonizációját, a szakosítás esélyét. Ezzel szemben némi halvány reményt nyújtott, hogy a csúcs elfogadta azt a magyar javaslatot,⁴⁵² mely szerint a tervek alapjául a gazdaságpolitikai elvek összhangolása szolgál. Erről azonban az elkövetkező években végeláthatatlan viták folytak a különböző testületekben.⁴⁵³

⁴⁵¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/104. és 106. ő. c. Gheorghiu-Dej felszólalásában a kétoldalú konzultációk jelentőségét és sikerességét hangsúlyozta: „A kétoldalú tervkonzultációk során a Román Népköztársaság tárgyalásokat folytatott a Lengyel Népköztársasággal; a különböző területeken való együttműködésről szóló tárgyalások eredményeként megállapítást nyert, hogy a két ország közötti kölcsönös szállítások volumene 1980-ig kb. tízszeresére növekszik. Ugyanígy a Román Népköztársaság és a Bolgár Népköztársaság között megtartott tárgyalások eredményeként a két ország közötti árucseré-forgalom 7–8-szoros növekedése van előirányozva. Jelenleg a többi KGST-tagállamokkal folynak a tárgyalások.”

⁴⁵² A másik magyar javaslat az volt, hogy olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek közvetlenül érzékelhetők a lakosság számára, és közelebb hozzák azokat, mint például utazási könnyítések, valutakorlátozások csökkentése, a közfogyasztási cikkek forgalmának növelése. Utóbbival a románok nem értettek egyet, így azt nem fogadták el. (MNL OL M-KS 288. f. 9/1963/2. ő. c.)

⁴⁵³ A javaslat 1963 márciusában fogalmazódott meg az Országos Terchivatalban, sőt meg is vitatták. Az elképzelés szerint ilyen kérdések egyeztetése nélkül továbbra sem lehet a meddő vitákat lezárni a beruházások összehangolásának, a szakosításnak, a mezőgazdaság fellendítésének, a műszaki színvonal emelésének kérdésében. A tervek is gazdaságpolitikai elképzeléseken nyugodtak. Ugyanakkor fel sem vetették a gazdaságpolitikai elképzelések egyeztetését, pedig a 20 éves tervek főbb arányai komoly kérdéseket vetnek fel. A fontosabb gazdaságpolitikai kérdéseket a következőkben látták a javaslattevők: gépipari termelés nemzetközi szakosításának nagy kérdései, a mezőgazdaság fellendítése, a beruházási együttműködés, a műszaki

Apró Antal az MSZMP Politikai Bizottságának 1963. július 29-i értékelésében megjegyezte, hogy a plenáris ülésen senki sem vitatkozott a románokkal, de Gheorghiu-Dej kivételével a felszólalók mindegyike határozottan elítélte a kínaiaknak a gazdasági együttműködést elutasító álláspontját. Így nem sikerült megállapodni a Kínai Kommunista Párt levelének visszautasításáról. A románok nem alkudoztak erről, ami sikerrel is járt számukra, mert a kompromisszumos javaslatokat is visszavonták.

A csúcstalálkozó eredményeit elsősorban kétoldalú megállapodások jelentették, például a szovjet–NDK vegyipari, a német–lengyel barnaszénttermelési, a román–német–csehszlovák–lengyel cellulózkombinát építési, a magyar–szovjet timföld és alumínium, a lengyel–szovjet káliműtrágya, a bolgár–román és csehszlovák–magyar dunai vízierőmű-megállapodás, továbbá a kingiszeppi foszforitbánya közös építése. Kiemelték a nemzetközi szabványügyi intézet megteremtését és az egyesült energetikai rendszer diszpécserközpontját. Fontos volt még a Barátság kőolajvezeték építése és az energetikai távlati elképzelések egyeztetésének megindulása és a közös mérleg kialakítása.⁴⁵⁴ Említést tettek a szakosítási megállapodásokról, valamint arról, hogy dinamikusan növekedett a KGST belső forgalma. Az értekezlet elfogadta a Nemzetközi Együttműködési Bank létrehozását, a sokoldalú elszámolásra vonatkozó javaslatot, és a bizottságok számát a Geológiai, Élelmiszeripari és Rádiótechnikai-elektrotechnikai Állandó Bizottsággal bővítette.⁴⁵⁵ Az 1962. júniusi értekezlettől azonban nem születtek megfelelő eredmények a feladatok megoldásában, különösen a szakosítást és a műszaki kutatások koordinálását illetően. A tervek és szakosítási elképzelések között nem alakult ki az összhang, a szabványosítás lassú volt, a problémák nem szűntek meg. A csúcs az együttműködés erősítése mellett állt ki, kiemelte a saját árbázis megteremtését, tartalékokat a tervező szervek szoros együttműködésben látott. Bekerült a határozatba a kapcsolatok erősítése a KGST-n kívüli szocialista országokkal, a Nyugattal szembeni eljárások koordinálása. Elhatározták, hogy a figyelmet az 1966–1970-es tervkoordinációra kell összpontosítani, a távlati tervek egyeztetésének egyidejű figyelembevételével. Ezen belül kell a legprogresszívebbnek tekintett gazdasági ágazatokban megteremteni, fejleszteni

színvonal fejlesztése, a sokoldalú klíring, a tőkés fizetési mérleg javítása, a fogyasztási cikkek választékbővítése, valamint az árkérdés.

⁴⁵⁴ Az 1950-es évek végét és az 1960-as évek elejét Csaba László a beruházási hozzájárulás első hullámaként írja le, úgy mint a nemzetközi piaci árfunkció pótlékát: „Nem is meglepő, hogy az évtized végén az importőr országok már határozottan felléptek a beruházási hozzájárulás, mint általános forma ellen, rámutatva arra, hogy minden KGST-ország tőkeszegény, így csak saját beruházásának csökkentése mértékében tud hitelezni.” CSABA LÁSZLÓ, i. m. 64.

⁴⁵⁵ A román fél elismerte a nemzetközi együttműködési szervezetek közül a Központi Teherelosztót és a Hajóberlést Koordináló Irodát, valamint a közös vagonparkot. Részt vett a Nemzetközi Együttműködési Bank megalapításában is. Az egyezményről aztán később, októberben írták alá, maga a bank pedig 1964. január 1-gyel kezdte meg működését. Feladatai a következők voltak: a sokoldalú elszámolások intézése, a külkereskedelmi és egyéb hitelműveletek bonyolítása a tagországok számára, szabad transzferábilis rubel szerzése és őrzése, az arany és konvertibilis devizabetétek gyűjtése és pénzügyi művelet bonyolítása ezekkel. Alaptőkéje 305,3 millió transzferábilis rubel volt, egy része aranyban és szabadon konvertálható devizában.

az együttműködést, elsősorban a vegyiparban és a tudományos-technikai eredmények terjesztésében. A mezőgazdaságot illetően elfogadták a gabona és más termékek termelésének gyors növelésére vonatkozó elgondolást,⁴⁵⁶ a traktorok és mezőgazdasági gépek, a műtrágya, a növényvédő szerek, a vetőmag és koncentrált takarmányok termelésében az együttműködés megteremtését. Megállapodtak arról, hogy 1964-ben térjenek át a tagországok a sokoldalú elszámolásra, és bővíljen a közszükségleti cikkek cseréje.

Egy augusztusi beszélgetésen Apró úgy értesült, hogy Hruscsov elégedett volt az eredményekkel. Az idő megérleli az ő elképzeléseinek megvalósulását – Leszecsco szerint – vélte az első titkár. Hruscsov magát hazudtolta volna meg, ha bukaresti útja alkalmával nem fejt ki véleményét Gheorhiu-Dejnek, és nem veti oda, hogy a közös tervezés, az intézmények és vállalatok akkor is létrejönnek, ha a románok azzal nem értenek egyet.⁴⁵⁷

Július végén az SZKP KB és a minisztertanács határozatot hozott a KGST-vel kapcsolatos kérdésekben az állami ágazati bizottságok és a tervező szervek felelősségének fokozásáról. Ezeknek megnőtt a jelentősége, és a tervek maradéktalanul megvalósítandó részei lettek. Az intézkedés a Szovjetunió fokozottabb részvétele irányába mutatott a kelet-európai partnerekkel, még hozzá nemcsak a kereskedelem, hanem a szakosítás kérdéseiben is.

A KGST VB 1963. július 26-án tartott ülést (8. ülés), ahol meghatározták a csúcsértekezletből adódó feladatokat,⁴⁵⁸ de a programot a következő ülésre halasztották. Elvben a feladatok haladéktalan és gyors ütemű végrehajtása mellett voltak egészen a következő VB-ig. A Titkárság még a szakosítás felgyorsítására, valamint a műszaki színvonal kö-

⁴⁵⁶ Ez a Szovjetunióknak első számú érdeke lett a súlyos gabonahelyzet miatt. A lakossági alapellátást sem sikerült megoldania, még a fekete kenyérbe is burgonyát, babot, kukoricát és szóját kellett keverni. Fehér kenyeret csak kórházakban, bölcsődékben és óvodákban adtak. Számoltak azzal, hogy a kenyérhiány miatt tömegesen vágják le az állatokat, ezért kormányzati húsfelvásárlást szerveztek. Úgy látták, hogy legalább 3-4 év kell ahhoz, hogy az 1963-ban keletkezett problémát megoldják. Az össztermés 9 milliárd pud volt, saját szükségletük ezzel szemben 14-15 milliárd. Emelték a beruházásokat, a kolhozok állami gazdasággá való átalakítását pedig lassították, mert nem tudták kielégíteni a beruházási éhséget. A románok bírálták a magyarokat, hogy nem növelték a vetésterületet. Lengyelországnak is jelentős mennyiségű gabonát kellett importálnia (3 millió tonnát, ebből 500 ezer tonnát rövid lejáratú hitellel az USA-ból). – 1963 szeptemberében a szocialista országok – Románia kivételével – Prágában értekezletet tartottak (MNL OL XIX-A-2-pp-6. d.). Magyarországnak 550 ezer tonna kenyérgabonára és 300 ezer tonna takarmánygabonára volt szüksége. Ugyanez Bulgária esetében 2-300 ezer és 2-300 ezer, Lengyelországnak 1650 ezer és 500 ezer, az NDK-nak 1300 ezer és 200-300 ezer, Csehszlovákiának 1450-1800 ezer és 60 ezer volt. A Szovjetunió ugyan vásárolt már 7450 ezer tonnát, de még 1800 ezer tonnát tervezett Kanadából, és így is jelentős hiánya maradt. A szovjetek baráti kötelezettségéből Csehszlovákia, Lengyelország és az NDK igényeit kielégítették. Elképzelte a mennyiség a szocialista tábor vezetőit is, így belementek egy olyan határozatba, hogy oldják meg maguk a gabonaproblémákat, nincs lehetőség arra, hogy egymástól vásároljanak, mivel magasak a fuvar költségek, és nincs kilátás kedvező hitelekre sem.

⁴⁵⁷ MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 30. M. A. Leszecsco szerint az utolsó szerkesztőbizottsági ülésen Bărlădeanu még akkor is vereséget szenvedett, ha az együttműködés új formái nem is kerültek be az anyagba. Ezt a román képviselő „érezte, s ez nagyon letörte”.

⁴⁵⁸ MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/101. ő. c.

zös emelésére, a szabványosítás gyorsítására vonatkozó javaslatot terjesztett elő. A mezőgazdaság kérdéseit 1964 első negyedévére ütemezték, a kereskedelemfejlesztést 1964 márciusára, a tőkés piacon való közös fellépésre vonatkozó javaslatot ugyancsak ekkorra, a közfogyasztási cikkek kereskedelmének bővítéséről pedig még 1963-ban tárgyalni akartak.

Hogyan tovább? – tette fel a kérdést Apró Antal egy 1963. szeptember 4-i találkozón Leszecsconak. A szovjet KGST-képviselő őszintén bevallotta, hogy az SZKP vezetői mindezzel nem néztek szembe. Saját véleménye az volt, hogy az érdekelt országok hozzanak létre közös szervezeteket és intézményeket. Meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió csatlakozni fog ezekhez anélkül, hogy maga kezdeményezne ilyeneket.⁴⁵⁹

Az együttműködésben érdekelt KGST-országok ezt követően megkísérelték egyes területeken a szorosabb szervezeti formák kialakítását, de az év végéig is csak szerény eredményre jutottak. A KGST VB 1963. december 17–21-i (10.) ülésén például tovább folyt a huzavona a golyóscsapágy-termelést koordináló szervezet körül. A románok ellenálltak annak, hogy egy ilyen feladatokat ellátó bizottság döntési jogosítványokat kapjon. December 17-én, látva a helyzet kilátástalanságát, a szovjet, a magyar, a lengyel, a német és a bolgár delegátusvezető informális beszélgetésre jött össze. A lengyel miniszterelnök-helyettes keserűen jegyezte meg, hogy a románok, úgy látszik, végleg megakadályozzák a golyóscsapágy-ipari szakosítást. A szovjet képviselő, Leszecsco az érdekelt országok különmegállapodását javasolta, de hozzátette, hogy kellemetlen lenne nekik ezzel előállni. A lengyelek ezt magukra vállalták, a kohászati együttműködési szervezet létrehozásának előterjesztésére pedig Apró Antal ajánlkozott. A VB-nek így az utolsó nap sikerült a románok beleegyezését megnyernie egy, a KGST keretein kívüli golyóscsapágy-ipari szervezet létrehozására mongol és román részvétel nélkül.

1963. augusztus 18-án a magyar, a csehszlovák és a lengyel nagykövet cseh meghívásra a követségi nyaralóban megbeszélték a román magatartás változását. A cseh és lengyel diplomata optimista volt, mert a *Scienteia* pozitív cikket írt a moszkvai legfelsőbb szintű KGST-értekezletről. Románia elsőként csatlakozott az atomcsendegyezményhez, és ezzel kapcsolatban bírálta Kínát. Az utóbbi időben előzékenyebbek voltak a KGST-diplomatákkal. Kuti Jenő ezzel szemben nem várt változást a román magatartásban. Céljuk szerint az, hogy gazdasági elképzeléseik érdekében függetlenítsék magukat minden kötöttségtől. A KGST-értekezleten elérték, hogy ne folytatódjon a kapcsolatok szorosabbra fűzése, így szabad kezut kaptak az autarkia folytatásához. A nagykövetek egyetértettek azonban a türelmes és tapintatos magatartás tanúsításában.⁴⁶⁰

Kutinak igaza volt, ezt bizonyította egy találkozón 1963. augusztus 28-án Gheorghe Cioară a kormány mellett működő KGST Kormánybizottság titkára, aki kifejtette, hogy Románia az ipar színvonalát illetően jelentősen el van maradva a többi KGST-or-

⁴⁵⁹ MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 37. sz.

⁴⁶⁰ MNL OL XIX-J-1-j KÜL román TÜK 12. d. 48. t. Július 10-én a bolgár tanácsos arról tájékoztatta Kuti, hogy Lazarescu, az RMP KB külügyi osztályvezetője megismételte a szokásos formulákat, és elhárította a közös bolgár–román vállalatok alapítását.

szágtól, hiszen a lakosság kétharmada a mezőgazdaságban dolgozik. Ezen úgy változtatnak, hogy a továbbiakban elsősorban nehéziparukat fejlesztik; a művelt, öntudatos szak munkások számának növelése az iparfejlesztés kulcsa. A többi KGST-ország lebecsüli Romániát, hibás, selejtes termékeket szállítottak, késtek, és ez nehéz helyzetbe hozták Romániát. A csehszlovákok, lengyelek, németek szerint a román szakértők hajthatatlanok a tárgyalásokon.⁴⁶¹ A románok már az eddigi 200 millió m³-es földgázszállításuktól is el akarták téríteni a magyarokat, miközben Magyarországnak 1–1,5 milliárd m³-re volt igénye. Elzárkóztak a fafélések exportjának növelésétől is, amire Magyarország a bauxit-, timföld-, alumíniumigényüket utasította el.⁴⁶²

Románia gazdasága az év első felében nem volt rossz állapotban, különösen Bulgáriához és az NDK-hoz képest. A mezőgazdaságban ugyan kevesebb volt a beruházás, mint az iparban, az országnak azonban nem volt gabonaproblémája, nemhogy mostanra önellátó lett, de már három éve nem szorult importra, sőt 1963 őszén a Szovjetuniónak is segítséget nyújtott. Növekedett a bevetett területek nagysága, nőtt az állatállomány, a hús-, a tej-, a gyapjú- és a tojástermelés, javult a mezőgazdaság műszaki ellátottsága és némileg a műtrágyaellátás is. A tőkés piacon eladhatók voltak a román mezőgazdasági cikkek. Kukoricából 1963-ban 200 ezer tonnát tudtak az NSZK-ba, 60 ezret Olaszországba, 25 ezret Angliába, 20 ezret Franciaországba szállítani, és még az NDK-ba is jutott 20 ezer – bár a megállapodás eredetileg 35 ezer tonna volt. Ugyanakkor Csehszlovákia felé nem tettek eleget az 50 ezer tonnás ígéretüknek, és 12 ezer tonnával kevesebbet szállítottak.⁴⁶³ Változott a helyzet az év második felében. Egy futárszolgálati jelentésben 1963. november 20–29. között arról számoltak be, hogy az utóbbi fél évben érezhetően csökkent az életszínvonal. Először a húsarak emelkedtek, de ez nem oldotta meg a gondot, sőt mind több élelmiszerből volt hiány. Súlyossá vált a kenyérhelyzet, megkezdték a krumplis kenyér sütését, emelték az árakat, a kukoricalisztet drágábban árusították. A 400 ezer tonna szovjet exportról mindenki tudott, de a 100 millió dolláros nyugatnémet búza- és lisztvásárlásról nem. Drasztikusak voltak az áramkorlátozások is. A nehézségeket a szovjetekre hárították és hogy a KGST miatt nem sikerült üzletet

⁴⁶¹ MNL OL XIX-J-1-j KÜL román TÜK 20. d. 179. t. (1955–1963).

⁴⁶² 1963. szeptember 21-én Princz György feljegyzést készített Apró Antalnak a nehézipari miniszter-helyetessel folytatott megbeszéléséről, ezen belül a román szakértői magatartásról. A Köolajipari Állandó Bizottság bukaresti értekezletén a román anyagokat egy órára kapták meg a résztvevők. Nagyon rosszak a mozgási lehetőségek, ha Bukaresten kívülrre akarnak menni, azt külön engedélyeztetni kell, ha nem rendelkeznek diplomata útlevelemmel. MNL OL XIX-A-2-gg. 186. d.

⁴⁶³ Friss főzeléket, gyümölcsöt, tojás vittek ki Ausztriába, Svájcba, a skandináv országokba (MNL OL M-KS 288. f. 32/1964/27. ő. e.). 1963. július elején Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter Bukarestben járt. A találkozó utáni nyilatkozataiból az derült ki, hogy igen szívélyesen fogadták, és „égnek a vágytól, hogy kiaknázzanak minden lehetőséget a nyugati országokkal folytatandó kereskedelem fokozására, különösen az ipar területén”... „Románia olyan területté fejlődik, amelyért a nyugati üzleti világ szívesen versenyezni fog, elsősorban Nyugat-Németország, Franciaország, Olaszország, Anglia és Ausztria.” A *New York Herald Tribune* 1963. július 5-i száma szerint a románok szembehelyezkednek a szovjetek és a KGST munkamegosztási sémájával, vagyis a mezőgazdaság és a vegyipar szelektív fejlesztésével. Megemlítették azt is, hogy Gheorghiu-Dej e konfliktus következtében nem vett részt a Kelet-Berlinben lezajlott kommunista csúcstalálkozón.

kötni a Fiat céggel, és ez magyarázza a nagy autóhiányt. Emellett adminisztratív nyomást gyakoroltak, hogy a Romániában élő szovjetek mondjanak le állampolgárságukról, és elbocsátással is fenyegették őket.⁴⁶⁴

Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök mindennek ellenére 1963. december 26-án a Nagy Nemzetgyűlésben az 1963. évi terv végrehajtásának nagyszerű eredményeiről számolt be, ugyanakkor nem tért ki a kapcsolatra a társországokkal, azok segítő szerepére. 1963. december 30-án Aurel Novac tervbizottsági alelnökkel folytatott konzultáció során a hosszú távú (1970-ig terjedő) tervegyeztetésről a román gazdaságpolitikus több ízben nyomatékosan kifejtette, hogy a maga részéről ezt az egyeztetést a nyersanyagok és termékek adott mennyiségű cseréjében való megállapodás miatt tartja fontosnak. Az ipari termékek esetén a távlati egyezmények aggályosak a műszaki minőség változása miatt, mert a KGST-ben nehézségbe ütközik a műszaki fejlődés követése és alkalmazása. Vagyis a románok a csúcsmínőség reményében nem kívánták kötni magukat az egyes KGST-országokhoz.⁴⁶⁵

Egy háttéranyag így vázolta fel a KGST-vel kapcsolatos román álláspontot: a határozatokat az 1962. évi első titkári értekezletig bezárólag elfogadják, de elleneznek ezen túlmenő együttműködést, különösen a tervek sokoldalú egyeztetését, a szakosítást, és a kétoldalú szerződések mellett foglalnak állást. Ez jól mutatja, hogy a románok rugalmas külgazdasági magatartásra törekedtek. Élesen ellenzik azonban az egységes tervező szervre vonatkozó elképzelést, az ágazati technikai-termelő szervek, a közös vállalatok, és az államközi gazdasági komplexumok létesítését.

A román ellenzékiesség kibontakozása

Az elkövetkezendő két évben a román gazdasági és belpolitikai helyzet továbbra is stabilitás és prosperitás jeleit mutatta.⁴⁶⁶ Egy 1964. június 7-i feljegyzés⁴⁶⁷ szerint a hatéves terv addig eltelt öt évében jelentős fejlődés volt tapasztalható. Az ipari termelés növe-

⁴⁶⁴ A román belpolitikai helyzetre jellemző Várnai Ferenc 1963. szeptember 10-i feljegyzésének tartalma. Augusztusban találkozott egy romániai magyar házaspárral Budapesten, akik közül a férjet elbocsátották, a feleség még a kolozsvári egyetemen tanított. Elkeseredetten mesélték, hogy állandó félelemben élnek. Az egyetemen pár hónapja háromnapos értekezletet tartottak a KGST-vel szembeni KB-ülés anyagával. Itt ismertették Hruscsov és Gheorghiu-Dej levélváltását. Egy kérdésre hivatalosan azt a választ adta a helyi pártbizottság titkára, hogy más politikai és ideológiai konfliktus nincs a két párt között. A KB egyik munkatársa a marxista-leninista oktatás forrásai között Sztálint is megnevezte, de nem ajánlotta olvasásra a szovjet folyóiratokat. MNL OL M-KS 288. f. 21/1963/10. ő. e.

⁴⁶⁵ MNL OL M-KS 288. f. 32/1964/27. ő. e.

⁴⁶⁶ 1964. június 11-én a *Neue Zürcher Zeitung* Románia ipari fejlesztési programja címmel közölt elemzést. A lap rendelkezésére álló adatok szerint a hatéves terv első négy esztendőjében az éves növekedési ütem 13%-os volt, amivel Románia az ipari terjeszkedés világranglistáján az első helyek egyikét foglalta el. A közéletet is ez a téma uralta, még a gyermekeknek és nőknek szánt kiadványokban is beruházásokról, rentabilitásról lehetett olvasni. A cikk szerint realista tervezés folyik, a tervbizottság elnöke, Gaston-Marín gazdasági szakember csak 46 éves, és tanulmányait Franciaországban végezte.

⁴⁶⁷ MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/45. ő. e.

kedése 1964-ben a korábbihoz képest 14,1%-os volt, ami a világon Japán után valóban a második eredménynek számított. Ezen belül a villamosenergia 21%, kohászat 14%, vegyipar 24%, gépipar 17%-os növekedést mutatott. Más ágazatok, például a mezőgazdaság lassabban gyarapodtak, de ezt a román közvélemény elfogadta. A közszükségleti cikkek termelése átlagban 12,5%-kal nőtt, a reálbérek pedig 2%-kal. A nemzeti jövedelem 10%-kal emelkedett, a külkereskedelem egy év alatt 12%-kal. Ugyanakkor az energiatermelés így sem tartott ütemet a szükségletekkel.⁴⁶⁸ Ez nem jelenti azt, hogy a román gazdaság általános fejlettségi szintje hosszabb távon számottevően változott volna a KGST-országok viszonylatában, sőt Bulgária mögé szorult, nem beszélve a kiugróan magas belső egyenlenségekről.⁴⁶⁹ Gheorghiu-Dej halálával, 1965 után Ceaușescu folytatta elődje gazdaságpolitikáját, hullámzásokkal, de fennmaradt a gyorsított iparosítási program, a külkereskedelemben pedig a tőkés orientáció. 1970-re a román–KGST-forgalom 50% alá esett.⁴⁷⁰ A román értelmiség értékelte a Nyugathoz való közeledést, növekedett a nyugati szakkönyvek behozatala, és több filmet is vittek be.⁴⁷¹

Egy korabeli elemzés a román politikát így jellemezte: a gazdaságpolitikai koncepció a XX. kongresszus utáni 1-2 évben alakult ki; vonakodtak a desztalinizációtól, miután azonban meglátszott a kereskedelem és idegenforgalom a KGST-országok között, ez előbb vagy utóbb az összehasonlítások veszélyével fenyegetett, az emberek rádöbbenhettek volna elmaradottságukra. A román vezetők attól féltek, hogy ez veszélyeztetni a belpolitikai stabilitást. Az ország soknemzetiségűsége még erősítette is ezt a félelmet. Erre a helyzetre sajátos politikai válasz született: az elmaradottság minél gyorsabb felszámolása a vezető gárda pozíciójának megőrzésével. A figyelmet a gazdasági kérdésekre összpontosították, ez volt az RMP 1960 júniusában lezajlott III. kongresszusának üzenete a hatéves terv meghirdetésével. A cél úgy fogalmazódott meg, hogy 1960–1975 között fel kell számolni Románia elmaradottságát. Meghirdették az ipar világszínvonalra emelését. Egy furcsa felmérés szerint a programnak 15 000 darabos a gép- és berendezésszükséglete volt, de a KGST-ből ehhez mindössze 3000-et szerezhettek be, tehát a tőkés országokhoz kellett fordulni. 1956–1958-ban a felzárkóztatás még nem szerepelt a KGST politikájában, vagyis joggal tartottak elmaradottságuk konzerválásától. A nagyszabású iparfejlesztés megvalósításához nyersanyagigényekkel fordultak a KGST-hez. Mezőgazdasági és nyersanyagexportjukat tőkés relációba irányították át, hogy megfelelő mennyiségű devizához jussanak a nyugati technológia megvásárlásához. A KGST-munkamegosztás késleltetését ezek a taktikai megfontolások motiválták. Mindez azért nem vezetett ebben az időszakban eladósodáshoz, mert olyan forrásokkal rendelkeztek, amelyekkel más tagországok nem vagy csak korlátozottan. A nyugati se-

⁴⁶⁸ MNL OL M-KS 288. f. 32/1965/12. ő. e.

⁴⁶⁹ *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* HUNYA GÁBOR (szerk.): Atlantisz–Medvetánc, Budapest, 1990, 49–55.

⁴⁷⁰ Jellemző a magyar–román kereskedelmi kapcsolatokra, hogy az 1964-es alapmegállapodáshoz képest 1965-ben a forgalom 17%-kal alacsonyabb volt, aminek oka a magyar gépexport 50%-os kiesése.

⁴⁷¹ MNL OL XIX-J-1-j KÜL román TÜK 13. d. 49. t

gítség fejében politikai gesztusokra is hajlandók voltak. Jelentős munkaerő-tartalékkal is rendelkeztek, a mesterségesen alacsonyan tartott életszínvonal nagy beruházásokat tett lehetővé. A látványos korszerűsítéssel olyan ágazatokat lehetett fejleszteni, mint az energetika, a szerszámgépgyártás és a vegyipar. Az extenzív fejlesztés ilyen körülmények között gyorsabb növekedést tett lehetővé, mint a többi KGST-országban. A belpolitikai stabilitás fenntartása érdekében elkezdődött az eredmények fitogtatása, a KGST bűnbakká minősítése és a nemzeti öntudat erősítése.

A stratégia gyengéje többek között az volt, hogy hiányzott a világszínvonalú gépi berendezések üzemeltetéséhez a megfelelő termelési kultúra. Több gyáregységben például kikapcsolták a két-három éve nyugatról vásárolt automata gépsorokat. Hiába volt világszínvonalú a technológia, a termékek mégsem bizonyultak annak. Végso soron az extenzív fejlesztés folytatódott, és ennek eredményeképpen hatalmas ipari kapacitás jött létre valamivel elmaradottabb kollektivizált mezőgazdasággal. A gépipar, a műszer-gyártás, a híradástechnika, a gépjárműgyártás stb. belső piacának felvevőképessége az alacsony vásárlóerő miatt erősen korlátozottnak bizonyult. Kérdéssé vált, hogy vevőre találnak-e majd a petrokkémiai, kőolajipari, faipari termékeik, van-e megfelelő felvevő-piac a KGST-n belül.

A románok a Külkereskedelmi Állandó Bizottság 1964. április 1–3-i ülésén szembehelyezkedtek a külkereskedelmi együttműködés fennmaradt rendszerével. Ennek előzménye a KGST VB februári ülésére vezethető vissza, ahol arról döntöttek, hogy a következő, áprilisi 12-i ülésen megvizsgálják a tőkés piaci együttműködés problémáit. Az előkészítés során az NDK, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország kritikus volt, és az együttműködés javítását szorgalmazta, a románok szerint azonban semmi szükség nincs a változtatásra. A javaslatokat szakértői szintre igyekeztek visszavenni, vagyis a napirendre vételüket is fékeztek, ám ezt nem sikerült elérniük. A bizottsági ülésen további kilenc különvéleményt nyújtottak be, amelyek egytől egyig az együttműködés lazítására irányultak. Az ülésen a román delegátus „minden eszközzel meg akarta akadályozni egységes beszámoló és határozat megszületését, és ezzel azt, hogy a kérdést a Végrehajtó Bizottság soron levő ülésén megtárgyalhassák.”⁴⁷² Az ülésen 7:1 arányú szembenállás alakult ki. A románok makacsul kitartottak álláspontjuk mellett. Tiltakoztak a sok éves gyakorlat ellen, hogy a kirendeltségek vezetői egyeztessenek különféle kérdésekben. Nem tartották szükségesnek sem a licencevásárlásnál, sem egyedi termékek esetén az egyeztetést, nem érezték szükségét a külkereskedelmi vállalatok együttműködési formái vizsgálatának. Miután nem voltak hajlandók semmilyen közös dokumentum elfogadására, a román fél tiltakozást nyújtott be az anyag VB elé terjesztése ellen. Ezek a lépések egy nagyobb szabású akció előjelei voltak. A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1964 áprilisában döntésre szánta rá magát a KGST-ben követett politikája megerősítésében.⁴⁷³

⁴⁷² MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/87. ő. e. Mulató János feljegyzése Apró Antal részére. 1964. április 7.

⁴⁷³ Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. Elfogadta az RMP Központi Bizottsága 1964. áprilisi bővített plenáris ülése. *Korunk*, 1964, 5. sz. 579–603., továbbá: MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/ 44. ő. e. és 45. ő. e.

A kínai–szovjet konfliktusban közvetítő szerepre vállalkozó román kommunista vezetők az RMP KV 1964. április 26-i nyilatkozatában a világpolitikai helyzet önálló értékelésével is próbálkoztak. Ebben ugyan nem mondtak újat a jelen kapitalizmusának értékelésében, de a dokumentum ezek után feltűnő hangsúllyal szolt a háború elkerülhetőségéről és a békepolitikában a kommunista világmozgalom meghatározó szerepéről. Az RMP Központi Bizottság a szocialista világrendszer helyzetének értékelésében külön figyelmet szentelt a KGST-nek. Leszögezte, hogy itt az együttműködés a teljes jogegyenlőség, a szuverenitás és a nemzeti érdekek tiszteletben tartása, a kölcsönös előnyök és elvtársi segítségnyújtás elvei alapján történik. Ezt követően így fogalmaztak:

„A KGST-tag szocialista országok együttműködési kapcsolatainak fejlődése folyamán javaslatok merültek fel olyan formákra és intézkedésekre, mint az összes tagországok számára közös egységes terv és egységes tervező szerv, az iparágankénti műszaki-termelési államközi szövetségek, a több ország közös tulajdonában lévő vállalatok, az államközi gazdasági komplexumok stb. Pártunk teljes világossággal kifejtette álláspontját, s rámutatott: mivel a javasolt intézkedések lényege az, hogy egyes gazdasági vezető funkciók az illető állam hatásköréből menjenek át, nem felelnek meg a szocialista országok közötti kapcsolatok alapjául szolgáló elveknek.”⁴⁷⁴

A dokumentum a szuverenitás olyan fogalmával operált, amely szerint a tervgazdaságban az államnak ténylegesen és teljesen birtokában kell lennie a gazdasági és társadalmi élet vezetése valamennyi eszközének. A terv oszthatatlan, és ha ennek eszközeit valamilyen módon, akár töredékesen is, de elvonják, akkor lehetetlen végrehajtani azt. Ugyanakkor az RMP KB nem vitatta, hogy ezekkel az eszközökkel más országok élhetnek:

„...ha egyes szocialista országok közvetlen kapcsolataikban elfogadhatónak tartanak olyan együttműködési formákat, amelyek eltérnek a KGST-ben egyöntetűen megállapított formáktól, ez a probléma kizárólag az illető országokat érinti és erről szuverén módon csakis maguk dönthetnek.”⁴⁷⁵

Ez a szovjet beavatkozások és pressziók elutasítását jelentette. Ezt követően a dokumentum így fogalmazott:

„A jelenlegi körülmények között, amikor 14 szocialista ország van, s ezeknek csak egy része a KGST tagja, amikor a KGST összetétele csak részben tükrözi a szocialista világrendszer alkatát, az mozdítaná elő az összes szocialista országok közötti gazdasági együttműködés fejlődését, ha azokkal az országokkal egyetemben, amelyek jelenleg nem tagjai ennek, megtalálná a legjobb utat az összes szocialista országok részvételéhez a KGST-ben, ha a világforradalmi folyamat kibontakozásának arányában biztosítanák a legtagasabb, a legrugalmasabb együttműködési formákat és módszereket új és új államok bevonásához és csatlakozásuk megkönnyítéséhez. A KGST ily módon a legmagasabb fokon felelne meg a szocialista közösség gazdasági erősödése

⁴⁷⁴ Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. Elfogadta az RMP KB 1964. áprilisi bővített ülése. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1964, 29–30.

⁴⁷⁵ Uo. 31.

érdekeinek, elősegítené a szocializmus világrendszerévé válása előnyeinek teljes kihasználását, és biztosítaná a szocialista országok egységének tartós anyagi alapját. Mi több, úgy véljük, hogy a nem kapitalista fejlődés útját járó más országok számára is meg kell találnunk – az őket érdekelhető területeken – a KGST tevékenységében való részvétel formáit és módszereit.”⁴⁷⁶

Ez nyitást jelentett Kína, Észak-Vietnam, Észak-Korea, de Jugoszlávia és más, a gyarmati elnyomás alól felszabadult ország felé.

A dokumentum mindenekelőtt a kommunista és munkáspártok 1960-ban elfogadott nyilatkozatára hivatkozott, amely a jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás, a területi integritás tiszteletben tartása és a szocialista nemzetköziség elvén nyugodott. Leninre utalva leszögezte, hogy az államok és a nemzeti különbségek a szocializmus világméretű győzelmét követően is fennmaradnak. Nézetkülönbségek azonban felmerülhetnek.

„Ugyanakkor egy ország érdekei sem állíthatók be általános érdekként, a szocialista rendszer fejlődésének objektív követelményeiként... Tekintettel a szocialista építés különböző követelményeire nincsenek és nem is lehetnek egységes minták vagy receptek, senki nem döntheti el, hogy mi helyes és mi nem más országok vagy más pártok számára. A szocialista építés formáinak és módszereinek kidolgozása, megválasztása vagy megváltoztatása minden egyes marxista-leninista párt hatáskörébe tartozik, minden szocialista állam szuverén joga.”

Ez nemcsak Moszkva, de Peking ilyen irányú törekvéseivel is szembehelyezkedett. Az RMP KB szükségesnek látta a gyarmati felszabadító mozgalmak feltétel nélküli támogatásának elvét és ezen mozgalmak egységfrontjának megeremtését is. Megerősítette az ellenzékben lévő kommunista mozgalmak jogát minden eszköz szabad és sokoldalú felhasználására a hatalom megragadása érdekében, ugyanakkor ragaszkodott a proletárdiktatúra valamilyen formájának kötelező bevezetéséhez.⁴⁷⁷ Befejezésül visszatért a szovjet–kínai konfliktushoz, és a nyilvános vita beszüntetésére, tanácskozások megkezdésére, a kommunista és munkáspártok értekezletét előkészítő bizottság megalakítására szólította fel a kommunista pártokat.

A RMP a két nagy párt konfliktusában természetesen nem játszhatta el a közvetítő szerepet, tényleges célja saját politikai pozíciójának tisztázása és megerősítése volt. Fenntartotta politikai és gazdasági kapcsolatait Kínával, és jogot formált magának, mindenekelőtt a Varsói Szerződésben és a KGST-ben, az önálló politizálásra.

A határozat ugyan Romániát nem állította be fejlődő országnak, ennek ellenére igényt tartott az ilyen elbírálásra, ami szövetségi részről az el nem köteleződés irányába tett lépésnek tűnt. Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciáján Románia úgy is nyilatkozott, hogy a gyengén fejlett országok közé tartozik, sőt sikertelen kísérletet tett az ún. „75-ös csoportba” tartozáshoz. (Az ENSZ gyakorlata szerint a tervállamok

⁴⁷⁶ Uo. 32.

⁴⁷⁷ „Nem létezik és nem létezhet 'atya-párt' és 'fiú-párt', 'felsőbbrendű' párt és 'alárendelt' párt, hanem létezik az egyenjogú kommunista és munkáspártok nagy családja; egyetlen pártnak sincs és nem is lehet kivételes helye, nem kényszerítheti rá más pártokra irányvonalát és véleményét.” (Uo. 601.)

közül a gyengén fejlett országok közé sorolták Bulgáriát, Kubát, Mongóliát, Jugoszláviát, Kínát, Észak-Koreát és Vietnámot.) Az el nem kötelezett országok az ENSZ-ben viszonylag eredményesek voltak a segélyeket illetően. Francia kezdeményezésre az 1964-es Világkereskedelmi Konferencián elfogadtak egy olyan javaslatot, hogy a fejlett országok nemzeti jövedelmük 1%-át fordítsák a 75-ök megsegítésére. Románia a többi tervországgal szemben megszavazta a javaslatot. (A támogatások összege öt év alatt közel megduplázódott.) Románia azt is támogatta, hogy a fejlettek katonai költségvetésük bizonyos százalékát is fordítsák a gyengén fejlettek támogatására.

Az 1964. április 26-i román KV-határozatot hatalmas példányszámban világszerte terjesztették. Közzététele után erős és növekvő centralizáció, a csökkenő nyitottság és a nemzetiségek jogainak elsorvasztása következett. A KGST-vel pedig formálisra változtatták a diplomáciai érintkezést. A május 7-én kezdődött társadalmi vita túlment a nyilatkozat szövegén. Élesen támadták Hruscsov személyét, tényekkel igazolták a szovjet beavatkozást, illetve beavatkozási kísérleteket, és szovjet kémek leleplezését jelentették be. Híresztelések kaptak szárnyra: Bulgária csatlakozik a Szovjetunióhoz, Magyarország Erdély visszafoglalására készül, Hruscsov dunai föderációt tervez Titóval és Kádárral. Egyes szovjet és keletnémet diplomatákat követtek és lehallgattak, KGST-diplomatákat zártak el a külvilágtól. Helyenként felvetődött, hogy a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia kizsákmányolta Romániát, rosszabb gyarmatosítónak bizonyultak, mint az imperialisták, illetve hogy a KGST kényszerítő eszközök alkalmazásán gondolkodik.

Június 5-én és 12-én A *Viața Economică* című gazdaságpolitikai hetilap két hosszú tanulmányt jelentetett meg, amely két KGST-országbeli kutató írásával vitatkozott. A két megtámadott szerző a keletnémet Willi Kunz és a szovjet E. B. Valev, a Lomonoszov Egyetem professzora volt. A cikkeket broszúra formájában is kiadták.

Lássuk a broszúra⁴⁷⁸ érvelését! Valev román–bolgár–szovjet együttműködést javasolt a dunai körzetek nyersanyagforrásainak kiaknázásában. A román szerző leszögezte, hogy a közös tervezést, az erre létrejött szervezetet, illetve a „termelési szövetségeket”, a közös tulajdonú vállalatok létrehozását a KGST-tagállamok függetlensége és nemzeti szuverenitása súlyos megsértésének tekinti. A következő egymást feltételező elveket szegte ezzel szembe: jogegyenlőség, kölcsönös előnyök, elvtársi segítségnyújtás, a területi integritás tisztelete. Románia a nemzetállamokból összetevődő szocialista vilárendszer híve. Az ő példájuk a Vaskapu hidroenergetikai és hajózási rendszerének kiépítésére vonatkozó román–jugoszláv megállapodás. Nem tartják elfogadhatónak, hogy egész vállalatok szakadjanak ki egy nemzetgazdaság egységes komplexumából.

Az írás ezek után jelezte, hogy több publikációt is találtak, amelyek szuverenitással szembeni elképzeléseket körvonalaztak.⁴⁷⁹ A tulajdonképpeni vitát a Szovjetunió Földrajzi Társasága IV. kongresszusának hozzászólásai váltották ki. Ezt 1964. május 25–30.

⁴⁷⁸ MNL OL M-KS 288. f. 32/1964/48. ő. e. Constantin Murgurescu: A szocialista országok gazdasági kapcsolatainak néhány kérdése. *Viața Economică*, 24. sz., megjelent 1964. június 12-én.

⁴⁷⁹ Az államközi gazdasági komplexumok szándéka megjelent G. Szorokin 1962-es *Voproszi Ekonomiki* 7. számában közölt cikkében vagy G. Karhin: Nagy és komplex feladatok c. cikkében (*Ekonomicseszka*

között tartották Moszkvában külföldi, köztük román résztvevőkkel. Egyes felszólalók itt azt fejtegették, hogy a határmenti gazdasági együttműködés jelenti a gazdasági komplexum csíráját. Ezt a cikk úgy értelmezte, hogy itt voltaképpen a nemzet területi feldarabolásának megalapozásáról van szó, vagyis a határközi gazdasági komplexumok esetén a határok megszüntetésének szándéka sejlett fel a szovjet szerzőknél. Nemcsak ezt, hanem a munkaerő-vándorlás lehetőségét is elutasították országon belül és kívül egyaránt, mint ami, úgymond embertelen, és ellentmond az ősi föld elvének.

A broszúra továbblépve az elmélet gyakorlati formába öltöztetését látta Valev egyik cikkében,⁴⁸⁰ aki lehetőséget látott egy al-dunai államközi (román–bolgár–szovjet) termelési komplexum létrehozására. Az elképzelés szerint Romániából ide hat tartomány kerülne, ez pedig az ország területének 42%-a, összlakosságának 48%-a, a mezőgazdasági terület 44,5%-a, az erdőterületnek pedig 31,8%-a. A fizetett alkalmazottak 48%-a dolgozna itt, ide összpontosulna a kőolaj- és szondagáztermelés 86%-a. Bulgária az északi tartományokkal, a szovjetek néhány Duna mentivel vennének részt ebben a termelési komplexumban. Területét 150 ezer km²-re képzelték el 12 millió lakossal. Ebből 100 ezer km² Romániából lett volna „kiszakítva”, a Szovjetunióból pedig csak 12 ezer km². Itt kilenc millió román és 600-700 ezer szovjet polgár lakott. Ezt követően a broszúra a természeti erőforrásokra vonatkozó aránytalanságokat is bemutatta. Valev megpendítette „az ipar eltolódását kelet felé” tételt, amelynek példája a nagy teljesítményű galați fémipari komplexum. A javaslat a román kőolajforrásokra épített, amit a román szerző határozottan visszautasított. 1964 februárjában a moszkvai Energo Szt Projekt szakemberei készítettek egy ehhez kapcsolódó tanulmányt „A román energetika” címmel, anélkül, hogy erre román felkérés érkezett volna. A szerzők megállapították, hogy a román fűtőanyag részben pótolhatja Magyarország és Bulgária villamosenergia-hiányát. A broszúra érthetetlennek nevezte, hogy a szovjetek miért tanulmányozzák az al-dunai tartomány létesítményeinek földrajzát, amikor így fogalmazott:

„Ezen a területen senkinek sincs semmi tanulmányozni valója sem aprólékosan, sem kevésbé aprólékosan, anélkül hogy erre fölhatalmazást kapott volna a román kormánytól, mivel mind az erőforrások hatékony fölhasználása, mind az ipari létesítmények elhelyezése, valamint minden más nagy vagy kis kérdés kizárólag a román kormány és a román nép hatáskörébe tartozik.”

Az anyag kiállt az egységes nemzetgazdaság mint természetes és megváltoztathatatlan entitás mellett. A szerző a termelési komplexummal szemben a történelmi érvet állította. Eszerint a román terület különféle részei több évszázad alatt egyesültek, ami soha nem látott ütemben gyorsult fel 1948 után. Homogén nemzetgazdasági komplexumról van tehát szó: a román nemzetgazdaság egyetlen szerves és sérthetetlen egész.

Gazeta, 1963. január 5.). A vitacikk pl. M. M. Zsirmunskij, N. D. Sztolpov, N. F. Janickij, P. M. Alampijev referátumaira reflektált.

⁴⁸⁰ A romániai, bulgáriai és szovjetunióbeli dunai körzetek gazdasági fejlődésének kérdései. *Vesztnyik Moszkovszkovo Univerzityeta*, 1964, 2. sz.

A termelési komplexum „Románia területi integritása megsértésének terve, nemzeti és állami egysége feldarabolásának terve.”

A brosúra következő cikkének címe: „Néhány észrevétel egy könyv margójára”, amely a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatokat tárgyalta.⁴⁸¹ A bírált könyv az NDK Tudományos Akadémiája mellett működő Közgazdasági Intézet égisze alatt jelent meg Berlinben, és a KGST tagállamai közötti nemzetközi gazdasági együttműködés alapvető kérdéseiről írta szerzője, Willi Kunz.⁴⁸² Kunz nemcsak a közös tervezés, de a közös tulajdon híve volt, és ennek, valamint a német érdekeknek megfelelően bírálta Románia magatartását. Szerinte a nemzetközi munkamegosztásban Romániának a kitermelő és őkolajipari feldolgozó szerepet kell betöltenie az ehhez szükséges gépek gyártásával együtt (tartályvagonok, tankhajók stb.). Az írás a román traktorgyártás fejlesztésével is foglalkozott. Az 1956-os szakosítási ajánlások szerint 1960-ra az NDK-nak 17 700 traktort, Romániának 6000-et kellett volna gyártania. Ehhez képest az NDK ténylegesen 9076, Románia 17 102 darabot gyártott. A románok saját belső piaci szükségletük kielégítését tartották szem előtt, alig exportáltak. 1959–1960-ban a gyártott 35 ezer traktorból 354 jutott az NDK-nak, ami 1959-ben 4%-ot, 1960-ban 9%-ot jelentett.

A román bírálata a közös tervet egyrészt a belügyekbe való súlyos beavatkozásként utasította el, másrészt az érvek között már előkerült Lenin is, aki a román szerző szerint az iparosítást nemzetgazdasági feladatként definiálta. Nemcsak a szocialista világrendszer egészének kell átlagban elérnie az ipari fejlettség szintjét, hanem nemzetállamoknak külön-külön is. A regionális fejlesztés, mint például a KGST, a szocialista világrendszer egészen belül növeli az egyenlőtlenségeket, és végső soron annak széteséséhez vezet. A brosúra szerint ezzel szemben az „egyenrangú nyitottság elvének” kell érvényt szerezni.

A román cikkek megjelenéséről Kuti Jenő nagykövet 1964. június 26-án küldött jelentést Budapestre.⁴⁸³ Az RMK KV ülését követően aktívakra került sor, és közben jelent meg a *Viața Economică* június 5-i és 12-i számában a két cikk. Kuti felülről irányított, éles szovjetellenes hangulatkeltésről beszélt. A kis példányszámban megjelenő lapot azonnal elkapták, de a cikkek brosúra formában bekerültek az őszi évad pártoktatásának tananyagába.⁴⁸⁴ Ezért sorban álltak érte, egy-egy példányért szinte közelharcot vívtak az emberek, a várakozók között gyakran szidták a KGST-t és a szovjeteket. A KGST-szakosítás a románok szerint lassítaná a felzárkózást a fejlett országokhoz. Egy későbbi infor-

⁴⁸¹ Ez eredetileg a *Viața Economică* 23. számában jelent meg 1964. június 5-én.

⁴⁸² WILLI KUNZ: *Gundfragen der internationalen Wirtschaftszusammenarbeit der Länder des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe (RFW)*. Akademie-Verlag, Berlin, 1964, 125.

⁴⁸³ MNL OL XIX-J-1-j KÜM román TÜK 1945–1964 22. d. (181.)

⁴⁸⁴ A bukaresti társadalomtudományi tanszékek oktatói olyan instrukciót kaptak, hogy a kötelező olvasmányok meghatározásánál kerüljék a szovjet anyagokat, ne emeljék ki a szovjetek élenjáró szerepét. Leállították Tvardovszkij *Egyre távolabb* és Ilja Ehrenburg naplójának fordítását. MNL OL XIX-J-1-j KÜM román TÜK 20. d. 179. t.

máció szerint a brosúrát lefordították az összes nyugati nyelvre, és nagy példányszámban eljuttatták a külképviseletekre, ahol aztán szétküldték a hivatalos helyekre.

Mindezek után nem meglepő, hogy a román külkereskedelemben tovább erősödött a tőkés orientáció. Igyekeztek rávenni a vállalatokat a nyersanyagok, élelmiszerek mellett a Nyugat számára is elfogadható exportcikkek termelésére. Rövid idő alatt próbálkoztak a traktorok, teherautók, szerszámgépek, vegyipari termékek exportálható színvonalú gyártásával. Igen jelentős beruházásokra szánták rá magukat az állattenyésztésben, a gyümölcstermelésben és az élelmiszeriparban.⁴⁸⁵ Egyúttal kérték felvételüket a GATT-ba és az IMF-be. A devizabevétel növelése érdekében idegenforgalmi beruházásokra is sor került. A nyugati gazdasági tárgyalásokra magas rangú, miniszterelnöki vagy miniszterelnök-helyettesi szinten igyekeztek meghívást szerezni, hogy kormányzati fogadtatást érjenek el. Az eredmény vegyes volt. Az olasz piaccal például dinamikusabbá vált kapcsolatuk, gépsorokat, berendezéseket, élelmiszeripari gépeket és Fiat gépkocsit importáltak. Az amerikaiaknál mérsékeltbb eredményt értek el 1964 nyarán: 185 millió dollár hitellel tértek haza, ami alulmúlta a várakozásokat, nem beszélve arról, hogy nem sikerült megkapniuk a legnagyobb kedvezményt. Hasonló volt az eredmény Franciaországban is.⁴⁸⁶

A tőkés országokhoz fűződő kapcsolatból más problémák is adódtak, a külkereskedelmi passzívum itt 1958-hoz képest 1964-re közel megötszöröződött. Ráadásul a beruházások a fogyasztás visszafogásával valósultak meg. A korlátok tehát a többi országhoz képest enyhébben, később, de jelentkeztek.

Románia persze kiemelt figyelmet szentelt a Kínával folytatott kereskedelemnek is. Amíg a többi országgal befagyott Kína kapcsolata, Románia nagyszabású kiállítást tervezett Kína számára 1965-re. Átütő eredményt azonban itt sem lehetett elérni.

A román taktika jellemzője ebben a helyzetben az volt, hogy – különösen a nyugati utak félsikerei után – óvatosan ismét a Szovjetunió felé fordult. Ugyan a vaskapui beruházásba továbbra sem vonták be a szovjeteket, de a hat „román” turbinát tőlük vásárolták. Ha nem is Gheorghiu-Dej, de Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök röviden megjelent Hruscsov 70. születésnapján.⁴⁸⁷ Az acélvásárlást megosztották Brazília, India, az Egyesült Arab Köztársaság között, de a legtöbb a Szovjetunióból érkezett,⁴⁸⁸ hajókat

⁴⁸⁵ Kuti Jenő egy 1964. augusztus 31-i összefoglaló értékelését azzal zárta, hogy a különutas politika „átmenetileg sikereket ért el”. Ugyanakkor kokszolható szénből csak nagy nehézségekkel tudtak kellő mennyiséget szerezni. A lengyelek például elutasították őket, és nem vették át a román dízelmozdonyokat. Uo.

⁴⁸⁶ A hitel húsz évre, 6,5%-os kamatra kapták, amiből két gumigyárat vettek, de egy festékgyárat is lekötöttek. Maurer franciaországi látogatásáról a nagykövet azt jelentette, hogy az egybevág de Gaulle politikájával, aki a románokban partnert talált saját különutas magatartásához. A román szállítások egyébként nyersolajból, olajtermékekből, fűrészaruból és olajos magvakból áll. A franciák gépeket, hengerelt árut, textilt, vegyi termékeket, műanyagot és főleg gyárfelszerelési cikkeket exportáltak.

⁴⁸⁷ A KGST-országok között egyedül ők voltak azok, akik nem az első embert küldték Moszkvába a születésnapra ünnepségre.

⁴⁸⁸ Egy 1964. október 2-i úti beszámoló szerint a szovjet kapcsolatra jellemző, hogy a Kereskedelmi Kamara alelnökétől megkérdezték, mi lesz, ha a szovjetek leállítják a vasércszállítást. Válaszában Chivu Stoica 1958-as indiai látogatására utalt, ahol rengeteg Románia számára elérhető vasérc található.

viszont Japántól szereztek be. Ugyan visszajutott a fülükbe, hogy Hruscsov Tito előtt szidta a románokat (erről a jugoszláv diplomácia gondoskodott), de ezt nem vették a szívükre, Moszkva kanadai és amerikai vásárlásaival visszaadta a kölcsönbe kapott 400 ezer tonna gabonát. 1964. július 31-én egy szovjet követségi tanácsos javulásról számolt be diplomatársainak: 10%-kal nőtt a két ország közötti forgalom (a román külkereskedelem ekkor 41%-át a szovjetekkel bonyolították). Minden szempontból megmutatkozott a törekvés a gyorsaságra és az előzékenységre.

A románok a KGST-ben az 1964. áprilisi KV-ülés után minden szinten elleneztek a gazdasági együttműködés új módszereire vonatkozó javaslatok vizsgálatát. Volt, amikor érdekeltységüket hangoztatták, ugyanakkor elleneztek a szorosabb együttműködést, mint például a Külkereskedelmi Állandó Bizottság említett ülésén. Máskor több kérdésben érdektelenségüket jelentették be, így például a Földtani Állandó Bizottság ülésén kijelentették, hogy nem vesznek részt az 1966–1970 közötti tervek egyeztetésében, valamint a Könnyűipari Állandó Bizottságban, hogy nem vesznek részt a ffeldolgozással foglalkozó munkában, de ugyanez történt a Vízügyi Vezetői Értekezleten is. Kivonultak, és elleneztek, hogy megvitassák az ENSZ Világkereskedelmi Konferencia tapasztalatait. Az 1963 nyara után lezajlott hat VB-ülés közül három nem vett részt a román képviselő, Bărlădeanu.

Bénultság

1964. január 9-én Piotr Jaroszewicz lengyel miniszterelnök-helyettes, KGST-képviselő, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bizottság elnöke egy meglepően nyílt sajtótájékoztatót tartott.⁴⁸⁹ Véleménye szerint ugyan történt előrehaladás a KGST-ben, de a nem megfelelő légkör miatt ennek üteme lassú, annak ellenére, hogy az 1963. júliusi tanácskozás reménykeltő volt. Vontatottan halad például az 1966–1970 közötti tervegyeztetés, így a nyersanyagmérlegek összeállítása, és már az adatszolgáltatás szintjén is vonakodás tapasztalható. Lengyelország álláspontja ebben a helyzetben az, hogy 1966–1970 között is a kétoldalú együttműködés megvalósítására kell törekedni, azt kell előtérbe helyezni, mert többre alig van esély. Hasonló a helyzet a szakosítással is. Lengyelország ugyan híve ennek, de látható, hogy ez nagy terheket ró az egyes országokra, vannak, amelyek féltik szuverenitásukat. Lengyelország is csak annyiban szakosít, amennyiben ez nem befolyásolja a kapitalista országokhoz fűződő kapcsolatait fejlesztését.

Jaroszewicz szerint az 1958-as árak tovább nem tarthatók, helyette át kell térni az 1960–1963-as világpiaci (vagy ahhoz közeli) árakra, és ezt 1965-től négy, 1966-tól további három KGST-ország viszonylatában be is kell vezetni. A vasúti tranzitárakkal ugyanez a helyzet, amelyek majdnem a háború előtti szinten vannak. 1965. január 1-től ezért felmondják a megállapodásokat. Az NDK azzal fenyegetett, hogy nem szállít Lengyelországon keresztül, de végül meggondolta magát. Közös tehervagonparkot javasoltak, mert itt is tűrhetetlen volt – különösen lengyel–csehszlovák viszonylatban – a hely-

⁴⁸⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/23. ő. e. Halász József nagykövet 1964. január 20-i jelentése.

zet, mivel Csehszlovákia lengyel vagonok ezreit használta. Közte és Otokar Šimunek között majdnem szakításig ment a vita.

Egyébként a lengyel gazdaságban az aránytalanságok a gazdaság általános egyensúlyának borulása felé tartott. Ezért csökkentették a további beruházások ütemét, korlátozták a foglalkoztatás növelését és a lakosság jövedelemnövekedését. Az exportot pedig jelentősen növelni kell, csökkenő önköltséggel. 1964. január 26-án a *Życie Gospodarcze* 4. számában a KGST feladatairól írt cikkében Jaroszewicz megismételte a legszélesebb nyilvánosság előtt is kritikus véleményét és a lengyel álláspontot.⁴⁹⁰

Néhány napra rá, 1964. január 13-án a szovjet tervhivattalal történt egyeztetés során N. M. Inozemcev, a nemzetközi kapcsolatok főosztályának vezetője a következőkről tájékoztatta Vályi Pétert.⁴⁹¹ A következő öt éves terv kidolgozása és egyeztetése érdekében folyamatosan nemzetközi konzultációkat terveznek. Ennek elősegítésére megerősítették a Goszplan apparátusát. Az egyeztetés mintegy másfél évet vesz majd igénybe. A perspektívákról azonban semmi jó nem várható. Fűtőanyagban a termelés csökken, és ez a tendencia folyamatos. Földgázból 1965-ben 150 milliárd m³ helyett 125 milliárd m³-t termelnek, szénből 600 millió tonna helyett 550 millió tonnát, villamosenergiából 550 milliárd kW helyett 500-at. Az eredeti elképzeléssel ellentétben a terv utolsó évében is növelik a vegyipari és mezőgazdasági beruházásokat más iparágak – színesfém- és vaskohászat, gépipar, élelmiszeripar, könnyűipar – terhére.⁴⁹² 1965-ben 800 ezer tonna gyapot hiányával számolnak, a gyapjútermelés 1963-ban 20%-kal kevesebb volt a tervezettnél, ennek következtében 1 milliárd 300 millió méterrel kevesebb szövetet állítanak elő. A faipar, a cellulózgyártás is jelentősen elmaradt a tervtől a beruházások elhúzódása és a kitermelő területek keletre húzódása miatt.

1964 elején tehát alaposan fel kellett készülni a következő öt éves tervvel kapcsolatos meglehetősen nehéznek ígérkező „mérkőzésekre”. Egyfelől kezelni kellett a román ellenzékiséget, másfelől szembe kellett nézni a Szovjetunió szerepvállalásának átalakulásából adódó nehézségekkel, végül pedig számolni kellett a kis tagországok ellentétes érdekeinek kavalkádjával is. Moszkva jóváhagyásával ez most nemcsak a lengyel minisz-

⁴⁹⁰ Hangot adott annak, hogy késelemlnek vannak mind a tervegyeztetésben, mind a szakosítás területén. Egyben jelezte, hogy Lengyelország számára a szakosítási megállapodások nem feltétlen előnyösek, mert nem gazdaságos termékek előállítását tartalmazzák, sőt egyenesen arról írt, hogy megfontolást, döntést igényel az ország részvétele a nemzetközi ipari munkamegosztásban. Lengyelország ugyanakkor nem tanúthat passzív magatartást partnerei szükségleteinek kielégítésében. Kitért a közös vállalatokra, a nemzetközi szövetkezésekre. Ezek létrehozását támogatta mind a beruházásokat, mind a termelési együttműködést, mind a kutatómunkát illetően. Célzott a gördülőcsapágy-gyártásra és az alakuló Intermetall szervezetre. Az árkorrekció megvalósítását sürgős feladatnak tekintette. Az 1964-re vonatkozó feladatokat illetően a cikk nem ment túl az 1963-as csúcstalálkozó által kijelölt irányokon.

⁴⁹¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/44. ő. e.

⁴⁹² Ennek hátterében az SZKP KB 1963. decemberi és 1964. februári plénuma állt, ahol Hruscsov beszámolója nyomán elfogadták a vegyipar fejlesztésének, a népgazdaság kemizálásának nagyszabású tervét. Ugyanolyan jelentőséget tulajdonítottak ennek, mint Lenin a villamosításnak. A februári folytatásban a mezőgazdaság műtrágyahasználatáról, az öntözésről, a komplex gépesítésről és a tudományos eredmények alkalmazásáról hoztak döntéseket.

terelnök megnyilvánulásaiban, hanem a *Béke és Szocializmus* hasábjain is nyilvánosságot kaphatott.

Ilyen volt Wolfgang Berger cikke, „A szocialista gazdálkodás és a nemzetközi gazdasági együttműködésről” a *Béke és Szocializmus* 1964/2. számában, amely a munkamegosztás viszonylag lassú fejlődésével szemben az NDK vállalati egyesüléseinek, szocialista konszernjeinek példáját ajánlotta. Ezek a „konszernek” a korábbiaknál nagyobb önállósággal szervezték az ipari vállalatok kooperációját és kereskedelmét ösztönzőbb pénzügyi körülmények között. Berger szerint a KGST kapcsolatrendszerei is kiépíthetők az ilyen „konszernek” mintájára. Hasonlóan kritikus pozíciót foglalt el Piotr Jaroszewicz a folyóirat 3. számában. „A KGST a szocialista országok együttműködésének eszköze” című írásában szerinte a tervkoordináció a KGST-egytműködésnek alapvető formája, ugyanakkor „a dolog lényegénél fogva a koordinálás, véleményünk szerint, a nemzetközi tervezés egyik kezdeti formája”.⁴⁹³ A szakosításnak is akkor van esélye, ha az országok feladják a „mindent termelünk” elvet, és áttérnek a nagy szériák gyártására. Jaroszewicz azt feltételezte, hogy az 1966–1970-es egyeztetés során kialakulhatnak az országprofilok. Nála a minta a közös vagonpark volt, ezen a bázison fogalmazta meg a nemzetközi termelési egyesülések legalább néhány országot átfogó létesítésének követelményét, és nem tartotta kizártnak, hogy ezek keretén belül közös vállalatok is születhetnek. Ehhez kapcsolta a világpiaci árakhoz történő közelítés szükségességét (például a tranzitárakban) és a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank részvételét, segítségét az ilyen szervezetek létrehozásában.

A hrucsovi koncepciót támogatta – a német és a lengyel cikk után – a csehszlovák František Stránský, aki megkísérelte meghatározni, már a román ellenvéleményt is figyelembe véve, hogy mit is jelenthet a közös tervezés.⁴⁹⁴ Közös nemzetközi tervmunkákról beszélt, amelyek valójában tudományos elemzések. Példaként a tüzelőanyag- és energiamérlegre alapuló elemzési lehetőséget említette az alapanyag- és energiaigény tervországokon belüli biztosítására vagy a közlekedési problémák megoldására. A nemzetközi sajtóban ezzel mintegy el is haltak az önkritikus hrucsovista írások, 1965-ben már a KGST Titkárság által egyetértésre törekvő és semmitmondó álláspontok kaptak nyilvánosságot.⁴⁹⁵

A hrucsovi törekvésekkel a magyarok is kifejezték szolidaritásukat. Hruscsov az április 4-i ünnep alkalmából szokatlanul hosszú időt, tizenegy napot töltött Magyarországon. A *Neue Zürcher Zeitung* 1964. április 3-i számában terjedelmes cikk jelent meg Hruscsov látogatásáról, és ez egyben beszámolt a magyar kiállásról is. Fock Jenő a *Pravda*-ban is megjelent cikke, amely anélkül, hogy megnevezte volna Romániát, határozottan szembehelyezkedett a nemzeti autarkiatörekvésekkel.

⁴⁹³ *Béke és Szocializmus*, 1964, 3. sz. 8.

⁴⁹⁴ FRANTIŠEK STRÁNSKÝ: A szocialista országok együttműködésének néhány aspektusa. *Béke és Szocializmus*, 1964, 7. sz. 57–59.

⁴⁹⁵ Példa erre NYIKOLAJ FAGYEJEV: A gazdasági kapcsolatok fejlesztése a KGST-keretek között. *Béke és Szocializmus*, 1965, 1. sz. 57–69.

„...csak az erők fecsérlésére, felesleges erőfeszítésekre, a fejlődés ütemének a lassítására vezet. Azok, akik a szocialista országok erejének összefogását, a szocialista nemzetközi munkamegosztás jelentőségét lebecsülik, az egymás közötti forgalmat sorvasztják, az ideológiai vitákkal egyidejűleg visszafejlesztik a gazdasági kapcsolatokat, a szocialista országok összefogásával szemben az „önerőre támaszkodást” hirdetik, ami végső soron a szocialista világ gazdasági rendszerből való kiszakadást eredményezi, gátolják a szocializmus világméretű győzelmét. Súlyos károkat okoznak közvetlenül saját népüknek, gátolják országuk szocialista fejlődését.”⁴⁹⁶

Apró Antal az *Ekonomicseskaja Gazeta* c. hetilapban hasonlóan nyilatkozott, ebben érettnak látta az időt az államközi egyesülések létrehozására, és sürgős feladatnak nevezte a KGST reformját. Az *Izvesztijában* Nyers Rezső azt fejtegette, hogy Magyarország jobb gazdasági helyzetben van, mint a többi KGST-ország.⁴⁹⁷

Mi jellemezte ténylegesen a szovjet pozíciót? Leszecsco szerint 1964 elején a szovjetek egyrészt kiterő manővereket hajtottak végre, ami azt jelentette, hogy láttak fantáziát a kétoldalú tervegyeztetés végigvitelében. Ezen belül képzeltek el a szakosítás megvalósítását, természetesen intenzív részvételükkel, másrészt jegelték a konfliktust, és nem kívántak összehívni 1964-ben legfelső szintű értekezletet.⁴⁹⁸ Az időközben kiformalódó Intermetallban viszont eltökélték a részvételüket, és erre bíztatták az NDK-t és Bulgáriát is. Ugyanakkor nem lehetett kitérni néhány konfliktus elől, ilyen volt a vasúti tarifák emelése, a szerződéses árak újbóli megállapítása. Próbálkoztak a tervhivatalok közötti kapcsolat szorosabbra fűzésével is, a közös tervhivatal helyett a KGST-kapcsolatok tervhivatali kapcsolatok felé terelésével, de Leszecsco rezignáltan jelezte Apró Antalnak, hogy a kísérlet nem vezetett eredményre a németekkel.⁴⁹⁹

Az SZKP vezetésében az elképzelést Lomako, a Goszplan elnöke szélsőséges formában is felvetette, nevezetesen, hogy meg kellene szüntetni a KGST-ben a szovjet képviselőket, és a kapcsolatokat teljes egészében a tervhivatalok szintjén kell újjászervezni. Ez a KGST végét jelentette volna, így ez ellen többen felléptek, közöttük Brezsnyev is, de a javaslatot a csehszlovákok is elleneztek. Novotný Moszkvában kijelentette, hogy az „egész szocialista tábor nem sokáig maradna fenn” a KGST felszámolása után.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ A gazdasági építés tapasztalatai a népi Magyarországon. *Pravda és Népszabadság* 1964. március 29. sz. L. még FOCK JENŐ: *A szocializmus építésének gazdaságpolitikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 32.

⁴⁹⁷ MNL OL XIX-A-2-gg. 167. d. Farkas Károly feljegyzése Apró Antalnak, 1964. április 10.

⁴⁹⁸ Ez egybeesett a magyar állásponttal, amelyet Kádár János 1964. február 4-én fejtett ki Leszecsconak: a helyzetet nem kell élezni, a megoldásra érett problémákat két vagy többoldalúan kell előre lendíteni. Leszecsco válaszában az ágazati tervek kétoldalú egyeztetésének megvalósítását tartotta az előrehaladás egyik lehetőségének (MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 67. sz.). Októberben minden tagország egyetértett azzal, hogy nem időszertű a legfelső szintű értekezlet. Leszecsco 1964. október 12-én azon az állásponton volt, hogy legfeljebb 1965 második negyedében lehet erről szó, miután addigra át lehet tekinteni a tervkoordináció hozadékát (MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 104. sz.).

⁴⁹⁹ MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 65. sz. Egyelőre annyit látott lehetségesnek, hogy 2-3 magyar kapjon szabad bejárást a Goszplan és a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsa megfelelő osztályaira.

⁵⁰⁰ MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 144. sz.

Hruscsov bukása után a közös tervezés kivitelezési kísérlete nem folytatódott.⁵⁰¹ 1965 februárjában Leszcsko már arról beszélt Apró Antalnak, hogy Koszigin Willi Stophnak így nyilatkozott:

„... a KGST nem válhat egyes országok tervhivatalainak alárendelt szervévé, mint ahogy azt egyesek elképzelték. A KGST a kormányok szerve – melyben a KGST-képviselők kormányukat képviselik –, és az is kell hogy maradjon a jövőben is.”

Eszerint a németekben (más forrás szerint a lengyelekben) lett volna hajlandóság Lomako tervének támogatására.⁵⁰²

A szovjet pozíció az év második felében sem változott. Ezt mutatta a szovjet–magyar tervegyeztetési tárgyalás, amely több kérdésben megpróbált elindulni a szakosítás irányába. A szovjetek elsősorban villanymotorok, transzformátorok, személygépkocsik, szerszámgépek és vasúti közlekedési eszközök gyártásban szorgalmazták ezt. Leszcsko még abban is reménykedett, hogy ha sikerül a megállapodás több országgal, legfelső szintű értekezletet is érdemes összehívni.⁵⁰³ Csalódnia kellett.

A szovjet iparigazgatást átszervezték. Az állami bizottságok és a népgazdasági tanácsok közötti rivalizálásban elsikkadt több száz technológiai újítás bevezetése, nemhogy nemzetközi méretekben, de hazai szinten sem sikerült az ágazatok közötti kooperáció megvalósítása. Nem véletlenül nem haladt előre az együttműködés a KGST-tagországgal. A fejlesztés két ága külön szálon futott, így a beruházások nem találkoztak a korszerű technológiával. Az áttéréstől az iparági szervezésre azt várták, hogy lendületet ad a nemzetközi együttműködésnek is, ezért a megerősödött ágazati minisztériumokban ezzel külön miniszterhelyettes kezdett foglalkozni, a tervhivatal pedig szinte teljesen kikapcsolták a nemzetközi folyamatokból.

Az átszervezés után ismét napirendre kerültek az együttműködési kezdeményezések. Leszcsko 1965. december 6-án a személyautó-gyártásban történő széleskörű nemzetközi

⁵⁰¹ A szovjet magatartás felemáságát egy Erdélyi Károlytól származó feljegyzés érdekes epizóddal egészíti ki. A magyar küldöttség 1964 novemberi moszkvai látogatása során egy N. Ahiei nevű tanácsadó mesélte el Erdélyinek, hogy ugratta be Hruscsov Zsivkovot. Januárban a Fekete-tenger partján Zsivkov Bulgária sanyarú sorsáról kesergett, mire Hruscsov azzal az ötlettel állt elő, hogy sokat segítene, ha a két ország egybehangolná terveit, esetleg később a két gazdaság integrálását is meg lehetne valósítani. Azt sugalmazta, hogy egy ilyen bolgár kezdeményezés pozitív szovjet fogadtatásra találna Moszkvában és a KGST-ben. Hazatérve Zsivkov összehívta pártja központi bizottságát, és egyhangú lelkesedéssel határozatot hozott a két ország gazdaságának integrációjáról. A várakozást is felfűtötték, új szakasz kezdetéről beszéltek a két ország együttműködésében. Ezt követően februárban népes bolgár delegáció látogatott Moszkvába. Hivatalosan előterjesztették javaslatukat, mire Hruscsov kijelentette, hogy az megalapozatlan, a történelmi körülményektől elvonatkoztatott idea, amit az SZKP nem tud támogatni. Egy nagy összegű segéllyel azért igyekezett kiengesztelni a bolgárokat. Zsivkov otthon kellemetlen magyarázkodásra kényszerült központi bizottsága előtt, és ezt nem tudta megbocsátani Hruscsovnak. MNL OL XIX-J-1-k 4. d. 26. t. (1962–1964).

⁵⁰² MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 120. sz. M. A. Leszcsko szerint W. Ulbricht ismét felvetette nemzetközi konszernnek, ágazati egyesülések létrehozásának lehetőségét, amit a szovjetek már elejtettek. A javaslat azonban Leszcsko kivételével nem váltott ki visszhangot.

⁵⁰³ MNL OL XIX-A-2-gg. 207. d. 97. sz.

zi részvétel lehetőségéről tájékoztatta Apró Antalt. 120–150 ezres kapacitású összeszerelő üzemek építéséről szólt lengyel, bolgár, magyar részvétellel, továbbá alkatrészgyártásról.⁵⁰⁴ Ugyanakkor kételyének adott hangot, látva a szakosítási kérdésekben folyó kétoldali tervtárgyalások eredménytelenségét, mivel hiányzik az összehasonlító önköltségszámítás. Mégis reményteljesnek tartotta, hogy a Szovjetunió a gép- és a vegyipar területén ajánlatokat tesz a tagországok számára a hiányterületeken.⁵⁰⁵

Az új helyzet átfogó elemzésével a hazai forrásokban 1964. május 11-től találkozunk.⁵⁰⁶ Az elemző anyag megállapította, hogy a KGST-országok viszonyaira kihat a két rendszer országai között végbemenő enyhülési folyamat, vagyis a politikai és gazdasági kapcsolatok normalizálódása, de leszögezte, hogy a KGST-ben mégis egy helyben topogás tapasztalható, és ezen a KGST VB nem tud úrrá lenni. A kooperációs, szakosítási erőfeszítések megállását, a KGST-külkereskedelem stagnálását az anyag az országok gazdasági nehézségeivel, valamint a Kínával kapcsolatos konfliktus mellett mindenekelőtt a román magatartással magyarázta.

„Ez volt a legfőbb oka a KGST fejlődésében bekövetkezett megtorpanásnak. A román opposíció az utóbbi időben elfedte a többi tagország ellentétét a tervegyeztetésben, a nyersanyag- és energiahányban, az alapvető mezőgazdasági termékek és a fejlett technika hiányában, a szakosítást, az árakat és tarifákat illető eltérő elgondolásokban.”

A románok a közös tervezés ellen agitálnak – emelte ki az anyag –, miközben a kérdés az, hogy mi történik a sokoldalú tervegyeztetéssel? A 20 éves tervek egyeztetése máris lekerült a napirendről, de az ötéves tervadatokat egyeztetése a románok és a szovjetek miatt nem halad, annak ellenére, hogy az egyeztetés területeit a románok miatt folyamatosan csökkentették, és legutóbb a fakultatív adatszolgáltatást is bevezették. A kétoldali egyeztetések is csak egyes országokkal voltak eredményesek, elsősorban a Szovjetunióval. Ez volt az egyetlen kiindulópont a következő öt év megtervezésében. Egyre élesedtek a viták arról, hogy a nyersanyagszállításokat egy az egyben egyenlítsék-e ki, ami hátrányos a nyersanyagszegény országok számára. Egyre nagyobb volt a nyomás a nyersanyagipari beruházásokhoz való külső hozzájárulások megszerzésére, ami megint csak a nyersanyagszegény országokat sújtja. Ezek a beruházások sokszorta drágábbak, mint a feldolgozóipariak. A nyomás a szovjetek felől is nagy, például a réz, a gyapot, a foszfor, a cellulóz esetében. Harc volt az alapvető mezőgazdasági termék kérdése körül is. A szakosítási tárgyalásokon az 1963-as magyar javaslatok nem érvényesültek. Nem is volt mélyreható vita a kérdésről. Közben – a KGST-tervezéstől függetlenül – a szov-

⁵⁰⁴ Magyarország 1968. október 24-én kötött megállapodást a Szovjetunióval a Fiat-licenc alapján gyártott VAZ–2101-es személygépkocsikhoz 18-féle berendezés (műszerfal, ablaktisztító, gyújtásmegszakító, reflektor, autórádió stb.) gyártásáról és szállításáról. A szerződést 1969–1975, vagyis hét évre kötötték. A szovjetek összesen 61 500 db személygépkocsival fizettek.

⁵⁰⁵ Leszcsko ezzel együtt jól látta, hogy nincs értelme az együttműködés extenzív növelésének, hiszen a tagországok belső forgalma már így is igen magas. Ennek növelése autarkiát jelentene, amit rossznak ítélt.

⁵⁰⁶ MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/87. ő. e.

jet megrendelések alapvetően befolyásolhatják a hazai ipari bázis jövőjét. A románok teljesen szabad mozgást igényelnek a nyugati piacon, ezzel gátolják az együttműködés erősítését. Elleneztek, hogy a nagy létszámú KGST-apparátus önálló elemző, javaslattevő munkát végezzen.

A román fejlesztéseket illetően az elemzés szerint a vegyipar a húzóágazat, itt a növekedés csaknem 25%, és egész gyárberendezéseket vásárolnak Nyugatról. A műanyagipari és a gyógyszeripari alapanyagokat pedig kemény áruként is értékesíthetik. A románok kikerültek a szovjet import-rászorultságot és vele együtt a szovjet előírásoknak való megfelelést is jelentő csapdából, és a románok a mezőgazdasági és olajtermékeket világgiazi áron értékesíthetik. Az elemző figyelmét nem kerülte el, hogy ez a magatartás kiváltotta Csehszlovákia és az NDK rosszallását. Csehszlovákia már régóta mint a többi ország iparosításának tárházára tekint magára. A cseh gépipar mértéktelen kiterjedése azon a feltételezésen alapul, hogy ezt a maga számára kijelölt szerepet a többiek elismerik.

A román szembenállás gazdasági. Az új magatartás megmutatkozott a román előretörésben a genfi világkereskedelmi konferencián, a külföldi utakon, a nyugati irodalommal foglalkozó írószövetségi vitában, a nyelvtanítás újjászervezésében, az orosz nyelvtanítás kiszorításában a kötelező tantárgyak közül. Bekövetkezett a nemzetközi hírek tárgyilagossá válása. Nyugati újságokból is olvashatnak – jól megszűrve. Például a *Lunea* (Világ) már a *Neue Zürcher Zeitung*-ból is átvész cikket. Ám még így is sokkal szabadabb légkör uralkodik Lengyelországban, Magyarországon és Jugoszláviában – tette hozzá a szerző. A végső következtetés, hogy Romániát nem lehet egyszerűen a szovjet politika függvényének tekinteni. Messze túl van azokon az eredményeken, amelyeket 1956 után a többi tervország elért. A román kormány önálló politikai tényezővé vált, és magatartását Moszkvában figyelembe kell venni. Kérdés, hogy ez a mostani önállóság elhalványul, vagy erősödik.

Először a csehszlovákoknak lett elégük. 1964 decemberében bejelentették a szovjeteknek, hogy a problémákat felső szintű értekezlet elé akarják vinni, és ha kell, kezdeményezik ennek összehívását. Nem történt semmi. Egy idő után a németek is csatlakoztak a javaslatához. 1965 októberében végre az SZKP hajlott a legfelső szintű találkozó összehívására, de a napirendre másoktól várt javaslatot, nehogy az legyen a látszat, hogy befolyásolni akarják a többieket.⁵⁰⁷

1965-ben minden a régi megszokott keretek között folytatódott. Az 1966–1970 közötti ötéves tervek egyeztetése során a korábbi gyakorlathoz kísértetiesen hasonló helyzet alakult ki. Határidőre csak Lengyelország készítette el az egyeztetésre szánt javaslatot. A KGST XIX. január–februári ülészakán⁵⁰⁸ a tagállamok képviselői ismét kifejezésre jutatták, hogy szükség lenne 15–20 éves tervek elkészítésére és egyeztetésére. Megállá-

⁵⁰⁷ MNL OL XIX-a-2-gg. 207. d. 144. sz.

⁵⁰⁸ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/55. ö. c. A XIX. ülészakáról és a KGST helyzetéről a valóságnak meg nem felelő optimizmussal írt A. ALEKSZEJEV és L. IVANOVA: A KGST-tagországok gazdasági fejlődésének perspektívái címmel, a *Nemzetközi Szemle* 1965. 6. számában magyarul is megjelent cikkében.

pították azt is, hogy továbbra sem működött a tudományos-műszaki együttműködés, vagyis a licencek ingyenes átadásának gyakorlata. Szeptemberre ebben a kérdésben addig jutottak, hogy kísérletképpen az érdekelt országok kölcsönösen pénzért átadhatták egymásnak a találmányukat. Az érdekellentétek miatt azonban a szervezet képtelen volt a változtatásra, az árvitában sem történt semmi. Többeknek az volt a véleménye, hogy a forgalom növelése érdekében ösztönző árakra van szükség, a szovjetek ezt elsősorban a gépiparra értették, a bolgárok pedig a mezőgazdasági termékekre. Megvitatták a KGST Titkárság szerepének kérdését is. A többség hiába érvelt az önállóbb, aktívabb szerepfelfogás mellett, a románok megvétózták ezt. A lengyelek szokásukhoz híven a nyersanyagtermelés közös beruházásait hozták szóba, amire Bărlădeanu élesen és elutasítóan reagált: „Lengyelország ne számítson Románia részéről az eddigieknél nagyobb nyersanyagszállításra.” Az ő álláspontja sem jelentett azonban újdonságot, szerinte az iparosítás segítésének és az országok közötti kiegyenlítődség elvének kellene a szervezeten belül érvényt szerezni.

A KGST VB 1965. április 7–9-i 17. ülésének⁵⁰⁹ összesen annyit sikerült nagy nehezen elérnie, hogy kinyilvánítsák: a szakosításokkal kapcsolatos tervkoordináció a kölcsönös előnyökre kell hogy építsen. Felmerült, hogy a gépipar esetében talán a teljesen új módszerek lennének eredményesek, például gyártmánycsoportokkal, alkatrészekkel, részegységekkel kellene kísérletezni, és ezekről részletes megállapodásokat kellene kötni. Lengyelország a gépipart illetően ismét előhozakodott 1958-as álláspontjával, nevezetesen hogy csak bizonyos és külön meghatározott termékekkel kellene kísérletezni. A románok nem nyilvánítottak véleményt erről azon a címen, hogy javaslataikon még dolgoznak. Végül csupán egy szakmai konferenciában állapodtak meg 1965 őszére. A tudományos és műszaki kutatások alapvető irányai csak a kutatási témák csökkentésével hagyhatók jóvá az 1966–1970-es időszakra. Ugyanakkor magyar javaslatra elfogadták a kutatóintézetek közvetlen kapcsolatának lehetőségét. A csehszlovákok az áruraktározás területén akartak együttműködést szervezni, de a szovjetek aggályosnak tartották ennek a KGST-n belüli megoldását, a románok eleve kijelentették, hogy nem vesznek részt semmiféle ilyen rendezvényen, így nem is született határozat.

Közben elérkezett a nyár, a KGST VB ülést is tartott június 25–29. között, ahol kiderült, hogy nem fejeződött be az 1966–1970 közötti ötéves tervek kétoldalú egyeztetése részben a románok, részben a szovjetek miatt. Moszkvában csak az év végén készült el a terv, de ismét leszögezték, hogy ne számítsanak a partnerek további tüzelőanyagra és nyersanyagra, és a drága beruházások 1970 után csak a KGST-országok segítségével oldhatók meg.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/53. ö. c.

⁵¹⁰ Moszkva szándékait egy, a Goszplanban lezajlott konzultációról szóló, 1965. június 22-i jelentés fedi fel. Hetényi István előtt a szovjetek arról panaszkodtak, hogy náluk nagyon alacsony az életszínvonal a KGST-országokhoz képest, és ugyan erőfeszítéseket tesznek ennek javítására, lehetőségeik azonban behatároltak. A felhalmozás aránya is itt a legmagasabb: az ipari beruházások 30%-át a kitermelő ágak fejlesztésére fordítják, miközben ez az USA-ban 15–20%. 1966–1970 között jelentősen növekedik a tüzelőanyag- és

A túltervezésen képtelenek voltak változtatni a tagállamok: a külkereskedelmi összeforgalom ugrásszerűen növekedne az öt éves tervidőszakban, mintegy 40,6%-kal, évi átlagban 7%-kal, miközben a korábbi évek visszaesést mutattak. A gépiparban és a vegyiparban várták a legnagyobb forgalmat. Az előzetes igények alapján összeállított mérleg sem hozott újat, az alapanyagokból jelentős volt a hiány: 6 millió tonna kőolaj és 3 millió m³ földgáz hiányzott a rendszerből, miközben a Szovjetunió európai területein mintegy 77 millió tonna egyezményes tüzelőanyag volt a fűtőanyaghiány. Amikor a KGST–Közös Piac kapcsolat szóba került, a román delegátus sietve kijelentette, hogy nincs szükség semmiféle közös fellépésre, annak ellenére, hogy az előterjesztés mindenkiel érzékeltette, hogy a nyugati tömörülés maga mögé utasítja a KGST-t. 1958–1964 között például az ottani belső forgalom a KGST kétszeresével szemben 2,7-szeresére emelkedett.

A Szocialista Országok Nemzetközi Kereskedelmi Bankja egyéves működéséről a VB megállapította, hogy nem volt érzékelhető hatása sem az áruforgalomra, sem a hitelkapcsolatokra. Határozatot erről sem hoztak a románok ellenzése miatt.

A KGST VB szeptember 21–23-i 19. ülése megállapította,⁵¹¹ hogy a következő öt éves terv tüzelőanyag–energia-mérlege javult az időközben beérkezett szovjet vállalással, de még mindig nem sikerült biztosítani Bulgária és az NDK kőolajszükségletét, Magyarország, Csehszlovákia és az NDK földgázszükségletét, Csehszlovákia villamosenergia-szükségletét, no meg a Szovjetunió energiaszükségletét. (A Szovjetunióban és Romániában a saját szénhidrogénvagyon a belső szükségletekre volt elegendő.) A szovjetek kicsikartak egy olyan határozatot, amely az 1970 utáni beruházások külföldi finanszírozásának előkészítését célozta. Jaroszevicz közölte, hogy a Szovjetunió 1970-es 76 millió tonna egyezményes kőolajexportja olyan volumenű, hogy elegendő lenne az ország keleti részéből érkező mennyiséggel együtt a saját szükségletei kielégítésére. (Brezsnyev erről győzködte 1965. szeptember 14-én a csehszlovák vezetőket.) Leszecsco nehezményezte, hogy az 1970 utáni beruházásokról sem a Titkárságnak, sem a Közgazdasági Állandó Bizottságnak nincs programja. A beruházásokat illetően sem látszik a hosszabb távú megoldás (például csőgyár építésére lenne szükség valahol, vagy olcsó szénlelőhelyeknél kellene erőműveket építeni). A tervkoordinációnak kellett volna rendezni ezt, „de az meg nincs”. Bármilyen meggyőzően érveltek azonban a szovjetek, a románok bejelentették,

anyagexport, ami azonban 3,5 milliárd rubel beruházást igényel. Ellenértékben csak 1 milliárd rubel beruházás takarítható meg. Tehát feltétlenül le kell folytatni a közös megtakarítási vizsgálatokat vagy arányosítani a beruházási terheket. Utóbbi esetben a szovjetek elsősorban hitelt igényelnek, illetve magasabb árakat az energiáért és nyersanyagokért. Magyarországnak ennek fejében gépipportot és fogyasztási termékeket vásárlását ajánlották. A csehszlovákokkal hasonló konstrukcióban folytak a tárgyalások. Nem akarták ezt KGST-szinten felvetni, mert az hosszadalmas és bürokratikus. Hetényi ehhez hozzátette, hogy csehszlovák forrásból származó információk szerint északi szomszédunk az ajánlatra elvileg pozitív választ adna, de sok fenntartással, többek között azzal, hogy abban az esetben vesznek részt a beruházások hitelezésében, ha abban a többi KGST-ország is részt vesz. MNL OL XIX-A-2-pp. 12. d., és MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/1. ő. c.

⁵¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/ 55. ő. c.

hogy nem vesznek részt az érces és nem érces ásványok külfejtéséhez szolgáló berendezések szakosításával kapcsolatos ajánlások kidolgozásában.

1965. szeptember 23-án a VB-tagok külön megbeszélést tartottak a KGST XX. ülészakának összehívásáról. Egyöntetű volt a vélemény, hogy 1966 második negyedében meg kell tartani ezt, ugyanakkor a németek, a csehszlovákok továbbra is legfelsőbb szintű találkozót erőltettek.⁵¹²

Az év utolsó VB-ülésére 1965. november 30–december 3. közötti került sor.⁵¹³ Miután az 1966–1970 közötti mezőgazdasági termelés volt a fő napirend, a románok már az anyag kidolgozásában sem vettek részt. A zöldség- és gyümölcsstermesztésben Bulgária és Magyarország jelentős exportot jelentett be (a magyar export növelését a korábbi 272 ezerről 790 ezer tonnára). Ugyanakkor nem volt lehetőség a gabonaszállítások egyeztetésére, bár a tervek szerint az importigény jelentős csökkenése várható. Hiányolajos magvakban, étolajban, húsbán, dohányban maradt. Fehérjetakarmányban is tökéletes importra szorultak a tagországok. A színesfémkohászatnál előrehaladást nem lehetett látni; a prognózis növekvő tökéletes importtal számolt.

A magyar vezetők jelentősen vesztek a KGST-vel kapcsolatos várakozásaikból, és keresték az új utakat. 1965. október 1-én a Budapesti Pártbizottság előadássorozatán⁵¹⁴ Nyers Rezső, miközben a külkereskedelmet a gazdaság meghatározó tényezőjének nevezte, a KGST-kereskedelem lassulásával kapcsolatban kijelentette, hogy az elkövetkezendőkben „...azt kell célul kitűznünk, hogy a forgalom most már a tökéletes országokkal ugyanilyen arányban növekedjen” [azaz mint a KGST-országokkal]. Még hozzátette, hogy fejleszteni kell a tervországokkal a kétoldalú egyeztetést és kereskedelmet. Ezenkívül nemcsak a kormányok egyeztetésében, hanem a vállalatok műszaki koordinációjában látott lehetőséget. A kooperációban új megoldásokkal kell kísérletezni, például a gyártmánycsoportok szakosításánál. Összességében azonban úgy látta, hogy jobb, ha mindenki lemond az illúziókról.

A KGST apparátusában és a tagországok vezetőinek körében is általánossá vált a KGST-együttműködéssel kapcsolatos reményvesztés. Ezt megfelelően tükrözte Apró Antalnak Leszecsckóval, a szovjet fődelegátussal folytatott 1965. október 4-i megbeszélése. Brezsnyevnek legutóbb már a szervezet fenntartására kellett biztatnia szövetségeseit – mondta Leszecsco. Már a KGST-apparátusban is elhangzottak olyan megjegyzések, amelyek a KGST feleslegességére utaltak, nem beszélve a lengyel tervhivatal vezetőjének kijelentéséről, aki szerint elég lenne a hivatalok egyeztetésére korlátozni a munkát. A szovjet hatalmi elitben is viták folytak arról, hogy túl nagy áldozatot hoz a Szovjetunió a kelet-európai országok életben tartására, mi több, a KGST eredménytelenség miatt olykor Leszecsco maga is bírálókat pergőtűzébe került. A csehszlovák és a német első titkár moszkvai tartózkodása alatt – egymástól függetlenül – a tarthatatlan helyzet miatt ismételten csúcstalálkozót kezdeményezett Brezsnyevnél, sőt Ulbricht ismét

⁵¹² MNL OL XIX-a-2-gg. 207. d. 145. sz.

⁵¹³ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/56. ő. c.

⁵¹⁴ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/74. ő. c.

felvetette a konszernnek, az ágazati egyesülések megalakításának szükségességét. Apró a beszélgetésen jelezte, hogy a csúcstalálkozóval a magyar vezetés és személy szerint Kádár János is egyetért.⁵¹⁵

Az év végén a szovjetek új ötlettel álltak elő. 1965. december 2-án Leszecsco arról tájékoztatta Apró Antalt, hogy az SZKP vezetése úgy kívánja az autóiparát fejleszteni, hogy kooperálna valamelyik nyugat-európai gyártóval, és több összeszerelő üzemet hozna létre. Lengyel, bolgár, magyar vásárlási igényeket akarnak kielégíteni úgy, hogy kiterjesztenék ezekre az országokra a szerelést, az alkatrészgyártást mintegy 120-150 ezres szériájú gyárak létrehozásával. Brezsnyev és Gomułka már tárgyalt is erről. Leszecsco javasolta is, hogy Kádár írjon ilyen tárgyú levelet Brezsnyevnek. Ami a szakosítás perspektíváját illeti, kifejtette, hogy nem vár sokat a KGST-értekezlettől, hogy remény legyen erre szerinte el kellene érni a reális önköltség meghatározását. Ugyanakkor a szovjetek ismét nekiállnának az 1968–1970 közötti beruházások elemzésének a gépiparban és a vegyiparban: a megállapodásokat szankcionált kötelező államközi szerződésekben rögzítenék. Azt kérte, hogy a magyarok legalább elvileg támogassák ezt a szándékot, ez talán enyhíti a résztvevő országokban kialakult általános pesszimizmust. Leszecsco felajánlotta, hogy hajlandó találkozni a magyar vezetőkkel, és meghallgatná a magyar aggályokat, megpróbálnák ezeket orvosolni és így feloldani a pesszimizmust. Így képzelné el a csúcstalálkozó előkészítését, nem a KGST VB beszámolójának elkészítésével. 1966 első felére azonban továbbra is a bénultság volt az uralkodó. Ugyan halmozódtak a szakosítási ajánlások, de azok valahogy továbbra sem akartak realizálódni.⁵¹⁶

1966 elején lezárult az 1966–1970 közötti tárgyalássorozat és a tagországok aláírták a keretmegállapodásokat. A Szovjetuniónak természetesen döntő szerepe volt a nyersanyagok biztosításában, illetve a késztermékek felvásárlásában. Valamennyi ország továbbra is gyors gépipari és vegyipari fejlesztést irányzott elő, bár kérdéses maradt a beruházások anyagigénye, különösen a vegyiparban. Az áruforgalom növekedése a KGST egészében közel 50%-kal nőtt volna, leginkább Bulgária és Magyarország, legkevésbé Csehszlovákia, Románia és az NDK relációjában. Csökkenő tendenciát mutatott a tüzelőanyag- és nyersanyagexport, növekvőt a gépexport. A gabonaexport-importban egyik országnak sem sikerült végleges megállapodásra jutnia.

Nem volt ilyen jó a helyzet az 1970 utáni tervek újszerű elkészítését illetően. Az 1966. február 8–11-i KGST VB ülésen⁵¹⁷ nem sikerült azt az 1965 eleji csehszlovák elképzelést érvényesíteni, hogy készüljenek nemzetközi prognózisok a távlati elképzelésekről, más szóhasználattal előtanulmányok. A tagországok többsége 25-30 ilyen tanulmányt rendelt volna meg a KGST Titkárságtól, de a románok szerint ezek elkészítése meghaladja a Titkárság kompetenciáját. G. Rădulescu azt javasolta, hogy a Titkárság

⁵¹⁵ Uo. 58. ő. e.

⁵¹⁶ Némi előrelépést jelentett, hogy a Gépipari Állandó Bizottság az 1966. februári KGST VB után maga dönthette el, mely ajánlásokat viszi a Végrehajtó Bizottság elé és melyekről dönt saját hatáskörben. Ez gyorsította az ajánlások megszületésének folyamatát.

⁵¹⁷ MNL OL M-KS 23/1966/25. ő. e.

csak 1967-ben nyújtsa be az 1970 utáni időszakra vonatkozó előzetes javaslatát és azt is csak a kétoldalú együttműködések ütemezésére. Ez pontosan az ellenkezőjét jelentette a közös előkészítő szakasz beiktatásának.

A nemzetközi gazdasági szervezetekkel való kapcsolattartásánál a románok tovább szűkítették volna a Titkárság kompetenciáját; szerintük a Titkárság információhoz csak a VB képviselő-helyetteseinek jóváhagyásával juthat.

Egyéb ügyek is megfeneklettek egy vagy több ország ellenérdekeltsége miatt. Ilyen volt a mezőgazdasági árak rendezése. Ezt Bulgária 1966 januárjában zöldségnél és gyümölcsnél tovább erőltette, de már Magyarország is szembefordult a kezdeményezéssel, attól tartva, hogy ez általános emelkedést indít el az áraknál, és annak nem lesz jó vége. Eltolták a közlekedési tarifákról egyre durvább vita lezárását is, Magyarország ugyanis az egyezmény felfüggesztését kérte, miután az hátrányos volt számára. A lengyelek és bolgárok ezt elfogadhatatlannak tartották. Miután azonban a csehszlovákok is haladékokat kértek, az eredménytelenség borítékolható volt.

Az április 16–22-i VB-ülésen⁵¹⁸ hosszú időre kudarcba fulladt az önálló árbázis kidolgozására tett erőfeszítés is; minden addiginál élesebben mutatkoztak meg az álláspontok közötti eltérések. A főbb termékek önköltségének összehasonlítása pedig már az adathiány miatt meghíúsult, nemcsak Románia, de a Szovjetunió sem teljesítette ezt a kötelezettségét. Még egy olyan határozatot sem sikerült egyhangún elfogadni, hogy vissza kell térni az elméleti alapokhoz, és hogy a Közgazdasági Állandó Bizottság dolgozzon ki egy kísérleti ármódellet. Ez utóbbival kapcsolatban ugyanis az NDK és Csehszlovákia érdektelenséget jelentett be.

Kísérlet történt a szakosítás hatékonyságának növelésére, és februárban erről szakkonferenciát szerveztek. Ennek alapján elvi döntés született arról, hogy ki kell dolgozni a szakosítás előkészítésének, rögzítésének és megvalósításának új rendszerét. A határozat a román és bolgár javaslat alapján azonban ennek a munkának csak a szervezeti kereteit határozta meg, illetve azt, hogy az év végére készüljön el a javaslat. A magyar álláspont csak a jegyzőkönyvbe kerülhetett be, mely szerint az érdekelt országok részvételével részletes gazdasági és műszaki vizsgálattal kössék össze az előkészítést, illetve a szakosítást a jövőben gazdasági egységek közötti szerződések megkötésével kell véglegesíteni.

Végre sikerült a Varsói Szerződés és a KGST közös csúcstalálkozásában megállapodni. A KGST VB 1966. április 16–22-i és június 7–11-i ülésen kísérletet tett egy beszámoló összeállítására a csúcs számára,⁵¹⁹ és az 1966. július 4–7-i találkozáson sikerült közös nyilatkozatot kiadni az európai biztonságról. Éles vita alakult ki a románokkal a haderő-irányítást illetően. A KGST-kérdésekben olyannyira nem egyeztek az álláspontok, hogy Tanácsülésre nem, csak egy kötetlen eszmecsere került sor. A románok megismételték korábbi álláspontjukat: minden újítást elutasítottak, különösen a közös vállalatokat és intézményeket, továbbra is szigorúan őrködve szuverenitásuk csorbítat-

⁵¹⁸ MNL OL M-KS 23/1966/26. ő. e.

⁵¹⁹ MNL OL M-KS 23/1966/26. ő. e., illetve a csúcsra: MNL OL M-KS 32/1966/2. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság és a Minisztertanács tagjainak, 1966. július 11. Összeállította: Erdélyi Károly.

lanságán.⁵²⁰ Ceaușescu támadta az Intermetallt, mondván, hogy egy sor nemzeti fejlesztési tényező átkerült a szervezethez, ezért az nem felel meg a KGST alapelveinek. Hozzátette azonban, hogy az ilyen szervezeteket a KGST keretein kívül kell létrehozni. A román vezető a beruházások koordinálását is ellenezte. Hiába hivatkozott Koszigin a Vaskapu-erőmű beruházására, amelyen három ország osztozott, és amelyhez a szovjetek jelentős berendezéseket szállítottak. Ugyanakkor – mintegy gesztusként – azt mondta, hogy a KGST-szervek nem gazdálkodhatnak önállóan, jobb, ha az ilyenek a KGST-n kívül, önálló közös vállalatoknál születnek meg. A legtűrelmetlenebb Gomułka volt, aki szerint „nem normális helyzet alakult ki” a román magatartás miatt, és ez akadályozza az előrehaladást.

Világossá vált, hogy semmiféle egyeztetés, üléselés, kísérletezés és még egy csúcstalálkozó sem vezet előre. Nincs más lehetőség, meg kell találni a románok megkerülésének módját.

Kísérlet a románok megkerülésére

1966. szeptember 12-én négyszemközti beszélgetés zajlott le Brnóban a magyar és csehszlovák képviselő, Apró Antal és Otokar Šimunek között.⁵²¹ Mindketten egyetértettek abban, hogy a tervkoordináció megújítása elképzelhetetlen a minden országra kiterjedő prognózisok nélkül. Valahogy el kell érni, hogy azok elkészüljenek, ha másként nem, akkor a Tanácson kívüli megoldással. Politikai egyeztetéseknek egyikőjük sem látta tovább értelmét, és azon törték a fejüket, hogyan kerüljék meg a román vétókat. Apró Antal egyenesen úgy fogalmazott: nem szabad, hogy a románok kiszorítsanak minket saját szervezetünkől. Nem látott más lehetőséget, mint hogy az érdekeltség elvére kell alapozni a taktikát. Ezen túl jó lenne, ha kialakulna egy közös csehszlovák–magyar elképzelés a tervegyeztetésre, esetleg az 1969–1970-es beruházások egyeztetésére is. Šimunek egyetértett Apróval és megjegyezte, hogy a magyar reformot sokkal közelebbinek érzi a csehszlovákhhoz, mint a lengyelt vagy a németet. Megállapodtak abban, hogy ráveszik tervhivatalaik elnökeit egy közös javaslat kidolgozására, és fenntartják álláspontjukat a KGST testületeiben a tervkoordináció korszerűsítését, az érdekeltség elvének alkalmazását és a harmadik piacokkal kapcsolatos egyeztetés szükségességét illetően.

Egy nappal később már hárman ültek asztalhoz,⁵²² próbálták megnyerni tervüknek a lengyel félt is. Jaroszewicz leszögezte, hogy nem kíván eltérni Gomułka álláspontjától, vagyis hogy a KGST-n belül kell eredményt elérni, mert tarthatatlan, hogy a KGST költségvetésének 90%-át adó szervezetek képtelenek előrelépni a románok miatt. Ezt a véleményét már közölte Leszcscsóval is, hozzátéve, hogy jogi eszközökre van szükség a román ellenállással szemben. A szovjet képviselő annyit ígért, hogy konzultál jogászokkal. Jaroszewicznek persze már kész terve volt, szerinte abba kell belekapaszkodni, hogy

⁵²⁰ Ugyanakkor a tőkés világpiacra egyre gyarapodott a szocialista-tőkés közös vállalatok száma.

⁵²¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/26. ő. e.

⁵²² MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/31. ő. e.

az alapszabály a döntések meghozatalánál az érdekelt országok egyhangú szavazatát írja elő, és nem valamennyi országét, tehát olyan határozat is elképzelhető, ahol hat ország közös akarata érvényesül, és ehhez Románia különvéleményt fűz vagy bejelenti érdekeltségét. Apró és Šimunek is úgy látta, hogy ki kell tartani emellett a javaslat mellett. Jaroszewicz leszögezte, ha nem sikerül ezt elfogadtatni, Lengyelország kilép a KGST-ből, „mert nem hajlandók tétlenül nézni a szervezet halódását”. Még azt is kikötötte, hogy az 1966. október 4-én kezdődő VB-ülésen jussanak dűlőre ebben a kérdésben. Šimunek is ingerült volt, és bírálta a szovjeteket rendkívül óvatos magatartásuk miatt. Megjegyezte Jaroszewicznek, hogy frontális ütközetben nehéz lesz érvényesíteni akarataikat, próbálkozzanak inkább a részkérdésekkel, a konkrét ügyekben esélyesebb a fellépésük. Román vétó esetén nem rosszak a KGST-n kívüli megoldások sem, de ha csak ez marad, nincs értelme például ekkora KGST-apparátus fenntartásának,⁵²³ csökkenthetők a költségek.

Végül is mindhárman megegyeztek abban, hogy követelik, hogy a Végrehajtó Bizottság foglalkozzon a KGST fejlesztésével, de a testület elé menő jelentéssel már nem érdemes kínlódni. Az érdekeltséget helyben kell felvetni, és konkrét határozatok esetén ki kell tartani mellette, illetve ki kell erőszakolni a döntéseket, például arról, hogy az Intermetall és a golyóscsapágy-ipari szervezet esetén szűnjön meg a KGST párhuzamos szervezete (bizottsága), vagy ha ez nem megy, formálissá kell tenni tevékenységét. A taktikai részletek kidolgozása érdekében a három képviselő megállapodott abban, hogy felveszik a kapcsolatot a németekkel, és négyük közös álláspontjáról tájékoztatják a szovjeteket és a bolgárokat. A további részletek megbeszélése érdekében szeptember 20-án Varsóban találkozik Olszewski, Stránsky és Szita János, és ha sikerül, ide már meghívják a német partnert is. Jaroszewicz megemlítette, hogy Gomułka szabadságát Romániában töltötte, beszélt Ceaușescuval, de semmit sem ért el, és a találkozó rossz hangulatban zárult.

Szeptember 20-án a németek még nem képviseltették magukat. Apró Antal ugyanis csak egy nappal később találkozott Julius Balkow német miniszterelnök-helyettessel Budapesten. Nyíltan és határozottan tájékoztatta partnerét a három ország közös álláspontjáról, vagyis hogy a konkrét döntéseknél az érdekeltség elve alapján kijátszák Románia vétóját. Ilyennek tekintik az 1970 utáni tervkoordináció, a szakosítás és a külkereskedelmi egyeztetés megújítását. Balkow jelezte, hogy a csúcstalálkozó után a német párt politikai bizottsága megvitatta a helyzetet, és elgondolásaikat írásban eljuttatták a szovjetekhez. Válaszra várnak, aztán szétküldik javaslatukat a többi tagországnak. Szerintük széles körű iparági egyesülési rendszert kell létrehozni, mindenekelőtt a műszaki fejlesztés területén. Nem kizárt azonban a KGST-bizottságok hatékonyságának emelése sem. Beszámolt arról, hogy Bulgáriával sikerült kooperációs szerződéssel szakosodni az írógépgyártásban. Szerintük ki kellene próbálni a szakosítás egy új formáját, nevezetesen az együttműködést a teljes géprendszerek kifejlesztésében, például a cukorrépa termesztésben, ahol a vetéstől a cukorgyártásig a teljes vertikumot kellene megosztani a tagállamok között, vagy más formában: a magyarok a gabonatermesztésben és -fel-

⁵²³ Az apparátus létszáma meghaladta a 600 főt.

dolgozásban, a csehszlovákok a cukorgyártásban, a németek a burgonyatermesztésben és -feldolgozásban építenének ki teljes rendszereket. Balkow megemlítette a tudományos-műszaki eredmények ingyenes átadásának megszüntetését, és a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank feltőkésítését a beruházási hitelnyújtás beindítása érdekében. A németek tehát külön léptek, így nem volt időszerű az ő bekapcsolásuk a románok elleni közös fellépés előkészítésébe.

1966. szeptember 28-án megérkezett a lengyel javaslat.⁵²⁴ Ez kiállt – a Jaroszewicz által elmondottaknak megfelelően – a KGST keretein belüli előrehaladás mellett. Hivatkozási alapja a bukaresti csúcs volt, amely feljogosította az érdekelt országokat a kezdeményezésre, illetve arra, hogy egy ország maga ne akadályozhassa az együttműködés fejlesztését a KGST Tanács keretében, miután ez a magatartás ellentmond a KGST alapokmányának. Ilyen volt a tervkoordináció és a szakosítás fejlesztése is. A dokumentum világosan leszögezte, hogy érvényesíteni kell az érdekeltség elvét, vagyis azok az országok hozhatnak határozatot, amelyek érdekeltnek nyilvánítják magukat az illető kérdésben; az egyhangúság kizárólag ezekre az országokra vonatkoztatható. Az érdektelen országok mintegy kizárják magukat a döntéshozatalból, de utólag bejelenthetik csatlakozásukat a már elfogadott határozathoz. Az pedig végképp elfogadhatatlan, hogy a KGST-ben csak olyan téma vehető napirendre, amellyel valamennyi ország előzetesen egyetért. Az anyag leszögezte, hogy az érdekelt országoknak meg kell kapniuk a lehetőséget, hogy KGST-határozatként fogalmazzák meg akaratukat és ne különvéleményként. Ha valamely ország nem ír alá valamilyen döntést, az ne gátolja az egyetértők akaratának érvényesülését, miután a határozatok egyébként is csak a tagállamok kormányának döntéseit követően lépnek hatályba. A legcélszerűbb, ha a napirend elfogadásakor tisztázzák az érdekeltséget, illetve érdektelenséget. Végül az előterjesztés leszögezte, hogy Lengyelország nem vesz részt az alapokmányról szóló semmilyen esetleges általános vitában, mert javaslatai nem érintik az alapokmány szövegét.

A KGST Végrehajtó Bizottságának 1966. október 4–7-i ülésén robbant a bomba. A lengyel javaslathoz azonnal csatlakozott Csehszlovákia, az NDK és Magyarország. Most a szovjetek is színt vallottak, és a „négyek” mellett foglaltak állást. Bulgária ugyan tartózkodóan viselkedett, de érzékeltette, hogy a többséggel ért egyet.⁵²⁵ A románokat

⁵²⁴ Ezt Szita János küldte át az MSZMP Államgazdasági Osztályára. MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/31. ő. e.

⁵²⁵ A bolgár álláspontot Szita János egy 1966. november 10–12. közötti budapesti tárgyaláson tudakolta meg. A bolgárok nem fogadták el a román pozíciót, de tartottak attól, hogy csoportosulások alakulnak ki a KGST-ben. Az érdekeltség-érdektelenség kérdésében nem értettek egyet a lengyel javaslattal, az országoknak kell dönteni érdekeltségükről, a románoknak is joguk van ehhez. A többség nem érvényesítheti akaratát 1-2 országgal szemben, ugyanakkor minden konkrét ügyben tisztázandó az érdekeltség vagy érdektelenség. Az a román magatartás elfogadhatatlan, hogy azt mondják, általában érdekeltek a tervkoordinációban, és ezen az alapon blokkolnak minden megoldási kísérletet. A prognózisok elkészítésével egyetértettek, azonban ragaszkodtak a „szófiái elvhez”, vagyis a licencek ingyenes átadásához. (A KGST VB 1967. július 5–7-i ülésén kompromisszumos javaslat született: lehetővé kell tenni az ingyenes és a fizetési változatot is. Továbbá az együttműködés szerződéses formáját is bevezették.) A mezőgazdasági termékek árát nem általánosan kérték,

meglepte a velük szembeni egyöntetű fellépés. Valamennyien támadták Romániát azért is, mert nem jelentette be érdektelenségét a tőkés országokkal folytatott kereskedelem egyeztetésének témájában, ellenkezőleg, igyekezett megakadályozni, hogy az a korábbi megállapodáshoz képest megváltozzon és kiszélesedjen. Ebben a kérdésben az ösztűz hatásos volt, Románia beadta a derekát, és a VB megbízhatta a Külkereskedelmi Állandó Bizottságot, hogy javaslatot tegyen az egyeztetés módosítására. Az 1970 utáni tervkoordinációnál azonban nem sikerült meghátrálásra bírni Romániát. Fenntartotta érdekeltségét, és igyekezett megakadályozni, hogy elkészüljön a KGST Titkárság javasolta 25 közös előtanulmány. Ennek ellenére a többi tagország határozattá nyilvánította egyetértését a tanulmányok elkészítéséről. Ez igen komoly, precedens értékű döntés volt. Megszületett az első olyan határozat, amely figyelmen kívül hagyta a konszenzus elvét! Ezt azonban nem lehetett a végtelenségig folytatni, hiszen az alapokmány módosítása nélkül minden ország szabadon dönthetett arról, hogy valamely kérdésben érdekelt-e vagy sem. Legfeljebb azt lehetett elérni, hogy ne csak az érdektelenséget, hanem az érdekeltséget is be kelljen jelenteni. De ha ez megtörtént, a konszenzusos elv alapján már az adott ország bármely döntést megvetozhatott.⁵²⁶

A közlekedési tranzitszállítások tarifájának ügyében tovább élesedtek az ellentétek. Most már Bulgária és Románia is bejelentette, hogyha nem mérséklék a tarifákat 1966 végéig, akkor 1967 januárjában felmondják az ideiglenes egyezményt. Az NDK és Magyarország 1967 közepét javasolta új határidőnek. Csehszlovákia is ultimátumot nyújtott be: ha addig nem sikerül megállapodni, ő is kilép az egyezményből.

Az ülésen jóformán semmiről sem sikerült megállapodni.⁵²⁷ Október 31-én Apró Antal a tapasztalatok alapján az Államgazdasági Bizottságnak a következő taktikát javasolta:

„Nemzetközi intézmények szervezésénél, vagy más természetű többoldalú megállapodások létrehozásánál célszerű először a legérdekeltebb néhány országgal az együttműködést megkezdeni és csak később kiszélesíteni a résztvevők körét. Ügyelni kell azonban arra, hogy ez ne jelentsen diszkriminációt egyes országokkal szemben.

Várható, hogy a legtöbb esetben a közvetlen együttműködés Csehszlovákia, az NDK, Lengyelország és Magyarország között alakulhat ki elsősorban. Az együttműködést ezekkel az országokkal nemcsak kétoldalúan, hanem többoldalúan is célszerű fejleszteni. Ugyanakkor kíváncsú, hogy egyes esetekben javasoljuk más érdekelt országok csatlakozását az együttműködéshez. Külön ügyelni kell arra, hogy Bulgária ne kerüljön ellenzékbe a többi ország együttműködésével

csak a zöldség, a gyümölcs és a dohány árának emelését. Szakosítási elképzeléseiket kétoldalúan akarták megkötni.

⁵²⁶ A magyar jogi álláspont is ezt a helyzetet regisztrálta. MNL OL M-KS 288.f. 24/1967/31. ő. e.

⁵²⁷ A közlekedési valutacserében a csehszlovákok úgy nyilatkoztak, hogy elállnak a határozat végrehajtásától, mert nem sikerült a végrehajtást illetően megfelelő eredményre jutni, ezért nem született határozat. A németek a kőolajvezeték egységes díjszabását javasolták, mert sokallták azt, amit a lengyeleknek fizettek. Ebben sem sikerült dűlőre jutni.

szemben, mint ahogy erre az utóbbi időben voltak tapasztalatok. Ezért célszerű egyes kérdéseket Bulgária bevonásával előkészíteni, illetve megoldani.⁵²⁸

November közepén négyes, csehszlovák, lengyel, magyar és német megbeszélést tartottak Prágában. Közeledett a Tanácsülés ideje, tisztázni kellett, hogyan haladjanak tovább. Eldöntötték, hogy még határozottabban fogják képviselni az egyeztetett álláspontot, és az érdekelt-sérdektelenség ügye lesz – most utoljára – a középponti téma, a Titkárság szerepének növelésétől azonban eltekintenek, a bolgár áremelési javaslatot pedig nem tartották időszerűnek.

Jelenlegi ismereteink szerint ez volt az első négy ország részvételével tartott egyeztetés a következőkben tárgyalandó KGST-reform ügyében is. Elég most annak kiemelése, hogy a közös szervezeteknek és intézményeknek most már nemcsak a számát kívánták szaporítani, de egyetértettek azzal is, hogy azokat alkalmassá kell tenni a reformokra. A magyarok egyébként a híradástechnikai alkatrészgyártás, a németek a komplett vegyipari berendezések gyártása és szállítása területén képzeltek el az Intermetallhoz hasonló további közös, de trüszszerű képződményeket. A döntő azonban a már létezők továbbfejlesztése és életképességük bizonyítása volt.

A találkozón azzal váltak el, hogy úgy rendszeresítik az ilyen egyeztetéseket, hogy annak ne legyen frakciós íze, vagyis nem kell mindig minden résztvevőnek jelen lennie. Azért abban megállapodtak, hogy legközelebb Budapesten találkoznak.

Románia felülkerekedése

A taktikai hadmozdulatok tehát minden korábbit felülmúltak. A románok igyekeztek a bolgárokat maguk mellé állítani, és megteremteni az ún. „kevésbé fejlett országok” akcióegységét. Erre a bolgárok bizonyos mértékű fogékonyságot mutattak, például fékeztek minden olyan lépést, ami a gyengék és erősebbek közötti különbség növelése felé mutatott. A szovjetek középre pozícionálták magukat, és valamennyi ország számára elfogadható megoldások irányába tettek erőfeszítéseket, de következetesek maradtak a szakosításban és a műszaki-tudományos együttműködés fejlesztésében. Továbbra is a nyersanyagexport, a beruházási hitelek és áruk érdekelték őket, és támogatták a mezőgazdasági áruk felülvizsgálatára vonatkozó bolgár kezdeményezést.

Az előzetes képviselői szintű magyar–csehszlovák egyeztetésen O. Šimunek semmilyen érdemi előrelépésre nem számított, magát az ülést sem tartotta szükségesnek; szerinte ebben a helyzetben csak az első titkárok tárgyalása hozhatott előrelépést. Elege volt a semmitmondó határozatokból, a felesleges előkészítő vitákból. Persze nem volt mit tenni, küszöbön állt a XX. Tanácsülés. Hasznot legfeljebb a párbeszéd nyíltságától remélt. Šimunek most már csak annak látta értelmét, ha legkésőbb két éven belül kidolgozzák a KGST-együttműködés távlati stratégiáját és átfogó fejlesztési tervét, és az a magas szintű döntéshozó testület elé kerül. Informálva volt egy Jaroszewicz és Rădulescu között lefolyt tárgyalásról, amikor is a román politikus leszögezte, hogy válto-

⁵²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/31. ő. e.

zatlanul fenntartják az RMP 1964 áprilisi határozatában foglaltakat, és a beszámolót csak akkor fogadják el, ha az pozitív és problémamentes lesz. Nem akarnak a KGST tevékenységének semmiféle bővítéséről tárgyalni, a Titkárság ne dolgozzon ki ilyen koncepciót, maradjon meg a technikai előkészítő tevékenységnél. Nem szabad azokkal az együttműködési szervezetekkel sem foglalkozni, amelyek a KGST-n kívül jöttek létre, vagyis az Intermetallal és a golyóscsapágy-ipari egyesüléssel, és kizárólag a kétoldalú megoldásokat támogatják. Vagyis a románok meggyőzőhetetlenek voltak, és a legkevésbé sem zavarta őket az sem, hogy nem fejlődik a tagországok egymás közötti kereskedelme, mert szerintük dinamizmust egyébként is a szovjet reláció visz a rendszerbe. A csehszlovákok adott körülmények között azt látták célszerűnek, ha néhány országgal regionális programot alakítanak ki, ahol kilátás van a közvetlen szoros együttműködésre.

Egy másik egyeztetésen kimondták, hogy a KGST-szervek tevékenysége befagyott, a bizottsági munka periferezálódott, a műszaki színvonal fejlesztésével kapcsolatos kérdések érdemben nem is kerültek terítékre az elmúlt időszakban, a tervkoordináció pedig teljesen kétoldalúvá vált. Egyetlen országnak sincs teljesen és véglegesen kidolgozott terve 1970-ig. Az sem világos, hogyan működjön az 1970 utáni tervkoordináció, annak szakaszai nincsenek kidolgozva. Az energiaproblémát nem szabadna öt évbe sűríteni, mert ilyen időtávban nem megoldható. Prognózisok kellenének, de ezt a románok határozatosan akadályozzák.⁵²⁹ A csehszlovákok ismételten visszatértek arra, hogy a nemzetközi gazdasági mechanizmus igényli a változtatásokat, például azt, hogy a vállalatok reális összehasonlítást tudjanak tenni a világpiaci árakkal. Világos volt számukra az is, hogy a belső reformok ellentmondásokat szülnek az országok között a nemzetközi együttműködésben. Az újabb nemzetközi intézményeknél arra kellene törekedni, hogy azokat alulról kezdeményezzék, de életképességükhöz komoly banki hitelekre is szükség lenne. A szerződésszegőkkel szemben szankciókra van szükség. Világossá tették, hogy az Intermetall és a golyóscsapágy-ipari egyesülés tevékenysége egyre formálisabb, és ennek megváltoztatásra nincsenek igazán hatáson javaslatok.⁵³⁰ Dolgoznak a KGST reformján, és az év második felében elkezdik a nemzetközi egyeztetést.

⁵²⁹ 1967. október 25-én a VB úgy lépett át a prognózisok készítésének román vétóján, hogy hét ország bejelentette érdekelttségét ilyenek elkészítésében, és tudomásul vette, hogy ezt a KGST Titkárság készíti el, és ebben részt vesznek az állandó bizottságok is. Az Interchim nemzetközi vegyipari szervezet létrehozása is hat érdekelt ország bejelentésével indult, majd az érdekelt határozatot hoztak arról, hogy kiépüljön a KGST és a létesítendő szervezet kapcsolata. Ugyanakkor a Színesfémkohászati Állandó Bizottságban hat érdekelt ország korábbi megállapodása alapján tanulmányok készültek bizonyos fémek kitermelésének fejlesztésére. Mikor ezeket tárgyalni akarták, Románia bejelentette érdekelttségét és megakadályozta tárgyalását, illetve VB elé terjesztését, így azok tájékoztatásként mentek tovább. Az Élelmiszeripari Állandó Bizottság 1967. decemberi ülésén napirendet sem tudott elfogadni. Az év végén a bizottságok többségében eluralkodott a többségi határozatok meghozatalának száma román bejegyzéssel, vagyis a tagországok felhagytak a román álláspont határozattá emelésének engedékeny módszerével. MNL OL XIX-A-2-gg. 247. d.

⁵³⁰ A Csapágyipari Együttműködési Szervezet kezdett erősen hasonlítani egy állandó bizottsághoz azaz, hogy nem voltak bizottsági jogosítványai. A szervezet 1966-os létrehozása után az 1969. április 10-én tartott miniszterelnök-helyettesi értekezlet megállapította, hogy a szervezet tagországai szükségletének már a 97,5%-át ki tudják elégíteni, és a termékek minősége is javult. Hozzá kell tenni, hogy az évi több mint

Az árakat illetően a lengyelek és a csehszlovákok eleve nem ellenezték Todor Zsivkov makacsul megismételt javaslatát egyes mezőgazdasági termékek árának emelésére. Úgy vélték ugyanis, hogy az ügy bolgár–szovjet viszonylatban érdekes, miután a bolgár export négyötöde szovjet piacra kerül. Ugyanakkor éppen az érzékeny területre, vagyis gyümölcsre és konzervre semmi esetre sem méltányolják az áremelést, de a mezőgazdasági nyersanyagokra és a gabonára esetleg. A csehszlovákok hozzátették, hogy húst, gabonát nem kapnak a bolgároktól, azt tőkés piacról szerzik be, egyes áraik ugyanakkor már most is a világpiaci felett állnak.

A tanácsülést előkészítő, 1966. november 1–2-án megrendezett rendkívüli VB-ülésen, Moszkvában⁵³¹ tovább folyt a vita a tagországok között. A határozati tervezet 16 pontjából nyolcat fogadtak el, így a magyar képviselő rövid határozati szöveget javasolt általános utalásokkal.

A decemberi (XXI.) tanácsülés egyetlen értéke valóban a nyíltság volt: egyik delegáció sem rejtette véka alá álláspontját.⁵³² Érdemi határozat nem született; a román delegációnak sikerült megakadályoznia minden kritikus és a továbbfejlesztésre vonatkozó kezdeményezést. Ugyan egyedül maradtak abban, hogy a szervezet továbbfejlesztés előtt áll-e vagy sem, de ez nem zavarta őket. Valamennyi más ország a fejlesztés mellett foglalt állást, de érdemi javaslatot senki sem tett. Tulajdonképpen megismétlődött a bukaresti csúcsértekezlet vitája, egyetlen kivétellel: a románok magatartása még merevebbé vált. Az előkészítő VB-ülésen például megállapodtak abban, hogy a határozattervezeten senki nem változtat, ezt azonban a románok nem tartották be. Ismét ellenezték az 1970 utáni tervkoordináció sokoldalú előkészítését, a hosszabb időszakra szóló kérdések kidolgozását és a prognózisok összeállítását, valamint azt is, hogy a KGST-szervek – ezen belül a Titkárság – hatékonyabb intézkedéseket tegyenek a továbbfejlesztés érdekében. Tudatosan akadályozták a KGST-apparátus munkáját, és egyébként sem vették komolyan a korábbi határozatokat. Szokás szerint igyekeztek húzni az időt. A határozatba annyi került be, hogy 1968-ban meg kell kezdeni az 1971–1975 közötti tervidőszak koordinációját, valamint egyes hosszabb távra szóló kérdésekben a konzultációt. Miután egy ilyen szövegű döntés mégis megszületett, a románok azt akarták elérni, hogy ezt ne hozzák nyilvánosságra. Ez olyan mértékben felháborította a lengyel delegációt, hogy elhagyta az üléstermet, és az ülést csak hosszabb békéltetés után sikerült folytatni. Végül is a románok olyan kompromisszumos javaslatot tettek, hogy legyen utalás a koordinációra, de hogy erről megállapodás is született, az ne legyen benne a nyilvánosság elé kerülő nyilatkozatban. A bolgároknak sem sikerült keresztülvinni egyes mezőgazdasági

1 milliárd darabból a Szovjetunióból került ki 900 millió, és a 771 szakosított típus 73%-át is a szovjetek gyártották, tehát legnagyobb részt a szovjet termelés látott el a hat országot ilyen termékekkel. Az ülésen már a csapágygyártás minőségének együttműködéssel történő javítása, ezzel kapcsolatos kutatás és vizsgálatok koordinálása került az előtérbe. MNL OL XIX-A-90-b. 123. d.

⁵³¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/28. ő. e.

⁵³² Ez nem vonatkozott a házigazda szerepét eljátszó Apró Antalra, aki a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójához kötődően ünnepi beszéddel indította a rendezvényt. APRÓ ANTAL: *A szocializmus építésének útján*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 187–200.

és élelmiszeripari árak emelésére tett kísérletüket, a határozatban annyi szerepelt, hogy a kérdést „meg kell vizsgálni”.⁵³³

A tanácsülést követő és annak „határozatait” végrehajtására hivatott VB-ülésen folytatódott a vita. A románok rutinszerűen megakadályozták, hogy foglalkozzanak a tőkés országokkal kapcsolatos magatartás egyeztetésével, valamint azt is, hogy a II. Világkereskedelmi Konferencia előtt érdemlegesen egyeztessenek a KGST-országok, ezt áttolták a Külkereskedelmi Bizottság hatáskörébe. A román álláspont érvényesült azonban még olyan kérdésekben is, hogy megkezdődjön-e a Vaskohászati Állandó Bizottságban a vaskohászati termékekkel kapcsolatos 1970 utáni kooperációt előkészítő munka.⁵³⁴

Az 1970–1975 közötti évek 1968-ban induló tervkoordinációjával kapcsolatban az az egyszerű javaslat is éles vitát váltott ki, hogy ennek metodológiáját a VB fogadja el 1967-ben. A románok ellenezték, mondván: erről nem született korábbi VB-határozat. A hat ország ezzel szemben elfogadott egy ilyen értelmű határozatot, amihez a románok bejegyzést tettek, miszerint azt nem tekintik érvényes határozatnak. Megindult a bejegyzési licit, és most már az is kérdéses lett, mi határozat és mi nem az.

1967 februárjában, a soron következő VB-ülésen⁵³⁵ döntöttek arról, hogy a Vegyipari Állandó Bizottság az évben kezdje meg az 1970 utáni fejlesztési és szakosítási előkészítő munkát. A VB tudomásul vette, hogy hat ország megalakítja együttműködést segítő szervezetként az Interchim nevű vegyipari szervezetet a kisvolumenű vegyipari termékek területén. Románia bejelentette, hogy a dologról később nyilatkozik. A bankkal, a sokoldalú elszámolással kapcsolatban minimális előrelépés történt. A tagországok – Románia kivételével – hangsúlyozták a kérdés jelentőségét és aktualitását, azt, hogy a bank működése nem változtatott a bilateralizmuson, és nem tudott beavatkozni az árucseré-forgalom folyamataiba. A kérdés tanulmányozása legitimmé vált a szervezeten belül.⁵³⁶ Azért a határozatért is harcolni kellett, amely csak annyit mondott ki, hogy bővíteni kell a tagországok által létrehozott nemzetközi szervezetek és a KGST Titkárság

⁵³³ Az ülésszakról röviden: GERMUSKA PÁL, i. m. 114–115.

⁵³⁴ A VB elfogadta 1967-es munkatervét, és a főbb vaskohászati termékek szakosítására vonatkozó bizottsági javaslatról a beszámolót.

⁵³⁵ MNL OL M-KN 288. f. 24/1967/25. ő. e. A KGST VB 1967. február 21–24. 28. ülésének dokumentációja. Itt fogadták el Osztrovski Györgyöt és Herbert Emmerichet titkárhelyettesnek. A németek megbeszélést szerveztek a KGST-n kívüli szervezetek továbbfejlesztésére. Ekkor adták át a magyarok az Intermetall fejlesztésére vonatkozó javaslataikat. Egy lépést sem tudott tenni a szervezet a szakosítás irányába. Ennek oka az volt, hogy a devizagondok miatt az országok igyekeztek termékeiket tőkés piacon értékesíteni. A szervezeten belül kizárólagosak maradtak továbbra is a kétoldalú kapcsolatok, ezen belül az országok ragaszkodtak a szállítások acélban kifejezett egyensúlyához. A javaslat arra irányult, hogy ne ragaszkodjanak ehhez, hogy az elszámolások többoldalúvá váljanak, és hogy a szakosított terméket vásárló országok a megvett árut exportálhassák, végül hogy előtanulmányok készüljenek a szakosítás előtt, amelyek tisztázzák annak gazdaságosságát. MNL OL XIX-A-2-gg. 247. d.

⁵³⁶ A bank beszámolója 1967 júliusában került a VB elé. Kiderült, hogy 1966-ban a korábbi évhez képest még csökkent is a transzferábilis rubelben folyósított rövid lejáratú hitelek átlagos állománya, viszont az arany- és konvertibilisdeviza-műveletek jelentősen emelkedtek.

közötti kapcsolatot. Ugyan kétéves előkészítés után a VB elé került egy anyag a szakosítás és kooperáció javításáról, a döntést azonban elnapolták.⁵³⁷

1967 nyarán eldőlt, hogy az 1971–1975 közötti öt éves tervek koordinációjában nem lesz semmi érdemi változás. Az ugyanúgy a kétoldali egyeztetésekre épül majd, mint korábban.⁵³⁸ A magyar delegátus mindezt látva, az október 3–7-i ülésen azt javasolta, hogy a VB ne kéthavonta, hanem csak negyedévente ülésezzen, és szüntessék meg a semmitmondó sajtóközlemények kiadását. Nem sikerült a javaslatot elfogadtatnia, mint ahogy azt sem, hogy a VB-beszámoló ne legyen formális. Bármily nevetséges, a románok kivételesen abba belementek, hogy a KGST keretében egyetlen egy alkalommal és kizárólag a VB-ülésen legyen információcsere a tagországokban végbemenő reformokról.⁵³⁹ Az 1967. december 12-én Budapesten kezdődött XXI. Tanácsülésen ebben addig sikerült eljutni, hogy a vizsgálható kérdések közé került a gazdasági mechanizmus változásainak kihatása a nemzetközi kapcsolatokra.⁵⁴⁰

1968 hasonlóan meddő VB-ülésekkel telt el. Az 1968. február 27. és március 1. közötti 33. ülés⁵⁴¹ ismételten napirendre tűzte az 1966 óta tologatott bolgár javaslatot a mezőgazdasági termékek árának rendezéséről. A titkárság 400 oldalas elaborátumban taglalta a megoldásokat, mindhiába. A kérdést az importáló országok, Lengyelország, Csehszlo-

⁵³⁷ A javaslat arról szólt, hogy vállalatok kössenek a szakosításról kétoldali szerződéseket. Emellett erről készüljenek megalapozó, hosszabb időre szóló tanulmányok, amelyekben számításba veszik nemcsak a termelési és felhasználási adatokat, hanem a műszaki színvonalat, a választékot, az árakat, a garanciákat, a szankciókat stb. A szerződéseket az érdekelt országok azon szervei vagy gazdasági egységei (vállalatai) kötik, amelyek az adott ország belső gazdaságirányítási rendszerében erre jogosultak. MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/25. és 26. ó. c.

⁵³⁸ A magyar fél felvetette, hogy legalább egy ülésen foglalkozzanak a hosszú távú tervezés módszertani kérdéseivel. Erről nem született határozat, mert a román fél csak összefoglaló álláspontját kifejezteni (MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/27. ó. c. Az 1967. július 5–7-i 30. VB-ülésről szóló tájékoztató). A német delegátus, Balkow rendkívüli VB-ülést javasolt az arab országok megsegítésére. Ez a román vétó miatt meghiúsult, és az érdekelt országok konzultációját sem lehetett KGST-eseménnyé tenni.

⁵³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/28. ó. c.

⁵⁴⁰ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/29. ó. c. A lagymatag vitában elhangzott véleményeknek nem volt súlya. A szovjetek a tervkoordináció fontosságáról beszéltek, a gyártásszakosítást minisztérium és ágazatok közötti szintre összpontosították volna. A csehszlovák és lengyel felszólalás a konvertibilitásról, a hosszú lejáratú egyezmények jelentőségéről szólt. A románok ismételték önmagukat. Apró különösen a Tanácsülésről kincstári derűvel jelentett a Politikai Bizottságnak 1967. december 28-án (MNL OL M-KS 288. f. 5/442. ó. c.), ahol Kádár János és Nyers Rezső nem volt jelen. Jelentését azzal fejezte be, hogy a budapesti ülésszak és a VB alapján véve eredményes volt. Az ülésszak szervezése „a külföldi résztvevők szerint jó volt, ami hozzájárult az ülések kedvező légkörének kialakításához”. Ez legfeljebb az ülés légkörére volt igaz. Czinege Lajos – töle szokatlan módon – meg is jegyezte: „...egy ilyen rövid anyagból nehéz elképzelni az ülés légkörét. [...] keletkezik egy olyan érzése az embernek, miközben az ismert problémáink vannak a szocialista táboron belül, pártjaink között is, amelyek kihatással vannak állami kapcsolatainkra is, a KGST-nek ezen a nagy plenáris ülésén nem túlságosan nagy átfogó, hosszú távú kérdésekkel foglalkoztak, miközben a kisebb jelentőségű, de hamarabb megvalósítható kérdések háttérbe szorultak. Ezekről a kérdésekről sok ülésen lehet vitatkozni, de nagyon távolinak tűnik, amikor ebből kézzelfogható haszon származik.”

⁵⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/27. ó. c.

vákia és az NDK le akarta vetetni a napirendről, az exportáló országok (Magyarország, Bulgária, Románia, Mongólia) napirenden akarta tartani. A Szovjetunió is a folytatás mellett volt, így a 35. ülésre napolták el a témát. A július 16–18. közötti 35. ülésen⁵⁴² persze továbbra sem sikerült megállapodni. Sebaj – határoztak –, visszatérnek rá 1969 végén!

A 33. ülésen a Titkárság egy 1967 elején hozott határozatnak megfelelően a szakosítási és kooperációs gyakorlat javítása vizsgálatának listáját (!) terjesztette elő. Ezt sem voltak képesek jóváhagyni, áprilisa csúsztatták, amiből aztán november lett, viszont akkor végre megegyeztek, hogy mely kérdések elemzése kezdődhet el, de az eredményről csak 1970 végére kellett jelenést terjeszteni a testület elé. Ugyanitt került az asztalra a nemzetközi szervezetek és a Titkárság kapcsolatának ügye. Kiderült, hogy a tagországok által létrehozott szervezetek és a KGST Titkárság közötti kapcsolat megteremtését Románia sikeresen akadályozta meg. A magukat érdekeltnek nyilvánított országok a kapcsolat felvételére kötelezték a titkárt. Románia ezt nem tekintette KGST-határozatnak, végül Lengyelország, Csehszlovákia, az NDK és velük szemben Románia között csúnya jegyzékváltásra került sor. Más azonban nem történt.⁵⁴³

1968 novemberében a VB beszámolójának tervezete nem utalt arra, hogy a következő esztendő meglepetéssel szolgálna. A beszámoló a szokványos keretben, a problémák elkenésével vagy elhallgatásával, a látszatműködés részletes bemutatásával és felértékelésével készült el.⁵⁴⁴

⁵⁴² MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/29. ó. c. Jól tükrözi a „végállapotot” a Gépipari Állandó Bizottság 1969-es beszámolója, amely megállapította, hogy 1968–1969-ben ugyan 20 gépfajta, berendezés- és műszerfajta szakosításával kísérletezett, de egyetlen ajánlást sem tudott kicsihozni magából. A hivatalos okok között még mindig ott szerepelt a szabványok és a műszaki paraméterek eltérése, a színvonal gyengesége. Hasonló volt a helyzet a Rádiótechnikai és Elektronikai Ipari Állandó Bizottságnál is. A Vegyipari Állandó Bizottság már nem is foglalkozott korábbi feladataival, hanem tíz ideiglenes munkacsoport összeállításán fáradozott a készülő komplex program végrehajtása érdekében. MNL OL XIX-A-90-b. 124. d.

⁵⁴³ Ezen túl egy sor semleges vagy jelentéktelen napirend került a VB elé. Például a Jugoszláviával való kapcsolat kérdései, állandó bizottságok beszámolóit, szabványügyi kérdések stb.

⁵⁴⁴ MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/31. ó. c.

Összegzés

Mint láttuk, az 1953 utáni desztalinizáció az enyhülés gazdaságpolitikájaként szakított a korábbi militáns gyakorlattal, új politikai prioritások jegyében kiegyensúlyozott fejlesztést kívánt megvalósítani. A gazdaságirányításban a decentralizáció irányába lépett el. Megjelent ugyan a modernizáció szempontja, de még nem kapott kellő hangsúlyt. A kettős autarkia a KGST-önellátás célja váltotta fel. Ez 1956 után megerősödött. Ugyanakkor egyre súlyosabbak voltak az ellentmondások. Az 1956-os szakosítási, kooperációs határozatok végrehajtása nem vagy alig valósult meg. Továbbra sem oldódott meg a nyersanyag- és az energiahiány. Egyre több ország igényelte a továbbépülő ipari potenciál kihasználását, és erőltette a gépek és berendezések exportját. A KGST-piacon kibontakozóban volt egy ipari, ezen belül gépipari konjunktúraharc, miután a tőkés piac alig érdeklődött az ilyen termékek iránt.

Az 1958-ban oldódni látszó feszültség mögött a Szovjetunió új szerepvállalási ígérete és gyakorlata állt. Ez nagyobb részvállalást jelentett a nyersanyag- és energiaigények kielégítésében, valamint az ipari késztermékek importjában. A mezőgazdasági termelésben ugyanakkor nem játszódtott le a technológiaváltás, mi több, a kollektivizálás nyomán visszaesés következett több országban. Ez az évtized fordulójára gabonaválsághoz vezetett, ami aztán a tőkés eladósodást növelte.

A kínai és szovjet nagyhatalom gyorsítási programjának ígézetében, a Kínai Kommunista Párt és az SZKP XXI. kongresszusának együttes hatására, valamint a kelet-német belpolitikai feszültségek enyhítése érdekében 1958/59-ben a KGST-országok a modernizáció felgyorsítására szánták rá magukat. A szovjet segítség ígérete és a KGST-együttműködésben rejlő lehetőségek kihasználása azonban nem biztosított tőkét a beruházások felfuttatásához, így megalapozatlannak bizonyult a modernizációs igény. Ugyan eredményes volt a villamosítás, a kőolajvezeték-építés, bizonyos közös bányászati és alapanyaggyártó beruházások megindítása, ez azonban nem volt elegendő az átfogó, különösen a világ színvonalat elérni vágyott korszerűsítéshez. Szinte mindenütt gyorsan kialakult az újabb és kielégíthetetlen energia- és nyersanyagigény, e mellé társult a drága technológia óhaja. Mindezek nyomán állandósultak az egyensúlyi zavarok, a nyugati, helyenként keleti eladósodás, a mezőgazdasági termelés krónikus alulfinanszírozottsága és az ellátás ebből következő akut zavara. A tagországok hamarosan a fékre léptek, és a KGST-országokban mindenütt érzékelhetővé vált a lassulási tendencia.⁵⁴⁵

A Szovjetunió a szövetségesek ilyen, szinte mindenütt jelentkező és visszatérő válságait pótlólagos források biztosításával igyekezett enyhíteni, a hatvanas évek elején azonban szembe kellett néznie saját korlátaival. Ebben a helyzetben a Hruscsov-féle vezetés úgy ítélte meg, hogy elérkezett a váltás ideje, amit a Közös Piac eredményeire is tekintettel egyfajta szocialista integrációban vélt felfedezni. Közös tervgazdaság, ennek megfelelő intézményrendszer, közös termelő, értékesítő megakombinátok, határokon átnyúló gazdasági régiók formájában olyan megoldásokat javasolt a KGST keretében,

⁵⁴⁵ SZAKÁCS SÁNDOR–PETŐ IVÁN, i. m. 409–411.

amelyek a kelet-európai országok gazdasági erőforrásainak koncentrált, ugyanakkor ellenőrzés alatt tartható konstrukciói felé tett lépésnek volt tekinthető. A román vétó mindezt megakadályozta. Ezzel leállt a tervgazdaság nemzetközivé bővítésének, Kornai János kifejezésével élve a „bürokratikus koordináció” kiterjesztésének folyamata mind az egymás közötti, mind a világgpiachoz fűződő kapcsolatban. A kooperáció, a szakosítás továbbra is csökevényes volt. A nemzetgazdaságok egyre inkább a növekvő szuverenitással rendelkező önálló tulajdonosok egymáshoz kapcsolódó viszonyaként voltak jellemezhetők. Ennek eredményeként fennmaradhatott az országok közötti kvázi piaci viszonyrendszer, a konkurencia, amelyben a puha költségvetési korlátot az 1973–1974-es árrobbanásig a szovjet források jelentették. A KGST-piacot az ezek megszerzéséért folytatott harc uralta, vagyis az országok egymás közötti kapcsolatát egyre inkább a nemzeti érdekek által vezérelt kemény alkuk jellemezték. Ez a kisországok között jól érzékelhető volt, de érvényesült a Szovjetunió irányában is. Helyenként a politikai alkuk a piaci pozíciók megszerzéséért folytatott harc alá rendelődték.

A román gazdaságpolitikai stratégia hatékonynak mutatkozott a hatvanas évek elején, az extenzív fejlődés időszakában, és így a Gheorghiu-Dej–Ceaușescu-váltás után is folytatódott. A nyugat-európai szint adaptálására azonban nem volt sem elég tőke, sem kellő termelési kultúra, és nem alakult ki a merev tervgazdasági rendszerben a kellő alkalmazkodási készség. Látni fogjuk, hogy 1968–1969-ben, amikor lengyel–magyar–csehszlovák kezdeményezésre kísérlet történt a KGST-országok között a piaci viszonyok előtérbe állítására, a románok határozottan felléptek ezzel szemben, és a korszerűsítés esélyének egyik fő akadályává váltak.

Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, valamint Románia között a konfliktus elmérgesedett, ami már-már a KGST széteséséhez vezetett. Létrejött az ún. kis-KGST, elsősorban a fenti négy ország részvételével. A konfliktusok azonban mélyebben húzódtak, ezt mutatták az új intézmények és a KGST-bank működésének első negatív tapasztalatai, illetve az integrációs megállapodások, például a közös vagonparkkal kapcsolatos igen éles árviták. Érezhető volt, hogy utat akarnak törni maguknak az áru- és pénzvviszonyok az önálló tulajdonosok közötti nemzetközi KGST-kereskedelemben, ezt azonban megakadályozza az ellenérdekeltség.

Időközben Hruscsov megbukott, és Koszigin miniszterelnökségének indulásakor a Szovjetunió vezetői belátták, hogy módosítani kell gazdaságpolitikájukat – ezen belül figyelmet szenteltek a gazdaságirányítás kérdéseinek is. A csehszlovák vezetők léptek először a reform irányába, de a magyar vezetés is igen korán, 1964. december 10-i határozatában önkritikára szánta rá magát, és a korszerűsítés felé fordult. Ezzel a reformidőszak kapujába érkeztünk.

Második rész

Kísérlet a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megreformálására, 1966–1974

Reformtervek születése

Mint a korábbi fejezetekben láttuk, a KGST-reform hátterében egyrészt a KGST csődje és az ebből fakadó egyre nagyobb elégedetlenség állt. Ez azonban nem elégséges magyarázat a reformtervek megszületésére és képviselésére, ezekhez még néhány további tényező is hozzájárult. Ezek közül a tagországok reformpolitikája, és az általános közgazdasági, illetve politikai szemléletváltásra kell kitérnünk. A reformszemlélet és politika szorosan kötődött a desztalinizáció második hullámához, az ehhez kapcsolódó ideológiai változásokhoz, a szabaddá vált légkörhöz. Mindez alapvetően nem a sztálini időszakra reflektált, hanem az első desztalinizációs időszak modernizációs kísérletének, elsősorban a gyorsításnak és a centralizációs-decentralizációs intézkedések kudarcára. Felölelte a világhelyzetben és az európai gazdaságban végbemenő változások tartalmának és irányának feldolgozását, a tervgazdaság klasszikus változata korlátainak részleges kritikáját és természetesen a KGST keretein belüli integráció elégtelenségét, illetve annak hruscsovi továbbfejlesztésével kapcsolatos sikertelenségéből levont következtetéseket.

Nem tekinthetők reformnak azok az átszervezések, amelyek alapján véve a gyártáskapacitás optimalizálását, pusztán a tervezés technikai átalakítását jelentették, vagyis azok a lépések, amelyeket bemutattunk: gazdasági egységek összevonása, szétszedése, az irányítás különböző ágensei közötti átszervezések, hatáskörátruházások stb. A reformban alapvetően a gazdaság szereplői horizontális kapcsolatainak, vagyis autonómiájuknak, például az áruviszonyok jelentőségének felismerése munkált. Ez a vállalati önállóság növelésének, a tervezés „demokratizálásának”, a tervmutatók szerepe csökkentésének problémájával indult, és a pénz és a piac szerepének, értékmérő funkciójának megértéséig és gyakorlatban való alkalmazásáig vagy alkalmazási kísérletéig tartott. Jól ismert, hogy ezeknek a gondolatoknak az előzményei több országban már 1953 után megfogalmazódtak, de az 1960-as évekig nem tartozhattak a hivatalos politikai szándékok közé.¹ Ismételt megjelenésük a második desztalinizációs hullámhoz kötődtek.

¹ Lásd SZAMUELY LÁSZLÓ (vál., szerk.): *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése 1954–1978*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.; BEREND T. IVÁN: *A magyar gazdasági reform útja*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.; HOCH RÓBERT: A folyamatosság és változás dilemmái. A szocializmusról való közgazdasági gondolkodás fejlődése Magyarországon. *Világosság*, 1985, 11.

A tagországok belső reformját illetően értelemszerűen adódik az a kérdés: vajon azok valóban hozzájárultak-e a nemzetközi reformelképzelések kialakításához? Nemzetközi reformkonceptiót Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország dolgozott ki belső indíttatásból, de egymástól nem teljesen függetlenül. A második desztalinizációs hullám motorja viszont a Szovjetunió volt, amely mindaddig nem gondolkodott ilyenben, amíg e három ország rá nem kényszerítette ezt. Így volt ezzel a Német Demokratikus Köztársaság is. Bulgária a belső mozgások tekintetében nem tért el érdemben a szovjet mintáktól.² Romániában, Mongóliában ilyen késztetésekkel nem számolhatunk.³

A Szovjetunióban lezajlott folyamatok mindenekelőtt az ideológiai-politikai feltételek megteremtésében és a gondolkodási irányok megnyitásában játszott előkészítő, inspiráló szerepet. Stark Antal szerint az elhatározás szintjén az SZKP XXII. kongresszusának céljai között már szerepeltek a reform alapelemei, jelesül a vállalati önállóság növelése, valamint az áru- és pénzviszonyok hatékonyabb felhasználása a gazdaságban. Az ehhez kapcsolódó országos szakmai vita 1962. szeptember 9-én a *Pravda*-ban megjelent „Terv, nyereség, prémium” című és J. G. Liberman szerzőségéhez kötött írással kezdődött.⁴ A szemléleti váltás azonban korábbra datálható: 1961. március 20-án az *Ekonomicseskaja Gazeta*-ban Leontyev akadémikus cikke kétségbe vonta Sztálin egyik alaptételét arról, hogy egyetlen gazdasági törvény meghatározhatja az adott termelési mód összes fő vonásait. Az 1951-es közgazdasági vitáról az volt a véleménye, hogy az Malenkov irányításával a személyi kultusz jegyében folyt, és a sztálini szakaszt reklámozta. A cikk megjelenése után mások is rámutattak Sztálin hibás nézeteire, például hogy a kolhozok nem lennének a fejlődés fékezői. Megint mások persze Sztálin tanait védelmezték Leontyevvel és a vele egyetértőkkel szemben.

Vita volt Liberman cikke után is, de ez sem hozott különösebb változást.⁵ Két év múltán – a *Pravda* 1964. augusztus 17-i számában V. Trapeznikov akadémikus indította el az újabb polémia „Az üzemek operatív gazdasági irányításáért” című cikkével. Trapeznikov kárhóztatta a túl aprólékos tervelőirányzati rendszert, és a vállalati önállóság növelését javasolja, szorgalmazta a vállalati haszonnak mint elsődleges mutatónak az elismerését, valamint a kötbérezés alkalmazását. A téma ezúttal napirenden maradt, és kísérletek tapasztalatai alapján közgazdász körökben elfogadták az üzemi

² A bolgár gazdaságirányítás átalakítását ismerteti: NYIKOLAJ VALEV: A tervezés új rendszere. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 1. sz.

³ Az 1967–1969 közötti román „reformról” l. HUNYA GÁBOR (szerk.): *Románia 1944–1990*, i. m. 113–117.

⁴ STARK ANTAL: *A szocialista tervgazdálkodás nemzetközi gyakorlata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 108–109.

⁵ 1963. január 23–28-a között 600 fő részvételével nagyszabású közgazdász konferenciát rendeztek Moszkvában az alaptörvényről és alkalmazásáról. Olyan témák kerültek terítékre, mint a kommunizmus anyagi bázisának megteremtése, a tervstabilitás hiánya, az érdekeltség, a nyereség, a kolhozfejlesztés, az állam szerepe, a megfelelő árrendszer.

érdekeltség megteremtését. Ezzel párhuzamosan az árképzés kérdéseiről is vita indult a Plehanov nevét viselő intézetben. A tényleges átalakításokra azonban csak Hruscsov bukása után került sor. 1965. január 1-től az árképzés új rendszere lépett életbe, és a költségeket elsősorban a nyersanyagoknál és termelési eszközöknél reálisabb alapokra helyezték. Az átfogóbb reform felé az SZKP KB 1965. szeptemberi ülése indult el. Ezt azóta Koszigin reformoknak nevezi a köznyelv, de így értékeli a szakirodalom is. Ebben már egyértelműen szerepelt a vállalatok és egyesületek önállóságának, kezdeményező szerepének növelése, lépések az önálló elszámolás felé, olyan ösztönzők beépítése, mint az ár, a nyereség, a prémium és a hitel.⁶ Az 1966. márciusi XXIII. pártkongresszus megerősítette az SZKP Központi Bizottsága két évvel korábbi határozatait, és döntött az új irányítási rendszer fokozatos bevezetéséről.⁷ Megjelent bizonyos mértékű decentralizáció a nemzetközi kapcsolatok szervezésében is. Amíg a központban centralizáció zajlott, és a minisztertanács helyett érdemben a kormányfő által kinevezett elnökség irányított, a külkapcsolatok alakítását a minisztériumokhoz telepítették, ott nemzetközi kapcsolatok osztályait szervezték, egyes helyeken önálló miniszter-helyetteseket neveztek ki a feladatra. Erre a szintre kerültek a létrehozott ágazati állandó bizottságok segítségével operatív irányítási jogok, amelyek a tervkoordinációban is szerepet kaptak.⁸ A szovjet átalakításból tehát nem nőtt ki a KGST-viszonyok korszerűsítésére, piacosítására javaslat, az majd csak a reformországok inspirációjára született meg 1968 végére. A szovjet reformelképzeléseket mindvégig egyfajta „korlátosság” jellemezte. Kalmár Melinda kifejezésével élve a szovjetek a reformkészítés és annak szétforgácsoló mellékhatásai között egyensúlyoztak.⁹

A Szovjetunióban a fordulat a centralizáció, a központi tervezés tökéletesítése felé az SZKP 1971. márciusi XXIV. kongresszuson vált véglegessé. A trend azonban már korábban érzékelhető volt, ami a szovjet KGST-politikában is megmutatkozott. A szovjet desztalinizáció és reform összességében a lehetőség és természetesen politikusi és szakértői szinten a közös gondolkodás megteremtésével járult hozzá mind a nemzeti reformok kidolgozásához, mind a nemzetközi reformgondolatok érlelődéséhez.

A tagországok reformmozgásait tekintve, az elsősorban Oskar Lange nevéhez fűződő és 1958 körül leállított lengyel reform is a hatvanas évek elején éledt fel újra. Az indulás a Lengyel Közgazdasági Társaság varsói részlegének két nyilvánosságot is kapott vitájához kapcsolódott. Ezt követően kísérletek indultak a vállalatok, ipari egyesületek önállóságának növelésére. A LEMP 1964 júniusában lezajlott IV. kongresszusa határozatai nyomán elindultak az önálló elszámolás és az alulról induló tervezés irányába.

⁶ A. N. Kosziginnek az 1965. szeptember 27-én elmondott beszéde megjelent: A. N. KOSZIGIN: *A szovjet gazdaság a nép szolgálatában*. Kossuth Könyvkiadó–Kárpátia Kiadó, 1976, 112–135.

⁷ Ezt követően Bálint József feljegyzést készített a magyar vezetés számára a reform néhány kérdéséről. (MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/1. ó. c.) Magyar, vagyis az ő szemszögéből az intézkedések nem voltak egyértelműek, a helyzetet sok szempontból átmenetinek tekintette.

⁸ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 234. sz.

⁹ KALMÁR MELINDA, i. m. 209.

Ezt követte a LEMP Központi Bizottsága 1965. július 27–28-i ülése, amely elhatározta a kilenc évvel korábban elkezdett decentralizálásnak, demokratizálásnak, a gazdasági eszközök nagyobb mértékű használatának folytatását. Az újabb fontos reformlépésre azonban várni kellett, az a LEMP PB 1969. áprilisi döntése nyomán született meg a központi tervmutatók csökkentésével, a vállalatok szerepének további növelésével. A KGST-reformmunkálatok viszont – mint látni fogjuk – jóval előbbre tartottak. A hamarosan bekövetkező válsággal azonban egészen más kérdések kerültek előtérbe. A reform lekeült a napirendről.

Legkorábban Csehszlovákia lendült át a decentralizációs átszervezésből a reform irányába. Az előzmények 1958 körüli időre nyúltak vissza, amikor bevezették a decentralizálás és az indirekt irányítás bizonyos eszközeit. A normatívák, az átlagkereset, a premizálás, a nyereségrészesedés, az értékcsoökkentési leírás a nyereséghez vagy a termelékenység alakulásához, és az önköltség csökkentéséhez kapcsolódott. A hatvanas évek eleji összevonások azonban semmit sem segítettek a súlyos gazdasági állapot felszámolásában. Átmeneti, megszorító, recessziós intézkedések sora következett, de a tartós megoldás keresése a reform irányába vitte a gondolkodást. A CSKP 1962 végi XII. kongresszusa lökést adott a reformmunkálatok folytatásának, miközben 1963-ban tovább romlott a gazdaság helyzete. 1964 januárjában a CSKP KB ezt az évet is az egyensúly megteremtésére szánta. A távlati terv kidolgozását azonban már a reform jegyében készítették elő, és ehhez Hruscsovtól a szovjetek támogatását is megszerezték. 1964 nyarán a belső harcok elültével Ota Šik, aki egyébként a KB tagja, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója volt, ismét megbízást kapott a reformelőkészítő munka irányítására. Szeptemberben a CSKP elnöksége elfogadta az országos vitára bocsátott tervezetet. A vita eredményeként a reformerek jelentős sikert arattak. Az új tervezetet a Vlasák–Šik-bizottság októberre készítette el, amit a *Rudé Právo* Hruscsov leváltása ellenére megjelentetett. Hruscsov bukása után Moszkva szemrehányás tett Novotnýnak, hogy jugoszláv útra viszi az országot.¹⁰ Ez lefékezte az átalakítás menetét. Az ellenzők éppen a külkereskedelemben tervezett radikális megoldások KGST-szintű bonyodalma-ira hivatkoztak. Eredetileg ugyanis a vállalatok külkereskedelmi jogot kaptak volna, de ezt a szakminisztérium élesen ellenezte, miután ellentétes volt az államközi megállapo-

¹⁰ Novotný 1964. szeptember 21–26. között tett látogatást Jugoszláviában. Rendkívül meleg fogadtatásban részesült, amit azzal viszonozott, hogy Titót nem pusztán a jugoszláv, de a nemzetközi munkásmozgalom nagy alakjának nevezte. Nemcsak hogy meghívta Csehszlovákiába a jugoszláv vezetőt, de igyekezett a két párt kapcsolatát is rendezni. A kooperációs tárgyalások is eredményt hoztak. Napirenden volt a két ország közötti turizmus fellendítése is. (MNL OL XIX-J-1-j KÜM csehszlovák TÜK 2. d. 5/b.) Az 1964. december 23-i prágai nagyköveti jelentés egy beszélgetésről tudósított, ami a *Hospodářské Noviny*, a CSKP KB hetilapja főszerkesztőjével zajlott. A nagykövet azt kérte, hogy a főszerkesztő írjon cikket egy magyarországi folyóiratba a csehszlovák reformról. A jelentés az elutasítás indítékáról így fogalmazott: „Tudtam azt is, hogy Novotný elnök moszkvai útja során konzultációra került sor Kozsigin elvtárs között. Ez meg is történt és a konzultáció során nem javasolták, hogy a tervezett változtatásokat úgy hajtsák végre, mint az eredeti elképzelésekben szerepelt. Hivatkoztak arra, hogy az eredeti elképzelések nem eredetiek, az lényegében a jugoszláv irányítási rendszer átvételét jelentenék.”

dások rendszerével. Mindazonáltal fontosnak tartották, hogy megteremtsék a termelő vállalatok külkereskedelmi érdekeltségét. Részesedést terveztek a devizabevételtől, az importmegtakarításból, az új termék bevezetéséből stb. A külkereskedelemből adódó nyereséget a vállalatok licencek vásárlására, tanulmányutakra, korszerű eszközök beszerzésére fordíthatták volna. Szakosított külkereskedelmi vállalatokat terveztek nagy önállósággal, de kísérletképpen nem mondtak le a szoros együttműködésről a külkereskedelmi és a termelő vállalatok között sem. A külgazdaság súlyos állapota a válság egyre jelentősebb tényezőjének tűnt fel. Az 1965. január 27–29-i KB ülés megállapította, hogy nagymértékű a tőkés eladósodás, a fejlődés dinamizmusa megakadt, és nem fejeződtek be az intenzifikálásra szánt beruházások, nem beszélve arról, hogy ezek valóban korszerűek-e. Nem volt tőke az igazán korszerű beruházásokra, és egyre erősödött az energia- és nyersanyagkorlát is.

A külgazdasági válság mögött korszerűtlen ipar és rossz minőségű termékkínálat állt; egyre kevésbé tudtak gépeket tőkés országokba exportálni. A rövid lejáratú eladósodás nem volt folytatható. Ebben a helyzetben 1965. október 9-én Ota Šik nagy visszhangot kiváltó előadást tartott a prágai Károly Egyetemen. Ebben maga is a külkereskedelmi feltételek romlására vezette vissza a stagnálást. Šik szerint a megkezdett beruházások 70%-a a korszerűtlen szerkezetet konzerválta.

A csehszlovák reformban tehát a modernizáció, a korszerű, világ színvonalú termékkínálat megteremtése, a vállalati érdekeltség kérdése szorosabban kapcsolódott össze a külkereskedelmi mozgástér bővítésével. Ez volt a motiválója annak, hogy Csehszlovákia lépett fel elsőként a KGST-ben a belső reform és a tagországok külkereskedelme összefüggésének közös vizsgálata érdekében.

Otokar Šimunek KGST-képviselő már a KGST XIX. ülészakán, illetve a VB 1965. január 28. és február 2. között tartott ülésén¹¹ hivatalosan közölte, hogy KGST-reformjavaslaton dolgoznak, és ez alapul szolgálhat majd egy felső szintű döntéshez. Hozzátette, az első változat hamarosan el is készül, és erről nem hivatalos formában valamennyi országgal – szakértői szinten – konzultálnak. Elsőként Magyarországgal folyt ilyen tárgyalás. Nem sokkal ezt követően, a KGST VB 1965. szeptember 21–23-i 19. ülésén¹² Šimunek javasolta, hogy szervezzenek tapasztalatcserét a gazdaságirányítási rendszerek átalakításáról. A szovjetek elvileg ugyan helyeselték ezt, de nem a KGST keretein belül. Rădulescu román képviselő viszont élesen ellenezte, mondván, hogy ez belügynek számít, így határozat nem született. Sem a reformjavaslat, sem a konferencia nem valósult meg a Šimunek által elképzelt tempóban.

1966 decemberében a CSKP KB ülésén döntöttek a külső gazdasági kapcsolatok helyzetéről és a fejlesztés irányairól.¹³ A pénzügyi-valutáris helyzet és a tőkés fizetési

¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/55. ő. e.

¹² MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/ 55. ő. e.

¹³ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/9. ő. e. Bíró József és Hamouz külkereskedelmi miniszterek 1967. június 8–9-i konzultációjáról készült jelentés. – A két ország közötti kereskedelmet illetően a következőkben állapodtak meg: a kötelező kontingenseket megtartják, de megkövetelik azok ésszerű összevonását, és emelik

mérleg romlása miatt nagymértékben fennmaradtak a direkt utasítások.¹⁴ A külkereskedelmi és a nagykereskedelmi árak közelítésére, a kísérletek ellenére, 1967. január 1-ével, a reform bevezetésével együtt nem került sor. Úgy vélték, hogy ez akkor lesz hatásos, ha áttérnek a világpiaci árakra, de erre a KGST-kereskedelemben nem mutatkozott remény. Ez ismételtén a KGST-reformja felé terelte a figyelmet.

A reform a németeket sem hagyta érintetlenül. A NSZEP 1963 eleji VI. kongresszusát követően a párt Központi Bizottsága 1964. februári határozata meghirdette a „népgazdaság tervezésének és irányításának új közgazdasági rendszerére” való áttérést.¹⁵ Erre 1965-től került sor. A korábban összevont vállalatok egyesülései és az ennél valamivel kisebb kombinátok áttértek az önálló elszámolásra. Saját hitel-, műszaki fejlesztési és prémiumlappal rendelkeztek, amit saját nyereségükből képeztek. Az áru- és pénzviszonyokat kiterjesztő további kísérletek is folytak. Ezek közé tartozott az ipari vállalatok bevonása a külkereskedelmi tevékenységbe, például a vevőszolgálati rendszeren keresztül, a marketingben, az alkatrészellátás biztosításában. Az ipari vállalatok képviselői részt vehettek a külkereskedelmi tárgyalásokon, a szerződéseket ők is aláírták, a prémiumok a külföldi eladásokhoz kötődtek, és az áralkulációban is szerepet kaptak. Az önálló kereskedelmi jogokkal rendelkező vállalatok számát azonban nem növelték. A kooperációval a németek sem mentek sokra, a szakosítás akárcsak Magyarországon, itt is az ipari termelés mindössze 3%-át érintette. Csehszlovákiához hasonlóan, itt sem vitték végig a világpiaci árak érvényesítésére irányuló árreformot. A német magatartás a KGST átalakítását illetően a hullámozó belső gazdasági teljesítmény miatt is ellentmondásos maradt.

A magyar reform előkészítése – mint ismert – az MSZMP KB 1964. december 10-i ülésnek határozata után indult útjára. A KB értékelte a második öt éves terv eredményeit. Be kellett látnia, hogy nem sikerült a munkaigényes ipari termékeket, vagyis a gépexportot úgy növelni, ahogy azt az import megkövetelte. A gépexport 43%-kal, az anyagexport 78%-kal, a könnyűipari export 85%-kal emelkedett. KGST-relációban ez 40%, 61% és 72% volt. Ezzel szemben az anyagigényes termékek importja teljesült. Az addigi változások, vagyis az iparvállalatok összevonása nem volt hatással az export gazdaságosságára. Az értékelés megállapította, hogy a külső tényezők nem gyakoroltak érdemi nyomást az eredményességre. Ugyan az enyhülésnek és a gazdasági kapcsolatépítésnek volt némi szerepe,¹⁶ a KGST-szakosítás elmaradása meglehetősen szembeötlő

az értékkontingensek arányát. A termelőket, felhasználókat maximálisan be kell vonni a tárgyalásokba. Ami az árakat illeti, vállalati szinten egyre gyakoribb volt a korrekciós igény, így a kontingensen felüli tételeknél összességére adnak lehetőséget. A magyarokat aggasztotta a csehszlovákok gépimportellenes álláspontja, amit egyrészt autark törekvésnek láttak, másrészt konkurenciát teremtett a magyar termékeknek a szovjet piacon.

¹⁴ A külkereskedelemben négy vállalati formát teremtettek: részvénytársaságot, egyesülést, bizományt vagy közvetlen megbízást és saját számlás formát. A részvénytársasági formában olyan vállalatok vehettek részt, amelyek exportja meghaladta a termelésük 10%-át. Hús vállalat alakult át Rt-vé, mindegyikben részvényes lett a csehszlovák kereskedelmi bank.

¹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 23/1964/25. ő. e.

¹⁶ A tőkés országokkal való gyártási kooperációról 1965 júliusában készült tájékoztató. Létrejött a Műszaki Kooperációs Külkereskedelmi Iroda, ez fogta össze ezt a tevékenységet. Az NSZK-ban, Franciaország-

volt: a gépiparnak csak 3%-át érintette. A gépforgalmat – akárcsak másutt – a minőség gyengesége akadályozta. Ebben az időben már szinte mindenki belátta, hogy az extenzív fejlesztés korszakából az intenzívbe lépés megköveteli az új eszközök keresését.

Az MSZMP KB 1964. decemberi ülése utáni első munkaszakasz 1965. május végéig tartott tizenegy munkacsoportban 135 szakértővel. Tanulmányozták a másutt kidolgozott elképzeléseket, kritikai elemzések készültek a helyzetről, és megfogalmazták a kiinduló irányelveket. Egyetértettek a csehszlovákokkal, hogy a piacosítás egyik feltétele a szorosabb kapcsolat a külkereskedelmi és a belföldi árak között annak érdekében, hogy az export és import az árakon keresztül közvetlen hatást gyakoroljon a termelésre és a külkereskedelemre. A külkereskedelmi monopóliumot nem kívánták érinteni, ugyanakkor a termelés és a külkereskedelem szoros kapcsolatával fokozni akarták a külső piaci behatások szerepét és az érdekeltséget.¹⁷

Szemléleti változás

A szovjet érdekszférába tartozó kelet-közép-európai országokban és a Szovjetunióban tehát a hatvanas évek elején teret nyert az a gondolat, hogy a gazdaság modernizációjának érdekében változtatásokat kell végrehajtani a gazdaságirányításban. Közgazdászok sokasága kapott feladatot különféle javaslatok kidolgozására, aminek nyomán hamarosan többféle elgondolás született arra, mit kellene másként csinálni egy racionálisabb gazdaságszervezési modell megteremtése érdekében. A klasszikus gazdaságirányítási mechanizmust egyrészt a tervgazdaság hagyományos eszközeinek tökéletesítésével, lényegében szorosabb, centralizáltabb, egyben szakszerűbbnek tűnő vezérlés megvalósításával kívánták tökéletesíteni, másrészt az áru- és pénzviszonyok erőteljesebb érvényre juttatásával, a piaci rendszer szimulálásával próbálták rugalmasabbá tenni. Ez utóbbi felfogás nem akarta teljesen felszámolni a tervutasításos rendszert, hanem egyfajta tervpiac szimbiózis működésébe vetette reményét. Ebben az időszakban Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is sok közgazdász foglalkozott a tervezés lehetőségének elméleti és gyakorlati kérdéseivel.¹⁸ A centralizáció sem a merev tervparancsok világába vezetett vissza, itt is megjelent a törekvés hatékonyságra, az érdekeltség megerősítésére, az áru és pénz létezését ez sem tagadta, de jobban hitt a tervracionális erejében. Eleinte az eszmecserék uralták a nemzetközi közgazdász társadalmat és a szakpolitikai szférát, később az eltérő elképzelések országonként önálló bevezetése került terítékre, végül az 1970-es évek elején a lengyel és cseh gazdasági nehézségek, illetve nem függetlenül az olajár-

ban, Ausztriában és Hollandiában járt delegációknak 114 cég jelezte érdekeltségét, de 17 maradt igazán életben, vagyis szerény kezdeti eredmények mutatkoztak. A cél a gépexport növelése volt, de persze a nyugati cégek is ebben voltak érdekeltek. A tájékoztató kiemelte, hogy a hazai ipari és külkereskedelmi cégek érdekeltsége hiányzik az ilyen kooperációkban. MNL OL M-KS 288. f. 23/1865/14. ő. e.

¹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/1. ő. e. Nyers Rezső 1965. szeptember 14-én készített jelentést a gazdaságirányítási rendszer reformmunkálatairól. Ebben világos megfogalmazást nyert, hogy a gazdaság képtelen volt hatékonyan részt venni a külgazdasági egyensúly megteremtésében.

¹⁸ KORNAI JÁNOS: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 136–170.

robbanástól és annak világgazdaságra gyakorolt hatásától, visszaszorultak és vereséget szenvedtek a terv–piac szimbiózisára építő kísérletek.

Kevésbé ismert, hogy a két alternatíva nemcsak nemzetgazdasági szinten fejlődött ki és csapott össze, hanem a nemzetközi gazdasági együttműködés világában, nevezetesen a KGST-országok közötti együttműködés területén is.¹⁹ A belső reformkoncepciók megszületésével egy időben különféle javaslatok születtek a KGST átférfálására, és ezek többé-kevésbé a reformalternatívákat tükrözték.

A nemzetközi kapcsolatok reformjának gondolata a hatvanas évek elején fokozatosan nyert teret annak észlelésével, hogy a KGST-országok gazdasági kapcsolatrendszere a várakozások ellenére alig hozott eredményt a hatékony gazdasági integráció megteremtésére, nem is beszélve a Közös Piac ilyen értelmű sikereiről.²⁰ Az okok és a megoldási javaslatok keresése párhuzamosan és egyszerre indult meg. Már 1965-ben intenzív konzultációkra került sor, amelyben az említett három reformország játszott meghatározó szerepet, különösen Csehszlovákia. Külön ki kell emelni Ota Šik csehszlovák közgazdász munkásságát, aki – mint említettem –úttörő szerepet játszott a piaci szocializmus elméletének kimunkálásában, és akinek ilyen irányultságú könyve már 1962-ben, majd ezt továbbfejlesztve 1964-ben jelent meg Csehszlovákiában.²¹ Az 1964-es könyvében már nemcsak a belgazdaságban hangsúlyozta a valódi pénz, hanem a pénz világpénz funkciójának jelentőségét is kiemelte a szocialista országok nemzetközi munkamegosztása szempontjából.²²

A Szovjetunióban zajló viták jelentős figyelmet kaptak idehaza, de más KGST-országok közgazdászainak körében is. Ezek nemcsak a tervezés decentralizálását, a vállalati önállóságot és önelszámolást, de ezzel szoros összefüggésben a jövedelmezőséget, az áru- és pénzviszonyok növekvő szerepét is érintették. Ezt fejezte ki az is, hogy közreadták a *Pravda* november 21-i számában megjelent Liberman-cikket magyarul.²³

¹⁹ Néhány mondatos utalás található erre SINKOVICS ALFRÉD: Magyarország és a KGST című tanulmányában. In.: *Sztalinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert? Politikai tanulmányok.* Az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadása, Bern, 1990, 166. Ugyancsak röviden utal erre MÁRER PÁL, i. m.: 253–254.

²⁰ A nyugati szakirodalom figyelése egy idő után könyvismertető formájában bejutott a szakmai-értelmiségi nyilvánosság elé. Csak két Becsky György-ismertetést említenék. Az egyik FERDINAND NICOLON: Nyugat-Európa integrációs irányzatai és ellentmondásai című könyvről jelent meg a *Közgazdasági Szemle* 1966. 10. számában. A szabad munkaerőmozgás előnyeire BERNARD VRILLON: A szabad munkaerőmozgás az EGK-ban című könyvének ismertetését emelném ki, amely ugyanitt a 11. számban jelent meg.

²¹ Az 1962-es könyve *Közgazdaság, érdek és politika* címet viselte. 1964-ben *A szocialista árukapcsolatok problematikájáról* címmel jelent meg cikkválogatása. Magyarul: Ota Šik: *A szocialista áruviszonyok.* Kosuth–KJK, Budapest, 1968.

²² A Csehszlovák Tudományos Akadémia 1965 elején már egyértelműen a piaci reformot elméletileg megalapozó konferenciát rendezett, ahol a külkereskedelmi szférát érintő előadásra is sor került. (B. L.: Elméleti vita az új csehszlovák gazdasági irányítási rendszer problémáiról. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 7–8. sz.)

²³ J. LIBERMAN: A terv, a közvetlen kapcsolatok és a jövedelmezőség. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 1. sz.

Nemzetközi nyilvánosság előtt – ismeretünk szerint – először a *Béke és Szocializmus* folyóirat 1966/10. számában jelent meg²⁴ a reform eszmeiségét többé-kevésbé kifejező cikk, amelynek kiindulópontja az volt, hogy miután a KGST-országok önálló tulajdonosok, a közöttük lévő csere csakis árucseréként bonyolítható le, ami kizárja a termékek mozgásának minden más formáját. Következésképpen a nemzetközi cserében az első helyre az értéktörvény követelményeit kell helyezni, és csak másodikkra a tervszerűséget. Más szóval a nemzeti gyakorlatokkal szemben nagyobb mértékben kell számolni ezen a piacon az érték kategóriákkal, a külkereskedelmi árakkal, a csere egyenértékűségével, és a hatékonysággal. Következésképpen irreális az egységes KGST-terv koncepciója. A tanulmány szerint a szocialista világgazdaság egyik középponti kategóriájává kell tenni az önálló nemzetközi elszámolást. Ez biztosítja a munkamegosztásban résztvevő szuverén országok közvetlen anyagi érdekeinek egyeztetését. A szerzők az önálló árbázis létrehozása helyett az összehangoláskor különböző felárakkal, árendemenyekkel, hosszú lejáratú hitelekkel, valamint árkorrekcióval operáltak volna. Külön kiemelték a termelők és a fogyasztók anyagi érdekeltsége megteremtésének fontosságát. Azért tartották fontosnak a közös szervezeteket, mert ezeken belül az önálló elszámoláson alapuló viszonyok többoldalú gyakorlata alakulhat ki.

A magyar közgazdaságtudományban is megvolt a lehetőség az ilyen elemzések elvégzésére és javaslatcsomagok kidolgozására. Ennek fedezete volt, hogy a közgazdaságtudományban az 1956 után kibontakozó jobboldallelles támadások, a revizionisták megbélyegzése nem tudott nagyobb rombolást végezni, Friss Istvánnak például sikerült megvédenie a Közgazdaságtudományi Intézetet, mi több, megmaradtak a kutatóműhelyek, majd egy idő múltán erősödésnek is indultak.²⁵ Ez összefüggött a nemzetközi desztalinizáció fejleményeivel, például azzal, hogy az SZKP XX. kongresszusa kiállt a tudományos elemzések erősítése mellett.²⁶ Miután 1963-ban megtörtént a szocialista országok között a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos közgazdasági kutatások megosztása, Magyarország 11. téma kutatásában vállalt feladatot, az Országos Tervhivatal mellett az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, a Központi Statisztikai Hivatal, az Országos Árhivatal, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és a Konjunktúra-és Piackutató Intézet részvételével.²⁷

²⁴ BORISZ LADIGIN – ZDENĚK CHALUPSKÝ – JURIJ SIRJAJEV: Az önálló elszámolás a szocialista országok gazdasági kapcsolataiban. *Béke és Szocializmus*, 1966, 10. sz.

²⁵ 1963. április 1-én az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközössége megtárgyalta a közgazdaságtudomány helyzetét Friss István előterjesztésében. Ez a kutatás pozíciójának erősödésével járt. MNL. OL. M-KS 288. f. 16/5. ő. e.

²⁶ A Szovjetunióban is volt a Tudományos Akadémiának Közgazdasági Intézete, sőt Gazdaságföldrajzi Intézete is, és már az ötvenes években működött pénzügyi, munkaügyi és kereskedelmi kutatóintézet. 1955-ben közvetlenül a Goszplan irányítása alatt létrehoztak egy, a gyakorlathoz közelebb álló kérdések vizsgálatával foglalkozó gazdasági kutatóintézetet, így az akadémiai szféra bizonyos mértékig mentesült a gazdaságpolitikai feladatoktól.

²⁷ HÁY LÁSZLÓ: Közgazdaságtudományunk helyzete és feladatai. *Közgazdasági Szemle*, 1964, 2. sz. A cikk ugyan a keményvonalasok szemléletét tükrözi, megjegyzései mégis árulkodók a hazai kutatás

Az 1960-as évek kezdetén a magyar közgazdászok egy jelentős és meghatározó részének megváltozott a gondolkodása a nagyvilágról, a tőkés világ gazdaság mechanizmusairól, helyzetéről és perspektívájáról. Az elemző műhelyekben a tárgyilagosság és józanság lett az uralkodó, az imperializmus általános válságáról szóló álmvilágban járó doktrínák helyére a tőkés világ gazdaság tényleges folyamatainak elemzése került, és ennek következtében az összeomlás-elméleteket a növekedési, fejlődési prognózisok váltották fel. Ezek a műhelyek, például a már említett Közgazdaságtudományi Egyetem Világ gazdasági Tanszéke, a Közgazdaságtudományi Intézet²⁸ vagy az 1964-ben felállt Konjunktúra- és Piackutató Intézet²⁹ a magyar gazdaságpolitika számára olyan javaslatokat készített, illetve alapozott meg, amelyek a belső ellentmondások kiküszöbölését, az amerikai és nyugat-európai, ezen belül a Közös Piac gazdasága lassú fejlődését, fokozatosan intenzívebbé váló gazdaságot, erősödő tőkeképződést, valamint növekvő érdeklődést prognosztizáltak szocialista országok irányába,³⁰ Magyarország számára pedig a kapcsolatok keresésének és bővítésének politikáját ajánlották. Lassan helyreállt a szakmai együttműködés a kelet- és nyugat-európai közgazdászok között, 1966 áprilisában például létrejött az első magyar–francia közgazdász találkozó Párizsban, amelyre a civil szakmai szervezet, a Magyar Közgazdasági Társaság delegálta a tagokat. Olyan tárgyilagos könyvek jelenhettek meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál, mint Szanyi Jenő 1965-ös elemzése Nyugat-

irányáról. Ostorozza például az objektivitásra törekvést, a nyugati tudomány előtti hajbókolást, az empirikus szemlélet eluralkodását, ám nemcsak bírál, de egyben üdvözlí a matematikai módszerek mind szélesebb körű alkalmazását stb.

²⁸ A Közgazdaságtudományi Intézetben 1962–1967 között Kovásznai Gyula által vezetett és a szocialista nemzetközi munkamegosztás elméleti kérdéseivel foglalkozó munkacsoport tevékenységére utal KOZMA FERENC: *A „két Európa” gazdasági kapcsolatai és a szocialista nemzetközi együttműködés*, már idézett művének előszavában.

²⁹ Az előzmények 1955-re nyúlnak vissza, amikor az adósságcsapda szorításában a Külkereskedelmi Minisztériumban „rájöttek” arra, hogy nem lenne rossz, ha lenne hazai konjunktúra- és piackutatás. Ekkor már Csehszlovákiában és az NDK-ban a minisztérium háttérintézményeként nagy létszámmal dolgozó piackutató intézetek működtek, Romániában valamivel kisebb Piackutató Igazgatóság látott el hasonló feladatokat, nem beszélve a Szovjetunió Külkereskedelmi Minisztériumának 155 fős Konjunktúrakutató Intézetéről. A csehszlovákok ebben az időszakban már a szakemberek nemzetközi tapasztalatcseréjét nemcsak erősen szorgalmazták, de szovjet támogatással meg is valósították. A magyar minisztérium 1955 őszén azonban még csak saját berkein belüli, egy kb. 30 fős Konjunktúrakutató Főosztály létrehozását kezdeményezte, továbbá a piackutatás megindítását a külkereskedelmi vállalatoknál (MNL OL M-KS 276. f. 94/798. ö. e.). 1956 augusztusában a Bognár József által átvett tárca fellesztette és bekapcsolta a külkereskedelmi kapcsolatrendszer bővítésébe a Magyar Kereskedelmi Kamarát, és ide utalta át ezt a feladatot. Létrehozta a kamarán belül a Piackutató és Nemzetközi Igazgatóságot (MNL OL M-KS 276. f. 94/865. ö. e.). A Gazdasági Bizottság 10262/1963. (XI. 23.) sz. határozata nyomán 1964. január 1-től Konjunktúra- és Piackutató Intézetként a részleg 71 fővel önállóvá vált, és többek között a szocialista országok közötti kereskedelmi kapcsolatok kutatásával, valamint globális piaci prognózisok összeállításával foglalkozott.

³⁰ L. erre a Bacsoni Jenő külkereskedelmi miniszterhelyettes által vezetett, ún. Hosszútávú Tervezési Bizottság 1968. júniusi anyagait. MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/9. ö. e.

Németország gazdasági sikereiről.³¹ Csapó László: *Hosszú távú növekedéstervezés nyitott gazdaságban* című, 1965-ben közzétett tanulmányát és az ezt követő vitát, amely átfogó gazdaságpolitikai stratégiára tett javaslatot egy hosszabb távú prognózis tükrében, és Szalai Erzsébet fedezett fel ismét.³² A javaslat lényege a világszínvonal esélyével kecsegtető iparágak fejlesztése, különös tekintettel az agráripár jelentős perspektíváira, a belső piac bővítésére, a vállalati önállóság és piackitetttség növelésére. Az elemzés az egységesnek tekintett tőkés világpiacra orientált szemléletet, illetve a tőkés gazdasággal kialakított kapcsolatok óvatos, de jelentős bővítését szorgalmazta. Csapó tévhitnek tartotta annak feltételezését, hogy hosszú távon is korlátlan a kelet-európai országok felvevőképesége, és hogy kimeríthetetlenek az itteni nyersanyagforrások. A tanulmány azok közé a szakmai megnyilvánulások közé tartozott, amelyek globális megközelítésű és reális helyzetfelmérésből táplálkoztak, és amelyek nem maradtak visszhangtalanul.

A gazdasági koegzisztencia, a kelet–nyugati gazdasági együttélés elgondolása először a Nyers Rezső által vezetett gazdaságpolitikai elitben vert gyökeret, majd vált elfogadottá szélesebb politikai körökben, és Kádár Jánosnak is meggyőződésévé vált.

Egyetlen példára utalnék. 1964. augusztus 17–26. között tartott követi konferencián³³ Fock Jenő tartott előadást a gazdasági helyzetről és a külkereskedelmi feladatairól. Itt igen kritikusan nyilatkozott mind a magyar, mind a KGST helyzetről. A hazai külkereskedelem – véleménye szerint – egészségtelen mértékben emelkedett. 1%-os nemzetijövedelem-növekedéshez nem a tervezett 1,27%-os, hanem 2,17%-os külkereskedelmi növekedés társul nagyarányú passzívvummal. A KGST-ben lassult a forgalom-növekedés, és ebben különösebben nem is vár változást.

Ennél érdekesebb volt azonban az, ahogy világosan leszögezte: a tőkés konjunktúra folytatásával számol, semmi esetre sem válsággal; a Közös Piac erősödik. Milyen hatással van ez a kelet–nyugati kereskedelemre – tette fel a kérdést. Példaként Nagy-Britanniára utalt, amely hosszú lejáratú hiteket nyújt a Szovjetunióknak és más KGST-országoknak. Kanadába nekünk is sikerült áttörést elérni – mondta –, ahol nagy érdeklődés tapasztaltak Magyarország iránt. Nyílik az USA-piac, tájékozódunk Angliában, Franciaországban, NSZK-ban, Olaszországban is. Fock még gyártásszakosításra, termelési együttműködésre is látott lehetőséget tőkés vállalatokkal a harmadik világ piacán. Mi több, a nyugatnémet üzleti körökben hajlandóságot tapasztalt itthoni beruházásokra.

³¹ Jellemző, hogy Háy László: *A világkapitalizmus válsága* című könyvéről (Kossuth, 1966) Sipos Aladár olyan recenziót közölhetett a *Közgazdasági Szemle* 1966. 10. számában, amely értetlenül állt azon ténnyel szemben, hogy 1957–1958-ban gazdasági világválság bontakozott volna ki. Európa vezető tőkés országaira utalva így fogalmazott Sipos Aladár: „Ügy vélem, jogosan vetődik fel a kérdés: milyen világválság az, amely a tőkés országok többségét nem érinti?”

³² *Közgazdasági Szemle*, 1965, 11. sz. 1368–1381. SZALAI ERZSÉBET: *Autonómia vagy újkiszolgálhatóság. Tanulmányok és publicisztikai írások 2012–2014*. Kalligram, Budapest, 2014, 15–50.

³³ MNL OL M-KS 288. f. 32/1964/30. ö. e. A követi konferencián Kádár János is beszámolt a tartott, ami jelentős változás, az aktívabb magatartás irányába mutatott. Péter János ezt a Külügyminisztériumban az 1964. szeptember 8-i osztályértekezleten külön hangsúlyozta.

Ez lépés lehet a hazai gyártás korszerűsítése felé. Mindezek érdekében a diplomátákat a tájékozódás, valamint a piackutatás segítésére bízta.³⁴

A Nyugattal kapcsolatos szemléletváltás tehát nemcsak elérte a legfelső vezetőségportot, de egyre határozottabb szándékokban is kifejezésre jutott. Az MSZMP vezető köreiben egyre több elkötelezett híve lett nemcsak a nyugati gazdasági kapcsolatok erősítésének, de az enyhülés, ezen belül az európai enyhülési politikának, miközben sok vonatkozásban fenntartotta a nemzetközi kommunista mozgalom Szovjetunióhoz igazodó részének mérsékelt konfrontatív ideológiáját, retorikáját és – bizonyos mértékig – politikai gyakorlatát is. Az előbbinek egyik példája volt a tőkés idegenforgalom kivonása a belügyi személet alól és átadása a gazdasági szakembereknek. 1968 elején az idegenforgalom fejlesztése már a devizabevételek növelése szempontjának volt alárendelve. Ennek megfelelően döntöttek például további szállodaépítési programról. (Az első nyugatiakkal közös beruházás a Duna Intercontinental szálloda megépítése volt, ahol a tulajdon jog magyar kézben maradt.³⁵)

1968-ra az *aktív nyugat-európai kereskedelem* politikáról áttértek az *aktív gazdaságpolitikára*, amely intenzívebb gazdaságdiplomáciai eszközökkel képes reagálni a világ gazdaságban formálódó új jelenségekre (a regionális integrációk erősödése, a legnagyobb kedvezmény elve jelentőségének elvesztése, az új monetáris rendszer kialakítása). Ez más magatartást követelt a nemzetközi gazdasági szervezetekben (például a nemzetközi piackutató társaságokban), meg kellett teremteni a vállalati piackutatás feltételeit, bővíteni kellett az együttműködést a tőkés vállalatokkal, törekedni közös cégek létrehozására,³⁶ bővíteni kellett a Magyar Nemzeti Bank külföldi képviselői rendszerének kiépítését stb.

³⁴ Egy esztendő múltán az európai gazdasági helyzetről szóló jelentés Fock Jenőt igazolta. A beszámolót a Külkereskedelmi Minisztérium egyébként az EGB Titkárságának 1965. október 20-i jelentése alapján készítette. Tovább bővült a világkereskedelem. A növekedés a hatvanas évek elején 8% volt, most 11%. Gyorsabban nőtt a Nyugat- és Kelet-Európa közötti, mint a nyugat-európai belső forgalom. 1964 és 1965 első felében 25 hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodást írtak alá a két övezet országai között. Megjelent az ipari együttműködés is. Herendi József, a Külkereskedelmi Minisztérium osztályvezető helyettese küldte át ezt a helyzetértékelést Fock Jenőnek 1965. november 4-én. MNL OL XIX-A-2-pp. 12. d.

³⁵ Magyarországon 1972-től pénzügyminiszteri rendelet szabályozta a külföldi részvételű gazdasági társaságok működési feltételeit. Erre Jugoszláviában és Romániában volt ebben az időszakban még lehetőség. Ezzel szemben 1968 után magyar külkereskedelmi vállalatok, illetve a Medicor Művek a hetvenes évek elejére már több tőkés céggel létesítettek külföldön részvénytársaságot. Kiss Tibor: *A szocialista nemzetközi vállalat*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1974, 102–109. Nem szocialista országban 1979 végén 111 volt, ebből fejlett tőkés országban keletkezett 95, de ténylegesen 89 működött, mert 6 felszámolás alatt állt. Profiljukat illetően 63 kereskedelmi, 9 termelő és kereskedelmi, 6 szállítási, 5 idegenforgalmi, 2 banki, 4 pedig egyéb jellegű volt. 70%-ukban külföldi társtulajdonos is találunk. A legtöbb az NSZK-ban és Ausztriában működött. Az 1978-as tőkés exportunk 22%-a ezeken a vállalatokon keresztül realizálódott, de az importnak csak 1,4%-a. 70%-a mezőgazdasági, élelmiszeripari és könnyűipari termékeket forgalmazott. MNL OL M-KS 288. f. 24/1980/32. ő. e.

³⁶ A legnagyobb eredményt a Labatec-Pharma svájci–magyar közös gyógyszeripari cég produkálta, amelynek révén két év alatt 3,5-szeresére emelkedett a Svájcba irányuló magyar export. MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/32. ő. e.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének időszakában tágabb értelemben is fordulat következett be a tőkés országokkal folytatott termelési kooperációval kapcsolatos politikában.³⁷ Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága annak a felismerésnek a jegyében, hogy a nemzetközi kapcsolatokban erősödik a cégek közötti kereskedelmi és termelési együttműködés, továbbá hogy ez kedvező lehetőségeket teremt a hazai iparban mind a műszaki fejlesztés, mind az export növelése, mind pedig az import csökkentése szempontjából, és így módon nőhetnek a beruházási forrásokhoz való hozzájutás esélyei, ezért a tőkés kapcsolatok nagymértékű növelése mellett döntött. Az alig kéttucatot kitevő ilyen típusú kapcsolatnak nagyságrendileg a sokszorosára volt lehetőség, így amellett foglaltak állást, hogy legyen kezdeményező a magyar magatartás, és a hangsúlyt a vállalatokra és azok érdekeltiségének megteremtésére helyezték. A Külkereskedelmi Minisztériumból a szervezési és előkészítési feladatokat a Külkereskedelmi Kamarára ruházták. A gépiparban a már létező mellé kilátásba helyeztek további ügynök vállalatok alapítását.

Az adósság nem csökken

Magyarország gazdasági nyitottsága nőtt az 1960-as években. Az 1955–1960 közötti 60%-kal szemben, 1960 és 1970 között több mint 160%-kal emelkedett a külkereskedelmi forgalom. Amint azt Pető Iván és Szakács Sándor monográfiájukban megállapították: az ország KGST-beágyazottsága megtört, ami azt jelentette, hogy 1970-re a forgalom 54%-a volt rubelelszámolású, 46%-át azonban dollárban bonyolították, ami viszont azt jelentette, hogy Magyarország kapcsolatrendszerének másik pillére a tőkés világ gazdaságára alapozódott.³⁸ Ugyanakkor a KGST-ből származó száz százalékos energia-behozatal, az igen magas arányú nyersanyag-behozatal és más beruházási javakat érintő import az országot kiszolgáltatottá tette – elsősorban a Szovjetuniónak. A gazdaság nyitottsága azonban egy megoldhatatlannak tűnő problémával járt, nevezetesen a gazdasági egyensúly folyamatos billegésével, az eladósodás kivédhetetlennek látszó vissza-visszatéréssel. Alig volt olyan esztendő az ötvenes évek végén és a hatvanas években, amikor ne mutatott volna az export–import aránya negatív egyenleget. A nemzeti jövedelemnél nemcsak a külkereskedelmi forgalom, de leginkább a behozatal mutatott lényegesen gyorsabb, többszörösére rúgó növekedést. Kialakult az a spirál, amelyben a kiviteli kényszer behozatali kényszert eredményezett, ami újabb kiviteli követelményekkel párosult. „Hajszá” folyt az exportért, azonban ez a vállalatok számára nem piaci, hanem terv-, vagyis adminisztratív követelményként fogalmazódott meg. A reformidőszakban ennek a helyzetnek az volt az általánosan elfogadott magyarázata, hogy a fejlesztés hatékonysága alacsony és importigényes, miközben a termékek külföldön – főként nyugaton, de lassan a Szovjetunióban is – nem vagy kevéssé versenyképesek. A KGST-piac nehézkes, az összehangoltságban rejlő lehetőségek kihasználatlanok, így

³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 15/128. ő. e.

³⁸ SZAKÁCS SÁNDOR–PETŐ IVÁN, i. m. 658.

a kelet-európai szocialista országok sok esetben egymás lehetőségeit rontják. Nemcsak idehaza látták elhibázottnak a tervezésen belül a fejlesztési célok meghatározását, rossznak a beruházási rendszert és lassúnak a kivitelezést, de a KGST egészében is. Üresen kongó szólam maradt az, hogy a szocialista országok technológiai versenyben vannak a fejlett kapitalista országokkal, és hogy az együttműködésükben van igazi erejük. A magyar közgazdászok előtt világos volt, hogy a technológiai forradalom és a specializáció korszakában egy ilyen kicsi országban nem lehet kellő színvonalon előállítani túl sok terméket. A világpiacra helytálló húzóágazatok fejlesztése, vagyis egy sokkal szelektívebb gazdaságpolitika azonban gyökeresen más együttműködést követelt volna meg a külvilággal, elsősorban a KGST-országokkal.

A KGST-en belül azonban – mint láttuk – nem volt előrehaladás. Komoly kérdés maradt például az árszabályozás. Az ún. saját árbázis kialakításának vizsgálata a kommunista és munkáspártok 1958. májusi értekezletének határozata nyomán indult meg. Tehát a távlati cél az volt, hogy a szocialista országok az egymással folytatott kereskedelemben önállóan alakítsák ki az árakat, és ne a tőkés világpiaci árakból vezessék le a KGST-árakat, hanem a belső termelői árak mintájára kreálják azokat meg. E kérdésben nem jutottak olyan eredményre, amelyik minden országnak megközelítően kielégítő megoldást nyújtott volna. Ezt követően alakult ki az a bolgár–szovjet javaslat, amely a saját árbázisként a Szovjetunió termelési árait vette volna figyelembe.

A saját árbázis kérdésében a KGST VB 22. 1963. április 16–22. ülésén³⁹ minden addiginál élesebben megmutatkoztak az eltérő álláspontok. A bolgárokat kivéve azonban egyetértettek abban, hogy az addigi módszerekkel nincs előrehaladás. A főbb termékek önköltségének összehasonlításához be sem érkeztek az adatok, végeredményben egyik ország sem szolgáltatott ilyen adatsort. Vissza kell térni az elméleti alapokhoz, állapította meg a határozat, és a Közgazdasági Állandó Bizottság dolgozzon ki egy kísérleti ármodellt. Ezzel szemben az NDK és Csehszlovákia ellenezte az elszakadást a tőkés világpiaci áraktól. Ugyan elhatározták a belső termelői árakon nyugvó modellek további elemzését, de ebben az NDK és Csehszlovákia már nem vett részt. A KGST szovjet képviselője, Leszecsco egy beszélgetésben Apró Antalnak gúnyosan azt vetette oda, hogy a saját árbázis „...csak elmélet, amely a legközelebbi ötven éven keresztül is elegendő elfoglaltságot nyújt a teoretikusok számára.”⁴⁰ 1967 áprilisában Budapesten nemzetközi konferencián vetődött fel az a javaslat, hogy egy új pénzügyi rendszerre való áttérés keretében kell felvetni a kérdést, amely perspektivikusan multilaterális és konvertibilis. A gyakorlatban azonban egyelőre nem történt semmi.⁴¹

³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/26. ő. c.

⁴⁰ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 234. sz.

⁴¹ A konferenciára 1967. május 10–15. között került sor 90 fő résztvevővel. Csak a bolgár és szovjet szakértők javasoltak olyan árbázist, amely a termelési költségekből indul ki, a többiek korrekciókkal, a világpiaci árak alapul vétele mellett voltak. Ezen belül az NDK akart erre építeni leginkább. Egyetértés volt abban, hogy a jelenlegi szerződéses árak merevek. Általános véleménynek volt tekinthető, hogy az ár költség és realizálási, vagyis piaci komponenseket egyaránt tartalmaz, vagyis a piacnak van szerepe kialakításában.

A magyar gazdaság szerencséje az volt, hogy olcsón jutott energiához, neki kedveztek a cserearányok a KGST-piacon még az 1966-os árreform után is, ez azonban kevés volt a struktúraváltáshoz. Sőt a helyzet összességében negatív irányba fordult. A piaci körülmények gyorsabb ütemben romlottak a gazdaság korszerűsödésénél. A magyar gazdasági diplomáciának életbevágóan fontos volt, hogy a Szovjetunióból érkező nyersanyagok árát alacsony szinten tartsa, és növelje termékei felvevőpiacát. Ily módon nem állhatott elő jelentős hiteligényekkel. A KGST többi tagországától pedig ez szóba sem jöhetett. Magyarország számára ráadásul sötét felhők gyülekeztek az égbolt nyugati felén, közeledett ugyanis 1970, amikor az Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac) egyetlen mezőgazdasági piaccá válik, és életbe lépnek védővámjai.⁴² Ez a magyar kivitel jelentős részének megszűnésével fenyegetett, hiszen annak 60%-át a mezőgazdasági cikkek tették ki: vágómarha, marhahús, sertéshús, vágott baromfi, gyümölcs, zöldség stb. Tenni kellett valamit.

Magyar kitörési kísérletek és kudarcok

Ezekben az években rendkívüli volt a beruházási éhség. A magyar vezetés nehéz szívvel fogta vissza a fejlesztés lendületét, mert világosan látta, hogy a gazdaság számára az előremenekülés az egyetlen út. Kitörés akkor lehetséges, ha az ország nagy volumenű hosszú lejáratú hitelekhez jut, és ennek segítségével világszínvonalú iparágakat teremtet.

A Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba való „belépési engedély” megszerzése érdekében Fock Jenő 1967 áprilisában konzultációt kezdeményezett Koszigin szovjet miniszterelnöknél. Az elgondolás és az előkészítés még korábbról datálódott, már 1966-ban titkos gazdaságdiplomáciai tárgyalások folytak Angliával a Nemzetközi Monetáris Alaphoz (IMF) és a Világbankhoz (IBRD) való magyar csatlakozásról, aminek központi intézménye a Magyar Nemzeti Bank és meghatározó alakja Fekete János volt.⁴³ A Londonban zajló szakértői szintű egyeztetések eredményeként világossá vált, hogy a belépésnek nincsenek teljesíthetetlen feltételei; és abban is biztos lehetett Magyarország, hogy Nagy-Britannia és más nyugati államok támogatják szándékunkat, azaz a felvétel szinte biztosnak volt tekinthető. Ebben az időszakban tudott volt, hogy más szocialista országok is tapogatóztak a belépést illetően.

1967. május 26-án Leszecsco megemlítette Focknak a világbanki igénnyel kapcsolatban a szovjet „ellenjavaslatot”: Moszkva esetleg fizetne 40 millió dollárt, és ezt Budapest 40 millió rubel áruval egyenlítené ki. Fock számára világos volt, hogy Leszecsco

A magyar javaslat szerint már nem kellene használni a saját árbázis kifejezést, hanem a regionális árakról lehetne beszélni. Szita János jelentése a konferenciáról. 1967. április 20. MNL OL XIX-A-2-gg. 247. d.

⁴² A kérdés rövid összefoglalását l. A Közös Piac és a magyar agrárexport. *Magyar Hírlap*, 1969. január 5. (Jugoszlávia helyzetét és a Közös Piac intézkedéseit érzékelteti FARLEN PÁL: Jugoszlávia és a Közös Piac. *Magyar Hírlap*, 1968. december 12.)

⁴³ A titkos tárgyalásokról: MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/7. ő. c.

nem híve a piaci megoldásoknak sem országon belül, sem azon kívül. Bizonygatta, hogy nem lép Magyarország a jugoszláv útra, de ez nem nyugtatta meg Leszecsot.

1967. július 4-én Timár Mátyással és Vályi Péterrel való konzultáció után Leszecsco véleménye tovább keményedett. A hiteltől való megszabadulást nem új hitelek révén tartotta megoldhatónak. Szükség lenne egy nagy felmérésre a KGST-országok nyugati tartozásáról, ami legalább 2 milliárd dollár, és ebből Magyarországra 500 millió jut – utalt félreérthetetlenül a miniszterelnök-helyettes a magyar felelősségre. Leszecsco ismét a KGST-kiváltás felé terelte a magyarokat.⁴⁴

Szeptemberben aztán mintha megint enyhült volna a szovjet szigor. A két pénzügyminiszter konzultációján Garbuzov megemlítette Vályi Péternek, hogy a franciákon keresztül ők is tapogatóznak az IMF-be való belépésről, de persze nem sietnek vele. A vélemények Moszkvában eltérők. Nem tartotta kizártnak a magyar belépést, a kérdés az, mondta, garantálni tudja-e Magyarország, hogy rajta keresztül az IMF nem avatkozik be a KGST és annak bankja ügyeibe. Még azt sem tartotta ördögtől valónak, hogy a megfelelő pillanatban miniszterelnök-helyettesi szintű tárgyalás legyen erről a KGST-ben.⁴⁵

Magyarország egy csoportos belépési alternatívát is felvázolt, természetesen olyat, amelyben a Szovjetunió is részt vett volna. Az év végére azonban Moszkva hajthatatlan-ná vált. Már keményen bírálta a magyarok tőkés országokkal folytatott, túl nagy volumenű, eladósodáshoz vezető kapcsolatát, annak csökkentését követelte, sőt elutasította a magyar devizahitel-kérelmet is. Ezzel szemben – mézesmadzagként – ún. „nyugati importkiváltó” áruhitelt kínált. Fock Jenő miniszterelnöknek nem volt más választása: beleegyezett a szovjet import növelésébe. A belépés lehetősége a Nemzetközi Valutaalap-pal és a Világbankkal lekerült a napirendről.⁴⁶

⁴⁴ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 244. sz. Fock Jenő levele Kosziginnek 1967. április 17. Ebben jelezte a belépési szándékot, és hogy csak a szovjetekkel kíván konzultálni Magyarországra. MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 249. sz.

⁴⁵ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/7. 8. e. A szeptember eleji budapesti magyar-szovjet csúcstalálkozón mindkét fél kerülte a kérdést. Brezsnyev célzott arra, hogy a KGST-vel kapcsolatos gondokat legmagasabb szinten, politikai egyeztetéssel kell valamikor előbbre lendíteni. FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988*, II. *Válogatott dokumentumok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015, 250.

⁴⁶ L. erre: az ország csatlakozási kísérletét az IMF-hez részletesen bemutatta és dokumentálta HONVÁRI JÁNOS-TORDA CSABA: *Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz I. rész. Archivnet*, 2009, 1. sz. című dokumentumközlésében. L. még MONG ATTILA: *Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990*. Libri Kiadó, Budapest, 2012, 97–124. – Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. február 6-ai ülésére (MNL OL M-KS 288. f. 5/445 és 446. 8. e.) Benkei András belügyminiszter és Péter János külügyminiszter közösen aláírt feljegyzést készített Vajda Imre, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke január elején tett angliai kijelentésének kezelésére. Vajda sajtótájékoztatóján, de más nyilvános megszólalásában is nehezen félreérthető megjegyzést tett Magyarország nyugati kölcsönös szükségletére és arra, hogy a pénzről a Nemzetközi Valutaalappal kellene megállapodni. Vajdát a PB megrovásban részesítette, és magát a miniszterelnököt, Fock Jenőt bízta meg azzal, hogy beszéljen a rangos közigazdással, aki egyébként az új gazdasági mechanizmust kidolgozó szakembergárda tagja is volt. Az eset ezzel – ismereteink szerint – lezárult.

A tétet emelte, hogy Szovjetunió az 1970 utáni időszokról induló tervegyeztetésen igen fajsúlyos kérdéseket vetett fel. Elég, ha az energiaellátás biztosítására utalunk, nevezetesen a gázvezeték építése Csehszlovákia felől, a tiszai és dunai vízierőmű-építésre, amely szovjet segítség nélkül megvalósíthatatlannak tűnt. 1967 májusában a gázigényre pozitív választ kaptunk, és kilátás mutatkozott a Barátság kőolajvezeték leágazásának kiépítésére is Csapnán.⁴⁷

A nyugat-európai tőkés országokkal folytatott kétoldalú gazdasági kapcsolatok bővítése is fontos lehetőséget jelentett Magyarországnak. Ennek politikai feltételei kedvezők voltak Franciaországot, Olaszországot, Ausztriát és más kisebb, főként északi országokat tekintve. Fock Jenő mint miniszterelnök 1968 első felében találkozhatott Párizsban de Gaulle elnökkel és Pompidou miniszterelnökkel. Igyekezett felkelteni a figyelmet Magyarország mint beruházási terület iránt, és ajánlatot tett közös vállalatok alapítására is.⁴⁸ Számunkra azonban a Német Szövetségi Köztársaság ígérte a legtöbb lehetőséget. A szakértők nem csekély, még a második világháború okozta sérelmek orvoslásaként nyújtott kárpótlásból származó forrás megszerzésére is lehetőséget láttak.⁴⁹ Ennek azonban a két ország közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel volt a feltétele. 1966-ban, Kurt Georg Kiesinger kancellárrá választását követően az NSZK új, az NDK elismerésétől független diplomáciai kapcsolatfelvételi ajánlatára Románia, Magyarország és Csehszlovákia is pozitívan kívánt reagálni, az NDK, Lengyelország és a Szovjetunió azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ezt hozzákösse az NDK nyugatnémet elismeréséhez. Magyarország egy köztes álláspont elfogadtatására törekedett, ám sikertelenül. Kádárék nem kockáztattak, mint Ceaușescu, így ez a kísérlet is meghiúsult.

A Közös Piac agrárpolitikájának említett következményeit a magyar gazdaságirányítás nemzetközi diplomáciai eszközökkel igyekezett elhárítani. 1967 során Magyarország Csehszlovákiával együtt felvetette a KGST-ben a Közös Piac diplomáciai elismerésének lehetőségét, és így a két gazdasági közösség tárgyalási kereteinek megteremtését. Mindkét ország ettől remélte a vámok kedvezőtlen hatásának enyhülését. Az elgondolás jó volt, de a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottságának 1967. augusztusi ülésén – szovjet nyomásra – a többi tagország hallani sem akart a tőkés országokat és az NSZK-t erősítő politikai lépésnek még csak a felvetéséről sem. 1968. május 10-én a NGKB határozata alapján Magyarország kezdeményezte olyan KGST-határozat meghozatalát, amely lehetővé tenné a fontosabb kérdésekben a KGST-tagországok kapcsolatfelvételét a Közös Piac-cal. A VB 38. ülésén ezt jóváhagyta, Románia időt kért a csatlakozásra. Két fenntartással

⁴⁷ A magyar helyzetet nehezítette, hogy nagy horderejű kérdésben folytak az alkudozások a szovjetekkel az energetikai többletigény kielégítéséről. Ugyanakkor a szovjetek egy tervbe vett nagyszabású személygépkocsi-gyártási programban való beszállítói részvétellel kínálgatták a magyarokat.

⁴⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/451. 8. e.

⁴⁹ Már ekkor is az ötödik helyet foglalta el az NSZK a hazai külkereskedelmi forgalomban a Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország és az NDK után, és a hatvanas évek közepén az export növekedése 13%-ot, az importé 15%-ot ért el. Az NSZK 1967-ben maga ismert el 150 millió nyugatnémet márka kárpótlási igényt, szemben az 500 millió márka magyar igénnyel.

léphettek azonban a tagországok kapcsolatba a Közös Piac: információcsere-kötelezettséggel és a diplomáciai elismerés mellőzésével. A tagországok ezt betartották.

Magyarország mindenesetre elérte, hogy gazdasági kérdésekben tárgyalási lehetőséget kapjon az EGK illetékes szervezeteivel, de ez ilyen körülmények között csak szerény eredménnyel kecsegtetett. Igyekezett kihasználni minden rést, és megállapodásokra törekedett Olaszországgal, Franciaországgal és az NSZK-val, de ez csak 1974-ig jelentett megoldást. Átmenetileg a megállapodások révén ugyanolyan vámok voltak érvényesek, mint a kívülálló tőkés országokra. (Más országokkal, Spanyolországgal, Izraellel, Marokkóval, Tunéziával persze ennél kedvezőbb preferenciális szerződések születtek.) A mezőgazdasági kivitelnél azonban nem volt lehetőség bilaterális kedvezmények elérésére. 1968-ban tehát fel kellett venni a kapcsolatot a Közös Piac, és ennek eredményeként a sertés húsról árgarancia mellett mentesült Magyarország a pótlefőzés alól. További tárgyalásokkal is próbálkozott a magyar vezetés, mint ahogy Bulgária, Lengyelország és Csehszlovákia is. A idő nem kedvezett a tagországoknak, miután Anglia, Dánia, Írország és Norvégia esetleges csatlakozása, valamint az Ausztriával és Svájjal készülő preferenciális megállapodás tovább rontotta exportesélyeiket.

1970 márciusában Jugoszlávia – öt év tárgyalás után – kereskedelmi megállapodást kötött a Közös Piac. Ennek azonban a Közös Piac diplomáciai elismerése és nagykövetet akkreditálás volt a feltétele. A megállapodás garantálta a legnagyobb kedvezményt a vámokra, a behozatali és kiviteli adókra. A mennyiségi korlátozások megmaradtak. (A vámkedvezmények kölcsönösök voltak, és nem sikerült könnyítést elérni kukoricára, borra és dohányra.) A tagországok azonban nem tudak ilyen lehetőséggel élni, mert a Szovjetunió és az NDK hajthatatlan volt.

Mindez azt jelentette, hogy szinte reménytelen volt érdemleges áttörést elérni a Nyugat felé mindaddig, amíg a Szovjetunió nem változtat Nyugat-Európa megosztására és gyengítésére épülő politikáján, amibe Magyarország nem tudott beleszólni.

Reform nemzetközi méreteiben, a „Karádi-kritika”

A magyar gazdaságpolitikusok, kudarcaik ellenére, lázasan keresték az ország nehéz helyzetéből való kiutat. A KGST-reformot illetően a motivációk ebből fakadtak, no meg az évek óta tartó bénultságból, a „kis-KGST” és a csehszlovák–lengyel–magyar szövetség kínáló lehetőségéből. A szakmai motivációk pedig az új gazdasági mechanizmus kidolgozásával kapcsolatos munkálatokhoz nyúltak vissza, amelyek a hazai külkereskedelem és a nemzetközi kereskedelem kérdéskörét előtérbe állították.⁵⁰ Mint korábban utaltam rá, Šimunek a csehszlovák szándékról tájékoztatta a tagországokat, és ennek

⁵⁰ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/31. ö. e. Az Államgazdasági Bizottság elé került egyik előterjesztés ezen belül Csehszlovákiával tervezett olyan piacéptést, amelyben bizonyos cikkszoportokban az áruforgalmat kölcsönösen felszabadítják. Ez mutatja, hogy közgazdász körökben Csehszlovákia a nemzetközi reformban stratégiai partnerként jött számításba. Egy ilyen piaci jellegű kapcsolat mintaértékű lehetett volna más szocialista országok számára is.

ismeretében 1966-ban a magyar politikai vezetés is úgy döntött, hogy megkísérel önálló és kezdeményező szerepet betölteni ebben a meglehetősen képlékeny közegben. Ekkor hozták létre idehaza a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságát, amelyet valamennyi külgazdasági szférát áttekinteni és integrálni képes stratégiai szervnek szántak.

Az első politikai jelentőségű elemzést a KGST-n belüli viszonyokról az MSZMP Gazdasági Mechanizmus Bizottság Export-import, Devizagazdálkodás Munkacsoportja állította össze 1965 májusára. A munkacsoportot Karádi Gyula vezette, 18 tagja volt, köztük Ausch Sándor, Fekete János és Szita János. „A külkereskedelem és a devizagazdálkodás mechanizmusának kritikai elemzése” címet viselő anyag egyik fejezete a szocialista országokhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatoknak ugyan nem átfogó, de azért kritikai elemzését végezte el. Az anyag azzal indított, hogy a „táboron” belül a kereskedelmi kapcsolatokat nem az arányosság, hanem az aránytalanság jellemzi. Ezen a központi tervutasítások „tábor” szintű bevezetése sem segítene, mert az arányosság megteremtéséhez hatalmas beruházási összegekre lenne szükség, de ebben igen nagy mind a vállalati szféra, mind az egyes államok ellenérdekeltsége. „A ’nemzetközi tervszerűség’ – fogalmaz az anyag – a hatékony nemzetközi munkamegosztás tehát csak az értékkategóriák, az ármechanizmusok és más, megfelelő kompenzációt biztosító mechanizmusok fokozottabb kihasználásával lenne biztosítható. Ilyen mechanizmusok azonban a szocialista világgazdaságban nem működnek.”⁵¹ Ebben a világban a tervutasításoknak a kereskedelmi megállapodásokban a kétoldalú kötelező kontingensek felelnek meg, vagyis visszalépés történik a természetes termékcserére felé. Ez biztonságot ad, de nem előnyös, mert konzerválja az elmaradottságot. Az árak mesterségesek, így a kapcsolatok előnyei nem mérhetők. Ez az állapot rendszeresen éles súrlódásokhoz vezet. A szakosítás nehézkes, drága, ezért senki nem kompenzálja a termelőt, így a vállalatok, a külkereskedők is akadályozzák az ilyen kezdeményezéseket. A műszaki-tudományos együttműködés eredményei a Szovjetunióknak köszönhetőek, mert önzetlenül adja át szellemi termékeit szövetségeseinek. A korszerűsítés bevezetésében azonban nem igazán érdekeltek a vállalatok, a műszaki újítások átadásában meg végképp nem, mivel azokért nem kapnak semmit cserébe. Az elemzés, anélkül hogy javaslatokat tett volna, leszögezte, hogy ezt a mechanizmust nem szabad merev adottságnak tekinteni, mert a gazdaságirányítás reformjának kibontakozásával ez a terület is átalakulhat.⁵²

Időközben folyt az új gazdasági mechanizmus bevezetésének előkészítése. Ez nem kerülhette meg a külgazdasági környezethez, nevezetesen a „KGST-piachoz” fűződő viszony kérdését. A „Karádi-bizottság” 1966 januárjára olyan gyakorlati javaslatot készített, amely a nemzetközi tervutasításos rendszer tartós fennmaradásával számolva arra tett kísérletet, hogy felmérje, hogyan lehet kivédeni a hazai reform bevezetését követően a tervutasításos külkapcsolatok negatív hatását. Ha ugyanis az államközi szerző-

⁵¹ MOL M-KS 288. f. 23/1966/45. ö. e.

⁵² A szocialista országokkal kapcsolatos külkereskedelem reform utáni módszereire vonatkozó részletes anyag 1966 októberében az adott körülményekhez alkalmazkodva szabta meg a lehetőségeket és technikákat. MOL M-KS 288. f. 23/1966/83. ö. e.

déseket továbbra is központi tervutasításokkal közvetítik a vállalatok felé, akkor azok olyan követelésekkel lépnek fel, amelyek nem korlátozhatók a külkereskedelmi vagy az export cikket közvetlenül gyártó vállalatokra, hanem kiterjedhetnek azok beszállítóira és partnereire is. Tekintettel arra, hogy a szocialista országokkal bonyolított külkereskedelmi forgalom a teljes külkereskedelem 70%-át (a nemzeti jövedelem egyötödét) adja, ez alapján megbontaná az új irányítási rendszert. Mit lehet tenni? Be kell vezetni egy, csak a szocialista relációra érvényes külkereskedelmi árfolyamot, amely érdekelté teszi a vállalatokat a szocialista országokkal folytatott kereskedésben. Ezt érvényesíteni kell az 1966. január 1-én életbe lépő külkereskedelmi árakban, valamint az 1968. január 1-én életbe lépő termelői árakban is. Ez a megoldás ugyanakkor ellenérdekelté teheti a vállalatokat a tőkés exportra orientált termelésben, bár itt más közgazdasági eszközök is rendelkezésre állnak: a hitel, a kamatpolitika, az exporttámogatás, a jövedelem elvonás stb. Ezzel ugyan a bizottság megtalálta a nem tervutasításokkal folyó irányítás technikáját, de az alapproblémát nem küszöbölte ki a mesterséges árak fenntartása, és tetszőleges vagy alkuk révén való változtatása kérdésében.

Csehszlovákiában ugyanebben az időben a valutabónusz-rendszer bevezetésével kísérleteztek: a termelő vállalatok az általuk elért devizabevételek egy előre meghatározott százalékát saját importjukra használhatták fel. Mind a külkereskedelmi, mind a termelő vállalatok fő exportmutatójává a devizakoronában elért bevételt tették. Ugyanakkor igyekeztek az import és a belföldi nagykereskedelmi árakat közelíteni egymáshoz. Jugoszláviában sem tudták az export–import rendszert teljesen liberalizálni, mert az az arányok felborulásához vezetett, így rendszeresen visszatértek az exporthoz kötött importkorláthoz, ugyanakkor sokkal több és nemcsak külkereskedelmi, hanem termelő vállalat is lehetőséget kapott a külfölddel folytatott kereskedelemre. Itt több bank nagyobb hitellehetőséget is kínált. Bulgáriában is bevezették a valutabónusz-rendszert, és egyes vállalatok, trösztök megkapták az önálló exportjogot, és a külkereskedelmi vállalatok egy része bizományosként működött, ugyanakkor az árkiegyenlítés és a kötelező tervmutatók fenntartása miatt mindez nem eredményezett figyelemreméltó változást. Hozzá kell tenni, hogy egész külkereskedelmének 80%-a szocialista országokkal bonyolódott, főként a Szovjetunióval.

A szakértői anyag áprilisi változata talán éppen ezért tért már ki a nemzetközi rendszer óvatos megváltoztatásának követelményére is. Mi az, amire lehetőség kínálkozik? – teszi fel a kérdést. A vállalatok kívánságainak figyelembevétele a szerződések előkészítésekor, nem kötelező, hanem keret- vagy szabadkontingensek megállapítása, amelyeket azután a vállalatok töltenek meg tartalommal. Az ármegállapítást is egyre inkább vállalatokra kell bízni. Meg kell próbálkozni bilaterális hitelrendszer kiépítésével. Az előterjesztés a vállalati mozgástér bővülésére további ötletekkel is előállt, abban reménykedve, hogy 1970 után, más országok reformjának nyomán tágulni fog a gazdasági játéktér. Ezek a javaslatok hihetővé tették, hogy a Magyarország számára oly fontos külkereskedelemben a KGST reformja esetleg segítheti a belső reform eredményességét.

A reform a szakmai nyilvánosság előtt

1965 második felében megjelenhetett Ausch Sándor, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet e témával foglalkozó osztálya vezetőjének meghatározó jelentőségű cikke a *Közgazdasági Szemlé*ben. Ausch a KGST-együttműködés alulteljesítését az országok közötti érdekeltségi viszonyokból, illetve a kapcsolatrendszer ilyen irányú közömbösségéből vezette le. Elvi alapon utasította el a központi tervezés szándékát, és egyértelműen a pénz-funkciók érvényesülésétől, a reális áraktól és hitelektől várta a hatékony munkamegosztás kialakulását. Ennek azonban az ilyen irányú belső reform is előfeltétele – állította. Ebből a szempontból optimista volt:

„A KGST-országok gazdaságirányítási rendszerének tökéletesítése csaknem minden országban napirenden van. A tervezett, részben már meg is valósított változások iránya minden országban ugyanaz. A nagyobb tervszerűséget és nagyobb hatékonyságot az áruviszonyok, az ezekkel kapcsolatos törvények és kategóriák (az értéktörvény, az ár, a hitel stb.) szélesebb körű felhasználásával kívánjuk elérni, ami egyben nagyobb vállalati önállóságot, szabadabb döntést, nagyobb kockázatvállalást, nagyobb felelősséget követelne, és nagyobb ösztönzést biztosítana.”⁵³

Ausch a kiterjedt és kifejtett áru- és pénzviszonyok megteremtését tartotta a KGST-reform céljának. Ez számára a fix árak rendszerének – a nyersanyagpiac kivételével való – leépítését jelentette nemzetközi és nemzeti keretekben, ami aztán a kétoldalú kiegyenlítésre alapuló kereskedelem oldódását is eredményezné és azt többoldalúvá tehetné. Az aktívumok és passzívumok harmadik vagy negyedik országba történő átvitele megteremtheti a konvertibilis, általános egyenértékű funkcionáló devizarubelt. Ha megszűnnek a fix árak és a kétoldalú kereskedelmi kiegyenlítésre törekvő gyakorlat, új érdekeltségi környezetbe kerül a szakosítás és a kooperáció is, ugyanis a termelő és kereskedelmi vállalatok érdekeltté válnak az ilyen együttműködések kialakításában. Ehhez persze szükség van a vállalatok felszabadítására, vagyis megint csak belső reformra, ahol nem kötnek a tervutasítások, és meghatványozódik a mozgástér és a piackutatás jelentősége. E gondolkodásmód szerves része a műszaki fejlesztési megoldások és szabadalmak piacának megteremtése, az ingyenesség helyett itt is az érdekeltségre alapozó gyakorlat bevezetése. A magyar közgazdaságtudomány történetének figyelemre méltó epizódja, hogy Ausch Sándor néhány év múlva ezeknek a nézeteknek a szisztematikus kifejtéséért nemcsak nagydoktori címet szerzett, de a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó meg is jelentette 1969-ben disszertációját.⁵⁴

Napvilágot látott egy további elemzés is a *Külkereskedelem* című folyóirat 8. számában, illetve 1965 szeptemberében és novemberében a *Közgazdasági Szemlé*ben Balassa Ákos, az Országos Tervhivatal osztályvezetőjének tollából. Az egyik az érdekeltséget vizsgálta a KGST-n belüli gyártásszakosítás fejlődése szempontjából. Az már egy évvel

⁵³ AUSCH SÁNDOR: Nemzetközi munkamegosztás és gazdasági mechanizmus. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 7–8. sz. 802.

⁵⁴ L. AUSCH SÁNDOR, i. m. 1969.

korábban világos volt, hogy a termékszakosítás több nemzetközi cikkben feldicsőített „eredményei” alig jelentettek többet, mint a már kialakult gépek és berendezések országok közötti megosztásának szentesítésénél, vagyis legfeljebb a párhuzamosságok számának gyarapodását fékeztek, és országonként 2-6% között mozogtak a gépiparban. Balassa világossá tette, hogy az országok nem érdekeltek valamely gyártás beszüntetésében.⁵⁵ Ugyan javaslata – egyfajta speciális árendeménny- és felárrendszer beiktatásával – nem lépte át a hagyományos, nem piaci viszonyokat, de ő is a továbblépés feltételének tekintette a vállalatok közvetlen érdekeltiségének kiépítését. Balassa a „Szabályozott piaci verseny a KGST-országok vállalatai között” című tanulmányának kiinduló állítása:

„A szocialista országok összességét tekintve azonban a termelőeszközök tulajdona elkülönült, és így az országok egymással önálló termelőeszköz-tulajdonosként állnak kapcsolatban. Ezért a nemzeti tervezés korábban kialakult – távolról sem tökéletes – módszereinek nemzetközi alkalmazására irányuló törekvések (megfelelő nemzetközi gazdasági mechanizmus nélkül) nem vezethetnek eredményre.”⁵⁶

A szerző a nemzetközi szabályozott piaci verseny bevezetésének esélyeit latolgatva, annak feltételét a nagyfokú vállalati önállóságban látta, hogy a termelés gazdasági eredményessége ne váljon el a külkereskedelmi tevékenység gazdasági eredményétől, vagyis legyen szoros kapcsolat a belföldi valuta és a devizák között és létezzen beruházási hitel. Nemzetközi feltételek között első helyre került egy államközi megállapodás a rendszer bevezetéséről, vagyis egyes termékek szabad forgalmazásáról, mégpedig úgy, hogy az tartalmazza az állami beavatkozás eszközeinek egyeztetését is. Ez a rendszer nem tűri a rögzített árakat, a termelő és kereskedelmi tevékenység merev szétválasztását, illetve kötött megállapodások helyett keretmegállapodásokra épülhetne. Ideális lenne, ha a fizetés konvertibilis valutával történne, de ezt a szerző nem tekintette szigorú feltételnek.

A magyar közgazdasági gondolkodás tehát a nemzetközi méretekben elgondolt reform felé fordult, ezt jól mutatja – a teljesség igénye nélkül idézett – szaksajtó is.

Váltás a külgazdasági politikában

A külgazdasági politika változását tükrözte a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága által megvitatott és a politikai elitnek, köztük az MSZMP KB tagjainak küldött tájékoztató Magyarország részvételéről a nemzetközi munkamegosztásban.⁵⁷ Ez az anyag már leszámolt a KGST-ben rejlő lehetőségek illúziójával az aktuális formák között, és egyrészt a sokkal aktívabb, kezdeményező magatartás mellett döntött, amely nem vár a nehézkes, szinte mozdíthatatlan KGST-tempóra, és a külkereskedelemben

⁵⁵ BALASSA ÁKOS: Az érdekelttség problémája a KGST-országok közötti gyártásszakosításban. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 9. sz. 1018.

⁵⁶ BALASSA ÁKOS: Szabályozott piaci verseny a KGST-országok vállalatai között. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 11. sz. 1277.

⁵⁷ MOL M-KS 288. f. 23/1965/46. ő. e.

a kétoldalú kapcsolatokat tartja a „minden erővel fejlesztendő” területnek. Egyértelmű elhatározásra jutott a „kis-KGST”, vagyis néhány KGST-ország közötti kapcsolati hálók megteremtése és erősítése kérdésében. A „nagy-KGST” szintjén csak szerény gyakorlati eredményeket várt, beleértve a hitelfelvételi lehetőségeket is. A beruházási hozzájárulásokat illetően Magyarország részvétele szerény mértékben volt elképzelhető (a legdeficitesebb nyersanyagok egy része beszerzésének megkönnyítése érdekében), ennél azonban sokkal jelentősebb feladatnak tekintették az export növelését. A tájékoztató összességében a saját pénzügyi erőre épülő fejlesztéspolitika kialakítását hangsúlyozta. A gazdaság szerkezetének átalakításakor abból indult ki, hogy Magyarország elsőrendű érdeke a beilleszkedés a legszélesebb nemzetközi munkamegosztásba, és mindenekelőtt a szocialista közösségen belüli munkamegosztás fejlesztése. Vagyis az irány továbbra is az ország külgazdasági orientációjú modernizációja.

A bizottság a KGST Titkársága munkáját is szemügyre vette, és úgy határozott, hogy annak legfontosabb feladata az elemző munka elmélyítése, különösen az 1970 utáni időszak tervkoordinációjának előkészítése érdekében. A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankot illetően a hitelnyújtás rugalmassá tétele és különösen az aranyfedezet megteremtését, valamint a transzferábilis rubel átválthatóságának kérdését emelte ki.

1966 márciusára már asztalra kerülhetett egy olyan átfogó elemzés és koncepció is, amely alkalmas volt a politikai mérlegelésre. Az MSZMP KB Közgazdasági Elméleti Munkaközössége volt az erre hivatott magas szintű testület.⁵⁸ 1966. szeptember 2-án tehát sor került arra az ülésre, amely megvitatta a Szita János, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága miniszterhelyettesi rangú titkára neve alatt futó, az Országos Tervhivatal Nemzetközi Együttműködési Főosztálya és egy ugyancsak magas szintű kormányzati szerv, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának Titkársága által jegyzett anyagot. A szöveg túl volt az Országos Tervhivatal Kollégiumának vitáján, ami egyet jelentett azzal, hogy az OT magáénak tekintette, de legalábbis vitára alkalmasnak ítélte az előterjesztést. Szita János bevezetőjében világossá tette, hogy az új gazdaságirányítási rendszer kidolgozása keretében határozták el, hogy meg kell vizsgálni annak nemzetközi vonatkozásait, különösen a KGST-együttműködés átalakítását illetően. Vagyis: a magyar átalakítás sikere érdekében arra kell törekedni, hogy olyan közgazdasági feltételeket teremtsenek nemzetközi szinten, elsősorban a kelet-európai országok együttműködésében, amely optimális külgazdasági környezetet biztosít a magyarországi reform hatékony „üzemeléséhez”.

⁵⁸ A munkaközösségről l. *Az MSZMP központi vezető szerveinek napirendi jegyzékei*, II. kötet, 1963–1970. Összeállította NÉMETH JÁNOSNÉ. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1998, 296–299.

Mint láttuk, a magyar reformjavaslat túl volt az OT előzetes vitáján, amelynek központi bizottsági megtárgyalására 1965 őszén került sor. Az ide készült előterjesztésen 1965. augusztus 15-ei dátum szerepel.⁵⁹ Készítéskor három év tapasztalatait vették figyelembe, az értékelés szempontrendszere az 1962-ben megfogalmazott és 1963 nyarán kiegészített legfelső KGST-szinten megállapított közös célokhoz igazodott. Ehhez képest a helyzet siralmas képet mutatott, mivel a problémák csak halmozódtak; az 1966–1970-es tervkonzultációkat követően világossá vált, hogy nem sikerült elmozdulni sem az áhított kétoldalú, sem a többoldalú tervkoordináció irányába. Csupán kölcsönös információcsere zajlott, és a tárgyalásokon a külkereskedelmi szállítások egyeztetése folyt. Az együttműködésnek nem volt elmélete, sem megbízható összehasonlító számítási rendszere, hiányzott az egységes árrendszer, megoldatlan volt a kompenzáció kérdése, túlzott volt a centralizáció, és fékező hatása volt a román különutas álláspontnak. Világossá vált, hogy a problémák oka nem a KGST apparátusának működési hiányosságaira vezethető vissza, ezért mélyebbre kellett ásni.

Az anyag egyik – nem kimondottan eredeti – javaslata az volt, hogy első lenne a fejlesztési koncepciók elemzése és alapos összehasonlító tanulmányok készítése, amelyeknek javaslatairól megkezdődhetne az érdemi közös vita. A tagországok azonban másfelé tekintettek. Jól látható volt például, hogy a nyersanyagtermelésnél a felesleggel rendelkező országok tőkés piacokra értékesítenek, mert ott jóval magasabb árat érnek el. Ezen veszteségkompenzációval lehetne változtatni, de ennek nem alakultak ki a módszerei. Nincs tőke sem a nyersanyagtermelés fokozásával kapcsolatos drága beruházások finanszírozásához, mivel a külső országoknak nem kifizetődő (többek között a 2%-os alacsony hitelkamat miatt) a hozzájárulás a beruházásokhoz.

Súlyos problémának ítélte az anyag a külső és belső árak közötti kapcsolat hiányát, ami olyan fokú zavart okoz, hogy „az együttműködés összes problémáit gazdaságossági szempontból mintegy 'vakon' intézzük”. Hiába állapodtak meg az országok 1958-ban a KGST IX. ülészakán Szófiában a világpiaci árak alapul vételében, az mégsem felel meg a világpiaci árak rendszerének. Ezt például torzította az ún. „félfuvar elv”, ami a szállítási távolságtól függően befolyásolta az árat, így Magyarország drágábban vett nyersanyagokat a Szovjetuniótól, mint Lengyelországtól vagy az NDK. Az anyag egységes saját árbázist javasolt, és az árrögzítést csak egyes termékekre korlátozta volna, egyébként keretek között mozgó vagy szabad árakat alkalmazna. Ez lenne a feltétele a dollárra történő átválthatóság megteremtésének,⁶⁰ együtt a külkereskedelmi kötelező kontingensek liberalizálásával is.

A gyártmányszakosítás kezdeti stádiumát nem sikerült túllépni – folytatódott az értékelés. Itt ugyanolyan okokat sorolt fel, mint más területeken. Nincs érdekesség sem

⁵⁹ MNL OL M–KS 288. f. 23/1965/58. ő. e. Elgondolások a KGST keretén belül folyó együttműködés továbbfejlesztésére. Nagy Ferenc az anyagot 1965. augusztus 27-ei keltezésű levélben küldte át az MSZMP KB Államgazdasági Osztályára Káplár Józsefnek.

⁶⁰ A konvertibilitásra való áttérés részleteit ebben az anyagban még nem dolgozták ki.

a beruházások megtérülésében, sem az eladásban, és nem folyik erre vonatkozó közös tervezés sem.⁶¹ Ezen a területen először az elveket kellene közösen elfogadni a munka hatékonysága érdekében. Nem kell tehát minden tagországnak részt vennie a szakosodásban, a tervezgetésre kell alapozni ezt, és lehetőséget kell biztosítani a tröszt-vállalati szintű megállapodásokra. Ami a műszaki fejlesztést illeti, az anyag megfogalmazása szerint: „Különösen az utóbbi időben egyre nyomasztóbb az elzárkózás, a titkolódzás, a konkurencia és a párhuzamos munka.” Az előterjesztés ezen a területen is a szakosítást és a kooperációt javasolta. Utóbbi esetében a kutatók és fejlesztők szabad áramlásának megteremtését kezdeményezte. Meg kell szüntetni továbbá a műszaki dokumentációk ingyenes (az önköltség megtérítése melletti) átadását (az ún. szófnai elvet), sőt meg kell fontolni a feltalálók egyéni érdekeltségének fokozását is.

Végül az előterjesztésben a szervezeti kérdések kerültek terítékre. Az anyag letette a voksát a közös intézmények létrehozása mellett, de ezek vállalati-intézményi szinten, közvetlenül termelésre összpontosítsanak, mintegy alulról, közös érdekesség mellett szerveződjenek, bennük két vagy legfeljebb több ország vegyen részt és fokozatosan épüljenek ki. A résztvevő egységek tehát ne olvadjanak össze (például szakmai szövetségbe vagy kartellbe). A KGST központi szervei munkájának javítására az előterjesztés nem tartalmazott kezdeményezéseket.

1965. október 23-ai dátummal a vita előtt hosszú írásos véleményt fogalmazott meg az anyaggal kapcsolatban Tallós György, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője. Tallós elutasította az összevetés indokoltságát a tőkés világgal, és az együttműködő országok fejlődését illetően lényegében a szocialista országok összefonódásában az önellátás jelentőségét emelte ki. Elutasította az értéktörvény alkalmazhatóságát, illetve nem látta ezt reális stratégiai célnak. Nem épített volna a belső gazdasági reformokra, még 2–3 ország esetében sem. Tallós a merev államközi külkereskedelem fenntartása mellett érvelt, nem tartotta sem reálisnak, sem helyesnek a világpiaci árakon keresztüli anyagi érdekesség kialakítását. Erősítette volna a hosszú lejáratú kötelező megállapodások rendszerét, és nem vezetett volna be árreformot.⁶² Erre a konzervatív álláspontra azonban nemcsak a közgazdászok, de a szakpolitikusok sem voltak nyitottak, sőt amikor az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközössége elé került az anyag, döntés született arról, hogy meg kell vizsgálni a KGST-országok gazdasági együttműködésének összes problémáját.⁶³

⁶¹ Jól jellemezte ezt a helyzetet a vegyesvállalatok létrehozásának kudarca. A tervek szerint 1966-ig további tíz Haldexhez hasonló részvénytársaságnak kellett volna létesülnie. Egy sem valósult meg, nemcsak magyar–lengyel, de más relációban sem. (WIESEL IVÁN: KGST-együttműködés az energiagazdálkodásban. *Közgazdasági Szemle*, 1964, 4. sz. 173.)

⁶² Tallós György Ausch Sándorral vitatkozva a nyilvánosság előtt is kifejtette nézeteit. TALLÓS GYÖRGY: A KGST-országok közötti kereskedelem módszereinek fejlesztéséről. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 1. sz. A vi-szonzászt I. AUSCH SÁNDOR: A KGST-országok együttműködésének fejlesztése. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 3. sz.

⁶³ MOL M–KS 288. f. 16/17. ő. e.

Szita János, aki 1965 nyarán konzultált a csehszlovák Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottság titkárával, Stránskyval, tudta, hogy az északi szomszéd értékelése szinte teljesen megegyezik a magyaréval. Mindeközben az NDK-ban magabiztosan centralizáltak, trösztösítettek, miközben a tervmutatók meghaladták a teljes termelési vertikum 90%-át.⁶⁴ Ezzel együtt – mint láttuk, Romániát leszámítva – 1965 végén már általános volt a KGST-országok között a szervezettel kapcsolatos pesszimizmus, illetve az őszinte szembenzés igénye. A CSKP a megvitatott reformtervek után 1966 májusában átfogó tervet bocsátott ki a külkereskedelem reformjáról. A külkereskedelmi monopólium fenntartása mellett az exportot illetően bizonyos áruféleségeknél lehetőséget láttak a termelő vállalatok közvetlen kereskedelmére (ott, ahol a műszaki szempontok vannak túlsúlyban) vagy a külkereskedelmi vállalatokkal közvetlen kapcsolatban folytatott kereskedelemre. Hasonló mechanizmust képzeltek el az import esetében is, és az egész területet az illetékes minisztérium irányítása alá helyezték. Egyben leszögezték, hogy kereskedelmi alapokra kell helyezni kapcsolataikat a szocialista országokkal is, nem adják át ingyen szellemi javaikat, műszaki ismereteiket, és kiterjesztik az ország részvételét a külföldi vállalkozásokban a marketingmunka színvonalának emelése mellett. A világpiaci áraknak a termelő és a külkereskedelmi vállalatoknál is éreztetni kell hatásukat. A belkereskedelmi szervek a rendelkezésükre bocsátott devizából közvetlenül vagy közvetve vásárolhatnak külföldön. Ami a KGST-kapcsolatokat illeti, itt az együttműködés bővítésének alapos elemzésre kell épülnie. Továbbá:

„Arra kell törekednünk, hogy fokozatosan a termelés szférájában is kialakuljon a közvetlen együttműködés a különböző országok vállalatainak szintjén, különösen pedig a földrajzilag egymáshoz közel fekvő vállalatok között.”⁶⁵

Itt a csehszlovákok termelői közösségekben, társulásokban gondolkodtak, amelyek kutatást, fejlesztést, szabványosítást, szabadalmazást stb. végeznének.

Ellenállás a szovjet KGST-apparátusból érkezett. Mihail Leszecsco szovjet főképviselő úgy érvelt, hogy az integráció így is túlzott, hiszen a KGST-országok egymás közötti kereskedelmének 70% fölötti a volumene, és ugyanez volt igaz a Szovjetunió részesedésére is. Leszecsco minden további növekedést a KGST-tábor autark irányba tett lépésének tekintett. A problémák szerinte tehát nem általánosak, bár a műszaki színvonalat és a kooperációt illetően látott gondokat. Reformcsúcsra, nagy közös kritikai elemzésre nincs szükség – nyilatkozott –, elég a kétoldali kritikai eszmecsere, aztán később lehetséges a magasabb szintű egyeztetés.

Ugyanakkor Oleg T. Bogomolov, a tekintélyes szovjet közgazdász támogató cikket tett közzé a *Voproszi Ekonomiki* 1966. évi 2. számában. Az írás kimondottan helyeselte termelő vállalatok felruházását önálló külkereskedelmi jogokkal, és kárhoztatta

⁶⁴ MOL M-KS 288. f. 23. cs. 1965/38. ő. e.

⁶⁵ MOL M-KS 288. f. 23/1966/58. ő. e.

a „közgazdaságilag indokolt devizaárfolyam-rendszer hiányát”, ami miatt nincs mód a hazai valutában és a devizában felmerülő ráfordítások és megtakarítások összemérésére. Kiemelte, hogy a reformintézkedések a KGST-országok közötti kooperáció meggyorsítását segítik majd elő.⁶⁶

Tovább folyt a hitellehetőségekkel kapcsolatos vita is. A KGST Valuta és Pénzügyi Állandó Bizottságának ülésén 1965 májusában a szovjet delegátus futólag felvetette a transzferábilis rubel konvertibilissé tételének lehetőségét, de azután erre nem tértek vissza. Ugyan a következő ülésen a tagállamok megállapodtak abban, hogy közösen képeznek egy 30 millió rubeles alapot, de nem tudtak dűlőre jutni a befizetések országonkénti arányáról. (A magyar teher egyébként 2,1 millió transzferábilis rubel lett volna.) A kamat mértékéről is csak vitáztak. 1965. szeptember 22-én a lengyelek most már a KGST VB ülésen vetették fel az erőforrások növeléséhez szükséges konvertibilitás megalapozásának kérdését. Álláspontjuk az volt, hogy végre el kell térni a kétoldali egyensúlyra törekvő megállapodásoktól, csökkenteni kell a kamatmentes technikai hitelek keretét, erős célhitelrendszert kell teremteni magas kamatokkal. Ezzel a magyarok nem értettek egyet. A kérdés le is került a napirendről, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank konvertibilis (arany és deviza) tőkeemelésére az erre képes Szovjetunió nem vállalkozott.⁶⁷

1966 februárjában elkészült a KGST-országok gazdasági együttműködésének továbbfejlesztéséről szóló anyag újabb változata, amelyet Szita János szétküldött véleményezésre.⁶⁸ A pártközpont apparátusából származó vélemény hangvétele alapvetően támogató volt. Ezt követően március 16-án újabb változat indult útnak, most már 200 példányban. A vita azonban még váratott magára, ugyanis a KGST-diplomáciában figyelemre méltó események zajlottak időközben.

A nemzetközi téren – mint korábban láttuk – gyűltek a feszültségek. Az 1966-ban esedékes csúcstalálkozó előtt a magyar vezetés nem kívánta exponálni magát ebben a konfrontációban. Ennél százszor fontosabb volt számára a belső reform előkészítése. Így a magyar javaslat a vállalati szintű kapcsolatokat, az idegenforgalom és a fogyasztási cikkek kereskedelmének bővítését és a „kis-KGST” lehetőségének megteremtését óvatosan megfogalmazta, már csak az 1963-as javaslatok fenntartása miatt is.⁶⁹

⁶⁶ OLEG T. BOGOMOLOV: A gazdasági reformok és a szocialista országok együttműködése (*Voproszi Ekonomiki*, 1966, 2. sz.), ismertetette BARTHA FERENC, *Közzgazdasági Szemle*, 1966, 5. 625. Bogomolov egyetértett azzal, hogy licencekért a KGST-n belül is fizetni kelljen, mert az ingyenesség az elzárkózást erősítette. A *Közzgazdasági Szemle* 1966, 7–8. számában közzétették Bogomolov újabb írását „A szocialista országok gazdasági együttműködésének időszervi kérdései” címmel, amely ugyan optimista alaphanggal, ám valójában a KGST-egytműködés előtt tornyosuló nehézségeket sorolta, rámutatva az újabb kapcsolati kísérletek kezdetlegességére, beleértve az elszámolási nehézségeket, az alulról építkező közös tervek irányába tett lépések hiányát, és hogy a kapcsolati biztonság új formái csak a szándékok szintjén léteznek.

⁶⁷ Ez a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának már az 1965. november 22-ei ülésén elhangzott. MOL M-KS 288. f. 23/1965/51. ő. e.

⁶⁸ MOL M-KS 288. f. 23/1966/30. ő. e.

⁶⁹ MOL M-KS 288. f. 5/398. ő. e. Az előkészítő anyagokat l. MNL OL M-KS 23/1966/8. ő. e.

A Varsói Szerződés csúcstalálkozójához kötődő KGST-megbeszélésen – mint láttuk – szinte semmiről sem született megállapodás, és szembeötlővé vált a tehetetlenkedés és a halogató magatartás.⁷⁰ Olyan feszültség alakult ki a találkozáson, amely megmutatta, hogy nem tartható sokáig ez az állapot.

A magyar delegáció igyekezett kivonni magát a konfliktusból, de idehaza világossá vált, hogy az ellentétek elérték azt a fokot, ahol már szükség lesz valamilyen cselekvésre.⁷¹ Erre a helyzetre reagálva készített el az Országos Tervhivatal Nemzetközi Együttműködési Főosztálya 1966. szeptember 17-ei dátummal egy javaslatot *A KGST-országokkal való együttműködés kérdései* címmel, és küldte át a pártközpontba.⁷² A bukaresti felső szintű tanácskozás tapasztalatait figyelembe véve arra az álláspontra helyezkedett, hogy a problémák megoldására a KGST-szint helyett alkalmasabb a kétoldalú vagy csak néhány ország közötti többoldalú kapcsolati forma. Ugyanakkor ki kell alakítani egy átgondolt és megalapozott álláspontot, és azt képviselni kell a KGST-ben annak érdekében, hogy tisztázódjanak a felgyülemlett kérdések. A legfontosabbak voltak: a tervek koordinálásának tartalma, módszere, a szakosítás módszerei, az árak kérdése, a műszaki-tudományos együttműködés finanszírozása. Az anyag nyomtatékosította, hogy a sokoldalú helyett a többoldalú együttműködésre kell helyezni a hangsúlyt, és hatékonyra kell tenni a már létező közös intézményeket. Az együttműködés szűkebb körét Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és az NDK között határozta meg azzal, hogy ügyelni kell arra, hogy Bulgária ne érezze magát ellenzékben. A többoldalú együttműködés első és legfontosabb területnek a híradástechnikai ún. stabil alkatrészek gyártását jelölte meg.

„A piaci kapcsolatok fejlesztése érdekében törekedni kell egy országgal – Csehszlovákiával – olyan megállapodást kötni, hogy egyes ágazatokban és megjelölt árucikkekben (cikkszoportokban) az áruforgalmat mindkét országban kölcsönösen szabadabbá tesszük.”

Mindezt azonban úgy, hogy mindeközben ne gyengüljön a hazai gazdasági érdekek képviselete és érvényesülése. A megfogalmazott célok érdekében aktívabb és konkrétabb kezdeményezésekre van szükség, vagyis jelentősen ki kell terjeszteni a gazdasági diplomáciát és a nem hivatalos egyeztetéseket. Ennek érdekében – szól a javaslat – bővíteni kell a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságát, és meg kell erősíteni a diplomáciai szerveket.

⁷⁰ MOL M-KS 288. f. 23/1966/31. ő. e.

⁷¹ MOL M-KS 288. f. 5/400. ő. e.

⁷² MOL M-KS 288. f. 23/1966/31. ő. e. Az anyag Apró Antal megjegyzéseinek figyelembevételével készült.

Diplomáciai lépések

A tervhivatali javaslat indokoltságát az is mutatta, hogy az elkövetkezendő hetekben megkeményedett a román álláspont a KGST központjában, ugyanakkor a lengyelek még határozottabban vetették fel egyes országok külön útjának lehetővé tételét, a csehszlovákok pedig a KGST hosszú távú komplex programjának kidolgozását.⁷³ A románok a tervkoordináció területeinek szűkítésére törekedtek, amibe a szovjetek hajlandók is voltak belemenni.

Ugyanakkor aktivizálódott a KGST-országok belső szakdiplomáciája is. Apró Antal, Šimunek és Jaroszewicz, vagyis a magyar–csehszlovák–lengyel képviselők szeptember 13-án informális megbeszélést tartottak. Mindhárman a KGST-n belüli elkülönülés lehetőségeit keresték, és elhatározták, hogy ennek valamilyen formáját keresztülviszik a hivatalos fórumokon is.⁷⁴

Ami a magyar–csehszlovák kapcsolatok piaci liberalizálását illeti, ezt Apró Antal szeptember 12-én vetette fel Brnóban partnerének, aki ugyan nem zárkózott el a lehetőségtől, de annak megvalósítása előtt fontosnak tartotta számos kérdés tisztázását.⁷⁵ Kiderült, hogy a lengyelek már javaslatot tettek a fogyasztási cikkek cseréjének megkönnyítésére a KGST Valutáris és Pénzügyi Állandó Bizottságában. Ezt a csehszlovákok érdekesnek minősítették, de a javaslatban egy sor kérdésre nem kaptak választ. Šimunek arra bízta Aprót, hogy támogassák a lengyel javaslat megvalósításának előkészítését. Apró ezt megígérte.

Egyeztetés történt az NDK képviselőjével is, aki jelezte, hogy országa több kezdeményezésre készül. Világosan látható volt tehát a szervezeten belüli megnövekedett aktivitás.

Korábban volt már szó a KGST VB novemberi ülése után az 1966. november 15–16-i prágai csehszlovák–lengyel–magyar–német informális megbeszélésről. Ezen azonban nemcsak a román oppozícióval kapcsolatos taktika került szóba, hanem a KGST távlati fejlesztésével kapcsolatos csehszlovák reformjavaslat is. Egyetértettek ennek ak-

⁷³ Jaroszewicz ezt az *Ekonomiszcsezkaja Gazeta* februári számában megjelent cikkében nyilvánosan is hangsúlyozta. PIOTR JAROSZEWICZ: Lépésről lépésre előre. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 5. sz. A *Pravda* 1966. március 23-i számában Šimunek is kiemelte, hogy nem kell minden kérdést a KGST-szervek szintjén meg tárgyalni. Ő az ágazati állami szervek és a nagyvállalatok, intézetek közvetlen, szerződéses kapcsolatára tette a hangsúlyt, ugyanakkor a reformelképzelésekkel még nem állt elő. OTAKAR ŠIMUNEK: A fejlődés gazdag forrása. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 6. sz.

⁷⁴ FEITL ISTVÁN: Reform KGST szinten. *ArchivNET*, 12. évf. (2012) 2. sz. MNL OL M-KS 288. f. 16/18. ő. e. és MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/24. ő. e.

⁷⁵ „Ami a liberalizációt illeti, a csehszlovák fél is a piac megnyitásban hasznos eszközt lát, de előzőleg egy egész sor kérdést kellene megvizsgálni. Ezek a kérdések (világpiaci árak bevezetése a KGST-országok közötti forgalomban, külkereskedelmi és belkereskedelmi árak kapcsolata, árpolitikai, ösztönzési kérdések, belső devizavásárlás problémái, a termelő joga eldönteni, hogy áruját exportra vagy belföldre adja el, a termelés, külkereskedelem és belkereskedelem kapcsolatai stb.) nagyon bonyolultak, de megoldhatóak.” MOL M-KS 288. f. 23/1866/31. ő. e.

tualitásában, de miután részletes anyag nem állt rendelkezésre, megállapodtak abban, hogy külön-külön alakítják ki álláspontjukat, és majd 1967. első negyedében térnek vissza a kérdésre. A csehszlovákok jelezték, hogy ezt egyelőre nem vetik fel hivatalosan a KGST-ben.

A Közgazdasági Elméleti Munkaközösség vitája

Ilyen politikai környezetben került sor 1966. szeptember 22-én a magyar munkaközösségi vitára.⁷⁶ Huszár István – ekkor a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese – az ülés elején rá is kérdezett, hogy aktuális-e a bukaresti ülés után a KGST átalakításáról beszélni. Szita János erre úgy reagált, hogy nem történt ott semmi, ami ne tenné aktuálissá a KGST reformjának kérdését, sőt oszlóban vannak az illúziók, realisabban látszik a KGST helyzete, mint korábban.

Az előterjesztők szándéka ezért nem módosult: a lényeges kérdésekben, azaz a tervkoordináció, a szakosítás, az árkérdés, a multilateralizmus ügyében felhatalmazást kívántak szerezni a javaslat részletes kidolgozására, méghozzá most már az Országos Tervhivatalnál szélesebb szakértői kapacitás igénybe vételével. A másik cél az volt, hogy készüljön egy olyan dokumentum, amely magyar álláspontként nemzetközi egyeztetésre indulhat – első körben szakértői szinten.

Az alapkérdések a centralizáció és decentralizáció, a vállalati szint, az áruviszonyok, a pénz és hitel szerepe körül mozogtak – többek között –, és a KGST-országok közötti vállalati szintű piacnyitás szándékában öltöttek testet. Szita János nem riadt vissza attól, hogy bevezetőjében bevesse egy akkor szokatlan és meglehetősen revizionistának ható fogalmat is, nevezetesen a piac nemzetközi liberalizálását. Erre Csehszlovákiával való együttműködésben látott leginkább reményt, hiszen szakértői körökben ismeretes volt, hogy a reform ott egyezett meg leginkább a magyar tervekkel. Ha a két ország között kialakul egy másfajta, jóval *piacibb* együttműködés választékbővítő céllal legalább néhány termék (például fogyasztási cikkek, mezőgazdasági és gépipari termékek és ezek logisztikája) esetén, és annak jók az eredményei, az mintaként szolgálhat más országok számára. Vagyis az elméleti egyeztetéseknél többet ér a gyakorlati tapasztalat, a sikeres kísérlet, amihez persze partnerre is szükség van.

Az előterjesztés helyzetelemzéssel kezdődött. A leírtak jó része 1966-ban már általánosan elfogadott volt nemcsak idehaza, de a legtöbb KGST-országban is, és összhangban volt a korábbi elemzésekkel. Eszerint a KGST-országok gazdasága és kereskedelmi együttműködése képtelen lépést tartani a Közös Piac, általában a fejlett kapitalista világ ütemével, ami önmagában még nem lenne baj, de emellett szűkül a belső piac és nő a tőkés eladósodás, a tőkés export összetételében újratermelődik az elmaradottság, mert az

⁷⁶ 1966. szeptember 17-én küldte át a NGKB titkára, Nagy Ferenc az Apró Antal megjegyzéseit figyelembe vevő ÁGB-előterjesztést az MSZMP KB Államgazdasági Osztályára, amelynek címe „A KGST-országokkal való együttműködés továbbfejlesztésének időszerű kérdései” volt. MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/31. 8. c.

mindinkább a mezőgazdasági termékekre, nyersanyagokra és az energiára korlátozódik, miközben túl nagy a termelés energiaigénye, a technológiai innováció pedig siralmas. A hatékony együttműködés hiányának hátterét az anyag azonban már az általánosan elfogadott kritikán túli mélységben elemezte, és rámutatott arra, hogy a fejlettebb kelet-európai szocialista országok burkolt versenyben állnak a fejletlenebbekkel, vagyis burkolt rivalizálás folyik a KGST-n belül az ipari kapacitások kiépítésében. Erre mutat a számtalan meddő tárgyalás is. Az anyag az önálló nemzeti keretek közötti fejlesztést visszahúzó tényezőnek tekintette, amely nem számol a globalizáció hatásaival és a KGST-beli együttműködés ilyen szempontú előnyeivel, például a közös tervkoordináció és szakosodás területén. Keményen bírálta Románia különutas és fékező magatartását. Ugyanakkor hiányolta annak tudomásul vételét, hogy a KGST-országok között kvázi piaci viszonyok vannak, és hogy a tervezésnek úgy kell alakulnia, hogy ezt messzemenően figyelembe veszi. Nyíltan fogalmazott a partnerek között kialakult bizalomhiányról, aminek oka, hogy nem követik szankciók a teljesítések gyakori elmaradását, a szerződésszegéseket. A mesterséges árak és az állandó áralkuk miatt nincs mód a tisztánlátásra, innen a félelem az üzleti kapcsolatok bővítésétől, az eltéréstől a primitív naturális termékcserétől. Nincs hátránykompenzáció, így csak a közös előnyöket biztosító ügyletek realizálódnak, ezek területe azonban természetesen szűk. Mindezek következtében túlzott centralizáció érvényesül mind a KGST-ben, mind a tagországok között.

Ezt követően az anyag rátért a javaslatokra, amelyek a magyar reformfilozófiát tükrözték, és a már említett piac-terv-kombinációval igyekeztek orvosolni a KGST problémáit. Egy ilyen átalakításnak a feltétele az, hogy az egyes országok belső reformjai is ebbe az irányba haladjanak, vagy legalábbis néhány országban ez a trend érvényesüljön. A gazdálkodó egységek nagyobb önállósága nélkül ugyanis nehéz megszüntetni a rendszer bürokratizmusát és centralizáltságát.

Ami a javaslatokat illeti, az anyag mintegy a realitásokat számba véve hangsúlyozta a fejlesztés fokozatosságát, vagyis a türelmes, kis lépésekkel történő haladás követelményét, az anyagot önmagát pedig egyértelműen a piaci viszonyok fokozottan érvényre juttató koncepcióként definiálta. Ez fogja össze a koncepciót akkor is, amikor a bürokratizmus és a túlzott centralizáció megszüntetése érdekében fogalmaz meg feladatokat és akkor is, amikor túl az érdekelt államok együttműködésén, a KGST hagyományos kapcsolatainak fenntartása mellett érvel. Az 1965-ös anyaggal szemben már nem egyszerűen a tervkoordináció javításáról, hanem a gazdaságpolitika összehangolásáról beszélt, és érzékelhető volt benne a taktikai és stratégiai elemek együttes érvényesítésének törekvése is. Ez emlékeztetett a tőkés nemzetgazdaságok között működő egyeztetésekre, ami nem megy túl a stratégiai irányon, a fő közös területeken, de ezekben mélyreható elemzéssel igyekszik feltárni az együttműködés lehetséges területeit, mivel a tervezgetés csak erre alapozódhat. Az anyag megállapítása szerint egyelőre azonban pusztán az előfeltételek kialakítására van lehetőség.

A javaslat egyik legkidolgozottabb fejezete a külkereskedelemről szól. A külkereskedelmet részlegesen liberalizálni kell, ahol lazulhatna a merev államközi megállapodások

rendszere, és megteremtődhetnek a termelő és fogyasztó szervezetek közvetlen kereskedelmi kapcsolatai. Az eltérés a kétoldalú egyensúlytól csak egy magas kamatozású hitelrendszer bevezetése után jöhet létre. Mozgékonyabb külkereskedelem elképzelhetetlen marketing- és PR-tevékenység nélkül. Ugyan az anyag ezeket a fogalmakat nem használta, a piackutatást azonban igen.

A másik látszólag kidolgozottabb fejezet az árakról szólt, és itt már megjelent a multilateralizmus problémája is. Valójában ezt a részt az egész KGST-re érvényes tanácsatlanság jellemezte. Ugyan jó lenne egy mindenkit kielégítő új árrendszer, ami saját árbázisra építene – fogalmaz –, de ezt pillanatnyilag nem látja reálisnak, így marad a kereslet és kínálat alakulásából kiinduló módosítás, de ez is csak hosszabb idő után és fokozatosan érvénysülhet. Annak ellenére, hogy a bizonytalanság miatt az akkor érvényes árak ténylegesen kedvező hatással voltak Magyarországi kereskedelmére, az előterjesztés az ármegállapításban is liberalizációt javasolt, nevezetesen a vállalatok közötti kötetlenebb ármegállapodások formájában.

Bizonytalanság uralkodott a multilateralizmust tárgyaló fejezetnél is. A szakosításra és kooperációra, a tudományos-műszaki együttműködésre vonatkozó fejezetek pedig lényegében megegyeztek az 1965 őszén megvitatott anyaggal. Ami a KGST bürokráciáját illeti, az anyag itt is a rugalmas megoldások előtérbe helyezését sürgette. A résztvevő országok teljes köre helyett az érdekelteteket tömörítő együttműködési keretekre kell törekedni, az előterjesztés a túlzott centralizáció helyett a gazdálkodó egységek szintjén történő megegyezéseket nevezte a legfontosabb feladatnak; a központi szervezetek gazdaságpolitikai problémákkal kell foglalkozniuk, valamint az alsó szint feltételeinek megteremtésével. Különösen a KGST VB-re érvényes ez, de hasonló feladatokkal kell foglalkozniuk az állandó bizottságokban is, a szekciókat pedig szakmai szövetségekké kell formálni. A KGST Titkárság foglalkozzon elemzések készíttetésével, a nemzetközi összehasonlítás és az együttműködési lehetőségeket feltárása céljából.

Az 1966. szeptemberi ülés résztvevőinek teljes köre nem ismert, a hozzászólások és a hozzászólók személye azonban igen. Az első felszólaló Ausch Sándor volt, aki ekkorra a maga részéről teljes mértékben leszámolt a tervutasításos rendszerrel, és következetesen képviselte a piaci szocializmus modelljét.⁷⁷ Leszögezte, hogy alig van eltérés a munkacsoportja által a Közgazdaságtudományi Intézetben kidolgozott és a tárgyalt anyag javaslati részétől, hiányzik azonban a fennálló helyzet közgazdasági elemzése és a javaslatok indoklása. Úgy látta, hogy amíg nincs valódi pénz, piac, hitel, érdekelttség, addig a gazdaságpolitikai és a lényegében ugyanazt jelentő tervegyeztetés meddő erőfeszítés marad. Ausch személyes tapasztalatokra hivatkozott, olyan tervkoordinációs tárgyalá-

⁷⁷ „Szita elvtárs egy tervhivatali beszélgetés közben, amikor ezt elmondtam neki, azonnal feltette a kérdést, hogy akkor hol van a szocializmus? Hát, ha egy országon belül hajlandók vagyunk szocializmusnak tekinteni azt, hogy nem határozzuk meg, hogy te, xy vállalat mit, mennyi munkaerő-ráfordítással, mennyi anyagfelhasználással, milyen formák szerint termelj, valamint hajlandók vagyunk megengedni, hogy bizonyos körben az árak viszonylag szabadon alakuljanak, akkor azt hiszem, nemzetközi viszonylatban is nyugodtan megengedhetjük ezt, természetesen megfelelő korlátok között.”

sokra, próbálkozásokra, amelyeken maga is részt vett, és amelyek eredménytelenek voltak, mert hiányosak voltak az információk, nem érvényesült sem az érdekelttség, sem a tervutasításos nemzeti gazdaságirányítás nem tette lehetővé, hogy eredménnyel záruljanak a nemzetközi egyeztetések.⁷⁸ A multilateralizmus feltétele szerinte a valóságos pénz megléte, valamint a keresletet és kínálatot kifejező ár. Ehhez kell kapcsolódnia a hitelnek, azaz a termelők ne csak a felülről megkapott kötelezően felhasználandó összeggel rendelkezzenek. Alapvetőnek tekintette a vállalati szabadságot. Sem a részleges, sem a teljes konvertibilitást nem tartotta reálisnak az akkori, azaz a direkt utasításos viszonyok között. Ennek megfelelően azt a javaslatot sem tartotta célravezetőnek, hogy a szocialista országok számára olyan hitellehetőséget teremtsenek, amelyben bizonyos idő letelte után az adósnak arannyal kellene fizetnie, mert ez a hitelfelvétel elkerülésére ösztönözne, miután senki nem kívánna kemény valutában eladósodni a KGST-n belül. Annak sem látta értelmét, hogy a KGST-országoknak a nemzetközi bank az alaptőkéjéhez átadott konvertibilis valuta vagy arany mennyiségének erejéig hitelezzen, hiszen ezt az adott ország közvetlenül is felhasználhatja. Ausch arra is figyelmeztetett, hogy a KGST-ben a Magyarország számára kedvező árárányok nem tartanak örökké, a Szovjetunió egyszer majd benyújtja a számlát. Ez – mint látni fogjuk – 1973 után valóban be is következett.

A következő hozzászóló a fejezet bevezetőjében már említett és Nyugaton is elismert volt szociáldemokrata, Vajda Imre egyetemi tanár volt, aki a bizottságban a Magyar Közgazdasági Társaságot képviselte. Az előtte felszólalóval ellentétben helyeselte a gazdaságpolitikai koordináció kialakítására vonatkozó elgondolást. Ugyanakkor a külkereskedelem szerkezeti torzulásának okát ő is a természetes cserében, a pénz elvetésében, annak elméleti és gyakorlati elértéktelenedésében látta. Alapállása a globalizációs tendenciák hangsúlyozása volt, ami a „szuverenitások feladásának” irányába hat. A világ gazdasági helyzet azonban – mondotta – nem a hiányok fedezését és a stratégiai védekezést, a nyersanyagok és a késztermékek cseréjére alapuló együttműködést követeli meg, hanem az ipari termelésen belüli kooperációt, a szakosítást, vagyis a modernizáció felgyorsítását. Vajda olyan tervezésben gondolkodott, amely alapos, részletekbe menő elemző munkára épül, és nem öt években vagy kölcsönös szállításokban gondolkodik. Ennek megfelelően a külkereskedelmi kontingenseket elvileg helytelennek és gyakorlatilag szükségtelennek tartotta, ami az árukapcsolatok helyett csak a mechanikus elosztás fenntartását szolgálja. Véleménye szerint az árakkal kapcsolatos rész a leginkább kimunkálatlan. Az önálló árbázis gondolatát ő csak egy későbbi időszakban látta reálisnak, egységes árrendezésre pedig nem látott kilátást mindaddig, amíg a legkeresettebb áru a KGST-piacon a konvertibilis valuta. Az általa is bővíteni kívánt vállalati szintű mozgásteret csökkenthetőnek látta a tőkehiányt. Az értéket kifejező pénz hiányát szerinte a multilaterális elszámolás megteremtésével enyhíthető, és e kérdésben kezdeményez

⁷⁸ „Hetényi elvtárs lehet a tanú arra, hogy a beruházások koordinálásánál azok az országok – például Csehszlovákia –, amelyek a gépipari fejlesztést bizonyos szempontból vagy bizonyos oknál fogva el akarták titkolni, egyáltalában nem küldtek be a beruházásokra vonatkozó elképzeléseket, legalábbis abban az időben, amikor ott voltam.”

magyar magatartást javasolt.⁷⁹ Vajda megkülönböztette a piaci és termelési integrációt, ahol a piaci kikényszerítene a termelést vagy erősítene az arra való készséget.⁸⁰

Csikós-Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke is határozottan kiállt az anyag mellett. Hiányolta, hogy nincs kifejtve az a megállapítás, hogy a KGST nem önálló piac, mégis úgy gazdálkodik, mintha önálló lenne. Ezt nagy jelentőségű, önállóan megvizsgálendő kérdésnek tekintette. Csikós-Nagy természetesen az árkérdésről is kifejtette véleményét.

„Nekünk van ma egy úgynevezett elszámoló valutamechanizmusunk. Ebben a valutamechanizmusban, amelynek az a lényege, hogy nincs valuta, nincsen pénz, teljesen politikai elhatározás kérdése, hogy milyen árrendszerrel dolgozunk, ez csak a szaldót szabályozza, a struktúrát nem. Önkényesen eldönthető, hogy tőkésiaci ár – saját árrendszer, mert ez csak a fizetési mérleget szabályozza, az árat nem. Amíg ilyen a mechanizmus, addig ne is nyúlunk hozzá az árkérdéshez.”

Csikós-Nagy saját – a KGST önálló árrendszer kidolgozására tett – kísérleteivel⁸¹ bizonyos mértékig ellentétben azon a véleményen volt, hogy a KGST számára a legjobb a világpiaci ár mindaddig, amíg nincs saját valutája. Ugyanakkor megteremthetőnek látta a monetáris klíringrendszert, ami után már létrejöhet a saját ár is. Csikós-Nagy is szembelyezkedett a természetes csere erőltetésével, és hangsúlyozta a vállalatok helyzetbe hozását.

Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyettes, a rákosista vezetés legmagasabb szinten reaktivált tagja egyetértett a kötelező vagy természetes helyett az értékkontingensek részarányának növelésével, sőt a gyakorlatban – szerinte – a szerződéseken rögzített kereskedelem egyes, de nem szovjet relációkban már most 10-30%-kal eltér, tehát az

⁷⁹ Nyers Rezső Vajda Imre hozzászólása közben érdekes megjegyzést tett: amíg az eladók piaca dominál a KGST-n belül, addig a nemzetek nem érdekeltek a szakosításban. „Vegyük a személyautót, az autóbust, vegyük a teherautót, amiből állandó hiány van a szocialista piacon. Ott egyszerűen lehetetlen az országok közötti megegyezés, hogy az egyik mondjon le a gyártásról, mert mindegyik úgy érzi, még van piaca, még lehet eladni, nekem van belső piacom is, miért ne én szerezzem meg.”

⁸⁰ Vajda Imre 1966. április 6-án a Magyar Tudományos Akadémián figyelemre méltó előadást tartott, amely rávilágít álláspontja háttérére. Véleménye szerint a tőkés világ gazdaságban a termelési kooperációk messze fejlettebb szinten állnak, mint a KGST-ben, és itt nem a Közös Piac mechanizmusaira gondolt, hanem a nagy nemzetközi vállalatok, az ő szóhasználatával „oligopóliumok” sokoldalú, vertikális termelés-szervezésére. Ezek a határokon rég túlnyúló termelési szervezetek úgy kapcsolják össze a kutatást, a fejlesztést és a gyártás különböző elemeit, hogy jóval magasabb szintű jövedelmezőséget érnek el, mint a KGST-országok együttműködésre képtelen gazdasági szereplői. Vajda ezt a mintát tartotta megvalósítandónak a KGST szintjén is. A vállalati két- vagy többoldalú együttműködést látta a legfontosabbnak, amelyben tőkés vállalatok is részt vennének. (VAJDA IMRE: A világkereskedelem fejlődésének legújabb jelenségei és hatásuk a magyar gazdaságszerkezeti modellre. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 6. sz.)

⁸¹ CSIKÓS-NAGY BÉLA: *A szocialista árképzés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.; Uő.: *Szocialista árelmélet és árpolitika*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.

irány a kötetlenebb megoldások felé mutat. Szalai a piackutatás fejlesztésével további gyakorlati lehetőségeket is felvillantott.⁸²

Bognár József korábbi miniszter, volt kisgazda közigazda, ekkor a Kulturális Kapcsolatok Intézetének vezetője is egyértelműen támogatta az előterjesztést, sőt annak koncepcionális irányát is. Irreálisnak tekintette saját árbázis kialakítását egy, a világkereskedelemből 7-8%-kal részesedő szocialista „világpiac” részre. Túlzottnak és a gazdaságtalannak tartotta a szocialista országok egymás közötti kereskedelmének nagy volumenét. Nem értett egyet azzal, hogy Magyarország részt vegyen a közös beruházásokban, mert ezek korszerűtlenek. Figyelmeztetett arra, hogy a „nemzetgazdasági egységek”, azaz országok fennmaradnak, sőt számuk növekedik. Egyetértett a túlzott centralizáció káros hatásával is.

Hetényi István, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese tervkoordináció, közös tervezés helyett gazdaságpolitikai koordinációra, azaz a közép és hosszú távú elemzések alapján kialakított nemzetközi tervezésben látta a kiutat, így az ehhez kötődő kontingensek fenntartását is előnyösnek gondolta.⁸³

László Andor a Magyar Nemzeti Bank képviselőjében a közös beruházásoknál a rekompensáció megteremtését tartotta fontosnak. A világpiaci árak mellett volt, és a legfontosabbnak a kereskedelmi természetes kötıtségek megbontását nevezte. Hetényivel egyetértve kiállt a hosszú lejáratú államközi megállapodások hasznossága mellett.

Tallós György ezúttal is opponálta a koncepciót, kiállt a kötött kontingensek hasznossága mellett, nem javasolta, hogy az anyag távlatokra is összpontosítva tegyen javaslatokat, jól látta ugyanis, hogy a rövid távú javaslatok csak a jelenlegi rendszerben reálisak. A bilaterális hitelrendszer kialakítása mellett volt, mert a multilaterálisat és a konvertibilitást nem tartotta reálisnak. Ezzel kapcsolatban kisebb vita is kialakult a résztvevők között. Tallós szerint nincs megfelelő alap az árak tartalmának és értékének megítéléséhez. A reform megbontja a Magyarország számára kedvező árárányokat, mert a nyersanyag- és energiaárak kevésbé haladják meg a világpiaci árakat, mint a gépipariak.

Csapó László, a Közgazdaságtudományi Intézet – Ausch melletti másik – munkatársa szerint realitása csak olyan javaslatoknak van, amelyek figyelembe veszik a Szovjetunióban folyó átalakulást, az egész tábor irányát, illetve az átalakulás differenciáltságát. Ehhez kell igazítani a javaslatokat, nem szabad kizárólag a magyar érdekeknek megfelelő

⁸² „125 ember dolgozik a szocialista országokban és 35 vállalati kiküldött. Az elképzelések szerint lényegesen megnövelnék a vállalati kiküldöttek számát, és valamelyest csökkenteni kellene a kirendeltségek számát. A hatósági szerep lesz az egyik fő funkciójuk, a másik a piackutatás, piecelemzés.”

⁸³ A hosszú távú tervezésre való visszatérés gondolata a csehszlovák koncepcióban kapott hangsúlyt és ezt követően egyre elfogadottabbá vált. Apró Antal is kért egy nemzetközi kitekintést, amit Szita János 1967. április 25-i dátummal el is készített (MNL OL XIX-A-2-gg. 247. d.) – Csehszlovákiában indult meg először az CSKP XIII. kongresszusa után tervhivatali főosztályi és kutatóintézeti együttműködésben 1985-ig. Lengyelországban 1967 eleji minisztertanácsi határozat nyomán fogtak a munkához szintén a tervhivatal irányításával és szintén 1985-ig. Az NDK-ban is azonos keretben indult be a tervezés, de itt csak 1980-ig mentek el, akárcsak a Szovjetunióban és Bulgáriában. Románia foglalkozott a legrövidebb időintervallummal, itt 1975 volt az időhatár, amit így nem is lehet hosszú távú tervezésnek tekinteni.

elképzelésekkel kiállni. Hiányzik az anyagból a KGST-országok tőkés kapcsolatainak szerepe, a komoly érdekelttség a tőkés országokkal folyó kereskedelemben. Itt elsősorban arra utalt, hogy a Szovjetunió növelni fogja nyugati export-importját, és ennek meglesz a hatása a KGST-ben.

Vita bontakozott ki arról, hogy mi legyen az előterjesztés sorsa. Álljon elő Magyarország átfogó javaslattal, vagy kisebb részjavaslatok megvitatását szorgalmazza a partnerországoknak?

A veteránnak számító és a rákosista időkben irányító posztokon munkálkodó Háy László, volt egyetemi rektor, a KB aktív tagja ellenezte a reformjavaslat nemzetközi szakértői vitára bocsátását, inkább a közös elemzést és a rövid távú, kisebb javaslatok megtárgyalását szorgalmazta. Ellenezte a kontingensrendszer radikálisabb megbontását, mert az veszélyeztetné a meglévő szakosítási megállapodások megvalósítását.

Káplár József, a központi pártapparátus illetékese arra figyelmeztetett, hogy a gazdaságpolitikai egyeztetések esetén ugyanazokkal a gondokkal kell szembenézni, mint tervezgetésnél.

Ekkor szólalt meg a közismert reformpárti, nagy tekintélyű Péter György, a KSH elnöke, aki hasznos, de első kísérletnek tekintette az előterjesztést, és óvatosan úgy nyilatkozott, hogy ebben a formájában nem érett nemzetközi egyeztetésre. Ehhez szövetségeket kell találni:

„... amíg legalább egy országban az árak és a pénz szerepének a teljes helyreállítása nem történik meg azokkal a korlátozásokkal, amelyeket Káplár elvtárs és mások is említettek, addig nem hiszem, hogy tovább lehet menni. Legalább egy országban legyen olyan helyzet, hogy azt lehessen mondani, valaminek az ára bizonyos volumenben belül azt jelenti, amit a tőkés piacon jelent [...] Amíg tehát legalább egy ország belső struktúrája át nem alakul, addig nem hiszem azt, hogy valami forradalmi változást el tudunk érni a KGST-n belül.”

Az előterjesztést illetően a döntés felelőssége természetesen mindenekelőtt Nyers Rezsőre, az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkára hárult. Az látható volt a hozzászólásokból, hogy a testületen belül a támogatók voltak többségben, de a reform ellenzői sem takargatták véleményüket. Nyers hozzászólásában először a szabad és nyílt vitát értékelte. Ami a KGST múltját illeti, leszögezte, hogy az jelentős, de túlméretezett piacot teremtett, ami a gazdaságtalan termelés konzerválásának jeleit mutatja („spiccekben jelentkezik”).

Ami az előterjesztés sorsát illeti, úgy látta, hogy nem érett a helyzet a nyílt vitára, ráadásul nagyon fontos tételei vitathatók. Ő is úgy látta, hogy aktuálisan a nemzeti gazdaságok korszaka zajlik, az internacionalizálódás talán a technika és a tudomány területén mutatkozik. Így a nemzeti érdek az elsődleges, és a szocialista nemzetgazdaságok összehangolására való törekvés csak követi ezt. Külgazdasági orientációváltásra azonban nem lát lehetőséget. Kell-e gazdaságpolitikai egyeztetés? Az energiagazdaság, a közlekedés, a kohászat, a külkereskedelem, a pénzügyek területén igen, de át kell gondolni azok elvi kérdéseit, pontos tárgyát, rögzíteni kell határait, és inkább szűkebbre kell

vonni, semmint tágabbra. Amit azonban a jövő szempontjából döntőnek tartott, az a mechanizmus korszerűsítése.

A szervezeti reformot illetően a KGST-nek az egyeztetés csúcsszervének és nem az együttműködés fő szervének kell lennie. A KGST Titkárság jogkörét nem kell növelni, hanem fenn kell tartani az egyenjogúságot és az egyhangúságot. Nyers is a vállalatok közötti együttműködésre helyezte a hangsúlyt: alulról felfelé épülő közös piacépítésre van szükség, így fejlődhet tovább a szakosítás is. Nagyon fontosnak nevezte, hogy fokozatosan valódi piac alakuljon ki. Nem a kontingens szétrobbantása a fontos, nem az ár, hanem a valódi pénz megteremtése és a multilaterális elszámolás, ami nem születhet meg másként, mint a rubel konvertibilissé tételével. Úgy látta, hogy a dollár adósságok formájában erősen benyomult a szocialista világpiacra. A szocialista országok így inkább erősítik a dollárt, ami csak a konvertibilis rubellel ellensúlyozható.

Szita János összefoglalójában az elkövetkezendő 5-10 évben nem számolt mechanizmusbeli szinkronnal a táboron belül, de számított a szovjetek jóindulatára. Nem gondolt arra, hogy a reformjavaslatokat Moszkva revizionizmusnak bélyegezné. Ausch Sándorral szemben nem fogadta el, hogy ha lesz pénz és ár, akkor a szakosítás és a tervezgetetés automatikusan megoldódik. Egyetértően tért vissza Csikós-Nagy Béla egyik megjegyzésére, mely szerint az energiaiimport nem a kontingens, hanem az államok közötti megállapodás kérdése. Maga is úgy látta, hogy a javaslat leggyengébb része a multilateralizmus kialakítása és a pénzügyi kérdések egész köre. Itt sok a bizonytalanság, ezen még dolgozni kell – mondta. Szita kitartott amellett, hogy meg kell indítani a nemzetközi konzultációt, ha másként nem, hát szóban. Ennek tapasztalataira pedig egy év múlva vissza lehet térni. Hozzátette, hogy csehszlovákoknál, a lengyeleknél és a németeknél hasonló „kidolgozottságú” anyagok készültek.

Nyers Rezső végül keresztülvitte a munkaközösségen, hogy meginduljanak a kötetlen szóbeli nemzetközi eszmecserek: a gyengébb részleteket ki kell dolgozni, aztán vissza kell hozni. Ezen a multilateralizmus és konvertibilitás, az ár kérdését, valamint a piac – a szabad áruforgalom – megvalósításának lehetőségeit értette.

A nemzetközi egyeztetés lendületet vesz

1967 első negyedében elkészült a magyar javaslat, és a politikai vezetés úgy döntött, hogy alacsony szinten elküldi véleményezésre a KGST-országoknak.⁸⁴ Apró Antal márciusban ennél tovább ment, Leszcsko miniszterelnök-helyettesnek nem hivatalosan azal küldte el az anyagot, hogy esetleg informálja róla Koszigint is.⁸⁵

⁸⁴ L. erre a NGKB 1967. február 11-i ülését, ahol napirendre került az 1966. november 10-i anyag. Az ülés után a véglegesített szöveg rövid változatát lehetett átadni a partnereknek. MNL OL XIX-A-2-gg. 246. és Szita János levele Káplár Józsefnek, 1967. március 30. MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/31. 8. e.

⁸⁵ 1967. március 23-án Apró az előzetes elképzelést „Elgondolások a KGST-országok gazdasági együttműködésének továbbfejlesztésére” címmel küldte el Leszcskónak. Az anyag összeállítását a levél szerint az indokolta, hogy a magyar kormány fel kívánta mérni, hogy milyen hatással lehetnek a tagországokban folyó

A szétküldött anyag az átalakítást nyíltan reformértékűnek tartotta, amelynek legfontosabb eleme a tervezés újjászervezése volt. A közös tervezés fogalmától sem riadt vissza, amelynek ki kellett térnie a fejlesztési koncepciókra, a beruházási elképzelésekre a vállalatok közötti megállapodások beiktatásával és a kötelező kontingensek lazítására. Az áru- és pénzviszonyokat illetően tartalmazta a hitelrendszer fejlesztését, a reális kamatok megállapítását, sürgette a szorosabb igazodást a világpiaci árakhoz, multilaterális elszámolási rendszert, és perspektivikusan felvetette a rubel és más valuták konvertibilitását. A gyártásszakosításban a gyártmánycsoportonként tényleges kooperációt vetette fel. Fontosnak tekintette a gazdálkodó egységek közvetlen kapcsolatának megteremtését, számukra a piackutatás (termékbemutatók), a bevételszolgálatok, a szervízrendszerek kiépítésének lehetővé tételét, vagyis a KGST-országok államhatárainak piaci típusú, részleges megnyitását, egyben a közös lehetőségek keresését a tőkés piacokon.

Az első megbeszélést Szita János a csehszlovákokkal folytatta 1967. április 18–19-én. A tárgyalópartnerek Šimunek apparátusának vezetői voltak. Nem volt meglepő, hogy a csehszlovákok úgy ítélték meg a helyzetet, hogy reform nélkül lehetetlen a továbblépés a KGST-ben, amely a belső átalakítás szempontjait figyelembe veszi – Szita értelmezése szerint – és egy a Közös Piac római szerződéséhez hasonló megállapodásban realizálódik. Bár a közös tervezést nem említették, az egyeztetést azonban elemzésekre alapuló, öt évnél hosszabb távra tekintő és a tervhivatalokra épülő új módszerekkel képelték el. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a vállalati kapcsolatszintnek a külkereskedelemben: nem egyszerűen szét kell választani az állami és vállalati döntési szintet, hanem az utóbbitól kell építkeznie az államközi megállapodásoknak. Egyetértettek azzal, hogy a kötelező kontingensek mellett más formáknak is meg kell jelenniük. Véleményük szerint a szovjetek emelni akarják a nyersanyagárakat, hitelben akarnak gépeket és beruházási hozzájárulást szerezni. Ezzel szemben a többi tagországnak is szüksége van hitelre, különösen a gépipar korszerűsítéséhez. A nyersanyagárak emelése csak egy átfogó árreform révén képzelhető el, aminek a lényege a szoros kötődés a világpiaci árakhoz. Ez reális valutakurzust hozhat, ami megadná a belső és külső árak értékét is. Hívei voltak a konvertibilitásnak is. A tagországok közötti civakodásból elégük volt. A szakosítás a szovjeteken múlik. A közös intézmények és szervezetek hatékonyságáról szkeptikusan nyilatkoztak, különösen az Intermetallal kapcsolatban. Nem a hivatalokat kell szaporítani, hanem trösztöket kell létrehozni – fogalmaztak.

Bíró József külkereskedelmi miniszter külön konzultált a csehszlovák és német partnereivel, mégpedig a külkereskedelmi mechanizmus átalakításáról. Kiderült, hogy a csehszlovákok kormányfelhatalmazással már megkezdtek a nemzetközi konzultációt. Csehszlovákiában alulról építkező külgazdasági tervezést akartak bevezetni, de ezt egyelőre nem tudták megvalósítani, így nem fessegették a lemondást a kötelező kon-

változások a nemzetközi kapcsolatokra, és milyen irányban kellene azt továbbfejlesztetni. Apró kérte, hogy a szöveget ne tekintse hivatalos álláspontnak, hiszen a részletes kimunkálás még hátra van. A fő kérdésekben azonban hasznosnak ítélte partnere álláspontjának megismerését. MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 221. sz. és 207. d. 20. sz.

tingensekről. Hasonló tapasztalatai voltak az NDK-ban is. Bíró arról is panaszkodott, hogy a Külkereskedelmi Állandó Bizottság ülésén szovjet partnere, Patolicsev kioktatta, mondván, hogy a kötelező kontingenseket az állam nevében írják alá, tehát ott nem lehet vállalati nyereségre hivatkozni. Ha valamely vállalat ki akar bújni a teljesítés alól, azt a kormányával kell rendeznie.

Szita János kihasználta az alkalmat, hogy 1967 májusában NDK tervhivatali delegáció járt Budapesten. Meiser elnökhelyettes ki is fejtette véleményét a magyar javaslatról. Azt rendkívül hasznosnak ítélte, sőt úgy vélte, hogy magasabb szintű egyeztetésre lenne szükség. Kiderült, hogy Meiser ismerte a csehszlovák elgondolásokat. Az elemző résszel, a KGST stagnálásának tényével és annak okaival egyetértett és leszögezte, hogy az összhangban van a csehszlovákok elemzésével. Azzal a csehszlovák elképzeléssel azonban, hogy a tagállamoknak egy nagy átfogó szerződésben kellene megállapodniuk, nem értett egyet. Maga a rész kérdésekben történő előrehaladás híve volt, vagyis nem tulajdonított jelentőséget a reformcsomag komplexitásának. A gazdaságpolitikai egyeztetéssel egyetértett, de szerinte pontosan meg kell mondani, hogy mit értenek ez alatt a magyarok. Hasonlóan nyilatkozott a tervegyeztetésről és a prognózisokról. A kötelező kontingens rendszerét azonban fenn akarták tartani, de emellett jónak gondolta a vállalatok közvetlen együttműködését a hosszú lejáratú szerződésekkel együtt. Meiser nem látott ellentmondást a tervutasítás és a vállalati szintű kapcsolatok között. Nem értettek egyet az általános nemzetközi áremelés kérdésében: egyes anyagfajtáknál lehet szó ösztönző árakról, de a gépek árát reálisnak vagy éppen alacsonynak tartotta. Nyugaton drágábban adják el termékeiket, mint a KGST-ben – hangsúlyozta Meiser Szitának. Gépek hitelbe szállításával sem értett egyet, mert számukra életfontosságú volt az azonnali nyersanyag-ellátás. A pénzügyi kérdéseket illetően a multilaterális megoldásokkal egyetértett, ők azonban a műszaki-tudományos együttműködés továbbfejlesztését tekintették elsődlegesnek, mert ezen múlik a modernizáció és így a versenyképesség. Itt két- és háromoldalú együttműködésre is hajlandók voltak. Végül Meiser annak a véleményének adott hangot, hogy a Szovjetunióknak nincsenek elképzelései a stagnálásból való kilábalásra, és leginkább ez fékezi az előrehaladást. Szorgalmazni kell tehát, hogy dolgozzon ki ilyet, és ebben Magyarország kezdeményező fél lehet – bízta Szita Jánost.⁸⁶

Az NGKB mindjárt június 21-i ülésén meghallgatta Szita János és Bíró József beszámolóját a legelső nemzetközi egyeztetésekről. Szita a német és csehszlovák konzultációk után igen optimista volt, miután tárgyalópartnereinél alig-alig érzékelt nézetkülönbséget. Olyan információk is eljutottak hozzá, hogy a csehszlovákok 1970 után meg akarják szüntetni a kötelező kontingenseket. Kiemelte, hogy mind a németek, mind a csehszlovákok felvetették a világpiaci árak közvetlen alkalmazásának lehetőségét, és elutasították a gépxportra a hitelnyújtást, a csehszlovákok még a beruházási hozzájárulást is. A németek gyengének ítélték a tervezési fejezetet, álláspontjuk az volt, hogy ma mind a szakosítás, mind a kooperáció a Szovjetuniókn múlik. Szita előretételeket kedve-

⁸⁶ Szita János feljegyzése 1967. május 20. MNL OL XIX-A-2-gg. 247. d.

zótlenebb visszhangot várt a román és a bolgár egyeztetéstől, és a lengyelek esetében is nézetkülönbségekre számított. A szovjetek halasztgatták a megbeszélést, de azért Szita beszélt a Goszplan egyik főosztályvezetőjével, aki jelezte, hogy még nem alakult ki náluk egyöntetű vélemény.

A csehszlovákokkal folytatott előzetes tárgyalások egyik igen fontos eredménye volt, hogy kétoldalú, közös gyakorlati eredmények is körvonalazódtak, nevezetesen megvalósíthatónak tartották a két ország között az áruforgalom részleges liberalizációját, aminek kidolgozásához hozzá is lehetett fogni a tervhivatalok bevonásával.

Szita János értesülései a szovjet félről azonban nem voltak pontosak. Április 27-én ugyanis lezajlott egy előzetes konzultáció, ahol Hetényi István Inozemcevvvel, a Goszplan főosztályvezetőjével konzultált. Inozemcev, akárcsak Meiser jónak tartotta az elemző részt. A fő kérdést az áru- és pénzviszonyok alkalmazásának bővítésében látta: náluk is várható, hogy egyes termékek értékesítését átadják az ipari egyesüléseknek, mint ahogy a szakosítás hatékonysága is az ipari minisztériumok közvetlen részvételével növelhető. Ehhez azonban egy sor intézkedést kell még tenni. A kötelező kontingensek fékező hatását is elismerte, és az egész javaslatot időszerűnek tartotta. A beszélgetésen azonban csak személyes véleményének adott hangot.

Nem sokkal ezután, július 3-án újabb konzultációt tartottak,⁸⁷ ahol Inozemcev már a főosztály véleményét tolmácsolta. Megismételte pozitív véleményét az elemző részről, és a javaslatok többségét is jónak tartotta. A decentralizáció tendenciájával egyetértett, ez nemzetközileg is indokoltnak nevezte, ugyanakkor nem értett egyet a központi tervezés lehetőségeinek kimerülésével és azzal, ahogy az anyag összekapcsolta az intenzív gazdasági fejlesztést és a decentralizációt. Náluk ellenkezőleg, tökéletesítik a központi tervezést, és ez a fő cél: a szovjetek nem fogják megérteni, hogy nincs szükség központi tervutasításokra. Náluk a külső és belső piacot minden nehézség nélkül el lehet választani, a külkereskedelemnek nincs különösebb jelentősége – nyomatékosította. A magyar anyag egy kis ország nézőpontjából látja a KGST-t. A Szovjetunió szempontjából nincs akkora jelentősége a beruházások és a termelési kapcsolatok egyeztetésének sem, mert továbbra is a szállítási kapcsolat marad a meghatározó. Sokkal fontosabbnak látta a tudományos-műszaki együttműködést, ugyanis a piac itt nem szabályoz. A tervkoordináció maradjon központi állami feladat, de helyes a közvetlen kapcsolatok bővítése. A Szovjetunió részéről nem lehet számítani vállalati szintű kapcsolatokra, inkább az ágazati minisztériumoknak vagy egyéb ipari szerveknek adhatnak át külkereskedelmi jogokat. Ilyen irányba terelődik a szakosítás a tervhivatalok felől is. Az rendben van, hogy a KGST helyett iparági közös intézményekben jobban lehet konkrét ügyeket lebonyolítani, de a KGST nem válhat gazdasági szervezetté, sem közös tervező szervvé. Az itt készülő mérlegek a tájékoztatást szolgálják. Mi legyen a legbonyolultabb problémával, az árakkal? – merült fel a kérdés. A világpiaci iránnyal egyetértett. A stopárakat meg lehet szüntetni a gépeknél és berendezéseknél is. A hiteleknek nagyobb szerepet kell kapniuk, és ésszerűbb kamatlábat kell alkalmazni. A közös bank szerepének növe-

⁸⁷ MNL OL XIX-A-2-gg. 247. d.

lésével is egyetértett. Nyersanyag- és mezőgazdasági cserét hitelnyújtással vagy ösztönző árakkal lehet segíteni. Védte a beruházási hozzájárulásos álláspontjukat: kellene a hosszú lejáratú hitelek, az aktívumokat be kell vonni, így biztosítani lehet a rubel külső konvertibilitását.

Június 22–23-án került sor a román konzultációra Rădulescu helyettesével, a román Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottság titkárával, Constantinescuval és három munkatársával.⁸⁸ Mint az várható volt a románok elvi alapon elutasították az egész konstrukciót. Magát az integrációt is elleneztek, mint ami olyan fogaskerékrendszer, ami szorosan összeköti az országokat, de a fogazatok nem illeszkednek egymáshoz. A KGST stagnálását is az integráció erőltetésére vezették vissza. Különösen a Közös Piac-hoz hasonló megoldást elleneztek. A magyar javaslatban ugyan nem szerepel az integráció fogalma, a magyarok efelé mennek a gazdaságpolitikai egyeztetéssel, a beruházások összehangolásával, a közös pénzügyi alapok bővítésével. Ellenzik a műszaki, gazdasági tanulmányok, prognózisok készítését, különösen, ha azok a tervhelyettesítő prognózisok. Egyszerűen arról van szó, hogy a KGST titkárságai befolyást akarnak gyakorolni a tervkoordinációra. Az olyan tanulmányok készítésével értenek egyet, mint amilyenek az ENSZ-ben készülnek és amelyeket a tagországok szabadon, saját belátásuk szerint használhatnak. Nem értették miért akarnak egyes tagországok olyan ügyeket a KGST-be vinni, amelyek azon kívül is elintézhethők. A hatáskörök decentralizációjával pedig az a baj, hogy a sokféleségből nem alakul egységes nemzeti vélemény. A konvertibilitással kapcsolatban kétkedésüket fejezték ki: amíg a feldolgozóipar nem lesz világ-színvonalú, és versenyképes, addig ez reménytelen elképzelés. A rubel konvertibilitását szovjet ügynek tekintették, a magyarok elsősorban a forint konvertibilitására tehetnének javaslatot – fogalmaztak epésen. A fő szerepe a románok szerint a kétoldalú kapcsolatoknak van. Minden olyan javaslatot támogatnak, ami ezt erősíti, például a vállalatok, intézmények közötti közvetlen kapcsolatokat, a sokoldalú kapcsolatokat szűkíteni, a KGST szerepét pedig csökkenteni kell. Volt olyan terület is, amivel a románok egyetértettek, például a hitelbővítés és a multilateralitás. Szita úgy látta, hogy a koncepciók eltéréseiből adódó nézetkülönbségek alapján kilátástalan a megegyezés, a bizalmatlanságot azonban oldani lehet.

Július 25-i dátummal készült tájékoztató a lengyel egyeztetésről, személy szerint Kazimierz Olszewskivel, a Gazdasági Együttműködési Bizottság elnökével folytatott beszélgetésről.⁸⁹ Meglepő volt a nézetazonosság, a partnerek nyomban a részletekre tértek. Olszewski a csehszlovák javaslattal, vagyis egy hosszú időre szóló közös program aláírásának esélyével kapcsolatban erősen szkeptikus volt. Hasonlóan nyilatkozott a szakosításról, amiben nincs érdekeltség és nincsenek meg hozzá az ösztönzők. Szerinte a multilateralizmus és a valutakonvertibilitás megteremtésének a kérdését kellene előtérbe helyezni. Ehhez persze bátorságra és a kérdés gondos megalapozottságára van szükség, utóbbit náluk elkezdték. Lépésről lépésre haladnának, először csak részleges, például

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ MNL OL M-KA 288. f. 2461967/31. ő. e. és XIX-A-2-gg. 247. d.

külső konvertibilitást kellene megvalósítani, majd a belső és külső árak távolságát kellene csökkenteni. E távolság romboló hatására jellemző példaként említette azt, hogy a szovjetek azért nem fogadták el a világpiacon ajánlott gépeket, mert náluk a belföldi árak ennél jóval alacsonyabbak.

A visszhang tehát vegyes volt, természetesen az együttműködés kilátástalansága a románokkal nem lepott meg senkit, de a lengyelek és csehszlovákok sok kérdésben nyitott álláspontja még úgy is bizakodással töltötte el a magyar szakértőket, hogy Inozemcev, a szovjet tervehivatal nemzetközi főosztályának vezetője a szovjet reformokat illetően a központi tervezés erősítéséről és a vállalati szint megkötéséről beszélt, ám a tervezési, pénzügyi elgondolásokat nem utasította el.⁹⁰ 1967. december 10-én egy szovjet információból kiderült,⁹¹ hogy a lengyelek is átfogó javaslattal készülnek, így a magyar tárgyalódelegáció legfelső szintű jóváhagyással két napra rá, a KGST budapesti ülészakán hivatalosan felvetette a szervezet reformjának szükségességét és a reform területeit.⁹²

Közbevetőleg jegyezem meg annak a javaslatnak a sorsát, amit a csehszlovákokkal való egyeztetésnél említettem, hogy nemcsak egyetértés, de a kivitelezésre vonatkozó elhatározás is megszületett a két ország közötti kereskedelem részleges liberalizációjáról. Az elgondolás Hetényi István OT elnökhelyettes előterjesztéséből indult ki, amelyet a NGKB 1967. március 14-én megtárgyalta és elfogadott. A konstrukció újdonsága az volt, hogy a forgalom kizárólag az export- és importjoggal felruházott vállalatok közötti megállapodások alapján bonyolódott volna a minisztériumok minden korlátozása nélkül 1968. január 1-től. Hetényi több célt is megfogalmazott: a hazai termelői monopólium megtörését, a lakosság jobb ellátását, a cikkek versenyképességének megteremtését. A magyar javaslat volumene az áruforgalom 5-8%-ára terjedt volna ki és évi 176 millió forint nyereséggel számolt. A konkrét áruajtákat a minisztériumok hagyták volna jóvá. A magyar javaslat a fogyasztási cikkek igen széles skáláját határozta meg. A NGKB döntése után felvették a kapcsolatot a csehszlovákokkal. A 1967. június 21-i ülésen⁹³ arról adtak hírt, hogy egy közös munkacsoport már meg is tárgyalta a részleteket. A csehszlovákok azonban csupán 13 áru szabad forgalmába mentek bele. A NGKB azt javasolta, hogy a vitás kérdéseket két hónap alatt zárják le, és 1968. január 1-jével vezessék be a

⁹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/31. ő. e.

⁹¹ Uo.

⁹² A lengyelek elszántságát mutatta, hogy 1967 márciusában a *Życie Warszawy* főszerkesztő-helyettese, majd Jaroszewicz maga hivatalosan is jelezte, hogy a lengyelek kétheti nemzetközi folyóiratot akarnak indítani a KGST-országok közötti együttműködésről, a korszerű formák népszerűsítéséről, az új gazdasági mechanizmusokról, a kelet–nyugati kapcsolatok fejlesztéséről. A lap oroszul és a résztvevő országok nyelvén jelenne meg. Az elképzelés az volt, hogy lengyel, magyar és csehszlovák kezdeményezésként kapjon nyilvánosságot az ügy, amihez aztán Jugoszlávia is csatlakozhatna. Apró Antal az Agit. Prop. Bizottság döntése után, 1967. április 21-én az MSZMP és a Minisztertanács nevében egyetértően válaszolt. Kész a közös kezdeményezésre is, vállalja a költségeket, de kezdetben elég lenne havonta megjelentetni. (MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/31. ő. e. P. Jaroszewicz néhány hónappal korábbi beszélgetésre hivatkozott az Aprónak írt levélben, ami március 9-i dátummal íródott.)

⁹³ MNL OL XIX-A-2-gg. 246. d.

rendszert. Egyben javasolták, hogy jöjjön létre kétoldalú munkacsoport a reformnak a két ország kapcsolatára, illetve az új intézkedéseknek a szakosításra gyakorolt hatásának vizsgálatára (érintkezések, adópolitikai kedvezmények, szubvenciórendszer, hitelpolitika, stb.). Ebben az időszakban indult meg Csehszlovákia felé a vegyiparban, a könnyű- és üvegiparban összesen 6–7 vállalat olyan közvetlen kapcsolatának kialakítása, amelyek nemcsak a műszaki tapasztalatcserére irányultak.⁹⁴

A kezdeményezés azért volt rendkívüli jelentőségű, mert kibontakozásával mintát jelenthetett volna a nemzetközi kapcsolatok reformjának gyakorlatára. A NGKB tervbe vette azt is, hogy más KGST-partnerekkel is kísérletet tesz ilyen konstrukciók kivitelezésére. 1967. december 27-i ülésén többek között ezért döntött úgy, hogy a reformhoz jobban illeszkedő munkamódszert választ, és a kétoldalú kapcsolatok megerősítésére átszervezi a nagykövetségeket.⁹⁵

1968 elején intenzív munka kezdődött a nemzetközi gazdasági együttműködésben való részvételt célzó irányelvek kidolgozása érdekében. Ez a reform nemzetközi vonatkozásainak továbbgondolása mellett érintette a szocialista országok közötti kapcsolatok kérdését is.⁹⁶ 1968 márciusára hét munkacsoport állt fel a következő témák kidolgozására: a gazdasági növekedés és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok összefüggése (Bognár József vezetésével); a külkereskedelmi forgalom cserearányainak és áruszerkezetének jellegzetességei a különböző devizaövezetekben (Karádi Gyula vezetésével); a nemzetközi hitel szerepe a gazdasági növekedésben (Vályi Péter vezetésével); a szellemi termékek cseréjének feltételei (Ajtai Miklós vezetésével); a szocialista gazdaságok együttműködésében rejlő lehetőségek (Csikós-Nagy Béla vezetésével); a nemzetközi gazdasági szervezetekkel tartott kapcsolatokból adódó lehetőségek (Szalai Béla vezetésével); a legfejlettebb országok kereskedelempolitikájának elemzése (Vajda Imre vezetésével). Az így kialakított és többször megvitatott nagyszabású koncepció megerősítette a korábbi szándékokat.⁹⁷

Még nem volt kész a magyar anyag, amikor Leszecska a KGST VB ülés időszakában 1968. március 1-én közölte Apró Antallal, hogy a szovjetek is átfogó programon dolgoznak, mi több a munkacsoportnak (vagy munkacsoportoknak) átadták az előzetesen nem hivatalosan megküldött magyar anyagot, és tájékozódni az új gazdasági mechanizmus bevezetéséről is. A munkabizottságok sokfelé tájékozódni, a tőkés tapasztalatokat is számba venni, gondolkodni azon, hogyan teremthető konvertibilitás, milyen

⁹⁴ Ezeknek a kezdeményezéseknek a sorsát a csehszlovák válság feltételezhetően megpecsételte, de konkrét kikutatásuk további kutatást igényel.

⁹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/24. ő. e.

⁹⁶ A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága által jegyezve 1968 februárjában rendelkezésre állt egy friss változat „Elgondolások a KGST-országok gazdasági együttműködése fejlesztésére” címmel. MNL OL XIX-A-2-gg. 250. d.

⁹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 24/1970/46. ő. e.

bankot kellene létrehozni, milyenek legyenek az árak, hogyan lehet hatékonyá tenni a tervek koordinációt, fejleszthető-e a szakosítás stb.⁹⁸

1968. február végén Nyers Rezső Prágában Oldřich Černík pártelnökségi taggal, miniszterelnök-helyetttel tárgyalt. A csehszlovákok elkötelezték magukat a gazdasági eszközök fokozott alkalmazása mellett a külkereskedelemben is. Ez annyit jelentett, hogy egyetértettek a vállalati kapcsolatok erősítésében, a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozásban (az ő esetükben a tagság helyreállításában). A KGST-ről megerősítették igen rossz véleményüket, valamint azt, hogy az integráció hatékonyság növelésében a gazdasági eszközöknek kell elsődlegességet biztosítani, vagyis az önálló gazdasági szereplők piaci integrációja felé kell indulni. Az átfogó reformra most már a csehszlovákok szerint sem készültek még fel, azt célszerű tudományos szférákban tartani, helyesebb egy-egy konkrét témára összpontosítani. A Közös Piachoz fűződő viszonyt a KGST-országoknak átfogóan kellene felülvizsgálniuk. Ismételten megerősítették szándékukat arra, hogy a kétoldali kapcsolatokban a piaci formák felé kell haladni, de nem szabad túl széles „frontot nyitni”, helyette néhány tartópillérre van szükség. Ezen már dolgoztak mindkét ország illetékes állami szervei.⁹⁹

A lengyel fél 1968. április 3-án nyújtotta át nem hivatalos formában a KGST integrációjára vonatkozó javaslatát.¹⁰⁰ A Gazdaságpolitikai Bizottság erre villámgyorsan reagált, és április 17-én nemcsak ezt, de a magyar álláspontot megalapozó előterjesztéseket is megtárgyalta.¹⁰¹ Alapelvként fogadta el, hogy nem az önálló nemzeti politikát, a nemzeti valutát, a tervezést és a költségvetést, vagyis az egyes országok gazdasági szuverenitását érintő politikai vagy gazdaságpolitikai integrációról van szó. Maga a KGST ennek megfelelően nem lehet az integráció alanya, ugyan fennmaradhat és továbbra is terepét jelentheti a gazdaságpolitikai egyeztetéseknek, de az integrációnak a gazdaság reálvilágában kell végbemennie, vagyis a piaci integrációban gondolkodott, amelyben fontos volt a vállalati szintű együttműködés lehetőségeinek szélesítése, az önállóság erősítése, az érdekeltség megteremtése. A lengyel elképzeléssel szemben elsődlegesnek tekintették a valutareformot, a hitelfeltételek megváltoztatását, közös bank létrehozását, az árak szabályozását, az áruforgalom liberalizálását, illetve a protekcionizmust, illetve közös vámszabályok megalkotását. A protekcionista vámunióba a Szovjetunió részvételét is

⁹⁸ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 269. sz.

⁹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/53. ő. e.

¹⁰⁰ Władysław Gomułka májusban hivatalosan is elküldte a KGST-országok vezetőinek, mi több, június 20–25. közé felső szintű értekezletet javasolt, amit természetesen az országok az idő rövidségére való tekintettel nem fogadtak el. Ezzel egy időben, a KGST képviselő-helyettesi értekezletén csak Jugoszlávia támogatta azt a magyar javaslatot, hogy tűzzék napirendre a reformok várható hatását a külkereskedelemre. Végül aztán ők is meggondolták magukat. A lengyelek támogatásukat egy programterv ismeretéhez köthették. Ugyanitt a csehszlovákok felvetették egy, az együttműködés jövőjét tartalmazó önálló anyag előterjesztését, de ezt a helyettesek a VB beszámolója részeként tudták csak elképzelni. MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/32. ő. e.

¹⁰¹ MNL OL M-KS 288. f. 15/144. ő. e. Ezt a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottság Titkársága állította össze, és a Közgazdasági Munkaközösség megvitatta. Előterjesztettek még egy multilaterális kereskedelmi és fizetési rendszerre vonatkozó javaslatot is.

beleértették, sőt Ausztria és Finnország esetleges csatlakozásával is számoltak. Vizsgálandónak ítélték a forint konvertibilissé tételét. Lehetségesnek tartották, hogy előszörre csak néhány ország csatlakozzon ehhez a piaci integrációhoz.

A magyar javaslat öt nap múlva a bizottság asztalán volt. Az előterjesztést olyan szakemberek jegyezték, mint Csikós-Nagy Béla, Bacsoni Jenő, Szita János, Fekete János, Sulyok Béla és Káplár József. Ezen az ülésen megállapodtak abban, hogy az integráció annyit jelent, hogy az abban résztvevő országok gazdasági erőforrásaik egy részét közös célokra fordítják. Ezen belül fontos helyen szerepelt egy aktív, védelmet nyújtó vámrendszer, miközben a tagállamok közötti vámkorlátok megszűnnének. A második megállapítás a közös valuta volt, a nemzeti valuták terén pedig reális és összehangolt valutaárfolyamokat képzeltek el. Közös pénzalap képzése ugyancsak szerepelt az elgondolások között. Összességében a tervezetnek a tőkés országokkal szembeni versenyképességet növelő hatására hívták fel a figyelmet. Az integrációba be nem kapcsolódó szocialista és fejlődő országok számára kedvezményeket helyeztek kilátásba. A bizottság újra hangsúlyozta, hogy gazdaságpolitikai kérdésekben, például a fogyasztás és a felhalmozás belső arányában nincs integráció, a tervek kölcsönös figyelembe vétele persze lehetséges. A lengyel javaslatot ugyan elfogadhatónak ítélték nemzetközi tárgyalás alapjául, de csak abban az esetben, ha más tervezet nem készül. Ha valamelyik másik ország is javaslatot nyújt be, akkor az önálló magyar elképzelésnek is szerepelnie kell ezek között. Ami az időrendi ütemezést illeti, a folyamatnak a hetvenes években végbe kell menni, így az alapmegállapodást 1969–1970-ben ki kell dolgozni és alá kell írni.

1968. május 15-én lengyel párt- és kormányküldöttség érkezett Budapestre Władysław Gomułka és a miniszterelnök, Josef Cyrankiewicz vezetésével. A délutáni megbeszéléseken a lengyel első titkár szinte azonnal rátért reformjavaslatukra, mondván, hogy azt nemcsak a pártkongresszus elé akarják vinni, de valamennyi KGST-ország számára is rendkívüli a jelentősége.¹⁰² Gomułka veszélyesnek látta, hogy nincs meg az együttműködés alapja, a közös árképzés. E nélkül összehasonlíthatatlanok a költségek, és ez áthidalhatatlan nehézséget jelent a többoldalú együttműködés számára, jelenleg képtelenség meghatározni, hogy kifizetődő-e valamely termék cseréje. A valuták sem átválthatók, a devizaszorzókat önkényesen határozzák meg. Gomułka külön figyelmébe ajánlotta a magyar vezetőknek, hogy milyen nagy jelentősége lenne annak, hogy ha ezekben a kérdésekben – akár ha hosszabb időt is vesz igénybe – meg tudnának állapodni. Kérte Kádárakat, hogy javaslataikat vegyék komolyan, és viszonylag rövid időn belül válaszoljanak rá. Kádár másnap meg is ígérte a gyors választ, és mintegy megelőlegezve azt, racionálisnak nevezte a lengyel javaslatot. Ugyanakkor jelezte, hogy önálló magyar javaslat is készül. Fock Jenő láthatóan ismerve a lengyel javaslatot, valamivel részletesebben reflektált a felvetésre.¹⁰³ Végül Kádár ismét visszatért a kérdésre, és megállapította,

¹⁰² MITROVITS MIKLÓS (vál., szer.): *Lengyel, magyar „két jó barát”*, i. m. 394.

¹⁰³ „A szocialista országok gazdasági integrációjának elmélyítését célzó lengyel javaslatok helyesek, és ez megítélésünk szerint nem mond ellent a magyar mechanizmusnak, sőt azzal egybevág. Nekünk érdeklünk az integráció erősítése. Mi úgyszintén keressük a gazdasági együttműködés hatékonyabb formáit.

hogy azonosan értékelik a KGST eddigi tevékenységét és hosszú konzultáció áll előttük, de el kell érni, hogy napirendre kerüljenek javasataik a KGST hivatalos szerveinél. Helyeselte, hogy a lengyel javaslatokat szétküldjék a románoknak és a mongoloknak is.¹⁰⁴

Ezt követően Vályi Péter pénzügyminiszter vezetésével tárgyalták meg a témát a lengyel féllel.¹⁰⁵ Egyetértés mutatkozott az árszabályozásban és a szocialista országok nemzetközi valutája szerepének növelésében, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank olyan fejlesztésében, hogy abból az integráció egyik alapvető intézménye váljon, és ennek érdekében megfelelő mennyiségű tőkét kell rendelkezésére bocsátani. Egyetértettek a hitelrendszer reformjával, különösen a hosszú távú hitelek jelentőségének növelésével. A bankon belüli szavazatarány az egyes országok alapitójához kell igazodjon, de a fontosabb megállapodásoknál minősített többségű döntések legyenek.

Azt mindkét fél leszögezte, hogy nem gyengülhet a kormányok tudatos gazdasági tevékenysége, és az integráció alapvető formája továbbra is az államközi megállapodások rendszere kell hogy legyen. Ugyanakkor lehetőséget láttak az árucserre fokozatos, egyeztetett liberalizálására is. Ez a formula a magyar fél számára részsikernek volt tekinthető, és egyetértés volt a bevezetés ütemével kapcsolatban is. Most már csak az volt a kérdés, hogy milyen hajlandóságot mutat a többi ország a részvételre ebben a folyamatban.

A lengyel javaslat

A KGST-országok közötti integráció irányai és módszerei címet viselő lengyel tervezet nem hivatalos jelleggel 1968. április 3-án adták át a magyar és a szovjet félnek. A lengyel anyag ismertetőjét a magyar illetékesek számára Nyers Rezső jegyezte. ¹⁰⁶ Az anyag főbb elgondolásai a következők voltak: a tőkés országoktól való függés csökkentése érdekében gazdasági integrációra van szükség, de fokozatos megvalósításban. Ami a módszereket illeti, itt reális valutaárfolyamok, hatékony hitelrendszer, valóságos közös bank megteremtése, a külkereskedelmi forgalom rugalmassá tétele és fokozatos liberalizálása szerepelt egy szabályozott piac keretében. Mindezek azonosak vagy igen közel álltak a magyar elgondolásokhoz, ugyanakkor egy sor lényeges kérdést nem érintett, másutt megalapozatlan, felületes, megint másutt túlzottan részletező volt. A integráció gazdasági és politikai szükségszerűségéből indultak ki, de leszögezték, hogy a jelenlegi együttműködés módszereinek gyökere az egyetlen szocialista állam időszakához nyúlik vissza, amikor ez az állam eleve elszigetelt volt, korlátozottak voltak kapcsolatai, árképzésében nem vette

Vizsgálódásaink talán szélesebb kört ölelnek fel, mint a lengyel elvtársaké. Egy sor kérdésben hasonló következtetésekre jutottunk. Eddigi következtetéseinket és a magyar koncepciót, amint elkészül, eljuttatjuk a lengyel elvtársakhoz. Egyelőre nehéz lenne megmondani, hogy az integrációs javaslatokról a KGST-ben mikor tudunk majd közösen tárgyalni. Így helyesebb, ha jelenleg a tárgyalásokat bilaterálisan kezdjük el, és ha közös álláspontot alakítunk ki, ezzel befolyásolhatjuk a többiekét.” (Uo. 412–413.)

¹⁰⁴ Uo. 415.

¹⁰⁵ Az 1968. május 21–23-án lezajlott találkozáson Lengyelországot S. Kuzin'sky, a LEMP KB osztályvezetője képviselte. MNL OL M-KS 288. f. 15/146. ő. e.

¹⁰⁶ MNL OL M-KS 288. f. 23/1968/33. ő. e.

figyelembe az értéktörvény követelményét. Ez a helyzet azonban már csak azért is fenntarthatatlan, mert a KGST-országok eltérő árképzési rendszere önállósodott, ez pedig komolyan fékezi a kapcsolatokat is, az együttműködés gyengül. Sürgős lépések kellenek tehát az integráció irányában, 1968-ban meg kell kötni a tagországok Együttműködési és Fejlesztési Nemzetközi Egyezményét, és 1980-ig meg kell valósítani az integrációt.

Az eddig elmondottakból következik, hogy a lengyelek reális valutaárfolyamot, új tervországi konvertibilis valutát akartak létrehozni. Előfeltételként 1968-ban ki kell dolgozni az árfolyam-megállapodás módszerének és alkalmazási körének egyeztetését. Az új valuta alapja a 0,5–2,5 gramm tiszta aranytartalom, reálértékét pedig a pénz árualapját meghatározó áruárakhoz viszonyított kereskedelmi képessége határozná meg. Ezen áruk értékesítésével fedezhető az országok új valutában kifejezett tartozása, de értékesíthetőségük hiányában a garanciát a szabadon konvertálható valutákban jelölnék meg.

A liberalizálható körbe kezdetben a fogyasztási cikkek egytizedét vennék be, de ez az arány növekedne. Mindez megváltoztatná a külkereskedelem egész magatartását. A fizetés klíringben történne, a KGST-bank két számlát vezetne: egy klíringelszámolásút, valamint egy piaci és turistaforgalmi számlát. Az új közös pénz elősegítené a nemzeti valuták átválthatóságát.

A banknak elsősorban a szabadon konvertálható hitelezését kellene bővíteni. Aranyalap tőkéjét jelentősen emelni kell. Igen sürgős az árképzés módszereinek egységesítése, ami lehetővé teszi a költségek és eredmények összehasonlítását. Ez több szakaszban történhet. Az elsőben meg kell állapodni a közös árképzési elvekben,¹⁰⁷ és erre egyezményt kell kötni, beleértve az árváltozásokat is. Ezzel egyidőben egységesíteni kell az adórendszerek és adópolitikák elveit. Először az alapvető nyersanyagok és alapanyagok költségkalkulációjában végezhető el az egységesítés 1–2 éven belül. A külkereskedelmi áraknak a világpiachoz kell kapcsolódniuk. A nyersanyagoknál e fölé 5–10%-kal lehet menni, később egyfajta saját árbázis bevezetését sem tartották lehetetlennek az 1970-es évek végén.

A szakosításban ismételtelen megjelent a nagyszériájú konstrukciók megteremtésének követelménye, de a világ színvonalú minőség is. Ha valamely ország megállapodás nélkül fejleszt, limitálni kell a KGST exportját. A szakosítási megállapodások megkötésével kapcsolatban újat nem mondott az anyag, legfeljebb azt, hogy termelő egységek is köthetnek – szankciókkal garantált – szerződéseket. A közös kutatóközpontok, tervező intézetek számát növelni kell, ezek koordinálását, az eredmények nemzetközi nyilvántartását egy nemzetközi szervezetnek kellene elvégeznie. A licencek egy részét meg kéne fizetni, más részét nem.

A kereskedelmi forgalom egyes elemeinek liberalizálására nemcsak kétoldalú, hanem sokoldalú megállapodások szolgálnának. Az elképzelés szerint a közfogyasztási cikkek összeforgalmából 1970–1975-ig évi 10%-os növekedéssel 50%-ra kellene emelkednie a liberalizált termékek arányának. A bonyolításra két- vagy többoldalú kereskedelmi cé-

¹⁰⁷ Az ár a lengyelek szerint nyolc elemből áll: anyagráforgatás, munkabér, szállítás, belföldi szolgáltatás, amortizáció, eszközhasználati díj, nyereség, plusz forgalmi adó.

geket lehet létrehozni, amelyek mentesülnek az importteher alól és nem részesülnek exporttámogatásban.

A terveknek a liberalizált szférában tartalmazniuk kell az integrációhoz szükséges beruházási eszközöket, termelési kapacitásokat és tartalékokat, lehetőséget kell teremteni a vállalati szintű mozgások számára. A szerződési rendszert mind kormányzati, mind vállalati szinten bővíteni kell. Ezt segítené elő a külkereskedelmi minisztériumok közötti éves és ötéves megállapodások mind a kötött, mind a szabad árukra. A szankciók szigorodnának, és létrejönne a KGST kereteiben egy operatíván működő arbitrázs, azaz kereskedelmi döntőbíróági szervezet. A harmadik piacon közös szervezetek, vállalatok létrehozásával lehet az együttműködést segíteni.

Ami a megvalósítás ütemét illeti, itt a szerződés kezdetét 1969 januárjára képzelték el, 1970-től indulna a liberalizált kereskedelem első szakasza. Maguk az integrációs intézkedések bevezetése öt évet venne igénybe, amelynek végén integrációs megállapodások megkötésére kerülne sor a nyersanyagforgalom bővítése, a szakosítás és kooperáció új programja, a liberalizált forgalom további bővítése, a közös vállalatok fejlesztése, a közös valuta harmadik ország valutájára való átválthatósága érdekében. A KGST szervei elemzéseket és javaslatokat készítené, de a VB kötelező jellegű határozatokat hozhat az elképzelés szerint.

Nyers Rezső szerint a lengyel javaslat nem riadt vissza az országok szuverenitása korlátozásától. Az integrációban túlzott szerepet szán az állami adminisztrációnak, nem foglalkozik viszont a cégek közeledésével, egymás közötti kapcsolatával. Nem szerepel a javaslatban a védelem, azaz a vámok kérdése. Az integráció nem a tőkés országokhoz fűződő kapcsolat fejlesztéséből, hanem azok helyettesítéséből indul ki, ami több ország számára nem elfogadható. A kereskedelmi és a nem kereskedelmi fizetések egységes árfolyamának kialakítása nagyobb megrázkódtatás nélkül csak hosszabb idő alatt lehetséges. Nyers egyenesen retrográdnak nevezte a szakosításban és koordinációban a külön szabályok lefektetését és az állami szervek szerepének növelését. Nem értett egyet a licencvásárlási elképzeléssel és a szakosítási szankciók erőltetésével. A javaslatban jól érzékelhetők a lengyel érdekek, mint például a nyersanyagárak emelése. Végül nincs szó benne a mezőgazdaságról.

Ezzel együtt a lengyel anyagot fontosnak látta Nyers, mert felveti az integráció egy sor alapkérdését. Akár alapul is szolgálhat egy felső szintű értekezlet számára, de egymaga kevés a végleges konstrukcióhoz, mert nem elég komplex, nem beszélve a tisztázatlan kérdésekről. Ha más országok is készítenek anyagot, akkor mi sem hátrálhatunk meg a magyar javaslat közzététele előtt – fejezte be értékelést Nyers Rezső.

Miután májusban a lengyelek nevében egyenesen Gomułka, vagyis a legfelső szinten küldte el tervezetüket a bolgár, a csehszlovák, a mongol, a magyar, a német, a román és a szovjet pártnak, azok a nyár folyamán hivatalosan válaszoltak a LEMP-nek.¹⁰⁸

¹⁰⁸ MNL OL M-KS 288. f. 23/1968/33. ö. e. Romány Pál jelentése az MSZMP Politikai Bizottságának 1986. augusztus 15.

Ceaușescu június 14-i válaszában a felvetett kérdések rendkívüli horderejét elismerve közölte, hogy a RKP saját javaslatot dolgoz ki néhány hónap múlva. Miután várhatóan a többi ország is így tesz, meg kell várni az összes elgondolás beérkezését, mindegyiket tanulmányozni kell és csak ezt követően érdemes egy találkozó szervezésébe fogni. Walter Ulbricht június 18-án egy magas szintű találkozót javasolt a nyár folyamán a következő napirenddel: Pártjaink és kormányink gazdaságpolitikájának tapasztalatai és fejlődésének tendenciái és a KGST-beli kooperációra vonatkozó javaslatok. Egy kérdést emelt ki a szövegből, nevezetesen az USA-val és az NSZK-val szembeni közös akció összehangolásának szükségességét. Június 21-én megérkezett Zsivkov válasza is, aki elvben egyetértett az integráció elmélyítésével és ennek érdekében a közös megbeszéléssel. Utalt arra, hogy ők is dolgoznak elképzeléseken, de az előkészítés részükről hosszabb időt követel. Cedenbal szintén későbbi találkozót javasolt. Dubček július 1-én teljes mértékű támogatásáról biztosította a téma napirendre tűzését, de a felső szintű tanácskozás előtt elengedhetetlennek tartotta az országok javaslatainak kölcsönös megismerését. Saját javaslatukat júliusban adják közre – közölte. Kezdeményezte Jugoszlávia bevonását is az egyeztetésbe.

Az első reflexiók tehát összességében a gazdasági integráció megvalósítása mellett szóltak, így nyilatkozott a három reformország túl Bulgária, az együttműködés továbbfejlesztéséről a német, a román és a mongol párt. A szovjetek azonban a jelek szerint még nem tették magukévá az integráció fogalmát.

Reformdiplomácia

1968 júniusában az MSZMP KB Politikai Bizottsága döntése nyomán útjára indult a KGST-országok körében a hivatalos formát öltött magyar elképzelés – most már legmagasabb szinten.¹⁰⁹ Az első lengyel–magyar megbeszélésre május 21–23-án került sor. Itt tovább közeledtek az álláspontok, a lengyelek például egyetértettek a KGST-integráció nyitottságával vagy azzal, hogy a liberalizált kereskedelem terjedjen ki a könnyűipari termékeken kívül másra is, a szaldókat pedig részben szabad devizában egyenlítsék ki. Belementek abba is, hogy foglalkozni kell a mezőgazdasággal, azok áraival is. A magyar–csehszlovák szakértői megbeszélést először június 11–12-én tartották, de ettől függetlenül augusztus 8-án a csehszlovák minisztertanács saját javaslatát tárgyalta, így háromra nőtt az integrációs koncepciók száma. A megbeszéléseken mind a magyar, mind a lengyel javaslat terítékre került. Úgy tűnt, hogy a csehszlovákok inkább a magyar javaslatot tartották jobbnak. Különösen tetszett nekik az, hogy az döntő szerepet szánt a közgazdasági eszközöknek, figyelembe vette a színvonalbeli különbségeket és az országok eltérő érdekeit az integrációban. A vámjavaslatokat azonban problematikusnak ítélték, illetve ők jobbnak tartották volna egy új KGST-bank létrehozását, mint a jelenlegi funkcióinak bővítését. Javasolták termelő és kereskedelmi vállalatok létesítését egymás országaiban kooperációs, szerviz-, kereskedelmi feladatokkal.

¹⁰⁹ 1968. augusztus 5-én a magyar elképzelést nem hivatalos formában, állami diplomáciai okmányként eljuttatták Jugoszláviának is.

A jugoszlávok előzetes véleményének kikérésére 1968. szeptemberében került sor, és az egyértelműen támogató volt.¹¹⁰

A szovjet és a magyar párt vagy állami szervek között nem folyt egyeztetés, de Apró Antal és Leszcscsko között folyamatos volt az eszmecsere. Leszcscsko véleményének alakulása bizonyos mértékig betekintést enged a szovjet álláspont hektikus változásaiba.¹¹¹

A KGST VB 34. ülése alatt ismét találkozott a két politikus. A május 12-i beszélgetés során kiderült, hogy a munkabizottságok most már a német és lengyel javaslatot is megkapták, de egyre inkább az a meggyőződés alakult ki bennük, hogy önálló szovjet javaslatra van szükség. A probléma súlyára való tekintettel a KGST-reform kérdésének kezelését személyesen Koszigin vállalta magára. Leszcscsko ezen a beszélgetésen már naívnak nevezte a konvertibilitásra vonatkozó csehszlovák elgondolást. Haragudott a nyugati piac felé forduló, egyre inkább oda szállító tagországokra vagy éppen Bulgáriára, ahol azt tervezték, hogy megkezdik a személygépkocsik gyártását francia, olasz és szovjet licenc alapján. Ez jól mutatta számára, hogy a kooperáció fő akadályozói a kisebb tagországok. Ami a decentralizációt illeti, a Szovjetunió ebben most a minisztériumokat jelölte meg a legfontosabb ágensnek. A VB tartós tehetetlenségét látva úgy vélte, hogy a KGST-t csak alapvető bázisnak kellene megtartani és az ajánlások helyett minden szinten szerződéses viszonyokat kell kialakítani.¹¹²

Június 27-én Leszcscsko még mindig nem mondott véleményt a magyar anyagról, de kérdései arról árulkodtak, hogy nem ért vele egyet. Például: a kereskedelem liberalizációja vajon nem zülálja szét a tervgazdaságon alapuló külkereskedelmet; ha a magyaroknak olyan nagy felesleges árukészletük van, miért nem kínálják azt fel a Szovjetunióknak; mi lesz, ha a szovjetek is liberalizálnak, és a világpiaci áron kínálják például a nyersolajat? Álláspontjának summázata az volt, hogy magyarok egyfajta közös piacot akarnak.

Július 13-án Apró Antal ellátogatott Leszcscsko dácájába. Ekkorra már több elképzelést átolvasott a szovjet politikus, így óvatosabban fogalmazott, mint az előző alkalommal. Előzetesen tisztázni kellene fogalmakat – vélte –, mert vannak, akik a szabad piac, a liberalizáció kifejezést egyenértékűnek tekintik a tervgazdálkodásról való lemondással. Elismerte, hogy a magyar javaslat a legátgondoltabb az összes közül, de a szovjet vállalatok nemzetközi piacra való kiengedését elképzelhetetlennek tartotta. Kezdeni akart valamit a vállalatokkal, de ebben láthatóan bizonytalan volt. Az ügy horderejét azonban látják a szovjetek, három ülést is tartottak már a témában – mondta –, és a kérdéssel most már biztosan személyesen Koszigin foglalkozik.¹¹³ Leszcscsko elárulta, hogy a hrucsovi meg-

¹¹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/33. ö. e. Zágor György nagykövet jelentése Albrecht Románnal, a KB Végrehajtó Bizottsága tagjával folytatott 1968. szeptember 18-i beszélgetésről. Később megegyeztek, hogy magasabb szinten novemberben találkozhat a két párt képviselője egymással.

¹¹¹ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 269. sz.

¹¹² Uo. 272. sz.

¹¹³ Ezt Bogomolov szovjet közgazdász július 16-án megerősítette Kozma Ferencnek Moszkvában. Bogomolov és munkatársai tagjai voltak annak a szakértői gárdának, amelyik a szovjet javaslatot készítette. Bogomolov magyar anyagot már ismerte, meglehetősen jól tájékozott volt, jelezte, hogy Koszigin épp. ekkor kapcsolódott a munkába, továbbá, hogy a magyar anyaggal főként a Külkereskedelmi Minisztériumnak

oldás áll hozzá a legközelebb, és a KGST-irodát legszívesebben egy közös tervező szervvé alakítaná át. Apró azt javasolta, hogy néhányan jöjjenek össze a fogalmak tisztázása érdekében, és ezzel Leszcscsko egyetértett.¹¹⁴ Néhány nap múlva, a KGST VB 35. ülésén Leszcscsko azzal állt elő, hogy az ő javaslatuk kidolgozásához másfél-két hónap szükséges, mert a szovjet szakemberek és szervezetek véleménye sok kérdésben eltér, vannak akik a magyar állásponthoz állnak közel, mások nem. Maga is úgy látta, hogy a javaslatban sok ésszerű elem van. Ugyanakkor előző nap Rădulescu román képviselő egyenesen kijelentette neki, hogy az átalakítás ellen van.¹¹⁵ Valószínűleg ez nem lepte meg Apró Antalt.

Az MSZMP PB az intenzív nemzetközi érdeklődést látva, jó taktikai érzékkel 1968. augusztus 22-én legmagasabb szintű kétoldalú konzultációsorozatot javasolt. Erre a KGST-országok pártvezetői pozitívan reagáltak. A konzultációkra az ősz folyamán került sor. A reakciók vegyesek voltak, más országok is javaslatok készítésére szánták rá magukat, de megmaradt a lengyel–magyar előny. Lengyelországban 1968 júliusában megkezdődött a közvélemény tájékoztatása saját elgondolásukról. Erre a magyar vezetők még nem szánták rá magukat, de teret biztosítottak a szakértői nyilvánosságnak. A *Közgazdasági Szemle* 1968. áprilisi számában napvilágot látott Vajda Imre március 20-ai akadémiai székfoglalója, amely komoly hasonlóságot látott a Közös Piac és a KGST között, és kifejtette, hogy mindkét közösségben alkalmazni kell a piaci és a termelési-fejlesztési integrációt. Mindkét csoportosulásban részleges együttműködésre kell törekedni, irreális egyfajta KGST-unió létrehozása. A nemzeti érdekeket messzemenően figyelembe kell venni, és egyben fokozatosan lazítani kell a zártságát. Végül a KGST-ben sem ártana az operatív végrehajtó szerv mellett egy népképviselői, tanácsadó, ellenőrző, kezdeményező nagyobb legitimációval rendelkező testület.¹¹⁶ A tervutasításos irányítási modellre épülő KGST-integráció elutasításáig jutott el Berend T. Ivánnak a térség gazdasági integrációja történetével foglalkozó tanulmánya is.¹¹⁷ A vele vitatkozó Szita János már egyértelműen és határozottan a piaci kapcsolatok erősítését célzó integrációs fejlesztési program üzenetét fogalmazta meg.¹¹⁸

voltak aggályai annak realitását illetően. Bogomolov a következőket vetette fel: a tervkoordináció lehetőségei jóval nagyobbak, például a nyersanyagellátás, a teherautógyártás vagy a technikai fejlesztések megvalósítása területén. Nem világos, hogy hol van határ, az adminisztratív, illetve piaci mechanizmusok alkalmazásának térréuma között. Ki kell dolgozni egy piaci eszközök alkalmazásának hatását a tervkoordinációra. Kozmának az volt a benyomása, hogy a szovjetek a vegyes rendszer kialakítására törekednek majd, de a tervkoordináció elsődlegességével. Nem látják, hogyan lehetne megteremteni a termelők egymás közötti és a termelők és fogyasztók közötti, közvetlen kapcsolatot. MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/34. ö. e.

¹¹⁴ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 278. sz.

¹¹⁵ MNL OL XIX-A-2-gg. 255. d. 279. sz.

¹¹⁶ VAJDA IMRE: Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 4. sz.

¹¹⁷ BEREND T. IVÁN: A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez (Történelmi előzmények) *Közgazdasági Szemle*, 1968, 3. és 5. sz.

¹¹⁸ SZITA JÁNOS: Az európai szocialista országok gazdasági integrációja kérdéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 6. sz. 750–752. Ezek közé a publikációk közé sorolandó még AUSCH SÁNDOR: A bilateralizmus és multilateralizmus problémái a KGST-országok külkereskedelmében és fizetési fogalmában. *Közgazdasági*

Miután a többi párt nem mozdult hivatalosan, a Politikai Bizottság augusztus 22-i döntésében az is szerepelt, hogy a pártegyeztetést Nyers Rezsővel, vagyis az illetékes KB-titkár szintjén kellene megindítani. Katusev szovjet KB-titkár kitért az eszmecsere elől, mondván, hogy októberre lesz anyaguk, de a magyar javaslatot tárgyalási alpnak elfogadhatónak nevezte. Sztanko Todorov levélben azt válaszolta, hogy első körben a pénzügyminiszterek és a külkereskedelmi miniszterek találkozzanak, és ezt követően kerüljön sor magasabb szintű egyeztetésre. A németek nyitottnak mutakoztak pártközi egyeztetésre, a román KB-titkár válaszolt legkésőbb, de az RKP sem kívánt kitérni a találkozó elől.

A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága a sikeres konzultációk eredményeként 20042/1968. (XI. 16.) számú határozatával az integrációs programot hivatalosan képviselendő magyar állásponttá minősítette.¹¹⁹ Az MSZMP KB 1968. szeptember 20-án kapott tájékoztatót arról, hogy az elkészült lengyel és magyar javaslatot a KGST reformjáról nemzetközi konzultációra bocsátották.

Az 1968. szeptember 30-i gazdaságpolitikai bizottsági ülésen Bíró József arról számolt be, hogy a bolgárok még nem alakították ki véleményüket, de külkereskedelmi miniszterük pozitívan reagált a valuták konvertibilitása megteremtésének tervére.¹²⁰

Októberben Leszecska maga kezdeményezett egy beszélgetést a magyarokkal.¹²¹ Ekkor a szovjet javaslatot kormány szinten már elfogadták, de az SZKP Politikai Bizottságának tárgyalása előreláthatóan novemberre volt várható. Leszecska az integráció fogalmát nemcsak elfogadta, de azt szükségszerűnek is tekintette. A KGST-országokban azonban nemcsak a forgalomban, hanem a termelésben is biztosítani kell az integrációt – mondta –, amelyben alapvető a tervkoordináció. A pénzügyek területén ők első lépésnek a transzferábilis rubel megteremtését tekintették, de még nem áll rendelkezésre megfelelő árufedezet, és nem biztos, hogy új bankra van szükség, valamint a rugalmasabb kereskedelmi formákat szovjet részről nem látják biztosítottak. Utalt arra, hogy Állami Tervbizottságuk mennyiségben is szétosztja az árucikkeket, és nem marad felesleg. Nem tetszett neki, hogy a magyar javaslatban a piac kapott domináns szerepet. A Szovjetunióban mintegy húszezer üzem működik, elképzelhetetlen nekik külkereskedelmi jogokat adni. A lengyel, a német, a magyar és a csehszlovák javaslatok közös gyengéje szerinte az, hogy döntően önmagukból indultak ki. Leszecska érezte, hogy a javaslatok egy részét nem tartja kivitelezhetőnek a Szovjetunióban.

Szemle, 1968, 6. sz. és uő: A multilateralitás és transzferabilitás megteremtésének előfeltételei a KGST-országok egymás közötti forgalmában. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 7–8. sz.

¹¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/33. ő. e.

¹²⁰ Popov bolgár pénzügyminiszterrel és delegációjával a Vályi Péter által vezetett magyar delegáció 1968. október 26–30-a között tárgyalt. A bolgár javaslat ekkor még kidolgozás állapotában volt.

¹²¹ Az október 23-án lezajlott találkozón Apró Antalón kívül Bíró József, Horgos Gyula, Párdi Imre és Vályi Péter is részt vett. MNL OL M-KS 288. f. 24/1968/33. ő. e.

A Gazdaságpolitikai Bizottság 1968. december 9-én tárgyalta¹²² az NDK-reformmal kapcsolatos memorandumát. Sok tennivaló ezzel kapcsolatban nem volt, miután a németek alapvetően elutasították az integrációt.¹²³ E mögött ott húzódott az ún. belnémet gazdasági kapcsolat, amelyet bizonyára tönkre tenne egy KGST-vámunióhoz történő csatlakozás. Nem reméltek előnyt más megállapodásoktól sem, sőt inkább előnyeik elvesztésétől tartottak, így nem támogatták a konvertibilitást sem.¹²⁴

1968 októbere és 1969 januárja között a pártok megkapták a német, a csehszlovák, a román, a szovjet és a bolgár javaslatokat, és egyben azt a szovjet indítványt, hogy a témában rendkívüli KGST-ülésszakot tartsanak. A magyar fél kapott ezen, Kádár János pedig 1969 februárjában nemcsak támogatta a rendkívüli ülés összehívását, hanem megtartását március második felére javasolta, mégpedig a pártok első titkárainak, miniszterelnökeinek, illetékes titkárainak és KGST-képviselőinek részvételével, tehát a legmagasabb szinten. Ezt a kezdeményezést az indokolta, hogy a KGST-országok Románia kivételével valamilyen formában egyetértettek az együttműködés korszerűsítésével. Ezen belül a többségi (a magyar, a szovjet, a lengyel, a csehszlovák, a bolgár) álláspont a szorosabb gazdasági integráció mellett foglalt állást, és kiolvasható volt véleményükből, hogy ennek lényeges eszköze lehet az áru- és pénzvviszonyok fokozottabb érvényesítése. Ezért a tervezés és a termelési kooperáció mellett nyitottnak mutakoztak a külkereskedelem és az árrendszer rugalmasabbá tételére, a valutaárfolyam reális megállapítására, a bank- és hitelrendszer megváltoztatására és a valuták részleges konvertibilitására. A német álláspont ezzel a csomaggal már nem értett egyet, ők makacsul a műszaki-tudományos együttműködés fejlesztésére helyezték a hangsúlyt.

A magyar vezetők tisztában voltak azzal, hogy a lengyel és a magyar álláspont áll egymáshoz a legközelebb, de sok rokon vonást mutat a csehszlovák elképzelés is. Hárójuk között lehet leginkább egyeztetni a javaslatokat egy komplex piacosító programban, bár a csehszlovákok a nemzeti valuták konvertibilitásának megteremtésében és nem egy közös valuta konvertibilissá tételében látták az előrejutás lehetőségét. A szovjet

¹²² MNL OL M-KS 288. f. 15/155. ő. e.

¹²³ Az 1968. október 28–31. között folytatott tárgyaláson a németek azzal a kérdéssel indítottak, hogy terv-, vagy piacgazdaságot akarnak-e a magyarok? A vállalatok versenyét kizárták. Szerintük nem a forgalmi, hanem a termelési szférából kell kiindulni. Günter Mittag PB-tag a NSZEP 1968. október 22–25-i KB ülésén élesen visszautasított minden, a piac szerepe növelésére irányuló belső kezdeményezést. Az egész tárgyalás során érezhető volt, hogy a németek a csehszlovák kudarcból reformellenes következtetéseket vontak le, és ezt ajánlották más pártoknak is. Legaktuálisabbnak a tervek koordinálásának kérdését nevezték. A pénzügyi és árkérdésekben alapvető eltérések voltak érzékelhetőek a tárgyalás során.

¹²⁴ A belnémet kapcsolat a két Németország között egy 1960-as megállapodáson nyugodott. 1968. december 6-án aztán 1975-ig szóló hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodást írt alá az NDK és az NSZK, ami igen kedvező volt a keleti ország számára, mert az NSZK nagy mennyiségben szállított gépipari termékeket nagykereskedelmi áron és vámmentesen, amihez a nyugati ország kamatmentes hitelt nyújtott az NDK-nak. Az új megállapodással a kölcsönös gépipari termékcserére volumenre megugrott. Emellett az NDK olajipari termékeket is exportált. A megállapodás meglepte a szovjet szakértőket is, miután az NDK folyamatosan ellenkezett más szocialista országok önálló gazdasági kapcsolatainak kiépítését az NSZK-val. A Szovjetunió után az NDK volt az NSZK a legnagyobb kereskedelmi partnere. MNL OL M-KS 288. f. 23/1969/22. ő. e.

elgondolás lényeges pontokon szemben állt ezekkel törekvésekkel, most is elsősorban a vállalatok bármilyen nagyobb külkereskedelmi önállóságára alapuló mechanizmust utasították el leginkább. Nem volt azonban világos, hogy a tárgyalási folyamat során mely kérdésekben lehetséges náluk a közeledés a reformországokhoz, miután képviselőiknek eltérő volt az álláspontjuk. A magyar javaslat már ekkor leginkább a védővám kérdésében maradt egyedül, amellyel kapcsolatban a lengyel, a csehszlovák és a bolgár álláspont is csak addig jutott el, hogy elvileg nem tartották kizártnak azt, de bevezetését csak távolabbi időkben gondolták végrehajthatónak. Ezzel szemben az említett belnémet kereskedelem miatt a németek teljességgel elfogadhatatlannak tartották azt.

A Gazdaságpolitikai Bizottság 1969. január 13-ai ülésén alakította ki álláspontját a szovjet javaslatról.¹²⁵ A magyar fél igyekezett belekapaszkodni abba, hogy az integráció kérdését a szovjetek nemcsak időszerűnek, de sürgősnek is tekintették. Egyetértés volt a műszaki-tudományos együttműködés erősítésében, a közös valuta szükségességében és a részleges konvertibilitásáról leírt elképzelésekben, továbbá a külkereskedelem fejlesztését célzó egyes javaslatokat illetően.

A szovjetek – ahogy 1962 után – most újra felvetették a közös tervezés szándékát, amivel a magyar fél nem tudott egyetérteni. Igen súlyos szemléletbeli eltérést jelentett, hogy nem látták be a feladatok összetettségét, hogy összefügg a közgazdasági, pénzügyi, valutáris és külkereskedelmi kérdések megoldása. Elutasították a fizetési mérleg átmeneti hiányait kiegyensúlyozó hitelnyújtás szükségességét is.

A bizottság úgy ítélte meg, hogy harcolni kell a közös tervezés, a tudományos-műszaki fejlesztés jelentőségének túlhangsúlyozása, és az érdekeltség jelentőségének lebecsülése ellen. Azt a taktikát javasolta, hogy első lépésben el kell érni az integráció szükségességének kinyilvánítását és céljainak meghatározását, illetve a megvalósítás ütemezését, vagyis azt, hogy gyorsan induljon be az előkészítő munka. A magyarok kezdjenek hozzá a vámegyezményről szóló javaslat kidolgozásához. Előzetes taktikai tárgyalást az SZKP-val, az RKP-val és a NSZEP-vel javasolt a bizottság.

A magyar elképzelések

Időközben Magyarországon lezárult az új gazdasági mechanizmus első és legsikeresebb éve, példás volt a politikai stabilitás, senkinek sem lehetett aggálya. Kádárék ezzel a politikai tőkével a hátuk mögött szánták rá magukat, hogy a KGST Tanács 1969. január 21-én elkezdődött XXII. ülése¹²⁶ után egy nappal nyilvánosságra hozzák a magyar javaslatot. Nyers Rezső pedig megtartotta a szocialista országok integrációjáról szóló előadását az MSZMP hivatalos megnyilatkozása számára fenntartott Politikai Akadémián.¹²⁷

¹²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 15/157. ő. e.

¹²⁶ MNL OL XIX-A-90-b. 25. d. A Tanácsulást nyomban követte a VB 38. ülése 1969. január 23-án.

¹²⁷ A gazdasági növekedés új forrásairól, a szocialista országok integrációjáról. *Magyar Hírlap*, 1969. január 23. Megjelent még külön: NYERS REZSŐ: *A szocialista gazdasági integráció elvi és gyakorlati kérdései*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

Az előadásnak már a kiinduló pontja is szokatlan volt. A gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár a gazdasági integrációról mint a kor általános tendenciájáról beszélt, majd hozzátette: a KGST és a Közös Piac között „azonosság lesz annyiban, hogy a gazdasági hatékonyság, a jövedelmezőség mércéje mindkét esetben a nemzetközi piac kontrollja alá kerül, a műszaki haladás nemzetközi klímájában folyik majd.” Ez is azt sugallta, hogy nincs két világrendszer, a világ egységes, és a tőkés világpiac logikája szerint működik, és a szocialista országoknak ehhez kell alkalmazkodniuk. A KGST integrációja a magyar javaslat szerint a nemzetállami koordináció mellé más összehangoló tényezőket is beléptetne annak érdekében, hogy megnyíljanak a gazdasági fejlődés új forrásai, hogy lehetőség nyíljon egészséges koncentrációra és specializációra, és ennek segítségével növekedjen a KGST-országok verseny- és védekező képessége a tőkés világpiac kedvezőtlen hatásaival szemben. Melyek ezek a kooperációs tényezők? – tette fel a kérdést. Az első a tudományos együttműködés, a másik a kormányközi kapcsolatok mellett a közös tervezés új gyakorlatának kialakítása. A harmadik a vállalatok nemzetközi szintű mozgásterének megteremtése és együttműködése. Szükség van közös valutára, ez lehet például a rubel, és meg kell teremteni annak teljes konvertibilitását. Új alapokra kell helyezni a KGST bank- és hitelrendszerét a beruházások piaci alapú gyorsítása érdekében. Meg kell teremteni továbbá a KGST vámközösségét, amely a valutáris közösséggel karöltve hatékonyan kapcsolódhat be egy világméretű pénzügypolitika kialakításába.

Nyers Rezső előadása végén egyrészt hangsúlyozta, hogy a magyar javaslat összefüggő egész, átgondolt és elemeiben is összefüggő integrációs rendszer képét vázolja fel, amely mintegy tíz év alatt valósítható meg. Másrészt mindez nem Európa kettészakadása felé vezet: „Az integráció révén tehát nem kiszakadni akarunk a kontinens gazdasági életéből, hanem hatékonyabban részt akarunk venni abban.”

Az előadás óriási nemzetközi visszhangot váltott ki.¹²⁸ A *Financial Times* nyíltan kimondta: Magyarország kelet-európai közös piacot akar. A szocialista országok közül egyedül Jugoszlávia reagált élénken a kezdeményezésre, a többiek kívártak.

A magyarok taktikai érzékét mutatta, hogy a nyilvános megszólalás előtt egy nappal, január 21-én a Tanácsülésen Apró Antal ismertette a magyar reformkonceptiót.¹²⁹ A Tanácsülés elé egyébként egy szokásos semmitmondó beszámoló került, és a tagországok nem is akartak foglalkozni a reformmal, bár közvetlen az ülés előtt hivatalosan elküldték egymásnak javaslataikat. A szovjet képviselő sietve kijelentette, hogy az a felső szintű értekezletre tartozik. Azért egy-egy részletkérdéssel céloztak az elkövetkezőkre; például a bolgárok a szakosítás és kooperáció átalakítására összpontosítottak, a németek a komplex műszaki fejlesztésre és a tervkoordináció technikájára. A szovjetek ugyancsak a tervkoordinációs gyakorlatot bírálták. A csehszlovákok visszafogottan az együttmű-

¹²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 22/1969/18. ő. e.

¹²⁹ Érdekesség, hogy ezt a megszólalást beválogatta 1975-ben megjelent könyvébe is egy sor már kevésbé, vagy egyáltalán nem a reform szellemétől áthatott szöveggel együtt. Ilyen volt a *Társadalmi Szemle* 1968. 12. számában megjelent írása a nemzeti és a nemzetközi érdek összefonódásáról a szocialista országok gazdasági együttműködése témában. APRÓ ANTAL, i. m. 201–214. és 215–221.

kódés általános kérdései megoldásának szükségességét említették. Két delegáció vállalta szándékát, a magyar mellett a másik a lengyel volt. A román képviselő a változtatás ellen lépett fel, de egyes részterületeken, például a hitelkapcsolatok egymás közötti viszonyában nem zárkoztak el az átalakítástól. Ez új hang volt. A jugoszlávok kihasználták a helyzetet, és a piaci kapcsolatok és módszerek fontossága mellett érveltek. Erre aztán a szovjet delegátus rendre utasította őket, mondván, hogy a tervszerűség kritikája ellentétes a szocialista tábor politikai és gazdasági elveivel. Ez jelezte, hogy a reformvitába nem kívánják bevonni Jugoszláviát. A határozat persze nem tartalmazott a megszokott formulákon kívül semmit.¹³⁰

Kádár János 1969. január 29-én látogatást tett a Magyar Tudományos Akadémián. A KGST-reformot nagy jelentőségűnek tartotta, de hangsúlyozta, hogy az tervezés, koordinálás, és egyeztetés stádiumában van. Kádár leszögezte, hogy „egy afféle szocialista közös piac gondolatát” egyelőre csak Magyarország vetette fel, aminek hátterében az áll, hogy „ahelyett, hogy utolérnénk a fejlett országokat, mindig nagyobb rés keletkezik a műszaki színvonalon”. Annak a reményének adott hangot, hogy két-három év múlva kialakulhatnak azok az érintkezési formák, amelyek hatékonyra tehetik az együttműködést. Hangsúlyozta a nemzetgazdaságok önállósága megtartásának fontosságát is.¹³¹ 1969. február 5–10. között Kádár János és Leonid Brezsnyev megbeszélésén érintették a közelgő KGST-csúcs feladatait is. Egyetértettek abban, hogy az álláspontokról csak megindítanak a vitát. Kádár nyomatékosította, hogy a szovjet anyagot elfogadják tárgyalási alapnak. Másfél-két esztendő után látott lehetőséget valamifajta közös nevező kialakítására. Javasolta, hogy a munkát egy, a tagországok PB-tag miniszterelnök-helyettes összetételű bizottság irányítsa, a részletekről pedig a tervhivatali elnökökből és pénzügyminiszterekből álló albizottság tárgyaljon.¹³²

1969 elején, a tárgyalások előtt a PB úgy látta, hogy a magyar álláspont egyetlen lényeges elemét sem kell módosítani, de azért nem kell arra törekedni, hogy a magyar vélemény legyen a tárgyalási alap, legyen az a Szovjetunióé, a továbbiakban pedig vegyék figyelembe a többi tagállam javaslatait. A magyar fél kitartott a mellett az elvi álláspont mellett, hogy a kapcsolatokat nemcsak magasabb szintre, de új alapokra kell helyezni, ennek kulcsfogalma pedig a gazdasági integráció. Itt első helyre tette a nyersanyagtermelés és a mezőgazdaság területén a közös tervezést, a másodikra a tudományos-műszaki fejlesztés korszerűsítését, de nem adta fel azt az elvet, hogy fokozottabban

¹³⁰ A KGST VB 1969. január 27–29-i ülésének asztalára került egy elemzés a tagországok külkereskedelméről, amely szerint annak összvolume 1961–1965 között a korábbi 11,3%-ról 8,4%-ra esett vissza. Az okokat az anyag a nemzeti jövedelmek és az ipari termelés csökkenésével, a szakosítás és kooperációs kísérletek kudarcával hozta összefüggésbe. 1967–1968-ban egyébként ismét növekedés következett. Tanulságos volt a Gépipari Állandó Bizottság beszámolója is. Eszerint az elmúlt 10 évben növekedett a KGST-tagországok fejlett tőkés országokból származó gépimportja, és az elérte az összimport 22%-át, miközben az oda irányuló gépexport 275 millió rubel értékben, mindössze az összexport 4%-át tette ki. Volumenben az 1,2 milliárd aránylott a 275 millió rubelhez.

¹³¹ PIL 765. f. 36. ő. c.

¹³² FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája II. kötet*, i. m. 344. és 348–349.

kell érvényesülniük az áru- és pénzviszonyoknak, és ennek feltétele, hogy ténylegesen működjön az egymás közötti sokoldalú elszámolás, rugalmas árrendszer alakuljon ki, megfelelő legyen a valuta- és hitelrendszer, mégpedig a konvertibilitás céljával. A román fél felé külön hangsúlyozni kellett, hogy az integráció nem jelentheti az egyenjogúság, a szuverenitás és a nemzeti érdekek csorbítását. A KGST nyílt szervezet, ahhoz nemcsak Jugoszlávia és Kuba, hanem más, köztük kapitalista országok is közeledhetnek.¹³³

Ennek az álláspontnak a külpolitikai hátterét az 1969. február 27. és március 1. közötti moszkvai egyeztetés nyújtotta, amelyen Konsztantyin F. Katusev és Nyers Rezső vezetésével meglehetősen népes tárgyaló delegációk vettek részt.¹³⁴ A szovjetek a román és az NDK különállást nem tartották problémának, az áru- és pénzviszonyok kiterjesztésével elvileg egyetértettek, bár kivitelezési aggályokat jelentettek be, de elképzelhetőnek tartottak közös vállalatokat, illetve vállalati formákat, és nyitottnak mutatkoztak a közös valuta és konvertibilitás kérdésének megvizsgálására. Ugyanakkor a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba való belépés lehetősége elől továbbra is elzárkoztak, akár csak a nyugati gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tétele elől. Vita volt a nyersanyagimport beruházási hozzájárulással való ellentételezésének kérdésében is, illetve, hogy elfogadható-e, hogy a szovjetek világpiaci árakat kérjenek az energiáért. A magyarok számára fontos volt, hogy a nyersanyagok esetében megmaradjanak a kötött árak, ám a feldolgozóipari termékeknel szabadabb megoldást érjenek el. A Politikai Bizottság a szovjetekkel folytatott konzultáció után úgy döntött, hogy továbbra sem változtat a magyar állásponton, és azt a Központi Bizottsággal is jóváhagyatja. Nem kis szerepet játszott ebben Nyers Rezső, aki hangsúlyozta a szovjetek nyitottságát. A valóság azonban az volt, hogy a szovjetek csak a többoldalú egyeztetések után akarták kialakítani álláspontjukat.

Az ellenvélemények kezelésére a PB külön taktikát dolgozott ki.

„Politikailag figyelemre méltó az a hangsúlybeli különbség – áll az előterjesztésben – ahogyan az egyes javaslatok a tőkés világgal való kapcsolatokat érintik. Mivel főként német és szovjet, de helyenként a lengyel anyagban is eltérően nyilatkoznak egyes országok nyugati kapcsolatairól, és ezen túl a szovjet anyag külön kiemeli, és bomlasztó kísérletnek minősíti a nemzetközi pénzügyi szervezetek (IMF, Világbank) kontaktusát szocialista országokkal, célszerű lenne ezt a problémakört külön is megvitatni.”

A PB itt miniszterelnöki szintű közös megbeszélést javasolt a nyugati gazdasági kapcsolatokról, az összeurópai gazdasági és pénzügyi együttműködésről, és a kapcsolatról a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel.¹³⁵

¹³³ L. erre a Politikai Bizottság 1969. január 21-ei és március 4-ei ülését. MNL OL M-KS 288. f. 5/482. ő. c. és 5/485. ő. c.

¹³⁴ Tájékoztató a KGST-országok gazdasági integrációjáról folytatott magyar–szovjet eszmecseréről. MNL OL M-KS 288. f. 24/1969/42. ő. c.

¹³⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/482. ő. c. Az MSZMP PB 1969. január 21-i ülésének jegyzőkönyve.

Mi legyen hát a csúcstalálkozó célja? Ezt a Politikai Bizottság határozata így foglalta össze:

„A különböző országok pártjai által elkészített javaslatok a fentiek szerint egymással szemben még nagyon lényeges eltéréseket tartalmaznak. Ezért a soron következő felsőszintű értekezlet maximálisan azt a célt tűzheti ki maga elé, hogy

- a) deklarálja a fokozott integráció szükségességét;
- b) jelölje meg az integráció legfontosabb céljait és megközelítésének módszerét;
- c) adjon megbízást a következő egy-két évben szükséges intézkedéseket tartalmazó részletes program kimunkálására és kérje fel a KGST szerveit, a pártokat és kormányokat, hogy aktívan segítsék elő a program kidolgozását és megvalósítását.¹³⁶

1969. március 4-én a Politikai Bizottság a KGST-ben és a nemzetközi porondon szerzett tapasztalatok alapján arra a megállapításra jutott, hogy a reform végigvitele hosszadalmas, a vártnál nehezebb, de nem kilátástalan feladat.

1969. március 5–6-án kibővített központi bizottsági ülésen meg is született a jóváhagyás,¹³⁷ Kádár és a szűkebb politikai vezetés felhatalmazást szerzett az integrációs program nemzetközi képviselőjére.¹³⁸

1969. március 19-én, egy Dobogókőn tartott titkos megbeszélésen a KGST-csúcs előkészítő folyamatában meghatározták, hogy melyek a KGST reformja megindításának minimális feltételei. A résztvevők azon az állásponton voltak, hogy adott helyzetben a pénzügy területére kell összpontosítani a figyelmet és az energiát: ragaszkodni kell ahhoz, hogy megtörténjenek az első lépések a közös valuta és a konvertibilitás megteremtése kérdésében; elhatározásra kell jutni a bankreform és a hitelezés rendjének megváltoztatásában; módosítani kell a külkereskedelmi árrendszert, hogy mozgósítani lehessen a vállalati szintet; ragaszkodni kell az importvám bevezetéséhez, és ennek érvényt is kell szerezni; a külkereskedelmi árakat és importvámokat össze kell kapcsolni a külkereskedelmi vállalatok érdekeltiségével és értékelésével. A vállalati érdekek megjelenését a KGST-n belül tehát elsősorban a külkereskedelmi vállalatoknál látták megteremthetőnek. Ezek a vállalatok afféle faltörő kos szerepet játszanának a vállalati szereplők fokozottabb jelenléte érdekében. A megbeszélés hangsúlyozta, hogy tartani kell a közös valuta teljes konvertibilitása megteremtésének célját, a multilaterális árucseré liberalizációját, az áralkulációs rendszerek egységesítését, illetve a külkereskedelmi, tehát a piacerékeny árak, illetve a vámok érvényesítését a belkereskedelmi árakban.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 4/98-99. ő. e.

¹³⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1967–1970.* (Szerk.: VASS HENRIK.) Kossuth Kiadó, Budapest, 1974, 314–315.

A vereség anatómiája

A „különleges” csúcstalálkozó

Végül is a KGST legmagasabb szintű értekezletét csak 1969. április 23–26. rendezték meg.¹³⁹ Az ülés jelentőségét már az is kifejezésre jutatta, hogy annak elnevezésébe hivatalosan szerepelt a „különleges” jelző. A delegációk nemcsak hogy legmagasabb szintűek voltak, de szokatlanul népesek is. A bolgár öt főből, a magyar, a mongol, a román, a csehszlovák és a lengyel hatból, a szovjet nyolc főből, a német pedig kilenc főből állt. Ezek mellé népes szakértői gárda csatlakozott, a szovjetek például 20 fővel, illetve jelen volt a KGST-apparátus teljes vezető gárdája és a Titkárság munkatársai. A három nap alatt három plenáris ülést, és szinte folyamatosan tartó egyeztető és más üléseket tartottak. Nemcsak szerkesztőbizottság működött, de a végleges dokumentumok kialakítása érdekében az első titkárok és miniszterelnökök további három alkalommal ültek tárgyalóasztalhoz. Az értekezlet munkaanyagát egyrészt az országok egymásnak megküldött javaslatai, másrészt egy igen terjedelmes határozattervezet jelentette. Ez utóbbit a szovjetek készítették.

Ilyen előzmények után nagy jelentősége volt a szovjet megszólalásnak. Koszigin előadásában¹⁴⁰ a XX. század, vagyis a korszakalkotó tudományos felfedezések, és a gyors technikai haladás korszakának és a modernizáció, illetve a növekedés kihívásának való megfelelési kényszerrel indított. Nyomatékosan hangsúlyozta a tőkés országok gazdaságának egyre jelentősebb eredményeit a műszaki megújulásban és a technológiai adaptációs készségben.

„A burzsoá állam egyre inkább olyan sajátos koordinációs központtá válik – mondta – amely kidolgozza és megvalósítja a monopolizált gazdasági politikáját, felhasználja a legkülönbözőbb eszközöket az eléggé gyors és stabil ütemű gazdasági növekedés a tudományos-műszaki haladás továbbfejlesztése biztosítására.”

Elismerte, hogy a tőkés integrációk ösztönözték a termelés és a kereskedelem bővítését. A KGST-nek is rá kell lépnie az integráció tudatos építésének útjára. Gyorsan hozzátette, hogy ez nem jár az államok egybeolvadásával, azok szuverenitásának feladásával. A fő hangsúlyt az együttes prognóziskészítésre, a gazdaságpolitika összehangoltságára, a távlati tervek koordinációjára tette. Leszögezte: a tervszerű szabályozást, a központosított irányítást össze kell kapcsolni az áru- és pénzeszközök szerepének növelésével. Ami az intézkedéseket illeti, itt Koszigin a legfontosabbnak az együttműködés tervszerű szabályozásának megjavítását tekintette, második helyre tette az áru- és pénzviszonyok, és a hitelkapcsolatok módszereinek megjavítását, harmadikra az együttműködés szervezeti és jogi alapjainak tökéletesítését, nevezetesen az elemző funkció, illetve a tervhivatalok közötti kapcsolatok megerősítését.

¹³⁹ MNL OL XIX-90-b. 26–27. d.

¹⁴⁰ A beszéd részleteit l. KOSZIGIN, i. m., 180–194.

Koszigin részletesebben is kifejtette, hogyan képzei az együttes tervezés erősítését. Először bizonyos iparágak tudományos-műszaki fejlesztési koncepcióit kell kialakítani. Erre nyomtatékkal és ismételten kitért, és javasolta a tagországok hosszú távú tudományos prognózisait készítő szakosított munkaszervezetei létrehozását. Ezután kell megvizsgálni az egyes országok távlati szükségleteit, és ezt követheti a gyártáselőkészítés, a termelési programelosztás összehangolása. Ennek alapján koordinálni lehet a szállítást, és meg lehet határozni a kereskedelmi feltételeket. Ezt tekintette a komplex tervezésnek. Előfeltétele a tervező szervek folyamatos együttműködése, illetve egyfajta szankciórendszer kidolgozása. A komplex tervezést például a számítástechnikai gépgyártásban alkalmazta volna. Egyéb területeken megismételte az ismert problémákat (hiányokat) és unos-untig ismételt szakosítási igényeket.

Ami a külkereskedelmet illeti, itt megengedőbb volt, de leszögezte, hogy a kontingens nélküli kereskedelem nem kerülhet az elszámolások szempontjából kiváltságosabb helyzetbe. Állást foglalt a beruházási bank létrehozása és a kollektív valuta megteremtése mellett a készpénz nélküli fizetési forgalomban, de elhárította a szabad átválthatóság bevezetését.

Walter Ulbricht Koszigin felszólalásához hasonlóan¹⁴¹ a tudományos-technikai forradalom kihívásaira adandó hatékony válasz feladatával kezdte felszólalását. Szigorúan a német javaslat álláspontját közvetítette, amelynek kiinduló gondolata az volt, hogy a demokratikus centralizmus alapján működő tervezésnek, a tervgazdálkodásnak abszolút elsődlegessége van. Javaslatukat tudományosprognózis-pártinak nevezte, de az áru- és pénzvviszonyok felhasználását is fontosnak tartotta, persze az állami külkereskedelmi és valutamonopólium fenntartása, sőt megszilárdítása mellett. Az integrációt a tervezés, a kooperáció és a prognózisok fejlesztése alapján képzelte el, valamint, hogy a szovjet előterjesztés és határozattervezet az NDK számára elfogadható, beleértve a valuta-, pénzügyi és hitelkapcsolatokra vonatkozó elgondolásokat is. Az együttműködés fő módszerét a távlati tervek összehangolásában látta: a tudományos prognózisok legyenek hosszú távúak, akár az ezredfordulóig is nyúlhatnak, és az együttműködésre koncentráljanak. A tagországoknak az együttműködést elsősorban a komplex géprendszerek gyártásában, illetve világszínvonalra emelt vegyipari berendezések és technológiák kidolgozásában kellene kialakítani. A tudományos és műszaki világszínvonal elérése szempontjára tekintettel a világpiacon árat kellene alkalmazni, különösen a tervkoordinációban szereplő áruk esetében. Egyetértett a transzferábilis rubel szerepének erősítésével, illetve a hitelezés korszerűsítésével. A kapcsolatot illetően az EGK-val a hagyományos eszközök alkalmazása mellett foglalt állást azzal, hogy a komplett berendezések, technológiák importjánál egységes fellépést tartott szükségesnek.

Todor Zsivkov a közös tervezés, és a közös intézmények és szervezetek létrehozásának nagy híve volt, beleértve az új bankot is. Regionális konvertibilitást és rugalmas beruházási hitelezést képzelt el. Ismételten felvetette a saját országát érintő kérdéseket: a mezőgazdasági árak mellett a mezőgazdasági termelés ösztönzésére szolgáló intézke-

¹⁴¹ MNL OL XIX-A-90-b. 27. d.

dések kidolgozását, ugyanakkor a licencek átadásának részleges finanszírozásába már hajlandó volt belemenni.

A mongol Cedenbal – Zsivkovhoz hasonlóan – Mongólia segítségkérésére összpontosított, tekintettel a kínai kapcsolat megszakadásából bekövetkezett nehézségekre, és megemlítette a hazájába küldött szakértők díjazásának csökkentését is.

Ceausescu a nemzeti gazdaságok nagyarányú és átfogó fejlesztésének fontosságát emelte ki és azt, hogy a tervországok együttműködése ennek fontos tényezője. Az ilyen értelemben alárendelt szerepet játszó együttműködésen belül a kooperáció jelentőségét emelte ki a nyersanyagellátás és a „komplett technológiai vonalak” tervezésében és előállításában. Szembehelyezkedett a monopolhelyzetek kialakítását eredményező termelési kooperációkkal; a különböző országok termelőinek gazdasági versenyét a haladás egyik tényezőjének tekintette. Ez akár egy polgári politikus szájából is elhangozhatott volna. A szakosításnak a mezőgazdaságban és a tudományban tulajdonított nagyobb jelentőséget. A tudományos célú nemzetközi szervezetek, intézetekben való részvétel vizsgálatát megígérte, illetve nem zárta ki azt, hogy több vagy két ország közös beruházást végez úgy, hogy az elkészült objektum csak bizonyos ideig maradjon közös tulajdonban. Ugyanakkor Románia nem fogadta el nemzetközi gazdasági egyesülések, egységes terv alapján folyó kutatóintézmények létrehozása és a tervkoordináció olyan felfogását, amely együttes tervezést, az árképzés és a gazdasági mechanizmusok közelítését jelenti. Nem értettek egyet a tagországok gazdaságpolitikája koordinálásával, de nem zárták ki a véleménycserét. Ceausescu nem zárkózott el prognózisok, az ilyen típusú kutatások elől abban az esetben, ha azokat a tagországok belátásuk szerint használhatják. Elképzelhetőnek tartotta a hosszú lejáratú megállapodások szerepének növelését, de csak szankciók bevezetésével. Azt sem tartotta lehetetlennak, hogy az egymás közötti forgalomban a világpiacon árat következetesebben alkalmazzák, ám azért megemlítette a nyersanyagok, mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeknél az ösztönzőbb árak vizsgálatát. A kereskedelmi hitelek szerepének növelésével egyetértett, az értékkontingensek szerepe szerint vizsgálatot igényel, de elfogadhatatlan a forgalom liberalizálása, a piacok kölcsönös megnyitása, a közös vámrendszer és a tőkés országokkal folytatott kereskedelem koordinálása. (Nem úgy a harmadik világ felé való konkrét közös üzleti tevékenység.) A beruházási bank létrehozásával és a meglévő tevékenységének korszerűsítésével egyetértettek. A konvertibilitással kapcsolatban elvi kifogásuk nem volt, de az ezzel kapcsolatos bármilyen döntést szigorúan nemzeti hatáskörben kell tartani. Ellenkezett a közös nemzetközi valuta megteremtését és a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel való kapcsolat koordinálását a KGST keretein belül. A román pártfőtitkár az integráció kifejezéssel kapcsolatban is fenntartását fogalmazta meg, miután az nem számol a tagországok eltérő fejlettségi színvonalával, a nemzetgazdasági szintű fejlesztés összetettségével; szerinte nem azonos az integráció és az együttműködés fejlesztése.

Milyen álláspontot fejtettek ki a „reformországok”?

Gomułka a KGST piacbővítő szerepének növeléséből indult ki, különösen a gépipari termékek forgalmazását illetően. Az ezt lehetővé tevő szakosítás és kooperáció azonban

az 1954-től folyamatosan meglévő erőfeszítések ellenére „csak jelentéktelen mértékben valósult meg”, 1968-ban például ez az ipari kereskedelmi forgalom 0,9%-át tette ki Lengyelországban. Maga is az együttes tervezés minél előbbi megvalósítását tartotta fontosnak, és mindjárt fel is sorolta ennek területeit.¹⁴² A koordináció elmélyítésének alapvető feltétele Gomulka szerint az áru- és pénzvviszonyok alkalmazása. A mindenoldalú összehasonlítás nélkül megakad az értékesítés. Olyan valutáris-pénzügyi rendszer bevezetésére van tehát szükség, amely reális árfolyamra és „szocialista nemzetközi pénzre támaszkodik” megfelelő vámtérítési és -kiegyenlítő pótlékrendszer alkalmazása mellett. Gomulka hozzászólásának jó részét a közös valuta megteremtésének kifejtésére fordította. Az áruk és szolgáltatások egy közösen meghatározott korlátozott körét kellene először bevonni a konvertálható szférába, ahol nincs áruhiány.¹⁴³ Támogatta a beruházási bank megteremtésére vonatkozó szovjet javaslatot, a prognózisok elkészítését, a tudományos-műszaki fejlesztési központok létesítését.

A csehszlovák hozzászólás elsősorban a reformországok vezetői körében váltott ki érdeklődést. Az új első titkár, Gustáv Husák támogatta a gazdaságpolitikai koordinációt. A tervegyeztetést illetően az ötéves mellett 10-15 éves időtartamú közös prognózisok kidolgozása mellett volt, ebben látta az együttes tervezés megvalósítását, vagyis a kulcsterület a tudomány és a technológia. Az ilyen munka érdekében nemzetközi pénzügyi alapok létrehozását javasolta. Kitartott amellett, hogy a valutáris és pénzügyi kérdések gyors megoldást követelnek, mert e nélkül lehetetlen összehasonlításokat, kalkulációkat végezni. Hangsúlyozta a kötött kereskedelmi kotingensek fenntartása mellett az érték-kontingensek és a még szabadabb kontingensek, illetve a vállalatok és intézmények közvetlen kapcsolatának szerepét. Az integráció nem közvetlen cél, hanem hosszú folyamat – mondta –, és az nem elzárkózás, hanem bekapcsolódás a világ gazdaság vérkeringésébe. A csehszlovákok tehát – ha nem is vehemensen – kitartottak az alapkérdésekben korábbi koncepciójuk mellett.

Kádár János beszédében megfelelő köntösben adta elő a magyar javaslatot.¹⁴⁴ A legfontosabb elvi alapvetése az áru- és pénzvviszonyok fokozottabb érvényre juttatása volt a KGST-n belül, mondván, hogy nem egyszerű termékcsereről, hanem árucseréről van szó a szocialista országok között is. Hangsúlyozta, hogy Magyarország a tervkoordinációt mindenekelőtt a műszaki fejlesztés és a közös nagyberuházások megvalósítására korlátozná. A munkamegosztás, a kooperáció kibontakozása a vállalati együttműködéstől és itt is az áruviszonyok erőteljesebb érvényesülésétől remélhető. Kiemelte a rugalmasabb árrendszer, a közös és konvertibilis valuta megteremtésének szükségességét, támogatta a

¹⁴² Számítógépek és azok perifériái, egyes elektronikus alkatrészek és részegységek, a műszaki színvonalú emelő-részegységek és alkatrészek, ellenőrző és mérőműszerek, automatizált elemek, villanymotorok és mikromotorok, néhány elektromos és pneumatikus szerszám, egyes vegyipari berendezések, végül építő és útépipítő gépek gyártása.

¹⁴³ Az elképzelés szerint a fogyasztási cikkek 10%-áról lenne szó, amely évi 300 millió transzferábilis rubelt jelentene, ami nem készpénzforgalomban realizálódna a nemzetközi rubel elnevezésű pénzben.

¹⁴⁴ Az 1968 végi–1969 eleji magyarországi fejleményeket vö. FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai*, I. i. m. 99–101.

szovjet javaslatot a beruházási bank létrehozására, de ehhez hozzátette a hitelezés módszerének átalakítását, és kiemelte a vállalati szintű kapcsolatok megteremtésének fontosságát. Hangsúlyozta, hogy a KGST-integráció nem elzár, hanem a közös vámpolitika védőrendszerén keresztül bekapcsol a világ gazdaságba, így maga is nyitást jelent. Nem lehet lemondani annak vizsgálatáról, hogy közös kapcsolatot építsünk ki nemzetközi gazdasági szervezetekhez (Közös Piac, Világbank, Valutaalap). Végül leszögezte, hogy az integráció megteremtését rendszerszerűen kell elképzelni, csak bizonyos elemek bevezetése kudarcot eredményez.

Az ülésszakon folytatódott a vita az árképzésről, a valutáris és hitelkérdésekről. Az NDK-t csak hosszas vita után lehetett meggyőzni a valutáris kérdés napirendre vételéről. Ugyan a kollektív valuta reális aranytartalmának és árfolyamának megállapítását támogatták, a részleges konvertibilitás bevezetését csak Magyarország, a Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia. Vitatták az aktív vámpolitika bevezetésére vonatkozó magyar javaslatot is.

Románia végül meghátrált, nemcsak aláírta a közös nyilatkozatot,¹⁴⁵ de lenyelte az integráció kifejezést is. A németek ellenezték a valutáris átalakítást, de a kérdés vizsgálatát elfogadtatták velük. Ez azonban nem jelentette, hogy ebben a kérdésben belátható időn belül egyezségekre lehet jutni a tagországok között. Éles vita alakult ki az árakról; a szovjetek a nyersanyagok, a bolgárok és a mongolok a mezőgazdasági termékek árát akarták emelni, a magyar és lengyel álláspont a világpiaci árak alapul vételét szorgalmazta. E kérdésben tehát eltértek az álláspontok, kilátás sem volt az egyetértésre. Ez rossz jel volt a magyar áttörési pont, vagyis a pénzügyi szféra reformjának jövője szempontjából.

A tárgyalás – az előzményekhez képest – szokatlanul eredményesnek mutatkozott: sikerült egyhangúan elfogadni a közleményt és a belső határozatot. Politikai jóváhagyást kapott a gazdasági integrációra vonatkozó program kidolgozása, és az érdekeltségnek egy olyan meghatározása került elfogadásra, amely lehetővé tette olyan intézkedések életbe léptetését, amelyben nem minden ország vesz részt. Ez megszüntette az érdekeltség elvének vétóként alkalmazását. Végül a munka technológiájára, ütemezésére is határozat született.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1969. május 6-án tárgyalta a döntés eredményeit és kudarcait.¹⁴⁶ Magyar szempontból a legfontosabb eredménynek azt tekintették, hogy politikai jóváhagyást kaptak az integrációra irányuló program kollektív kidolgozására, mégpedig úgy, hogy elvileg olyan intézkedések is életbe léptethetők lettek, amelyekben nem minden ország vesz részt. Sikerült a munka szervezeti rendjét is meghatározni, továbbá azt, hogy a programdokumentumot 1970-ben kell a KGST-ülésszak elé terjeszteni. A fő kérdések között a gazdaságpolitika, a tervkoordináció, a szakosítás, a tudományos-műszaki együttműködés mellett benne maradt a külkereskedelmi rendszere, az áru- és pénzvviszonyok, valamint a hitelrendszer továbbfejlesztése, a jogi és szervezeti átalakítások kérdése, a nem kontingentált termékek külkereskedelmi forgalma, esetleg

¹⁴⁵ Közlemény a KGST 23. rendkívüli üléséről. *Népszabadság*, 1969. április 27.

¹⁴⁶ MNL OL M-KS 288. f. 5/489. ő. e.

bővítése, a vámkérdésnek, a reális valutaárfolyamok bevezetésének tanulmányozása, a közös beruházási bank létrehozása.¹⁴⁷

A határozat nagy része ugyan a hagyományos keretek közötti együttműködésről tanúskodott, a Politikai Bizottság mégis elégedett volt. A KGST-csúcs végül is a hazai gazdasági reform nemzetközi, benne szovjet fogadtatását illetően sem volt kedvezőtlen. A testület intenzív és sokoldalú szakmai munka mellett döntött, nem akarta feladni kezdeményező szerepét. Maga a KGST VB is rövid határidőt szabott a program kidolgozására.¹⁴⁸ A munka mintegy 250 témára bontva indult el, és a tagországok megkezdték javaslataik elkészítését.

A sikert Apró Antal összekapcsolta a Varsói Szerződés körül mutatkozó kedvező fejleményekkel, amely a csehszlovákiai bevonulás utáni feszültség enyhülésének tartósságát bizonyította. A Varsói Szerződés tagállamai 1969. március 17-i budapesti csúcstalálkozóját Kádár János is óriási jelentőségűnek tekintette.¹⁴⁹ Azért mind Kállai Gyula, mind Fock Jenő óvott attól, hogy a nyilvánosság előtt diadalittas nyilatkozatok hangozzanak el.¹⁵⁰ A PB beavatott tagjai tisztában voltak azzal, hogy a neheze még hátra van.

1969 első felében szabad utat kapott a magyar reformkoncepció a nyilvánosság előtt. Magyarország KGST-képviselője, Apró Antal könyvet jelentetett meg még 1968-as dátummal, a *Közgazdasági Szemle*ben pedig Csikós-Nagy Béla foglalta össze a magyar javaslatot.¹⁵¹ A legnagyobb jelentőségű azonban Ausch Sándor akadémiai doktori értekezésének már említett közzététele volt, amely minden korábban napvilágot látott elemzésnél határozottabban mutatott rá a nemzeti és nemzetközi reform egymásrautaltságára, a tervutasításos rendszerek és a piaci típusú integráció kibékíthetetlenségére, és

¹⁴⁷ A határozat újdonságát egy összefoglaló a következőképp. jellemezte: „A határozat egy sor eddig kevésbé alkalmazott, illetve teljesen új együttműködési forma és eszköz tanulmányozását, kidolgozását irányozza elő. Ilyenek például: a gazdaságpolitika, valamint a harmadik országok felé követendő kereskedelempolitika koordinálása; egyes iparágak, termékek együttes tervezése; új termelés, kereskedelmi és egyéb nemzetközi szervezetek létrehozása; közös gazdasági és műszaki-tudományos intézetek alapítása; nem kontingentált termékek kereskedelmi forgalmának bevezetése; vámkérdés tanulmányozása; a belső árképzés metodológiájának közelítése; reális valutaárfolyam bevezetésének tanulmányozása és előkészítése; közös beruházási bank létrehozása.” MNL OL XIX-A-90-b. 26. d.

¹⁴⁸ „A KGST soron következő XXIV. ülészakát 1970. I. negyedévében Varsóban kell összehívni. Ezen az ülészakon meg kell vizsgálni az előirányzott feladatok teljesítésének menetét, valamint a KGST Végrehajtó Bizottsága által az ülészak elé megvizsgálás és jóváhagyás céljából előterjesztett konkrét javaslatokat az egyes kérdésekkel kapcsolatban.” MNL OL M-KS 288. f. 5/489. ő. e.

¹⁴⁹ L. erre a PB 1969. március 24-ei ülését. (MNL OL M-KS 288. f. 5/486. ő. e.) Ezen öt katonai okmány mellett felhívást is elfogadtak „Európa népeire a béke megvédése érdekében”.

¹⁵⁰ Kállai Gyula bírálta a *Magyar Nemzet* ilyen jellegű vezércikkét. (Nemcsak a *Népszabadság*, de a *Magyar Nemzet* is teljes terjedelmében hozta a KGST-csúcsról készült közleményt. Másnap Vig István „Új fejezet” címmel jelentetett meg vezércikket, amely a KGST eddigi tevékenységéről szuperlatívuszokban nyilatkozott, a jövőt illetően pedig határtalan optimizmussal új távlatok megnyílását vizionálta.)

¹⁵¹ APRÓ ANTAL: *A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság*. Kossuth, Budapest, 1968. CSIKÓS-NAGY BÉLA: *A KGST-országok közötti együttműködés továbbfejlesztésének kérdései. Közgazdasági Szemle*, 1969, 2. sz.

minden korábbinál következetesebben állt ki a szabályozott piacgazdaság KGST-méreteiben való kiterjesztésének programja mellett. Ausch könyve így az elemeiben összekapcsolódó nemzetközi piaci reform magyar koncepciójának alapműve lett.

Reményteli indulás

Az nyilvánvaló volt, hogy a rákövetkező másfél évben az ülésen felvetett minden kérdést újratartnak majd. A részletek tárgyalása előtt pontosan rögzíteni kellett a különböző országok álláspontját, már csak annak érdekében is, hogy sikerrel keressék a szövetségeseiket és kompromisszumokat. Ez így meg is történt.¹⁵² A magyar javaslat a fontosabb kérdésekben a következő volt.

TERVKOORDINÁCIÓ

Ennek tárgya mindenekelőtt a fejlesztési irányok, a nagyobb beruházások és a műszaki fejlesztés összehangolása, aminek a tervek mellett a gazdaságpolitikai elképzelésekre (például az alapvető energetikai kérdésekre) is ki kell terjednie. Szükség van kormányközi tárgyalásokra és az áruegyezmények megkötésére. A gazdasági élet más, szélesebb területeit ezzel ellentétben a piacra kell bízni, vagyis lényegesen szűkíteni kell a tervkoordinációba bevont áruk számát. Szükség van az 1971–1975 közötti ötéves terv egyeztetésébe gazdálkodó egységek bevonására, hogy aztán nagyobb szerephez juthassanak a következő időszakban.

Meg kell teremteni a vállalati szereplők közvetlen érdekeltiségét a szakosításban és a kooperációban annak érdekében, hogy részt vegyenek a nemzetközi alkurendszerben. A magyar álláspont ezzel együtt nem zárta ki, hogy egyes kérdésekben ágazati szinten jöjjenek létre a megállapodások. Ennek azonban együtt kell járnia a KGST-országok belső piacának kölcsönös megnyitásával egymás előtt; és ennek megfelelően kell átalakítani a külkereskedelmi megállapodások rendszerét. Növelni kell a hosszú lejáratú államközi megállapodások szerepét, az éves tárgyalások pedig mindinkább ezek figyelemmel kísérésére és módosítására szolgáljanak. A megállapodások előkészítésébe be kell vonni külkereskedelmi, termelő és felhasználó vállalatokat. Az operatív kapcsolatok fő formája a vállalatok közötti szerződések kell hogy legyenek, ösztönözni kell hosszabb távú vállalatközi szerződések megkötését, lehetővé kell tenni a közvetlen piacfeltáró és reklámtevékenységet. Ez párosul az áruforgalom szabadabbá tételével, állami garanciavállalással.

Át kell alakítani a kontingensrendszert is. A kötelező erejű mennyiségi kontingensek mellett meg kell jelenniük az érték- és keretkontingenseknek, illetve a nem kötelező kontingenseknek. Ezen utóbbiak a vállalati együttműködés és megállapodás terepévé válhatnak.

ÁRPOLITIKA

Az így kialakuló szabályozott piac szerves kapcsolatot követel a belső nemzeti árak, a KGST-országok külkereskedelmi és a tőkés világpiaci árai között. Ennek érdekében ki

¹⁵² MNL OL M-KS 288. f. 24/1969/45. ő. e.

kell alakítani a nemzeti valuta és a transzferábilis rubel közötti értékviszonyt, illetve reális árfolyamot kell teremteni a transzferábilis rubel és a konvertibilis tőkés valuták árfolyama között, aminek feltétele a rugalmasabb árendszer. Rögzített ára tehát csak a kötelező kontingensben szereplő termékeknek lehet. A rugalmas árak lehetővé teszik az áralkukat, mindemellett olyan érdekeltiségi rendszert kell bevezetni, amely az ebben való részvételt ösztönzi. A KGST-n belüli áraknak a világpiaci áraktól való eltérését nem a valutaárfolyam, hanem a kialakítandó protekcionista politika eszközeivel, vámok és pénzügyi szabályozók útján kell biztosítani.

VÁMPOLITIKA

Itt a magyar álláspont abból indult ki, hogy a KGST-országok piaca nem önálló, hanem regionális, és fejlődését a belső együttműködés biztosítja, de kihasználja az együttműködésből adódó lehetőségeket is a külső világgal. Ennek eszköze a kifelé alkalmazott aktív vámpolitika. A vámrendszer közös elemei lehetnek a referenciális vámok a nem KGST-tag szocialista országok és a fejlődő országok irányába; a legnagyobb kedvezményt alkalmazó vámok kölcsönösségi alapon azon országok esetében, amelyek a KGST-vel szemben hasonlóan járnak el; maximális vámok a KGST-t diszkrimináló országok felé.

MULTILATERALITÁS–KONVERTIBILITÁS

Itt az álláspont az volt, hogy a nemzetközi piachoz fűződő viszony nélkülözhetetlen eleme a világ gazdaság monetáris rendszeréhez illeszkedő valutamechanizmus, ennek azonban feltétele egyrészt a nemzetközi elszámolásokban alkalmazott klíringvaluta reális aranyparitása, másrészt a korlátozott konvertibilitás. A teljes konvertibilitás még nem, részleges viszont megteremthető. A klíringvaluta konvertibilitása egyelőre csak a külkereskedelemmel kapcsolatos elszámolásokra vonatkozna.

HITELRENDSZER

A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankot valódi nemzetközi bankfunkciókat ellátó intézménnyé kell tenni. Ennek érdekében a bankot jelentős alaptőkével kell ellátni, részben aranyban és konvertibilis devizában. Az országoknak a bank vezetésében a befizetett tőke arányában kell képviselőket delegálniuk. A bank hitelrendszerét is át kell alakítani. Lehetővé kell tenni a vállalatok egymás közötti hitelnyújtását is.

A magyar javaslat további közös intézmények létrehozását is előirányozta – mindenekelőtt a gazdálkodó egységek között. Ennek alapvető típusa az olyan kartell, amelyben a résztvevők megtartják önállóságukat, és megállapodás szerint közös gazdasági tevékenységet végeznek. A javaslat azonban nem zárta ki részvénytársaságok megteremtését sem.

A KGST VB 1969. május 27–29-ei ülésén¹⁵³ hét munkabizottságot hozott létre az integrációs program kidolgozására: terv, pénzügyi, külkereskedelmi, műszaki-tudományos, mezőgazdasági, közlekedési, illetve szervezési és jogi. A VB-ülés után a kormány

¹⁵³ A VB 1969. április 9–10-ei 39. ülése a csúcstalálkozó időpontjának ismeretében csökkentette napirendjeinek számát, fajsúlyos kérdés nem is került elé. MNL OL XIX-a-90-b. 123. d.

1969. július 31-ei határozatával létrehozta a magyar munkacsoportokat, és az intenzív munka érdekében minden érintett szervnél erőkoncentrációt írt elő a szakértők függetlenítésével, a szabadságok felfüggesztésével.¹⁵⁴

Bár csak szervezeti kérdésekről volt szó, már ezen a VB-ülésen is igen éles és hosszas vitákra került sor. Szovjet, német, román és bolgár részről a munkát minél inkább vissza akarták utasítani a KGST bizottságaihoz. Ez nem sikerült. Különösen éles vita bontakozott ki arról, hogy vajon a pénzügyi és kereskedelmi kérdéseket egy vagy két bizottság dolgozza-e ki. A lengyel és a magyar képviselő a két kérdés szoros egységét hangsúlyozva egy bizottság mellett állt ki, magyar javaslat szerint lengyel vezetéssel. A csehszlovákok ebben ingadozó magatartást tanúsítottak. Végül két bizottság alakult, de a pénzügyi lengyel, a külkereskedelmi magyar vezetéssel. Átment az a magyar javaslat is, hogy a munkacsoportokat ne helyettesek, hanem miniszterek vezessék. A munkacsoportok ezt követően 1969. június 6–10-e között alakultak meg. A lengyel–magyar „szövetség” az alakuló üléseken is érzékelhető volt. Ugyanakkor feltűnő volt a csehszlovákok passzivitása, a románok, a bolgárok és a mongolok a szovjet álláspontot követték. Időközben az állandó bizottságok is úgy döntöttek, hogy foglalkoznak a csúcserkeztet határozatai által megszabott témákkal. Szita János már az alakuló ülések után felhívta a figyelmet arra, hogy a munka elveszti komplexitását, ha apró részletekre tagolódik, illetve hogy máris érzékelhető az a felfogás, „amelynek értelmében elsősorban a termelés terén kell az integrációnak kibontakoznia és az e téren történő előrehaladást csak később kell követnie a piaci szférában történő integrálódásnak”.¹⁵⁵

Az állandó bizottságok szerepének felértékeléséről folyó vita újraéledt a KGST alapításában. A KGST VB élén álló lengyel Jaroszewicz május közepén azzal igyekezett megtorpedózni ezek előtérbe kerülését, hogy a szervezeten belül négy fokozottan integrált ideiglenes munkabizottságot kívánt életre hívni, ahol a pénzügyi és a kereskedelmi kérdéseket egy szervezeten belül tárgyalták volna meg. Ehhez megnyerte szövetségeseinek a KGST szovjet titkárait is, de a csehszlovákok, a románok és a szovjetek elleneztek a munkabizottságok megalakítását.¹⁵⁶

¹⁵⁴ A FMPK 3232/1969. sz. határozata a KGST Végrehajtó Bizottságának 42. üléséről és az integrációs program kidolgozásával kapcsolatos hazai teendőkről (MNL OL M-KS 288. f. 24/1969/41. ö. e.). A tervcsoportot Párdi Imre és Hetényi István, a valutáris, pénzügyi és kereskedelmi munkákat Vályi Péter és Bíró József, a műszaki-tudományost Kiss Árpád és Kolos Richárd, a mezőgazdaságit Dimény Imre és Kazareczki Kálmán, a közlekedésit Csanádi György és Földvári László, a jogi és szervezésit Szita János és Papp László vezette.

¹⁵⁵ MNL OL XIX-A-90-b. 123. d. Szita János előterjesztése a NGKB-nak, 1969. június 16. Szita nyomatékosította, hogy a munkát a rugalmasabb munkacsoportokra kell összpontosítani és nem a nehézkes állandó bizottságokra. A munkabizottságokhoz kapcsolódva, de azon kívül állandó megbeszéléseket szorgalmazott különösen a szovjet delegációval. Hangsúlyozta, hogy az alapkérdésekben a magyarok ne tegyenek engedményeket, ha kisebbségben maradnak, igyekezzenek szövetségeseiket találni maguknak. Minden magyar delegátus mögé 18–20 fős szakértői gárdát rendeltek.

¹⁵⁶ 1969. május 30-án Leszczko arról beszélt Apró Antalnak, hogy kormánya hamarosan olyan döntést hoz, amely a készülő komplex program bevezetését már az 1971–1975 közötti időszakra is lehetővé teheti, tehát a gyors előrelépés érdekében kíván cselekedni. Igyekeznek ennek érdekében minél több embert

A munka beindulása után látszott, hogy a magyar és lengyel fél fellépése a legaktívabb, míg a szövetségesnek tűnő Csehszlovákia a hazai háttér fokozatos elbizonytalanodásának eredményeként visszahúzódott, a román, a mongol és a bolgár képviselők pedig továbbra is a szovjet állásponhoz igazodtak. Gyorsan világossá vált, hogy a korábbi megosztottság tartósan bizonyul, az egyik oldalon a lengyel és a magyar, a másikon a szovjet és a német képviselők állnak. A viták visszasüllyedtek az integráció programjának általános, a munkacsoportok szükségességének, a feladatmegosztásnak, az albizottságok alakításának, a munkacsoport-vezetők kinevezésének kérdéseire. Ennél problémásabb volt, hogy kiderült: a tervkoordináció és az áru- és pénzvviszonyok összefüggésével olyan formában, ahogy azt a magyarok felvetették, még a lengyelek sem kívántak foglalkozni. Leginkább csak a tervegyeztetés hatékonyságának növeléséről lehetett tárgyalni. A pénzügyi kérdésekben a magyar és a lengyel álláspont kezdett elszigetelődni.¹⁵⁷ Ebben a helyzetben Vályi Péter külön kétoldalú magyar–szovjet tárgyalásokat kezdeményezett, de Garbuzov szovjet delegációvezető nemcsak elutasította ezt, hanem egyenesen frakciónak minősítette a kérést. A külkereskedelmi munkacsoport nem vette napirendjére az árkérdéseket, és az első jelentés így fogalmazott:

„A magyar és lengyel részről minden területen következetesen képviselt álláspont sok esetben értetlenséget, bizalmatlanságot váltott ki. Egyrészt számolni kell további értelmezési vitákkal, másrészt pedig kiállásunkat a munkacsoportok mellett úgy fogják fel, hogy bizalmatlanok vagyunk a KGST-szervekkel szemben és ezzel magunk felé teremtünk bizalmatlanságot. Fennáll az elszigetelődes veszélye.”¹⁵⁸

Ebben a helyzetben Apró Antal a KGST elnökéhez, Piotr Jaroszewiczhez fordult, aki egyetértett abban, hogy veszélyezteti a szétaprózott tárgyalás a program komplexitását, és óvatosságot helyezett Garbuzov esetleges eltávolítását. Egy későbbi megbeszélésen az elnök világosan megfogalmazta, hogy a munkabizottsági időhúzásban az integrációval szembeni burkolt ellenzékiesség húzódik meg. Az elnök felvetette egy, a munkacsoportok feletti „brigád” kialakítását, amely komplex módon állítana össze javaslatot az integrációs programra. A helyzetet jól tükrözte, hogy Hetényi István, a tervezési munkacsoporttal kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a konvertibilitás, a közös vámpolitika, a multilateralitás és az ezzel összefüggő áruforgalom szabaddá tételének gondolata a lengyel és csehszlovák delegációt leszámítva elfogadhatatlannak, „sőt szinte érthetetlennek tűnik”. Itt is bizalmatlanságot tapasztalt a magyar állásponttal szemben. Párdi Imre már az 1969. július 8-ai jelentésében figyelmeztetett arra, hogy ha még keresztül is megy valami a magyar fél integrációs elképzeléseiből, a szovjet magatartása az akadályozni fogja:

bevonni a munkába. Célzott arra, hogy az egyes országok gazdaságirányításában bekövetkezett változások a közvetlenebb kapcsolatok megteremtése felé terelik a gondolkodást. „Nem tartható az, hogy például a Magyar Népköztársaság egy gépipari minisztériuma 15 szovjet minisztériummal tartson kapcsolatot.” Uo.

¹⁵⁷ MNL OL M-KS 288. f. 24/1969/41. ő. e.

¹⁵⁸ Uo.

„... a következő 5-8 év együttműködése nem a kiteljesedett integráció közgazdasági feltételei között fog folyni, és ezért a nyersanyagok terén az együttműködés mai rendszeréből következő forma, azaz a beruházási hozzájárulás és ösztönző árak fognak minden ágazati javaslatban szerepelni. Ezzel szemben viszont nem igazán számolhatunk a nagyobb rugalmasságból, a sokoldalú elszámolásból stb. a magyar fél számára előnyös hatásokkal.”

Apró Antal 1969. július 3-án¹⁵⁹ négyszemközt azt javasolta Jaroszewicznek, hogy kívánatos lenne az integrációs program egy összefüggő, első közelítését jelentő vázlatának kidolgozása. Jaroszewicz nyomban továbbgondolta Apró ötletét, és közös munkát javasolt, sőt azonnal megnevezte azt a munkatársát, akit egy-két napon belül Budapestre küldhet. Egy megfelelő csapat két hónap alatt ki is dolgozhatja a vázlatot – mondta.

A KGST VB 42. ülését 1969. július 16–17-én rendezték.¹⁶⁰ Ekkorra a munkabizottságok elkészítették munkaterveiket. A reform szempontjából itt elfogadható kompromisszumok születtek. Ugyanakkor a tervezési munkacsoportnál markánsan megjelent a német, a szovjet és a hozzájuk csatlakozó bolgár képviselőknél az a nézet, hogy az integráció magva a tervkoordináció, az áru- és pénzvviszonyok másodlagosak, nem kapcsolódnak szervesen az integrációt meghatározó tényezőkhöz. A pénzügyi munkatervbe nem került bele az a magyar, lengyel, csehszlovák javaslat, hogy a részletkérdések kidolgozását előzze meg az országok komplex valutáris koncepcióinak megvitatása. Ezért a magyar pénzügyminiszter 1969. szeptember 11–13-ára nem hivatalos megbeszélésre invitálta kollégáit Budapestre a kérdéssel. A miniszterek a meghívást elfogadták. A reformországoknak pedig sikerült elérniük, hogy a külkereskedelmi és a pénzügyi munkacsoport között szoros együttműködés jöjjön létre.

A VB legközelebb október 15–17-ei, 43. ülésén foglalkozott a munkálatok előrehaladásával.¹⁶¹ Az Apró–Jaroszewicz-javaslatnak megfelelően, a testület előre hozta a komplex program sémájának és struktúrájának kidolgozását, és ezt legközelebbi, decemberi ülésén kívánta tárgyalni. Ehhez kapcsolódva igyekezett a VB néhány fontos kérdésben előrehaladásra bírni a munkacsoportokat, például a gazdaságpolitikai konzultációk vagy a beruházási bank létrehozása ügyében.

A helyzet az év második felében sem változott sokat. Ezt jelezte például Vlagyimir Vinogradov külügyminiszter-helyettes és Szita János megbeszélése. Itt a szovjet politikus nem zárkózott el attól, hogy a szakértők behatóan tárgyalják a magyar vámjavaslatot annak érdekében, hogy tisztázódjanak az álláspontok a részleteket illetően is.

1969 szeptemberében lezajlott a pénzügyminiszterek budapesti találkozója. Ezt a magyar vezetés pozitívan értékelte, mert mintha sikerült volna részben eloszlalniuk az elképzeléseikkel szembeni gyanakvást. Az értekezlet az összeurópai gazdasági együttműködés koncepcionális kérdéseinek, és a javaslatok ennek megfelelő megfogalmazása mellett döntött.

¹⁵⁹ MNL OL XIX-A-90-b. 124. d. Jaroszewicz egyébként a KGST Titkárság támogatásában is messze-menően bízt.

¹⁶⁰ MNL OL XIX-A-90-b. 124. d.

¹⁶¹ MNL OL XIX-A-90-b. 125. d.

Időközben a Vegyipari Állandó Bizottság átfogó javaslatot nyújtott be az 1970 utáni időszakra tíz termék gyártásának fejlesztésére, illetve a kapcsolódó együttműködésre.¹⁶² A tervezetben általános irányelvként szerepelt az a szovjet javaslat, hogy az igények ki-elégítéséhez szükséges munkát beruházási hozzájárulás formájában lenne célszerű ki-elégíteni, mégpedig ötféle nyersanyag esetében szovjetunióbeli beruházásra. A javaslatot anélkül fogadták el, hogy bárki hiányolta volna a költségek mértékének felvetését. Ez nyilvánvaló eltérés a magyar–lengyel komplexitás elvétől, a hagyományos eljárás folytatását jelentette.

A munkacsoportokban kemény taktikai csata folyt. Például sikerült elérni, hogy a külkereskedelmi munkacsoport 1969. december 8–12. között Budapesten ülésezzen. Bacsoni Jenő külkereskedelmi miniszterhelyettes ezt már önmagában is diplomáciai sikerként könyvelte el, mert igyekeztek a delegátusokat magyaros, hangulatos vendéglátással megpuhítani. A szovjetek eredetileg hallani sem akartak a nem kötelező értékkontingensekről, még kevésbé a kontingensek nélküli kereskedelemről, de valamelyest változott az álláspontjuk. A „reformtriumvirátus” inkább nem kért állásfoglalást az utóbbi formák arányáról, mert azok mértéke elhanyagolható lett volna, miközben a lengyel–magyar 10%-os arányt még a cschszlovákok sem fogadták el. Bacsoni előrehaladásnak tekintette, hogy a reflexszerű merev elutasítás után a részletes tájékoztató után a munkacsoport elkezdett figyelni a magyar védővám-koncepcióra. A miniszterhelyettes a következőkbe vetette bizalmát: intenzív kétoldalú megbeszéléseken meg lehet győzni a partnereket igazunkról. Az egyes országokban vita van bizonyos kérdések megítéléséről, és nincs végleges álláspontjuk. A lengyelek például vámkérdésben nem alakítottak ki véleményt, de a Szovjetunióban sem. Ugyanakkor érzekelte, hogy az ingadozó cschszlovákokat az ellentábor igyekszik megnyerni magának.¹⁶³

Vajon befolyásolhatta-e az európai enyhülési folyamat a KGST-tárgyalások menetét? A magyar politikai vezetés mindenesetre ezt a lehetőséget is igyekezett megragadni, bár kedvezőtlen külpolitikai fejleménynek volt tekinthető, hogy az 1969. december 3–4-én az európai szocialista országok vezetőinek találkozója,¹⁶⁴ amely az 1969. szeptemberi nyugat-német választásokon győztes baloldali koalíció új magtartására – az NDK és Bulgária mereven elutasító, illetve a gyors megállapodásra törekvő román állásponttal szemben – egyfelől a tárgyalások folytatása mellett foglaltak állást, másfelől az NDK elismerése mellett is kitartott. Kádár a gazdasági kapcsolatok bővítését, valamint pártközi és szakszervezeti kapcsolatok kiépítését is szorgalmazta.¹⁶⁵

Idehaza az európai enyhülési folyamat előrehaladásában reménykedve, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága tervbe vette, hogy Magyarország az őszi külügy-

¹⁶² Ez a műtrágyafajták alapanyagainak gyártására, a műanyagok, poliészterek, szintetikus kaucsukok, korom, olefin, fehérpigment, cellulóz és papírgyártásra vonatkozott.

¹⁶³ MNL OL XIX-A-90-b. 126. d.

¹⁶⁴ Vö. FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája...* I. i. m. 109–111.

¹⁶⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/507. ő. e.

miniszteri egyeztetésen vesse fel a gazdasági kérdések napirendre tűzését összeurópai méretekben is.

Melyek voltak azok a kérdések, amelyekben a magyar fél tárgyalni kívánt európai léptékben?¹⁶⁶

1. Az európai energiarendszer összekapcsolása (villamosenergia-hálózat, földgáz- és olajvezeték-hálózat);

2. a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése (adminisztratív korlátok csökkentése, szabványok, minőségi előírások összhangja, ipari kooperáció elősegítése, politikai diszkriminációk csökkentése);

3. műszaki-tudományos együttműködés (információáramlás gyorsítása, kutatások összehangolása, személyes kontaktusok erősítése);

4. közlekedés (közös közlekedéspolitikai, úthálózat-fejlesztés, vízi úthálózat egységesítés, közös tehervagonpark kialakítása, konténeres szállítási rendszer egyezmény, együttműködés a polgári repülésben, idegenforgalom fejlesztése);

5. posta és hírközlés (ezen belül a műsorsugárzás is);

6. környezetfejlesztés (régiók kialakítása, egységes fejlesztése, szennyeződések kiküszöbölése).

Nagy kérdés volt, hogy egy ilyen kezdeménnyel rést lehet-e ütni az ellenálló országok falán?¹⁶⁷

A KGST VB 1969. december 11–16-i ülésén¹⁶⁸ vitatták meg az integrációs program előzetes sémáját és struktúráját, továbbá néhány érdemi problémát, illetve a tervezési, szervezési és jogi munkacsoport egyes javaslatait. A sémát és struktúrát Jaroszewicz a KGST Titkársággal, vagyis a hozzá legközelebb álló szakértőkkel saját elhatározásra dolgoztatta ki és terjesztette elő. Az anyag így természetesen a reformerek szemléletét tükrözte. A vitában még inkább előtűntek az eltérő álláspontok, amelyek között jelentős különbségek voltak, a szovjet fellépést pedig egyelőre a tartózkodás és a kivárás jellemezte. A két szélső ponton a lengyelek és a románok helyezkedtek el. A VB az integrációs program sémájára és struktúrájára vonatkozó titkársági előterjesztést nem fogadta el. Ez kétségtelenül kedvezőtlenül érintette Jaroszewicz elnök, a reformtábor legfontosabb politikai szereplőjének presztízst. Annyit sikerült elérnie, hogy a kérdést nem vették le a napirendről, hanem az új változatot 1970. január 15-ig kérték be a tagországoktól. Az elnöknek viszont sikerült egy másik kérdésben, nevezetesen a gazdaságpolitikai koordinációban előrelépést elérnie. Arra törekedett, hogy az integráció olyan értelmezését vigye át, amely a gazdaságpolitikai egyeztetés szerepét abban rögzítette, hogy az határoz-

¹⁶⁶ Az 1969. október 10-i Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsági ülése jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 24/1969/33. ő. e.

¹⁶⁷ Többé-kevésbé reális helyzetképet vázolt az 1970. február 5–7-i országos agitációs és propaganda-tanácskozás résztvevői elé Káplár József. (KÁPLÁR JÓZSEF: A KGST országai gazdasági együttműködésének időszerű kérdései. In: *Országos agitációs és propaganda tanácskozás*. Kossuth, Budapest, 1970, 136–150.)

¹⁶⁸ MNL OL XIX-a-90-b. 126. d.

za meg azokat a területeket és iparágakat, ahol komoly együttműködésre van szükség. Szerinte ezt a munkát már 1962 után el kellett volna végeznie a KGST apparátusának.

„Teljes felelősséggel kijelentem – mondta – hogy ezt a funkciót a Büro az utóbbi 7 év alatt nem teljesítette. Az iroda mindössze azzal foglalkozott, hogy regisztrálta az öt éves időszakra szóló kölcsönös áruszállításokkal kapcsolatos kétoldalú megegyezéseket. A Bürotől (tervhivataloktól) egyetlen javaslat sem érkezett be arra vonatkozóan, hogyan kell együttes erőfeszítéssel megoldani pl. egyes nyersanyagproblémákat, a technológiai berendezések problémáit...”¹⁶⁹

Jaroszewicz a tervhivatalok együttműködésére építve képzelte el azt a közös tervezést, amely a gazdaságpolitikai egyeztetés eredményeit realizálni képes. A románok be is adták a derekukat, és elfogadták, hogy a gazdaságpolitikai konzultációknak az integráció stratégiája fokozatos kidolgozásához és realizálásához kell vezetniük. A titkárságnak azt a kezdeményezését is lenyelték, hogy kísérletképpen az 1971–1975. évre az érdekelt országok négy területen együttes tervezést végezzenek: bizonyos fémforgácsoló szerszámgépekben, számítástechnikában, a cső- és hengereltáru-termelésben, valamint konténeres szállítási rendszerekben.

Egyetértés volt abban, hogy készüljön javaslat a kereskedelmi mulasztásban vétkes államok anyagi felelősségrevonására. A vállalatok fokozott anyagi felelősségének megerősítését azonban a csehszlovák és német fél ellenezte, mert ez a gépek és komplett berendezések szállításánál volt küszöbönálló, vagyis az ő vállalataikat érintette leginkább.¹⁷⁰

Ki kit győz le

Időközben elodázhatalanná vált a következő, 1971–1975 közötti öt éves terveket előkészítő nemzetközi egyeztetések megindítása. Vajon érvényesíteni lehet-e a kötetlenebb, új, vállalati szereplős módszer bizonyos elemeit? A tárgyalások világossá tették, hogy erre már nincs esély, a frontok megmerevedtek. A szoros és részletes egyeztetés híve maradt az NDK, Bulgária, Szovjetunió és Románia, ezzel szemben állt a lengyel, a magyar és a csehszlovák álláspont. Abban sem sikerült egyezsége jutni, hogy milyen súly legyen a kontingens nélküli forgalomnak. A Szovjetunió, Mongólia, Románia, az NDK és Bulgária ezt lényegtelen, erősen korlátozott körben képzelte el, hiszen felfogásuk szerint az sértené a tervszerűséget. A három „reformország” ezzel szemben nagy jelentőséget tulajdonított a kérdésnek, és növelte volna arányát. A tárgyalások azonban már csak azért sem érinthették a két- és többoldalú kereskedelmi megállapodások gyakorlatát, mert abban a gazdasági nehézségekkel küszködő Csehszlovákia és Lengyelország sem

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ A VB döntött róla, és még az év folyamán létrejött a Szocialista Világrendszer Közgazdasági Problémáinak Nemzetközi Intézete, amelyben az NDK és Románia egyelőre nem kívánt részt venni. A megállapodás szerint a kutatási témákat az integráció feladatai szabják meg.

kockáztathatott túl sokat. A Gazdaságpolitikai Bizottság 1970. február 16-ai ülésén¹⁷¹ világosan látták, hogy a tervalkuk továbbra is a régi mederben zajlanak majd.¹⁷²

Hogy állt a többi kérdés 1970 elején?

Az aktív közös vámpolitika kialakításával a többség nem értett egyet, egyes országok számára ez kifejezetten hátrányos is lett volna (Szovjetunió, NDK, Lengyelország), ennek ellenére hozzákezdtek a kérdés tanulmányozásához. A tagországok egyetértettek a hitelrendszer tökéletesítésével, de a tartósan adós pozícióban lévő Bulgária és Mongólia igyekezett az intézkedéseket hátráltatni, és biztosítani a maguk számára a kivételes elbánást. Sikernek volt tekinthető, hogy az országok támogatták egy új szervezet, a Nemzetközi Beruházási Bank gyors létrehozását, nem sikerült megállapodni azonban abban, hogy a bank milyen célokat támogasson. A közös érdekeltségű beruházások preferálása mellett volt a Szovjetunió, Csehszlovákia, az NDK, Lengyelország és Magyarország, más országok csak a maguk számára fontos területeken láttak volna szívesen kölcsöntámogatást. Még abban sem jutottak közös nevezőre, hogy a hitelnyújtásban milyen szerepet kapjanak a gazdaságosság szempontjai.

Elvi egyetértés született a közös valuta megteremtéséről, sőt a magyar elképzelés szempontjából sikernek volt tekinthető, hogy a konvertibilis valutákra történő részleges átválthatóság bevezetésével a „hármak” mellett a Szovjetunió is egyetértett, Bulgária és Mongólia viszont mereven elzárkózott ettől. A Gazdasági Bizottság azt is pozitívumnak tekintette, hogy a döntést követően nem éleződtek az ellentétek. Ugyanakkor az integráció gazdasági rendszerét illetően nem alakult ki egyezés, de ez politikai síkon nem is volt remélhető, mivel a gazdasági érdekkülönbségek áthidalására csak gazdasági eszközök hathattak. A GB ebben a helyzetben nem javasolhatott mást, mint hogy a magyar fél kétoldalú konzultációkkal próbáljon előrehaladást elérni, illetve az esedékes ülésre készüljön olyan elvi magyar határozattervezet, amelyben nyomatékosan szerepelnek a valutamechanizmus és a konvertibilitás kérdései.

A helyzet romlását tükrözte a KGST VB 1970. február 24–27-i 45. ülése,¹⁷³ ahol minden korábbiánál élesebben mutatkoztak meg a véleménykülönbségek. Az ülésről készült jelentések szerint az országok egy része nem ismerte fel a komplex megoldások szükségességét. A vita számos esetben kiélezettebb, feszültebb légkörben zajlott, mint a munkabizottságokban. Abban megállapodtak, hogy a KGST XXIV. Tanácsulását május 12-ére hívják össze, és ott – lengyel javaslatra – a tagállamokat a miniszterelnökök képviseljük. A Titkárság által összeállított jelentést viszont a VB tagjai különböző megközelítésekkel, de egységesen alkalmatlannak tartották arra, hogy a Tanácsülés elé kerüljön. Hosszas vita alakult ki arról, hogy ki készítsen új jelentést május 12-ére. Arra jutottak, hogy a VB valamennyi tagjának lehetőséget adnak a bebeszólásra. Az előző ülésen elhatározottak szerint ismét terítékre került a reformprogram sémája, struktúrája

¹⁷¹ MNL OL M-KS 288. f. 15/179. ő. e.

¹⁷² Időközben az 1971 és 1975 közötti évekre vonatkozó tárgyalások eredménnyel zajlottak, és azt a benyomást erősítették, hogy a régi módszerek hosszú távon sikeresek lehetnek.

¹⁷³ MNL OL XIX-A-90-b. 129. d. és MNL OL M-KS 288. f. 5/513. ő. e.

és jogi formája. Ezt sem fogadták el, a vita itt is a véglegesítés elkészítőinek körére összpontosult. Románia továbbra sem tartotta elfogadhatónak, hogy a program államközi szerződés formáját öltse, ehelyett KGST-határozatot, vagyis egyszerű ajánlást erőltetett. Ez nagymértékben lefokozta volna a program jelentőségét. A lengyel, a magyar, a szovjet és mongol delegátus ezzel szemben a közös piaci megoldás, vagyis a nemzetközi szerződéses formula mellett kardoskodott.

A reform esélye szempontjából rendkívül fontos volt a valutáris-pénzügyi kérdések vitája. Ha elindul a szervezet egy közös valuta megteremtése, illetve a nemzeti valuták átválthatósága felé, megteremtődik az alapja a reális értéken való kereskedésnek. Nem sikerült ilyen irányba sem előrelépni, a Nemzetközi Beruházási Bank alapszabályát azonban elfogadták.¹⁷⁴ Az alaptőke összeadásán persze összeeszesztek az országok. Ahogy a belső konvertibilitás kérdésében, az árak összehasonlíthatóságának ügyében sem közeledtek a vélemények. A Szovjetunió, Románia, Bulgária és az NDK képviselői a leghatározottabban kijelentették, hogy a belső árak elszigetelése a külső ártól olyan tényező, amelyen nem kívánnak változtatni.

A szerződések teljesítése elmaradásának szankcionálásáról, a közvetlen kapcsolatokról, illetve a nemzetközi szervezetek szervezési és jogi konstrukciójáról a magyar álláspontot kellően hangsúlyozó anyag került a testület elé. Ez a következőket tartalmazta: fokozatosan szélesíteni kell azon állami szervek és gazdasági szervezetek körét, amelyek önálló és közvetlen szerződéskötésre jogosultak. A KGST-tagállamok jelöljék ki ezeket az intézményeket, és a szerződések nem teljesítését pénzügyileg szankcionálják. Ez utóbbit csak a reformországok támogatták, a többiek további vizsgálatot kértek. A közös szervezeteknél a javaslat szabad utat engedett a vállalati szintű, nyereségképzést célzó formák előtt. Az anyag megkülönböztette az államközi és nemzetközi szervezeteket, utóbbi esetben egyesületekről és közös vállalatokról beszélt. Az államköziek a KGST-bizottságokra emlékeztető formák voltak, de létrehozásuk szerződés alapján történt volna. A bolgár és a román delegáció ezeknél ragaszkodott a konszenzusos határozathozatalhoz. A másik forma gazdálkodó tevékenységre szerveződne önelszámolással. Ezzel a románok nem értettek egyet, ők költségvetési szervben gondolkodtak.

Az ülésen Apró Antal véleménye szerint Románia a korábbiaknál komolyabb szembenállást tanúsított, de kedvezőtlen változás volt érezhető a lengyel magatartásban is. Ebben azonban tévedett. Jaroszewicz ugyanis azt javasolta, hogy a XXIV. Tanácsülés előtt a VB próbálkozzon még egy egyeztetéssel a legfontosabb pénzügyi, kereskedelmi kérdésekben.¹⁷⁵ Különösen amiatt erőltette a VB aktivitását, mert úgy látta, hogy növekedett a véleményeltérések száma és mélysége, méghozzá magán a VB-ülésen.

¹⁷⁴ A bank 1971. január 1-i hatállyal jött létre, székhelye Moszkva lett. Tevékenységét a tagországok képviselőiből álló tanács irányította. Alaptőkéje meghaladta az egymilliárd transzferábilis rubelt. Közép és hosszú távú hiteleket nyújtott a tagországok közösen meghatározott legfontosabb beruházásaihoz.

¹⁷⁵ Ezek: „A közös valuta létrehozása, reális árfolyam megállapítása, valamint alkalmazási szférájának meghatározása. A nemzeti valuták reális árfolyama és kölcsönös átválthatósága, valamint a közös valutára való átválthatóságuk megállapításának rendje. Új külkereskedelmi formák bevezetése, mindenekelőtt a kon-

1970. március 7-ei keltezéssel Nyers Rezső tájékoztató jelentést készített a PB számára az integrációs program kidolgozásának helyzetéről.¹⁷⁶ Három kérdésről írt részletebben, a gazdaságpolitikai és tervezési együttműködésről, a külkereskedelemlről és a külkereskedelmi árakról, valamint a hitelrendszerről és a valutamechanizmusról. Ami az elsőt illeti, itt nem látta akadályát a megállapodásnak a gazdaságpolitikai konzultációkról, a hosszú távú tervek egyeztetéséről és a közös prognózisok készítéséről. Nem így az együttes tervezés, az ötéves tervek koordinációja, a beruházási együttműködés és a kiemelten fontos ágazatokban a konkrét együttműködés módszerei kidolgozásának kérdéseiben. Ezekben az ügyekben el sem kezdődött a tárgyalás, elsősorban azért nem, mert az előzetes elképzelések jelentős nézeteltéréseket jeleztek. Az ötéves terveket illetően az NDK, Bulgária, a Szovjetunió és Románia részletes tervhivatali koordinációt tartott szükségesnek. Ezzel szemben a magyarok, a lengyelek és a csehszlovákok továbbra is csökkenteni kívánták az egyeztetendő ügyek, illetve a tervmutatók számát, és a korábinál nagyobb lehetőséget kívántak biztosítani a közvetlen vállalatközi kapcsolatoknak. A szovjetek az ágazati együttműködésben a beruházási hozzájárulás kiterjesztését erőltették, amit a magyar fél nem akart vállalni. Nyers felhívta a figyelmet arra, hogy amíg a tárgyalásokon az egyeztetési kör csökkentése körül folyt a vita, az 1971–1975 közötti tervegyeztetések még a megszokottnál is szélesebb kört érintettek. A kontingens nélküli kereskedelem bővítését, szemben a „hármakkal”, a Szovjetunió, Bulgária, NDK, Románia és Mongólia csak szórványmegoldásként tudta elképzelni.

A legtöbb és legélesebb ellentét azonban a külkereskedelmi árak kérdésében mutatkozott. A többség ragaszkodott ahhoz, hogy az árakat a minisztériumok szintjén kötelezően határozzák meg. Legtöbbször elutasították, hogy a hosszú távon stabil árakat kevés termékre, például csak a nyersanyagokra szabjanak meg. Ugyanez volt a helyzet a külkereskedelmi árak és a gazdálkodó szervek érdekeltségének összekapcsolásában. Még rosszabbak voltak az erőviszonyok az összehangolt vámpolitikára vonatkozó magyar javaslattal kapcsolatban. Ugyan néhány ország hozzájárult a vámkérdés tanulmányozásához, vitára azonban nem került sor.

A bank ügyében egyetértés alakult ki arról, hogy meg kell szüntetni az automatikus hitelezést, és növelni kell a kamatokat, tovább kell fejleszteni a bank konvertibilis devizaműveleteit. A tartósan adós országok azonban igyekeztek minél későbbre halasztani a tervezett intézkedéseket. A közös valuta megteremtésében is közelinek tűnt az egyetértés, bár Lengyelország vitatta, hogy az a transzferábilis rubel legyen. Ugyanakkor a megvalósítás folyamatáról nem volt érdemi konzultáció. A leglényegesebb előrehaladást Nyers abban látta, hogy a konvertibilis valutára történő részleges átválthatóság bevezeté-

tingensek nélküli forgalom szférája megállapításának kérdése. Az országaink közötti gazdasági kapcsolatokban az állam részéről gazdasági szerződések valamennyi fajtájából adódó kötelezettségekért viselt felelősség elvének gyakorlati alkalmazása. A külkereskedelemben a világpiaci árak alkalmazásának kérdése.” MNL OL XIX-A-90-b. 129. d.

¹⁷⁶ MNL OL M-KS 288. f. 24/1970/52. ő. e.

sét a „hármak” mellett a Szovjetunió is elfogadta, bár Románia és Mongólia még ennek vizsgálatától is elzárkózott.¹⁷⁷

Nyers összességében eredménynek nevezte, hogy nem éleződtek tovább az ismert koncepcionális különbségek. Az országok ugyan nemigen haladtak az egység felé, de nem hangzottak el kedvezőtlen állásfoglalások sem.¹⁷⁸

Mit lehetett tenni ebben a helyzetben? Tárgyalni, meggyőzni a partnereket, reménykedni a nemzeti reformok jótékony hatásában. Időre lett volna szükség abban a reményben, hogy az idő a reformereknek dolgozik.

A Politikai Bizottság 1970. március 10-én, megismerve a Gazdasági Bizottság jelentését, úgy döntött, hogy újabb kétoldalú megbeszélésekkel kísérletezik, bevonva a pártok ebben illetékes KB-titkárait is.¹⁷⁹

Ebben az időben jelent meg Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szocialista Világrendszer Gazdasági Intézet szerzői kollektívájának könyve a KGST-országok gazdasági integrációjának problémáiról.¹⁸⁰ A könyv a KGST XXIII. rendkívüli ülésének határozatát szovjet szemüvegen át értelmezte, így többek között határozottan kiállt a beruházási hozzájárulás mellett, amelynek révén változtatni lehet a Szovjetunió egyoldalú pozícióján és rentábilissá teheti exportját. A könyv legfontosabb, egyben elvi kérdésben, a terv kontra piac ügyében a tervkoordináció elsődlegességét hirdette, és még személy szerint is vitatkozott Szita Jánossal, vagyis a magyarok egyenlősítő álláspontjával. A piacosítás elvével szemben a szerzők arról értekeztek, hogy az integráció nem a forgalomban, hanem a termelésben fejlődik ki.

Az egyik tanulmány az integrációt a tömb országainak olyan közeledéseként határozta meg, ami a tervezés és gazdálkodás (szakosítás, a tudományos-technikai együttműködés, a kereskedelem) elmélyítésében, nemzetközi szervezetek létrehozásában nyilvánul meg, távlatokban a nemzetközi gazdasági komplexumok kialakulását eredményezi, ami egyben a közvetlen gazdasági egységek közötti kapcsolatot, és az áruk és pénzeszközök forgalmát, a munkaerőáramlást is jelenti. Ide értették a kereskedelmi monopólium keretei közötti külkereskedelmi operációkban való vállalati részvételt is. Az energetikai területet jelentős mértékben integráltnak tekintették, de két évtized után ennek végre ki kell terjednie a gép- és vegyiparra is. Kiemelten kezelték a nemzetközi specializációt termékekben, alkatrészben, részegységben és technológiában. Ebben a legdöntőbbnek a szovjet megrendeléseket tartották, amelyek az alkatrész-, részegység- és technológiaspecializáció felé irányítja a KGST-tagországokat.

¹⁷⁷ A reális árfolyam bevezetését illetően a legtöbb ország egyszerű számítást javasolt, a hármak viszont ezt csak rugalmas külkereskedelmi árak mellett látták biztosíthatónak.

¹⁷⁸ 1970. január 28–30. között Kádár János és Fock Jenő Berlinbe látogatott. Walter Ulbricht kijelentette, hogy ugyan résztvesznek a KGST-program kidolgozásában, de az érdemi együttműködésben a kétoldalú kapcsolatok építését részesítik előnyben. A KGST-ben – szerinte – az elmaradottabb országok fejlettségi fokához igazodnak. FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája* II. i. m. 385.

¹⁷⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/513. ő. e.

¹⁸⁰ A könyvről Blahó Endre összefoglalást készített Apró Antalnak. MNL OL XIX-A-2-gg. 250. d.

A könyv igyekezett bevezetni az egyesített szocialista piac fogalmát is. A tervszerű módszerek által irányított piaci elemek fokozottabb igénybevételét nem ellenzték a szerzők, és világosan látták azt is, hogy a legnagyobb problémát a külkereskedelmi ár, a nemzeti valuták átválthatósága és a helyes árfolyam kialakítása jelenti. A nehézségek ellenére szükségesnek vélték a sokoldalú klíringet és a konvertálhatóságot. Továbbá a pénzkapcsolatoknak be kell hatolniuk a belső piacokra is (a belső árak feleljenek meg a külsőknek elv alapján), elősegítve az integrációt.

A könyv egy másik fejezete a gazdasági egységek közötti közvetlen kapcsolat megteremtése mellett állt ki, ami mozgásba hozza az együttműködés minden elemét. Elismeréssel beszéltek a nemzetközi termelési szervezetekről. A Szovjetunióban azonban nehéz a vállalati szintű külkereskedelem, így ott a minisztériumi szint hatáskörét kell növelni. A könyv helyeselte, hogy az üzemek jövedelme kapcsolódjon az exporthoz, és a haszon ne a dotációból fakadjon. Hitet tettek az árösztönzők és a felelősségrendszer kidolgozása és bevezetése mellett is.

Ami a kereskedelmi formákat illeti, szükségesnek nevezték a kontingentált árukat a deficitesek (kitermelőipari termékek, fémek, alapanyagok, néhány felszerelés) területén. A másik forma az aggregált áruké, ezek állami megállapodás alapján, de üzemekkel megvalósított módon cserélnek gazdát (pl. gépek, felszerelések). A harmadik a limit nélküli áruk kategóriája, amelyeket ún. partneri megállapodás alapján forgalmaznak (gépek, felszerelések, olajtermékek, vegyi cikkek, tömegfogyasztási cikkek). Az aggregált forgalomban től-ig árrendszert képzeltek el. Persze mindehhez egyezni kellene a ráfordítások kalkulációját. Ez lenne az egységes valuta alapja is.

A tanulmánykötet a tervkoordináció elsődlegessége mellett ugyanazokkal a problémákkal küszködött, mint a hivatalos tárgyalások munkacsoportjai. Biztos megoldásokat nem adott, olykor ellentmondásos álláspontok kaptak nyilvánosságot lapjain, a reformjavaslatok elfogadását ezzel együtt inkább nehezítette semmint könnyítette.

Márciusban aztán a várakozásokat felülmúlva volt sikeres a Koszigin és Fock közötti miniszterelnöki találkozó. Sikertörténet az 1971–1975 közötti időszakra Magyarország számára jelentős nyersanyagnövekményt elérni, és a szovjetek ígéretet tettek a magyar gép-, élelmiszer- és gyógyszerexport emelésére. Az 1975 utáni együttműködési megállapodások is kedvező képet mutattak. Ugyanakkor a szovjet miniszterelnök célzott arra, hogy nem csúsztatni, hanem gyorsítani akarják a komplex program elfogadását, és nem kívánják ezzel megvárni a hamarosan esedékes román elnökség idejét.¹⁸¹

Ezzel együtt a magyar vezetés, nem bízva a KGST-reform sikerében, a Nyugat felé nyitó, onnan erőforrásokat bevonó külgazdasági stratégia mellett kötelezte el magát. A magyar gazdaságpolitikai vezetés újabb diplomáciai akcióval próbálkozott, és 1970. április 1–2-án Budapest vámszakértői tanácskozást szervezett, ahol igyekeztek a tagállamokat meggyőzni a Közös Piacsal szembeni védővám indoklásáról. Két delegáció zárkózott el mereven a javaslatától, a szovjet és a román. Ők a javaslat további tanulmányozásnak is ellene voltak. A szovjetek szerint a külkereskedelmi monopólium és a terv-

¹⁸¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/514. ő. e.

gazdálkodás elegendő védelmet nyújt minden káros behatolás ellen. Politikai érveket is felsorakoztattak, nevezetesen azt, hogy egy ilyen övezet létrehozása ellentétben állna a különféle csoportosulások elleni fellépéssel, az európai biztonsági tárgyalások előtt pedig kedvezőtlen lenne az üzenete. A többi ország sem látta értelmét a vámunió deklarálásának, de nem zárkoztak el a kérdés további tanulmányozása elől. A határozatba végül bekerült egy ilyen passzus.¹⁸² Apró később szemrehányást tett a szovjetek merev elutasító magatartása miatt, de válasza sem méltatta Leszecske.

A Nyugattal kapcsolatos derülő perspektívát természetesen a magyar gazdaság-politikusok is osztották. A Gazdasági Bizottság 1970. április 6-i ülésén már csak 15 éves távlatban látta megvalósíthatónak a szovjet blokk gazdasági integrációja „magasabb minőségűvé” válását. Ezzel szemben a világgazdaságban tartós növekedést várt a szocialista és a harmadik világban értékesülő tőkejövedelmektől. Ennek megfelelően a hazai gazdaság mércéjének a nemzetközi versenyképességet tették. Az ipar átépítése mellett megfogalmazódott a mezőgazdasági és élelmiszeripari expanzió megindítása. Ez a stratégia folyamatos közleplejratú áthidaló dollárhitellel és erősödő részvétellel számolt különböző vegyes vállalatokban, valamint a politikai vezetés számára a Közös Piac lehetőleg kölcsönös elismertetését ajánlotta, továbbá a belépést a Világbankba és a Valutaalapba. Hogy mi volt várható a KGST reformprogramjától, az a Tanácsülés előtt bizonytalan volt.

A vereség körvonalai

1970. április 7–10. között megtartották a KGST VB 46. ülészeit.¹⁸³ A románok továbbra is határozottan elleneztek, hogy a KGST-program államközi szerződés formáját öltse. 1970 februárjában aztán a hat ország végre megegyezett abban, hogy megteszik az intézkedéseket a transzferábilis rubel szabad devizára vagy aranyra történő részleges átválthatósága bevezetésére 1971. január 1-től, mégpedig a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Banknál bizonyos limitet meghaladó tartozás egy részének szabad devizával vagy arannyal történő kötelező kiegyenlítésével. Ez a tartozáshányad legalább 10%-a lett volna. Ennek fontos szerepe lehetett volna a kötelezettségvállalás, az anyagi felelősség érvényesülésében, és a hitelrendszer hatékonyabbá tételében. A románok a VB előtt kihátráltak a javaslat elfogadása elől (Bulgária és Mongólia eleve érdektelenséget jelentett be). A VB-ülésen a szovjetek is visszaléptek a tartós eladósodás 10%-os szabad devizában történő megtérítésével kapcsolatos megállapodástól. Tehát még ez az apró előrelépés sem sikerült. A magyar és lengyel delegátussal szemben a többiek a szovjet halasztáshoz csatlakoztak. A javaslat így magyar–lengyel különvéleményként ment a Tanácsülés elé, ami azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy azt ott vagy nem tárgyalják vagy nem fogadják el. A magyar fél nem hagyta szó nélkül ezt; Apró Antal újabb egyeztetést javasolt a kezdeményezés elfogadása érdekében. Leszecske négy szemközt azzal nyugtat-

¹⁸² MNL OL M-KS 288. f. 24/1970/51. ó. c. és XIX-A-90-b. 131. d.

¹⁸³ MNL OL XIX-A-90-b. 131. d. – A további idézetek e dokumentumból származnak. (F. I.)

gatta, hogy a szovjetek valóban csak a részletek kidolgozatlansága miatt fékeztek le, nem adták fel az egyébként Koszigin-től származó javaslatot, és akár a Tanácsülésen dűlőre juthatnak benne.

Jaroszewicz ezt az ülészeit utolsó próbálkozásnak tekintette, mivel a Tanácsülés után Rádulescu román delegátus vette át tőle az elnökséget. Ez a reformországokat nem sok jóval bízta. A sikertelenség után Jaroszewicz igen keserű beszéddel búcsúzott el az elnökségtől. 15 éve volt tagja a KGST vezető testületeinek, így hosszabb időszak kudarcai egyszerre fakadt ki belőle: a koordinációban hátrálást, a szakosításban visszafejlődést tapasztalt; a kezdeményezések, újdonságok elvesztek a kompromisszumokban; nem teljesült a XXIII. ülészeit szándéka sem az együttműködés elmélyítéséről. Vajon a problémák feltárása záloga volt a megoldások megtalálásának? – tette fel a kérdést, majd így felelt:

„A valutáris-pénzügyi területen sajnos e feltárás lényegében abból áll, hogy megkapaszkodtunk különböző álláspontokban, hogy megtagadjuk néhány probléma mélyebb tanulmányozását és megoldását, és néha azt a látszatot keltjük, hogy éppen ebben van munkánk sikere.”

Jaroszewicz keserűségének hátterében feltételezhetően a lengyel álláspont megváltozása állt, amivel ő maga nem értett egyet. Ez a VB és a Tanácsülés elé menő beszámoló szerkesztő bizottsági ülésén vált világossá. A kérdés az volt, hogy vajon a Tanácsülés tagjai, vagyis a miniszterelnökök próbáljanak-e egyeztetni a vitás kérdésekben, vagy kerüljék meg azokat? Eredetileg a magyar, a lengyel, a csehszlovák és a német álláspont az volt, hogy tárgyaljanak a miniszterelnökök ezekről a kérdésekről. A szovjetek és a románok elleneztek ezt. Végül az ő álláspontjuk érvényesült. Ennek magyarázatát Szita János az NGKB számára így adta meg:

„Lényegesen változott a lengyel állásfoglalás a komplex program kidolgozása helyzetének megítélésében. Az eddigi tárgyalások során ők voltak a legélesebben amellett, hogy a vitás kérdéseket feltétlenül az ülészeit elé vigyék. Most úgy ítélték meg, hogy – a korábbi elképzelésükhöz képest – lényegesen lassúbb az előrehaladás a komplex program kidolgozásában, különösen a pénzügyi, külkereskedelmi kérdésekben. Szovjet részről véleményük szerint nincs készség arra, hogy a közeljövőben a pénzügyi és külkereskedelmi téren komolyabb lépéseket tegyenek. A többi ország – Magyarországot kivéve – csak kisebb lépésekre és lassú, fokozatos intézkedések bevezetésére hajlandó.”

Ilyen körülmények között a lengyelek nem látták értelmét a pénzügyi és kereskedelmi kérdések további élezésének. A jelentéstervezetben csak rövid utalások maradtak a véleményeltérésekre, a határozat tervezetbe is ilyen megfogalmazások kerültek be.¹⁸⁴ A VB pedig a beszámoló tervezetét elfogadta.

¹⁸⁴ „A határozattervezetben egy vitás kérdés van, magyar és lengyel részről javasoltuk, hogy az ülészeit a jövőben általában miniszterelnöki szinten kerüljön összehívásra. A többi ország álláspontja ebben a kérdésben az, hogy erről nem szükséges dönteni, hanem az ülészeit szintje esetenként kerüljön meghatározásra” Uo.

A VB-ülés Jaroszewicz által vezetett képviselő-helyettesekből álló szerkesztőbizottsága javaslatot tett a komplex program sémájára, struktúrájára és jogi formájára. Előrelépés továbbra sem történt, az eltérő vélemények külön bejegyzésként maradtak az anyagban. A tervezésben való együttműködésről szóló határozattervezetet sikerült elfogadni, nem úgy a felelősségrevonás kérdéseit.

Az a veszély is fenyegetett, hogy bár a munka nem fejeződött be, de a Tanácsülés után megszűnnek az ideiglenes munkabizottságok és átkerülnek az állandó bizottságokhoz a feladatok, ami az ügyek bürokratizálódásához vezetett volna. Apró Antal ezért azt javasolta Leszecskónak, hogy dolgozzanak tovább a munkacsoportok, a miniszterelnökök vegyenek részt a Tanácsüléseken, jöjjön létre egy, a tervekkel foglalkozó állandó bizottság és egy szerkesztőbizottság, amelyik egy év alatt elkészíti az integrációs programot. Leszecsko a munkacsoportok fenntartásával és a szerkesztőbizottság létrehozásával egyetértett.

A KGST Tanácsülésen követendő magatartásról ilyen körülmények között 1970. április 21-én tárgyalt a Politikai Bizottság. A Nyers Rezső, Apró Antal, Bálint József által jegyzett előterjesztés leszögezte:

„Az integráció gazdasági szisztémáját illetően még nem alakult ki egységes és végleges állásfoglalás az országok részéről. Így a KGST XXIII. ülészeke által megállapított időpontra – 1970 végére – nem várható a gazdasági együttműködés legfeljebb a gazdaság mechanizmusának kialakítása és nem hozható létre az integráció érdemi kibontakoztatásához szükséges megegyezés.”¹⁸⁵

Nyers Rezső és Apró Antal határozott álláspont megfogalmazására tett javaslatot, de Fock Jenő, úgy is mint a tárgyaló delegáció vezetője, ezt irreálisnak látta. Abban maradtak, hogy nem szabad beleegyezni olyan döntésbe, amely a kérdések megvitatása nélkül zárja le a vitát, és arra kell törekedniük, hogy ne zárják el az utat a megállapodások a magyar elképzelések későbbi érvényesítése előtt; növelni kell a termelési és kooperációs együttműködéssel kapcsolatos aktivitásunkat, az Országos Tervhivatal tegyen is erre javaslatokat. A végleges határozatba bele kell erőltetni a valutakonvertibilitás megteremtését, a nemzetközi szervezetekkel közös politika kialakításának szándékát. A végleges közös dokumentum határidejének csúsztatására vonatkozó taktikai javaslatot a PB a delegációra bízta, de már nem kell erőltetni a munkabizottságok fenntartását sem.

Vályi Péter külön előterjesztést készített a Minisztertanács elé a két bankkal kapcsolatos kérdésekről. Korábban a magyar delegáció feltételekhez kötötte a beruházási bank megalapításának támogatását, eszerint a bank működése csak akkor biztosított, ha megvalósul az áru- és pénzügyviszonyok szerepének növelésére vonatkozó minimális javaslat, azaz ha nő az országok exportérdekeltsége, fejlődnek a kollektív valuta pénzfunkciói, és a multilateralizmus valóságos lesz. Tekintettel arra, hogy ebből semmi sem keresztülvihető, álljunk el ettől az állásponttól, és ettől függetlenül támogassuk a bank létrehozását. A másik bankkal kapcsolatban a részleges átválthatóság megvalósításánál

¹⁸⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/516. ő. e.

viszont a pénzügyminiszter azt javasolta, hogy ragaszkodni kell ahhoz. A delegáció ezzel a munícióval ment el Varsóba.

A vereség

A KGST XXIV. ülészekeára 1970. május 12–14-én került sor. A Tanács jóváhagyta az addigi munkáról szóló beszámolót, egyben megbízta a VB-t, hogy hozza előre a komplex program elkészítésének határidejét, és fordítson nagyobb figyelmet a termelésben megvalósuló együttműködés konkrét problémáira. Szükségesnek tartotta, hogy rendszeresen találkozzanak a tervhivatalok vezetői, és hogy a VB tegyen javaslatokat a tervhivatalok szerepe növelésére. A jogi problémák tanulmányozására létrehozta a KGST-tagállamok Jogi Értekezletét. Ami a komplex program sémáját, struktúráját és jogi formáját illeti, ebben sikerült a nézetkülönbségeket tisztázni. A sémába bekerült a kollektív valuta konvertibilis devizára való részleges átválthatóságának a kérdése oly módon, hogy a javaslatot korábban ellenző Bulgária és Mongólia bejelentette érdekeltségét. Az államközi egyezmény formulájáról hét ország egyezett meg, Románia nem. Az egyetértés határozattá emelte a gazdaságpolitikai konzultáció „intézményét”, amelyik csak a legfontosabb területekre terjedne ki, de rendszeressé válna, a tárgyalások nemcsak többoldalián, hanem kétoldalián is folynának, és ideértendő a prognózisok készítése is. Bizonyos kérdésekben hosszú távú terveket vállaltak a tagországok, amelyek 1985-ig terjesztik ki a vizsgálatokat. Változtatás nélkül fogadta el a Tanácsülés a szerződéseken alapuló közvetlen kapcsolatok létesítéséről, az anyagi érdekelttség és felelősség fokozásáról, valamint a közös szervezetekről szóló javaslatot. A Nemzetközi Beruházási Bank alapításában a románok nem vettek részt, mert ragaszkodtak vezető testületében a konszenzusos döntéshozatalhoz, amit a többiek a bank megbénulásával egyenértékűnek tekintettek. Leszecsko ígérete ellenére nem született döntés a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankban a tartozások egy részének aranyban vagy konvertibilis devizában történő kötelező átválthatóságára vonatkozóan.¹⁸⁶

A tárgyalás alaphangját a szovjet miniszterelnök adta meg. Koszigin a termelési és beruházási problémák integrációját helyezte előtérbe. Világosan közölte, hogy az integrációs programmal összefüggő kérdések kidolgozását és megoldását a lehető legrövidebb időn belül, 1970 végére be kell fejezni. Azt javasolta, hogy az ötéves tervekben alakítsanak ki integrációs fejezetet, amelyben már helyet kapnak a közös feladatok. Néhány ilyen, azaz közös nagyberuházást meg is említett, megjelölve, hogy ehhez mely országok beruházási hozzájárulását igénylik. Konkrét integrációs programokkal állt elő a vasúti kocsik gyártására és a konténeres szállításra. A legfontosabb kérdésnek a következő öt évben a kőolaj- és földgázszállítás problémáinak megoldását tartotta. A gyors megvalósításban kiemelte, hogy a Szovjetunió komoly szerepvállalása mellett a közös erőfeszítésekre is szükség van, ilyenek a vaskohászat és más iparágak rekonstrukciója és

¹⁸⁶ MNL OL XIX-A-90-b. 28-29. d. A május 14-én Rădulescu elnökletével ülésező VB egy, a komplex programot megszövegező szerkesztőbizottságot hozott létre.

modernizációja. Az állandó bizottságok helyett a munkacsoportokat akartak megbízni a közös beruházások kiválasztásával, és a terhek vállalásának elosztásával. Az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb integrációs feladatot a technológiai elmaradottság és a szállítási hiányosságok közös felszámolásában látta. Koszigin elutasítóan, helyenként gúnyosan fogalmazott az áru- és pénzviszonyokra alapozó magyar koncepcióról, és a tervgazdaság minden áron való megvédéséről beszélt. Bírálta a kontingens nélküli kereskedelem kiszélesítésére, a világpiaci árak figyelembevételére és a rugalmas külkereskedelmi árpolitika kialakítására irányuló javaslatokat. A világpiaci árakhoz történő közeledéssel szemben azzal példálózott, hogy a Szovjetunió a nikkelt a KGST-országoknak 2500 rubelért, a kapitalista országoknak 15 000 rubelért adja el. A szovjet miniszterelnök a konvertibilitást is a távoli jövőbe utalta. A tervezés jelentőségére azt a példát hozta, hogy a Szovjetunió nem tudott Ausztráliától és Új-Zélandtól húst vásárolni, mert 6-10 évre mások már lekötötték a szállításokat. Todor Zsivkov, mintegy követve a szovjet miniszterelnököt, arról beszélt, hogy az integrációnak két megközelítése létezik. Nem hagyott kétséget afelől, hogy ezek közül a termelési együttműködésen alapuló a helyes és a forgalmi szférára irányuló a helytelen. Megismételte az a bolgár álláspontot, hogy nem szabad megteremteni a közös valuta részleges konvertibilitását. Felhasználva azt, hogy zöld utat kapott az államközi szervezetek létrehozása, mindjárt javasolt is néhány ilyen.¹⁸⁷ A mezőgazdaságban államközi ösztönzési alap létrehozását vagy kedvezményes hitelpolitikát ajánlott, a mezőgazdasági árak emelésének kilátástalan követelése helyett. A román Ion Gheorghe Maurer nagyszámú különvéleményének indoklására használta fel az időt. Lubomír Šrougal csehszlovák miniszterelnök már rövid beszédének elején azt kérdezte, hogy tisztázandó-e a komplex programban a felelősség kérdése, nem kellene azt esetleg későbbre halasztani. Az áru- és pénzviszonyok szélesebb felhasználását pedig a hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmények, és a transzferábilis rubel szerepének növelésére szűkítette. Willi Stoph az állami tervezési rendszer megerősítését, a közös nagy beruházások tervezését és megvalósítását emelte ki a világszínvonalú tudományos és műszaki megoldások meghonosítása érdekében, a pénzügyi és kereskedelmi területen a változtatással szemben a stabilitás megőrzését hangoztatta.

Magyar részről a figyelem a lengyel Józef Cyrankiewicz felé fordult. A lengyel miniszterelnök beszéde nagy része azonban Koszigin beszédének vonalán haladt, a termelési együttműködés és a tervezés sokoldalúvá tételének, a tervhivatalok intenzív együttműködésének kérdései mellett az áru- és pénzviszonyok problémáit csak röviden és alárendelt szerepben érintette. A kontingens nélküli forgalom ügyét például minimális aránya miatt jelentéktelennek nevezte, és elutasította a külkereskedelmi árak világpiachoz kötődő ingadozást, és elengedhetetlennek látta a stabil, több éves ármegállapodásokat.

Fock Jenő hiába hangsúlyozta beszéde elején, hogy a magyar fél is a gazdaságpolitika és a tervek koordinációját tartja alapvetőnek a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében, és az áru- és pénzviszonyok bővítését nem önmagában tartja fontosnak, hanem azért, mert felhasználásukkal segíteni lehet a munkamegosztás szélesítését, a kooperáció el-

¹⁸⁷ Számítógépgyártásra, közlekedési eszközök előállítására, a nyersanyagforrások hatékony használatára.

mélyítését stb. Ez nem hatotta meg a többieket, különösen azután, hogy kitartott a magyar álláspont mellett – különösen a vámkérdésben –, bár érzékeltette, hogy alávetik magukat a többség akaratának, és nem akadályozzák a megállapodás megkötését, nem követik a román magatartásmintát. Tudomásul veszik például, hogy nincs egyetértés a kontingens nélküli kereskedelemről, ezért Magyarország azt kétoldalú alapon fejleszti tovább. Tisztában van a magyar fél azzal is, hogy az 1971–1975 közötti megállapodások úgy születnek majd meg, hogy nem érvényesítik a kívánt árkorrekciókat, de kétoldalúan módosítani lehet az árakat a kirívó aránytalanságok korrigálására a világpiaci árakhoz és árárányokhoz történő közelítés érdekében. Egyetlen ügy rövid távú megoldására csökkent a magyar pénzügyi politika célja: a közös valuta részleges átválthatóságának megteremtésére.

A magyar pozíció nemcsak magára maradt, de időnként Focknak azért is harcolnia kellett, hogy elmondhassa hozzászólását. A bankkérdésben, amit a magyar fél kérésére tűztek önállóan napirendre, a lengyel miniszterelnök vezető elnökként nem hagyta szóhoz jutni a magyar delegációt. A magyar javaslatokat ugyancsak lesöpörték az asztalról. Az ülészakról a Politikai Bizottság és a Minisztertanács számára készült jelentés így fogalmazott:

„[...] a magyar integrációs koncepció közeljövőben történő nemzetközi elfogadtatásával nem számolhatunk... Anélkül, hogy változtatásra lenne szükség az integráció kérdésében elfoglalt elvi álláspontunkon, figyelembe kell venni, hogy több ország, elsősorban a Szovjetunió részéről nagy fenntartással fogadják integrációs koncepciókat. Ezért újból át kell vizsgálni nemzetközi fellépésünk jövőbeli taktikáját és módszereit. Általában nem értik, hogy a magyar koncepcióban az áru- és pénzviszonyok fejlesztését a termelési együttműködés fejlesztésével együtt, annak alátámasztására javasoljuk és a magyar koncepciót szélsőséges, az áru- és pénzkapcsolatok egyoldalúan hangsúlyozó álláspontnak állítják be. Célszerű ezért a jövőben nagyobb erőfeszítést tenni – két- és sokoldalú kapcsolatokon keresztül egyaránt – a magyar álláspont megvilágítására, többek közt aktívabb kezdeményezést kifejtve a termelési kapcsolatok fejlesztése érdekében.... tekintettel az ülészakon megnyilvánuló nézetkülönbségekre és arra, hogy az integráció kibontakozásához a vártnál hosszabb időre lesz szükség, célszerű az integráció hazai propagálását ennek megfelelően mérsékelni.”¹⁸⁸

A Politikai Bizottság 1970. május 19-én értékelte az ülészak eredményeit. Fock Jenő a KGST-csúcs hangulatát így érzékeltette a PB tagjai számára:

„Az integrációval kapcsolatban: a magyar állásponttal egyedül maradtunk. Még annyi megértés sincs iránta, mint egy évvel ezelőtt volt. Hogy ez miből fakad, nehéz eldönteni. Az a benyomásom, hogy a szovjet elvtársakat most jó néhány kérdés nyomja: a kambodzsai helyzet, az NDK–NSZK tárgyalás, és azon kívül a románokkal való vita. Ha emellett kialakult volna egy lengyel–magyar, más oldalról egy NDK–bolgár vita, nehéz lett volna abban megegyezni, ami elő volt készítve, másrészt a szovjet elvtársaknak politikai tárgyalásai voltak ... De amilyen formában beszéltek ezekről a gondolatokról, a pénz, az áru, a külkereskedelem, a bank, a hitel, a valuta szerepéről, szinte lesodorták az asztalról – régen nem lehetett hallani. Teljes meg nem értés uralkodott.”

¹⁸⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/518. ó. c.

Fock Jenő elmondta, hogy egy négy szemközti beszélgetésen a lengyel kormányfő azt mondta neki, hogy a szovjetek hajlíthatatlan álláspontja miatt adták be a derekukat. „Ha az igazságot akarom mondani, akkor meg kell jegyezni, hogy csehszlovák vélemény, mint olyan, jelenleg nincs” – tette aztán hozzá zárszavában. A magyar delegáció leforrázva, rossz hangulatban tért haza.

A PB dodonai álláspontot foglalt el. Nyers Rezső hozzászólása nyomán a magyar álláspont elvileg nem változott, képviseletéről azonban belátható ideig lemondtak, és nem látták értelmét az ügy erőltetésének a kétoldalú tárgyalásokon, a formális és informális egyeztetéseken sem; most már nem bíztak az ilyen eljárásokban sem. A magyar vezetés lényegében beadta a derekát, fel sem vetődött az áttérés egy tartós, román típusú konfrontatív magatartásra, bár fenntartotta a maga részéről az apró lépések taktikájának lehetőségét.

A szovjet vezetés, személy szerint Koszigin megelégedte az elhúzódozó és meddő vitákat és lezárta azokat. Az elérhető leggyorsabb megoldásra törekedett, lehetőséget látott a KGST-országok közlekedési, energetikai és nyersanyagproblémáinak orvoslására közös beruházások mielőbbi megindításával. Ez volt a lényeg. Kísérletre látott lehetőséget a technológiai transzfer intenzívebbé tételére most már nem a szovjet technológia terítésével, hanem a tagországi technológiai adaptálásával beleértve a tagországok nyugati kapcsolati tőkájének kihasználását is. A lengyel vezetés megértve a szovjet türelmetlenséget, saját helyzete könnyítését is a gyors közös megoldásoktól remélte inkább, mint az elhúzódozó és eredménnyel alig kecsegtető vitáktól.

Utóviták

A Politikai Bizottság, illetve a Minisztertanács határozatait követve, Szita János május 25-én és 30-án javaslatokat készített a továbbiakra.¹⁸⁹ Egyfelől megpróbálta csokorba szedni azokat a területeket, ahol a magyar fél a termelési, és a kooperációs területeken aktív külgazdasági politikára képes, másfelől javaslatokat tett a tervezési rendszer nemzetközi ágának megteremtésére. Véleménye szerint a többi ország ellenállása leginkább a kontingens nélküli forgalom növelésével, a világpiaci árányokhoz rugalmasabban alkalmazkodó árrendszerrel, a reális valutaárfolyammal, a közös valuta részleges átválthatóságával és a preferenciális rendszerrel szemben mutatkozott meg. Szerinte az elvi álláspont fenntartása mellett a taktikai cél az lehet, hogy egy-egy kérdés felvetése ne váljon eleve lehetetlenné. A kontingens nélküli kereskedelem esetén annyit elérhető, hogy az szerepeljen a dokumentumokban, növelése azonban nem legyen cél. A külkereskedelmi árrendszer tökéletesítéséről a következő öt esztendőben le kell mondani, a mostani árrendszer fenntartása mellett kell állást foglalni, bár a bolgár áremelési szándékot támogatni lehetne. A valuta konvertibilitás kérdésében fel kell adni álláspontunkat. A részleges konvertibilitás bevezetésével kapcsolatban elvi álláspontunkat tartjuk fenn, és vegyünk részt a bevezetés érdekében folyó elemző munkában. A preferenciális rend-

¹⁸⁹ MNL OL XIX-A-90-b. 29. d.

szere vonatkozóan fenn kell tartani kezdeményezésünket, még ha a közös védővám bevezetésére egyelőre nem is mutatnak hajlandóságot a partnerek.

A szovjetek gyorsításának megfelelően a munkabizottságok szinte azonnal munkához láttak, és hamarosan befejezték tevékenységüket. (A tervhivatalok és a műszaki fejlesztési hivatalok elnökeinek testülete fennmaradt.) A program tervezésének és a szerződés tervezetének előkészítésére a képviselő-helyettesekből szerkesztőbizottság alakult. A munkabizottsági jelentéseik 1970. július 21-én került a KGST VB 48. ülésének¹⁹⁰ asztalára. Abban állapodtak meg, hogy a munkacsoportokban fennmaradt vitás kérdéseket a szerkesztőbizottságban kísérik meg egyeztetni. A szovjetek ismét sürgetőn léptek fel, és határozatot hoztak arról, hogy 1971. július 1-ig a tehervagonok és dízelmozdonyok, a nagy teherbírású teherautók gyártása, a konténerprogram és a mezőgazdaság gépesítése területére legyen kész a kooperációs program és esetleg a közös beruházási javaslat. Ezzel szemben a különböző nemzetközi szervezetek létrehozását kezdeményező bolgár javaslat nem is került a VB elé. A bolgár mezőgazdasági áremelési próbálkozást megint halasztották. Döntöttek arról, hogy az 1971–1975 közötti időszakra nem lesz általános módosítás, de lehetőséget hagytak a kétoldalú árkorrekciókra 1971-ben és 1972-ben.

Apró Antal már szerkesztőbizottsági ülésen vissza akarta vonni a valutáris-pénzügyi fejezethez korábban benyújtott magyar különvéleményeket (sőt azon volt, hogy minden vitatott kérdést halasszon későbbre a VB), de a szovjet delegáció vezetője meggyőzte arról, hogy ne tegye, mert ezek elősegítik a kérdés tisztázását, és mérsékeltebbek, mint a lengyel bejegyzések. A részleges átválthatóság bevezetésének 1971-es határidejétől a szovjet és a csehszlovák delegátus is elállt, a magyarok kompromisszumos javaslatot tettek, így már csak a lengyelek erőltették mielőbbi megvalósítását. A közös valuta belátható időn belüli megteremtése mellett egyedül Jaroszewicz állt ki, Leszczko ezt a távoli jövőbe utalta. A kontingens nélküli forgalomnál ismét Jaroszewicz–Leszczko csörte zajlott. Jaroszewicz reménytelen pozícióban is ragaszkodott a forgalom részaránya százalékos meghatározásához és folyamatos növeléséhez. Leszczko a Szovjetunió nevében szögezte szembe vele ragaszkodásukat a megállapodásos rendszerhez.¹⁹¹

Összel megindult a végleges megállapodás konkrét előkészítése. A viták tovább folytak, volt remény a kisebb kompromisszumokra, ezek esélye azonban egyre csökkent. 1970. szeptember 8–17. között ülésezett a programtervezet megszerkesztésére létrehozott bizottság. A munkacsoportokban kialakult kompromisszumok egy sor kérdésben ismét felborultak, elsősorban a külkereskedelmi ár- és részben a valutáris-pénzügyi kérdésekben. A lengyel fél meglepetésre kitartóan védte a reformpárti vonalat. A belföldi és külkereskedelmi árak közelítésére vonatkozó javaslat kidolgozásának terve még nem volt veszítve, a „hármak” fenntartották álláspontjukat. A kollektív valuta megteremtésének kidolgozását illetően a lengyel és magyar fél próbált valamit tenni. A november

¹⁹⁰ MNL OL XIX-A-90-b. 134–134. d.

¹⁹¹ A többi munkabizottság anyagában egyetlen magyar különvélemény szerepelt, míg a románok 25-tel álltak az élen, a lengyeleknek 11 volt. Ezen kívül 5 magyar–lengyel és néhány többes különvélemény maradt a VB-ülésre.

10–13-ai egyeztetés után a helyzet nem javult, harminc eltérő véleményt jegyeztek az országok. A vámentes övezet ügyében a magyar fél továbbra is egyedül maradt.

A VB 1970. október 20–22-i ülésén¹⁹² a szovjetek a többséghez csatlakoztak, és már ők is elegendőnek látták a deklaratív szerződést, ami annak eljelenétkeltetésével volt egyenértékű. Az ülésen először tárgyalták meg az integrációs program szövegét. A tervzettel a szovjeteknek, a németeknek és a csehszlovákoknak nem volt lényeges, tartalmi kérdéseket érintő különvéleményük. Egyetlen kérdésben tartottak ki a csehszlovákok a magyarok mellett, jelesen a kontingens nélküli forgalom korlátozása ellenében. A legtöbb ellenvetést a lengyelek és a románok fogalmazták meg, mindkét delegáció 20–20 helyen akart változtatni a szövegben. A viták továbbra is a külkereskedelmi és a valutáris-pénzügyi kérdések köré összpontosultak. Leszecsco az ülésen hosszas ideológiai fejtegetésbe fogott a tervezés jelentőségének alátámasztására, és még John K. Galbraith *Az új ipari állam* című könyvéből¹⁹³ is idézte azokat a passzusokat, ahol a szerző a tervezés szerepét hangsúlyozta, rámutatva a szabadpiaci viszonyok korlátozottságára az ipari társadalomban.

Az ülésnek két részeredményt sikerült elérnie. A VB külön napirendként tárgyalta a tagállamoknak a tőkés és fejlődő országokkal folytatandó pénzügyi politikáját. Az egyeztetési kötelezettségeken túl mást nem írtak elő, így az a hitelezési tevékenységet, a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez fűződő kapcsolatokat nem zavarhatta.

Külön napirendben tárgyalták az 1971-ben életbe lépő kontingens nélküli forgalom megvalósításának rendjét. Az eredeti, még a munkacsoport által előterjesztett javaslatban hat ország ennek a formának az engedélyezésével egyetértett úgy, hogy az ennek keretében forgalomba került áruk és azok árait az államok kétoldalúan állapíthassák meg.¹⁹⁴ Ehhez képest a románok azt akarták elérni, hogy kerüljön a szövegbe, hogy ez a forgalom csak jelentéktelen lehet, a lengyelek viszont azt, hogy az fokozatosan növekedjen. Az integrációs programot szövegező szerkesztőbizottság ülésén felbomlott a hat ország egysége, és a szovjet, a mongol, a bolgár és a német delegáció a románok mellé állt. Amikor Bíró József külkereskedelmi miniszter értesült a helyzetről, felháborodott levelet írt Apró Antalnak, amiben a másfél éves miniszteri szintű szakértői munka semmibevétele után azt javasolta, hogy a magyar kormány ne tartson ki a részletes komplex program nemzetközi szerződésére vonatkozó álláspontja mellett. Elég, ha deklarációban arra vállal kötelezettséget Magyarország, hogy a KGST XXIII. ülésszakának irányelveit a maga részére kötelezőnek ismeri el.¹⁹⁵

¹⁹² MNL OL XIX-A-90-b. 136–137. d.

¹⁹³ John Kenneth Galbraith: *Az új ipari állam*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

¹⁹⁴ Hozzá kell tenni, hogy a javaslat eleve úgy szólt, hogy a főbb áruajták eleve nem kerülhettek ebbe a kategóriába és azok az áruk, amelyeket kötelezően kontingentáltak, illetve az értékkontingensek alapján lekötöttek nem kerülhettek a szabadon kontingentált keretbe. Ugyanakkor a kontingens nélküli keretben az ákról a külkereskedelmi vállalatok a KGST-árképzés keretein belül maguk állapodhattak meg.

¹⁹⁵ Bíró József levele Apró Antalnak, 1970. szeptember 28. MNL OL XIX-A-90-b. 136. d.

A VB-vita azonban újabb fordulatot vett. A magyarok leváltak arról a lengyel–magyar közös javaslatról, amely szerint a kontingens nélküli forgalom az évi 5%-os részarányról 1975-re érje el a 25%-ot. A VB-ülésen visszavonták mind az egyedül maradt lengyel, mind a román különvéleményt, és így mindenki csatlakozott a magyar és csehszlovák állásponthoz. Az elfogadott határozat szerint a szabad forgalmat a kétoldalú megállapodások körébe utalták, de a tapasztalatok alapján 1973-ban visszatérnek a kérdésre.

A VB ismét nekirugaszkodott a szakosítási javaslatok előkészítésének bányászati és kohászati berendezések, traktorok és mezőgazdasági gépek, gépsorok, berendezések, vasúti teherkocsik és dízelmozdonyok, nagy teherbírású tehergépkocsik, végül kerámia és üvegipari gépek területén. Leszecsco az utolsó pillanatban, levélben kérte a testületet, hogy induljon el a beruházási hozzájárulások vizsgálata a Szovjetunió területén megvalósuló kohászati nyersanyagok, hengereltáru, réz, nikkel, sárga foszfor, titán-dioxid, cellulóz, azbeszt kapacitások létrehozására. Az egyik munkacsoportot meg is bízták ezzel a feladattal.

A reform vége

Ebben az időszakban a nemzetgazdasági reformfolyamatok is végstádiumba kerültek. 1970 vége különösen Lengyelország számára jelentett fordulatot. 1970. december 29-én, a KGST moszkvai székháza átvétele alkalmával egy kötetlen beszélgetés alkalmával a lengyel képviselő-helyettesek jelezte, hogy gazdasági válságukat nem a piaci mechanizmusok, az áru- és pénzviszonyok kiterjesztésével, hanem erős központosítással kívánják megoldani. A jelentés ezt követően így folytatódik:

„A komplex programmal és a szerződés problémájával kapcsolatban Olszewski elvtárs úgy beszélt, mintha az eddigi lengyel álláspont – a lényeges kérdésekben – nem is létezne. Közlése szerint az együttműködést a tervezési kérdésekben, a tudományos-műszaki fejlesztések területén és az anyagi termelés szférájában kell fejleszteni. Ezenkívül a közös erőfeszítések elvét húzta alá. Az áru- és pénzkapcsolatok kérdését, valuta, hitel, árproblémákat másodrendű kérdésnek minősítette. Az általuk eddig képviselt álláspontot úgy értékelte, mintha az nélkülözte volna a realitást. Homályos célzást tett arra, hogy a KGST-ben eddig képviselt vonaluk tulajdonképpen csak Jaszczuk elvtárs személyes elképzelései voltak, amit hatalmi szóval erőszakolt ki. Megjegyezni kívánom, hogy higgadtabb módon más formában egyéb lengyel forrásból is hallottam a lengyel képviselő-helyettes által mondottakat. Nagyon valószínűnek látszik, hogy eddigi álláspontjukat feladják, és a Szovjetunió véleményét teljes egészében minden kérdésben magukévá teszik.”¹⁹⁶

A lengyelek a gazdasági reformot illetően tehát elbizonytalanodtak. A LEMP KB 1971. eleji ülésén lényeges gazdaságpolitikai fordulatra szánta rá magát az életszínvonal érezhető folyamatos javításának érdekében, egyben azonban kilátásba helyezték a gazdaságirányítási rendszer új komplex reformja kidolgozását is. A Lengyel Néppárttal való

¹⁹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 24/1971/33. ő. c.

megállapodás alapján hamarosan megszűnt a kötelező beszállítás, kiszélesedett a szerződéses felvásárlási rendszer. Az átalakítás azonban megmaradt a belgazdaság területén, annak ellenére, hogy Edward Gierk 1971. május közepi látogatásakor tett egy halvány ígéretet Kádárnak, hogy aktívabb magatartásra térnek rá a KGST területén is.¹⁹⁷ Ennek magyarázata a beruházáspolitikai felfuttatása, amely nem valósulhatott meg másként, mint jelentős import révén. A gyors eladásodást a KGST-gépexport hasonló tempójú emelésével lehetett ellensúlyozni. Ez a politika néhány évig kitartott, vagyis a lengyelek a meglévő külkereskedelmi technológiával is gyors növekedést produkáltak.¹⁹⁸

Tavasszal és az év végén a LEMP Politikai Bizottsága és az Lengyel Néppárt Központi Vezetőségének Elnöksége közös nyilatkozatok nyomán ismételt erőfeszítéseket tett a parasztság termelőszövetkezetbe tömörítésére.

Az 1971-ben újrainduló és a hetvenes évek közepéig tartó lengyel beruházási dömpinghez demográfiai problémák is hozzájárultak. A lengyel vezetés rövid időn belül kétmillió munkahely megteremtését tartotta elkerülhetetlennek annak ellenére, hogy maguk is látták, hogy ez óriási költségekkel jár. Hasonló helyzet elé került Románia is. Ez azt mutatta, hogy egyes országok demográfiai okokból továbbra is az extenzív fejlesztési szakaszba kényszerültek, mások viszont ellenkező helyzetben voltak, mint a Német Demokratikus Köztársaság vagy Magyarország. Stark Antal megállapítása szerint „a mezőgazdasági ágak összesített létszámnövekedésének mértéke a hetvenes évek első felében is csak Magyarországon és a Szovjetunióban csökkent. A többi országban változatlan volt, Lengyelországban és Romániában pedig még gyorsult is.”¹⁹⁹

Csehszlovákiában 1970-ben hagyományos eszközökkel is sikerült a stabilizáció irányába vinni a gazdaságot. Az ipari termelés úgy emelkedett 7,5%-kal, hogy közben nem csökkent az életszínvonal, sikerült az árakat és béreket stabilizálni, jelentős importtal enyhült a hiány, ugyanakkor a külkereskedelmi egyensúly sem romlott, ellenkezőleg, csökkent az adóssághalmozás. Mérsékeltek a beruházások növekedését, és 1971-ben meg is kívánták állítani azt. Ez lényeges változás volt 1968–1969-hez képest, amikor hirtelen megugrott a befejezetlen beruházások állománya. Mindezt úgy érték el, hogy közben erősödött az állam és a terv szerepe. 1970 decemberében a CSKP KB ülésén ugyan kitartottak az 1965-ös reformhatározat mellett, de leszögezték, hogy azt meg kell tisztítani az 1968–1969-ben ráakódott revizionista torzulásoktól. A fő figyelmet a gazdasági konszolidáció eredményeinek megszilárdítására irányították, és ennek jegyében készítették elő a következő öt éves tervet.

¹⁹⁷ „A lengyel vezetésnek úgy tűnik, hogy a KGST-ben a korábbi években összehangoltabb munka folyt, mint manapság. Elismerik, hogy e tekintetben a lengyel közreműködés sem volt mindig példamutató. Most megvannak a feltételek arra, hogy erősítsük ilyen irányú tevékenységünket – mondta Gierk. L. MITROVITS MIKLÓS (vál., szerk.): *Lengyel, magyar „két jó barát”*, i. m. 478. – Az 1973. március 14–16-a közötti csúcstalálkozón már szóba sem került a KGST-ügy.

¹⁹⁸ Bauer Tamás az 1971–1975 közötti éveket beruházási robbanásnak jellemzi. BAUER TAMÁS, i. m. 185–195.

¹⁹⁹ STARK ANTAL: *A szocialista tervgazdálkodás nemzetközi gyakorlata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 82.

A gazdasági reformra az ítéletet Csehszlovákiában a Csehszlovák Kommunista Párt 1971 májusában megtartott XIV. kongresszusa mondta ki. A határozatban már nem szerepelt az XIII. kongresszus és az 1965-ös reform, csak az 1970. januári és decemberi KB ülésre, valamint az SZKP XXIV. kongresszusára hivatkoztak. A tézisek felelgették, hogy a jobboldali revizionista nézetek, vagyis a piacgazdálkodás elmélete befolyásának növekedése felbomlasztotta a központi tervezést és irányítást, az állam és a vállalatok közötti kapcsolatot, megbontotta az arányos fejlődést, és mindez az árak gyors növekedéséhez, a csoportérdekek előtérbe kerüléséhez, a munkafegyelem lazulásához vezetett. 1969 áprilisa után ezeket a tendenciákat sikerült a hatalomnak visszaszorítani, megerősödött az egyensúlyát veszített állami irányítás. A határozat külön foglalkozott a gazdaságirányítás kérdéseivel, és a központi tervezés alá rendelte az érdekeltségi viszonyok szerepét. Központi árrendszerrel beszéltek, és átvették a keletnémetektől a komplex szocialista racionalizálás kifejezést stb.²⁰⁰ Ugyanakkor a kijelölt feladatok között szerepelt az árrendszer tökéletesítése, mindenekelőtt stabilizálása.

Ugyan a Szovjetunióban már két éve nem készült el az 1971–1975-ös terv, de 1971 elején aztán csak annyi körvonalazódott, hogy egyszerre három prioritást kívánnak érvényesíteni, a nehézipar továbbfejlesztését, a hadipotenciál fokozását és a népjólét jelentős emelését. A gazdasági élet központját keletre (Távol-Keletre) és északra kívánták áthelyezni, ami jelentős többletbefektetéseket, valamint a munkaerő e vidékekre történő áttelepítését és tartós lekötését jelentette. Ágazati tervek helyett ezekben a körzetekben komplex gazdasági tervekre volt szükség, amely átfogja az ipari beruházások mellett egész városok létrehozásának összetett problémáját, egyben megszünteti az időleges munkástelepek minden gondját. Ilyen terveket készítettek a leningrádi és szverdlovszki területekre öt évnél távolabbi időszakokra.²⁰¹ Ezek az elképzelések enyhén szólva sem a reform, hanem a központi irányítás megerősítése irányába hatottak. Az SZKP 1971 márciusában tartott XXIV. kongresszusa a tervezés tökéletesítését, az ellenőrzés és a fegyelem erősítését helyezte előtérbe. Szembefordult azzal a felfogással, amely a központi tervezés vezető szerepét a piaci szabályozással kívánta felváltani, a cél pedig a vállalatokat összefogó egyesülések létrehozása volt.²⁰² A beruházások szétforgácsoltsága és elhúzódnása ellen összpontosított kapacitások létrehozásával, a rejtett tartalékok feltárással igyekeztek harcolni. Az anyagtakarékosságra, a munkaerőproblémák megoldására ösztönző alapokat hoztak létre. A vállalati érdekeltségi alapok képzésénél a továbbiakban figyelembe kellett venni a világszínvonalú termékek értékesítését. A vállalati tervmutatókat finomították, és újakat hoztak létre a hatékonyság növelése érdekében.²⁰³

²⁰⁰ A fordulat dicsőítésére l. *A gazdaságirányítási rendszer fejlesztése a szocialista országokban*. Kossuth, Budapest, 1979, 80–82.

²⁰¹ További megoldandó problémának tartották a felújítások gyorsítását, amely ekkor az állóalapok mindössze 1–1,2%-át érintette, a gyáron belüli gépesítettségi szint emelését, a tartalék alkatrészek ellátásának javítását. A XXIV. kongresszusra az öt éves terv nem készült el.

²⁰² *Az SZKP XXIV. kongresszusa. 1971. március 30.–április 9.* Kossuth, Budapest, 1971, 276–286.

²⁰³ MNL OL M-KS 288. f. 24/1971/46. ő. e.

Az NDK-ban, Romániában és Bulgáriában olyan nagyarányú átszervezések voltak napirenden, amelyek inkább a centralizáció és nem a decentralizáció irányába mutattak. Bulgáriában például 1971. január 1-ével vezettek be új gazdaságirányítási rendszert. Az 1964-re visszanyúló előzmények nyomán általánossá vált a nagyarányú részleges kísérletezgetés, amelynek következtében a termelő vállalatok jó része más-más rendszerben működött. Ez zavarokhoz vezetett, amit folyamatos korrekciók kísérték. A komplex reform kidolgozása az BKP KB 1968. júliusi ülésével indult el, de a munkálatokra döntő befolyással volt Todor Zsivkov 1969. májusi látogatása a Német Demokratikus Köztársaságban. Az ottani tapasztalatok nagy hatással voltak rá, és ezt követően ezek szerint folytak a további munkálatok, és 1969. szeptemberében aztán a KB plénuma el is fogadta az egész gazdaságban a nagyarányú koncentrációra és az elektronikára alapozó tervet. Ezt követően, 1970 áprilisában a KB döntött arról, hogy a reformot a mezőgazdaságra is kiterjeszti, és létrehozza az agráripári komplexumokat. Az 1971-es átalakítás szinte ellentéte volt a magyar elképzeléseknek, és az NDK mintájára nagyarányú, a teljes gazdaságot átfogó koncentráció és a számítástechnikát alapul vevő központi irányítás megteremtése lett a célja. A nagy egyesülésekben a vállalatok el is veszítették jogi önállóságukat, az egyesülésekbe szervezett rendszer zárt termelési ciklusokat alkotott és minisztériumi hatásköröket kapott. Átálltak az ún. társadalmi-gazdasági tervezésre, amely nemcsak gazdasági, de társadalomfejlesztési célokat is tartalmazott. A kötelező naturális mutatók lebontása mellett megjelentek normatívák, és limitek, amelyeket a bolgár minisztertanács állapított meg. A Bolgár Kommunista Párt 1971. májusi X. kongresszusa megerősítette a gazdaságpolitikában és -irányításban bekövetkezett változásokat, és az utóbbiakban stabilitást ígért.²⁰⁴ Az elképzelés a matematikai modellezés tökéletességébe vetette reményét, de annak teljes kiépítését 8-10 évre tették. Első lendületből szovjet szakemberek segítségével az energetikai és a közlekedési ágazatban vezették be a számítástechnikán alapuló tervezést, azt ki is vették a minisztériumok kezéből, és a kormányhoz összpontosították, így módon követhetetlené vált a kapcsolat a zárt rendszerben működő egyesülések és a központ között, egyúttal erősödött a törekvés nemzetközi integrációra.

A jugoszlávokra sem lehetett igazán mintaként tekinteni, hiszen éppen azért hozták előre két hónappal a kormányváltást, mert a régi nem tudott hatékonyan szembeszállni a negatív gazdasági tendenciákkal. Džemal Bijedić ugyanakkor úgy vállalta a kormány vezetését, hogy még elődje lépteti életbe a restriktív intézkedéseket.

Idehaza a *KGST-piac jellege és problémái* címmel nagyszabású nemzetközi közgazdász konferenciával próbálkoztak, amelyet Apró Antal nyitott meg. Bár a magyar közgazdászok egy emberként vonultak fel a reform szükségessége mellett, meggyőző erejük

²⁰⁴ A román, bolgár és NDK „reformra” l. Pécsi Kálmán (et al.): *Az európai KGST-országok gazdasága*. Kossuth, Budapest, 1984, 219–221., 260–268. és 373–378. Mintegy 1000 bolgár téiszt és állami gazdaságot 155, más adatok szerint 139 komplexumban egyesítették. Ugyanakkor új termelői árrendszert is bevezettek, amelynek alapja nem a világpiaci ár, hanem az önköltség és a rentabilitás. MNL OL M-KS 288. f. 24/1971/46. ó. e.

kevésnek bizonyult. Ausch Sándor összefoglalójában mindössze ennyit tudott megjegyezni:

„...a viták nem kérdőjelezik meg a konferencián kifejezésre jutott néhány döntő kérdésben való egyetértést. Nemcsak az integrálódás, illetőleg e széles körű kooperációs együttműködés szubjektív szándékában van egyetértés, hanem abban is teljesen egységes az álláspont, hogy a KGST-országok integrációjának egyik legfontosabb előfeltétele az egyes országok hosszú lejáratú terveinek, prognózisainak kidolgozottsága.”²⁰⁵

Az MSZMP 1970. november 23–29-e között tartott X. kongresszusán Kádár János beszámolójában tartalmi irányultság nélkül beszélt az integráció támogatásáról. Nyers Rezső hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a program kidolgozásakor „a magunk részéről sohasem tekintettük elsőrendűnek a sietséget, sokkal inkább az alaposságot”. Az átfogó értékelés elől kitért, de a célokat illetően az egyetértést, az eszközökkel kapcsolatban a kérdések egy részének nyitottságát emelte ki. Világossá tette, hogy rövid távon nem várhatók válaszok:

„A tisztázandó kérdések súlyosabbak annál, semhogy jelen pillanatban egy igennel vagy egy nemmel lennének megválaszolhatók. Sőt lehet, hogy némely dologban a döntéskor sem tudjuk lefektetni a jövő fejlődés vágányait, csak érezzük, hogy erre később szükség és lehetőség lesz. Ilyen esetben fontosnak tartjuk, hogy előre számításba vegyük és biztosítsuk magunknak a későbbi cselekvési szabadságot, hogy nyitott kaput hagyjunk a később tisztázandó kérdések jövőbeli megoldásához.”²⁰⁶

Időnyerési kísérlet

Az 1970. decemberi KGST VB előtt a Gazdaságpolitikai Bizottság mérlegelte a helyzetet, és arra az elhatározásra jutott, hogy miután a magyar reformkoncepciót képtelenség érvényesíteni a tárgyalásokon, taktikát kell változtatni, és időt kell nyerni annak érde-

²⁰⁵ AUSCH SÁNDOR: A KGST-piac jellege és problémái. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 1. sz. 108. (A fel-szólalásokból: OLEG BOGOMOLOV: A KGST-országok nemzetközi piaca fejlődésének és tökéletesítésének néhány kérdése; OLEG TARNOVSKIJ: A KGST nemzetközi piacának helye és szerepe a szocialista gazdasági integrációban; JERZY WESEŁOWSKI: A valutáris és pénzügyi kapcsolatok a KGST-országok gazdasági integrációs folyamatában. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 2. sz.) A magyar reformkoncepció mindazonáltal bekerült a szocialista politikai gazdaságtan tankönyveibe is. Nemcsak internacionalizálódik a KGST-n belül a munkamegosztás, hanem „...a termelési eszközök az önálló országok nemzeti jellegű – elkülönült – szocialista tulajdonában vannak. Az egyes országok között árucserre-forgalom van. Közös gazdasági érdekeik mellett – az adott körülmények között – szükségképpen léteznek és hatnak különérdekek, és ezeken alapuló ellentmondások is.” FREY ANDORNÉ-VILMOS JÓZSEF (SZERK.): *A szocializmus politikai gazdaságtana*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970, 321.) A tankönyv külön kiemeli az áru- és pénzviszonyok szerepének növelését, a KGST pénzügyi rendszerének reformját és még a vámközösség kialakításának szükségességét is (uo. 329.) A fejezet szerzője Kiss Tibor.

²⁰⁶ *A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1970. november 23–28. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 277.

kében, hogy a reformországok visszanyerjék cselekvőképességüket, és egyes kérdésekben másokat is megnyerjenek maguknak. Az 1970. december 14–18-a közötti 50. VB-ülés azzal kezdődött, hogy Apró Antal napirend előtt zárt ülést kért, hogy kifejthesse a magyar javaslatokat. Rădulescu, a román elnök erre lehetőséget teremtett. Apró azzal indította, hogy az erőfeszítések ellenére nem jutottak el az integráció átfogó koncepciójának egységes kialakításához és nem sikerült kidolgozniuk az integráció eszközrendszerét sem. A VB elé beterjesztett tervezet úgy próbál konszenzust teremteni, hogy kiveszi a dokumentumból a vitás kérdéseket, és bár itt az integráció előfeltételeiről van szó 1971–1973-ra halasztja ezek kidolgozását. Ami most körvonalazódik, az nem nevezhető komplex programnak, legfeljebb a fejlesztések munkaprogramjának. Hívjuk tehát így, és a komplex program készüljön el 1973-ra, és az államközi szerződést is 1973-ban kössük meg. Célszerű az integráció teljes kibontakozása végső határidejének megjelölése, és ez legyen 1985. Ettől bizonyos mértékig függetlenül Apró javasolta, hogy az aktívabb és összehangolt külgazdasági politika érdekében jöjjön létre a KGST Külgazdasági Kapcsolatok Bizottsága.²⁰⁷ Azt kérte, hogy javaslatról tájékoztassák az illetékes párt- és kormányzati szerveket.

A VB tagjait meglepte a magyar javaslat. Leszczko szerint ez csak legfelső szinten tárgyalható érdemben, majd az MSZMP X. kongresszusán Kádártól és Brezsnyevtől elhangzott felszólalásokkal igyekezett bizonyítani, hogy Apró javaslata ellentétes azzal. Egyébként is a program nem törvény, mivel hosszú távra szól, azon az integráció előrehaladásával időnként lehetséges a változtatás. Nem volt világos számára, hogy ha munkaprogramot fogad el a Tanácsülés, kire lesz az kötelező. Esetleg csak a VB-re?

Jaroszewicz számára is kérdés volt, kire nézve kötelező egy munkaprogram, és a többi képviselő is kétségeit sorolta. A csehszlovákok és a németek belső zavarokra hivatkoztak tekintettel arra, hogy az előrehaladásáról náluk a sajtóban kedvező híradások jelentek meg.

A rendes ülésen egyébként valóban az történt, amitől a magyar tartottak. A komplex program szövegváltozatából úgy igyekeztek kigyomlálni az ellentéteket, hogy azok vizsgálatát egy távolabbi időre halasztották. Néhány kérdésben ennek ellenére érzékelhetően megmerevedtek az álláspontok. Az egyik ilyen volt a kollektív valuta részleges átválthatóságának ügye. A magyarok és a lengyelek ragaszkodtak ahhoz, hogy a program rögzítse a bevezetés időpontját. Most már 1971 helyett 1972. januárjába is belementek volna, de a többiek ezt sem akarták tudomásul venni. Így kénytelenek voltak elfogadni azt, hogy a nemzeti valuták reális árfolyamának megállapítására 1972–1973 folyamán kerüljön sor, majd egy 1976–1979-es előkészítési szakasz után 1980-ra tették az erről szóló döntés idejét. A belső árképzés módszere egymáshoz közelítésének még a céljában sem tudtak dűlőre jutni. A közös vám, illetve a vámmentes övezet ügyében pedig nem történt semmi. Most – erőltetésre – ezt a Külkereskedelmi Állandó Bizottsághoz utalták

²⁰⁷ Ez elsősorban azzal a szándékkal fogalmazódott meg, hogy végre induljon el a KGST a Közös Piaccaal való kapcsolatfelvétel irányába.

1971-re. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek előállítására és kereskedelmére ösztönzésének vizsgálatát az NDK igyekezett lehetetlenné tenni.

Az államközi szerződés kérdésében a elmérgesedett vita, miután a szovjetek új változattal álltak elő, amely terjedelmében a lengyelre hasonlított, de tartalmában gyökeresen más volt. Lényege az volt, hogy a szerződés tartalmazzon konkrét javaslatokat, többek között közös beruházásokat.

A Minisztertanács 1970. december 31-i, szilveszteri ülésén az 50. ülésről készült beszámoló vitáján Fock Jenő keserűen jegyezte meg, hogy a KGST XXIII. ülése után „négy-öt-hatan otthagytak bennünket, és másfél éves verekezésünk eredményének csak a nyomai maradtak benn [a magyar álláspontnak – F. I.]”. Most ezt Apró a szemükbe vágta, mint öntudatos magyar kisebbség, de a többiek visszautasították. Fock azért hangsúlyozta, hogy a helyzetet nem kell tragikusan felfogni, nincs ok elkeseredésre. Most már egyetlen szemponthoz kötötte a komplex program elfogadását: maradjanak nyitva a kapuk a reform szempontjából fontos kérdések vizsgálata előtt.²⁰⁸

A KGST VB 1971. január 23-ai ülésén Magyarország ismét felvetette a KGST kapcsolatának kérdését más gazdasági csoportosulásokkal, amit a VB szakértői szintre utalt. Ezen annyi volt az eredmény, hogy meghatározták a vizsgálandó témákat. A Szovjetunió ugyan ezt ellenezte, de végül elvileg megegyeztek egy munkaterv elkészítésében. (Románia érdektelenséget jelentett be.) Egyesek egyébként azon a véleményen voltak, hogy ez legfeljebb gazdaságpolitikai szinten képzelhető el, ami azt jelentette, hogy figyelemmel kísérik az érintett szervezetek tevékenységét, és fellépnek a KGST-t sértő lépések ellen.

Az MSZMP Politikai Bizottság látva az ellenállás reménytelenségét 1971. február 9-i ülésén²⁰⁹ visszavonta a munkaprogramra vonatkozó – időnyerő – kezdeményezést, és beletörődött a komplex program elfogadásába, mi több, most már – tulajdonképpen a románokkal szemben – a közös álláspont elősegítésén fáradozott, szemben az előterjesztéssel, amely újabb csavarral az 1973-as aláírást kezdeményezte. Komócsin Zoltán egyenesen hibának tartotta a halasztási kísérletet, ami Magyarország elszigetelődéséhez vezetett. A PB-határozat az államközi egyezmény aláírásával is egyetértett, de csak akkor, ha azt kiegészíti a komplex és a VB feladatait részletező munkaprogram. Ezzel a feltétellel valamelyest vissza akarta csempészni a PB a számára fontos feladatok határidőhöz kötését. Itt éppen a román magatartás miatt érzett mozgásteret. Ragaszkodott a pénzügyi-valutáris alapkövetelések programba illesztéséhez, valamint feladatként az összehangolt vámrendszer és a vámmentes övezet megteremtéséhez, a KGST nyitottságának deklarálásához. Felhatalmazta Apró Antalt arra, hogy ha a külgazdasági bizottság megteremtésére vonatkozó javaslat nem kap többséget, álljon el attól, de kerüljön a programba egy olyan szöveg, „...amely szerint a KGST kapcsolatot tarthat fenn más gazdasági integrációkkal vagy államközi gazdasági csoportosulásokkal,” valamint hogy ismét kezdeményezzük a VB-n a közvetlen kapcsolatfelvételt az Európai Gazdasági Közösséggel.

²⁰⁸ MNL OL XIX-A-90-b. 142. d. Fock Jenő hozzászólásának szó szerinti változata a Minisztertanács 1970. december 31-i üléséről. Vitára nem adott lehetőséget a miniszterelnök.

²⁰⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/544. ő. e.

A javaslatok mögött a KGST és a tőkés világgazdaság közötti távolsága csökkentésének szándéka állt. Nyers Rezső a belső vámmentesség és a védővámok megteremtését például tőkés országok, Ausztria és Finnország csatlakozásának reményében tartotta életben,²¹⁰ valamint a minimális mozgástérben való lavírozás lehetőségének a keresése. körül forgott a PB hosszas vitája.

Az 1971. február 23–26-a közötti 51. KGST VB²¹¹ zárt ülésén a magyar delegáció minisztertanácsi döntés alapján éppen akkor vonta vissza az időhúzásra vonatkozó kezdeményezését, amikor a románok ehhez szövetségesként szegődtek volna.²¹² Rădulescu ettől függetlenül a Román Kommunista Párt Politikai Bizottsága véleményeként lényegében megismételte a magyar javaslatot: a XXV. Tanácsülésig a munkát nem lehet befejezni, ennek megfelelően a dokumentumot csak a KGST VB és szervei munkaprogramjaként fogadják el. A végleges anyag kidolgozásáig 2-3 évre van szükség, addig egyes kérdésekben szerződésekkal haladhatnak előre. Többben, különösen a szovjetek élesen reagáltak, és hét ország – most már köztük Magyarország – ellenkező véleményét hivatalosan rögzítették. Ebben az is szerepelt, hogy nemzeti ratifikáció után válik majd a program és az államközi szerződés hatályossá. Egy beszélgetésben Leszcsko azt mesélte Apró Antalnak, hogy az SZKP XXIV. kongresszusa idején őt osztották be Ceaușescu mellé kísérőnek. A román vezető úgy állította be, mintha Rădulescu időhúzó kezdeményezése konzultatív jellegű lett volna. Közölte azt is, hogy az integráció fogalmával valójában egyetért. Leszcsko határozottan kijelentette, hogy a román magatartástól függetlenül a következő tanácsülésen a hét KGST-ország jóvá fogja hagyni a programot. Erre Ceaușescu felvetette, hogy nem lehetne-e a tanácsülést valahol máshol megtartani. Ezt Leszcsko azzal hárította el, hogy a miniszterelnökök döntöttek Bukarestről, de persze, ha ez akadályba ütközne, módosítani lehet a helyszínt. Ezt azonban hivatalosan, írásban kell eljuttatni a KGST központjába.²¹³

A részleges konvertibilitás 1973. január 1-től történő bevezetésében csak négy ország tudott megegyezni, ráadásul a vita végén a kérdéskör kikerült a komplex programból, mert Bulgária és Mongólia érdektelenséget jelentett be, és ezt nem akarták a nyilván-

²¹⁰ Ebben az időszakban több irányból mutatkozott érdeklődés a KGST iránt. A finnek parlamenti szintű tárgyalásokat kezdeményeztek, de az arab országok figyelme is élénkült. A finnekkel való még intenzívebb és most már a KGST-országokat szervezetteren bevonó gazdasági kapcsolati háló erősítése arra a szovjet félelemre nyúlt vissza, amelyet az európai enyhülés váltott ki, és azzal kalkulált, hogy ebben a légkörben erősödik a finnek nyugati orientációja. Ugyanakkor Kekkonen ezt a bizalmatlanságot mindig képes volt elhárítani, és a „finn paradoxonnak” megfelelően szívélyesebb viszonyt ápolt a szovjetekkel, hogy mind szabadabban építhesse nyugati kapcsolatait.

²¹¹ MNL OL XIX-A-90-b. 140-142. d.

²¹² Azt, hogy a románok messzemenően támogatják a magyar javaslatot, Leszcsko egy nappal a VB előtt közölte Apró Antallal. Leszcsko azt kérte, hogy Apró Rădulescu előtt vonja vissza javaslatát. Ez meg is történt.

²¹³ MNL OL XIX-A-90-b. 143. d.

nosságra elé tárni.²¹⁴ Nem volt viszont teljesen reménytelen, hogy a következő VB-n keresztül megy az a magyar javaslat, amely szerint a KGST kapcsolatot tarthat fenn más gazdasági csoportosulásokkal, illetve kezdeményezi a kapcsolat felvételét a Közös Piaccal. Leszcsko a február 19-i beszélgetésen még elutasító volt, de néhány nap múlva már időszerűnek nevezte a kérdést, miután kikérte Gromiko véleményét, aki valamilyen kapcsolatfelvétel lehetőségéről biztosította a Közös Piac egyik képviselőjét a szervezet legutóbbi brüsszeli ülésén.²¹⁵

Szita János 1971. március 11-ei, Nyers Rezsőnek és másoknak küldött jelentésében minden addiginál borúlátóbb képet festett a tárgyalások helyzetéről. A folyamatok már azt sem teszik biztossá, fogalmazott, hogy kialakul-e egyáltalán az integráció többé-kevésbé átfogó, valóban előrehaladást biztosító programja. Az okok között az országok fejlettségi különbségeiből adódó érdeklentéset, az elmúlt két évben bekövetkezett politikai eseményeket, a koncepció tisztázatlanságát és a belső irányítási rendszerekben fennálló lényeges eltéréseket jelölte meg. Le kell számolni azzal az illúzióval, hogy előbb vagy utóbb az országok többségében a magyarhoz hasonló reform indul meg. A KGST-országokban nyíltan arra gyanakodnak, hogy a magyarok rá akarják erőszakolni saját belső reformjukat a szervezetre. Szita hozzátette, hogy fokozatosan elveszett a lengyel támogatás is, és a csehszlovákokhoz hasonlóan passzivitásba vonultak. Ezzel szemben mind hatékonyabbá vált a román álláspont, amely az egész folyamat fékezésére irányult. Ilyen körülmények között nem lehetett kétséges a szovjet akarat érvényesülése, azé a Szovjetunióé, amelynek gazdasági érdekeltsége a reformban igen szerény, így politikai szempontok dominálnak álláspontja kialakításában. Belső reformokra már ott sem lehet számítani. Szita szerint olyan munkaprogram elfogadása várható, amely a magyar szándékoknak legfeljebb a vizsgálatát irányozza elő 1971–1973-ban. Ráadásul az országok többsége nagyon elégedett az eddigi eredményekkel, így nincs esély az időhúzásra sem. Szita a termelési kooperáció gyakorlatától, az ott felmerült kérdésektől, a világpiac nyomásától, a válságok kényszerítő hatásától remélt hosszabb távon valamilyen előrehaladást. Ebben a helyzetben szerinte nincs értelme jelentősebb kezdeményezéseknek, ezek csak növelik a Magyarországgal szembeni ellenszenvet. A döntések végrehajtásában viszont aktív szerepet kell játszani, mégpedig azokon a részterületeken, ahol az előrelépés a magyar álláspont számára részeredményekkel kecsegtet. Ezek közül a legfontosabbnak a magyar álláspont számára részeredményekkel kecsegtet. Ezek közül a legfontosabbnak a valutakérdést és a termelési kooperációkat tartotta. Bízott a kétoldalú kapcsolatok hatá-

²¹⁴ A KGST nyílt jellegét Magyarországnak sikerült megvédenie. A részleges csatlakozásra is lehetőség maradt a KGST elvei és céljai elfogadása nélkül is. A vámmentes övezetre vonatkozó magyar javaslatot senki sem támogatta, de Magyarország fenntartotta azt.

²¹⁵ Leszcsko ez alkalommal egy szovjet javaslatról is tájékoztatta Apró Antalt. Eszerint a tervhivatalok elnökeit egy olyan albizottságban szerveznék egybe, amely az állandó bizottságok felett helyezkedne el, és önálló javaslatokat tehetne a VB-nek. A VB további napirendjei között utat nyitott a „szocialista világpiac hosszú távú gazdasági-kereskedelmi prognózisai” elkészítése számára. Külön napirend keretében foglalkoztak a szakosítás és kooperáció pénzügyi kérdéseivel, ahol a helyzet romlott, az ülés végére több különvéleményt rögzítettek, mint induláskor. Megindult a vasúti teherkocsik és dízelmozdonyok, illetve a 8 tonnás és ennél nagyobb teherautók hosszú távú szakosítására vonatkozó adatbekérő munka is, amit a VB tudomásul vett.

sában, az integráció elméleti kimunkálásában és a nyilvános szakmai vitákban, valamint a hosszú távú tervezés új formáinak kidolgozásában. Egyoldalú magyar lépésekre is lehetőséget látott, például az import további liberalizálását, és a forint konvertibilitásának vizsgálatát illetően.²¹⁶

A Politikai Bizottság persze nem osztotta Szita János véleményét.²¹⁷ 1971. május 18-án Apró Antal indulásként elfogadhatónak tartotta az első szövegváltozatot, minimális programként. A PB-határozat annyit rögzített, hogy a kibontakozás hosszú folyamat lesz, de közben esély kínálkozik részeredmények elérésére. Azzal számolt, hogy a következő években a sikertelenség nyomán ismét előtérbe kerülnek az elhanyagolt kérdések, különösen, ha folytatódnak a belső reformok. Tévedett. Aadott pillanatban az volt a helyzet, hogy a vitás kérdések száma csökkent,²¹⁸ leszámítva Romániát, aki a KGST VB április 27–29. közötti 52. ülése előtt közvetlenül és váratlanul a tervezethez 83 oldalon keresztül 144 pontból álló módosítást fűzött, és továbbra is ellenállt az államközi szerződéses formának, de beleegyezett abba, hogy a XXV. Tanácsülést 1971. július végén, Bukarestben tartsák. Nyers Rezső meg is jegyezte, hogy „kicsit furcsa lenne, hogy Bukarestben lesz a tanácskozás és a románok semmit sem írnak alá”.²¹⁹

Program és végrehajtása

Az utolsó egyeztető (53.) VB-ülést 1971. június 22–25. között tartották.²²⁰ A tagországok még csak foglalkozni sem akartak a román javaslatokkal, amelynek célja általában az volt, hogy a program konkrétumait, például a kontingens nélküli kereskedelemre vonatkozó szövegrészeket töröljék vagy elkenjék. A románok azonban ismét meglepetést

²¹⁶ MNL OL M-KS 24/1971/33. ő. e.

²¹⁷ A reményeket az MSZMP PB számára a KGST VB 1971. április 27–29-e közötti 52. üléséről készült tájékoztató így fogalmazta meg: „Az utóbbi hónapok vitái azt mutatják, hogy az integrációs programban előirányzott kérdések megvizsgálása során az együttműködés fejlesztésének további konkretizálásával kapcsolatban a jövőben mindinkább előtérbe fognak kerülni újból azok a pénzügyi, ár- és egyéb gazdasági kérdések, amelyeknek megoldatlansága eddig is fő akadálya volt a gazdasági együttműködés kiszélesítésének, többek között a termelési kooperáció szélesebb körű elterjedésének. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a következő években a belső mechanizmusok további fejlődése, a világpiac nyomás, a megoldásra váró belső gazdasági problémák a KGST-országokban egyre jobban megérlelik azt a felismerést, hogy milyen sokat veszítenek országaink azáltal, hogy késik a nemzetközi szocialista termelési és piaci integráció kialakítása, hogy a nemzeti elzárkózás különösen a kisebb szocialista országokat sújtja, mert a párhuzamosság és a gazdaságtalan termelés tovább nő a népgazdaságokban.” MNL OL XIX-A-90-b. 143. d.

²¹⁸ Már csak egyetlen magyar különbejegyzés volt az anyagban arról, hogy az ülészakonon résztvevő delegációkat általában miniszterelnökök vezessék. Ezt Apró Antal az 53. VB ülésen visszavonta. Leszczko április 22-én közölte, hogy a vámmentes övezetre vonatkozó javaslatot egyetlen ország sem fogja támogatni.

²¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/555. ő. e.

²²⁰ MNL OL XIX-A-91-b. 146. d. Itt képviselte Apró Antal utoljára Magyarországot. Helyét Vályi Péter vette át.

okozva váratlanul visszavonták a különvélemények jó részét, és a VB, illetve a Tanácsülés elé mindössze négy ilyen került.²²¹

A komplex program elfogadását erősítette, hogy viszonylag sikeresen zárult az 1971–1975. évre vonatkozó tervkoordináció. A megállapodások alapján a kölcsönös áruforgalom a korábbi öt éves időszak 8,2%-os emelkedésével szemben 10,4%-ot ér majd el. Ezen belül a gépkereskedés nagyarányú növekedésével számoltak, amelynek eredményeként az egymás közti exportban 42,8%-ról 50,2%-ra emelkedik az aránya.²²²

A VB üléssel kapcsolatos végleges magyar álláspontot a Politikai Bizottság 1971. július 13-i ülésén alakította ki.²²³ Elfogadta a program határozatként történő elfogadását, amit a kormányoknak 60 napon belül kellett visszaigazolni. Az anyag pedig két, egy nyilvánosságra hozható és egy titkosított részt tartalmazott. A PB lényegében megismételte korábban elhatározott pozitív véleményét a kétéves tárgyalási folyamatról és annak végeredményéről. A négy román különvéleménnyel szemben a hét ország egyeztetett álláspontjának érvényesítése mellett volt, de felhatalmazást adott a küldöttségnek az esetleges szövegmódosítások elfogadására is. A négyből két román javaslatnak volt jelentősége. Az egyik igyekezett mellőzni az integráció meghatározásából a gazdaságpolitikai konzultációk és a valutáris-pénzügyi kapcsolatok továbbfejlesztésére vonatkozó szöveget, a másik az együttes tervezésre vonatkozó részt igyekezett általánosabb megfogalmazásokba burkolni.

A KGST XXV. ülészakát 1971. július 27–29. között rendezték meg.²²⁴ A románok a megszokott váratlansággal közvetlenül az ülészak megkezdése előtt új módosító indítványokkal álltak elő. Mindenhol ki akarták venni a gazdasági integráció ki-fejezést, és ki akarták hagyni a harmadik országokkal kapcsolatos gazdaságpolitika koordinálását, csökkenteni akarták a transzferábilis rubel szerepére vonatkozó javaslatok súlyát, és ismét elleneztek a részleges átválthatóság megteremtésére vonatkozó elgondolást²²⁵ stb. A tagországok és a Szovjetunió erőyes fellépésére azonban visszavonultak. Az ülészakon Jugoszlávia is részt vett. A tagországok képviselői a program jelentőségének nyomatékosítása mellett korábbi, saját álláspontjuknak megfelelő hangsúlyokat adtak beszédeiknek. Fock Jenő így a gazdaságpolitikai konzultációk jelentőségét, az áru- és pénziszonyok szélesebb körű felhasználását, a multilateralizmus hatékonyabbá tételét, a közös valuta megteremtését, és a közös közgazdasági elemző munka fontosságát emelte

²²¹ A VB-n két, a magyar javaslatot érintő kérdésben még képlékenyebb megfogalmazást hagytak jóvá. A kollektív valuta részleges átválthatóságának bevezetésének nemhogy az időpontját nem határozták meg, hanem az került a programba, hogy erről 1972-ben döntsének. Ugyanez vonatkozott a nemzeti valuták egységes árfolyamának bevezetésére. A döntés időpontja itt 1980 lett.

²²² A tehervagonok és a dízelmozdonyok gyártását illetően nem sikerült készíteni a VB-re. A 6, a 12, a 24 tonnás és ennél nagyobb teherbírású tehergépkocsinál viszont megszületett egy részleges megoldás, amit a VB jóváhagyott.

²²³ MNL OL M-KS 288. f. 5/559. ő. e.

²²⁴ MNL OL XIX-A-90-b. 30–31. d.

²²⁵ Itt bejelentették érdektelenségüket, így Mongólia és Bulgária után ebben már három ország nem kívánt részt venni.

ki. Szerinte 1974-ben időszerűvé válik majd a komplex program felülvizsgálata. Szólt a KGST nyitottságáról mind más tervországok, mint az érdeklődést mutató tőkés országok irányába. Nem feledkezett meg az összeurópai együttműködésből adódó feladatokról, a viszony tisztázásáról sem a tőkés gazdasági integrációkhoz.

A miniszterelnökök végül elfogadták a szervezet integrációjára vonatkozó komplex programot, ami nagyobb szerepet szán a gazdaságpolitikai konzultációknak, a közép- és hosszú távú együttműködésnek a tervezésben és a prognóziskészítésben. A termelési kapcsolatok területén a hosszú távú programok jelentőségét emelte ki, és megfogalmazott bizonyos preferenciákat, de ennél többet nem tartalmazott. Szerepelt benne a tudományos-műszaki együttműködés erősítése, és a kereskedelem területén elvileg lehetőséget teremtett rugalmasabb formákra, de megerősítette a megállapodásokon alapuló kapcsolatok dominanciáját. Tartalmazta a külkereskedelmi árrendszer továbbfejlesztését és ehhez a belső árképzés közelítésének tanulmányozását. A megállapodás rögzítette a két bankkal kapcsolatos lépést és Bulgária és Mongólia érdektelensége mellett a kollektív valuta részleges átválthatóságának bevezetését. Elvileg a lehetőséget teremtett a miniszteriális és vállalatközi kapcsolatok számára. Olyan nemzetközi szervezetek létrehozásának terve is szerepelt a dokumentumban, amelyek bizonyos gyártmányok, termékcsoportok gyártásával és értékesítésével foglalkoznak. Létrehozták még a Tervezési Együttműködési és a Tudományos-Műszaki Együttműködési Bizottságot. A megállapodás nem nyilvános része tartalmazta a szándékot külső szervezetekkel, a harmadik országokkal tartott kapcsolat koordinációjára, a nemzetközi szervezetek elé kerülő tudományos, műszaki és gazdasági kérdésekről szóló egyeztetés feladataira, a külkereskedelmi árrendszer továbbfejlesztésére, a rádiótechnika, az elektronikai ipar terén folytatott együttműködés bővítésére és a valutáris-pénzügyi együttműködés, valamint a belső árképzési módszerek közelítésének feladatát.²²⁶

A nyilvánosság előtt Leszcsko értékelte a komplex program elfogadását.²²⁷ Breznyevnek az MSZMP X. kongresszusán, 1970. novemberében elmondott beszédrészletével indított, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy az együttműködés a pártok figyelmének központjába került, és a kulcskérdés az ún. szocialista gazdasági integráció fejlesztése, amelynek kialakítására együttes erőfeszítések történnek.

Az 1969. áprilisi ülészakot a közös szándék kinyilatkoztatásának tartotta olyan komplex program megvalósítása mellett, ami nem érinti a tagállamok függetlenségét, a teljes önkéntesség és önállóság megtartása alapján valósul meg, valamint ami figyelembe veszi a kevésbé fejlett országok felzárkózási érdekeit. Az ezt követő időszakra úgy tekintett, mint amikor a résztvevők az elhatározás valóra váltása érdekében jelentős és sikeres munkát végeznek. A sikerekhez sorolta az 1971–1975 közötti tervek egyeztetését, az ezt realizáló szerződések aláírását és az újabb kooperációs megállapodások előkészítését. A cikk kiemelte, hogy a tanácsülés valamennyi probléma komplex vizsgálata

²²⁶ *Népszabadság*, 1971. augusztus 1. Részletesen ismerteti a komplex programot PÁLEAI ISTVÁN, i. m. 70–99.

²²⁷ M. A. Leszcsko: A KGST-tagállamok együttműködése a jelen időszakban. *Kommunyiszt*, 1971, 4. sz.

mellett döntött, hogy az együttműködésnek túl kell nyúlnia az öt éves ciklusokon, és ennek érdekében elengedhetetlen prognóziskészítés. Leszcsko megemlítette a valutáris-pénzügyi problémákat is, a kollektív valuta kérdését, a beruházások finanszírozását, a konvertibilitást, de az árképzés módszertanának kidolgozását tartotta legfontosabbnak. A végrehajtás nehézségei között az egyenlőtlenségeket, illetve a nemzeti gazdasági reformjából adódó egyenlenségeket emelte ki. Ugyanakkor a piaci viszonyok kiterjesztését és összehangolási kísérletét a tervgazdasággal úgy értékelte, mint ami gyengíti a tervszerűséget. Reformellenes hangsúlyt kapott az írásban a terv fölénye a piaci rendszerrel szemben. Persze itt a szovjet példa volt a legerősebb érv. Elutasította a nyílt gazdaságnak azt az értelmezését is, amely a külkereskedelmi monopólium valamifajta gyengítését célozta.

A cikk a kétoldalú helyett a sokoldalú együttműködés előtérbe állítása mellett érvelt, különösen a gazdaságpolitikák egyeztetése, illetve a gyártásszakosítás kiterjesztése érdekében. Ezt szorosan összekapcsolta a tudományos és műszaki potenciál integrációjával, amelynek megvalósításához végre hozzá kell látni. Reményét a közös kutatási központok megteremtésébe vetette olyannyira, hogy azt kiemelt politikai feladatként értékelte. Egyben elutasította azokat a nyugati elgondolásokat, amelyek a gazdasági fejlettség többé-kevésbé azonos fejlettségi szintjén álló közép-kelet-európai országcsoportok Szovjetunió nélküli szubregionális együttműködésének kialakítását fogalmazták meg.

1971 júliusában a magyar kormány és az MSZMP PB ülése után jelentés készült az Központi Bizottság számára is az elfogadott programról. Az értékelés a program pozitívumai mellett megmutatta az előrehaladás lassúságát és ennek okait. Világosan leszögezte, hogy nincs többről szó, mint általános irányelvekről és a kérdések kidolgozására irányuló szándékról. Az integráció cél- és eszközrendszere homályos, nincs ütemezés. A tényleges integráció első szakasza 1974-től várható. Nem sikerült érvényesíteni az áru- és pénzvviszonyok komplex módon történő bevezetésének követelményét, így az együttműködésben továbbra is a bürokratikus termelési kooperáció maradt a meghatározó. A program azonban nem zárta el az utat a későbbi tárgyalások elől. Ennek előtérbe kerülését az értékelés a termelési kooperáció megvalósításától várta.²²⁸

Az MSZMP KB és a Minisztertanács 1971. augusztus 4-ei ülésén foglalkozott az ülészak értékelésével. A nyilvánosságnak szánt közleményben nem volt szó kudarcról. Igen vájt fülű olvasónak kellett lenni ahhoz, hogy az egyes megfogalmazásokból és hangsúlyokból kiolvashatóakká váljanak bizonyos szándékok. A közvélemény lényegében nem értesülhetett a valós helyzetről.²²⁹

²²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 24/1971/65. ö. e. A kormányhatározatot l. *Határozatok Tára*, 1971. 14. sz. A program szovjet szakértői interpretációjában első helyre a beruházási hozzájárulás, a másodikra a tervkoordináció került, és a pénzügyi és hitelkapcsolatokat épp. csak megemlítették. JU. BELJAJEV – JU. SIRJAJEV: KGST: az együttműködés új szakasza. *Kommunyiszt*, 1970. 11. sz. MNL OL XIX-A-2-gg. 250. d.

²²⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1971–1975.* (Szerk.: VASS HENRIK) Kossuth, Budapest, 1978, 93–94.

A kormány a végrehajtás további irányításával a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságát bízta meg.²³⁰ Emellett a főhatóságok között kiosztotta a feladatokat. A valutáris problémákra vonatkozó magyar javaslatok elkészítését a Külkereskedelmi Minisztérium mellett a Magyar Nemzeti Bankra és az Országos Anyag- és Árhivatalra bízta. Ugyanakkor a gyakorlat a kétoldalú kormányközi egyeztetések irányába tolódott, ahol azonban már alig került szóba a vállalatok közvetlen együttműködési szintjének fejlesztése.

Bizonyos források azonban arról tanúskodnak, hogy a korábbi reformországok nem tettek le teljes mértékben az egymás között a piaci megoldások kereséséről. A magyar–csehszlovák gazdasági együttműködési bizottság az 1971 utáni integrációs kapcsolatokat illetően vizsgálni akarta a két ország árrendszerének összehasonlítását és közelítését, a szakosított termékek árképzését, valamint az áru-pénz-kapcsolatok felhasználásának lehetőségét a gazdasági együttműködésben. A lengyelekkel folytatott tárgyalás eredményeként a feladatok közé került az elszámolások rugalmasabb tételének, ezen belül a kontingensnélküli áruforgalom megvalósítási módjának kialakítása. Más országokkal nem került sor még csak hasonló feladatmeghatározásra sem.²³¹

Nem lehet csodálkozni azon, hogy ilyen körülmények között a magyar gazdaságpolitikában nemcsak hogy folytatódott, de megerősödött a nyugati külgazdasági orientáció, amelynek javultak nemzetközi feltételei. 1971. augusztus 12-én aláírták a szovjet–nyugatnémet egyezményt, folytak a lengyel–nyugatnémet tárgyalások, illetve napirendre került a tárgyalás a csehszlovákokkal és a keletnémetekkel is. Alig több mint egy héttel ezután a Varsói Szerződés országainak vezetői Moszkvában igen jelentős fejleményként értékelték ezt. A Szovjetunió nem gördített akadályt az NSZK-val folytatott gazdasági kapcsolatok bővítése elé, de igényt tartott az egyeztetésre. A magyar vezetés nem tett kezdeményező külpolitikai lépést, de diplomáciai síkon támogatta a folyamatot.²³² Még ez előtt, 1971 januárjában sikerült megállapodni a Német Szövetségi Köztársasággal a náciizmus üldözötteinek kártalanításáról. Ebben mintegy 64 ezer személlyel számoltak, és 100 millió márkában (820 millió forintban) állapodtak meg, amit az NSZK három év alatt utal át Magyarországnak.²³³

1971 májusában sor került az első követénykibocsátási akcióra.²³⁴ Sem a tőkés adósság növekedése, sem Brezsnyev főtitkár 1972. februári kemény bírálata, sem a KGST VB

²³⁰ Ennek elnöke a KGST VB magyar tagja, Vályi Péter miniszterelnök-helyettes lett. MNL OL M-KS 288. f. 24/1972/39. ő. e.

²³¹ MNL OL XIX-A-2-gg. 250. d.

²³² MNL OL M-KS 288. f. 5/525. ő. e.

²³³ Ennél kisebb volt az orvosi kísérleteket elszenvedők kárpótlására szánt összeg (mintegy 600 fő), és 6,25 millió márka. MNL OL M-KS 288. f. 15/200. ő. e.

²³⁴ A KGST-n belül a Nemzetközi Beruházási Bank létrehozása, illetve a bank feladatai között a hosszú lejáratú hitelek követénykibocsátással történő finanszírozásának szerepeltetése a nyugat-európai tőkepiacon nagy érdeklődést váltott ki. Ez megkönnyítette a tárgyalásokat a magyar pénzügyi szervek számára. Ezt kihasználva a Magyar Nemzeti Bank 1971 májusában – a szocialista országok között elsőnek – 25 millió dollár értékű követényt bocsátott ki saját nevében, garancia nélkül – de a kormány jóváhagyásával – 10 éves

rákövetkező ülése nem térítette el ettől az úttól Kádárékat. Ebben fontos szerepet játszott, hogy időlegesen sikerült megállítani a fizetési mérleg romlását, továbbá nem volt kilátás a szocialista táboron belül az energetikai nagyberuházások magyar finanszírozásának egyéb megoldására,²³⁵ nem is szólva arról, hogy a kereskedelem éppen ezekben az években mutatott gyorsuló fejlődést a KGST és a fejlett tőkés országok között. Míg az elmúlt évtizedben ennek volumene 8–9%-kal, 1972-ben ez 15%-kal, 1973-ban 20%-kal, 1974-ben pedig 11%-kal nőtt.²³⁶ Általános jelenség lett a nyugati behozatali többlet és a keleti deficit növekedése.

A KGST-határozat alapján meglódult hosszú távú tervezés is ebbe az irányba fordult. A Gazdasági Bizottság 1972 elején tárgyalta az exportorientációjú gazdasági stratégia kérdéseit Bacsoni Jenőnek, a tervezés egyik vezetőjének és Karádi Gyulának, az Országos Tervhivatal elnökhelyettesének előterjesztésében. Ez az elképzelés az egyetlen irányt az exportorientált gazdaságpolitika megvalósításában látta, és az exportképesség általános fokozásától, a növekedéshez szükséges nyers- és alapanyagok biztosításától, a műszaki-tudományos követelmények megteremtésétől és a fejlett országok mércéjének alkalmazásától remélte a magyar gazdaság fejlesztésének lehetőségét, sőt az egyensúly fenntartását is. Ugyanakkor szocialista relációban a piaci reformot csak a 15 éves tervidőszak végére prognosztizálta, dinamikus fejlődést csak abban az esetben tartott elképzelhetőnek, ha a kormány az egész iparpolitikát tudatosabban és erőteljesebben exportra hangolja. Ehhez persze a hetvenes évek végére a KGST-n belül is ki kellett volna alakulnia a termelési együttműködések mellett az áru- és pénzviszonyoknak, szerepet kellett volna kapni a multilaterális kapcsolatoknak és a részleges konvertibilitásnak.²³⁷ A IV. ötéves terv (1971–1975) előirányzatai azonban ezt nem támasztották alá. Egyes elemzők az áttérést a KGST-együttműködés ún. intenzív szakaszára legfeljebb az 1975–1980 közötti évekre tették.²³⁸

időtartamra úgy, hogy a tőke-visszafizetés a 6. év végétől öt egyenlő évi részletben történt. A kamatthet mintegy évi 9% körül alakult, ami 1%-kal magasabb volt, mint a rövid lejáratú hitelek terhei. A szervező csoport három bankból állt: az angol National Westminster Bank, a Morgan Grenfell Bankház és a szovjet állami tulajdonban lévő Moscow Narodny Bank. MNL OL M-KS 288. f. 24/1971/2. ő. e.

²³⁵ L. erről részletesen FÖLDES GYÖRGY: *Az eladósodás* i. m. 65–71.

²³⁶ SZITA JÁNOS: *Az összeurópai gazdasági együttműködés kérdései*. Kossuth, Budapest, 1977. 10. A világgazdasági trendekre lásd FISCHER FERENC: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945–1989)*. IKVA, Budapest, 1992, 186–187.

²³⁷ E variáns szerint a tőkés nettó adósságállomány 1,2 milliárd dollárral emelkedne, és az áruforgalom egyenlege 1975-től aktív lenne.

²³⁸ P. BOŻYK: A KGST együttműködés és a gazdaság intenzív szakasza (ism.: LUDWIK MAKARUK). *Közgazdasági Szemle*, 1971, 5. sz. Figyelemreméltó Kozma Ferenc elméleti feladat-összefoglaló elemzése, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy az integráció előtt tartós akadály a nemzetgazdasági szerveződés makacs fennmaradása és védelme. A feladat az, hogy megvitassák ezeknek a rendszereknek a lebontási lehetőségét. Ez a szint az akadály például annak, hogy kialakulhassanak a vállalatok közötti kapcsolatok, hogy „szocialista internacionális” vállalatok létesüljenek. Kozma Ferenc a KGST-t világgazdasági régióknak tekintette, amely kollektív önvédelemre szorul. A nemzetgazdasági szint lebontása itt is elméleti, és gyakorlati feltétel a közös fellépés felismerésének, a nemzeti (például pénzügyi) védelmi rendszerek legalább koordinációs szintű meg-

1972. július 19–21-e között ülésezett a Román Kommunista Párt Országos Értekezlete, amely lényegében egyenértékű volt egy pártkongresszussal. Az elfogadott gazdaságpolitikai fordulat világossá tette²³⁹, hogy Ceaușescu miért ment bele a komplex program elfogadásába. Meghirdették az ötéves terv négy és fél év alatti teljesítését, egyben ismét nagyszabású fejlesztési, beruházási program megvalósítása felé vettek irányt. Az iparban tröszt centralizációt, belső szakosítást és kooperációt hirdettek meg. Miután korábban is gyorsabban növekedett az export, mint az ipari termelés és a nemzeti jövedelem, erre építve az exportteljesítmény javítását és a fizetési mérleg egyensúlyba hozását kívánták elérni 1975-re. Ehhez a komplex program előnyeinek kihasználására is számítottak, de más piacon is intenzív külkereskedelmet kívántak bonyolítani.²⁴⁰ 1971-ben ehhez új külkereskedelmi törvényt fogadtak el, amely jogi kereteket teremtett a különféle kooperációs formák megvalósítására, beleértve a közös termelési és értékesítési társaságokat mind Romániában, mind külföldön. Nem éreztek korlátokat sem a Közös Piacca, sem más szervezetekkel kialakított kapcsolat előtt a komplex program elfogadása után. Ceaușescu külön hangsúlyozta beszédében, hogy a Közös Piacca is bővíteni kell kereskedelmi kapcsolataikat. Az extenzív fejlesztés – akár Lengyelországban – itt is napirenden maradt. A hetvenes évek elején Romániában 400 ezer új munkahelyet teremtettek. Románia is felismerte, hogy a hosszú távú, 1990-ig nyúló tervezés, és a hosszú távú programok megkötése biztonságos alapot jelent fejlesztési programja megvalósításához. Belpolitikai szempontból sem volt éréktelen, hogy Ceaușescu hosszú távú célokat fogalmazhatott meg, amelyekben többek között az szerepelt, hogy az export struktúrájának javítása érdekében a gépipar arányát 25%-ról 45%-ra emelik, vagy hogy az állandó aktív külkereskedelmi mérleg megteremti a lej nemzetközi konvertibilitását. Ez az új gyorsítási program néhány évig sikeresnek bizonyult.²⁴¹

A világgazdasági fordulat hatása

A tőkés világban 1973-ban felgyorsult infláció, és ezzel egyidejűleg az olajárak jelentős emelkedése semmissé tette a korábbi egyenletes fejlődésre építő szocialista szakértői prognózisokat. Az árváltozások nagyarányú cserearányromlással jártak. A helyzetet súlyosbította, hogy a Közös Piac által 1974-ben bevezetett és három éven át fenntartott behozatali tilalom a vágómarha- és marhahúsexport igen komoly visszaesését eredmé-

teremtésének. Kozma Ferenc már-már kimondta, hogy a KGST-országok között jóval erősebb nemzetgazdasági kötöttségek léteznek, mint a tőkés világgazdaság egészében, ezen belül a szuverenitásukat korlátozni képes Közös Piacban. (KOZMA FERENC: A Komplex Programról és a közgazdasági kutatások feladatairól. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 11. sz.)

²³⁹ MNL OL M-KS 24/1972/39. ő. e.

²⁴⁰ Elfogadható volt a románoknak az is, hogy a KGST VB 1972. október 24–26. közötti 60. ülése az együttes tervezést az 1975 utáni időre meglehetősen szűk mezsgyében állapította meg. Ezek: az atomerőmű-berendezések, egyes vegyipari termékek, kis volumenű olajlepirálási termékek, katalizátorok, adalékanyagok, gördülőcsapágyak. MNL OL M-KS 288. f. 24/1972/45. ő. e.

²⁴¹ HUNYA GÁBOR (szerk.): *Románia 1944–1990*, i. m. 61–62.

nyezte nemcsak Magyarország, de Lengyelország és Románia számára is. Általában sem enyhült számottevően a nyugat-európai protekcionizmus, és ezen nem változtatott Magyarország belépése a GATT-ba 1973-ban²⁴² vagy a helsinki folyamat sem. Az is éreztette hatását, hogy a tábor országai nem voltak versenyképesek Nyugat-Európával a feldolgozott ipari termékek kínálatát és minőségét illetően, nem is beszélve marketing-jük elmaradottságáról.

Nemcsak Kelet–Nyugat viszonyában következett be azonban visszafordíthatatlan változás, hanem a KGST-országok egymáshoz fűződő kapcsolatában is. Ennek világos előjelei már az 1972. június 10–12. között tartott XXVI. Tanácsülésen²⁴³ megmutakoztak. Ugyan a komplex program végrehajtásáról volt szó, ám a hozzászólások szinte kizárólag a hosszú távú tervegyeztetés, a tudományos együttműködés, az energiaellátás, a vegyipar és az ezekkel szorosan összefüggő gépgyártásra koncentráltak.²⁴⁴ Az előrehaladás óhaja az ár, a valutáris-pénzügyi és jogi kérdésekben csak nagy általánosságban fogalmazódott meg, leszámítva a külkereskedelmi árak és ezen belül a szakosított termékek árával kapcsolatos vitákat. A résztvevők szerint ugyanis ez fékezte a szakosítás és kooperáció előrehaladását.²⁴⁵ Koszigin világossá tette, hogy a Szovjetunió hosszú távon nem tudja biztosítani a tagországok energiaellátását, és a növekvő olajigényt az arab országokból kell hogy kielégítsék, illetve az atomerőművek építésére kell koncentrálniuk.²⁴⁶ Ezt nem hivatalos ülésen külön is hangsúlyozta.²⁴⁷ Egyben javasolta, hogy a

²⁴² Ami az előzményeket illeti, Csehszlovákia alapító tagja volt a szervezetnek, 1959-ben Lengyelország bejelentette, hogy minden előzetes KGST-egyeztetés nélkül csatlakozni fog a GATT-hoz, Magyarország pedig előzetes tájékoztatást adott arról, hogy megfigyelői státust kíván elérni. (Románia már 1957-ben kérte ezt, és 1965-ben már részt vett a GATT 22. ülésén.) Ezt követően a magyar fél szorgalmazta a közös fellépést mindenekelőtt a Szovjetuniónak, de ezek a javaslatok sikert fűlekre találtak mindaddig, amíg 1966-ra mind hazánk, mind Bulgária elnyerte a megfigyelői státust. A hivatalos csatlakozási tárgyalások a GATT-hoz 1970. december 2-án kezdődtek. Ez azt a véleményt erősítette meg a szovjet félben, hogy a magyaroknak a vámnélküli övezetre vonatkozó javaslatra csak a GATT-hoz való csatlakozás miatt volt szüksége. Ez részben így is volt.

²⁴³ MNL OL XIX-A-90-b. 33. d.

²⁴⁴ Az egy esztendő alatt konkrét megállapodás az uszty-ílmszki cellulózkombinát létesítésének ügyében körvonalazódott.

²⁴⁵ Szita János 1972. július 8-án arról számolt be Vályi Péternek, hogy szakértői szinten a szovjetek az árképzésben olyan módosításokat erőltettek az 1976–1980 közötti évekre a szakosított termékeket illetően, amelyek a gépipari exportárak csökkentését, a nyersanyagok és fűtőanyagok árának növelését célozzák. A mezőgazdasági termékeknél csak abban az esetben haladhatja meg az ár a világpiacit, ha annak szállítását az importőr szorgalmazza. Az új, műszakilag fejlett cikkeket felárral jutalmazták. Ennek bevezetése a magyar exportárak jelentős csökkenését, és az importárak emelkedését eredményezné. (Uo. 33. d.)

²⁴⁶ A magyar atomerőmű megépítéséről a szerződést 1966. december 28-án írta alá a kormány a szovjetekkel.

²⁴⁷ A KGST országok 1980-ban 140–150 millió tonna olajat akartak importálni, ebből 117 milliót a Szovjetunióból. Ők azonban csak 75 millió tonna exportját látják reálisnak. A többi beszerzésénél 21–40 millió tonnát Irákból kellett volna biztosítani, bár ekkor az ottani ár magasabb volt a világpiacinnál. A szovjetek felvetették közös konzorcium megalapítását. A kérdés sürgős megvitatását a külkereskedelmi miniszterekhez utalták, ahol a magyarok a konzorcium helyett a kereskedelempolitika koordinálását javasolták.

szakosításban is a legfontosabb területekre koncentrálják a tagországok energiáikat, például az atomerőmű-gyártásra és a növekvő villamosenergia-igények kielégítésére. Az arab nyersanyagimportnál közös program kidolgozását és szükség esetén nemzetközi szervezetek létrehozását erőltette. Koszigin a nemzetközi vállalatok és egyesülések megteremtését egyébként is hasznosnak tartotta, akár csak a bolgárok. A Közös Piaccal kapcsolatosan a mielőbbi együttes álláspont kialakítását szorgalmazta a különutas megoldásokkal szemben. Jaroszewicz a lengyelek olaj- és gázszükséglete kielégítését biztosító együttműködés megteremtését sürgette, egyben ismételten nyomatékosan kérte, hogy együttes beruházásokat Lengyelországban is valósítsanak meg. A harmadik világból származó nyersanyagok beszerzésének megkönnyítése érdekében hosszú távú szerződéseket kötő közös nemzetközi vállalatok alapítását kezdeményezte. Štrougal a vegyipari együttműködés kialakításával kapcsolatban emlegetett nyersanyag gondokat. Fock Jenő ugyan hangsúlyozta a mulasztást a részegység szakosításban, a részleges konvertibilitás bevezetésében és azt, hogy még nem értek meg a feltételek a belső és a nemzetközi árak közötti összehasonlításra, de ezek a kérdések az ő szemében is másodlagosak voltak az energiaproblémák mögött, mint ahogy a környezetvédelem intenzív és közös vizsgálatának kezdeményezése is.²⁴⁸

Nem meglepő, hogy a tanács határozatának újdonsága az energetikai csomagban leledzett, amelynek központjában az atomenergia felhasználásának előkészítését szolgáló pontok szerepeltek.

Miután Kuba bejelentette csatlakozási szándékát, valamint Korea és Jugoszlávia megfigyelőként részt vett az ülésen, továbbá tárgyalások kezdődtek más országokkal is, Fock igyekezett a figyelmet a külső partnerekkel, persze elsősorban a Közös Piacal folytatandó tárgyalások felé terelni. Ezt szerinte nemcsak a Közös Piac bővítése, a valutaválság és a nemzetközi monetáris piac reformja indokolja, hanem a szovjet-nyugatnémet, lengyel-nyugatnémet szerződések ratifikálása, az NDK-NSZK, a Csehszlovákia-NSZK közötti tárgyalások megindulása, a szovjet-amerikai csúcstalálkozó, egyáltalán az Európai Biztonsági Értekezlet által teremtett hangulat is.²⁴⁹

Október végére a KGST VB a krími találkozót követően mégis úgy döntött, hogy a KGST és a Közös Piac közötti viszony tisztázására vonatkozó munkát visszautalja a tagországokhoz, és legfeljebb 1973-ban kerülhetett a téma napirendre.²⁵⁰ A KGST tehát a belső érdekellentétek miatt nem volt képes megelőző lépések megtételére az olajválság

²⁴⁸ Az elfogadott határozat megbízta a Tudományos-Műszaki Együttműködési Bizottságot, hogy fordítson nagyobb figyelmet a környezetvédelmi együttműködésre, és 1972. IV. negyedévében dolgozza ki és terjessze a VB elé a természetvédelmi együttműködés bővítésére irányuló intézkedések programját.

²⁴⁹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1972/44. ö. e.

²⁵⁰ MNL OL M-KS 288. f. 24/1972/45. ö. e. A KGST VB 60., 1972. október 24–26-i ülése. A Nemzetközi Beruházási Bankkal kapcsolatos magyar álláspont az volt, hogy az ne a nagy volumenű, hanem az integrációs programokhoz szorosan kapcsolódó beruházásokat finanszírozza. A magyar álláspont fékezni igyekezett egy újabb általános vagy speciális alap létrehozását, illetve próbálta kikerülni a részvételt ezekben, elsősorban a komplex programok anyagi terheinek minimalizálása érdekében.

előtt. Miután a Szovjetunió nem készített javaslatot, kérdés, hogy érdekelt volt-e egyáltalán az ilyen lépések megtételében.

A szovjet külgazdasági politika változását világosan jelezte N. K. Bajbakov a tervhivatali vezetők 1973. május 26-i találkozáján.²⁵¹ Bajbakov konkrét számokat közölt: az 1980-ra bejelentett 11 millió tonna magyar olajigényből 8 millió tonnát teljesítenek, a nyersolajtermékek szállítását az 1975-ös szinten tudják biztosítani. A földgázigényt úgy tudják kielégíteni, ha Magyarország részt vesz a 2750 km hosszú orenburgi gázvezeték építésében. A kért 7,5 millió kWó helyett 6,5 millió kWó villamosenergiát ígért. Ugyan az igényelt 1 millió tonna kohókokszból Koszigin 900 ezer tonna teljesítését ígérte, de ezt most 800 ezer tonnára csökkentették a szovjetek. Egyéb termékek szállításától is visszaléptek, így az áruforgalom növekedésének jelentős lassulásával lehetett számolni. A tervhivatali delegáció számára meglepő volt, hogy a szovjet fél visszalépett Koszigin 1972. márciusi ígéreteitől. A magyar politikai vezetés, de nemcsak a magyar, tehát új, igen kedvezőtlen helyzettel került, de még ideje maradt ennek átgondolására és a megoldások keresésére. A helyzetet súlyosbította, hogy 1973 végéig a szovjetek által hivatkozott iraki eredetű kőolaj ára megkétszereződött.²⁵²

A KGST 1973. június 5–8-i XXVII. ülészakán²⁵³ Bebizonyosodott, hogy az eltelt egy esztendő alatt vajmi kevés eredmény felmutatható. A szovjet területen történő közös beruházások előkészítése során világossá vált, hogy azok költségei túl nagy terhet jelentenek a tagországok számára. Nem lépett túl az uszty-ilimszi cellulózkombinát az előkészítés szakaszán, némi előrelépés volt tapasztalható a kijembajevi azbesztkombinát-nál, de semmi több. Kifulladt a gépipari szakosítási és kooperációs lendület a pénzügyi és árkérdések tisztázatlansága, valamint az enyhülés eredményeként a tőkés országokkal bővülő kapcsolatok miatt.²⁵⁴

Az ülészakon Koszigin nagyfokú elégedetlenségének adott hangot a szervezeten belüli együttműködés ütemével kapcsolatban. Egyben jelezte, hogy jelentős gazdasági együttműködési folyamatok indultak el a Szovjetunió és a tőkés országok, különösen az USA között. Külön kiemelte az USA-val kötött megállapodást, amely különféle vegyi cikkek ellenében a földgázból nyert ammónia szállítását irányozta elő. Országai igyekeznek a KGST-tagállamok energiaproblémáinak megoldását elősegíteni, de ez lehetetlen

²⁵¹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1973/1. ö. e. A találkozót a szovjet fél kezdeményezte, és jelezte, hogy hasonló tárgyalásokat kezdeményezett a többi európai KGST-országgal is.

²⁵² Ez magyar relációban annyit jelentett, hogy a tervezett 20 millió dollárról 27 millió dollárt kellett fizetni ezért az olajért.

²⁵³ MNL OL M-KS 288. f. 24/1973/37. ö. e. és XIX-A-90-b. 34. d.

²⁵⁴ Ennek következtében napirendre került a KGST és a Közös Piac megállapodása, a Finnországgal való együttműködési megállapodás aláírása, de komoly érdeklődés mutatkozott Irak és Mexikó, tapogatózó Irán, Chile és Svédország részéről. (1972-ben Finnországgal és Irakkal folytatott tárgyalásokat, és megérkezett Chile együttműködési szándéknyilatkozata.) Zárt ülésen a miniszterelnökök meg is állapodtak abban, hogy Fagyjev KGST-titkár kezdjen tárgyalásokat a Közös Piacal. A beszámolóból kiderült, hogy a Gépipari Állandó Bizottság két év alatt sem volt képes előkészíteni a vasúti teherkocsik, a dízelmozdonyok gyártásszakosítását.

igen nagy horderejű és költségű beruházások nélkül. Az energiatranszmisszióban ismételt az atomerőmű-kapacitások 10–15 ezer MW teljesítményű bővítését hozta szóba, és ehhez a berendezések gyártásához egy konzorciumszerű nemzetközi gazdasági egyesülés létrehozását ajánlotta. Egyébként pedig a részvételt szorgalmazta közös beruházásokban, például az orenburgi gázvezeték építésben. Ennek köszönhetően ugyanis 14 milliárd m³ földgáz szállítására nyílna lehetőség. Az olajat illetően a Komi Köztársaság területén található lelőhelyek közös kiaknázását javasolta. A szakosítás egyéb területein a külön árelv megállapításában látta az előrehaladás kulcsát. Hozzátette, hogy az ő KGST-gépiportjuk gyorsabban nő, mint exportjuk: ezen változtatni akarnak.

A tagországok miniszterelnökei mintegy Koszigin hozzászólásának komplementerét adták. Mindegyik nyersanyagot igényelt, a különbség csak annyi volt, hogy egyesek nagyobb, mások kisebb mértékű részvételt ígértek a közös beruházásokban. Jellemző fordulat volt, hogy most már a lengyelek is nyersanyagot, konkrétan földgázt és kőolajat kívántak importálni.

Ezután nem meglepő, hogy az 1976–1980 évekre vonatkozó tervek koordinációjában az energiahordozó és nyersanyagellátás gondjai kerültek első helyre. A többi területen nem vagy igen lassú előrehaladás volt tapasztalható. Fock Jenő maga is elsősorban a nyersanyagellátásról beszélt, de mást nem tudott mondani, minthogy ezt a KGST-bázison tudja elképzelni. Már-már tragikomikus volt azonban, ahogy ő és mások a gépipari szakosítás elmaradásáról beszéltek. Ugyanis a komplex programban szereplő elképzelésekkel ellentétben a párhuzamos gyártás nőtt, mivel szinte egyetlen területen sem sikerült egyezségre jutni. Hiába hangsúlyozta mindenki a részegység-kooperációt, amikor azt akadályozta a gyártmánycsoportokon belüli kiegyenlített szaldóra való törekvés. A világszínvonalú termékekben továbbra sem csökkent a hiány. Fock megjelölt néhány kiemelt iparágat, de talán maga sem hitte, hogy ezek bármit megoldának. A pénzügyi kérdéseket egyáltalán nem vetette fel, inkább a termelő üzemek közvetlen kapcsolata kialakításának gondolatával próbálkozott. Befejezésül kiemelte, hogy Magyarország üdvözlözi a KGST és a Közös Piac közötti tárgyalásokat.

A magyar álláspont tehát itt és ezt követően is arra törekedett, hogy a tőkés világ-gazdasági hatásokkal szemben a KGST és a Szovjetunió védelmi szerepét hangsúlyozza olyan értelemben is, hogy az alkalmazkodás a világ-gazdasági feltételekhez csak ebben az „inkubátorban” lehetséges. Ebből a szempontból értékelődött fel a tervkoordináció is. A magyar fél – néhány más országgal karöltve – az energiaellátási problémák mind gyorsabb megoldását sürgette, ezzel összefüggésben hangsúlyozta a közlekedés fejlesztésének, az élelmiszeripari és mezőgazdasági együttműködésnek a jelentőségét.²⁵⁵

A találkozón június 6-án lezajlott Koszigin és Fock megbeszélésén a magyar miniszterelnök jelezte, hogy az 1976–1980-as évekre vonatkozó szovjet nyersanyagajánlat elfogadhatatlan Magyarország számára, mert a nyersolaj- és villamosenergia-szállítások drasztikus csökkentése után a más országból származó import komoly tehernövekedést

jelentene.²⁵⁶ Koszigin ennek ellenére legfeljebb egy 750 kV-os távvezeték építésére tett ígéretet a szovjet–magyar határig.

Ugyanebben a hangulatban zajlott le a KGST-tagállamok vezetőinek júniusi krimi tanácskozása is, ahol elhatározták, hogy az egyre égetőbb kérdéseket egy csúcstalálkózón vitatják majd meg.²⁵⁷ Ezt követően megelénkült a szovjet gazdasági diplomácia, és sorra születtek részükről olyan kezdeményezések a KGST különböző fórumain, amelyeket nem előzött meg egyeztetés, így váratlanul érte a tagállamokat.

A KGST-tagországok 1973 telén megkezdtek energiatakarékossági intézkedések bevezetését. 1973 végéig ilyenre került sor Bulgáriában, Jugoszláviában, Lengyelországban, Romániában és tervezték Csehszlovákiában is. Bulgáriában 10%-kal csökkentették az áramszolgáltatást, a szolgálati gépkocsik üzemanyagellátását és a gépjárművek maximális sebességét. Jugoszláviában ennél drasztikusabb intézkedésekre kényszerültek. A benzin és a fűtőolaj árát 40%-kal emelték, de megnőtt a villamosenergia ára is, és csökkentették a közterület világítást. Lengyelországban és Romániában is korlátozták a közületi gépjárművek üzemanyagellátását és a maximális sebességet. Romániában a magánautók fogyasztását is maximálták, ritkították a tömegközlekedést, a közvilágítást visszavették, és 16–18 foknál nem volt szabad melegebbre fűteni a lakásokat és a munkahelyeket.²⁵⁸

1973. október 11-ei keltezéssel dr. Rigó Tibor elemzést készített a KGST-n belül és a világ-gazdaságban lejátszódó folyamatokról.²⁵⁹ Ennek háttérében a KGST XXVII. ülészakán történtek álltak. Az elemzés feltette a kérdést: vajon bekövetkezett-e olyan jellegű és horderejű változás a nemzetközi politikában és a gazdaságban, amely esetleg módosítja a KGST-országok közötti együttműködés feltételeit. A válasz szerint az enyhülés folyamata és a tőkés gazdasági válság együttesen új viszonyt teremtett a tőkés világ-gazdaság és a Szovjetunió között. Mérséklődtek a katonai kiadások, megváltozott az erőegyensúly a Közös Piac és Japán javára az USA-val szemben, kiéleződött az energiahordozókért folyó verseny. Ez felértékelte a Szovjetuniót mint gazdasági partnert, különösen az energiahordozók piacán mind Nyugat-Európa, mind az USA szemében.

Más oldalról a szovjetek felismerték az ebben rejlő lehetőségeket gazdaságuk erősítésére és az életszínvonal gyorsabb emelésére. A katonai kiadások csökkenése, illetve a hatékony gazdaság létrehozásának szándéka és a bővülő kapcsolatban rejlő lehetőségek a fejlett országokkal gazdaságpolitikai stratégiájuk felülvizsgálatára késztette az SZKP vezetőit. Megindult a szovjet gazdasági nyitás az Amerikai Egyesült Államok, az NSZK, Franciaország és Japán felé. Ennek a világpolitikai jelentőséget az adott, hogy a Szovjetunió a stabilitást gazdasági megállapodásokkal és tartós kapcsolatokkal igyekezett meg-

²⁵⁶ Ennek ellenére 1974. február 12-án aláírták az Adria elnevezésű kőolajvezeték építésére vonatkozó magyar–jugoszláv és a csehszlovák–jugoszláv szerződést, amelynek befejezését 1977-re tervezték, és 5–5 millió tonna szállítási teljesítményt nyújt Magyarországnak és Csehszlovákiának.

²⁵⁷ Vö. FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája*, i. m. 156–157.

²⁵⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/665. ő. e. Ugyanakkor mind Lengyelország, mind Románia fenntartotta a tőkés exportját.

²⁵⁹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1973/34. ő. e.

²⁵⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/665. ő. e.

erősíteni – nem utolsó sorban Kínával szemben is. A Szovjetunió saját nyersanyag- és energiabázisának intenzívebb kiaknázására törekedik nyugati forrásokból. Versenyzeteti nyugati partnereit és a nyereség segítségével más ágazatok fejlesztését gyorsítja fel. Egyben meg kívánja szüntetni, illetve mérsékelni a vele szemben alkalmazott kereskedelmi diszkriminációt. Ennek lehetnek pozitív hatásai a kis országokra is. (Közbevetőleg megjegyzendő, hogy ennek a politikának hivatalos megerősítése 1976 márciusában, az SZKP XXV. kongresszusán került sor.²⁶⁰) A szovjet gazdasági stratégia felülvizsgálatának része a KGST-országokhoz fűződő kapcsolat is. Érzékelhető, hogy a Szovjetunió a terheknek mind nagyobb hányadát igyekszik áthárítani ezekre az országokra, még hozzá hatásosan, hiszen azok komolyan függenek tőle. A nyersanyag-, és fűtőanyag-szállításokat a közös beruházásokban történő fokozott részvételhez köti, ami olyan termékek importját érinti, amelyeket a kis országok Nyugaton is értékesíthetnének. Ráadásul olyan módon kívánja az árrendszert átalakítani, amelyek számára a cserearányok javulását, a kis országok többsége számára azonban romlását jelentené. Erőteljesebben szorgalmazza a hitelek határidő előtt történő visszafizetését, egyben úgy alakítja át a hitelnyújtást, hogy fokozatos megszűnjön nettó hitelezői pozíciója. (Például a szállításoknál a hitel helyett az azonnali fizetést szorgalmazza.) A fejlődő országok finanszírozásába is jobban be kívánja vonni a KGST-országokat, ennek egyik példája a Nemzetközi Beruházási Bankon belül egy nagy volumenű hitelalap létrehozása részben a KGST-országok tőkéjéből. Mindeközben a szovjetek állandóan azt hangsúlyozzák, hogy a nyugati nyitás nem lehet a KGST-tagállamok rovására. Miután a nyugati országok kereslete erősödik a szovjet piacon, óhatatlanul szűkül az energia- és nyersanyagimport növelésének lehetősége kelet-közép-európai országok számára, és drága világpiaci importra kényszerülnek.²⁶¹ A világpiacihoz közelítő ártendenciák miatt romlanak a cserearányok. A szovjet export is megnehezül, miután ott is jó minőségű nyugati termékkel kell felvenni a versenyt. Mindezek következtében éleződik a küzdelem a KGST-országok között. E mellett a tőkés piacra való termelés igyekezete csökkenti a KGST-országok közötti forgalom volumenét. Összességében az árak a nyersanyagszállítók javára változnak. Fennáll annak a veszélye, hogy konvertibilis devizahitel területén túlkereslet alakulhat ki, ami nehezíti a hitelhez jutást a szocialista országok számára. Maga a Szovjetunió is hitelfelnevővé válhat, ami a KGST-országok szempontjából a sajátos elszámolási rendszer miatt a veszteségek növekedéséhez vezethet. Ennél valószínűbb, hogy a cserearányok romlása miatt a KGST-tagállamainál eltűnik az aktívum, különösen, ha csökken az innen származó import. Nem segít a rubel konvertibilissé válása sem, tehát keményedő, nehezedő külkereskedelmi ár-, és pénzügyi feltételekkel kell számolni.

²⁶⁰ A kongresszus új kül gazdasági politikát hirdetett meg, amely az valamennyi országgal fejleszteni kívánta a külkereskedelmet. Ezen belül a KGST-országokkal át akart térni a hosszú távon egyeztetett integrációs tervekre alapozott együttműködésre.

²⁶¹ A KGST-tagállamok a nem a Szovjetunióból származó kőolajszükségleteinek növekedését a KGST VB 1973. január 23–26-i ülése elé került anyag szerint 1975-re 31–32 millió, 1980-ra 41–56 millió tonnára becsülték. MNL OL M-KS 288. f. 24/1973/35. ó. e.

Mindez a komplex program természetes gazdálkodói szemléletének egyre erőteljesebb megkérdőjelezését jelentette, hiszen annak kialakításakor nem vették számba az intézkedések anyagi kihatásait, és azt nem hangolták össze a tagországok teherbíró képességével. Így késnek a nyersanyagproblémák közös megoldására vonatkozó programok is. A gazdaságpolitika konzultációs szintje alig működőképes, és teljesen kiesik ebből a KGST-n kívül álló országok irányába folytatandó közös fellépés. Értelmét veszti a KGST saját pénzügyi és valutáris rendszerének megteremtése. Többek között lehetlenné válik a sokoldalú elszámolási rendszer kidolgozása, az árszintről történő megállapodás, nem növekedhetett a transzferális rubel szerepe sem. Magyarország számára egyre hátrányosabbá lesz a világpiaci árakhoz való közeledés, különösen az alapanyagok esetén és az energiaszektorban. Látszólag a helyzet a nyugati és keleti kapcsolatok sürgős együttes vizsgálatát követeli meg minden ország vezetésétől, ezzel szemben az tapasztalható, hogy a tagállamoknak nem érdeke a KGST és a Közös Piac közötti kapcsolat átgondolása és megteremtése.

A Rigó által jegyzett javaslat Magyarország számára a nemzetközi termelészakszítási és kooperációs együttműködésekben való részvétel csökkentését javasolta, illetve annak vizsgálatát, hogy ez mely területeken áll érdekében Magyarországnak. Részletes vizsgálatot sürgetett: milyenek a világ gazdaságban kialakult folyamatoknak a KGST-tagállamok gazdasági együttműködésére gyakorolt hatása? Milyen elgondolásokkal lehet fellépni a kapcsolatok fejlesztéséért, illetve milyen legyen a tőkés országokkal kapcsolatos magatartás?

A Szovjetunió már a következő évben beváltotta korábbi „ígéreteit”, annál is inkább, mert nem tapasztalt a tagországokban elég hatékony reagálást az energiaválságra.

*

1974. június 18–21-én Szófiában ismét találkoztak a miniszterelnökök.²⁶² Soha nem volt még annyira kétarcú találkozó, mint ez. Miközben Koszigin a szervezet megalakulása 25. évfordulója alkalmából ünnepi hozsannákat zengett az együttműködés sikereiről,²⁶³ a zárt ülésen minden eddiginél nyomatékosabban hangsúlyozta, hogy a tagországok nem építhetnek a Szovjetunióra energiaéhségük kielégítésében, ami becslések szerint fűtőanyagban az 1975-ös szinthez képest 1990-re megkétszereződik, villamos energiát tekintve pedig háromszorozódik. Ráadásul legtöbbször az olaj- és gázenergia-felhasználást tervezik, miközben csökken saját energiahordozóik aránya. A helyzet súlyosságát

²⁶² MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/1–2. és 51. ó. e., továbbá MNL OL XIX-A-90-b. 36–37. d. Itt mutatkozott meg talán leglátványosabban a KGST külvilág fel mutató képe és a valóság diszcrepanciája. A szervezet megalakulása 25. évfordulója alkalmából mondott beszédek ugyanis mind magas hőfokon szóltak a nagyszerű eredményekről, a töretlen előrehaladásról, ezzel szemben a tényleges tárgyalásokon az energetikai kérdésekben minden korábnál komolyabb ellentétek feszültek a szovjetek és a többi ország között.

²⁶³ Az ünnepi beszéd idehaza is nyilvánosságot kapott: A. N. KOSZIGIN: *A szovjet gazdaság a nép szolgálatában*. Kossuth és Kárpátia Könyvkiadó, 1976, 303–306.

növeli a világpiaci áremelkedés, és a kitermelési és szállítási költségek emelkedése.²⁶⁴ Más megoldást nem tudott ajánlani, mint az alacsony fűtőenergiájú tüzelőanyagok felhasználását, és az egységes villamosenergetikai rendszer kiépítését,²⁶⁵ atomerőmű-építést és minderre egy közös hosszú távú koncepció gyors kidolgozását. Ugyan az ipari kooperáció gyorsítására is hajlandónak mutatkozott, ez mondandójában mégiscsak másodlagos volt. Ismételten előhozta a szokásos kérdéseket és javaslatokat, amelyek nem realizálódnak, például az együttes tervezést, amiben a megalakulni képtelen nemzetközi gazdálkodó szervezetekre számított.

A KGST-csúcsot azonban most olyan kétoldalú tárgyalások követték, amelynek során a szovjetek beváltották fenyegetéseiket. Ez a magyar vezetőket igen súlyos nehézségek elé állította.²⁶⁶ Az hosszú, szinte minden korábbinál nehezebb huzavona és alkudozás egy év után zárult le. Az 1975. július 24–26-án megtartott KGST-csúcs²⁶⁷ a Szovjetunióknak kedvező kompromisszummal fejeződött be. Koszigin megnyugtatta a kis országokat: az 1976–1980 közötti öt esztendőre Moszkva az előző öt éves tervhez képest 43%-kal hajlandó növelni a fűtőanyag- és 23%-kal a vasérc tartalmú nyersanyagok szállítási volumenét, és ígéretet tett a hengereltáru-szállítások növelésére is. Nem volt lényegtelen, hogy garanciát vállalt az 1990-ig tartó időszak energetikai és nyersanyagellátási programjának kidolgozására, vagyis az energiaigények hosszú távú biztosítására. Mindennek azonban ára volt. A tízre növekedett nagyszabású közös beruházásból nyolc a Szovjetunió területén épült, és Koszigin még hozzátette, építsenek két szovjet területen lévő atomerőművet, amelyből aztán 10–15 milliárd kWó áramot exportálna a kelet-európai tagországokba, ugyanakkor nyitva hagyta a dunai vízierőművek megépí-

²⁶⁴ Ebben az időszakban a helyzetet a következőkkel lehetett jellemezni. A kőolaj világpiaci ára kb. 3-szor, a hengerelt áru és fűtőanyagoké 2,5-ször, a gyapoté kétszer, a búzáé 2,5-ször volt magasabb, mint 1972-ben. Ennek következtében a világpiaci ár két-háromszorosra, egyes esetekben négy-ötösöröse volt a szerződéses áraknak. A szovjetek a tagországoknak 15 rubel/tonnáért szállított kőolajat, ugyanakkor a Közel-Keletről 65–75 rubel/tonnáért vásárolta ugyanazt. A tagországoknak 5 millió tonna hengerelt árut szállított a Szovjetunió 80–90 rubel/tonna áron, ugyanakkor részben ennek fedezése érdekében 1974-ben 3,5 millió tonna körüli mennyiséget importált 250 rubel/tonnáért.

²⁶⁵ Ezt a román delegátus ellenezte. Manescu szerint csak a nemzeti energiarendszerek együttműködéséről lehet szó. Ennek ellenére Koszigin javaslatára határozat született az egységes rendszer létrehozásáról az érdekelt tagországok részvételével. Ekkor került aláírásra az orenburgi gázvezeték építéséről és az Interchimvolokno elnevezésű és a vegyszárak termelésével foglalkozó gazdálkodó egyesülés létrehozásáról szóló egyezmény. Az Orenburggal kapcsolatos taktikázásokra jellemző, hogy a szerződés teljesítését csak a lengyelek és a csehszlovákok vállalták. A magyarok, a németek és a bolgárok a vezetékszakasz szovjet megépítését kezdeményezték. A bolgároktól át is vették a munkát, de ekkor már mintegy 20 ezer bolgár dolgozott a Szovjetunióban különböző munkálatokon. A magyar kérés kompromisszummal zárult: a magyaroknak vállalni kellett egy szakaszon a kompresszorállomások és a kommunális beruházások megépítését, így Magyarország a 6000 helyett csak 3000 munkás foglalkoztatására kényszerült a Szovjetunióban. MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/2. ö. e.

²⁶⁶ Ennek részleteire másutt már kitértam. FERTI ISTVÁN: Magyar elképzelések, i. m. 1412–1418., továbbá FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája*, I. i. m. 171–183.

²⁶⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/668. ö. e.

tése finanszírozásának kérdését. És ismét, nem tudni hányadszor hajlandóságot mutatott a gépipari szakosítás és kooperáció elmélyítésére, valamint a legfontosabb termelési ágakban hosszú távú együttműködési célprogramok kidolgozására, beleértve végre ebbe a mezőgazdasági és élelmiszeripari együttműködést is.

A tagországok kiegyeztek a szovjet elgondolásokkal, – nem is tehettek mást. A magyar vezetés is tudomásul vette a kialakult helyzetet, ugyan a későbbiekben a közös beruházások értékállóságát érvényesíteni igyekezett – kevés sikerrel.

Összegzés és kitekintés

Több mint harminc év távlatából Nyers Rezsőnek a KGST-reform Gomulkárol jutott eszébe.²⁶⁸ Úgy emlékezett, hogy a kezdeményezés a lengyel vezetőé volt, de ő csak a gombot adta az egészhez, az öltönyt a magyaroknak kellett hozzávarrni. A gomb, vagyis a lengyel ötlet a konvertibilis rubel megteremtése volt, a tényleges reformjavaslatot a magyarok dolgozták ki. Nyers emlékei szerint a lengyelek

„...komolyan hitték, hogy piaci árak és kereskedelem nélkül meg lehet csinálni a konvertibilis pénzt. Most már humorral reagálok az egészre, de akkor még ebbe is belementem, ha már a gomb készül, talán szabhatunk hozzá öltönyt is. Vagy másfél évig ment ez a huzavona, komoly iratok jöttek össze. És végül Moszkvában az egész ügyet eltemették.”

Még rémlett neki, hogy – minden bizonnyal 1970-ben – egy egész éjszakán át folyt a tanácskozás, tőle vártak a szovjetek magyarázatot a kollektív rubel működésére, amit azonban a maga számára sem tudott meggyőzően előadni. Aztán Kádárék már azzal tértek haza, hogy „hát ez meghalt”.

Ha valamivel bővebben és pontosabban akarnánk összefoglalót megfogalmaznia reform történetéről, akkor azzal kezdeném, hogy a szemléleti változás a hatvanas évek közepéhez kötődött, amikor is a KGST-szakértők véleménye megváltozott az integráció fogalmáról. Korábban ezt a tőkés monopóliumok nemzetközi uralma új formájának tekintették, de a multinacionális vállalatok és a Közös Piac eredményei, valamint a külkereskedelmi érzékenység és az intenzív fejlődési pályára való áttérés összekapcsolódó követelménye új megoldások felé fordította a figyelmüket.

Láttuk, hogy a csehszlovák, a lengyel és a magyar integrációs javaslatok arra készíteték a többi országot is, hogy ezeket figyelembe véve, illetve ezekkel szemben integrációs koncepciókat dolgozzanak ki. Az első három ország elképzelései a belső reformokkal komform, a piaci, az áru- és pénzviszonyok előtérbe helyezésével próbálta nemzeti reformjának nemzetközi környezetét segíteni.

A román álláspont eredetileg csupán az együttműködés formáinak továbbfejlesztésére törekedett a nemzeti érdekelttség elvén alapuló kooperációs megoldások fejlesztésével és a szupranacionális szervezetek mellőzésével. A románok időközben rájöttek arra, hogy felzárkózásukhoz a feltételezettnél jobban felhasználhatják a komplex programból adódó lehetőségeket anélkül, hogy komolyabb veszélybe kerülne szuverenitásuk. A többi ország (a Szovjetunió, az NDK, Bulgária, Mongólia) a termelési, tervezési együttműködés fejlesztésétől remélt fordulatot, függetlenül az áru- és pénzviszonyok alakulásától, bár nem zárkózott el eleve az ilyen irányú részleges fejlesztéstől sem.

Bulgária álláspontját az motiválta, hogy a Szovjetunióval való együttműködés nélkül nem tudta elképzelni ipari fejlesztési esélyeit, miután nem voltak olyan fokú nyersanyag-kitermelési lehetőségei, mint Romániának. A mezőgazdasági és élelmiszeripari export volt a fedezte, és ennek elsődleges és meghatározó piaca ugyancsak a Szovjetunió

²⁶⁸ HUSZÁR TIBOR: *Beszélgések Nyers Rezsővel*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2004, 300–301.

volt. Modernizációját tehát alapvetően egysátozás konstrukcióval kívánta megvalósítani természetesen az exportárak növelésével,²⁶⁹ és nem volt érdekelt túlzottan a változtatásokban, így a szovjet magatartáshoz igazodott.

Más motiválta a Német Demokratikus Köztársaságot. Meg akarta őrizni viszonylagos fejlettségéből, illetve az NSZK-hoz kapcsolódó kereskedelemről származó előnyét. Pozícióját a műszaki-technikai fölény és az ebből adódó kereskedelmi lehetőségek megőrzése és kihasználása motiválta abban, hogy együttműködés révén fejlesztesse technikai színvonalát. A korábbi tapasztalatok alapján méltán remélte, hogy legkönnyebben ő talál a Szovjetunióban piacra, valamint politikai megfontolások fejében számíthat nyersanyag- és energiagondjai kielégítésére. Javaslatok leg többje tovább erősítette volna elsőbbségüket, helyenként monopolhelyzet biztosításával.

A szovjet magatartást az befolyásolta, hogy a piaci típusú gazdasági reformok következményei megzavarhatják a hagyományos nemzetközi együttműködést, vagyis olyan választ kell adni erre, ami nem kényszeríti őket is valamilyen belső átalakításra. Ez felidézte a KGST-országok egysége megbomlásának rémét is. Külkereskedelmi értelemben abban volt érdekelt, hogy ne növekedjen tovább a KGST-tagországok rá háruló anyag- és energigénye, sőt lehetőleg csökkenjen. Leginkább arról kellett minél gyorsabban meggyőzni a tagországokat, hogy teremtsék meg, illetve növeljék részvételüket a Szovjetunió területén folyó beruházásokban, illetve térjenek át szovjet transzfer alapon az atomenergia-termelésre. Ebben ugyan szerepet játszhatott a transzferábilis rubel szerepének kiterjesztése, a tőkeforgalom növekedése, az új szervezeti formák megteremtése, de megoldható volt hagyományos eszközökkel is. Ennek megfelelően több kérdésben kezdetben engedékenynek mutatkozott a reformokkal kapcsolatban, de miután a csehszlovák és a lengyel válság eltérítette ezeket az országokat eredeti álláspontjuktól, a többi ország viszont ellenezte a piaci eszközök előtérbe állítását, az utóbbiak mellé állt.

Mindezek következtében melyek voltak a fő vitakérdések?

A terv és piac szerepében a három reformország eredetileg a piac szabályozó szerepének megteremtése mellett kötelezte el magát, a többiek viszont az értéktörvény némileg ösztönzőbb szerepének elfogadását javasolták. Alapvetően eltértek az álláspontok abban, hogy mi vagy ki, az állam-e, avagy a vállalat az együttműködés alapegysége. Végül vita volt a harmadik országokkal kapcsolatos viszonyt illetően is. Itt a belső vámközösség és a külső vámvédelem kérdésében Magyarország szinte a kezdetektől egyedül maradt. A Közös Piacról történő kollektív kapcsolatfelvételt illetően viszont Románia Magyarország mellé állt. Bár Magyarország szorgalmazta, a szovjetek eleve kizsárolták Jugoszláviát a program kidolgozásából.

Az 1969-es, az integrációs program kidolgozására vonatkozó határozat egy szempontból jelentett eredményt: Románia is kénytelen volt azt elfogadni, így megtört

²⁶⁹ Bulgáriának aztán csatlóznia kellett a komplex program elfogadása után a Szovjetunióban. A KGST VB 1972. október 24–26-a között lezajlott 60. ülésén hiába erőltetett egy mezőgazdasági alap létrehozását, azt az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és a Szovjetunió megakadályozta. MNL OL M-KS 288. f. 24/1972/45. ő. e.

rendbontó szerepe a KGST-n belül, még akkor is, ha a későbbiekben igyekezett azt visszaszerezni. Egyébként a program olyan kompromisszumként fogható fel, amely a koncepcionálisan eltérő álláspontok érvényesítésére lehetőséget hagyott.

A kidolgozás során egyesek a koncepcionális vita kialakulását és elmélyülését hiányolták, de a végeredmény szempontjából ennek nem volt különösebb jelentősége, mivel a tagországok ragaszkodtak eredeti álláspontjukhoz. Ebben a szakaszban a magyarok és a lengyelek a csehszlovák támogatásra már csak részletkérdésekben számíthattak. Az 1970-es XXIV. ülészakon aztán a lengyel miniszterelnök meghátrálásával sikerült sarokba szorítani a magyarokat. A szovjetek ettől kezdve a tervegyeztetési koncepció jegyében minél előbb a program elfogadásában és beruházásaik részleges tehermentesítésében voltak érdekeltek. Ezt bizonyos részeredmények elérése érdekében sem magyar, sem román oldalról nem sikerült hátráltatni. Az ülészak után a nyilvánosság előtt is támadás indult az áru- és pénzviszonyokat „túlértékelő” állásponttal szemben, ami burkoltan már a magyar belső reform ellen irányult, miután azt a tervgazdasággal összeegyeztethetetlennek tartották. Bár érthető volt a félelem a Nyugat felé fordulástól, a piaci viszonyok dezintegráló hatásától, az a hetvenes évek enyhülő politikai légkörében e nélkül is bekövetkezett.

Az 1971-ben elfogadott komplex program a hrucsovi elgondolások „lájtos változata” megvalósításának tekinthető. Visszatérés volt ez a hosszú távú programok és a gazdaságpolitikai konzultációkra alapozott tervezés alapján való együttműködéshez, a bürokratikus koordináció megerősítéséhez, az ilyen elven felépülő intézményeket bővítéséhez. Ezáltal egyes szervezetekbe Romániát is sikerült megnyerni, mint az Interatomenergo-ba, amely atomenergiái beruházásokban, elsősorban azok tervezésben vett részt.

Az integrációs program 1971-es elfogadása azt a benyomást erősítette, hogy a hagyományos keretek között újszerű értelmezések, és jelentős változtatások érhetők el már az 1976–1980-as tervidőszakra. Ennek egy feltétele megteremtődött azzal, hogy az érdeketlenek nem akadályozhatták tovább az érdekeltiséget kifejező országokat. Ez garanciát jelentett az 1960-a évek stagnálásának, a román „obstrukciónak” a megismétlődésével szemben. Nyitott volt vajon milyen szerepe lehet a gazdaságpolitikai konzultációknak, a hosszú távú és bizonyos kérdésekben az együttes tervezésnek, illetve javulhat-e az érre épülő gyártásszakosítás és kooperáció? Volt jelentősége annak is, hogy már a program elfogadáskor megjelöltek néhány konkrét megvalósításra szánt projektet. Komoly elhatározásnak lehetett tekinteni a tudományos és műszaki együttműködés fejlesztését, ebben kevés szerep jutott ugyanis a piaci viszonyoknak.²⁷⁰

Nyitott kérdés volt, hogy vajon élnek-e a tagországok a legitimitást nyert kontingens nélküli kereskedelem növelésének lehetőségével? Ha lassú ütemben is, de megindulhat-e valamilyen munka és előrelépés az áru- és pénzviszonyok, a közös valuta, a konvertibilitás, a hitelfeltételek javítása irányában? Lehetségesek-e olyan jogi és szervezeti formák, amelyek jobban regulálják az együttműködési konstrukciókat? Vajon a gazdálkodó szer-

vezetek közötti közvetlen kapcsolatok szaporodnak-e, illetve létrejönnek-e nemzetközi gazdálkodó, és kereskedelmi szervezetek?

A jövőt illetően megválaszolatlan kérdés volt az is, hogy 1948 után a tervgazdasági világ, ha tetszik világrendszer milyen regulatív szerepet játszik a tőkés világrendszer rendszabályozásába? Amíg leginkább az autarkia jellemezte ezt a szövetséget, csekély volt a hatása, legfeljebb a technológiai verseny kényszerében volt kitüntetett, mindenekelőtt a Szovjetuniót illetően. Ahogy azonban növekedett szerepe a nemzetközi kereskedelemben és a harmadik világ országaiban, úgy válik ez egyre izgalmasabb kérdéssé a modernizáció és a világrendszer kutatás nézőpontjából.

A problémafelvetés már csak azért is indokolt, mert a hadiipar, az arab világ és a Nyugat ellentmondásos kapcsolata, Kína kezdődő felemelkedése, egyéb térségekben a KGST világ konjunktúrájának jelenléte, vagyis a KGST és országainak, mint piaci ágenseknek a jelenléte valamilyen mértékben regulálta és inspirálta a tőke és a tőkés országok magatartását, erősítette a multinacionális vállalatok és országcsoportok regionális integrációs folyamatait.

A Nemzetközi Beruházási Bank létrehozásával javult a hitelmechanizmus. A további pénzügyi lépések megtételében azonban senki sem várt belátható időn belül érdemi változást. A legnagyobb probléma azonban már az indulásnál az volt, hogy a tagországok speciális igényekkel vettek részt az integrációs program kidolgozásában és elfogadásában, márpedig ezek teljesülését, kezelését várták el, és ha ezek az adott keretek között, például a Szovjetunió révén teljesülnek, nem voltak érdekeltek tovább az integráció elmélyítésében. Bulgária esetében a mezőgazdasági és élelmiszeripari árak emelése volt a fő kérdés, az NDK-nak, hogy javuljanak a technológiai és exportkondíciói. Lengyelország és Csehszlovákia igyekezett súlyos belső nehézségeihez külső támogatást szerezni, a Szovjetunió számára pedig az volt a fontos, hogy a beruházásokban való részvétel kerüljön kellő súllyal az országok integrációs terveibe. A hazai elemzők már a program elfogadása után úgy gondolkodtak és olyan jelzéseket adtak a politikusoknak, hogy a program a végrehajtásának első szakaszában nem lesz hatékony, sőt kiélezi az együttműködés régi ellentmondásait és tömegesen reprodukálja majd a korábbi gondokat.

A magyar javaslat és az ennek nyomán való fellépés a KGST egyeztetésén egy sor pénzügyi-valutáris kérdéssel szembesítette a tagállamokat. Nem sikerült azonban a konvertibilitás felé elmozdulni még nemzeti valuták között sem. A külkereskedelem liberalizálásában érdemi változás nem következett be, az a korábbi kontingentális, állami, és monopolisztikus keretekben maradt és a stabilitás jegyében folytatódott. A külkereskedelmi árrendszer nem változott.

1973 után a megszokott mederben folytatódott az ötéves tervek egyeztetése. A Szovjetunió elérte végre, hogy a tagállamok intenzíven vegyenek részt egy sor energetikai és nyersanyag-kitermelő beruházás társfinanszírozásában. A beruházási hozzájárulásoknak ez a második hulláma a nyolcvanas évek végi szakirodalom szerint az áremelés helyet-

²⁷⁰ Kalmár Melinda, tágitva a fogalom használatát, a hetvenes évek elején integrációs fordulatot említ a szovjet politikában, amelybe „felsejtett a lenini, szovjet egyesült államok képe, benne a csatolt európai régió valódi összenövésével.” KALMÁR MELINDA, i. m. 336–337.

tesítője volt adott pénzügyi rendszer viszonyai közötti.²⁷¹ A tudományos és műszaki együttműködésben ugyan mutatkoztak az integráció jelei, de a KGST nem vált olyan szervezetté, amely megakadályozta volna a közép-kelet-európai tagállamoknak fokozatos leszakadását a centrumtól. Az esélyek szempontjából ráadásul egyre inkább éreztette hatását a Szovjetunió gazdasági és politikai térvesztése, a fegyverkezési verseny visszavonhatatlan elvesztése.

A globalizáció a korábbiakhoz képest intenzívebben szippantotta magához a tervországokat. Az új világgazdasági helyzet kikezdte a KGST-együttműködést. Egyre szembetűnőbb volt, hogy az adminisztratív külkereskedelmi rendszert nem gazdasági, hanem politikai érdekek motiválják és tartják fenn, gyakran a piaci követelmények ellenében. Egyre diszfunkcionálisabbá váltak a természetes szerződési és kereskedelmi formák, másfelől a kis országok kénytelenek voltak ragaszkodni ezekhez saját létfenntartásuk érdekében. Így volt ez Magyarországgal is, a magyar KGST-reformjavaslatot a hazai vezetők sem látták folytathatónak és képviselhetőnek.²⁷² Amitől a magyar gazdaságvezetés korábban óvta magát, az a komplex program elfogadása utáni évekbe kivédhetetlen volt. Részt kellett venni a Szovjetunió területén beruházásokban.

*

Volt-e realitása a KGST-reform megvalósításának, vagy terve eleve illúziókra épült? Sem a korabeli közgazdászok, sem a politikusok nem gondolták illúzióknak. A magyar javaslat volt valamennyi közül a legkövetkezetesebb, és Aush Sándor nyomán az is elfogadták itthon, hogy csak a reform komplex bevezetésétől várható eredmény. A magyar álláspont igyekezett is ehhez ragaszkodni, de miután világossá vált, hogy erre nincs remény, csatlakozott másokhoz egyfajta részleges, lépésről lépésre haladó bevezetés mellé. Aztán már az eredeti elképzelésnek csak néhány elemét fenntartva próbált részeredményeket elérni az áru- és pénzviszonyok kiterjesztésének területén. Végül megelégedett azzal, hogy az ilyen problémák egyáltalán napirenden maradhattak. Nyilván az ilyen részeredményeket Aush nem tekintette a reform irányába való előrehaladásnak, az ő álláspontja az volt, hogy vagy minden területet érintően indítunk változást, vagy bele se kezdünk. A kérdés az, vajon azok szándéka is illúziókra épült-e, akik a kis lépések taktikáját reális

²⁷¹ A beruházási hozzájárulásoknak elnevezett hitelprogramok problematikusságáról I. CSABA LÁSZLÓ, i. m. 59–78. A fontosabb programok a következők voltak: 1. 1972-ben írta alá hat ország az Usztyi-limben évi 500 ezer tonna kapacitású cellulóztermelő gyár megépítésére. 2. 1973-ban született megállapodás hét ország között az Ural délkeleti részén lévő kijembajevi évi 500 ezer tonna kapacitású azbesztbányászati kombinát építéséről. 3. 1974-ben ugyancsak hét ország szerződött vasérckoncentrátum és ferroövezetek gyártásának fejlesztéséről. 4. 1974-ben magyar–szovjet szerződés kötött a kingiszeppi foszforbánya és dúsitómi fejlesztéséről. 5. Ugyancsak az évben írta alá hat ország a Vinyica és Albertirsa között 750 kB-os távvezeték létesítéséről szóló egyezményt. 6. 1974-es a dátuma a Szövetség elnevezésű gázvezeték építésének, amiben hét ország vett részt. 7. Végül 1975-ben a hét európai KGST-ország egyezményt írt alá Kubával nikkel- és kobalttartalmú anyagokat gyártó kapacitások létrehozására.

²⁷² Nem mindenki gondolta ezt így sem a politikai vezetésben, sem közgazdász körökben. L. erre például: TARDOS MÁRTON: Világgazdaság változások és a magyar gazdaság. *Gazdaság*, 1975, 4. sz.

lehetőségnek látták? Ezt már nehéz megítélni. Annyi bizonyos, hogy kudarcot vallott az utolsó állva maradt javaslat, vagyis a konvertibilis rubel részleges átválthatóságának megvalósítása is. Ugyan 1974. január 1-től kísérletképpen bevezették az 1973-as műveletekre a részleges átválthatóságot, de nem történt meg a tényleges átváltás devizára, mert a nemzeti bankok minden országban megakadályozták a tartozások felső határát meghaladó mértékű tartozás kialakulását. Így megghiúsult az egész próbálkozás.

Egy másik kérdés: volt-e realitása, illetve lehetősége annak, hogy egyes országok egymás között újfajta pénzügyi kapcsolatokkal valósítsák meg szűkebb körben a reformot? Mint láttuk, nemcsak a magyarok, de a csehszlovákok is esélyt láttak arra, hogy kiterjeszthetők a két ország között az áru- és pénzviszonyok, hogy a nemzetközi reformmodell megvalósítható két vagy három belső reformot végrehajtó ország között, ami kedvező hatással lehet más országokra is. Csehszlovákia 1968-as összeomlása azonban ezeket a reményeket szertefoszlatta. Ennek ellenére már a hetvenes évek második felében, legalábbis az ötlet szintjén ismét felmerült a gondolat a „kis-KGST”, vagyis Magyarország, az NDK, Csehszlovákia és Lengyelország közötti olyan regionális együttműködés kialakítására, amelyben kiterjeszthetők az áru- és pénzviszonyok. Ezt mutatta az NDK és Lengyelország közötti konvertibilitási kísérlet is. A javaslatot Patai Mihály vetette fel²⁷³, és igen jó szemmel látta meg, hogy

*„A közép-kelet-európai – alapvetően nyílt típusú – KGST-tagállamok legfőbb problémája napjainkban a beszűkült külgazdasági mozgástér. A térség gazdaságai a világ két kiemelkedő integrálódott egysége, Nyugat-Európa és a Szovjetunió közé szorultak. Ilyen fejlett, integrált közösségekkel a kapcsolódási pontok kialakítása rendkívül nehézkes, gyakran lehetetlen. A világgazdaság más területén várt áttörés reménye is halványabb. Az elmúlt 6–8 évben, a struktúrák átalakulásának éveiben az új erőviszonyoknak megfelelő, viszonylag zárt képletek jöttek létre, amelyben a szocialista országok által „megpályázott” pozíciókat a harmadik világ legfejlettebb országai foglalták el.”*²⁷⁴

Patai ebben a helyzetben, és látva a KGST egésze reformjának lehetetlenségét úgy látott volna hozzá az 1968-as magyar reform területileg négy országra történő újrafelvetéséhez, hogy első lépésként a belső ár- és árfolyamrendszerek összehangolását végezte volna el. Patai javaslatát vitatva Kerékgyártó György azt hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is érdekelt az integrációban és olyan erős befolyással van a kis országok gazdaságára, hogy az meghatározó azok mechanizmusára is.²⁷⁵ Pécsi Kálmán pedig többek között nem adott esélyt a kis országok közötti kereskedelmi forgalom növekedésének.²⁷⁶

²⁷³ PATAI MIHÁLY: A KGST együttműködés mechanizmusáról. *Közgazdasági Szemle*, 1980, 12. (kiemelés az eredetiben – F. I.)

²⁷⁴ Uő. 1463.

²⁷⁵ KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGY: A KGST szerepe a megváltozott világgazdasági környezetben. *Közgazdasági Szemle*, 1981, 10. sz.

²⁷⁶ PÉCSI KÁLMÁN: A Szovjetunió szerepe a KGST-együttműködésben. *Közgazdasági Szemle*, 1981, 11. sz. Ezt támasztotta alá, hogy Csehszlovákia és Románia felé ugyan megmaradt a határ menti kereskedelem,

Az olajárrobbanást követően a KGST európai régiójában, különösen a hetvenes évek második felétől, a korábbi átlagos 6%-os növekedés lelassult. Ennek háttérében több közgazdász a kelet–nyugati kapcsolatok élénkülését látta, ami nemhogy segítette volna az integrációt, de dezintegrációs folyamatokat indított el. Krasznai Zoltán megállapította, hogy a kelet–nyugati ipari együttműködések nem eredményezik a KGST-tagországok tőkés piaci pozíciójának számottevő javulását.²⁷⁷ A KGST-ben is nőtt a keményvalutában bonyolított forgalom hányada, felértékelődött a Szovjetunióból származó export, romlott az országok cserearánya, különösen ott, ahol rosszak voltak a nyersanyagkondíciók. A hosszú lejáratú hiteláramlás iránya megváltozott: nem a Szovjetunió felől, hanem afelé áramlottak ezek a források. Ilyen körülmények között egy sor ország visszafogta növekedését.²⁷⁸ Ezen túl tíz év távlatában regisztrálható volt, hogy az elszámolási, ár- és hitelméchanizmus lényegében változatlan maradt. Ugyan 1975-ben sikerült döntést hozni öt nagyszabású célprogramról, ezek nem tartalmaztak sem elméleti, sem gyakorlati módon új minőségi elemeket, és így nem is alakult ki intenzív típusú fejlődési modell a szervezeten belül. Pécsi Kálmán fogalomhasználatát kölcsönvéve, a komplex program után is megmaradt a termelési integrációban²⁷⁹ az extenzív jelleg, azaz az együttműködés továbbra is az új beruházásokra összpontosult a hozzájárulási formák előtérbe kerülésével.

A hetvenes évek közepe felé ismét világossá vált, hogy a KGST felkészületlen volt a világgazdaságban bekövetkezett és a várható fejleményekre, reakcióképessége igen szerénynek volt tekinthető, az integráció folyamata nem nyújtott választ a nagy kérdésekre, sőt a dezintegrációs tendenciák veszélye is fennállt, vagyis a világgazdaság hatásai erősebbek az integrációs akaratnál. Egyszerre volt érdeklődés, kapcsolatépítés a KGST felé, és erre való reakcióképtelenség, és befogadási képtelenség, különösen a tőkés úton járó országok irányába. Ugyanakkor a politikai nyitás a kőolajtermelő országok felé nem járt ezen országok magatartásának megváltozásával. Mintha egy kvázi integráció erősebb hatást gyakorolt volna a KGST rendszerénél. Az arab országok a világgazdaságban ke-restek új helyet maguknak.

de ez nem vállalatközi, hanem miniszteriális szinten dőlt el. Volumenét illetően az egész forgalom 2%-át tette ki rubel elszámolásban. Jugoszláviával is kormányzati megállapodás rögzítette a határ menti kereskedést, ami az összes fogyasztási cikkforgalom 60%-át tette ki de ez dollár elszámolásban történt. Jugoszlávia felé egyébként a fogyasztási cikkek az összes import 3,5-4,5%-át jelentették. MNL OL M-KS 288. f. 24/1980/32. ö. e.

²⁷⁷ A kedvezőtlen tendenciák a szerzőben aggodalmat keltettek, mert az további struktúraromlást prognosztizált. KRASZNAI ZOLTÁN: A kisebb európai KGST-országok tőkés külkereskedelméről. *Közgazdasági Szemle*, 1980, 4. sz.

²⁷⁸ Fontos jelenség volt az, hogy a kelet–nyugati kapcsolatokban az NSZK-nak növekvő szerepe volt. Az évtized végére az NSZK vált a tagországok meghatározó nyugati partnerévé, ami új centrum–periféria viszony kirajzolódását mutatta.

²⁷⁹ PÉCSI KÁLMÁN: *A KGST termelési integráció közgazdasági kérdései*, i. m. A KGST össze korábbi problémáit a könyv és az erre reflektáló, Bárony Jenő-től származó recenzió sokadszorra ismétli meg (*Közgazdasági Szemle*, 1979, 2. 243–246.).

Mi maradt az együttműködés dinamizáló tényezője az 1970-es években? A nyers- és fűtőanyagsektor? A KGST-országokban 1974–1976 között az energiafelhasználás üteme a fejlett tőkés országokkal szemben igen magas maradt, sőt néhány országban még emelkedett is az 1971–1973-as időszakhoz képest.²⁸⁰ A KGST-kisországok olajfogyasztás 1971–1973-ban 12,3%-os növekedést mutatott, 1974–1976-ban 5,4%-ot, 1977–1978-ban 7,1%-ot. Ugyan takarékosági intézkedésekre mindenütt sor került, de makroszinten ennek látható jele nem volt. Nyugaton a fogyasztás esés sokkal nagyobb volt a gazdasági növekedés üteméhez képest. A helyzetet az jellemezte például Bulgáriában, hogy a termelés energiaigénye majdnem akkora volt, mint az USA-ban miközben az egy főre jutó GDP csak 39%-a volt az amerikaiak. A fő energiazabáló az ipar maradt. Az országok – a Szovjetunió kivételével –, különösen Csehszlovákia igyekezett szénre visszaállni. A földgázfelhasználás 1974–1976 között felgyorsult, de a szállítási gondok miatt a következő két esztendőben nem folytatódhatott egészen az orenburgi vezetékek üzembe állításáig. Romániában 1977-után a kőolaj termelés szintje csökkent, a földgáztermelés növekedési üteme pedig elvesztette lendületét. Az ország az 1970-es években nettó energiaimportőr lett. A románok kénytelen voltak visszaállni a szilárd tüzelőanyagokra, illetve megkezdték az atomenergia termelést.²⁸¹ A kőolaj és termékeinek szovjet exportja az évtized során lassú csökkenést mutatott. Miután az import áttevődött a dollár-elszámolású harmadik világbeli országok felé, mint növekedés tényező egyre kevésbé játszott szerepet.²⁸²

Mint többször rámutattunk, a háttérben több évtizedes fejlesztési tévedés és mulasztás regisztrálható a háttérben: az anyag és energiaigényes ágazatok, és a folyamatos importot igénylő ágazatok fejlesztése, az exportszektorok elhanyagolása, a jövedelmezőség folyamatos romlása, a lassú reakcióidő stb. Ugyanakkor jelentős aránymódosulás következett be a világkereskedelem földrajzi szerkezetében: Nyugat-Európa súlya is tartósan csökkent: részesedése a világkereskedelemből 45-ről 39%-ra esett, Ázsia részaránya növekedett.

A hetvenes évek második felében az általános lassulást külső egyensúlyi kérdések megoldatlansága, több helyen a belső piaci egyensúly romlása egészítette ki. A KGST-országok védekező pozícióba kerültek, aminek fő eszköze az importvisszafogás volt, és nem a versenyképes export fokozása. A védekezés ugyan rövidtávon sikeres volt, de hosszabb távon nem ígért garanciát a világgazdasági trendekhez való felzárkózásra.

A KGST-országok ipari exportja jelentős mértékben súlyt veszített a fejlett tőkés országok piacán. Az ipari termékimport az 1973-as közel 18%-ról 1983-ra 9%-ra esett. Az iparosodó új országok exportja kiszorította a KGST-országokat, ezek volumene

²⁸⁰ MNL OL M-KS 288.f 24/1980/8. ö. e.

²⁸¹ Először Bulgáriában és az NDK-ban kezdett jelentőssé válni az atomenergia használata, de a Szovjetunióban ez csak a termelés területi egyensúlyának javításához járult hozzá. A magyar atomerőmű-beruházás 1973-ban kezdődött és 1984-ben érte el a csúcspontot.

²⁸² Bulgáriában, Csehszlovákiában, az NDK-ba, Magyarországra, Lengyelországban, Romániába együttvéve 1970-ben 85,8, 1973-ban 80,4, 1976-ban 79,9, 1980-ban 79 millió tonnát.

1973–1983 között 2,2-szerese volt a KGST-országok exportnövekedésének, de még a kevésbé dinamikus csoport is gyorsabban növelte exportját, és a pozícióvesztés több mint fele 1980 utánra esett. A recesszió ellenére a nyolcvanas évek elején Tajvan, Szingapúr, Dél-Korea magas exporteredményt ért el, de Mexikó és Venezuela is.

A géppiacon a KGST-országok a fejlett tőkés országok esetén a teljes 343 milliárd dollárnyi 1983-as importból 32 milliárddal, a külső országokon belül 2 milliárddal részesedtek. Itt a visszaesés a nyolcvanas évek elején gyorsult, hiszen 1980-ban ez a részesedés még 3,2 milliárdos volt. Tajvan, Hongkong, Szingapúr, Dél-Korea egyenként 2–3-szor annyi gépet exportál, mint a KGST összesen. A KGST-országokban képtelenek voltak anyag- és energiaigényes megoldásoktól szabadulni, náluk a nagy lekötött tőkét igénylő, lassú megtérülésű, kevés hozzáadott értéket tartalmazó termékek domináltak közepes vagy elavultabb technika alkalmazása mellett. A gépexport csökkenéséhez kapcsolódik az egyéb feldolgozó ipari termékexport arányának csökkenése. A technikai fejlődés és a műszaki színvonalat reprezentáló valamennyi fő ipari árucsoportban teret vesztek a KGST-országok az 1973 utáni évtizedben, de a térvésztes már korábban is megfigyelhető volt.

Az összegzést és a kitekintést zárjuk Nyers Rezsővel, aki az 1970-es évtized tapasztalatait számba véve nem javasolhatott mást, mint visszatérést a magyar reformjavaslat megvalósításához. A hosszú távú célprogramok szerinte nem jelentenek megoldást, mert közgazdaságilag nem megalapozottak. A tervek integrációs fejezetei nem játszanak ösztönző szerepet, ellenkezőleg limitáló hatásuk van. A tagországok nemzetközi szervezetei „látszatéletem” élnek, mert itt sincs meg a gazdálkodáshoz szükséges közgazdasági feltételrendszer. Ugyan növekedett a KGST-országok közötti konvertibilis valutában történő elszámolás, de ez nem bővíti az együttműködést, csak ide terelte a kemény cikkeket. Az 1971-es Komplex Program féloldalas, naturálisan tervezhető együttműködésre összpontosító megvalósítás helyett rá kell térni a piaci eszközrendszer alkalmazására. Láttam azonban azt is, hogy erre csak abban az esetben van lehetőség, ha maguk a tagországok belső gazdaságirányításukban is a reform útjára lépnek.

„Ha a tagországokban hajlandóság lesz az áru- és pénzviszonyok lényegi továbbfejlesztésére a központi tervezés és a piaci mechanizmusok szerves összekapcsolásával, akkor ezzel két legyet üthetnek egy csapásra: ösztönözhetik az intenzív jellegű fejlődést, ugyanakkor elősegíthetik a szocialista nemzetközi munkamegosztás elmélyülését.”²⁸³

Az 1980-as években azonban a tagországok közül hajlam csak a válságba süllyedt Lengyelországban és Magyarországon mutatkozott. No meg a gorbacsovi Szovjetunióban.

²⁸³ NYERS REZSŐ: Hagomány és újítás a KGST-együttműködésben. *Közgazdasági Szemle*, 1982, 4. sz. 400–401.

Epilógus

Az egyre gyorsuló visszaesés tanulságainak levonása, az új megoldások keresésének szükségessége ugyan már Brezsnyevnek is felrémlett regnálása végén, de ez komoly szándékká nem formálódhatott a szovjet vezetői körben.¹ 1985 után – Mihail Gorbacsov főtitkárrá választását és az ehhez kapcsolódó politikusi nemzedékváltás megindulását követően – azonban a helyzet megváltozott. A KGST újabb reformkísérlete is ehhez az időszakhoz köthető. A kezdő impulzus most nem a hajdan volt reformországokból, Csehszlovákiából, Lengyelországból, Magyarországról, hanem a Szovjetunióból érkezett. Az alap ezúttal is a belső reform volt, amelynek programját, vagyis az SZKP közelgő kongresszusának tervezetét, 1985 őszén tették közzé.² A szovjet reformterv a hatvanas évek elképzeléseihez tért vissza. Az áru- és pénzviszonyok kiterjesztését, a vállalati szint önállóságának jelentős bővülését ígérte, továbbá meghirdette az irányítás hatékonyságának növelését is a gazdasági szabályozók szerepének bővítésével. A súlypont a dolgozói kollektíva befolyásának erősítése és a gazdálkodási egységek önelszámolásának fokozatos bevezetése volt. Az árképzési reform nem jelentett árliberalizációt. 1986-ban az iparvállalatok 40%-ának, 1987-ben már az egésznek át kellett térnie a szigorúan vett nyereségérdekeltségre, az említett önelszámolásra és a csökkentett tervmutatók általi irányításra.³

Az SZKP 1986. február 25. és március 5. között lezajlott XXVII. kongresszusa általát is adta a – Gorbacsov szavaival – radikálisnak nevezett mechanizmusreformra, beleértve a kisvállalati formák újbóli elismerését.

A szovjet reform irányelvein egyes KGST-országok ekkor már túl voltak. Rakowski lengyel miniszterelnök-helyettes (hamarosan miniszterelnök) már 1985-ben arról beszélt, hogy visszafordíthatatlanná kell tenni az önfinanszírozó és független vállalati modellt a csődök kilátásba helyezésével. A KGST átalakításáról ilyen körülmények között

¹ Az 1981. júliusi találkozón Brezsnyev elismerte azt, hogy a szervezetet tökéletesíteni kell és csúcstalálkozót is kilátásba helyezett. Kádár válaszában türelmetlenül jelezte, hogy elege volt a szónoklatokból, a politikai kinyilatkoztatásokból, konkrét tennivalókat kell megfogalmazni. Vissza kell térni a pénzügy és árkérdésekhez. FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája*, II. kötet, i. m. 579. és 587.

² Ennek ismertetését l. a *Népszabadság* 1985. október 28.

³ BOSSÁNYI KATALIN: Minőségi változások a gazdaságban. *Népszabadság*, 1986. február 11.

(egy 1986. novemberi szándékbejelentést követően) is csak másfél évvel később, 1987. október 13-án tárgyaltak a miniszterelnökök rendkívüli csúcsértekezleten.

Az új szovjet jelszó, az ún. egyesített piac elképzelése ugyan kompromisszumot ajánlott a meglehetősen eltérő gazdasági mechanizmussal rendelkező tagországok között, de nem kínált perspektívát a piaci megoldások iránt már elkötelezett országoknak. A közös konvertibilis valuta bevezetését ismét csak a meghatározatlan jövőbe tolta, és a kapcsolatokban továbbra is fenntartotta az államközi szerződések rendszerét, sőt ezt kiegészítette az ágazati tervkoordinációval. Ezt például Csaba László kifejezetten reformellenes megoldásnak látta, amely ellentétes hatást vált ki a vállalatok közötti tervezés és megállapodás lehetőségessé váló gyakorlatával.⁴ Ugyanakkor az a szovjet bejelentés, hogy a jövőben csökkenti a KGST-országokba irányuló nyersanyag- és energiakivitelét, és növeli a késztermék, mindenekelőtt gépexportját, most már nemcsak tovább erodálta, de kikezdte a KGST-érdekeltség alapjait.

Magyarországon a régi vezetésben erősen rögzült az a meggyőződés, amit Havasi Ferenc 1988 őszén, a vele készült beszélgetésben válaszolt arra a kérdésre, hogy felmerült-e a KGST-ből való kilépés gondolata:

„Egyesekben lehet, hogy felmerült, a vezetésen belül nem. Azt hiszem, hogy ennek még most is több kára lenne, mint előnye, pedig most már elég sok a gond. Gondoljunk csak bele, hová tudnánk 300 ezer tonna almát eladni? Még kimondani is sok. Hová tudnánk 8–9 ezer autóbust eladni? Honnan tudnánk 8 millió tonna olajat, 600 ezer köbméter fát vásárolni?”⁵

Hozzátehetjük azt is, hogy az 1980-as évek második felére kidolgozott külgazdasági stratégia keretein belül Szamuely László és Gyürki Róza 700 ezerre tette a KGST-országok piacain elhelyezett termékeket előállító munkahelyek számát.⁶

A magyar álláspont ezzel együtt az volt, hogy nem lehet érdemi reformot megvalósítani a valutakonvertibilitás megteremtése, a vállalati mozgástér és jogositványok jelentős növelése nélkül, de látható volt, hogy ennek nem lesz foganatja belátható időn belül.⁷ A vita ismét felélénkült az országok között; Lengyelország és Magyarország azonban rendre kisebbségbe szorult. Nehezen volt eldönthető, hogy a Szovjetunió csak érdektelen, vagy erőtlen akarata érvényesítéséhez, vagy éppen mindkettő. Az világos volt, hogy a több évtizedes politikai motívumok szűntek meg, ami Rizskov miniszterelnök semleges, a vitákba be nem avatkozó álláspontjában is tükröződött.⁸

⁴ CSABA LÁSZLÓ: *Magyarország és a KGST reformja*. Kopint-Datorg, Budapest, 1988.

⁵ KOLTAY GÁBOR–BRÓDY PÉTER: „Érdemei elismerése mellett...”. *Beszélgetések Havasi Ferenccel*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989, 89.

⁶ SZAMUELY LÁSZLÓ–GYÜRKI RÓZA: A KGST-országokkal való külgazdasági együttműködés stratégiai összefüggései. In.: KÁDÁR BÉLA (szerk.): *Magyar külgazdasági stratégia a nyolcvanas években*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 91.

⁷ A KGST munkájának továbbfejlesztéséről. Interjú Marjai József miniszterelnök-helyetttel. *Népszabadság*, 1987. október 17.

⁸ OPLATKA ANDRÁS: *Németh Miklós*. Helikon Kiadó, Budapest, 2014, 204–205.

A kétszintű bankrendszer 1987-es, valamint a vállalati privatizációt lehetővé tevő társasági törvény 1988-as elfogadásával Magyarország gyökeresen más útra lépett a KGST állami tulajdonlasi hegemoniájára épülő tervgazdasági egyeztetési rendszeréhez képest, és megindult azon az úton, amely végképp összeegyeztethetetlen volt a „szocialista világpiac” belső szabályozóira épülő rendszerrel.

1988-ban Moszkvában is világossá vált, hogy a gazdaság stabilizálására mozgósított eszközök, a felemás reformlépések nem hozzák meg a várt belgazdasági eredményt. Ebben az évben Magyarországon is jelentős politikai fordulat történt. Május 20–22-én az MSZMP országos értekezletén leváltották a régi gárdát, többek között a fent idézett Havasi Ferencet, vagy a hosszú ideje miniszterelnök Lázár Györgyöt, Kádár Jánosról már nem is beszélve. A gazdaságpolitika irányítása Németh Miklós, illetve a miniszterelnök-helyettesi tisztséget betöltő Medgyessy Péter kezébe került. Ez döntő változást hozott az ország vezetésének külgazdasági látószögében is. 1989 márciusában elfogyott a magyar kormány türelme, és a március 14-i PB-ülésein fontos döntés született a világ-gazdasági nyitásról, a gazdaság liberalizációjáról és a külgazdasági irányváltásról, ami a KGST-hez már csak a jugoszláv vagy a tőkés országokhoz hasonló viszonyt tett lehetővé.⁹ A magyar vezetés egészében ítélte sikertelennek a szervezet működésének négy évtizedét, amely világ-gazdasági tévesztéshez, súlyos egyensúlyi problémákhoz, eladósodáshoz és műszaki-technikai elmaradottsághoz vezetett tagországait. Elutasította az 1987-ben meghirdetett egységes piac koncepcióját. Úgy ítélte meg, hogy a hátrányok növekedésének lassításán kívül az másra nem jó. Nem szembe akart menni a nyugat-európai piac 1992-re meghirdetett egységesítésével, ellenkezőleg, az abba való integrációt jelölte meg célként Magyarország számára. A „kiugrásnak” is nevezhető dokumentum szembehelyezkedett a hármas; – állami, ágazati, vállalati – tervkoordinációval. Az állami és ágazati beavatkozásokat, és a tervezést elutasította. Mindenféle kötelező kontingenseket tartalmazó megállapodást fokozatosan meg kívánt szüntetni. Kimondta: a Szovjetunió nem a tábor legfejlettebb, hanem egyszerűen egyik elmaradott gazdasága, amely súlyos feszültségek előtt áll. A tagországok között elkerülhetetlennek látta középtávon a kereskedelem mennyiségi visszaesését. A cél az volt, hogy szűnjön meg a magyar gazdaság egyipticos orientációja. Új alapokra kívánta helyezni a tagországokkal a magyar kereskedelmet. A többiekől függetlenül vett irányt a konvertibilitás felé. Az utolsó, viharos körülmények között megkötött magyar–szovjet kereskedelmi szerződés 1990 márciusában már a dollár elszámolás bevezetéséről szólt.¹⁰

⁹ A döntést ismerteti RIPP. ZOLTÁN: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 296–297.

¹⁰ Hosszú vita után mégis aláírták a magyar–szovjet kereskedelmi megállapodást. *Népszabadság*, 1990. március 23. Ugyanitt: SZIGETHY ANDRÁS: Egy aláírás háttértörténete. A KGST-reform utolsó öt évének áttekintését, kudarcát vázolja fel Csaba László 1990 januárjában megjelent tanulmánya azzal a konklúzióval, hogy a magyar–szovjet állami kereskedelem megszüntetése és a konvertibilis elszámolásra való áttérés minél előbb megvalósítandó. CSABA LÁSZLÓ: Kis országok a KGST-ben: merre tovább? *Közigazdasági Szemle*, 1990. 1.

Magyarország nem maradt sokáig egyedül döntéseivel. A rendszerváltásokat követően 1990–1991-ben már egyik ország sem látott fantáziát a szervezet fenntartásában. A kérdés az volt, hogy vajon visszatér-e az 1946–1948 közötti évek kelet-európai regionális gazdasági térség kialakítására indult – akkor jugoszláv–bolgár – kezdeményezés. Egyes értelmiségiek, sőt politikusok ugyan felvetették a közép-európai integráció gondolatát, többek között az amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó, Z. Brzezinski is, de ez 1992-ig még a visegrádi országok között is illuzórikusnak bizonyult.¹¹ Ide számíthatjuk a Németh Miklós-kormány ún. kisintegrációs javaslatát is az 1990-es szófiái KGST-ülésen. A vita az 1980-as években és az 1990-es évek elején tovább gyűrűzött. Ezt mutatta a külgazdaság stratégiai anyagban az említett Szamuely László- és Gyürki Róza-tanulmány, amely nem számolt „kis KGST” létrehozásának lehetőségével a következő okok miatt:

„A kínálati korlátok fennmaradása, a nagyfokú szerkezeti mozdulatlanlanság, alapanyag-kereskedelmi preferenciák, növekedési teljesítmények korszerűsítésére irányuló törekvésekből fakadó helyzetváltozások korlátozott áttekinthetősége ugyanakkor nem támasztja alá középtávon az együttműködés bővítésével kapcsolatos túlzott elvárásokat. A helyzetek és megoldási törekvések sokfélesége következtében nem alakítható ki az európai kis KGST-országokkal folytatott együttműködés fejlesztésének csoportosított stratégiai kezelése.” A szerzők szerint a kisországok anyagszállító kapacitása gyengül, agrár-önellátási törekvéseik erősödnek, a párhuzamos kapacitások általában is növekednek.¹²

A rendszerváltás időszakában azonban főként Nyugaton ismételt felvetődött a KGST felszámolása utáni új típusú integráció megvalósításának gondolata, például az ún. Kelet-Európai Fizetési Unió létrehozása, ami bizonyos értelemben a II. világháború utáni Európai Fizetési Unió mintáját követte volna, és aminek elsődleges célja a rubelről dollárrészámolásra való áttérés pénzügyi terheinek csökkentése. Az ilyen tervek mögött a térség közgazdaszai azonban inkább a Nyugat saját terheinek enyhítését, semmint a traumamentes átállás megoldásának szándékát gyanították. S bár a szakemberek között felmerült, sőt javaslatná érett a csehszlovák rendszerváltás után Magyarország és Csehszlovákia között valamifajta szabadkereskedelmi megállapodás létrehozása, végül ez sem realizálódott. Mindent ismételt számba véve nem maradt más remény, mint a Nyugat támogatása, illetve a kisországok egyenkénti gyors iramú átintegrálása.¹³

1991. június 28-án Budapesten – sok gyilkos vita után – aztán még utoljára konszenzusos döntés született. A tagországok valamennyien aláírták a KGST felszámolásáról szóló okiratot. Ennek megfelelően jogi értelemben a szervezet kilencven nap múlva, 1991. szeptember 27-én befejezte pályafutását.

A magyar parlamentben a KGST alapokmányának hatályon kívül helyezéséről szóló törvény igen rövid vitájában 1991. szeptember 16-án Kádár Béla, a nemzetközi gaz-

¹¹ WÉBER ATTILA: *Kompok országa. Nézetek, programok, viták Európáról és az Unióról*. Napvilág Könyvkiadó, Budapest, 2014, 29–44.

¹² SZAMUELY LÁSZLÓ–GYÜRKI RÓZA, i. m. 128.

¹³ VÖ. KÖVES ANDRÁS: A kifelé fordulás gyötrelmes útja. *Közgazdasági Szemle*, 1991, 3. sz.

dasági kapcsolatok minisztere megjegyezte, hogy a volt tagországok közös aláírására a szarajevói merénylet 77. évfordulóján került sor. A birodalom porba hullott.

Az összeomlásának traumáját egy év múlva így mutatta be:

„...Magyarország KGST-országokba irányuló kivitelének kerekén 70 százaléka tűnt el 1990–1991-ben. E sokkhatás mértéke jól érzékelhető, ha figyelembe vesszük, hogy 1987–1989 átlagában a KGST vette fel a magyar kivitel csaknem felét, a gépipari kivitel négyötödét, s kerekén 700 ezer munkahelyet tartott fenn.”¹⁴

Végül is a Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország vámuniójára vonatkozó ajánlatot a változások elsodorták. A régió országai – miközben egyedül maradtak – egymással versenyfutásban startoltak a Nyugat felé a felzárkózás, a jólét reményében. A három KGST-reformország vezetőiben azonban mégis érelődött az együttműködés gondolata. 1991. február 15-én Visegrádon Václav Havel, Lech Wałęsa és Antall József nyilatkozatot írt alá az együttműködésről az euroatlanti integráció felé vezető közös úton. 1992 végén – annak ellenére, hogy a három ország kereskedelmi kapcsolatai a töredékére estek – megszületett a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA).¹⁵

1993-ban Inotai András vette számba ismét a regionális együttműködés mellett és ellene szóló érveket.¹⁶ Néhány év tapasztalata alapján úgy összegezte a tanulságokat, hogy a sikeres regionális kooperáció újjáélesztése nem lehet előfeltétele, hanem csak eredménye, következménye a világgazdaságba való sikeres integrációnak. Ha ez a siker elmarad, a regionális összefogásnak sincs megváltó hatása.

¹⁴ KÁDÁR BÉLA: A gazdasági növekedés külgazdasági összefüggései. *Közgazdasági Szemle*, 1992, 10. sz. 937.

¹⁵ SZABÓ SZILVIA: A CEFTA múltja és jelene. http://elib.kkf.hu/edip/D_16208.pdf.

¹⁶ INOTAI ANDRÁS: A Nyugat és a közép- és kelet-európai átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, 1993, 11.

Nyomtatott források és feldolgozások

- 25 éves a KGST (SZITA JÁNOS előszavával). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974
- ALEKSZEJEV, A. – IVANOVA, L.: A KGST-tagországok gazdasági fejlődésének perspektívái címmel, a *Nemzetközi Szemle* 1965. 6. sz.
- APRÓ ANTAL: *A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968
- APRÓ ANTAL: *A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968
- APRÓ ANTAL: *A szocializmus építésének útján*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975
- AUSCH SÁNDOR: A bilateralizmus és multilateralizmus problémái a KGST-országok külkereskedelmében és fizetési fogalmában. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 6. sz.
- AUSCH SÁNDOR: *A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969
- AUSCH SÁNDOR: A KGST-országok együttműködésének fejlesztése. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 3. sz.
- AUSCH SÁNDOR: A KGST-országok gazdasági együttműködése és a fejlődés perspektívái. *Közgazdasági Szemle* 1962, 9. sz.
- AUSCH SÁNDOR: A KGST-piac jellege és problémái. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 1. sz.
- AUSCH SÁNDOR: A multilateralitás és transzferabilitás megteremtésének előfeltételei a KGST-országok egymás közötti forgalmában. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 7–8. sz.
- AUSCH SÁNDOR: Nemzetközi munkamegosztás és gazdasági mechanizmus. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 7–8. sz.
- B. L.: Elméleti vita az új csehszlovák gazdasági irányítási rendszer problémáiról. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 7–8. sz.
- BALASSA ÁKOS: Az érdekeltség problémája a KGST-országok közötti gyártásszakosításban. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 9. sz.
- BALASSA ÁKOS: Szabályozott piaci verseny a KGST-országok vállalatai között. *Közgazdasági Szemle*, 1965, 11. sz.
- BALOGH SÁNDOR: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988

BARÁTH MAGDOLNA: Válságkezelés a keleti blokkban Sztálin halála után. *Történelmi Szemle*, 2014. 2. sz.

BARÁTH MAGDOLNA–FEITL ISTVÁN: Két összefoglaló a magyar-szovjet kormánytárgyalásokról (1958. április). *Múltunk*, 1993. 4. sz.

BARÁTH MAGDOLNA–FEITL ISTVÁN (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, V. 1956. november 14. – 1957. június 26.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

BAUER TAMÁS: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Jegyzetek.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981

BAUER TAMÁS–SZAMUELY LÁSZLÓ: Az ipar ágazati irányításának szervezete az európai KGST-országokban: néhány tanulság. *Közgazdasági Szemle*, 1979. 1. sz.

BÉKÉS CSABA: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2004

BEREND T. IVÁN: A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 1968. 9. sz.

BEREND T. IVÁN: A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. (Történelmi előzmények.) *Közgazdasági Szemle*, 1968, 3. és 5. sz.

BEREND T. IVÁN: *A magyar gazdasági reform útja.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988

BEREND T. IVÁN: Friss István vitacikkéhez. *Közgazdasági Szemle*, 1966. 3. sz.

BEREND T. IVÁN: *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindulásakor 1948–1950.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964

BEREND T. IVÁN: *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990.* Vince Kiadó, Budapest, 1999

BOGOMOLOV, OLEG: A KGST-országok nemzetközi piaca fejlődésének és tökéletesítésének néhány kérdése. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 2. sz.

BOGOMOLOV, OLEG: A szocialista országok gazdasági együttműködésének időszervi kérdései. *Közgazdasági Szemle* 1966. 7–8. sz.

BORHI LÁSZLÓ: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Corvina Kiadó, Budapest, 2005

BORHI LÁSZLÓ: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig.* Osiris Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest, 2015

BORVENDÉG ZSUZSANNA–PALASIK MÁRIA: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948–1956.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015

BOŽYK, P.: A KGST-egytműködés és a gazdaság intenzív szakasza (ism.: LUDWIK MAKARUK). *Közgazdasági Szemle*, 1971, 5. sz.

CSABA LÁSZLÓ: *Kelet-Európa a világgazdaságban. Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984

CSABA LÁSZLÓ: Kis országok a KGST-ben: merre tovább? *Közgazdasági Szemle*, 1990. 1. sz.

CSABA LÁSZLÓ: *Magyarország és a KGST reformja.* Kopint-Datorg, Budapest, 1988

CSIKÓS-NAGY BÉLA: A KGST-országok közötti együttműködés továbbfejlesztésének kérdései. *Közgazdasági Szemle*, 1969, 2. sz.

CSIKÓS-NAGY BÉLA: *A szocialista árképzés.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961

CSIKÓS-NAGY BÉLA: *Szocialista árelmélet és árpolitika.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966

DRAGOMIR, ELENA: The creation of the Council for Mutual Economic Assistance as seen from the Romanian archives. *Historical Research*, 30. sept. 2014. Onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2281.12083/abstract

ESZE ZSUZSA: Gazdaságpolitika és külkereskedelem. In: *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957–1960.* Szerk. GYENIS JÁNOS. Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1976

FACSÁDY KÁLMÁN: *A magyar külkereskedelem új útja.* Szikra Kiadás, Budapest, 1948

FAGYEJEV, NYIKOLAJ: A gazdasági kapcsolatok fejlesztése a KGST keretek között. *Béke és Szocializmus*, 1965, 1. sz.

FEITL ISTVÁN: Magyar elképzelések a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megreformálásáról (1976–1975), *Századok*, 2013, 6. sz.

FEITL ISTVÁN: Reform KGST szinten. *ArchivNET*, 2012, 2. sz.

FEITL ISTVÁN–BARÁTH MAGDOLNA (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, III.* Intera, Budapest, 1993

FISCHER FERENC: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945–1989).* IKVA, Budapest, 1992

FOCK JENŐ: *A magyar népgazdaság a szocializmus építésének útján.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963

FÖLDES GYÖRGY: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1985.* Maccenas Kiadó, Budapest, 1995

FÖLDES GYÖRGY: *Kádár János külpolitikája.* In: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai*, Írta és szerkesztette: FÖLDES GYÖRGY. I. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015

FREY ANDORNÉ–VILMOS JÓZSEF (szerk.): *A szocializmus politikai gazdaságtana.* Kossuth, Budapest, 1970

FRISS ISTVÁN: Berend T. Iván könyvéről. *Közgazdasági Szemle*, 1966. 1. sz.

GÁBOR PÉTER: A Jugoszláviának fizetendő magyar jóvátétel (1945–1949). *Századok*, 2014. 1. sz.

GALBRAITH, JOHN KENNETH: *Az új ipari állam.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

A gazdaságirányítási rendszer fejlesztése a szocialista országokban. Kossuth, Budapest, 1979

GERMUSKA PÁL: *Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.* 1956-os Intézet, Argumentum, Budapest, 2010

GHEORGHIU-DEJ, GH.: *Cikkek és beszédek. 1955. december–1959. július.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1959

GIBIANSZKIJ, LEONYID: *Die Gründung des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe.* In: WALTER M. IBER–PETER RUGGENTHALER: *Stalins Wirtschaftspolitik an der sowjetischen Peripherie. Ein Überblick auf der Basis sowjetischer und osteuropäischer Quellen.* Innsbruck–Wien–Bozen, 2011, 20–41.

GOLDMANN, J.–KOUBA, K.: *Bevezetés a szocialista gazdasági növekedés elméletében.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970

GÖNCZÖL GYÖRGY: Az átmeneti korszak nemzetközi gazdasági kapcsolatairól. *Közgazdasági Szemle*, 1956. 7–8. sz.

GÖRTEMAKER, MANFRED: *A Német Szövetségi Köztársaság története.* Korona Kiadó, Budapest, 2003

GYARMATI GYÖRGY: Vámunió, föderáció – új nagyhatalom? Duna-menti kisállamok különbéke-víziói a második világháború után. In: *A demokrácia reménye – Magyarország, 1945.* 1956-os Intézet (Évkönyv XIII.), Budapest, 2005, 29–53.

GYENIS JÁNOS (szerk.): *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957–1960.* Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976

HARDI RÓBERT: A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának jelentősége. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 2.

HÁY LÁSZLÓ: Közgazdaságtudományunk helyzete és feladatai. *Közgazdasági Szemle*, 1964, 2. sz.

HÁY LÁSZLÓ: A szocialista országok gazdasági színvonalnak kiegyenlítődése és Magyarország fejlődése. *Társadalmi Szemle*, 1961. 1. sz.

HÁY LÁSZLÓ: *A világkapitalizmus válsága* című könyvéről, Kossuth, Budapest, 1966

HENDRYCH, JIŘI: Az SZKP XXII. kongresszusa és a szocialista világrendszer. *Béke és Szocializmus*, 1962. 1. sz.

HOCH RÓBERT: A folyamatossá és változás dilemmái. A szocializmusról való közgazdasági gondolkodás fejlődése Magyarországon. *Világosság*, 1985. 11. sz.

HÓDOS GYÖRGY: *Kirakatperek.* Eötvös Kiadó, Budapest, 1990

HONVÁRI JÁNOS: *A XX. századi magyar gazdaságtörténet.* Aula Kiadó, Budapest, 2006

HONVÁRI JÁNOS: Az 1956. május 29-i magyar–jugoszláv pénzügyi és gazdasági egyezmény. *ArchívNet*, 2010, 2. sz.

HONVÁRI JÁNOS–TORDA CSABA: Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz. *ArchívNet*, 2009. 1. sz.

HRUSCSOV, NY. SZ.: A szocialista világrendszer fejlődésének időszertű kérdései. *Béke és Szocializmus* 1962, 9.

HUBER, GERHARD: Bestimmung des ökonomischen Entwicklungsniveaus eines sozialistischen Landes. *Wirtschaftswissenschaft*, 1963, 4. sz.

HUNYA GÁBOR–RÉTI TAMÁS–R. SÜLE ANDREA–TÓTH LÁSZLÓ: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Atlantisz–Medvetánc, Budapest, 1990

HUSZÁR TIBOR: *Beszélgetések Nyers Rezsővel.* Kossuth, Budapest, 2004

INOTAI ANDRÁS: A Nyugat és a közép- és kelet-európai átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, 1993, 11. sz.

IZSÁK LAJOS (főszerk.): *Krónika 1956.* Kossuth Kiadó–Tekintet Alapítvány, Budapest, 2006

JAROSZEWICZ, PIOTR: Lépésről lépésre előre. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 5. sz.

KÁDÁR BÉLA: A gazdasági növekedés külgazdasági összefüggései. *Közgazdasági Szemle*, 1992, 10. sz.

KALMÁR MELINDA: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990.* Osiris Kiadó, Budapest, 2014

KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, 1949–1956. Praha, 1995

KAPOSI ZOLTÁN: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002

KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGY: A KGST szerepe a megváltozott világgazdasági környezetben. *Közgazdasági Szemle*, 1981. 10. sz.

A Kínai Kommunista Párt VIII. kongresszusának második ülése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958

KISS TIBOR: *A szocialista nemzetközi vállalat.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1974

KISS TIBOR: *A szocialista országok gazdasági együttműködése.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961

KOLTAY GÁBOR – BRÓDY PÉTER: „Érdemei elismerése mellett...” *Beszélgetések Havasi Ferencel.* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989

KORNAI JÁNOS: *Erőltetett vagy harmonikus növekedés.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1972

KORNAI JÁNOS: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005

KOSZIGIN, A. N.: *A szovjet gazdaság a nép szolgálatában.* Kossuth–Kárpátia Kiadó, Budapest–Uzsgorod, 1976

KOZMA FERENC *A „két Európa” gazdasági kapcsolatai és a szocialista nemzetközi együttműködés. Egy elvi koncepció.* Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970

KOZMA FERENC: A Komplex Programról és a közgazdasági kutatások feladatairól. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 11. sz.

KÖVES ANDRÁS: A kifelé fordulás gyötrelmes útja. *Közgazdasági Szemle*, 1991, 3. sz.

KÖVES ANDRÁS: *Világgazdasági nyitás: kihívás és kényszer.* KJK, Budapest, 1980

KRASZNAI ZOLTÁN: A kisebb európai KGST-országok tőkés külkereskedelméről. *Közgazdasági Szemle*, 1980, 4. sz.

KULIGIN, P.: A KGST-országok munkamegosztásának és együttműködésének alapjai a tüzelőanyag iparban (oroszul). *Referatívünij Szbornik, Ekonomika Promüslennosztji*, 1963, 11. sz. W

KUNZ, WILLI: *Grundfragen der internationalen Wirtschaftszusammenarbeit der Länder des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe (RFW)*. Akademie Verlag, Berlin, 1964

LADIGIN, BORISZ–CHALUPSKÝ, ZDENĚK–SIRJAJEV, JURIJ: Az önálló elszámolás a szocialista országok gazdasági kapcsolataiban. *Béke és Szocializmus*, 1966, 10. sz.

LÁSZLÓ GYULA: Innen indult, a Wesselényi és a Rózsa utca Sarkáról. *Budapest*, 1968, 1. sz.

LAVIGNE, MARIE: *Economie internationale des pays socialistes*. Armand Colin Éditeur, Paris, 1985

LEONTYEV, A.: A Marshall-terv zsákutcaja. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 7. sz.

LIBERMAN, J.: A terv, a közvetlen kapcsolatok és a jövedelmezőség. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 1. sz.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Szerk.: VASS HENRIK–SÁGVÁRI ÁGNES. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1967–1970. Szerk.: VASS HENRIK. Kossuth, Budapest, 1974

Magyarország helye és szerepe a Kölsönös Gazdasági Segítség Tanácsában és a világ gazdaságban. Válogatott bibliográfia. Kohó- és Gépipari Tudományos Műszaki Tájékoztató Intézet Műszaki Könyvtár, Budapest, 1977

MANUKJAN, A.: Gazdasági helyzet az Egyesült Államokban. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 5–6. sz.

MÁRER PÁL: A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok. In.: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*. Szerkesztette: ROMSICS IGNÁC, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997

MEISEL SÁNDOR: *A KGST 30 éve*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 12–20.

MENZINSZKIJ, I.: A nyugat-európai kereskedelmi válság. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 8. sz.

MIKOJAN, A. I.: *Az áruforgalom további növelését és a kereskedelem munkájának megjavítását szolgáló intézkedésekről*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1953

MIKOJAN, A. I.: *Beszéd az SZK(b)P XIX. kongresszusán*. Politikai Könyvkiadó, 1952

MITROVITS MIKLÓS: A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában. *Századok*, 2014, 1. sz.

MITROVITS MIKLÓS (vál., szerk.): *Lengyel, magyar „két jó barát”. A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014

MURGESCU, CONSTANTIN: Pseudoteorii care încearaca sa golesca de continut industrializarea (Hamis elméletek az iparosításnak a tartalmától való megfosztására). *Viața Economică*, I. évf. 1. 1963, 1. sz.

NÉMETH JÁNOSNÉ (szerk.): *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei*, II. kötet 1963–1970. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1998

NYERS REZSŐ: *A szocialista gazdasági integráció elvi és gyakorlati kérdései*. Kossuth Könyvkiadó, 1969

OPLATKA ANDRÁS: Németh Miklós. Helikon Kiadó, Budapest, 2014

Országos agitációs és propaganda tanácskozás. Kossuth, Budapest, 1970

PACZKOWSKI, ANDZEJ: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. 1956-os Intézet, Budapest, 1997

PÁLFAI ISTVÁN: *A szocialista gazdasági integráció*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974

PATAI MIHÁLY: A KGST együttműködés mechanizmusáról. *Közgazdasági Szemle*, 1980, 12. sz.

PAVELICS ÁGNES–KISS TIBOR: *Nemzetközi gazdaságpolitika és tervezési együttműködés*. Kossuth, Budapest, 1977

PÉCSI KÁLMÁN: *A KGST termelési integráció közgazdasági kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977

PÉCSI KÁLMÁN: *A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 30 éve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979

PÉCSI KÁLMÁN: A Szovjetunió szerepe a KGST-együttműködésben. *Közgazdasági Szemle*, 1981, 11. sz.

PÉCSI KÁLMÁN: *Az európai KGST-országok gazdasága*. Kossuth, Budapest, 1984

PÉTER PÁL: A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokról. *Közgazdasági Szemle*, 1956, 10. sz.

RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések 1940–1956*. I–II. k. (Szerkesztette: FEITL ISTVÁN–GELÉRI NÉ LÁZÁR MÁRTA–SIPOS LEVENTE) Napvilág Kiadó, Budapest, 1997

RIPP ZOLTÁN: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006

ŠIK, OTA: *A szocialista áruviszonyok*. Kossuth–KJK, Budapest, 1968

ŠIMUNEK, OTAKAR: A fejlődés gazdag forrása. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 6. sz.

SINKOVICS ALFRÉD: Magyarország és a KGST című tanulmányában. In: *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon*. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert? Politikai tanulmányok. Szerk. BALLA ANTAL. Az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadása, Bern, 1990

SOÓS LÁSZLÓ (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997

STARK ANTAL: *A szocialista tervgazdálkodás nemzetközi gyakorlata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980

STRÁNSKY, FRANTIŠEK: A szocialista országok együttműködésének néhány aspektusa. *Béke és Szocializmus*, 1964, 7. sz.

SZABÓ SZILVIA: A CEFTA múltja és jelene. http://elib.kkf.hu/edip/D_16208.pdf

SZAKÁCS SÁNDOR–PETŐ IVÁN: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. I. k. *Az újjáépítés és a tervutasítás irányítás időszaka*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985

SZALAI ERZSÉBET: *Autonómia vagy újkiszolgáltatottság. Tanulmányok és publicisztikai írások 2012–2014*. Kalligram, Budapest, 2014

SZAMUELY LÁSZLÓ (vál., szerk.): *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése 1954–1978*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986

SZAMUELY LÁSZLÓ–GYÜRKY RÓZA: A KGST-országokkal való külgazdasági együttműködés stratégiai összefüggései. In: *Magyar külgazdasági stratégia a nyolcvanas években*. (Szerk.: KÁDÁR BÉLA) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987

SZEGVÁRI IVÁN: *A KGST-országok külkereskedelme*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975

SZÉKELY GÁBOR: A Lipcsei Nemzetközi Vásár: a Kelet és Nyugat közti kapcsolatok fejlődésének újabb láncszeme. *Közgazdasági Szemle*, 1956, 5. sz.

SZENYIN, M. V.: A KGST a fejlődés jelenlegi szakaszában (oroszul). *Mirovaja Ekonomika i Mezdunarodnije Otnosenyika*, 1963, 3. sz.

SZEREDA, VJACSESZLAV–RAINER M. JÁNOS (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956*. Szerk.: 1956-os Intézet, Budapest, 1996

SZITA JÁNOS: Az európai szocialista országok gazdasági integrációja kérdéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 6. sz.

SZITA JÁNOS: *Az összeurópai gazdasági együttműködés kérdései*. Kossuth, Budapest, 1977

Az SZKP XXIV. kongresszusa. 1971. március 30. – április 9. Kossuth, Budapest, 1971

A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei. *Társadalmi Szemle*, 1962. 7. sz.

SZTÁLIN, J. V.: *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952

TALLÓS GYÖRGY: A KGST-országok közötti kereskedelem módszereinek fejlesztéséről. *Közgazdasági Szemle*, 1966, 1. sz.

TARDOS MÁRTON: Világ gazdaság változások és a magyar gazdaság. *Gazdaság*, 1975, 4. sz.

TARNOVSKIJ, OLEG: A KGST nemzetközi piacának helye és szerepe a szocialista gazdasági integrációban. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 2. sz.

TYURINA, JELENA ALEKSZANDROVA: A KGST iratanyag összetétele és tartalma. www.natarch.hu/szemle/20022/tyurina.htm

UDVARHELYI LÁSZLÓ: *Külgazdasági politika és szocialista integráció*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976

UNGVÁRSZKI ÁGNES: *Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon 1948–1988*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989

VAJDA IMRE: A világkereskedelem fejlődésének legújabb jelenségei és hatásuk a magyar gazdaságszerkezeti modellre. *Közgazdasági Szemle*, 1966. 6. sz.

VAJDA IMRE: Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam. *Közgazdasági Szemle*, 1968, 4. sz.

VAJDA IMRE: *Magyarország és a világ kereskedelme*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965

VAJDA IMRE: *Szocialista külkereskedelem. A KGST és a szocialista nemzetközi munkamegosztás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963

VALEV, NYIKOLAJ: A tervezés új rendszere. *Nemzetközi Szemle*, 1966, 1. sz.

VÁLYI PÉTER: A szocialista nemzetközi munkamegosztás továbbfejlesztéséért. *Társadalmi Szemle*, 1962. 7. sz.

VARGA JENŐ: Az imperializmusról írt munkák reformista irányzata ellen. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1949, 5–6. sz.

VARGA JENŐ: *A tőkés gazdaság a második világháború után*. Szikra, Budapest, 1947

WÉBER ATTILA: *Kompok országa. Nézetek, programok, viták Európáról és az Unióról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014

WESELOWSKI, JERZY: A valutáris és pénzügyi kapcsolatok a KGST-országok gazdasági integrációs folyamatában. *Közgazdasági Szemle*, 1971, 2. sz.

WIESEL IVÁN: KGST-együttműködés az energiagazdálkodásban. *Közgazdasági Szemle*, 1964, 4. sz.

Rövidítések jegyzéke

ÁGB	Államgazdasági Bizottság
BKP	Bolgár Kommunista Párt
CEFTA	Central European Free Trade Agreement (Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás)
CoCom	Coordinating Committee for Multilateral Export Controls
d.	doboz
dFt	devizaforint
EGB	ENSZ Európai Gazdasági Bizottság (Economic Commission for Europe)
EGK	Európai Gazdasági Közösség
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
f.	fond
GATT	General Agreement of Tariffs and Trade (Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény)
GB	Gazdasági Bizottság
GKB	Gazdaságpolitikai Bizottság
IMF	International Monetary Fund (Nemzetközi Valutaalap)
i. m.	idézett mű
JKSZ	Jugoszláv Kommunisták Szövetsége
jkv.	jegyzőkönyv
KB	Központi Bizottság
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KV	Központi vezetőség
KKP	Kínai Kommunista Párt
l.	lásd
LEMP	Lengyel Egyesült Munkáspárt
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
mRbl	millió rubel
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MT	Minisztertanács

MTA	Magyar Tudományos Akadémia
NT	Népgazdasági Tanács
NGB	Nemzetközi Gazdasági Bizottság
NKGB	Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága
NSZEP	Német Szocialista Egységpárt
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
OT	Országos Tervhivatal
ő. e.	őrzési egység
PB	Politikai Bizottság
PIL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
Rbl	rubel
RKP	Román Kommunista Párt
RMP	Román Munkáspárt
SZU	Szovjetunió
sz.	szám
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
USA	United States of America (Amerikai Egyesült Államok)
uo.	ugyanott
sz.	szám
vö.	vesd össze

Névmutató

A

Ahiel, N. 228
 Ajtai Miklós 291
 Alampijev, P. M. 221
 Alekszejev, A. 230
 Andropov, Jurij V. 197, 202, 209
 Ankersmit, Frank (Franklin Rudolf) 24
 Antall József 373
 Antos István 111, 162
 Apró Antal 134, 135, 141, 142, 145, 148, 155,
 166–169, 171, 173, 177, 184, 185, 192,
 200, 202, 208, 211, 212–214, 217, 227,
 228, 229, 233, 234, 236, 239, 242, 244,
 277, 278, 285, 290, 291, 298, 299, 303,
 312, 315–317, 322, 324, 326, 328, 333,
 334, 340–344
 Arutyunyan, Alekszandr 28B
 Ausch Sándor 11, 13, 43, 186, 267, 269, 273,
 280, 299, 312, 313, 339

B

Baczoni Jenő 258, 293, 318
 Bajbakov, N. N. 353
 Balassa Ákos 269, 270
 Bálint József 251, 328
 Balkow, Julius 237
 Balogh Sándor 31, 33
 Baráth Magdolna 21, 93, 103, 131
 Bărlădeanu (Birladeanu), Alexandru 83, 184,
 200, 203, 208, 224, 231

Barta Ferenc 275
 Bauer Tamás 17, 59, 194–196, 336
 Becsky György 256
 Békés Csaba 80
 Beljajev, Jurij 347
 Benkei András 264
 Berei Andor 56, 110
 Berend T. Iván 11, 12, 13, 18, 249, 299
 Berger, Wolfgang 226
 Berija Lavrentyij P. 93
 Bijedić, Džemal 338
 Birlădeanu I. Bărlădeanu
 Bíró József 253, 286, 300, 334
 Blahó Endre 324
 Bodnăras, Manuel 209
 Bognár József 95, 96, 258, 283, 291
 Bogomolov, Oleg T. 274, 275, 298, 299, 339
 Borhi László 13, 80, 81, 93
 Borsányi Katalin 369
 Borvendég Zsuzsanna 53, 80
 Božyk, P. 349
 Brezsnyev, Leonid I. 232, 233, 234, 304,
 340, 345, 369
 Brzezinski Zbigniew 372

C

Cankov, Georgi 160
 Cavenaille, Emil 82
 Ceaușescu, Nicolae 203, 216, 236, 237, 247,
 265, 297–299, 309, 342, 350

Cedenbal, Jumdzságin 297, 309

Černiansky, Viliam 86

Černík, Oldřich 189, 292

Cioară, Gheorghe 213

Constantinescu, Miron 289

Cyrankiewicz, Józef 147, 293, 330

Czinege Lajos 244

Czottner Sándor 178

Cs

Csaba László 17, 211, 364, 370, 371

Csanádi György 315

Csapó László 259

Csen Jun 147

Csergő János 172, 200

Csikós-Nagy Béla 202, 282, 285, 291, 293, 312

D

Dąbrowsky, Konstanty 76

Dănilache, Florian 203

Dégen Imre 83

Dimény Imre 315

Dolanský, Jaromír, 133, 189

Dragomir, Elena 27

Dvořák, Jan 76

E

Emmerich, Herbert 243

Erdélyi Károly 228, 235

F

Facsády Kálmán 11

Fagyjev, Nyikolaj V. 147, 148, 187, 197, 199, 200, 205, 226, 353

Falken Pál 263

Farkas Károly 227

Farkas Mihály 28, 31

Feitl István 15, 49, 128, 131, 277, 358

Fekete János 263, 267, 293

Fischer Ferenc 349

Fjodorov, V. Sz. 178

Fock Jenő 156, 157, 178, 189, 226, 259, 260, 263, 293, 312, 324, 330, 331, 332, 341, 345, 352, 354

Földes György 19, 157, 304, 310, 318, 324, 349, 355, 369

Földvári László 315

Frey Andorné 339

Friss István 11, 12, 31, 40, 42, 43, 49, 51, 56, 59, 61, 68, 74, 76, 94, 95, 96, 194, 257

G

Gábor Péter 34

Gál Endre 32

Galambos Lajos 155, 167, 168, 169

Galbraith, John Kenneth. 334

Garbuzov, Vaszilij F. 264, 316

Gárdos László 85

Gáspár Sándor 180

Gaston-Marin, Gheorghe 215

Gaulle, Charles de 199, 223

Gede, Tadeusz 81

Gellériné Lázár Márta 49

Germuska Pál 19, 33, 61, 94, 102, 115, 116, 130, 146, 243

Gerő Ernő 28–31, 43, 49, 58, 62, 67, 76, 94–97, 101, 102, 105, 106, 108, 112–115, 136

Gheorghiu-Dej, Gheorge 28, 30, 161, 201–203, 209–212, 214–216, 224, 247

Gibianszkij, Leonyid 24, 28, 30

Gierek, Edward 336

Goldmann, Josef 17, 43

Gomułka, Władisław 127, 145, 160, 182, 187, 199, 234, 236, 237, 292, 293, 296, 39, 310, 343, 360

Gorbacsov, Mihail 17, 23, 369

Gottwald, Clement 199

Gönczöl György 120

Görtemaker, Manfred 159

Gregor, Antonin 28

Gregor, Kurt 77

Greiner Sándor 175

Grotewohl, Otto 126, 132, 147

Gy

Gyarmati György 11

Gyürki Róza 370, 372

H

Halász József 224

Hamouz, František 253

Hardi Róbert 31

Havel, Václav 373

Háy László 31, 56, 58, 71, 77, 83, 86, 87, 94, 95, 97, 257, 259, 284

Hendrych, Jiří 177, 178

Hetényi István 231, 281, 283, 288, 290, 315, 316

Hoch Róbert 249

Hódos György 59

Hodzsa, Enver 64

Honvári János 19, 34, 264

Horgos Gyula 300

Hruscsov, Nyikita Sz. 11, 23, 93, 127, 146, 147, 156, 158, 159, 178, 182, 183, 187, 194, 195, 197–199, 201–203, 207, 212, 215, 220, 224–226, 247

Huber, Gerhard 204, 209

Hunya Gábor 216, 250, 350

Husák, Gustáv 310

Huszár István 278

Huszár Tibor 25, 360

I

Iber, Walter M. 24

Incze Jenő 189

Inotai András 373

Inozemcev, N. M. 225, 288

Ivanova, L. 230

J

Jakó elvtárs 142

Janickij, N. F. 221

Jankovcova, Ludmilla 189

Jaroszewicz, Pjotr 132, 134, 184, 187, 205, 224, 226, 236, 237, 238, 277, 290, 315, 316, 317, 319, 327, 333, 340

Joja, Athanas 203

Jugov, Anton 28, 147, 161

K

Kabanov, Ivan G. 106

Kadala Miklós 76

Kádár Béla 370

Kádár János 131, 145, 147, 158, 160, 172, 178, 183, 199, 201, 220, 227, 234, 244, 259, 271, 293, 301, 302, 304, 306, 310, 312, 324, 336, 340, 349, 360, 369,

Kállai Gyula 312

Kalmár Melinda 195, 251, 362

Káplár József 284, 293, 319

Kaposi Zoltán 19

Karádi Gyula 43, 49, 51, 52, 55–57, 59–61, 63, 65, 66, 79, 267, 291

Karhin, G. 220

Katusev, Konsztantyin F. 300, 305

Kekkonen, Urho 342

Kerekgyártó György 365

Kiesinger, Kurt Georg 265

Kiss Árpád 56, 111, 172, 315

Kiss Tibor 10, 25, 260, 339

Kolarov, Vaszil 28

Kolder, Drahomir 189

Kolos Richárd 315

Komócsin Zoltán 341

Kornai János 31, 65, 156, 247, 255

Kosnár, Josef 209

Koszigin, Alekszej Ny. 166, 170, 171, 184, 247, 251, 252, 285, 298, 307, 308, 327, 330, 332, 351, 353–355, 357, 358

Koszjacszenko, Grigorij P. 43

Kouba, K. 17

Kovácsnai Gyula 258

Kozma Ferenc 172, 258, 298, 349, 350

Köves András 80, 372

Krajčír, František 189

Krasznai Zoltán 366

Kreisky, Bruno 214

Krýlová, J. 209

Kuligin, P. 200

Kunz, Willi 220, 222

Kuti Jenő 204, 206, 213, 222, 223

Kuziňsky, S. 294

Kuzmin, Mihail V. 142, 143

L

Lange, Oskar 82, 84, 251

Laštovička, Bohuslav 28

László Aladár 49, 62, 69, 71, 72, 76–78, 86,
94–97, 108, 109, 111, 134

Lavigne Marie 15

Lavricsev, Alekszej Ny. 30, 43, 52, 55, 57, 58

Lázár György 371

Lazarescu, Cezar 213

Lenárt, Jozef 189

Leontyev, A. 40, 250

Leszczsko, Mihail A. 184, 188, 200, 207, 208,
212, 213, 227, 228, 229, 232, 233, 263,
264, 274, 291, 298, 299, 300, 315, 326,
328, 333, 335, 340, 342, 343, 345

Leuschner, Bruno M. 184

Liberman, J. G. 250, 256

Lomako, P. F. 193, 208, 227, 228

Losakov, M. G. 88

Luca, Vasile 28

M

Makaruk, Ludwik 349

Malenkov, Georgij M. 28, 93, 250

Manescu, Manea 358

Manukjan, A. 39

Mao Ce-tung 155

Marai László 96, 134, 135, 141, 142

Márer Pál 19, 256

Matin-Daftari, Ahmad 82

Maurer, Ion Gheorghe 215, 224, 330

Maurer, Július 109

Medgyessy Péter 371

Meisel Sándor 14

Meiser, Hugo 287

Menzinszkij, I. 39

Mikojan, Anasztaz I. 28–30, 58–64, 66, 72–
75, 86, 87, 89, 93, 94, 102–104, 106, 195

Minc, Hilary 28–30, 105

Mitrovits Miklós 135, 145, 161, 293, 336

Mittag, Günter 301

Molomzsame, D. 184

Molotov, Vjaszcseszlav M. 28, 30, 42

Mong Attila 264

Mulató János 217

Murgurescu, Constantin 204, 220

Myrdal, Gunnar 81, 87, 88

N

Nagy Ferenc 278

Nagy Imre 94

Nagy Józsefné 205

Németh Jánosné 271

Nicolon, Ferdinand 256

Novac, Aurel 215

Novotný, Antonin 182, 189, 199, 252

Ny

Nyers Rezső 227, 233, 244, 255, 259, 282,
284, 285, 294, 296, 300, 302, 303, 305,

323, 328, 332, 342–344, 360, 368

Nyeszterov, Mihail V. 82, 88

O

Olszewski, Jan 237, 289, 335

Opitz, Kurt 168

Oplatka András 370

Osztrovski György 129, 135, 137, 138, 148,
155, 167, 168, 169, 243

P

Paczkowski, Andrzej 20, 85

Palasik Mária 53, 80

Pálfai István 14, 345

Párdi Imre 300, 315, 316

Patai Mihály 365

Patolicsev, N. Sz. 197

Pavelics Ágnes 25

Pavlov, A. A. 132, 134, 141, 142, 147

Pécsi Kálmán 15, 338, 365, 366

Pervuhin, Mihail G. 177

Péter Pál 21, 43, 70, 73, 76

Pető Iván 16, 17, 156, 246, 261

Phillips, Morgan 81

Pilař, Jan 189

Podgornij, Nyikolaj

Popov, Oleg 300

Princz György 214

R

Rădulescu, Goga 43, 65, 189, 234, 253, 327,
340, 342

Rainer M. János 127

Rákosi Mátyás 49, 80, 81, 94, 112

Rakowski, Mieczysław 369

Ranković, Aleksandar 202

Rigó Tibor 355, 357

Ripp Zoltán 371

Rohan, R. 209

Roman, Albrecht 298

Romány Pál 296

Romsics Ignác 19

Różalski, Henryk 43, 61, 76

Ruggenthaler, Peter 24

S

Sabanszkij, Pjotr P. 43

Ságvári Ágnes 156

Savin, Ioan Gheorghe 83

Sepilov, Dmitrij T. 103

Shehu, Mehmed 147

Šik, Ota 189, 252, 253, 256

Šimunek, Otakar 184, 189, 225, 236, 237,
240, 253, 267, 277, 286

Sinkovics Alfréd 256

Sipos Levente 49

Sirjajev, Jurij 347

Široký, Villiam 189, 147

Slánský, Rudolf 28, 29, 30, 59

Ślusarczyk, J. 148

Soós László 147

Stark Antal 250, 336

Stoica, Chivu 133, 147, 224

Stoph, Willi 228, 330

Stránský, František 226, 237

Strougal, Lubomir 352

Sulyok Béla 293

Sz

Szakács Sándor 16, 17, 156, 246, 261

Szalai Béla 94, 95, 102, 282, 291

Szalai Erzsébet 259

Szamuely László 196, 249, 370, 372

Szanyi Jenő 258

Szegvári Iván 12, 31

Székely Gábor 105

Szenyin, M. V. 197

Szer, Seweryn 28

Szereda, Vjaszcseszlav 127

Szigethy András 371

Szilujanov, N. 164, 167

Szita János 10, 14, 58, 237, 238, 267, 271,
274, 278, 280, 283, 285–289, 293, 299,
315, 317, 324, 327, 332, 343, 349, 351

Szkacsov, Sz. A. 197

Szobek András 56, 76, 78, 83

Szorokin, G. 220

Sztálin, Joszif V. 16, 21, 22, 87, 88, 91, 93,
124, 199

Sztolpov, N. D. 221

Sztorokin, N. I. 197

Szuszlov, Mihail A. 103

OT/ 5

913.9-19 F35

T

Tallós György 273, 283
Tardos Márton 364
Tarnovszkij, Oleg 339
Terpecsev, Dobrij 28
Timár Mátyás 264
Tito, Josip Broz 202, 220, 224, 252
Todorov, Sztanko 184, 199, 300
Torda Csaba 264
Trapeznyikov, V. 250

U

Udvarhelyi László 14
Ulbricht, Walter 145, 146, 158, 183, 199, 203,
209, 228, 233, 297, 308, 324
Ungvárszki Ágnes 17, 18

V

Vajda Imre 11, 31, 86, 157, 264, 281, 282,
291, 299
Valev, Emil B. 220, 221, 250
Vályi Péter 183, 187, 225, 264, 291, 294, 300,
316, 328, 344, 348, 351
Varga Sándor 66, 72, 74, 93, 101
Várnai Ferenc 215
Vas Zoltán 34, 56, 76,

Vass Henrik 156, 306, 347

Vértes Márton 122
Víg István 312
Vilmos József 339
Vinogradov, Vlagyimir V. 317
Vlasák, František 252

W

Waleša, Lech 373
Wéber Attila 372
Weselowski, Jerzy 339
Wiesel István 273
Wilson, Harold 81
Wittgenstein, Ludwig 24

Z

Zágor György 298
Zaharov, A. V. 77. 112.
Zsirmunskij, M. M. 221

Zs

Zsivkov, Todor 161, 198, 199, 228, 242, 297,
308, 309, 330
Zsivkov, Zsivko 161
Zsofinyecz Miklós 56

X 253724

KGST

Jelen munka a politikatörténeti megközelítések közé sorolja magát, azaz nem célja a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) teljes történetének megírása, megközelítése nem gazdaságtörténeti ihletettségű, hanem politikatörténeti.

Nem tudja megoldani, de érinti azokat a nagy jelentőségű kérdéseket, amelyek a KGST egész működésével kapcsolatban felvethetők, és amelyek persze túlmutatnak azon: mi volt az ún. szocialista világrendszer, illetve európai részeinek helye és szerepe a világrendszer egészében az 1949 utáni évtizedektől fennállásának végéig? Vajon a szervezet egész története során, eltérő mértékben, de az autarkia irányába tolta a tagországokat, avagy ez a tétel nem állja meg a helyét? Játzott-e szerepet a világkereskedelem liberalizálásában, avagy sem? Milyen mértékű volt hatása a harmadik világban, avagy a szomszéd európai térségben, a Közös Piacra és az azon kívüli országokban? Vagyis: milyen volt az általa betöltött regionális szerep?

A levéltári forrásokra, a korabeli szakirodalomra és sajtóra döntő módon támaszkodó feldolgozás két tengely és időbeli elhatárolás mentén tárgyalja ezt a 20. század második felének gazdaság- és politikatörténetére egyaránt nagy hatást gyakorló, nemzetközi szervezet történetét: egyrészt az 1949 és 1968 közötti sztalinizáció-desztalinizáció folyamatában, másrészt a szocialista gazdálkodási rendszer, azaz a tervgazdaság és a pénz- és áruviszonyok összehangolását célzó, ezért értelemszerűen liberalizáló elképzelések felbukkanása és a gazdasági reform címszavával összefoglalható folyamatok kereszttüzeiben, amely utóbbi majd az 1970-es évek közepén - nem függetlenül a nemzetközi politikai viszonyok változásával és a világ gazdasági történések drámai változásával - a szovjet vezetésű táborban a reformerők kudarcával végződött.

A korszak KGST-n belüli történései rávilágítanak a mesterségesen kialakított gazdasági „szövetség” belső ellentmondásaira, az egyes országok egyéni pozíciókeresésének negatív hatására a szervezet egészének működésére, a túlbürokratizált szervezeti forma útvesztőire, hogy miképp próbáltak az egyes országok gazdasági előnyökhöz jutni saját politikai válságaik megoldására.

Végigkísérve a keserves tárgyalássorozatokat láthatjuk, egy sor jól felkészült közgazdász sem tudott változtatni a szervezeti kérdésekből és politikai meghatározottságból adódó és önérték vezérelte visszatérő közös problémákon, akár az energia- és nyersanyagellátás, akár az alkatrészgyártás rész kérdéseit tekintjük.

A monográfia második része behatóan tárgyalja mindezen problémák fényében a magyar gazdaságireform-elképzelések megszületését, a vitákat, a felemelkedést és a bukást. Mindezzel hozzájárul a rendszerváltásig tartó hosszú és küzdelmes időszak magyar és regionális története egy fontos metszetének jobb megértéséhez.

3900 Ft

9 789633 383308

NAPVILÁG KIADÓ

TALÁNYOS JÁTSZMÁK

Feitl István

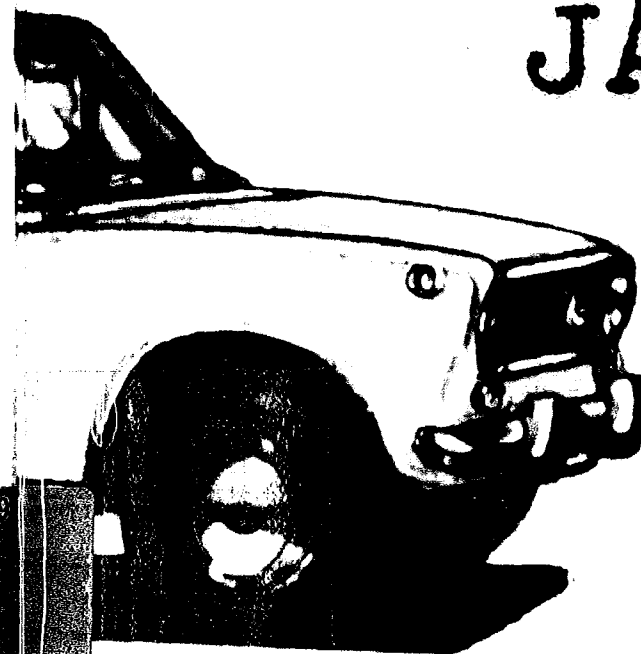
X 253724

NAPVILÁG
KIADÓ

KGST

Feitl István

TALÁNYOS JÁTSZMÁK

**Magyarország
a KGST erőterében
1949-1974**